

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Leven en werken in een Nyakyusa dorp

Hekken, P.M. van

Citation

Hekken, P. M. van. (1986). *Leven en werken in een Nyakyusa dorp*. African Studies Centre, Leiden. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/458>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License:

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/458>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

P.M. van Hekken

Leven en werken in een Nyakyusa dorp

Research Reports No. 28 / 1986

African Studies Centre Leiden / the Netherlands

In the same series

1. **Muller, M. S.**
Action and Interaction:
Social Relationships in a Low-income
Housing Estate in Kitale, Kenya.
1975
Dfl. 5,-
2. **Harrell Bond, B. E. and Rijnsdorp, U.**
Family Law in Sierra Leone.
1975
Out of print
3. **Rouvery van Nieuwaal, E. A. B. van**
Vrouw, Vorst en Vrederechter.
1976
Dfl. 15,-
4. **Newman, P. and Roxana Ma (Eds.)**
Papers in Chadic Linguistics.
1977
Dfl. 8,-
5. **Savané, M. A. and Snyder, F. G.**
Law and Population in Senegal.
1976
Out of print
6. **Jonge, K. de and others**
Les migrations en Basse-Casamance,
Senegal.
1978
Out of print
7. **Kapteijns, L.**
African Historiography
written by Africans. 1955-1973.
1978
Dfl. 7,50
8. **Kooijman, K. F. M.**
Social and Economic Change
in a Tswana Village.
1978
Out of print
9. **Konings, P.**
The political potential of Ghanaian miners.
1980
Dfl. 5,-
10. **Hoorweg, J. and Niemeijer, R.**
The impact of nutrition education at
three health centres in Central Province,
Kenya.
1980
Dfl. 3,50*
11. **Hoorweg, J. and Niemeijer, R.**
The nutritional impact of the Pre-School
Health Programme at three clinics in
Central Province, Kenya.
1980
Dfl. 3,50*
12. **Tuboku-Metzger, F. C. and
Laan, H. L. van der**
Land leases in Sierra Leone
1981
Out of print
13. **Noppen, D.**
Consultation and Non-Commitment
Planning with the people in Botswana
1982
Dfl. 7,50
14. **Hoorweg, J. and Niemeijer, R.**
The Effects of Nutrition Rehabilitation at
three Family Life Training Centres
in Central Province, Kenya
1982
Dfl. 5,-*
15. **Isaacs, A. H.**
Dependence Relations between
Botswana, Lesotho, Swaziland and
the Republic of South Africa.
1982
Dfl. 7,50
16. **Van Binsbergen, Wim M. J.**
Dutch anthropology of Sub-Saharan
Africa in the 1970s.
1982
Dfl. 2,50
17. **Buijtenhuijs, Rob.**
Essays on Mau Mau.
1982
Dfl. 7,50
18. **February, V. A. (Ed.)**
From the Arsenal.
Articles from the Teachers' League
of South Africa.
1983
Dfl. 15,00
19. **Hoorweg, J. and others**
Nutrition Survey in Murang'a District, Kenya.
Part 1: Relations between Ecology,
Economic and Social Conditions, and
Nutritional State of Pre-School Children.
1983
Dfl. 5,00*
20. **Silitshena, R.M.K.**
Intra-Rural Migration and Settling
Changes in Botswana.
1983
Dfl. 10,-
21. **Hoorweg J. and others**
Nutrition Survey in Murang'a (I)
Kenya.
Part 2: Nutritional Cognition and
Food Consumption of
Pre-School Children.
1984
Dfl. 10,-*
22. **Wim van Binsbergen en
Gerti Hesseling**
Recent Dutch and Belgian
research on the African state
1985
Dfl. 25,-
23. **Hesp, P.M.A.**
Producer Prices in Tropical Africa
1985
Dfl. 12,50
24. **Schoenmakers J. H.**
Staatsvorming in Guiné-Bissau
1985
Dfl. 13,50
25. **Arhin, K.**
West African Colonial Civil Service
in the Nineteenth Century.
1985
Dfl. 7,50
26. **Maas, M.**
Women's Groups in Kiambu, Kenya
1986
Dfl. 7,50 *
27. **Rouvery van Nieuwaal, E.A.
Rouvery van Nieuwaal-Bae
E.A. van**
Muslims in Mango (Northern T)
1986
Dfl. 20,-

©1986 P.M. van Hekken

Dfl.

The copyright of the separate contributions remains with the authors.
Copies may be ordered from the African Studies Centre, Stationsplein 12, 2312 AK Leiden,
the Netherlands.
Prices do not include postage.

* Available to readers in Kenya free of charge

INHOUD

INLEIDING	1
I DE MODERNE POLITIEKE EN ADMINISTRATIEVE STRUCTUUR	
1. Inleiding	18
2. De 10-house-cells	22
3. De celindeling als element in de politieke structuur	41
4. Conclusie	48
5. De opening van het nieuwe councilgebouw in Ipinda	49
II RELIGIE	
1. Inleiding	56
2. De niet-christelijke wereldvisie	57
3. De kerk en de niet-christelijke mens- en wereldvisie	77
4. De lutherse kerk in Ngamanga	92
5. Ngamanga Mission als theocratie	103
6. Appendix Kerkeradsvergaderingen	127
III DE ECONOMIE	
1. Inleiding	128
2. Het bedrijfssysteem	130
3. Bezits- en gebruiksrechten	133
4. Landgebrek en de verdeling van landbezit	139
5. De voornaamste agrarische activiteiten	152
6. Andere economische activiteiten	165
7. Geld-inkomen	174
8. Consumptie	175
9. Appendix 1 Agrarische kalender	186
10. Appendix 2 Tijdsbesteding	188
IV VERWANTEN	
1. Inleiding	194
2. Verwantschap en woonplaats	194
3. Afstamming	197
4. De rol van vee binnen de familie	208

II

5. Gezag binnen de familie	218
6. Matri-laterale verwanten	222
7. Enige belangrijke patri-laterale relaties	226
8. Samenvatting	253
9. Atubonekisyé, Ambilikile, Singulile en Nkina	255
10. Appendix 1 Schetskaart en genealogieën	263
11. Appendix 2 Wanneer en Waarom men in Ngamanga is komen wonen	280
IV 12 Appendix 3 Verwantschaps terminologie	293
V HET HUWELIJK	
1. Inleiding	296
2. Partnerkeuze	298
3. Huwelijksluiting	304
4. Het huwelijk	309
5. Echtscheiding	316
6. Appendix 1 Het huishouden van Paul	335
7. Appendix 2 Echtscheidingsratio's	373
VI HET HUISHOUDEN	
1. Inleiding	374
2. De bewoners van het erf	374
3. Het huishouden als economische eenheid	380
4. Appendix 1 Dieet	412
VII SLOTPMERKINGEN	415
APPENDIX	
Was Ngamanga ooit een leeftijdsdorp?	426

Lijst van tabellen	pag.
1. Woon-of verblijfplaats van de zoons van 20 tot 40 jaar	5
2. Volwassen bevolking van Ngamanga naar godsdienst	97
3. Landbezit per familiehoofd	140
4. Personen die bijgedragen hebben aan de bruidsprijs voor ego's eerste vrouw	209
5. Personen die bijgedragen hebben aan de bruidsprijs voor de eerste vrouw van ego's zoons	210
6. Verdeling van de bruidkoeien ontvangen voor dochters	213
7. Verdeling van grondbezit onder broers	238
8. Volwassenen naar leeftijd en sexe en % nooit-gehuwden	296
9. Gemiddelde huwelijksleeftijd naar sexe en huwelijkscohorten	299
10. Eerste en volgende (resp. monogame en polygame) huwelijken voor vrouwen en mannen naar huwelijksituatie	303
11. Echtscheidingen per 100 huwelijken naar huwelijksduur in Rungwe district	325
12. Echtscheidingsratio's bij een aantal Bantu volkeren	373
13. Samenstelling van de wooneenheden van Ngamanga	377

INLEIDING

Het onderzoek waarvan hier de resultaten beschreven worden, maakte deel uit van een groter teamonderzoek, geleid en georganiseerd door het Afrika Studie Centrum te Leiden. Het team dat het onderzoek uitvoerde, bestond uit twee sociologen, een sociaal geograaf en een econoom; een landbouw-econoom werd tijdelijk aan het team toegevoegd.

Het onderzoek was opgezet als een multi-disciplinair veldonderzoek naar de factoren die een remmende of een stimulerende invloed hadden op de ontwikkeling van de rurale economie in Tanzania. Rungwe district was als veldwerkgebied gekozen hoofdzakelijk omdat het binnen een vrij klein gebied een grote variatie in ecologische omstandigheden en in landbouw-activiteiten bood.

Het onderzoek werd uitgevoerd op twee niveaus: het microniveau, dat wil zeggen, het dorpsniveau en op een hoger niveau, namelijk op het niveau van het district als geheel. De sociologen van het team hielden zich vrijwel uitsluitend met het microniveau, dus met dorpsstudies bezig. Deze studie is het resultaat van één van deze sociologische dorpsstudies. Het betreffende dorp is Ngamanga.

Vóór de aanvang van het eigenlijke veldwerk zijn er langdurige besprekingen gevoerd over de betekenis van het begrip rurale ontwikkeling, die echter niet geleid hebben tot het vaststellen van een model van rurale ontwikkeling of tot overeenstemming over het gebruik van een bepaalde theorie van sociale verandering. Het gevolg hiervan was dat er geen model was om het verzamelen van de gegevens te leiden. Bovendien ontbrak alle inzicht in de ontwikkelingsprioriteiten van de Tanzaniaanse regering. Onder deze omstandigheden leek het het beste te proberen een zo juist en zo duidelijk mogelijk beeld te krijgen van de dynamische processen op dorpsniveau die betrekking hadden op de landbouw en de economie in het algemeen, met het hoofddaccent op het huishouden als productie-en consumptie-eenheid.

In het nu volgende worden een aantal relevante aspecten van het leven in Ngamanga beschreven: de politieke organisatie op dorpsniveau, de godsdienst, de belangrijkste economische activiteiten en instellingen, het functioneren van het verwantschapssysteem, het huwelijk en het huishouden. Door alle hoofdstukken heen worden de vele veranderingen die zich de

laatste decennia voltrokken hebben en ten dele nog bezig zijn zich te voltrekken, besproken.

Het veldwerk gebied, Rungwe district, ligt in zuidwest Tanzania, onmiddellijk ten noorden van het Malawi Meer; de Livingstone Mountains begrenzen het district aan de noordoost kant en de Poroto's aan de noordwest kant. Het wordt in hoofdzaak bewoond door Nyakyusa; deze Nyakyusa hebben in de antropologische literatuur vooral bekendheid gekregen om hun zogenaamde leeftijdsdorpen.

Ngamanga ligt in de Lake Plains of Lake Shore Area, de vlakte langs de rand van het Malawi Meer. Het ligt een paar kilometer ten zuiden van Ipinda, het bestuurlijke en commerciële centrum van de division, een lagere bestuurlijke eenheid, Ngamanga zelf is een zuiver agrarisch dorp.

In Ipinda zijn enkele winkeltjes, die het eigendom zijn van Indiërs, ze verkopen voornamelijk textiel. Er is een kleine markt waar landbouwproducten verkocht worden; hier vindt men ook enkele timmerlui en rijwielherstellers. Verder bevindt zich in Ipinda de landbouwcoöperatie, waar men zaden kan kopen en zijn cacao kan brengen voor verkoop; de rijst wordt door de coöperatie in de dorpen zelf opgekocht. Ook zijn er enkele lagere scholen, een medische hulppost, een politiebureau, het kantoor van de divisional executive officer en het partij-hoofdkwartier voor de division.

Er is een dagelijkse busverbinding van Ipinda naar Tukuyu, de hoofdplaats van het district. Vandaaruit gaan dagelijks vele bussen door de Poroto's naar Mbeya; Mbeya is per bus en door de lucht verbonden met alle belangrijke plaatsen in Tanzania.

Fysiografie

De Lake Plains strekken zich uit over een lengte van ongeveer 20 km langs de noordkant van het Malawi Meer, van de grens tussen Tanzania en Malawi, ter plaatse gevormd door de Songwe rivier, in het westen tot het Livingstone gebergte in het oosten; landinwaarts varieert de diepte, met een maximum van eveneens ongeveer 20 km. Het gebied is zwak glooiend van ± 600 m in het noorden tot ± 450 m aan de oever van het meer.

De Lake Plains bestaan uit een alluviale vlakte, gevormd door de afzettingen van de riviersystemen die van het heuvel- en bergachtige gebied in noorden en westen van het district naar het meer stromen.

Er zijn tegenwoordig vier hoofd rivieren die door het gebied lopen, en wel van oost naar west de Lufirio, waaraan Ngamanga ligt, de Mbaka, de Kiwira en de Songwe.

Al deze rivieren, hun zijrivieren en vroegere zijrivieren hebben hoge oevers; op deze stroken hoge grond liggen de dorpen. Tussen deze stroken hoge grond liggen brede vlakten; op de hogere delen hiervan, die gevormd zouden kunnen zijn door de oevers van vroegere rivieren, wordt rijst verbouwd; de lagere delen die tijdens de jaarlijkse overstromingen van de rivieren te diep onder water komen te staan, worden niet bebouwd, maar uitsluitend gebruikt voor beweiding (Dr. G. Giesberger, 1966).

Klimaat

Er zijn twee seizoenen: een langdurig regenseizoen van eind november tot begin juli, waarbij de meeste regen in de maanden maart, april en mei valt, met een maximum in april en een korter droog seizoen van ongeveer vijf maanden, dat vroeg in juli begint; vooral september en oktober, wanneer er vaak harde, droge, zuid-tot zuidoostelijke winden waaien, zijn bijzonder droog.

De totale jaarlijkse regenval is het hoogste van heel Tanzania. Zoals veel voorkomt in Oost Afrika zijn er grote fluctuaties in de totale hoeveelheid neerslag per jaar en in de verdeling van de neerslag over het jaar. Sterke fluctuaties doen zich ook voor in de tijdstippen waarop de regens beginnen en waarop ze eindigen. In sommige jaren is juni al droog, terwijl het in andere jaren in juli nog volop regent; dergelijke variaties doen zich ook voor in het tijdstip waarop de regens beginnen.

Deze fluctuaties hebben ernstige gevolgen voor de landbouw. Als de regens vroeg beginnen, komen ze vóórdat de grond bewerkt is en is het niet meer mogelijk rijst of millet te zaaien. De rivieren zijn in geen enkel opzicht gereguleerd, zodat in natte jaren de laagst gelegen velden veel te diep en te lang onder water komen te staan en in de droge jaren de rijst op de hoger gelegen velden verdroogt.

Gronden

De Lake Plains bestaan in hoofdzaak uit alluviale gronden, afkomstig van de afzettingen van de vroegere en huidige rivieren. Deze gronden kunnen ruwweg onderverdeeld worden in:

1. oeverwal gronden, die voorkomen op de oevers van de huidige en van verdwenen rivierarmen; deze gronden zijn zeer vruchtbaar en makkelijk te bewerken; ze zijn bruikbaar voor elk gewas.
2. de gronden van de rivierbekkens, die voorkomen in de laagvlakten tussen de rivieren. In de noordelijke helft van het gebied zijn deze gronden vrij arm. Meer naar het zuiden en dan vooral dicht bij de huidige en vroegere rivierlopen hebben deze gronden een veel beter profiel. Dankzij de jaarlijkse overstromingen hebben ze hier een vrij dikke (30-60 cm) bovenlaag van recent afgezette, kruimelige, donkerbruine leem of zandleem; elk jaar wordt er een laagje van deze grond afgezet. Op zichzelf zijn deze gronden zeer geschikt voor de rijstverbouw. Het hoofdprobleem is niet de kwaliteit van de bodem, maar de ongeregelde en vaak te zware overstromingen.
3. de gronden ver van de rivier, in de laagste en moerasachtigste delen van de rivierbekkens. Hier zijn de drainage omstandigheden bijzonder slecht; de grond bestaat uit zwarte kleileem of klei. Vanwege de hoge grondwaterstand zijn deze gronden niet voor landbouwdoeleinden geschikt. (G. Giesbergen, 1966).

Bevolking

De bevolkingsdichtheid in Rungwe district en in het bijzonder in de Lake Plains is hoog; dit betekent een grote druk op de beschikbare bouwgrond. Ngamanga is een zuiver agrarisch dorp waar het onmogelijk is buiten de landbouw in zijn onderhoud te voorzien; het gevolg hiervan is dat veel jonge mensen en vooral veel jonge mannen voor lange tijd of voorgoed uit het dorp vertrokken zijn. De meesten zijn op school of hebben een baantje of zoeken een baantje elders in Tanzania; slechts twee of drie zijn boer in een ander Nyakyusa dorp.

Tabel 1. Woon- of verblijfplaats van de zoons van 20 tot 40 jaar

Leeftijd	Woon- of verblijfplaats			Totaal
	Ngamanga	Buiten Ngamanga		
		Binnen Rungwe d.	Buiten Rungwe d.-	
20-25	12	1	8	21
25-30	2	2	6	10
30-35	3	3	5	11
35-40	3	1	1	5
Totaal	20	7	20	47

Het Onderzoek

Het onderzoek in Ngamanga heeft bijna een jaar geduurd, van december 1967 tot december 1968. De reden dat Ngamanga als onderzoeksgebied gekozen werd, was dat een collega daar iemand kende die voor huisvesting kon zorgen.

Ik heb dat jaar gewoond op het erf van Angomwile (91)¹ in Ngamanga Mission. Als Europeaan werd ik vanzelfsprekend als christen beschouwd; er werd van mij verwacht dat ik tenminste 's zondags naar de kerk ging en dat ik geen bier zou drinken en geen vlees van een begrafenismaal zou eten. Om onnodige verwarring en moeilijkheden te voorkomen, heb ik me aan deze regels gehouden. De predikant sprak geen engels en is nooit een speciale informant geweest. Mijn kennis van de gang van zaken in de kerk dank ik grotendeels aan Gwakisa (93), de vader van een van mijn assistenten, die lid van de kerkeraad was.

Mijn kinyakyusa is altijd zeer gebrekkig geweest, zodat het overgrote deel van de informatie verzameld is via mijn assistenten. Gedurende het grootste deel van de onderzoeksperiode had ik drie assistenten; de eerste was Rafael (134) uit Mitugutu, hij was een verwant van Angomwile en deze

¹ Alle erven van het dorp heb ik genummerd, gaande van zuid naar noord. Ter verduidelijking staat achter de naam van een persoon het nummer van het erf waar hij of zij woont en wel steeds wanneer hij voor de eerste maal in een bepaald verband wordt genoemd.

had hem met mij in contact gebracht; de tweede was Jason (58), de zoon van Ambilikile (15), uit Ibungu; ik ontmoette hem toen ik zijn vader, die een ten-house-cell voorzitter is, bezocht. Hij maakte bij die gelegenheid een bijzonder geïnteresseerde en behulpzame indruk; toen ik een tweede assistent nodig had, heb ik hem gevraagd. De derde en laatste was Gehazi (93), de zoon van Gwakisa, uit Ngamanga Mission, omdat de beide anderen uit Ibungu en Mitugutu kwamen, was het duidelijk dat het het beste was de derde te kiezen in Ngamanga Mission en de beide anderen en ik dachten dat hij de beste was van de twee of drie kandidaten die beschikbaar waren. Alle drie waren begin twintig. Ik heb ook geprobeerd met meisjes te werken, maar dat is me niet gelukt. Meisjes worden van jongsaf getraind om zich zeer onderdanig tegenover elke man te gedragen en aangezien hetzelfde gedrag als het juiste beschouwd werd tegenover Europeanen, zeiden ze "ja" op alles wat ik zei, of ze het nu begrepen of niet en of wat ik zei nu juist was of niet.

Mijn kennis met betrekking tot wat zich in het dorp afspeelde, is in de eerste plaats gebaseerd op wat mijn assistenten mij vertelden over de gebeurtenissen in hun deel van het dorp, over de situaties en verwickelingen waarin zijzelf en hun vrienden en verwanten verzeild raakten; dat wil zeggen de processen zijn bestudeerd aan de hand van zogenaamde case studies. Aan de hand van deze case studies zijn de descriptieve generalisaties ontstaan en is gepoogd functionele verbanden te leggen. Bij de presentatie is steeds een beschrijving gegeven van de meest illustratieve gevallen om een zo levendig mogelijk beeld te geven van de dagelijkse gang van zaken.

Voorzover nodig is er kwantitatieve informatie verzameld, die in de vorm van tabellen is weergegeven.

Sociale veranderingen

Deze studie is niet opgezet als een studie van sociale veranderingen, maar tijdens het onderzoek bleek dat belangrijke processen van sociale verandering plaats vonden, zodat als vanzelfsprekend het accent op veranderingen kwam te liggen. Hierbij is niet uitgegaan van bepaalde globale theoriën van sociale verandering; op de voorgrond staan de macrostructurele veranderingen, die onder het begrip incorporatie samengevat kunnen worden,

en de wijze waarop externe factoren hun invloed hebben doen gelden binnen de interne dorpsstructuur.

Het was uiteraard niet mogelijk de veranderingen te bestuderen door vergelijking van de situatie op twee tijdstippen. Weliswaar zijn er de studies van de Wilsons uit de jaren dertig, maar deze studies zijn geschreven vanuit een totaal andere belangstelling. In hun werk staan de waarden, ideeën en rituelen van de Nyakyusa centraal. Good Company, a study of Nyakyusa age-villages door Monica Wilson geschreven, is een comprehensieve monografie, maar niettemin ligt ook hier het hoofdaccent op het waardenstelsel en het ideeënsysteem dat samenhangt met het systeem van leeftijdsdorpen; slechts een twintigtal pagina's zijn gewijd aan het economische leven. In deze studie daarentegen valt het hoofdaccent op de landbouw en de economie. Bovendien schrijven de Wilsons steeds generaliserend over de Nyakyusa als tribale eenheid, wat de waarde van deze studies als vergelijkingsbasis voor de studie van een bepaald dorp, dat niet in een gebied ligt waar zij onderzoek gedaan hebben, verder vermindert.

Wat in de publicaties van de Wilsons vooral de aandacht heeft getrokken is de merkwaardige politieke structuur van de Nyakyusa maatschappij en in het bijzonder de dorpsstructuur. Zij beschrijven een situatie waarbij elk dorp bestaat uit een groep mannen van ongeveer gelijke leeftijd met hun vrouwen en jonge kinderen. De meisjes verlaten het ouderlijk huis als ze aan het begin van de pubertijd trouwen; de jongens verlaten het huis lang voordat ze trouwen. Als ze 10 à 12 jaar oud zijn, beginnen ze hun eigen huizen te bouwen even buiten het ouderdorp. Deze jongensdorpen blijven voorlopig nog satellieten van het ouderdorp: de jongens werken samen met hun vader en eten nog thuis. Hoewel ze hun eigen leiders kunnen hebben, zijn ze nog onderhorig aan het gezag van de lifumu (dorpshoofd, dorpsoudste) van het ouderdorp. Wanneer ze ongeveer 25 jaar zijn, beginnen de jonge mannen te trouwen. Als ze eenmaal getrouwd zijn, zijn ze economisch onafhankelijk. De politieke status van hun dorp verandert echter nog niet, dat gebeurt pas bij de zogenaamde ubusoka²-ceremonie, die éénmaal

² Ukusoka = naar buiten komen. De ubusoka-ceremonie ontleent zijn naam aan het moment dat de chiefs en mafumu naar buiten komen uit de hut waarin ze opgesloten waren; van de chiefs die de ceremonie ondergaan hebben zegt men: "hij is uitgekomen".

per generatie plaats vindt en waarbij het gezag van de oudere generatie op de volgende wordt overgedragen.

Deze ubusoka-ceremonies, zoals M. Wilson ze beschrijft, omvatten een aantal elementen: in de eerste plaats de proclamatie van twee nieuwe chiefs, de oudste zoons van de beide hoofdvrouwen van de oude chief, en van de dorpsoudsten die hen terzijde zullen staan. Deze ceremonie proclameert tevens de leeftijdsdorpen van de jonge mannen, die van nu af aan zelfstandig zullen zijn onder hun eigen lifumu umpegesi.³

Op het ogenblik is Ngamanga in geen enkel opzicht als een leeftijdsdorp te beschouwen en ook niet als een samenstel van een aantal leeftijdsdorpen. Ngamanga bestaat uit drie delen: het oorspronkelijke, Ibungu; Ngamanga Mission, een lutheraanse zendingspost, die in de jaren twintig er tegen aan is gebouwd, en Mitugutu, dat een tiental jaren later ten noorden van Ngamanga Mission is ontstaan. Ibungu kan op zijn beurt onderverdeeld worden (zie kaart, pag 264): het oudste deel ligt langs de rivier; hier is de gemiddelde leeftijd hoger dan in de overige delen, wat op zich niet te verwonderen is in een dicht opeengebouwd dorp waar de jongelui en de nieuwkomers noodzakelijkerwijs langs de rand moeten bouwen. Ook binnen dit oudste deel van Ibungu zijn de leeftijdsverschillen echter zo groot, dat het onmogelijk als een leeftijdsdorp beschouwd kan worden. Hetzelfde geldt voor de andere delen van het dorp. Of Ngamanga in het verleden ooit een leeftijdsdorp geweest is, is niet met zekerheid te zeggen, maar waarschijnlijk niet. De meest waarschijnlijke verklaring voor de discrepanties tussen het beeld dat door de Wilsons opgeroepen wordt en wat er bekend is over Ngamanga, is dat zij nooit onderzoek gedaan hebben in dit deel van het district en dat de Nyakyusa een minder homogene groepering vormden dan tot nu toe werd aangenomen.⁴

³ Een lifumu umpegesi is een lifumu die samen met zijn chief "uitgekomen is" en bij die gelegenheid speciale medicijnen gedronken heeft; een lifumu ugwayemo is slechts een helper die later door een lifumu aangesteld is; hij is dus niet "uitgekomen" en heeft geen medicijnen gedronken.

⁴ Voor een poging tot reconstructie van het ontstaan en de ontwikkeling van Ngamanga, zie Appendix.

Ngamanga heeft sinds meer dan 50 jaar de invloed van contacten met het moderne Europa ondergaan. Deze contacten hebben een incorporatieproces opgang gebracht dat nog steeds voortgaat. Het dorp raakt politiek en economisch steeds meer betrokken bij de omringende wereld. Het dorp is als eerste grote stap op de weg naar incorporatie onder een koloniaal bestuur geplaatst en is gedeeltelijk betrokken geraakt bij de moderne geldeconomie. Ook is het diepgaand beïnvloed door de (lutherse) zending en ook deze invloed heeft geleid tot nauwere contacten met de buitenwereld.

Het koloniale bestuur heeft ongetwijfeld het politieke leven van het chieftdom diepgaand veranderd. Op de situatie binnen de dorpen zelf is de invloed echter niet groot geweest, al veranderden wel de externe aspecten van de rol van het dorpshoofd. De politieke situatie binnen het dorp veranderde daarentegen grondig toen, na de onafhankelijkheid, de Native Authority Act werd herroepen en alle traditionele autoriteiten, inclusief de dorpschoufden, van hun functies ontheven werden. Het dorp hield op een bestuurlijke eenheid te zijn en werd opgenomen in een grotere eenheid, de VDC⁵. Kort daarna werd het ten-house-cell systeem ingesteld. In opzet was dit systeem een herorganisatie van TANU⁶ waarbij alle leden van de partij in partijcellen werden georganiseerd, maar in de praktijk werd de hele bevolking in de ten-house-cellen opgenomen.

Aan het eind van de 19de eeuw vestigden zich de eerste zendelingen, lutheranen, in Rungwe district. In 1918 of 1919 werd er een zendingspost en een "bossschooltje" geopend in Ngamanga. Een deel van de bevolking werd lid van de lutherse kerk, bovendien kwam een deel van de bekeerlingen uit naburige dorpen naar Ngamanga, zodat er vrij snel een flink aantal christenen in Ngamanga woonde. In Ngamanga Mission ontstond zo een specifieke situatie doordat een christelijke geloofsgemeenschap en een dorpsgemeenschap samenvielen. Deze situatie is uitzonderlijk voor Rungwe waar de meeste christenen in niet-christelijke dorpen wonen.

⁵VDC = Village Development Committee. Deze aanduiding wordt algemeen gebruikt voor het gebied van een comité.

⁶TANU = Tanganyika African National Union.

De bekering van een deel van de bevolking tot het christendom had een aantal belangrijke consequenties; in de eerste plaats voor de sociale differentiatie en de sociale mobiliteit. Omdat de lutheranen zoals de meeste christenen een kerkorganisatie hebben, betekende het het ontstaan van een nieuwe groep en een nieuwe organisatie waarbij men zich al dan niet kan aansluiten en waar men ook weer uit kan treden. Bovendien zijn na de lutheranen een reeks andere denominaties actief geworden in Rungwe, zodat het ook binnen het christendom mogelijk werd van de ene organisatie over te gaan naar een andere. Vrij veel mensen maken gebruik van de mogelijkheid te kiezen: ze worden lid van een kerk, treden weer uit of veranderen van kerkgenootschap. Dergelijke in principe op vrijwilligheid gebaseerde groepen zijn iets nieuws in Rungwe. Van oudsher bestond er een vrij grote mobiliteit in de zin dat het heel makkelijk was van het ene dorp naar het andere te verhuizen, maar alle dorpen waren gelijksoortig en tot een dorp behoorde iedereen altijd.

Verder bieden de kerken ook nieuwe mogelijkheden tot verticale mobiliteit. Binnen de kerkorganisatie zijn er leidende functies, ook voor vrouwen, en een aantal betaalde banen, zodat de kerken nieuwe mogelijkheden bieden om aanzien en gezag te verwerven en om geld te verdienen.

De kerken spelen ook een rol bij de incorporatie van de Nyakyusa in de hun omringende wereld. De kerk in Ngamanga maakt deel uit van de synode van de Southern Highlands en van de nationale lutherse kerk in Tanzania en deze nationale kerk onderhoudt banden met alle lutherse kerken.

Het leven van de kerkleden is in bepaalde opzichten ingrijpend veranderd doordat de kerk haar eigen opvattingen over menselijke relaties heeft, opvattingen die voor een deel afwijken van de traditionele opvattingen van de Nyakyusa. De meest in het oogvallende innovatie is dat de kerk haar leden het polygame huwelijk onder alle omstandigheden verbiedt.

Een minder direct opvallende vernieuwing, maar wel een die belangrijke gevolgen heeft voor de sociale controle, is het ontkennen of als onbelangrijk negeren van alle bovennatuurlijke macht van mensen. De overtuiging dat deze macht bestond, vormde een van de belangrijkste sancties in de Nyakyusa maatschappij. Binnen de gemeente vervangt de zorg om het eeuwig zieleheil, het respect voor Gods geboden en voor de opinie van de gemeente deze sanctie.

De gevolgen van het opgenomen raken in de moderne geldeconomie zijn ingrijpend geweest. Het heeft de relatie tussen het dorp en de buitenwereld totaal veranderd. De dorpen waren praktisch autarkisch, alleen het schaarse, ijzeren gereedschap en aardewerk kookpotten werden ingevoerd. Tegenwoordig exporteert Ngamanga rijst en andere landbouwproducten en arbeidskrachten en importeert vele essentiële zaken, al is er wel een groot verschil tussen de huishoudens in de mate waarin ze van de moderne markt afhankelijk zijn.

Bijna alles heeft een geldprijs gekregen en is in principe voor geld te koop en dus voor iedereen die geld heeft, te verkrijgen. Dit betekent dat een individu in bepaalde opzichten minder afhankelijk is geworden van familie- en buurtrelaties.

Een tijdlang is de arbeidsmigratie naar de mijnen belangrijk geweest. Tegenwoordig, nu de regering werken in Zuid-Afrika verboden heeft en het heel moeilijk is werk te vinden in Zambia, is het van weinig betekenis meer. Nu verdienen de inwoners van Ngamanga hun geld in de eerste plaats door de verkoop van rijst, zodat land plotseling een waarde kreeg die het nooit bezeten had, en landbezit een basis voor geldinkomen en rijkdom werd, wat het nooit geweest was, zolang er geen markt bestond voor landbouwproducten. Binnen korte tijd werd land door de grote vraag schaars. Het landbezit binnen het dorp is zeer ongelijk over de bevolking verdeeld. Dit leidde ongetwijfeld tot grote veranderingen, ook in de afhankelijkheidsrelaties. In 1968 was het proces nog te kort op gang om de definitieve gevolgen vast te kunnen stellen.

De school is zowel een oorzaak als een gevolg van veranderingen. De lutherse en moravische zending hebben een begin gemaakt met het geven van onderwijs in Rungwe district. De moderniserende invloed van het eerste onderwijs is beperkt geweest. Eerst verzetten de zendingsorganisaties zich tegen het invoeren van het Swahili in het onderwijs, uit vrees dat dit de weg zou openen voor islamitische invloeden, en later weer tegen de invoering van het Engels, vermoedelijk ook uit vrees voor niet-christelijke invloeden. Het moderne onderwijs dat later werd gegeven, is te danken aan de behoefte van de overheid aan voldoende opgeleid personeel en aan de vraag naar modern onderwijs van uit de bevolking, toen men eenmaal begrepen had dat onderwijs dé weg was naar goed betaalde banen.

Tegenwoordig gaat een groot deel van de kinderen lang genoeg naar school om in elk geval redelijk Swahili te leren. Dit is van groot belang omdat kennis van het Swahili de eerste voorwaarde is om te kunnen deelnemen aan het nationale gebeuren.

In Ngamanga zelf zijn geen scholen. In Ipinda en elders in de buurt zijn wel lagere scholen (standard 8), maar voor elke vorm van voortgezet onderwijs moeten de jongelui uit Ngamanga weg.

Kortom de Nyakyusa maatschappij is in toenemende mate economisch, politiek, sociaal en religieus geïncorporeerd in de omringende wereld. Dit incorporatieproces ging gepaard met de invoering van een groot aantal innovaties op allerlei terreinen. Deze innovaties hebben geleid tot grotere sociale differentiatie, tot grotere sociale mobiliteit en tot veranderde mechanismen van sociale controle.

Differentiatie

Het incorporatieproces gaat gepaard met een toenemende differentiatie; functionele, sociale en economische differentiatie in allerlei vormen en toenemende verschillen tussen individuen anders dan op basis van sexe en leeftijd.

Vroeger was ieder bedrijf praktisch zelfvoorzienend. De enige (part-time) specialisten waren de smeden, die de hakken, speren en koeiebellens maakten, en de medicijnmannen. Het ijzer kwam van de Kinga in de bergen evenals het zout. De kookpotten werden gemaakt en verkocht door de Kisi die aan het meer woonden. In alle andere behoeften voorzag ieder huishouden zichzelf. Voedsel, kleding, onderdak en gebruiksvoorwerpen produceerde men zelf. Tegenwoordig gebruikt ieder huishouden en ieder individu in veel groter mate dan vroeger goederen en diensten die van buiten het eigen bedrijf komen, en produceert rijst voor de verkoop of levert arbeid. De productie- en consumptiehuishouding vallen steeds minder samen.

De uitwisselingen van goederen en diensten die er vroeger plaats vonden binnen de dorps sfeer, waren in de meeste gevallen deel van meer omvattende sociale relaties: de vrienden van een jongeman kwamen naar de "working party" van zijn vader of zijn schoonvader, bier dronk men met vrienden, brandhout en voedsel werden als giften door burens en familieleden bij huwelijken en begrafenissen gegeven. Tegenwoordig zijn wederkerige

giften en hulp nog steeds belangrijk maar daarnaast komen ook vele zuiver commerciële transacties voor: men laat tegen betaling ploegen en soms zelf wieden, men koopt in het dorp bier, vlees, melk en men huurt metselaars om een bakstenen huis te laten bouwen. Hierdoor is er binnen de dorps sfeer een wat grotere beroepsspecialisatie ontstaan: er zijn metselaars, timmerlui, winkeliers en vrouwen die zich toeleggen op de productie en verkoop van bier.

De functionele differentiatie binnen het dorp blijft echter beperkt. Veel Nyakyusa hebben weliswaar een baan gevonden bij een van de vele gedifferentieerde instellingen en bedrijven en leiden een leven dat in veel opzichten van dat van de boeren verschilt. Maar door hun werk zijn ze ten dele losgemaakt van de dorpsgemeenschappen. Dit geldt niet alleen voor degenen die niet meer in een dorp wonen, maar ook voor de onderwijzers van dorps scholen, de landbouwvoorlichters en anderen die op dorpsniveau werken, omdat het beleid van de betrokken instanties er altijd opgericht is deze mensen niet in hun geboortestreek aan te stellen en ze bovendien frequent over te plaatsen. In de meeste gevallen waarin men gebruik maakt van de producten en diensten van gedifferentieerde instellingen, betreft het instellingen van buiten het dorp. Hier zijn de differentiatie en incorporatie duidelijk aspecten van een en hetzelfde proces. Men verkoopt rijst en cacao en raakt betrokken bij de wereldmarkt prijzen en het prijsbeleid van de overheid; hetzelfde geldt voor de goederen die men koopt. Een groot deel van de kinderen gaat tegenwoordig althans enkele jaren naar school, daarmee is een deel van de onderwijstaak bij een gespecialiseerde instantie terecht gekomen en tegelijk is men betrokken geraakt bij een landelijk onderwijssysteem. Hetzelfde geldt voor de rechtspraak en het bestuur en voor de religie voor zover men lid is geworden van een kerk.

Tenslotte zijn er ook onder de boeren onderling nieuwe verschillen ontstaan, verschillen in ontwikkeling en opleiding, in religie en levensstijl en in consumptiegewoonten.

Sociale mobiliteit

Het incorporatieproces, het feit dat de Nyakyusa op allerlei manieren betrokken zijn bij de buitenwereld en deel zijn gaan uitmaken van de

Tanzaniaanse natie, heeft ook belangrijke consequenties voor de sociale mobiliteit. Van de traditionele Nyakyusa maatschappij krijgt men uit de literatuur een vrij egalitaire indruk: de chiefs en dorpschouwen konden aan hun positie op zich geen macht en weinig autoriteit ontleen en moesten zelf een positie opbouwen, zich waarmaken en mensen aantrekken. Een chief trok mensen aan in de eerste plaats door ze te "voeden", dat wil zeggen koeien voor hen te slachten. Hoezeer een chief zijn eigen positie moest scheppen, blijkt uit Charsley's analyse: "I have tried to show that this political system cannot be regarded as a series of discrete chiefdoms, ruled as miniature states by their chiefs. In the first place every prince held his title within a system of titles dating from different generations, with a lasting superordination of senior titles. No title had a fixed life-span; its maintenance from the very moment of its creation at a Coming-out, was dependent on the activity and success of its incumbents. His own efforts determined the power a prince could wield, for, with little political centralisation, his office held scarcely any institutionalised power. In prosecuting and handling disputes, the fundamental unit was the village with its headman. If the parties were not in the same village then the plaintiff would have to mobilize the fellow villagers of the defendant to bring pressure to bear on him for a settlement. The seizure of a woman of the village, or more particularly of a cow, was the mechanism through which the mobilisation was achieved. There was no question of arraigning a person before his prince for judgement. The prince's main importance here was a linking device and this was made possible by his position in the system of princely titles and genealogical relationships stretching more or less effectively over considerable areas of the valley, but this dispute-settling mechanism had no certainty of success, and even among his own people the prince had no monopoly of the use of force. A dispute between different villages or even sections of villages might lead to fighting. Neither did the prince control land or other economic resources. Much of his institutionalised importance was in fact purely ritual, in connection with the cult of the princely ancestors who were thought to protect the country.

Yet if his office itself provided the prince with little automatic power, there was still the possibility of acquiring a considerable measure of personal power. I have shown how, in the absence of resources he could

monopolise, he could do this only by the successful performance of the expected role of the prince. With the large and ever increasing number of princes, the scarce resources from his point of view were followers and cattle, the two being closely connected since he could not fulfil the expectations of his followers unless he was well provided with cattle. The particularly favourable position of the prince in relation to bride wealth was an important basis for the provision, through there were raiding and other sources in addition. The prince not only needed to compete for followers if he wished to be powerful; he had necessarily to compete or he was in danger of losing all to his rivals in the system." (Charsley, *The Princes of Nyakyusa*, 1969, p. 115-116).

Op dezelfde manier was gastvrijheid en gulheid in hoge mate bepalend voor de status van de gewone dorpling. "Not only does success in cultivation carry prestige in itself, but it provides the wherewithall for hospitality; on which status in a Nyakyusa community turns. To be respected a man must entertain his neighbours with food and beer." (M. Wilson, 1951, p. 55). Een mooi goed onderhouden erf was iets waar een Nyakyusa trots op was, maar pas gastvrijheid maakte het mogelijk er werkelijk in te gloriëren. "A fine presence, a well-kept homestead rich in cattle and bananas and shaded with stately trees, are in themselves impressive but the possessor of them only reaches his full dignity when he acts as host and uses his fine food and fine home for lavish hospitality; wealth and an impressive manner, without urbanity and hospitality may well lead to accusations of witchcraft." (M. Wilson, 1951, p. 78). Hiermee is dan ook meteen de negatieve sanctie aangegeven. Gastvrijheid en gulheid worden hogelijk gewaardeerd, maar gierigheid leidt tot beschuldigingen van hekserij en bovendien stelt het iemand bloot aan aanvallen van jaloezische heksen.

Om gastvrij te kunnen zijn, is er millet en overvloedig voedsel nodig, om daarover te kunnen beschikken moet een man hard werken en veel vrouwen en zoons hebben om voor hem te werken en dus - in Nyakyusa termen - rijk zijn. Zowel voor de chiefs als voor de gewone dorplingen is rijkdom mits goed gebruikt het middel om aanzien en macht te verwerven.

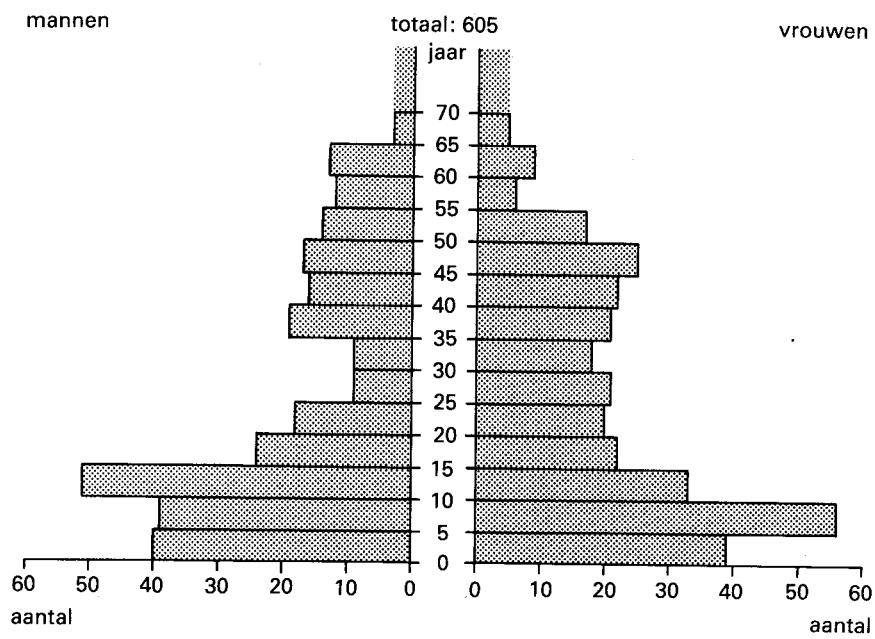
Omgekeerd was dit de enige geaccepteerde manier om rijkdom, dat is veebezit, te besteden; gierigheid was dwaasheid en gevaarlijk. Bovendien bestond er eigenlijk geen andere mogelijkheid om rijkdom te benutten.

In bepaalde opzichten is het beeld dat we nu zien essentieel anders. Men onthalt de burens nog steeds bij die gelegenheden waarbij dat verwacht wordt, en dan vooral gedreven door angst voor negatieve sancties. Maar wat men thans totaal niet vindt, is het streven naar zo groot mogelijke gastvrijheid, waar vroeger alle statusstreven opgericht zou zijn geweest.

De vraag kan gesteld worden of die er vroeger wel geweest is en zo ja, in welke mate. Als deze er werkelijk is geweest, rijst de verdere vraag hoe de grote verandering in dit opzicht met het incorporatieproces samenhangt. Deze samenhang zou als volgt kunnen worden gedacht: status, aanzien en macht worden niet langer in de eerste plaats bepaald door de relaties met en de opinie van dorpsgenoten, maar door iemands positie in de moderne organisaties, de overheid, de Partij of de kerk. Zoals gezegd, zijn weliswaar velen die in een van deze organisaties iets bereikt hebben, uit de dorpen verdwenen maar ook binnen het dorp zijn degenen die het meest in aanzien staan degenen die een moderne functie hebben. De meest vooraanstaande man in het dorp, althans tijdens Lazaro's (24) afwezigheid, was Atubonekisy (60), de lekepredikant van de lutherse gemeente en voorzitter van de kerkeraad en lid van het Tanu Branch Executive Committee. Lazaro vormt een uitzondering, zijn positie is wel gebaseerd op het feit dat hij "malafyale" (= chieft) is maar vooral op de vrees die hij persoonlijk inboezemt door zijn gewelddadig optreden en door de medicijnmannen die hij in dienst heeft.

De kansen om een positie te veroveren in overheidsdienst, bij de Partij of bij de kerk zijn natuurlijk zeer beperkt en voor de meeste dorpselingen bestaat er geen enkele reële kans zich op deze manier te onderscheiden. Het merkwaardige is dat ook bij deze meerderheid elk blijk van statusstreven door gulheid en gastvrijheid ontbreekt.

Als de "competitieve gastvrijheid" ooit zo belangrijk geweest is als het lijkt geweest te zijn, dan is de verandering te begrijpen als we aannemen dat in de huidige situatie de status die er te bereiken valt met gastvrijheid, ook in de ogen van degenen die geen andere mogelijkheden hebben, alle glans verloren heeft. Een tweede verklarende factor kan zijn dat er tegenwoordig vele andere mogelijkheden zijn om rijkdom te benutten; mogelijkheden die ten dele ook aanzien verlenen en in elk geval gemak en plezier.

Diagram 1 Bevolking van Ngamanga

N.B. Voldoende gegevens ontbreken m.b.t. twee gezinnen

HOOFDSTUK I DE MODERNE POLITIEKE EN ADMINISTRATIEVE STRUCTUUR.

INLEIDING

In dit hoofdstuk worden de structuur en het functioneren van de zogenaamde 10-house-cells, het allerlaagste niveau van de politieke en bestuurlijke organisatie van Tanzania, beschreven; in de inleiding worden de hogere niveau's zeer in het kort geschetst.¹

Tanzania is een één-partij staat; de enige partij is TANU² (Tanganyika African National Union); op alle bestuurlijke niveaus is de partij-organisatie in meer of mindere mate vervlochten met de bestuurlijke organen, wat de beschrijving van de politieke en administratieve structuur zeer bemoeilijkt.

De regering wordt gevormd door de president en het kabinet; de hoogste vertegenwoordigers van alle belangrijke departementen maken echter deel uit van het bureau van de president, zodat vrijwel alle beslissingen genomen worden buiten het kabinet om. De functies van staatshoofd en premier zijn verenigd in het ambt van de president. Het is de taak van het parlement het regeringsbeleid te ondersteunen door overeenkomstige wetgeving en om controle uit te oefenen op de overheidsuitgaven. De partij beschikt op nationaal niveau over drie organen: het National Executive Committee, de National Conference en het Central Committee. Op dit, het hoogste, niveau bestaat er een duidelijke scheiding tussen de regering en haar bestuurlijke organen aan de ene en de partij en haar organen aan de andere kant; op dit niveau heeft de partij geen openbare functies. Het Executive Committee formuleert het partijbeleid; het Central Committee is belast met het algemene bestuur van de partij; de National Conference komt slechts éénmaal per twee jaar bijeen en bespreekt dan kwesties met betrekking tot het regeringsbeleid. Op dit niveau wordt de verbinding tussen de

¹De beschrijving is in hoofdzaak ontleend aan: Public Administration in Tanzania, K.W. von Sperber, 1970 en From Village to State in Tanzania, C.R. Ingle, 1972.

²In 1977 is TANU gefuseerd met de Afro Shirazi Party (ASP) van Zanzibar tot de Chama cha Mapinduzi (CCM), de Partij van de Revolutie.

partij en de overheid gevormd door de president en de ministers. De meeste leden van het National Executive Committee zijn ministers. De president is voorzitter van dit comité en van de National Conference.

In 1968 telt het vasteland van Tanzania 17 gewesten (regions), die onderverdeeld zijn in 70 districten. Aan het hoofd van elk gewest staat een regional commissioner: in naam de opvolger van de britse provincial commissioner, in werkelijkheid is de post van regional commissioner vooral een politieke post geworden, terwijl de bestuurlijke taken grotendeels overgenomen zijn door de regional secretary. De regional commissioner is rechtstreeks verantwoording verschuldigd aan de president. De regional commissioner is ex officio tevens TANU regional secretary en voorzitter van het regional development committee. Dit comité vormt het hoogste niveau van de lokale ontwikkelingsplanning; het is verantwoordelijk voor de sociale en economische ontwikkeling van het gebied.

Op het niveau van het district en lager, in de divisions en de dorpen, hadden de Engelsen, volgens het principe van "indirect rule", de traditionele autoriteiten een bestuurlijke taak gegeven binnen het kader van het koloniale bestuur. Hun positie werd geregeld door de Native Authority Ordinance van 1923. In 1954 werd een begin gemaakt met de modernisering van het plaatselijk bestuur door de Local Government Ordinance, waarbij het mogelijk werd districts- en divisieraden in te stellen. Het nieuwe en moderne van deze raden, die wettelijk de opvolgers van de "Native Authorities" waren, was dat er behalve de traditionele gezagsdragers ook een aantal gekozen leden zitting in hadden. Om een aantal redenen was de belangstelling voor deze hervorming over het algemeen gering en slechts in enkele districten zijn er raden tot stand gekomen. Pas na de onafhankelijkheid in 1962 werd de Native Authority Ordinance ingetrokken en werden er overal district councils in gesteld. In 1963 tenslotte werden de chiefs en de dorpschoude ontheven van de hun nog resterende uitvoerende en rechterlijke bevoegdheden door de intrekking van de African Chiefs Ordinance van 1928.

De voorzitter van de district council is ex officio eveneens de voorzitter van het TANU executive committee op districts-niveau. Van de leden van de district council kan de President er maximaal 10 benoemen: prominente TANU leden en ambtenaren van de centrale overheid; de overige leden worden door de bevolking gekozen. Een deel van de leden is tevens

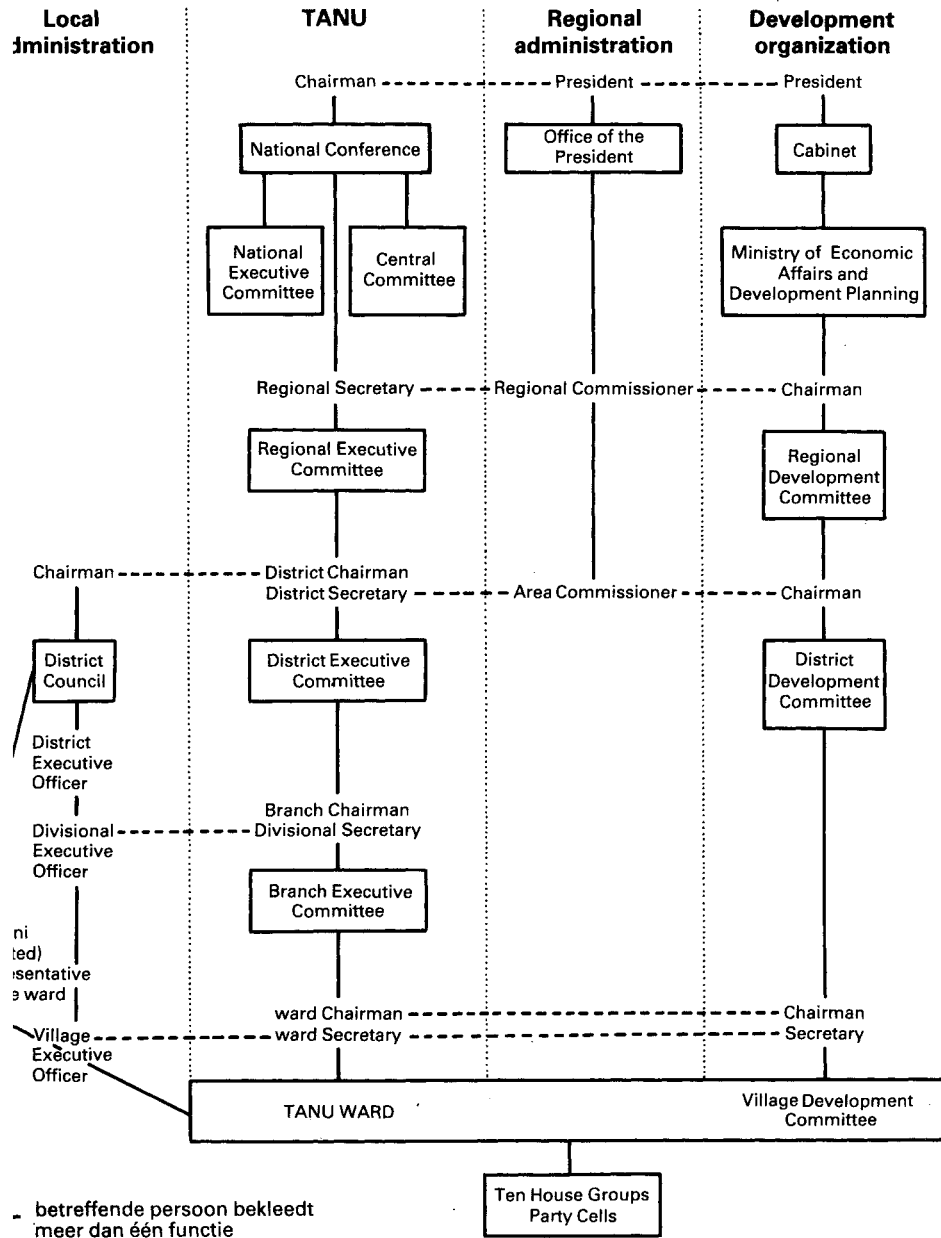
lid van het TANU executive committee en alle leden hebben ex officio stemrecht in de TANU annual conference. Het kiesdistrict van de leden, de ward, is tevens de laagste eenheid in de bestuurlijke indeling en de partij-organisatie.

De engelse district commissioner is vervangen door de area commissioner; zijn post is evenals die van regional commissioner hoofdzakelijk een politieke post geworden, waarbij de bestuurlijke taken grotendeels overgedragen zijn aan de area secretary. De positie van de area commissioner is ook in andere opzichten analoog aan die van de regional commissioner; hij is TANU secretaris en voorzitter van het district development committee.

De taak van dit comité is de beoordeling van de ontwikkelingsplannen voorgedragen door de village development committees (VDC's) en het toezicht op de uitvoering. Van het development committee zijn, behalve de area commissioner, in elk geval lid: het hele financiële comité van de district council; alle technische ambtenaren van de centrale overheid in het district en de voorzitter van TANU.

Op het niveau van de ward, het laagste bestuurlijke niveau, is het onderscheid tussen overheid en partij geheel verdwenen. Het bestuursorgaan op dit niveau is het ward (meestal village) development committee. De voorzitter van dit comité is de TANU voorzitter; de leden zijn de 10-house-cell voorzitters van TANU; de afgevaardigde van de ward in de district council maakt eveneens deel uit van de vergadering. De TANU secretaris is tevens ward (of village) executive officer. (VEO)

Op het niveau van de divisie bestaat er geen development committee meer; om redenen van efficiëntie heeft men het opgeheven. De partij afdeling op dit niveau noemt men gewoonlijk branch. De TANU secretaris is tevens divisional executive officer (DEO).

Diagram 2. Institutionele Relaties tussen TANU en Overheid

In de koloniale tijd vormde Ngamanga, dat wil zeggen Ibungu, Ngamanga Mission en Mitugutu een afzonderlijke bestuurlijke eenheid, een dorp met een eigen lifumu. Na de hervormingen van 1963 vormde het aanvankelijk samen met Lupaso en Lukama de zogenaamde Ngamanga VDC. De aanduiding VDC wordt algemeen gebruikt voor het gebied van een village development committee, niet alleen voor het comité zelf. Na verdere hervormingen in 1967, waarbij de 194 oorspronkelijke VDC's van Rungwe district samengevoegd zijn tot 40 wards, werd de Ngamanga VDC opgenomen in de Ipinda VDC of ward. Niettemin is Ngamanga nog steeds een eenheid met een eigen identiteit zoals bijvoorbeeld blijkt uit het feit dat de lutheranen uit Ibungu, Ngamanga Mission en Mitugutu een afzonderlijke gemeente vormen en dat het dorp een eigen drumclub heeft.

Het eerste VDC telde slechts betrekkelijk weinig leden; voor Ngamanga waren alleen Sultani (6), Andilile (104) en Kipagile (107) lid van het comité. Van het tweede VDC, dat in 1967 tot stand kwam, zijn alle celvoorzitters uit het gebied automatisch lid. In 1968 werden Atubonekisyé (60) en Andilile (104) gekozen in het TANU branch executive committee (TBEC); verder heeft niemand in Ngamanga een functie bij de overheid of bij de Partij.

DE 10-HOUSE-CELLS

Tegenwoordig zijn de zogenaamde 10-house-cells het belangrijkste structurerende element in het dorp. Deze cellen delen het dorp op in even zovele kleine buurtjes. De leiders van de cellen, de voorzitters, spelen een grote rol bij het handhaven van de orde en in het contact van de overheid en TANU met het dorp.

Eind 1964 besloot het TANU National Executive Committee tot het instellen van de 10-house-cellen in het hele land: elke groep van 10 huishoudens zou één cel vormen. Alle TANU leden die tot deze 10 huishoudens behoorden, zouden er deel van uitmaken; uit hun midden werd de voorzitter gekozen. De cel was zowel een overheidsinstrument als een onderdeel van de partij-organisatie. De partijtop hoopte met deze reorganisatie een aantal doelstellingen te bereiken: betere communicatie tussen TANU en de overheid aan de ene en de bevolking aan de andere kant; grotere eenheid binnen de partij; uitbreiding van het leiderschap tot op

dorpsniveau; betere doorstroming van informatie over de sociale en economische ontwikkeling en grotere gezagsgetrouwheid.

Vanaf het begin zijn deze cellen een belangrijk deel van de dorpsstructuur geweest. Ngamanga is net als ieder ander dorp verdeeld in cellen van ongeveer 10 huizen elk. Alle familiehoofden zijn normaal lid van hun cel onafhankelijk van de vraag of ze partijlid zijn, dat wil zeggen contributie betaald hebben of niet; ik betwijfel zelfs of alle voorzitters partijlid waren. Partij-affaires zijn trouwens maar een heel klein onderdeelje van de activiteiten van de voorzitters en van de zaken die tijdens de vergaderingen van de partijcel besproken worden. De voorzitters zijn vooral de plaatsvervangers van de oude mafumu, die in 1962 en 1963 hun juridische en bestuurlijke taken kwijtraakten.

Het is mogelijk dat de celleiders in Ngamanga belangrijker zijn en de functies van de mafumu vollediger overgenomen hebben dan in veel andere dorpen. Door een toevallige samenloop van omstandigheden waren er in 1964 geen traditionele gezagsdragers van enig aanzien in Ngamanga aanwezig. Lazaro (24)³, een van de jongste zoons van Mwasoposya, die in de jaren dertig Ngamanga aan Mwakanyemba ontnomen had en sindsdien als de "chief" van Ngamanga beschouwd werd, zat in de gevangenis wegens doodslag; Makandi (9), de lifumu die nog maar kort lifumu was, was inmiddels alweer door Mwakipesile, de chieft van Ndamba chieftdom, van zijn functie ontheven, omdat hij geweigerd had tegen Lazaro te getuigen. In Ibungu is overigens dat ontslag genegeerd en er is nooit een ander in zijn plaats aangesteld. Sulubali, de nieuwe lifumu voor Mitugutu, was ziekelijk en overleed in 1966.

In Ngamanga Mission wonen vrijwel uitsluitend lutheranen. Zij bestuurden tot op grote hoogte zichzelf en de kerkleiders en de kerkeraad vervulden min of meer de functies die elders vervuld werden door de mafumu. De hervormingen die een einde maakten aan de officiële status van de mafumu, raakten niet aan de positie van de kerkleiders en zij beheersen nog steeds vele aspecten van het openbare leven in Ngamanga Mission, zodat

³Voor een schets van de geschiedenis van Ngamanga zie de Appendix, pag. 426.

de celleiders hier een veel minder belangrijke rol spelen dan in de rest van Ngamanga.

Het cellidmaatschap

Elke partijcel heeft zijn eigen territorium en iedereen die zich vestigt in het gebied van een cel, wordt automatisch lid van die cel. Terwijl iedereen die verhuist, voor de groep verloren is, zodat het aantal leden per cel aan schommelingen onderhevig is.

Celnummer	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
Aantal	9	13	10	11	10	8	5	10	12	12	11
leden							+	+			+
							3 wed.*	4 wed.*			jonge- lui

* In tegenstelling tot wat meestal gebruikelijk is bij de Nyakyusa worden de weduwen bij de christenen niet gehuwd door de erfgenaam. Zij blijven gewoonlijk wonen in het huis van hun overleden echtgenoot, zodat een aantal huishoudens in Ngamanga Mission een vrouw aan het hoofd hebben, maar zij nemen evenmin als getrouwde vrouwen deel aan de celvergaderingen.

De jongelui bouwen op het ogenblik op drie plaatsen hun huizen: in Mitugutu in cel XI en in Ngamanga Mission in de cellen VII en VIII waar ze naar mate ze ouder worden vanzelf in de celvergadering opgenomen worden, en tussen de cellen IV en V in, langs de weg naar Ipinda. Hier horen ze bij geen van beide buurcellen, zodat zij althans voorlopig buiten de celorganisatie vallen.

De celleiders

De celleiders worden voor onbeperkte termijn gekozen door de leden. De partijcel kent een aantal functies: de voorzitter; de "oude man" (mzee) of de secretaris; de TANU Youth League en de leidster van de vrouwen.

De voorzitter

Volgens de partij heeft de voorzitter de volgende taken: het overheids- en TANU-beleid uitleggen aan hun celgenoten, de ideeën en gezichtspunten van de bevolking doorgeven aan TANU en overheid; de partijcontributies innen; de mensen overreden lid te worden van TANU; toezien op de naleving van de wetten en verordeningen; de mensen aansporen belasting te betalen; samenwerking binnen de cel bevorderen; partijbelangen binnen de cel behartigen en de cel vertegenwoordigen op de branch annual conference. (bron: Mbioni vol. III no. 1). De voorzitters zelf noemen als hun voornaamste taken: het doorgeven van regerings- en partijverklaringen en opdrachten aan hun celgenoten en het beslechten van conflicten. Enkelen zeggen verder dat zij er op moeten toezien dat de mensen hard werken en hun erven schoon houden. Wat opvalt bij de vergelijking van deze taakomschrijvingen is in de eerste plaats dat de celvoorzitters zichzelf niet zien als vertegenwoordigers van de bevolking naar "boven", dat zij hun rol als inners van belastingen en contributies negeren en tenslotte dat zij als een belangrijke taak zien, wat niet in de partijvoorschriften staat, het beslechten van en het bemiddelen bij conflicten.

De "oude man" of secretaris

Deze functionaris is de adviseur en de plaatsvervanger van de voorzitter.

De TANU Youth League (TYL)

Het schijnt de opzet geweest te zijn dat deze functionaris vooral belast zou worden met de orde handhaving. Dit is nooit uit de verf gekomen en de functie is van weinig betekenis; veel mensen konden zich niet eens herinneren wie de TYL van hun cel was. Een enkele keer gebruikt de voorzitter de TYL als loopjongen.

De leidster van de vrouwen

Ook deze functie heeft bijzonder weinig inhoud. De leidsters zeiden allemaal dat ze nooit iets gedaan hadden als vrouwenleidster. Sommigen meenden dat het hun taak was de vrouwen bij elkaar te roepen als de bibimendeleo, de voorlichtster voor community development, kwam. Toen bibimendeleo inderdaad kwam, werden de beide leden van het TBEC gewaarschuwd; aangezien deze beiden prominente kerkelijke leiders zijn, werd haar komst in de kerk aangekondigd en verder waarschuwden ze de overige celvoorzitters de celleden te zeggen hun vrouwen te sturen.

Een voorzitter en in mindere mate ook een secretaris heeft een zekere macht en geniet aanzien. Hoewel men de celleiders zelf gekozen heeft, bestaat toch vaak het idee dat de voorzitters overheidsdienaren zijn en als zodanig gezag kunnen uitoefenen. Zo meent men bijvoorbeeld dat een voorzitter bevoegd is iemand gevangen te laten zetten.

Ambilikile, de voorzitter van cel II, dreigt met de gevangenis

Een van de leden van cel II, Paul (17), had tegen een vrouw, die overigens nog niet gescheiden was, gezegd dat hij wel met haar wilde trouwen. Waarop de vrouw haar man verliet en bij hem introk.

Ondertussen was Paul van gedachte veranderd en had besloten dat hij de koeien die hij voor haar zou moeten geven, beter kon bewaren voor de huwelijken van zijn zoons. Hij vroeg Ambilikile hem te helpen de vrouw weer naar haar man terug te krijgen. Ze spraken het volgende af: de volgende morgen zou Ambilikile naar Pauls huis komen rennen en een scène maken. Hij zou zeggen dat hij in Ipinda gehoord had dat één van zijn mensen de vrouw van een ander verborgen hield en dat hij ze allebei zou laten opsluiten als ze niet ogenblikkelijk verdween. Zo gezegd, zo gedaan en de vrouw verdween schielijk.

Naast dit gezag dat hij ontleent aan dit soort ideeën over zijn officiële bevoegdheden, die overigens niet in overeenstemming zijn met de TANU richtlijnen, heeft de voorzitter zekere mogelijkheden om de gang van zaken te beïnvloeden, doordat hij de spil van de celorganisatie is. Voor alle zaken waarvoor de cel in vergadering bijeen moet komen, dient men eerst met hem contact op te nemen. Als iemand in het gebied van een bepaalde cel wil komen wonen, gaat hij eerst naar de voorzitter. Is deze bereid hem in de cel op te nemen, dan roept de voorzitter een vergadering bijeen waarin het verzoek besproken wordt. Toen Abel (38) bijvoorbeeld in cel IV, waar Logotala (37) voorzitter is, wilde komen wonen, klopte hij tot tweemaal toe vergeefs bij Logotala aan met het verzoek zich in zijn gebied te mogen vestigen. Beide keren weigerde Logotala omdat hij vond dat Abel te vaak verhuisde. Pas toen Makandi (9), Abels vader, Logotala letterlijk kwam smeken zijn zoon op te nemen, stemde Logotala toe en werd de vergadering, waarbij eigenlijk de bevoegdheid berust om over het al dan niet toelaten van nieuwe leden te beslissen, bijeengeroepen. Op dezelfde manier kan een voorzitter het bijeenkomen van de vergadering voor het aanhoren en bespreken van beschuldigingen en klachten verhinderen of vertragen, zoals in het volgende voorval.

Sultani, de voorzitter van cel I, stelt een vergadering uit

Mwankina (4) had huis en erf tijdelijk verlaten. Op een dag hoorde een buurman in alle vroegte hoe daar bananen omgehakt werden. Hij ging kijken en vond duidelijk sporen die naar Sultani's (6) erf leidden. Met enkele andere burens besprak hij de situatie en ze besloten Sultani, die de celleider was, voor te stellen een vergadering te houden, omdat er telkens bananen van Mwankina's erf gestolen werden. Met tegenzin stemde Sultani toe en verdween om pas 's avonds laat weer terug te komen. Toen men hem vroeg wanneer hij dacht de vergadering te houden, zei hij dat hij die voor zondag, drie dagen later, bijeen zou roepen. Men was hoogst verontwaardigd omdat het natuurlijk de bedoeling was geweest dat die vergadering nog diezelfde dag plaats zou vinden, terwijl de sporen nog zichtbaar waren en de bananen nog niet verdwenen. Maar ondanks alle geschreeuw hield Sultani voet bij stuk. De vergadering had toen weinig zin meer; ze is dan ook niet gehouden en de diefstal bleef onopgelost.

Voor de celvoorzitter zitten er ook duidelijk negatieve kanten aan zijn functie. Hij vormt de verbinding met de autoriteiten en is als zodanig soms verantwoordelijk voor de doorvoering van impopulaire maatregelen. Ook heeft hij een zekere macht en invloed en daarom wordt hij makkelijk het doelwit van de woede en ergernis van zijn buurtgenoten. Want de celleden zijn zeer snel geneigd om hun leiders van machtsmisbruik te verdenken en om luid en duidelijk hun ongenoegen te uiten, als ze de indruk hebben dat de belangen van de celleden hun niet voldoende ter harte gaan. Nyakyusa zijn altijd bang zich de ergernis van buurtgenoten op de hals te halen, zo ook de celleiders. Soms nemen ze het risico, zoals Sultani, maar in dit geval was waarschijnlijk één van zijn eigen vrouwen de dief en hij vond het vermoedelijk de moeite waard.

Jimo's hoofdpijn

De vrouw van Tamson (35), een van de leden van Jimo's (33) cel, had haar man verlaten en was getrouwd met een man uit een ander dorp die ze placht te ontmoeten in het huis van Anyambilile (47), een lid van een andere cel.

Een paar weken na de scheiding zat Jimo bier te drinken met een paar buurtgenoten. In de loop van het gesprek begon hij te klagen dat hij de laatste tijd zoveel last van hoofdpijn en slapeloosheid had. De anderen haakten daar ogenblikkelijk op in en zeiden hem dat het hun hekserij was, dat zij kwaad op hem waren, omdat hij nog steeds bevriend was met Anyambilile, die zo'n grote rol had gespeeld in Tamsons echtscheiding en omdat ze hem ervan van verdachten er ook bij betrokken geweest te zijn. Jimo verdedigde zich en zei dat hij met de hele zaak niets te maken had gehad en dat hij daarom ook niet inzag

waarom hij niet met Anyambilile kon blijven omgaan. Voor het moment liet men het daarbij. De volgende dag kwam Lamasani (30) bij Jimo's vrouw en zei: "Ik ben stilletjes gekomen om Jimo te waarschuwen: als zijn leven hem lief is, laat hij dan ophouden met om te gaan met Anyambilile, want we zijn werkelijk heel kwaad. Laat hij zijn vrienden in zijn eigen cel zoeken, Anyambilile is onze vijand; als hij tot onze cel behoord had, dan hadden we hem allang al eens de waarheid gezegd."

Jimo raakte in paniek toen hij dit hoorde en maakte de zaak aanhangig bij Lwitiko, een celvoorzitter in het buurdorp Lupaso. (Als iemand een klacht indient, wil dat nog niet zeggen dat hij denkt gelijk te hebben. Integendeel, vaak dient iemand die weet ongelijk te hebben, een klacht in, zodat de andere partij de kans krijgt publiekelijk zijn woede te luchten en verzoening mogelijk wordt. Ook is het niet ongewoon dat Jimo naar een celleider buiten Ibungu ging met zijn klacht. Men is ten allen tijde vrij zich te wenden tot elke celleider die men wenst, en Jimo kon toevallig met deze klacht op dat moment in Ibungu eigenlijk bij niemand terecht: de voorzitter van Lamasani en Kasupuni was hijzelf; Logotala (37) (cel IV) was de leider van de cel van Anyambilile en bovendien een vijand van Lamasani; Ambilikile (15) (cel II) en Atubonekisyé (60) (cel V) zijn allebei lutheranen, die met hekserij kwesties, althans openlijk, niets te maken zouden willen hebben, en bij Sultani (6) (cel I) die onder andere omstandigheden de aangewezen man zou zijn, kon hij nu moeilijk terecht omdat hun beider groepen ernstige onenigheid hadden over de schade die de langskomende koeien uit cel I en II zouden aanrichten in cel III). Tijdens de bespreking in Lupaso voerden Lamasani en Kasupuni (27) het woord voor de cel. Ze gaven ogenblikkelijk toe dat zij Jimo's ziekte veroorzaakt hadden en dat ze geweldig kwaad op hem waren. Lwitiko vermaande Jimo en zei dat hij zichzelf gelukkig kon prijzen dat zijn celgenoten hun woede zo openlijk toegegeven hadden. Hij zei: "Ze hadden je even goed kunnen doden zonder iets te zeggen. Ze hebben gelijk en jij hebt een grote fout gemaakt." Jimo vroeg om vergeving en dankte de aanwezigen dat ze zijn ogen geopend hadden.

Sultani zaait tweedracht en wordt terecht gewezen

Sultani (6) riep een vergadering bijeen omdat Makandi (9) aanspraak maakte op een deel van het erf van zijn buurman Kandono (8). Toen de zaak aan de vergadering werd voorgelegd, vond iedereen dat de claim volkomen onterecht was en dat het buitengewoon hebzuchtig van Makandi was nog een stuk van Kandono's erf erbij te willen hebben, vooral omdat het zijne toch al veel groter was. Makandi verdedigde zich door te zeggen dat Sultani zelf hem gesuggereerd had het te doen. Hoewel Sultani het ontkende, geloofde iedereen het direct en overlaadde hem met verwijten en vermaningen.

Het is opvallend dat tot dus verre geen van de gekozen leiders door een ander vervangen is omdat men ontevreden over hem was. Bij de vele ruzies aarzelde men niet hen uit te schelden en desnoods met de dood te bedreigen, maar niemand stelde ooit voor een celleider door een ander te vervan-

gen. Waarschijnlijk was men bang door de autoriteiten ter verantwoording geroepen te worden. Bovendien zal het enthousiasme om met een andere kandidaat opnieuw te beginnen in de meeste gevallen afwezig geweest zijn, aangezien ze om te beginnen de meest geschikte gekozen hadden en niemand werkelijk verwachtte dat een ander het beter zou doen. Bovendien zijn de nadelen van de functie voor iedereen overduidelijk, zodat niemand erg verlangend is om het over te nemen.

De ruzie om de akker

In september 1968 raakte Ambilikile (15) verward in een bijzonder ernstige twist met een van zijn celgenoten, Pambuju (22), over het bezit van een rijstakker. Op één of twee na kozen al zijn celgenoten Pambuju's kant evenals de meeste andere inwoners van Ibungu. De kwestie heeft maanden gesleept, af en toe laaiden de emoties hoog op en er werden openlijk plannen gesmeed om Ambilikile met hekserij uit de weg te ruimen. Maar niemand heeft ooit geopperd hem het voorzitterschap te ontnemen.

Land dat in gebruik is bij de dorpsbevolking, is in Rungwe district nooit geregistreerd, zodat het in veel gevallen niet al te moeilijk is om de rechten van de bezitter aan te vechten. In Ngamanga en omstreken bestaat er groot gebrek aan landbouwgrond; bovendien zijn er nauwelijks bestaansmogelijkheden buiten de landbouw. Conflicten over landbezit worden dan ook met grote vasthoudendheid en felheid uitgevochten.

Het conflict tussen Ambilikile en Pambuju heeft zo lang gesleept omdat geen van beide partijen bereid was een oordeel te accepteren en ze telkens weer andere instanties als arbiter in de strijd betrokken; het begon met een celvergadering en toen de rechtbank, maar daarna werden een VDC commissie, de politie en zelfs de area commissioner er in gemengd.

Wie zijn de celleiders?

In 1965 zijn er elf voorzitters en elf secretarissen gekozen. In vier gevallen maakten langdurige ziekte of het vertrek van een voorzitter een nieuwe verkiezing nodig, zodat er in totaal vijftien voorzitters en elf secretarissen zijn gekozen.

Op enkele uitzonderingen na, waarop ik later zal terugkomen, hebben ze twee kenmerken gemeen: allen zijn notabelen volgens traditionele dorpsmaatstaven, daarnaast hebben ze gemiddeld iets meer formele schoolopleiding dan hun celgenoten en verstaan en spreken zij, met mogelijke uitzondering van Sultani (6), Swahili. Afgezien van de werkelijk ouden-van-dagen is de voorzitter meestal de oudste in zijn cel. In Ngamanga Mission zijn alle vier de voorzitters ook lid van de kerkeraad. In die cellen in Ibungu en Mitugutu waar abalafyale (leden van de chiefsfamilie) wonen, zijn de voorzitters abalafyale, behalve in cel II waar de beide abalafyale de jongsten van de groep waren. Als er in een cel twee of meer broers wonen, heeft de oudste altijd een functie: in vier gevallen is hij de voorzitter, in één geval de secretaris en in één geval de TYL. De voorzitters en de secretarissen hebben gemiddeld meer land dan de andere dorpelingen. Aangezien grondbezit gecorreleerd is met leeftijd, geboorte volgorde, afkomst en verblijfsduur en het bekleden van een celfunctie daarmee ook is gecorreleerd, is de correlatie tussen grondbezit en het bekleden van een functie vooral indirect.

Op de regel dat de meest prominenten gekozen worden, zijn enkele opvallende uitzonderingen: de eerste voorzitter van cel VII, de secretaris van cel VIII in Ngamanga Mission en de secretaris van cel X in Mitugutu. De leden van cel X zijn, met uitzondering van de secretaris, allemaal oudere mannen en ze zeggen dat ze opzettelijk deze jonge man als secretaris hebben gekozen, omdat hij jong en vitaal genoeg is om naar de bijeenkomsten en vergaderingen in Lupaso en Ipinda te gaan. In Ngamanga Mission waar alle werkelijke autoriteit bij de kerkleiders ligt, worden de celfuncties weinig gewaardeerd. Men zegt dan ook dat hier opzettelijk nieuwkomers voor gekozen zijn, omdat niemand zin had in de verantwoording en de lasten aan de celfuncties verbonden.

De functie van de TYL schijnt in de verschillende cellen verschillend gewaardeerd te zijn. In sommige zag men hem als een loopjongen, dit verklaart de keuze van de jongste voor deze functie. In andere heeft men hem gezien als derde in de hiërarchie, want hier heeft men iemand gekozen die in leeftijd, etc. op de voorzitter en de secretaris volgt.

De voornaamste taken van de celleiders

De celleiders zijn de contactpersonen tussen de Partij, de overheid en haar vertegenwoordigers en de dorpingen. Op VDC-vergaderingen en andere bijeenkomsten krijgen de celleiders uiteenzettingen over het beleid en de ideologie te horen en zij worden geacht op hun beurt wat ze gehoord hebben, door te geven aan hun burens. Dit systeem werkt zolang het alleen gaat om het doorgeven van informatie of orders. De celleiders zijn echter niet geschikt als propagandisten of als voorvechters van sociale en economische veranderingen. In de eerste plaats zijn zij niet gekozen om hun enthousiasme voor deze zaken; in de tweede plaats zijn ze, begrijpelijkerwijs, niet geneigd om aan te dringen op veranderingen die hun burens onwelgevallig zouden zijn. In oktober en november 1967 bijvoorbeeld werd er een reeks bijeenkomsten van celleiders georganiseerd waar, met veel ophef, bestuursambtenaren en partijfunctionarissen het idee lanceerden in elke cel alle landbouw werkzaamheden collectief uit te voeren. De aanwezige celleiders juichten het idee toe. Enkele riepen celvergaderingen bijeen om het idee uiteen te zetten, maar er is geen enkele poging gedaan de voorstellen in de praktijk te brengen.

De effectiviteit van de celleiders als propagandisten wordt verder beperkt doordat in de praktijk slechts een klein deel van de celleiders de maandelijks VDC-bijeenkomsten bijwoont. Dit is daarom van betekenis omdat daar de partij- en overheidsfunctionarissen ontwikkelingsprogramma's toelichten en meer in het algemeen hun ideeën geven over de lokale problemen.

Het contact met de overheid bestaat niet alleen uit speeches tijdens massabijeenkomsten; ook bij allerlei andere gelegenheden waarbij de overheid of de Partij de bevolking benaderen wil, leggen ze eerst contact met de celleiders. Als er een partijbijeenkomst gehouden zal worden in één van de dorpen in de buurt, gaat de TANU-secretaris de voorzitters langs die op hun beurt de boodschappen doorgeven aan hun burens. Verplichte bijdragen aan TANU-projecten worden door de voorzitters geïnd. Als iemand gedagvaard wordt, komt de gerechtsdienaars eerst bij de voorzitter van de betrokkene en vervolgens brengen ze hem samen de dagvaardiging. Toen bijvoorbeeld het Food Committee informatie verlangde over de omvang van de huishoudens, verzamelden de voorzitters de gegevens.

De belangrijkste functie van de celleiders is de rol die zij spelen bij het handhaven van de orde door het beslechten en oplossen van conflicten. Hierbij doen ze echter vaak weinig meer dan dienen als spreekbuis van de publieke opinie of als arbiter in conflicten regelend optreden. Zij steunen hierbij op belangrijke mechanismen op het gebied van sociale controle; de norm van reciprociteit kan als een van de centrale mechanismen genoemd worden. Iedereen weet dat als hij een bepaalde verplichting niet nakomt, de buurt deze verplichtingen ten aanzien van hem ook niet langer zal nakomen. Zo zal een man die weigert zijn vrouwen naar "working parties" van zijn burens te laten gaan, geen hulp kunnen vinden als hij zelf een "working party" wil organiseren. Degenen die geld hebben, kunnen zich weliswaar tegenwoordig aan bepaalde vormen van reciprociteit onttrekken; zij zijn niet afhankelijk van "working parties", ze kunnen de arbeid van buiten die ze nodig hebben, huren. Maar de meeste vormen van reciprociteit zijn even belangrijk voor arm en rijk. Dit mechanisme is belangrijk op het gebied van onderlinge hulp, lenen, giften en het bijwonen van begrafenissen en huwelijken. Het speelt een rol niet alleen in de relaties tussen individuen en families, maar ook in de relaties tussen cellen.

Een tweede mechanisme dat hier genoemd dient te worden, is de "adem van de mensen." De "adem van de mensen" is de gebruikelijke uitdrukking voor het vermogen van de buurt om iemand ziek te maken of zelfs te doden door het uiten van "verbazing" of ergernis, (zie hiervoor hoofdstuk II). (Verbazing houdt altijd een sterke afkeuring in; Nguswiga - ik verbaas me - betekent: ik begrijp niet hoe je zoiets kunt doen of zeggen.) Dit mechanisme beïnvloedt het gedrag ten aanzien van verwanten, vooral oudere, en het maakt dat men zich niet lichtvaardig aan zijn verplichtingen om vee te slachten bij begrafenissen zal onttrekken. Nauw verbonden met deze vrees voor de legitieme bovennatuurlijke straffen die het gevolg zijn van de "verbazing" en ergernis van de burens, is de minstens zo grote vrees voor hun hekserij. Heksen worden geacht vooral diegenen die op de een of andere manier hun jaloezie gewekt hebben, aan te vallen. Dit betekent dat men ernst maakt met zijn verplichtingen om gul en gastvrij te zijn jegens dorpsgenoten, want de beste manier om de jaloezie van de heksen te kalmeren is ze royaal te laten delen in wat niet voor ze verborgen gehouden kan worden. De angst voor de bovennatuurlijke vermogens van de burens heeft in zoverre iets van zijn sanctionerend vermogen verloren dat christenen in

hun vertrouwen op de grotere macht van God een tegenwicht kunnen vinden voor hun angst voor de buurt.

Niet alleen de bovennatuurlijke vermogens van de dorpsgenoten worden gevreesd, ook de normale negatieve en positieve sociale sancties zijn belangrijk. Dit is begrijpelijk wanneer men zich realiseert hoe dicht de mensen op elkaar leven en dat het vrijwel onmogelijk is zich aan voortdurende contacten te onttrekken: de huizen staan zo dicht bij elkaar en zijn zo luchtig gebouwd dat men binnen de conversatie in de buurhuizen kan volgen zodra men daar zijn stem verheft; de paden lopen vaak via de erven, zodat men alleen via de erven van de burens van en naar zijn huis kan gaan; men baadt, wast en haalt water op enkele vaste plaatsen aan de rivieroever, waardoor men daar bijna altijd anderen treft; de akkers zijn klein en aansluitend, zodat men ook op het land zelden alleen is. Hierbij komt nog dat degenen die bepaalde vormen van ongewenst gedrag vertonen, in de eerste plaats gierigheid en hooghartigheid, het risico lopen als heks beschouwd en als zodanig uitgestoten te worden. Bij de opvoeding is een veel gebruikt argument: gedraag je niet zus of zo, want dan zullen de mensen zeggen dat je een heks bent.

Geweld en gewelddadig optreden spelen nog altijd een zekere rol in de dorpsgemeenschap. Het komt nog voor dat men heksen het dorp uitjaagt. In de tijd dat de bomen en de mais rijpen, pleegt Ambilikile (15) buiten te slapen met een speer en zijn hond bij zich. Over Lazaro (24) doen talloze verhalen de ronde, hoe hij met geweld zijn wil oplegde aan de dorpingen, oogsten vernielde en zelfs voor moord niet terugdeinsde.

Tenslotte zijn van belang sancties van de moderne staat waarvan Ngamanga nu deel uitmaakt, van de wet en de politie. Ze zijn in de eerste plaats van belang voor het terugdringen en binnen de perken houden van het onderlinge geweld: voor zijn laatste doodslag heeft Lazaro vijf jaar gevangenis gezeten; Abraham (40) en Gwelusi (7.1)⁴ hebben beiden in de gevangenis gezeten omdat ze hun vrouwen te hard geslagen hadden. Elke keer dat de buurt bemiddelt in een kwestie tussen echtelieden waarbij de vrouw

⁴Gwelusi is in het begin van de veldwerk period overleden en zijn erf (7) werd sindsdien bewoont door Samu, zijn erfgenaam, daarom wordt Gwelusi aangeduid met (7.1) en Samu met (7.2)

geslagen is, wordt de man er op gewezen dat de tijd voor slaan voorbij is, dat de moderne tijd aangebroken is en dat hij zijn vrouw moet aanklagen in plaats van haar te slaan.

De celleiders spelen zo'n belangrijke rol bij het handhaven van de orde, omdat zij de meest voor de handliggende scheidsrechters en bemiddelaars zijn in geval van conflict. De Nyakyusa hechten grote waarde aan het oplossen van conflicten door arbitrage. Het wordt heel verkeerd gevonden wanneer mensen vechten; omstanders scheiden vechtenden altijd direct en zeggen hun het conflict aan een scheidsrechter voor te leggen. Men vindt het nog veel erger wanneer mensen heimelijk kwaad op elkaar blijven in plaats van een klacht in te dienen en zo arbitrage en een verzoening mogelijk te maken. Mensen worden hogelijk geprezen wanneer ze een ruzie aan een scheidsrechter voorleggen en vermaand en uitgescholden als ze weigeren dat te doen.

De meest gebruikelijke procedure is tegenwoordig om met zijn klachten naar de celvoorzitter van de tegenpartij te gaan; in geval beide partijen in dezelfde cel wonen is dat dus de eigen celvoorzitter. Men is echter volkomen vrij een andere voorzitter te kiezen en de tegenpartij is op zijn beurt vrij te weigeren de zaak te laten horen door de gekozen voorzitter. De celvoorzitter kan weigeren een bepaalde zaak te behandelen; bijvoorbeeld als hij vindt dat hij er zelf te nauw bij betrokken is of als één van beide partijen al eens geweigerd heeft een conflict door hem en zijn celvergadering te laten beoordelen.

Als de kwestie niet belangrijk of erg delicaat is, worden de partijen door de voorzitter alleen, of hoogstens door de voorzitter en één of twee burens gehoord. Maar in de regel wordt de hele celvergadering bijeengeroepen om de zaak te horen; naast de leden van de betrokken cel is overigens ook ieder ander vrij de vergadering bij te wonen en zijn mening te geven.

Is de vergadering bijeen, dan opent de voorzitter de vergadering en vertelt waarom hij ze bijeen heeft geroepen en wie hem daarom gevraagd heeft. Hij vraagt dan een van de aanwezigen de aanklager te vragen wat zijn grieven zijn en blijft verder zelf op de achtergrond. Beide partijen zetten hun standpunt uiteen; de getuigen, indien beschikbaar, worden gehoord, vervolgens worden de partijen buiten gehoorsafstand gestuurd en de aanwezigen overleggen. Als ze het eensgeworden zijn, roept men de beide partijen terug en geeft één van de aanwezigen namens de vergadering een

oordeel. Op deze gang van zaken zijn allerlei uitzonderingen mogelijk, zo gebeurt het nog al eens dat de partijen helemaal niet weggestuurd worden, maar dat men er direct toe overgaat om de schuldige te vernamen, omdat het voor iedereen duidelijk is wie er ongelijk heeft.

De celvergadering heeft echter geen enkele officiële bevoegdheid tot rechtspreken en zij kan de naleving van haar vonnis niet afdwingen. Het wil dan ook wel eens gebeuren dat de partij die in het gelijk gesteld is, vervolgens overgehaald wordt genoeg te nemen met een regeling die minder gunstig is dan de oorspronkelijk voorgestelde, omdat de andere partij koppig weigert het oorspronkelijke voorstel te accepteren. Meestal echter accepteert men het oordeel van de groep waarvan men op zoveel manieren afhankelijk is. De voornaamste redenen hiervoor zijn de altijd aanwezige angst voor de "verbazing" en de ergernis van de buurt. Verder ook het feit dat iedereen weet dat, als hij op zo'n moment weigert naar de vermaningen van de vergadering te luisteren, de leden later niet meer voor zijn rechten zullen opkomen. De gerechtigheid is hier namelijk niet blind en wordt ook niet geacht blind te zijn. Natuurlijk zal men zich bij zijn oordeel laten leiden door wat iedereen als rechtvaardig en redelijk beschouwt. Maar ook celvoorzitters als Ambilikile (15), die algemeen bekend is om zijn rechtvaardigheid, vinden het vanzelfsprekend de partij die bijzonder onwillig is of bij een vorige gelegenheid onwillig geweest is, te straffen met een oordeel dat minder gunstig uitvalt dan anders het geval geweest zou zijn. Onder deze omstandigheden beseffen de meesten wel, tenzij ze te kwaad zijn, dat ze er het beste aandoen naar hun burens te luisteren. Als ze weigeren zich te laten overreden, is het meestal of omdat ze voor hun land vechten, of omdat ze verwachten een flinke schadevergoeding toegewezen te krijgen als ze de zaak voor de rechtbank brengen.

Hoewel de celvoorzitter en de celvergadering geen enkele officiële status hebben op het gebied van de rechtspraak, verlangt de rechter toch dat echtscheidingszaken en familieruzies eerst in het dorp gehoord worden door een cel, omdat hem de nodige achtergrond informatie ontbreekt. Als men niet tot overeenstemming is kunnen komen, moet de celvoorzitter met de beide partijen voor de rechter verschijnen en de zaak uiteenzetten.

Dit betekent dat echtscheidingen en ernstige familieconflicten aan een celvoorzitter en een celvergadering voorgelegd moeten worden. In alle overige gevallen bestaat er geen enkele verplichting of noodzaak zich tot

een voorzitter te wenden, men kan een beroep doen op ieder vertrouwd en gerespecteerd persoon. Bij echtelijke twisten zoekt men vaak de bemiddeling van een buur of een familielid; kleinigheden worden door toevallige omstanders geregeld. In Ngamanga Mission worden veel zaken direct voorgelegd aan de leider van de gemeente of aan de dominee. De drumclub, Ngoma, waarvan alle niet-christenen beneden de $\pm$ 50 jaar verplicht lid zijn, regelt zijn eigen zaken. Niettemin komen de meeste belangrijke kwesties bij een celvoorzitter terecht.

Zowel wat betreft het contact met de overheid als wat betreft de bemiddeling in conflicten, hebben de celvoorzitters de plaats van de vroegere mafumu in genomen. Ook op het gebied van de toewijzing van land hebben zij de rol van de mafumu overgenomen. In de praktijk gaat het echter tegenwoordig alleen nog maar om de toewijzing van woonerven, door de toenemende landschaarste is er geen bouwland meer dat voor verdeling in aanmerking komt. Als iemand in een cel wil bouwen, gaat hij eerst naar de voorzitter; als deze bereid is de nieuwkomer te accepteren, roept hij een celvergadering bijeen om het verzoek te bespreken. Normaliter zijn nieuwkomers welkom, omdat men een hekel heeft aan leegstaande en onverzorgde erven vanwege de apen en de slangen. De hele groep gaat mee om de nieuwkomer de grenzen van zijn nieuwe erf te wijzen en vanaf dat moment is hij de bezitter⁵ van het erf tot hij om wat voor reden dan ook weer vertrekt.

Een nieuwkomer in cel XI

Black (146), de voorzitter, is afwezig, daarom roept de secretaris, William (144), een celvergadering bijeen als zich een nieuwkomer heeft gemeld. William: "Er is een nieuwkomer gekomen, hij heet Igoba en hij wil hier graag komen wonen. Hebben we een plaats die we hem kunnen bieden?" Kafufu (141): "We kunnen hem Gordwini's erf aanbieden, want die heeft nog steeds geen huis gebouwd." (Gordwini heeft er nooit gebouwd, dus zijn naam staat niet op de kaart.) Panjinga (139): "Ik ben het met je eens. Bovendien hebben we Gordwini al gewaarschuwd en hem een tijdslimiet gesteld. Maar ik waarschuw jullie, hij is niet hier en hij heeft ook het recht om gehoord te worden. Als we zonder meer die plaats aan een ander geven, zou hij

⁵ Ik heb hier opzettelijk het woord bezitter en niet eigenaar gebruikt omdat zijn rechten aan een aantal beperkingen onderhevig zijn die het eigendom niet kent, waarvan de voornaamste is dat de bewoner niet het recht heeft zijn erf aan een ander over te dragen.

wel eens naar de rechter kunnen stappen en wij zouden de zaak kunnen verliezen."

Een andere William, no. 136: "Hij wil blijkbaar niet bij ons wonen. Hij bouwt niet aan zijn huis, hij onderhoudt het erf niet, hij komt nooit naar de vergaderingen en hij helpt ons niet met de weg. Daarom denk ik niet dat hij de rechtszaak zou winnen."

William, de secretaris: "Hij zou naar de rechter kunnen gaan, maar ik denk niet dat hij winnen zou. Maar wij willen hem niet meer, hij is lui en zijn erf zit vol apen. Het beste is als we hem roepen en de kwestie aan onze vaders voorleggen." (dat wil zeggen aan cel IX of X.) Aldus werd besloten.

Twee dagen later is Gordwini, gewaarschuwd, aan het werk getogen. William, de secretaris, en enkele anderen staan te praten over andere mogelijkheden voor Igoba. Mateo (131): "Jullie kunnen hem niet de plaats van mijn broer Jozef geven, want hij heeft dat stukje ontgonnen." (Jozef heeft ook nooit een huis gebouwd, dus hij staat evenmin op kaart.) De anderen: "Niet waar, Pasalima heeft het ontgonnen en Jozef heeft het alleen maar later gekregen. Waarom bouwt hij geen huis?" Ze legden uit aan een voorbijganger: "Die Jozef is lastig, we gaven hem dat stuk grond, maar hij bouwde niet en dus gaven we het aan Mwakajila, die ook weer verdween. Toen kwam Jozef weer om zijn grond vragen, maar wij weigerden het hem weer te geven." De voorbijganger zei tegen Mateo: "Waarom sta je nu te schreeuwen, terwijl je blijkbaar niet protesteerde toen ze het aan Mwakajila gaven. Nu is die plaats niet eens meer van Jozef en ook niet van Mwakajila als hij er nooit gebouwd heeft."

Mateo hield verder zijn mond en informeel werd het bewuste stukje aan Igoba gegeven. Een paar weken later gaan een paar celleden naar de inmiddels teruggekeerde Black en zeggen: "We willen een vergadering om eindelijk eens te horen wie er nu op Igoba's plaats een huis aan het bouwen is, hij of een ander."

Black: "Ja, ik heb er van gehoord. William heeft me verteld wat er gebeurd is en dat Jozef meteen, nadat hij hoorde dat zijn erf aan Igoba toegewezen was, is gaan bouwen; dat hij hem verboden heeft er nog langer mee door te gaan, maar dat Jozef zich er niets van aantrokken heeft." De anderen: "Mooi, we dachten dat je er misschien niets van wist. Roep een vergadering bijeen, we willen weten hoe het nu zit."

Die avond is er een vergadering, Black opent de vergadering en zegt dat die en die bij hem gekomen waren, omdat ze wel eens wilde weten of Jozef nu toch weer toestemming had om te bouwen of niet. Men (de vergadering): "William, wat heb je hierop te zeggen?"

William: "Ik heb hem geen toestemming gegeven door te gaan met bouwen nadat we het land van hem afgenomen hadden."

Men: "William, we willen twee dingen van je horen: ten eerste waarom heb je als Jozefs oudere broer er niet voor gezorgd dat hij zich aan de regels hield; ten tweede, waarom heb je als voorzitter ons niet geroepen toen je zag dat Jozef daar toch ging bouwen nadat wij het erf aan een ander gegeven hadden."

William verdedigde zich: "Ik dacht dat ik (dat wil zeggen de familie) het erf aan jullie terug gegeven had en dat jullie hem zelf zonodig wel zouden weggagen."

Men vond dat men William niet al te hard moest vallen en op voorstel van Black werd er besloten tot een volgende vergadering

waarop ook Jozef aanwezig zou moeten zijn.

Een week later is het zover.

Black: "Jozef, waarom bouw je daar?"

Jozef: "Omdat het mijn erf is."

Black: "We hebben het nu aan Igoba gegeven."

Igoba: "Ik wil geen grond waar ruzie om is. Ik ben ziek en als ik sterf, zeg ik dat hij mij vermoord heeft. Geef me een ander stukje."

Black: "Goed, als jij er zo over denkt, is het ons best. Jozef blijft waar hij is en jij bouwt ernaast."

Igoba was bang om in een ruzie over dat erf terecht te komen, omdat hij gehoord had dat Ambilikile (121), de oudste broer van William, Mateo en Jozef, gezegd had: "We zullen wel eens zien wat er gebeurt als jongens van dit dorp weggejaagd en vreemdelingen verwelkomd worden. (-We zullen wel eens zien wat er gebeurt - is een bekende formule voor bedreiging met hekserij.)

Verder is de voorzitter, net als de mafumu, de vertegenwoordiger en de belichaming van het dorp of de buurt. Dat komt vooral tot uiting wanneer iemand overlijdt, dan is het de celvoorzitter die de familie van de overledene toestemming geeft zijn land te bebouwen, die aan het einde van de rouwperiode de erfgenaam installeert en die de weduwen die de erfgenaam niet willen huwen, naar hun ouders zendt. Bij deze familieaangelegenheden is de buurt ook betrokken, omdat de overledene niet alleen lid was van zijn familie maar ook tot zijn dorp of buurt behoorde; nu hij overleden is, houdt de buurt in zekere zin toezicht op de familie. Zij ziet er op toe dat er naar behoren gerouwd wordt en dat de vrouwen en kinderen van de overledene goed behandeld worden.

Tenslotte heeft men het idee dat een celvoorzitter, net als de mafumu vroeger, zijn buurt tegen hekserij moet beschermen door een vergadering bijeen te roepen om de heks te waarschuwen en te bedreigen als zich abnormale dingen voordoen (zie ook pag.62 e.v.).

Een merkwaardige ziekte

Anyitike (108) heeft van zijn vader een vrouw geërfd die Kaywanga heet. Kaywanga is al enige tijd ziek. De celvoorzitter, Kipagile (107), roept een vergadering bijeen om erover te praten.

Kipagile: "Deze ziekte verbaast me. Ik heb er nog nooit van gehoord dat iemand insecten spuugt."

Motokala (110): "Wij wisten nergens van. Wij kennen alleen jullie tweeën, jou en Anyitike. Dus nu moeten jullie haar maar genezen ook."

Kipagile: "Dat kun je zo niet zeggen. Ik wist ook van niks, ze woont niet bij mij."

Motokala: "We hebben jou voorzitter gemaakt om over de mensen te waken, om op te letten wie er ziek is en wie gezond, niet om niets te doen."

Kipagile: "Anyitike heeft deze ziekte voor mij verborgen gehouden."

Men: "Je had hem er naar moeten vragen of een klacht tegen hem moeten indienen. Als je dat gedaan had, hadden we hem kunnen aanpakken, nu niet."

Anyisile (115): "Ze hebben gelijk. Jullie hebben haar ziek gemaakt door er over te zwijgen. Maar je hebt er goed aangedaan ons nu te roepen."

Mwaikima (117): "Dat is zo. Laat hij ons nu vertellen hoe en wanneer die ziekte begonnen is."

Kipagile: "Het begon toen Anyitike een kwestie met haar had over die bananen."

Men: "Dat is wat we wilden horen. Anyitike, we zijn verbaasd over je; we wisten niet dat Kaywanga ziek was, dat horen we nu pas. Waarom hakte je die bananen om?"

Anyitike: "Omdat ze de oorzaak waren van de onenigheid tussen Kaywanga en mij."

Men: "Weet je dan niet dat het verboden is bomen waar je ruzie om hebt, om te hakken? Wij weten dat jij je eigen bomen wilde hebben, dat je ze daarom van Kaywanga afgenomen had, dat Kipagile jullie zaak hoorde en oordeelde dat je ze aan Kaywanga moest terug geven, omdat je vader geen eigen bananen had gehad en jij, als zijn erfgenaam, ze dus ook niet kon nemen. En nu stribbel je nog steeds tegen. Je zorgt er maar voor dat ze beter wordt. Als ze sterft, jagen we jou weg. Wij hebben geen zin als heksen bekend te staan, terwijl jij het bent die haar ziek maakt."

Anyitike verootmoedigt zich: "Vaders jullie hebben gelijk. Ik zal het jullie niet langer lastig maken."

Daarmee eindigt de vergadering. Een paar weken later wordt Kaywanga opgehaald door een broer.

Een man wordt niet geacht voor zijn vrouw te zorgen als ze ziek wordt, daarom gaan vrouwen in geval van ziekte vaak tijdelijk naar hun eigen familie terug.

Wat de cel betekent voor de gewone leden

Het celsysteem is voor iedereen van belang omdat de overheid en de Partij een individu altijd benaderen als lid van zijn cel en via zijn voorzitter. Het lid zijn van een cel is echter ook van belang voor het dagelijkse leven.

Voordat we hier verder op ingaan moet er eerst iets gezegd worden over de positie van de vrouwen binnen de cel. Vrouwen nemen geen deel aan de celvergaderingen, ook niet wanneer het gaat om een ruzie tussen twee vrouwen of tussen echtgenoten of om zaken die hun rechtstreeks aan gaan. Toen bijvoorbeeld er van elke cel een paar vrouwen moesten komen helpen

koken voor het partijfeest in Ipinda, vergaderden de mannen, kozen een paar vrouwen en lieten het aan de celleiders over de vrouwen in kwestie op de hoogte te stellen. Hoogstens luisteren een enkele keer een paar vrouwen op een afstandje toe als de zaak hen bijzonder interesseert. Het wordt als niet passend beschouwd als een vrouw zich met deze mannenaangelegenheden wil bemoeien. De vrouwen van een cel zijn niet georganiseerd; zij hebben geen bijeenkomsten en geen gemeenschappelijke activiteiten. De functie "voorzitter van de vrouwen" heeft geen enkele betekenis of inhoud.

De cel is tegenwoordig de normale eenheid voor al die zaken die slechts de naaste burens en niet het hele dorp aangaan. Er zijn nogal wat van zulke aangelegenheden. Het is gewoonte dat vrouwen zo af en toe hun dochters en schoonzons komen bezoeken met grote hoeveelheden bier en voedsel. De betreffende schoonzoon nodigt bij die gelegenheid zijn burens uit om deel te nemen aan het feest. Men is ervan overtuigd dat ziekten veroorzaakt kunnen worden door de "verbazing" en het ongenoegen van de buurt. Deze ziekten kunnen alleen genezen worden door de burens een feest aan te bieden waarbij zij, behaaglijk etend en drinkend, hun verontwaardiging kunnen luchten. Voor deze feesten worden overigens alleen de mannen uitgenodigd. Als iemand overleden is, brengen de vrouwen uit de buurt op de tweede of derde dag een voedselgift naar het sterfhuis. Tegenwoordig organiseert de vrouw van de voorzitter, niet de "voorzitter van de vrouwen", het verzamelen van voedsel, tenminste in Ibungu en Mitugutu; in Ngamanga Mission zorgt de christelijke vrouwenorganisatie, de Kitulano, voor dergelijke zaken.

Het verschil met vroeger is dat de afbakening tussen wie wel en wie niet bij een bepaalde zaak betrokken zijn, een permanent karakter heeft gekregen. Als er bier en voedsel verdeeld moet worden over grote aantallen mensen, zoals in Ipinda bij het feest ter ere van de opening van het nieuwe TANU-gebouw, dan wordt het verdeeld per cel. Ook bij gelegenheden die niets met de Partij te maken hebben, heeft men deze wijze van verdelen overgenomen. Toen bij een begrafenis waarbij een groot aantal vrouwen aanwezig was, één van hen de anderen een boete moest betalen omdat zij hen beledigd had, kochten de vrouwen suiker van het geld, maakten thee en gaven een kom thee aan de vrouwen van elke cel.

Op economisch terrein speelt de celindeling geen enkele rol. Er wordt weinig samengewerkt en voor zover er van samenwerking sprake is, is die

georganiseerd onafhankelijk van de celindeling. De weinige "working parties" die er gehouden worden, zijn gebaseerd op vriendschaps- en familiebanden. Hetzelfde geldt voor de "ploegcombinaties." Voor het ploegen zijn een ploeg, twee ossen en twee man nodig; slechts enkele boeren hebben dit alles ter beschikking, vandaar dat er een aantal vrij stabiele combinaties bestaan van burens of verwanten die gezamenlijk hun land ploegen. Deze combinaties staan volkomen los van de celindeling; de deelnemers kunnen toevallig tot dezelfde cel behoren maar even goed tot drie verschillende. Het enige gebied waarop algemeen en systematisch wordt samengewerkt, is het hoeden van vee. Alle vee van Ngamanga is verdeeld in drie kuddes, die door de eigenaars om beurten gehoed worden. De afbakening tussen de drie groepen valt niet samen met de celgrenzen. In 1968 ontstond er echter in Ibungu ernstige onenigheid tussen cellen over de overlast van langskomend vee en toen is de kudde opgesplitst in twee delen langs cellijnen. Alle aansporingen van de autoriteiten om tot collectivisering binnen de cel te komen hebben tot dus ver geen enkel resultaat gehad.

In de productieve sfeer is de cel dus nog van geen belang. De celindeling is echter wel belangrijk in die zin dat het voor iedereen definiëert wie zijn naaste burens zijn en aan wie men loyaliteit verschuldigd is. Het celsysteem heeft duidelijk de neiging het dorp op te splitsen in kleine groepjes die elkaar steeds meer gaan beschouwen in termen van "wij" en "zij."

DE CELINDELING ALS ELEMENT IN DE POLITIEKE STRUCTUUR

De celvoorzitters kunnen bemiddelen in conflicten tussen individuen en zaken regelen die alleen hun eigen cel betreffen. Hun gezag is echter beperkt tot hun eigen cel en aangezien ze niet collectief een soort dorpsraad vormen die kwesties kan regelen die buiten de competentie van de individuele celvoorzitters vallen, is er in Ibungu en Mitugutu niet langer een structuur aanwezig die zaken die het hele dorp of grotere delen van het dorp aangaan, kan afhandelen. Als er zich zulke gevallen voordoen, bijvoorbeeld als er een conflict ontstaat tussen twee cellen of twee groepen van cellen, zijn er een aantal uitkomsten mogelijk:

1. het conflict wordt voorgelegd aan een van de twee voorzitters die lid zijn van het branch executive committee en aan deze partijfunctie een zeker extra gezag ontlelen;
2. als zij de zaak niet kunnen oplossen, kan het conflict voorgelegd worden aan de voorzitter van de VDC in Ipinda (zie diagram);
3. als men in het stadium is dat het conflict "naar Ipinda wordt gebracht", zijn de partijen vaak geneigd nog allerlei andere autoriteiten in te schakelen bovendien.

Als zich echter problemen voordoen die niet leiden tot partijvorming en tot een conflict tussen twee of meer partijen, dan is er niemand die op grond van zijn functie de kwestie aanhangig kan maken. Een uitzondering vormt Lazaro (24) die, op basis van zijn persoonlijk gezag, iets aan de situatie kan doen. Als hij dat niet doet, gebeurt er niets, ondanks het feit dat er waarschijnlijk met een beetje samenwerking wel een oplossing te vinden zou zijn geweest.

Het koeienpad

Door de rij huizen die in de periode 1963-66 tussen het oude dorp en de weidegronden gebouwd is, werd het zuidelijke koeienpad afgesloten, zodat de koeien uit cel I en II door cel III en IV heen naar het noordelijke pad moesten lopen. De bewoners van deze cellen beklagden zich dat ze ontzettend veel last van dat vee hadden, dat ze de cacao en de bananen beschadigden. Jarenlang werd erover geruzied zonder dat er iets aan werd gedaan, tot Jimo (33), de voorzitter van cel III een klacht indiende tegen de voorzitters van cel I en cel II, Sultani (6) en Ambilikile (15), bij de voorzitter van de VDC in Ipinda. De zaak werd uiteindelijk berecht door de VDC voorzitter, de TANU branch secretaris, de landbouwvoorlichter en het "comité weidegronden" van de VDC en de uitspraak had plaats in het TANU-kantoor in Ipinda.

De nauwe doorgang

Ergens in de weidegronden is een nauwe doorgang tussen de rijstakkers en de huizen. Deze doorgang dreigde geblokkeerd te raken toen een paar mensen juist op die plaats milletveldjes begonnen te ontginnen. Enkele dorpelingen beklagden zich hierover bij Atubonekisye (60), één van de twee TBEC leden in het dorp. Atubonekisye besprak met Andilile (104), het ander TBEC lid, hoe het probleem aan te pakken. Ze besloten tot de volgende procedure: Atubonekisye zou, namens de dorpelingen, een klacht indienen bij Andilile tegen degenen die veldjes aangelegd hadden, en de laatste zou de zaak berechten.

Lazaro maakt zich kwaad

De kudde komen twee maal per dag thuis, in de middag en tegen schemer. Vanaf het moment dat ze het dorp binnen komen, is de kudde niet langer de verantwoording van de herder, maar van de eigenaars afzonderlijk; iedereen wordt geacht zijn eigen dieren op te halen. In de praktijk neemt men het hier niet zo nauw mee, zodat de koeien vaak min of meer op eigen houtje naar huis komen en onderweg nog al eens schade aanrichten. Dit leidt weer tot geruzie en scheldpartijen en een enkele keer tot een aanklacht tegen een eigenaar, maar het probleem wordt niet opgelost.

Op een dag zag Lazaro (24) een paar koeien grazen in zijn maisveldje. Hij liet de celvoorzitter van de eigenaars komen en zei hem dat er een eind moest komen aan deze toestand. De volgende dag was er een vergadering van alle veebezitters in Ibungu. De voorzitter in kwestie zette uiteen dat de "chief" hem had laten komen en hem gezegd had dat er een eind moest komen aan dat los rondzwerven van het vee. Vanaf die dag was alles in Ibungu keurig geregeld. Er waren altijd een paar man om de herder te helpen bij de grens van het dorp en er werd op een trom geslagen om de eigenaars te waarschuwen dat hun koeien er aankwamen. In Ngamanga Mission en Mitugutu bleef de situatie echter zoals hij was.

Het feit dat er geen overkoepelende organisatie op dorpsniveau is, betekent dat het dorp een verzameling kleine eenheden geworden is, tenminste in Ibungu en Mitugutu; in Ngamanga Mission houdt de kerk het geheel bijelkaar. Deze verdeling krijgt praktische betekenis doordat zeer velen de voortdurende aansporingen tot saamhorigheid binnen de cel opvatten als een aanmoediging om gezamenlijk front te maken tegenover andere cellen.

Anyambilile getuigt tegen zijn celgenoot

In een rechtszaak die Jimo (33) tegen Syonangike (48) had aangespannen, getuigde Anyambilile (47) tegen zijn celgenoot Syonangike. Syonangike verloor de zaak, overigens niet speciaal door Anyambililes getuigenis, en ging voor 14 dagen de gevangenis in.

Na deze gebeurtenissen riep de voorzitter van hun cel, Logotala (37), een vergadering bijeen. Na enig heen en weer gepraat blijkt dat hij de vergadering bijeen geroepen heeft omdat hij kwaad is over het gedrag van Anyambilile. Er ontstaat nu een dialoog tussen Logotala en Anyambilile.

Logotala: "Toen je merkte dat Jimo en Syonangike ruzie hadden, had je mij moeten roepen, dan had ik als voorzitter getuige kunnen zijn."

Anyambilile: "Dat had Syonangike zelf moeten doen en hij deed het niet. Hij erkent ons niet eens als zijn leiders." (Anyambilile is secretaris.)

Logotala: "Toch had je het moeten doen. Als er mensen vechten, moet je de celleider waarschuwen. Verder heb je tegen Syonangike getuigd,

zodat hij nu in de gevangenis zit. Als ik iets zou weten dat een celgenoot in de gevangenis zou kunnen brengen, zou ik mijn mond houden en zeggen dat ik van niets wist. Dat had jij ook moeten doen." Anyambilile: "Jij denkt in termen van grenzen. Als dat niet zo was, zou je zeggen dat ik er goed aangedaan had de waarheid te zeggen." Logotala geeft het niet op en zegt: "Ik houd vol dat Syonangike niet gescholden heeft, anders had je mij wel geroepen." Zo gaan ze nog enige tijd door tot de anderen er een eind aanmaken. (Het is overigens twijfelachtig of Anyambilile alleen uit waarheidsliefde handelde: Jimo is zijn vriend. Het is eveneens twijfelachtig of Logotala alleen uit zorg voor de celsolidariteit handelde; hij zal nog bij herhaling proberen Anyambilile in een kwaad daglicht te stellen.)

Kies voor je eigen cel!

In Ibungu is er jarenlang geruzied en gestreden door de oorspronkelijke bewoners en de nieuwkomers over het recht rijstakkers aan te leggen in de weidegronden en het recht van de veebezitters uit cel I en II om hun dieren door cel III en IV te laten lopen. In deze kwesties waren altijd de cellen als geheel met elkaar in onmin, hoewel in geen van de cellen alleen nieuwkomers of oorspronkelijke ingezetenen woonden. De minderheid sloot zich altijd aan bij de meerderheid. Een goed voorbeeld is Edwin (25) in cel II waar overwegend nieuwkomers wonen. Edwin hoort tot de oorspronkelijke bevolking, hij heeft geen landgebrek, want hij heeft een flink stuk grond van zijn vader geërfd. Zijn erf grenst niet aan de weidegronden zodat hij het niet eens kan uitbreiden ten koste daarvan, zoals zijn celgenoten doen. Zijn broer Kasupuni (27) woont in cel III en is een van de felste stokers tegen de nieuwkomers en een voorstander van de volledige restauratie van de weidegronden. Niettemin heeft Edwin altijd partij gekozen voor zijn eigen cel in hun vele strubbelingen met cel III, ook al was het duidelijk niet altijd van ganser harte. Omgekeerd wonen er enkele nieuwkomers in cel III die dezelfde belangen hebben als de andere nieuwkomers in cel II, en die toch hun celgenoten steunen in hun pogingen elke vorm van akkerbouw in de weidegronden te verbieden.

De scheiding tussen de cellen gaat zich in de loop van de tijd tot steeds meer terreinen uitstrekken. Een belangrijke oorzaak hiervan is dat men de regels van de reciprociteit strikt in acht neemt, zodat als een cel een buurcel bij een bepaalde gelegenheid niet uitgenodigd heeft bijvoorbeeld vanwege de een of andere onenigheid, die cel de ander op zijn beurt niet meer zal uitnodigen ook al is de onenigheid allang weer bij gelegd. Men zegt dan: "In deze dingen zijn we van nu af aan gescheiden."

Wij brengen geen giften meer

Als iemand overleden is, brengen zowel de buurt als de familie een voedselgift. Het voedsel van de buurt wordt per cel ingezameld. Alle vier cellen in Ibungu plachten hierin samen te werken. Toen de moeder van voorzitter Logotala (37) overleed - een sterfgeval in cel IV - weigerden de vrouwen van cel I en cel II voedsel in te zamelen. Syakibaga, de vrouw van Jimo (33), de voorzitter van cel III, tegen Jesika (2) uit cel I. "Wij hebben onze giften voor de rouw bij Logotala al ingezameld. Jullie moeten opschieten."

Jesika: "Jullie hebben ons eerst weggegooid, jullie kwamen niet meer naar onze begrafenis."

Enelisa, de vrouw van Logotala: "We zijn gekomen voor de begrafenis van Misyagati en voor de begrafenis bij Tushokanile (15)." (Allebei cel I.)

Jesika: "Laten we zijn vrouw vragen."

Kibaga, de vrouw van Tushokanile: "We hebben vier sterfgevallen gehad en Enelisa heeft niets gebracht."

Enelisa: "Maar we hebben gegeven voor Misyagati."

Jesika: "Kibaga is niet de vrouw van een voorzitter, laten we Tunsubilege vragen."

(Tunsubilege is de vrouw van Ambilikile (15) (cel II).)

Tunsubilege: "Toen Misyagati gestorven was, ging ik naar Syakibaga en ik vroeg haar ook de vrouw van Logotala te waarschuwen. Er kwam niets en drie dagen later ging ik weer naar Syakibaga en ook naar Enelisa en zei dat we niet langer konden wachten. Er kwam nog niets, alleen Syakibaga bracht haar persoonlijke gift bij Sofia (9) (cel I) en zei dat alle anderen geweigerd hadden iets te geven en dat Sofia het hare maar bij dat van hun cel moest doen."

Enelisa: "Dat is niet waar, ik heb wel gegeven voor Misyagati."

Kunosoliko, de vrouw van Sultani (6): "Ik denk dat ze het voedsel bedoelt dat de familie verzameld heeft." (Voor de familierelatie tussen Logotala en Misyagati zie gen. I.)

Estara, de tweede vrouw van Jimo: "We hebben wel gebracht."

Tunsubilege: "Estara, je bent de vrouw van een voorzitter, dat is net als de vrouw van een lifumu, je moet niet liegen. Laten we Syakibaga vragen of het waar is wat ik gezegd heb of niet."

Syakibaga: "Hoewel ik er zelf over begonnen ben, het is precies zo als je gezegd hebt."

Enelisa: "We hebben voedsel gebracht voor Gwelusi (7.1)." (cel I) (Zie gen. I)

Kunosoliko: "Ja, als familie maar niet als cel."

Enelisa: "Ik kan niets meer zeggen. Wij hebben fouten gemaakt, laten we opnieuw beginnen."

Cel I en II: "Neen, wij willen jullie niet meer."

Contacten met het bredere politieke systeem

De meest regelmatige en frequente contacten tussen de overheid en de Partij en de dorpelingen hebben plaats op de maandelijkse VDC-vergaderingen waar de autoriteiten en de celleiders elkaar ontmoeten. De autori-

teiten krijgen verder de kans de loop van de gebeurtenissen in het dorp te beïnvloeden als de dorpelingen een beroep op hun doen om hun onenigheden op te lossen. Een enkele keer, en naar mijn indruk nogal willekeurig, neemt een autoriteit het initiatief en gebruikt zijn gezag om de naleving van bepaalde regels af te dwingen. Zoals in het navolgende voorval, waarin de voorzitter van de VDC een paar jeugdige dieven naar zijn kantoor laat brengen. Het was de eerste en enige keer dat hij zoiets deed, hoewel diefstal en vooral diefstal van op het land staande gewassen regelmatig voorkwam.

Jeugdige dieven

Andilile (104) had gemerkt dat er van zijn rijpende mais gestolen werd. Hij ging naar Kipagile (107) en vroeg hem de jongens van Mitugutu te zeggen dat hij de diefstal gemerkt had en tot aan de oogst bij zijn akker zou gaan slapen. Kipagile adviseerde hem echter niets te zeggen en te proberen de dieven te betrappen.

Een paar nachten later betrapte Andilile Ambokege (132), Mosi, de zoon van Kipagile, en een zusterszoon van Sagika (140), die bij zijn oom was om met het hoeden van de koeien te helpen. De volgende dag vroeg Andilile Kipagile, de voorzitter van cel IX, om een vergadering van Mitugutu. Er gebeurde echter niets.

Twce dagen later, op een vergadering in Ipinda, zei de voorzitter van de VDC tegen Black (146), de voorzitter van cel XI, dat hij de dieven naar het TANU-kantoor in Ipinda moest brengen. Kipagile vertelde rond dat "zullie" bij de VDC voorzitter geklikt hadden, omdat hij niets ondernomen had nu zijn eigen zoon erbij betrokken was, terwijl hij vroeger wel anderen gestraft had.

De volgende dag gingen Andilile, Black en Mwasakapunga (128), de secretaris van cel X, met de drie jongens naar Ipinda, Kipagile had geweigerd te komen. Andilile kreeg een hevig standje dat hij de jongens niet bij de autoriteiten had aangegeven. Er werd hem gezegd dat ouders zelfs hun eigen kinderen moesten aangeven als ze thuis eten stalen, omdat ze anders nog echte rovers zouden worden en eindigen met doodgeschoten te worden. De jongens moesten hun "duim" onder een bekentenis zetten.

Ngoma, de dans- en drumclub

De Ngoma heeft geen politieke functie of betekenis, maar omdat het de enige organisatie op dorpsniveau is, wordt het hier beschreven.

De meest Nyakyusa dorpen hebben een Ngoma. Alle clubs dansen dezelfde soort dans. De leiders hebben militaire titels: sergeant, major en kopolo (korporaal) en de dansers dragen lange witte onderbroeken om de witte

benen van de Europese soldaten te imiteren. De dans is waarschijnlijk geïnspireerd op de oefeningen van de Duitse soldaten die in Rungwe gelegerd waren. In het droge seizoen zijn er regelmatig wedstrijden, een club inviteert dan vier of vijf andere en ze vertonen om beurten hun kunnen. De Ngoma treedt ook op bij niet-christelijke begrafenis in het eigen dorp en bij belangrijke begrafenis in dorpen in de buurt. Kerkleden mogen niet mee doen; ze mogen strikt genomen zelfs niet eens naar het dansen kijken.

De Ngoma van Ngamanga is opgericht door Lazaro (24). Het schijnt dat lang niet iedereen zin had en dat hij velen heeft moeten dwingen om toch mee te doen. Men zegt zelfs dat enkelen verhuisd zijn om hieraan te ontkomen.

In 1968 was iedere gezonde niet-lutheraan onder de 50 nominaal lid van de Ngoma. Enkele ouderen traden op als bestuurders; ze worden *bakingi* (=kings) genoemd. Heel weinig leden kwamen echter regelmatig naar de oefeningen, de club had geen geld, alleen schulden en geen effectieve medicijnen. (Men meent dat het succes van een club bij de wedstrijden niet zo zeer afhangt van hun werkelijk kunnen maar vooral van de kracht van de medicijnen die dienen om het publiek te begoochelen.)

In juli van dat jaar werden de *bakingi* en sergeant-majors van alle clubs van de Ipinda VDC bijeen geroepen in het TANU-kantoor. Volgens de verhalen hebben TANU-functionarissen hun bij die gelegenheid gezegd dat ze met alle middelen moesten proberen hun clubs nieuw leven in te blazen, dat ze voortaan het recht hadden leden te dwingen naar de repetities te komen (letterlijk: "Al sla je ze half dood, ze zullen niet in het ziekenhuis toegelaten worden.") en dat de *bakingi* zelf gevangen gezet zouden worden als hun clubs verdwenen; niet-leden moesten echter met rust gelaten worden. Vanaf dat moment werd er vier maal in de week geoefend en de leden leerden snel om te komen. In de eerste paar weken zijn er heel wat klappen gevallen en heel wat overhemden gescheurd, daarna kwamen ze prompt of als ze niet konden, verontschuldigde ze zich ogenblikkelijk en betaalden de boete van 50 cts zonder protest.

CONCLUSIE

Het dorp Ngamanga is niet langer een bestuurlijke eenheid, het is een deel geworden van een grotere eenheid, de Ipinda VDC. De VDC is onderverdeeld in zogenaamde ten-house-cells.

In opzet waren deze cellen bedoeld als de kleinste eenheden in de partij-organisatie, heel snel werden ze tevens de kleinste eenheden in de bestuurlijke structuur.

In het dorp is nu de celindeling het belangrijkste structurende element, het kanaliseert de meeste politieke en sociale activiteiten en evenementen voorzover ze buiten het terrein van de familie vallen. De celleiders hebben de plaats ingenomen van de mafumu en hun helpers. De belangrijkste verandering die er door veroorzaakt is, is de onderverdeling van het dorp in even zovele territoriale eenheden als er cellen zijn; op allerlei terreinen is de verdeling merkbaar. Binnen elke cel hebben de voorzitter en de celvergadering het gezag dat de lifumu en de dorpsvergadering in het hele dorp plachten te hebben.

De celindeling heeft voor iedereen vastgelegd wie zijn burens zijn. In Nyakyusa dorpen speelt de buurt een belangrijke rol in het leven van iedereen. Het duidelijkst komt dit tot uiting in de overtuiging dat iemands leven en gezondheid afhankelijk is van de houding van zijn buurt tegenover hem; dat hun "verbazing" en ergernis hem ziek kunnen maken en doden. Daarom is men bijna altijd geneigd de partij van zijn eigen cel en eigen celgenoten te kiezen. De aansporingen van hogerhand tot saamhorigheid binnen de cel worden ook geheel uitgelegd als een aansporing om een gemeenschappelijk front te vormen tegenover alle buitenstaanders. In deze situatie worden onenigheden tussen personen of groepjes personen die vroeger de dorpsgemeenschap verdeeld zouden hebben in partijen van steeds wisselende samenstelling, nu vaak tot een strijd tussen cellen waarbij de scheidslijnen steeds op dezelfde plaats getrokken worden. Is er eenmaal een verwijdering ontstaan dan maakt dat het vasthouden aan de regels van reciprociteit het moeilijk de scheiding weer ongedaan te maken.

Het functioneren van de cellen wordt af en toe duidelijk beïnvloed door andere betrekkingen: celvoorzitters gebruiken soms hun positie om vrienden of familie te helpen. William (144) raakt in een rollenconflict en weet zich niet goed raad als de cel (XI) waarvan hij waarnemend voor-

zitter is, zijn broer Jozef zijn erf ontnemt, terwijl de familie vindt dat Jozef het houden moet, zie "Een nieuwkomer in cel XI".

Het is echter ook duidelijk dat de celleden een scherp oog hebben voor dergelijke ontwikkelingen en niet aarzelen zonnodig op te treden: William moet zich verantwoorden; Sultani (6) en Jimo (33) worden op de vingers getikt, zie respectievelijk "Sultani, de voorzitter van cel I, stelt een vergadering uit" en "Jimo's hoofdpijn".

Ngamanga verschilt van de meeste andere dorpen doordat er één sectie is die uitsluitend door lidmaten van de lutherse kerk wordt bewoond en waar de kerk vele aspecten van het openbare leven beheerst.

DE OPENING VAN HET NIEUWE COUNCILGEBOUW IN IPINDA

De volgende voorvallen illustreren bepaalde punten die in dit hoofdstuk aan de orde zijn geweest. Zij laten zien hoe de Partij via de celvoorzitters de bevolking mobiliseert; hoe in een cel aangelegenheden besproken en geregeld worden; hoe de celvoorzitters die lid zijn geworden van het TANU branch executive committee binnen het dorp een leiderschapspositie krijgen en vooral laten ze duidelijk de angst van een voorzitter voor het ongenoege van zijn celgenoten uitkomen. Ze worden hier aan het slot verteld omdat ze een vrij lang verhaal vormen.

De opening van het nieuwe gebouw moet een feest worden waarbij gegeten en gedanst wordt. Iedere volwassene man in de VDC moet één shilling betalen om vlees te kopen; de rijst of de bananen moeten ze in natura bijdragen.

17-7 De TANU branch secretaris komt het geld bij de celvoorzitters ophalen. In enkele cellen is nog niet het hele bedrag bij elkaar; in cel II heeft iedereen betaald behalve Masumbuko (21). De secretaris zegt tegen de voorzitter dat hij zelf wel even naar Masumbuko zal gaan. In cel VII zijn de moeilijkheden groter. De voorzitter, Gwakisa (93), is slecht ter been daarom heeft hij de celsecretaris, Andembwisye (92), gevraagd het geld op te halen. Iedereen betaalt behalve Angomwile Mwangalaba (87), die zegt geen cent te hebben. 's Avonds zitten Gwakisa en Andembwisye bij Gwakisa thuis, ze laten Angomwile roepen maar hij weigert te komen. De volgende dag gaan ze samen naar hem toe. Angomwile weigert nog steeds. Gwakisa: "We vragen het niet voor ons zelf; het bestuur stuurt ons."

Andembwisye: "Als hij niet wil betalen dan moet hij het zelf maar weten. Ze hebben tegen ons gezegd dat, als iemand niet wilde betalen, we konden meenemen wat we maar wilden. Laat hem nu maar; als de TANU-secretaris komt, zeggen we hem wel dat hij niet wil betalen." Ze vertrokken en later op de dag kwam Angomwile Gwakisa het geld brengen omdat hij bang was voor de TANU secretaris.

23-8. In Lupaso wordt er een vergadering voor alle voorzitters uit Lupaso en Ngamanga gehouden onder leiding van de TANU-secretaris om de details met betrekking tot de feestmaaltijd te regelen. Vervolgens zijn er afzonderlijke celvergaderingen in het dorp.

De vergadering van cel II

De vergadering wordt gehouden op het erf van de voorzitter, Ambilikile (15). Behalve Ambilikile zijn aanwezig: Gidion (13), Lazaro (14), Paul (17), Timoti (19), Pyangasu (20), Pambuju (22) en Anyingisye (23). Timoti, de secretaris van de cel, is naar de vergadering in Lupaso geweest en hij vertelt nu wat er daar is afgesproken. Het belangrijkste punt is dat er bananen gegeten zullen worden in plaats van rijst. De cel had al rijst ingezameld zodat er nu beslist moet worden wat ze er mee zullen doen. Bovendien moet de cel ook nog beslissen wat ze zullen doen met de 10 shillingen die ik de cel gegeven heb voor het invullen van de vragenlijst. Men besluit dat de rijst opgegeten zal worden bij het bier dat men voor het geld wil kopen. Iemand stelt voor nog 30 cent per familie extra te betalen en vis bij de rijst te kopen. Tunsubilege, de vrouw van Ambilikile en de enige aanwezige vrouw: "Wij vrouwen zullen er ook bij zijn en dan is 30 cent niet genoeg." Er wordt besloten dat ze 50 cent per familie zullen betalen en dat ze naar het meer zullen gaan om de vis te halen, omdat de vis uit de Lufirio rivier te klein is. Er zijn onenigheden binnen de groep en die wil Paul tersprake brengen. Hij begint, nadat men het eens geworden is over de vis bij de rijst bij het bier, moeilijkheden te maken over het gezamenlijk kopen van het bier.

Paul: "Ik wil mijn eigen shilling hebben."

Timoti: "Ik sta verbaasd, waarom?"

Paul: "Zomaar, omdat ik dat wil en je kunt me niet dwingen."

Pambuju: "Laat Paul zeggen wat hij bedoelt."

Ambilikile: "Timoti, vraag Paul waarom hij zijn shilling wil hebben."

Timoti: "Ik ben verbaasd, het lijkt mij juist goed om het geld te gebruiken om voor ons allemaal bier te kopen."

Paul: "Ik wil mijn eigen geld omdat we andere dingen ook niet samen doen."

Timoti: "Wat bedoel je?"

Paul: "Als we een rechtszaak hebben, doen we ook niet samen."

Gidion: "Verwacht je dat we op jou wachten, als er een zaak is en jij bent naar je werk?" (Paul is gerechtsbode.)

Paul: "Ik heb het over onze moeilijkheden over het koeienpad en over de akkers in de weidegrond achter onze huizen."

Gidion: "Wie kwam er dan niet?"

Paul: "Timoti, Edwin, Gidion en Lazaro. In het bijzonder Lazaro en Gidion, die komen nooit."

Gidion: "Wanneer kwamen we dan niet?"

Paul: "Die keer toen ze ons aangeklaagd hadden bij Sambo." (In Lupaso.)

Gidion: "Toen woonden wij nog niet hier."

Paul: "Maar de laatste keer dan toen Jimo (33) een klacht tegen ons ingediend had?"

Gidion: "Paul je kletst. Ambilikile is de voorzitter en Pambuju is de TYL. Vraag hun of ze ons gewaarschuwd hebben."

Ambilikile: "Paul deed er goed aan dit ter sprake te brengen. Als ik aankondig dat er een zaak is, komen de meesten niet. Het verbaast me, we vormen één cel en het zou goed zijn als we allemaal kwamen. Ik denk dat het ook goed zou zijn als we allemaal kwamen als een van ons persoonlijk een zaak had."

Paul: "Als er geld is dan zijn ze er allemaal, anders zie je ze niet. Vooral Gidion en Lazaro."

Gidion: "Heb je Pambuju gevraagd of hij ons gewaarschuwd heeft? Wij weten er alleen van van horen zeggen."

Ambilikile: "Toen je ervan hoorde, ben je me toen komen vragen hoe het zat? Dan hadden we Pambuju ter verantwoording kunnen roepen, niet nu!"

Anyingisye: "Ze zijn waardeloos, ze komen nooit naar een vergadering."

Ambilikile: "Laten we erover ophouden. Het was goed dat Paul het tersprake bracht, maar als we nu doorgaan ze te verwijten krijgen we ruzie, want zij zullen tegenwerpen dat Pambuju ze niet gewaarschuwd heeft."

Timoti: "Je hebt gelijk maar laat ze de volgende keer vragen als ze niet behoorlijk gewaarschuwd zijn."

Ambilikile: "Ik zeg jullie altijd ik ben de voorzitter, Timoti is de secretaris en Pambuju is de TYL, maar als wij er niet zijn, kunnen jullie toch vergaderen en handelen. De voorzitter is God niet, jullie kunnen alles zonder hem. Ik ben er niet trots op dat ik voorzitter ben. Het voorzitterschap is niets, jullie hebben alle macht. Als je denkt dat wij het niet goed doen, kun je een ander kiezen. Als je niet behoorlijk geïnformeerd bent, neem dan het initiatief en kom vragen wat er aan de hand is. Laten we opnieuw beginnen en in alles samenwerken. In Ipinda zeggen ze ons altijd: "Wees niet trots op je baantje. Alle mensen in een cel moeten vrienden zijn, samen werken en elkaar helpen."

De rest behalve Gideon en Lazaro: "Het is goed dat Paul het tersprake heeft gebracht."

Gidion: "Lazaro en ik willen graag weten waarom we erger zijn dan de anderen."

Paul: "Prachtig, dat zal ik je vertellen. Toen we die kwestie hadden met Jimo, zijn jullie niet gekomen en later zijn Ambilikile en ik alleen naar Ipinda gegaan om de uitslag te horen."

Anyingisye: "Ik ben het met je eens. Ambilikile, Pambuju, Paul en ik, wij komen als er iets is maar zij nooit."

Gidion: "Sinds wanneer kom ik niet?"

Ambilikile: "Begin nu niet opnieuw. Gidion wees niet kwaad omdat Paul je ronduit gezegd heeft wat hij dacht en niet achter je rug, want dat is de manier waarop hekserij begint. Hoe gaan we het nu doen met het bier?"

Gidion: "Ik ben tegen milletbier. Ik vind dat we maisbier moeten kopen."

Men: "Waarom?"

Gidion: "Omdat we hier slimme jongens zijn. We spreken het ene af en dan doen we het andere. De vorige keer spraken we af milletbier te kopen, we kozen een paar mensen uit om het te gaan kopen en toen wij kwamen was het op. Daarom zeg ik nu, ik wil maisbier."

De anderen: "Dus je vindt dat wij te veel gedronken hebben, dat wij gulzig zijn? We hebben tegen je gezegd dat we gingen drinken, maar jij ging weg."

Gidion: "Pambuju, heb je het me gezegd?"

Pambuju: "Ja, ik heb het je gezegd!"

Algemeen geschreeuw

Ambilikile: "Wees stil."

Pambuju: "Ik ben kwaad omdat hij beweerd dat ik hem bedrogen heb om alleen te kunnen drinken en dat ik hebberig ben."

Gidion: "Ja, dat deed je!"

Anyingsye: "Gidion, Pambuju en ik hebben je het gezegd toen we je onderweg tegenkwamen."

Paul: "Gidion, laten we er over ophouden. Ik heb ook niets van dat bier gehad. Laten we het verleden vergeten en een nieuwe afspraak maken waar we ons aanhouden."

Pambuju: "Kies maar iemand anders om het te gaan kopen, want wij zijn hebberig."

Ambilikile: "Laten we erover ophouden. Gidion deed er goed aan het openlijk te zeggen maar nu is het genoeg."

Gidion: "Ik wilde alleen maar voorkomen dat het weer zou gebeuren."

Timoti: "Mijn fiets is te slecht om er mee om bier te gaan."

Ambilikile: "De mijne ook."

Timoti: "Paul, mogen we de jouwe lenen?"

Paul: "Hij is niet echt goed maar we kunnen het proberen."

Ambilikile: "Ik stel voor dat Pambuju en Gidion gaan."

Pambuju: "Ik ga niet, ik ben hebberig."

Anyingsye: "Laat Edwin dan gaan."

Men besloot Edwin te sturen. (Edwin was niet aanwezig.)

26-8. De dag van de opening. Bij de verdeling van het eten kregen Lupaso en Ngamanga een gemeenschappelijke portie, die vervolgens in 21 porties verdeeld werd, voor elke cel één. Ambilikile werd gevraagd de lijst met namen van de celvoorzitters voor te lezen die, als hun naam genoemd werd, een portie moesten kiezen. Ambilikile begon de lijst te lezen van boven naar beneden, beginnende met Lupaso. Men riep dat hij de namen door elkaar moest aflezen. Ambilikile deed het. Ondertussen ontstond er een rel toen een cel uit Lupaso een portie koos die in een pot uit Mitugutu zat. In de algemene verwarring zag één van de cellen van Lupaso kans twee porties te bemachtigen, met als gevolg dat er voor cel IV, de cel van Logotala (37), niets meer over was. Logotala gaf ogenblikkelijk Ambilikile de schuld. Tunsubilege, Ambilikile's vrouw, antwoordde: "Logotala nu geef je om niets

de schuld aan Ambilikile. Hij heeft het eten niet verdeeld, hij heeft alleen maar de namen afgeroepen."

Logotala: "Het lifumuschap zal voor sommigen onder ons gauw afgelopen zijn." (Bedreiging met hekserij.) Tunsubilege: "Logotala, wil jij je collega vermoorden voor voedsel waarvan hij niet eens gegeten heeft? Die lui uit Lupaso hebben het gedaan. En jijzelf riep dat Ambilikile de namen door elkaar moest afroepen."

Logotala: "Mensen, laten we naar huis gaan."

Andilile (104), een van de TBEC-leden, vroeg Logotala niet te gaan maar Logotala en zijn cel gingen, terwijl Andilile en Ambilikile meeliepen en hem trachten over te halen terug te komen en met hun mee te eten. Logotala: "Mensen, ga niet, wie een banaan mee eet, heeft alles gegeten. Ambilikile deed het expres. Ik zal een klacht tegen hem indienen." Ze luisterden naar hem en niemand ging mee terug.

Later, opweg naar huis, besprak Andilile de situatie met Tunsubilege. Hij zei: "Logotala had gelijk zich te beklagen, want zij hadden niets. Maar hij had niet over Ambilikile moeten klagen. Hij had ons allemaal de schuld moeten geven of mij omdat ik de hoogste leider ben. (Atubonekisyé, het andere TBEC-lid, is ziek.) Hij moest zich wel beklagen want hij is bang voor zijn mensen. Laten wij verstandig zijn. Door mijn schuld is Ambilikile in deze moeilijkheden terecht gekomen, ik zal hem helpen. (Andilile had Ambilikile gevraagd de lijst voor te lezen.) Laat ons allebei sh 4.50 vinden dan kunnen we Logotala terugbetalen."

Thuisgekomen vertelde Tunsubilege wat Andilile voorgesteld had. Ambilikile was nog te kwaad om er naar te willen luisteren. Hij zei: "Neen, laat hem mij maar aanklagen. Wat heeft hij over mij te klagen? Die lui uit Lupaso zijn begonnen ruzie te maken en zij hebben een portie te veel genomen." Tunsubilege moest heel lang praten voordat Ambilikile eindelijk Andilile's voorstel aannam.

De volgende dag gingen Andilile en Ambilikile naar Logotala toe. Andilile zei: "Wij leiders schamen ons omdat jij je mensen hebt laten betalen die nu niets te eten hebben gehad, maar ik neem je wel kwalijk dat je Ambilikile de schuld hebt gegeven. Hij heeft het eten niet verdeeld, hij heeft alleen de namen voorgelezen. Ik ben de leider, als je wat te klagen hebt, klaag dan over mij."

Logotala: "Ik weet wel dat het Ambilikiles schuld niet is maar ik was bang voor mijn mensen. Ik wist niet wat ik doen moest."

Andilile: "Ja, ik begrijp het maar je had niet Ambilikile alleen de schuld mogen geven. Wij hadden gedacht je het geld terug te geven, omdat jullie niets gegeten hebben."

Logotala: "Dank u, vaders, jullie redden me van mijn burenen."

Ambilikile: "Andilile, ik denk nog aldoor, waarom gaf hij mij de schuld? Heb ik het opgegeten? Heb ik hem ooit kwaad gedaan?"

Logotala: "Sommigen van mijn mensen riepen dat Ambilikile mij expres had overgeslagen en ik was bang voor ze."

Andilile: "Logotala, je bent een dwaas om naar ze te luisteren, mensen proberen altijd te stoken. Je weet niet hoe je je moet beklagen. Het was niet Ambilikiles schuld maar die van anderen."

Andilile geeft de 9 shillingen, en Logotala zegt: "Het was niet 9 shillingen maar 10 shillingen."

Andilile: "Ik weet zeker dat het 9 shillingen was. Eerst kwam ik hier en toen gaf je me 7 shillingen. (Het geld was nog niet ingezameld toen de TANU-secretaris er om kwam.) Later kwam Syonangike (48) (de TYL van cel IV) me 2 shillingen brengen." Logotala: "Ik weet zeker dat we 10 shillingen gegeven hebben."

Andilile: "Laten we Anyambilile (47) (de secretaris van cel IV) roepen, hij weet er van." Anyambilile kwam en bevestigde dat Syonangike met 3 shillingen naar Andilile was gegaan.

Andilile: "Ik denk dat Syonangike zelf een shilling genomen heeft."

Anyambilile: "Dat is best mogelijk. Hij heeft al eens meer geld genomen dat wij ingezameld hadden."

Na nog wat vermaningen van de ene en dankbetuigingen van de andere kant vertrokken Andilile en Ambilikile.

HOOFDSTUK II RELIGIE

INLEIDING

De bevolking van Ngamanga is in religieus opzicht gemengd: ongeveer de helft bestaat uit christenen, die voor het merendeel lutheranen zijn; er zijn ook enkele nominale moslims. Ofschoon de meeste lutheranen in Ngamanga Mission wonen en de niet-christenen in Ibungu en Mitugutu, vertoont het vestigingspatroon een wat gemengd beeld, doordat er ook lutheranen in Ibungu en Mitugutu wonen en er in Ibungu nogal wat christenen van andere denominaties zijn. De situatie in Ngamanga Mission, waar de hele dorpsgemeenschap uitsluitend uit kerkleden bestaat is overigens vrij uitzonderlijk; gewoonlijk wonen de christenen in het Rungwe district in niet-christelijke dorpen.

Het gemengde beeld zet zich ook binnen de erven voort, omdat veel niet-christenen christenvrouwen hebben. De effectieve¹ verwanten kring van de lutherse kerkleden omvat altijd ook leden van andere denominaties en niet-christenen. Op elk terrein zijn de levens van christenen en niet-christenen nauw verbonden; zij leven in voortdurend contact met elkaar als burens, echtelieden en familieleden. Aangezien zij op een aantal punten radicaal verschillende visies en opvattingen hebben, zijn er nieuwe problemen ontstaan, die hebben geleid tot nieuwe oplossingen en aanpassingen. De spanningen ontstaan niet zozeer door de theologische verschillen, maar vooral door het verschil in visie op de mens, in het bijzonder wat betreft zijn bovennatuurlijke vermogens. Bovendien ontstaan fricties omdat bepaalde regels en gewoonten die tot de traditionele Nyakyusa cultuur behoren voor de kerk niet acceptabel zijn.

De eerste zendingspost in Rungwe district werd in 1888 gesticht door de Livingstone Mission (Scottish Mission). Het was maar een buitenpost die zelden werkelijk bemand was, en in 1890 toen Rungwe district aan de

¹Met effectieve verwantenkring bedoel ik de groep verwanten waarbinnen huwelijkskoeien en erfenissen heen en weer gaan.

Duitsers toegewezen werd door het Engels-Duitse verdrag werd de post opgeheven.

Vervolgens verdeelden de lutheranen (de Berliner Mission) en de Hernhutters het arbeidsterrein onderling. De Hernhutters zouden ten westen van de 23' breedtegraad werken en de lutheranen ten oosten daarvan. Ze meenden het veld volgens ethnische lijnen verdeeld te hebben; de Nyakyusa en de Kukwe zouden aan de Hernhutters toevallen en de Kinga aan de lutheranen. Toen echter bleek dat de Lufirio vallei onder de Livingstone Mountains bewoond werd door Nyakyusa en niet door Kinga, hield men toch vast aan de afgesproken scheidslijn, zodat Ngamanga binnen de invloedssfeer van de lutherse zending kwam.

De lutheranen bouwden hun eerste zendingspost in 1891, ongeveer 13 mijl ten noorden van het Malawi meer op de linkeroever van de Lufirio; acht maanden later begon de bouw van wat hun hoofdpst zou worden in Manow.

De uitdrukkelijke doelstelling van de Berliner Mission was om zo snel mogelijk geheel onafhankelijke Afrikaanse gemeenten te stichten. In de praktijk bleek de houding van de missionarissen vaak heel paternalistisch te zijn en als er geen oorlog gedreigd had, zou het waarschijnlijk heel lang geduurd hebben voordat de Afrikaanse gemeenten onafhankelijkheid verleend zou zijn. Nu werden in 1939 de eerste twee Afrikaanse pastores gewijd.²

DE NIET-CHRISTELIJKE WERELDVISIE

De Nyakyusa hebben geen uitgebreid en uitgewerkt systeem van ideeën met betrekking tot het bovennatuurlijke, en de relaties tussen het bovennatuurlijke en deze wereld. Monica Wilson beschrijft de Nyakyusa cosmologie in 1935, toen veel wat er nu vergeten is, nog te reconstrueren was.³ Van deze beschrijving waarvan hieronder een korte samenvatting volgt, zegt ze

² M. Wright, German Missions in Tanganyika 1891-1941.

³ M. Wilson, Communal Rituals of the Nyakyusa, 1959

uitdrukkelijk dat hij veel systematischer is dan een gewone Nyakyusa het zelf zou formuleren.

De oorsprong van de mensheid ligt in een "donker huis" ergens hoog op het Livingstone plateau. Er bestaan echter ook tegenstrijdige ideeën, namelijk dat de eerste "helden"⁴ uit het noorden gekomen zouden zijn en dat zij de scheppers zouden zijn. Hun creatieve krachten zijn overgegaan, zij het in een afgezwakte vorm, op hun nakomelingen, de chiefs. Deze krachten zijn ten dele aangeboren en ten dele het resultaat van het gebruik van medicijnen. Deze voorouder-helden zijn beneden bij de geesten. Er is nooit sprake van hemelgoden. Kyala is één van de "helden". De naam of het woord Kyala wordt ook gebruikt in de betekenis van "Heer".

Wilson neemt ook een verandering waar: in toenemende mate gebruikt men de naam Kyala ook in een nieuwe betekenis. In deze visie is Kyala "de eerste oorzaak", de schepper van leven en dood en van alle sociale instellingen. Dit is eerder een toevoeging en niet een vervanging van het geloof aan geesten, heksen en medicijnen. Voor Wilson was de verschuiving in betekenis in 1955 duidelijk. Naast Kyala de voorouder en Kyala de "Heer" is er nu Kyala de Almachtige in de hemel.

De chiefs en de rest van de bevolking worden geacht van verschillende afkomst te zijn; zij hebben ook verschillende mystieke krachten. De chiefs bezitten een creatief vermogen waarvan de vruchtbaarheid van mens, dier en gewas afhankelijk is. De gewone mensen, die de oerbevolking vormen, hebben pythons in hun buik en daarmee de macht om degenen die hun onwelgevallig zijn, door hekserij te doden. Een chief moet dan ook voor alles zijn mensen onthalen op veel vlees, zodat de pythons verzadigd en rustig blijven.

In de bovengenoemde beschrijving gaat het vooral om het ontstaan, onder invloed van het christendom, van het idee van een almachtig opper-

⁴De "helden" zijn de voorouders van de chiefs die de oorspronkelijke bevolking van Rungwe het vuur, vee, ijzer en een aantal gewassen zouden hebben gebracht.

wezen. In een eerder boek⁵ vat zij de voornaamste elementen van de oude religie als volgt samen: "De traditionele religie van de Nyakyusa heeft drie hoofdelementen. Ten eerste een geloof in het blijven voortbestaan van de overledenen en in de macht van de oudere verwanten, levend of dood, over hun afstammelingen; ten tweede een geloof in de macht van medicijnen; ten derde is er het geloof in hekserij, dat wil zeggen het aangeboren vermogen van bepaalde personen om anderen te schaden en te doden en het nauwverwante vermogen van buurtgenoten om overtreeders op bovennatuurlijke wijze te straffen door hun "verbaasd" gepraat.

Wilson beschrijft hoe de Nyakyusa wél voortdurend praten over de gevaren van het verwaarlozen van de rituelen voor de doden en van het kwaad maken van oudere verwanten levend of dood, maar dat ze in de praktijk de meeste onheilen toe schrijven aan hekserij en de "adem van de mensen", dat wil zeggen aan de burenen, en dat zijzelf deze tegenstrijdigheid verklaren door te zeggen dat het gevaarlijk is de burenen rechtstreeks te beschuldigen en dat het daarom beter is de geesten de schuld te geven en tegelijk de buurt te verzoenen met een feest ter ere van de geesten.

Tegenwoordig zijn de geesten van de doden, de misyuka, van geen belang meer. Alle familierituelen die gericht waren op de vooroudergeesten, zijn verdwenen en grotendeels vergeten; men bidt niet meer tot hen en vooral men gelooft niet meer aan de macht van de doden. Algemeen wordt er gezegd: "We praten wel over de misyuka en we zeggen wel de misyuka moeten mijn gemopper en geklaag gehoord hebben en daarom is hij nu ziek, maar we weten dat de doden niets kunnen en dat het alleen de levenden zijn die ons kwaad doen." Levende oudere verwanten worden wel verondersteld hun nakomelingen te kunnen straffen en schaden. Hun macht is vergelijkbaar met die van burenen; het werkt direct, er is geen tussenkomst van misyuka nodig en om effect te hebben is contact nodig; verwanten kunnen iemand alleen schaden als ze in de buurt wonen.

⁵ M. Wilson. Rituals of Kinship among the Nyakyusa, 1957.

Het geloof in de bovennatuurlijke vermogens van de mensen, - het vermogen om rechtmatig te straffen, "de adem van de mensen" en het vermogen onrechtmatig te schaden, hekserij-, en in de kracht van medicijnen is zo levend als ooit.

De bovennatuurlijke vermogens van de mensen: hekserij, "de adem van de mensen" en toverij.

De Nyakyusa onderscheiden een drietal magische processen, waardoor mensen anderen kunnen schaden: hekserij (ubulosi), toverij dat wil zeggen het illegaal gebruik van medicijnen (ubutege) en de "adem van de mensen" of de vloek (mbepo sya bandu of ikigune). Wilson ⁶ geeft een uitvoerige uiteenzetting van de aard van deze vermogens. Het volgende is een korte samenvatting van de voornaamste punten hieruit.

Hekserij. De Nyakyusa geloven dat sommige mensen pythons in hun buik hebben, waardoor ze in staat zijn mensen en dieren ziek te maken en te doden. Dit zijn de heksen. Heksen vliegen 's nachts rond op zoek naar slachtoffers om op te eten en koeien om te melken. Zij worden gedreven door jaloezie en door begeerte naar vlees en melk. Heksen zijn alleen gevaarlijk voor hun eigen dorpsgenoten, buiten het eigen dorp zijn ze machteloos. Veel ziekte en dood onder mensen en dieren, plotselinge vermindering van de melkgift en in het algemeen alle abnormale verschijnselen worden beschouwd als het gevolg van de aanvallen van de heksen. Het vermogen tot hekserij wordt als erfelijk beschouwd. Van de meeste heksen wordt gezegd dat zij hun pythons van hun vader of moeder meegekregen hebben, de mogelijkheid pythons te verwerven door het gebruiken van medicijnen wordt echter niet uitgesloten.

Een gewoon mens kan zich niet tegen de aanvallen van heksen verdedigen en hij kan ook nooit de heksen herkennen die hem aanvallen. Er zijn echter personen die dit vermogen wél hebben, zij kunnen in hun dromen heksen herkennen en ze bevechten. 's Nachts houden zij de heksen

⁶M. Wilson, Good Company, 1951

tegen en jagen ze terug. Zonodig kunnen zij de heksen, die ze immers herkend hebben, aanklagen. Deze personen, abamanga (= de verdedigers) danken deze vermogens aan krachten die nauw verwant zijn aan hekserij. Ook zij hebben een python in hun buik, maar zij hebben er altijd maar één, terwijl een heks er meer heeft. Een ander verschil is dat een heks in de meeste gevallen zijn pythons geërfd heeft terwijl het vermogen om te beschermen en te verdedigen, zowel geërfd als door het drinken van medicijnen verkregen kan zijn. De medicijnen die de mafumu (= dorpsoudsten) tijdens de ubusoka ceremoniën te drinken krijgen zijn onder andere bedoeld om deze vermogens te ontwikkelen.

Ik heb over deze onderwerpen systematisch gesproken met Makandi (9), de vroegere lifumu. Zijn ideeën vertonen een grote overeenkomst met het beeld dat Wilson schetst.⁷ Over hekserij zegt hij het volgende:

"Hekserij bestaat echt, als iemand beweert dat het niet zo is dan houdt hij je gewoon voor de gek. Er zijn twee soorten hekserij, de ene, ubulosi, is aangeboren, de andere, ilyepa, is verworven door het drinken van medicijn. Als een man die heksenkracht heeft verkregen door het drinken van medicijn, kwaad wordt op zijn zoon dan, als hij zijn speeksel niet uitspuugt maar inslikt, ontmoet het de medicijn en de zoon wordt ziek. Later als de zoon vergeving gevraagd heeft en betaald heeft dan raakt de vader hem aan met een stok en zegt "doe het niet weer" en de zoon wordt beter.

Heksen grijpen 's nachts hun slachtoffers om ze te koken en op te eten tijdens hun bijeenkomsten. Vrouwen zijn nog hardvochtiger dan mannen. Soms zeggen de mannen: "Waarom heb je die meegebracht, laat hem maar lopen." Maar dan roepen de vrouwen: "Neen hoor, laten we hem koken." Heksen eten niet alleen hun burens maar ook hun verwanten. Vaders eten soms hun zoons (zie pag 207) en zelfs moeders kunnen hun kinderen doden

⁷Uit vergelijkingen met min of meer toevallige opmerkingen en minder systematische gesprekken met anderen blijkt dat zijn ideeën met één uitzondering niet afwijken van de algemeen gangbare. De uitzondering is dat hij wel praat over de "verdedigers", terwijl ik niemand anders er ooit over heb horen spreken.

als ze heel kwaad zijn.

Sommige mensen hebben dezelfde vermogens als heksen, maar ze gebruiken die juist om de buurt tegen heksen te beschermen. Vroeger werden die mensen gekozen om lifumu te zijn. Als zij 's nachts een heks zagen dan vroegen ze: "Waar ga je naar toe?" De heks antwoordde dan: "Ik ga die en die halen". De lifumu zei: "Ga gauw terug. Als er iets met die persoon gebeurt dan zal ik morgen de buurt vertellen dat jij het gedaan hebt. Ik wil niet dat mijn dorp(s) vernield wordt."

Zo ver Makandi. Wat hij zegt over het bestaan van heksen is zeker een algemeen gedeelde overtuiging. Men beschuldigt elkaar van hekserij en sommigen worden als heksen gevreesd. Hoe een hekserijbeschuldiging tegenwoordig verlopen kan, laat het volgende voorval in Logotala's cel zien.

Hekserijbeschuldigingen in Logotala's cel

Sinds een paar maanden woont Abel (38), de zoon van Makandi (9) in Logotala's cel. Hij en Logotala (37) zijn burens. Ze kregen al gauw ruzie over de grens tussen hun erven en de aangrenzende akkers. De kwestie werd ten gunste van Abel beslist.

Enige dagen later roept Logotala een cel vergadering bijeen. Iedereen, behalve Ndolilwe (49), is aanwezig. Logotala: "Ik heb jullie bij elkaar geroepen omdat er hekserij in onze cel is. 's Nachts huilen de kinderen en ook wij volwassen slapen niet goed. We worden gewurgd. Degene die dat doet is iemand uit onze rij (zie kaart), hij is nog maar een jongen. (Logotala doelt op Abel) Hij zit ook in het vee. Gisteren probeerde ik mijn stieren vast te binden, maar hij zat in de horens en ze lieten zich niet vast binden. Vaders, we moeten elkaar helpen en protesteren als de heksen komen. Want hij werkt niet alleen, hij haalt zijn vrienden uit het oude dorp, een man en een jongen" (Logotala doelt op Anyambilile (47) en Andrea (50).)

Anyambilile: "Ik ben verbaasd en kwaad je te horen zeggen dat hij zijn vrienden uit het oude dorp ophaalt. Wij bij ons hebben geen last van hekserij. Als jullie er hier wel last van hebben dan moeten jullie de heksen bij jullie zelf zoeken."

Jackson (39): "Logotala heeft gelijk. Ons dorp is slecht geworden. Die jongen is hinderlijk sinds hij en Logotala ruzie hebben gekregen. Onze kinderen huilen de hele nacht. Hij speelt met ons, hoewel hij nog maar een jongen is."

Andrea: "Ik ben nog maar een jongen. Maar aan de andere kant ben ik jullie vader, want ik heb mijn vaders plaats geërfd en ik woon bij de ouderen. Ik ben verbaasd dat jullie ons er bij willen betrekken:

wij merken niets van hekserij. Proberen jullie hem maar bij jullie te betrappen."

Abel: "Ja, er is hekserij in onze cel. Ik ken deze cel. Er is veel haat en nijd hier. Ze willen alles voor zichzelf hebben. Als je ruzie met ze krijgt dan proberen ze je te verjagen en doen "slechte dingen." (eufemisme voor hekserij)." (Abel doelt op Logotala). Jacob (42), een nieuwkomer, die een winkeltje geopend heeft: "Ik dacht dat ik de enige was die niet kon slapen en dat ze jaloers waren vanwege mijn winkeltje. Ik ben blij te horen dat jullie ook niet slapen. Deze cel is slecht, de hele tien-huis-groep. 's Nachts vallen de kapokvruchten op mijn dak ook als er geen wind is. De heksen zitten er op en door hun gewicht vallen de vruchten."

Abraham (40): "Er is veel hekserij hier, deze cel is slecht."

Mamutama (46): "Er is altijd hekserij geweest en de heksen werden weggejaagd. Waarom doet die jongen zo! Waarom zuigt hij ons bloed? Hij moet op houden. Wij willen geen heksen hier."

Logotala: "Dank u, vaders. Hij denkt misschien het is nu de moderne tijd, ze kunnen me niet meer weggagen. Vroeger werden de heksen weggejaagd. Het is heel slecht bloed van je burens te drinken. We moeten hem ernstig waarschuwen."

Syonangike (48): "Al dit gepraat leidt nergens toe. Als je hem werkelijk gezien hebt, zeg ons dan wie hij is dan kunnen we hem waarschuwen. Je moet hem vangen als hij het weer doet en naar de vergadering brengen."

Anyambilile: "Goed zo. Vang hem, dat is beter dan te proberen ons erin te betrekken. Als jullie last van hekserij hebben, vangen jullie hem dan. Aan dit geschreeuw hebben we niets."

Logotala: "Neen, vaders, van oudsher hebben de mensen altijd eerst een vergadering bijeen geroepen om te protesteren en hem te waarschuwen. Alleen als hij dan nog niet ophield, noemden ze hem bij name. Dus hoe kunnen we nu zijn naam uitspreken. We moeten hem eerst een waarschuwing geven."

Anyambilile: "Dank je, er is nu genoeg gezegd. Laten we wachten tot hij gevangen is."

Daarop ging de vergadering uiteen. Er is niets meer gebeurd. Abel vertrok niet uit eigen beweging en Logotala durfde hem niet openlijk te beschuldigen.

Commentaar van dorpsgenoten

Publieke hekserij beschuldigingen zijn ongewoon. Deze bijeenkomst was dan ook zo opzienbarend dat de volgende dag heel Ibungu erover sprak.

Jimo (33): "Logotala is zelf een echte heks. Hoe durft hij anderen te beschuldigen."

Sultani (6), buurman van Makandi en familie van Logotala: "Als Logotala ooit weer een vergadering bijeen wil roepen om over hekserij te klagen, dan moet het een vergadering van het hele dorp zijn en dan zullen wij hem vertellen dat hij zelf een echte heks is."

Makandi tot Abel: "Blijf waar je bent en wacht tot ze je naam noemen."

Zijn moeder: "Als ze je naam noemen dan ga je meteen naar een medicijnman om uit te vinden of jij het werkelijk bent die het bloed van je burens zuigt. Al zou het je 100 shillingen kosten, geld is maar geld."

Abel en Jason (58), mijn assistent, bespreken de situatie. Abel: "Ik ga beslist niet weg."

Jason: "Nee, dat moet je nooit doen, want je nieuwe burens zullen zeggen, dat je een heks bent en je zult altijd weer weggejaagd worden."

Abels vrouw: "Ik wil hier weg. Ik heb vannacht niet goed geslapen. Ik droomde van Logotala. Hij zei: "Je bent net zo hardvochtig als je man en jij bent nog wel een vrouw. Het is erg slecht als een vrouw hardvochtig tegen haar burens is." Ik werd wakker met hoofdpijn."

Jason: "Als je gaat, geef je toe dat je een heks bent; al ben je het niet, iedereen zal denken van wel."

Abel: "Gisteren zochten Logotala en Jackson een weggelopen kip van Jackson en ik hoorde ze zeggen: "Laat hem ons bloed zuigen maar onze kippen moet hij met rust laten." Dus ben ik ze niet gaan helpen."

Toverij.

Over het gebruik van medicijnen en het bedrijven van toverij (ubutege) zegt Wilson (1957) kort samengevat het volgende: medicijnen worden bij bijna elke denkbare onderneming gebruikt om succes te verzekeren; ze worden gebruikt in de landbouw en voor het vee, bij de jacht en de oorlog en de hofmakerij. Chiefs en dorpsoudsten ontleen hun aanzien en het ontzag dat ze inboezemen, in de eerste plaats aan de medicijnen. Men gebruikt ze voor de bevordering van vruchtbaarheid, voor de behandeling van zieken, voor bescherming en vergelding. Ze zijn een noodzakelijk element in de voorouderrituelen en in de opsporing van de oorzaken van ziekte en dood. Hekserij kan verworven zijn en het vermogen om heksen te bestrijden is meestal verworven door het drinken van medicijnen.

In tegenstelling tot hekserij en de "adem van de mensen" kunnen medicijnen over grote afstanden werken en binnen elke mogelijke relatie.

Veel medicijngebruik is volstrekt legitiem. Wat alleen illegaal is en als toverij (ubutege) beschouwd wordt, is het gebruik van medicijnen om een vijand te schaden zonder enige garanties dat alleen schuldigen getroffen worden.

Jaloezie wordt gezien als de voornaamste reden voor toverij. De Nyakyusa menen dat het gebruik van toverij enorm is toegenomen, veel meer

dan hekserij. Deze opvatting staat in verband met een tweetal ontwikkelingen. In de eerste plaats komen de Nyakyusa nu veel meer dan vroeger in contact met mensen die in andere dorpen wonen en die ze dus niet kunnen beheksen. In de tweede plaats vindt men toverij en het gebruik van medicijnen meer in overeenstemming met de moderne wetenschappelijke verklaring van de oorzaken van ziekten dan hekserij. Ontwikkelde Nyakyusa vertalen ubutege gewoonlijk als "vergiftigen." Aldus Wilson.

Dertig jaar later blijkt in Ngamanga toverij en het gebruik van medicijnen een veel geringere rol te spelen dan hekserij. Weliswaar bestaat er een groot vertrouwen in de effectiviteit van medicijnen, ook een christen zal daaraan niet twifelen. Men zegt echter: "Wij Nyakyusa kunnen geen medicijnen maken. Als we ze nodig hebben, moeten we ze ver weg bij andere stammen kopen." Het gebruik van medicijnen voor allerlei gewone ondernemingen komt in elk geval niet veel voor. Ik heb nooit gehoord dat er medicijnen gebruikt werden in de landbouw of in de vee-teelt of in andere dagelijkse ondernemingen. In een klein aantal gevallen worden er wel medicijnen gebruikt: bijvoorbeeld Syakibaga (33), die patiënten behandelde die het slachtoffer waren van "de adem van de mensen", (zie onder) gaf ze, nadat alle problemen doorgesproken waren, ook altijd medicijn te drinken. De drumclub heeft medicijnen om het publiek te imponeren. Toen Lazaro Mwakalinga (24) uit de gevangenis ontslagen werd, heeft hij eerst enkele maanden rondgereist op zoek naar krachtige medicijnen, voordat hij naar Ngamanga terugkeerde en toen hij tenslotte kwam, had hij bovendien nog een medicijnman bij zich. Ongetwijfeld zullen er nog meer medicijnen in het dorp geweest zijn, maar ik heb hier geen gegevens over. Wel meen ik te kunnen stellen dat er geen medicijnen waren die regelmatig door een groot deel van de bevolking gebruikt werden.

Dat toverij lang niet zo'n belangrijke rol speelt als men op grond van Wilsons beschrijving zou verwachten, kan samenhangen met de omstandigheid dat mijn onderzoek uitsluitend betrekking had op de relaties binnen één dorp, dat wil zeggen op relaties waarbinnen men elkaar kan beheksen en het niet nodig is zijn toevlucht te nemen tot het gebruik van medicijnen. Verder is er veel medicijngebruik verdwenen tezamen met de rituelen waarin ze een rol speelden. Bovendien woonden er toevallig in

dit dorp geen medicijndeskundigen zoals in sommige buurdorpen. Hiermee is echter niet verklaard waarom er in Ngamanga zo weinig sprake is van legaal medicijngebruik in allerlei situaties. Zo heeft men bijvoorbeeld veel last van diefstal van gewassen die nog op het land staan. Als het te erg wordt dan slaapt de boer 's nachts op zijn land om zijn gewas te bewaken. Ik heb echter nooit gehoord van medicijnen om de oogst tegen dieven te beschermen en er is geen reden waarom men mij wel verteld zou hebben over gevallen van hekserij en niet hiervan. Het is mogelijk dat het gebruik van streek tot streek verschilt en dat men meer medicijnen gebruikte in die gebieden waar Wilson onderzoek gedaan heeft, maar het is ook mogelijk dat het gebruik in de loop van de tijd verdwenen is.

Voor de Nyakyusa zijn hekserij en toverij in theorie volkomen verschillende zaken. Verdenkt men echter iemand van het ene dan verdenkt men hem ook van het andere. Personen die als heks gevreesd worden, worden ook gevreesd vanwege hun medicijnen. Als iemand tijdens een ruzie van hekserij beschuldigd wordt dan noemt men meestal hekserij en toverij in één adem. Zoals een kenmerkende uitspraak luidde: "Daarom zegt iedereen altijd dat jij zoveel medicijnen hebt. Je bent een echte heks!"

Sultani beschuldigt

Enkele weken na het overlijden van haar echtgenoot, Gwelusi (7.1), kwam Tumwanye bij Pantumbati en zei dat ze een ernstige klacht tegen Sultani (6) had die ze graag in de familie besproken wilde zien. Pantumbati riep de familie bij elkaar, de meeste niet-kerkelijke familieleden die in de buurt woonden, kwamen: Sultani, Andalwisy (3), Samu (7.2), Masumbuko (21), Abraham (40), Mwajuni (40) en Patukuju (44). Tumwanye zette haar aanklacht uiteen: "Met Kerstmis kwam Sultani bij me en zei dat ik mijn man gedood had met medicijn en daar wil ik me over beklagen."

Familie: "Sultani, is dit waar?"

Sultani: "Oh ja, het is waar."

Familie: "Heb je het gehoord, Tumwanye?"

Tumwanye: "Ja, en daarom moet hij me nu vertellen hoe ik mijn man gedood heb."

Familie: "Sultani, waarom zeg je dat Tumwanye haar man gedood heeft?"

Sultani: "Op de morgen van de dag dat Gwelusi stierf, was ik bij hem. Hij lag buiten in de zon. Toen ik opstond om weg te gaan, vroeg hij me hem wat water te geven. Ik ging naar binnen om het water te halen en daar trof ik Tumwanye die zei: "Laat maar, ik geef het hem zelf wel." Dus ging ik weg.

Ongeveer een uur later kwam iemand bij me, die zei dat ze Gwelusi

dood bij de rivieroever gevonden hadden en dat zijn vrouw niet thuis was, maar in de club om bier te verkopen. Daarom zeg ik dat zij hem gedood heeft."

Familie: "Tumwanye, heb je het gehoord?"

Tumwanye: "Ja wel, maar ik heb hem niet gedood. Het was Gods werk."

De familie overlegt en zegt dan: "Tumwanye, Sultani heeft gelijk. Wij denken ook dat jij je man gedood hebt, want je liet hem alleen sterven."

Als een half jaar later de rouw beëindigd wordt, weigert Tumwanye geërfd te worden en gaat naar haar eigen familie terug.

In dit geval heeft Sultani heel losweg over medicijnen gesproken. Hij bedoelde duidelijk dat Tumwanye door haar schromelijke verwaarlozing de dood van Gwelusi verhaast had. Als zodanig heeft de familieraad het ook opgevat, want er is geen moment gesproken over de vraag of Tumwanye werkelijk medicijnen had. In het volgende geval is het echter dodelijke ernst.

Pamesa's dood

Toen Pamesa (142), de laatste zoon van Filemon (116), stierf, dacht men aan drie mogelijke oorzaken.

1. Pamesa had Kafufu (141) en Nsangelufu (143) verraden, toen ze een schaap gestolen en opgegeten hadden, met als gevolg dat ze voor drie jaar de gevangenis ingingen.
2. Filemon had geen koe geslacht bij de begrafenis van zijn dochter.
3. Filemons half-broer is bezig al Filemons kinderen te doden met medicijnen.

In het laatste geval zou er dus sprake zijn van ubutege; in de beide andere van een sterfgeval veroorzaakt door "de adem van de mensen."

Een zusterszoon en de erfgenaam van Filemons vader raadpleegden een unganga (medicijnman) om uit te vinden wat de doodsoorzaak geweest was. De dokter zei: "Degene die hem gedood heeft, behoort tot de familie. Zijn naam kan ik niet noemen. (Dat doen ze nooit.) Het is iemand die jullie niet groeten en die niet naar de begrafenis is gekomen. Wees heel voorzichtig anders zal de volgende sterven in jullie familie, voordat dit lijk tot ontbinding overgegaan zal zijn."

Nu wisten ze dat Filemons halfbroer Pamesa gedood had. Filemon zelf ging nu naar Sambo in Lupaso, die erom bekend staat vele kinderen in zijn eigen familie gedood te hebben, om van hem een medicijn te krijgen om de moordenaar te vangen en te doden.

Gek gemaakt

Kifumilo, een vriend van William Mwakagile (144), kwam langs op weg naar Kisale. Hij vertelde William dat hij op weg was naar een dokter, omdat hij bij vlagen zijn verstand verloor.

Het volgende was namelijk gebeurd. Hij was van zijn vrouw gescheiden. Omdat hij zijn koeien maar niet terug kreeg, had hij zijn schoonvader gedagvaard. Bij het gerecht was de ruzie hoog opgelopen en het was zelfs tot een vechtpartij gekomen. Hij had zijn schoonvader een boete betaald, maar de laatste was toch kwaad gebleven. Uit woede en om de koeien niet te hoeven teruggeven was zijn schoonvader naar een unganga gegaan om medicijn om hem gek te maken.

Dat het grotendeels ontbreken van medicijnen in het dagelijks leven niet op gebrek aan belangstelling berust, blijkt uit het volgende voorval.

Medicijn om vis te vangen

Bij Ambwene (103) logeerde een zekere Kifuru. Hij zei Ambwene dat hij een medicijn had om vis te vangen en dat hij Ambwene er wel van geven wilde. Terwijl hij nog sprak, kwam Angolwisye (95) binnen om vuur te halen, zonder zelfs maar te groeten, viel hij hen in de rede en zei: "Geef mij ook." Kifuru zei dat hij kon krijgen als hij betaalde. Ze spraken af dat Angolwisye hem met rijst zou betalen. Angolwisye ging meteen naar zijn buurman Solomoni (97) om hem van zijn buitenkansje te vertellen. Solomoni toonde zich even enthousiast en hij sprak af met Kifuru dat hij hem ook rijst zou geven voor medicijn.

De volgende morgen instrueerde Kifuru hen rijst te drogen om 's avonds te eten met de vis die ze zouden vangen. Vervolgens gingen ze naar de rivier waar hij hun medicijn op de vingers smeerde en enkele toverformules uitsprak. Ze vingen drie kleine visjes die ze 's avonds, zoals voorgeschreven, opaten.

De volgende ochtend vertrok Kifuru met de rijst die hij gekregen had. Sindsdien hebben de vissers niets meer gevangen. Ze waren hoogst verontwaardigd.

Ambwene, Angolwisye en Solomoni zijn alle drie lid van de lutherse kerk. De broer van Angolwisye, die het verhaal vertelde, is ook een christen, maar hij zag er niets zondigs in, hij vond het alleen hoogst komisch dat ze zo goedgegelovig geweest waren. Hoewel een christen zich nooit mag afgeven met medicijnen, was dit toch te onschuldig en te grappig om als zonde beschouwd te worden.

De "adem van de mensen" en de vervloeking

Wilson (1957) zegt hierover: de hoofdfunctie van de "verdedigers" is het beschermen van hun medebewoners tegen de aanvallen van de heksen. Maar ze kunnen hun macht ook gebruiken om overtreders te straffen; in dat geval werken ze juist samen met de heksen. De Nyakyusa zijn altijd bang hun

buren te "verbazen" of te ergeren, omdat de "verbazing" van de buurt of hun geërgerd gepraat "de adem van de mensen" over de overtredders brengt, waardoor zichzelf of hun kinderen of hun vee ziek kunnen worden. Deze "adem" is de macht van de slangen van de "verdedigers" zowel als van de heksen, die nu samenwerken. In theorie kan de "adem" alleen ziekte maar niet de dood veroorzaken, in de praktijk worden echter ook sterfgevallen toegeschreven aan de "adem." Het effect van de "adem" wordt "de vloek" (ikigune) genoemd, verlamming van de benen en steriliteit zijn typische symptomen. Genezing is pas mogelijk als de overtredder berouw toont en een feestmaal voor de buurt aanricht. Het is essentieel voor de genezing dat de burens op dit feest erkennen dat zij verantwoordelijk zijn voor de ziekte, hun grieven luchten en hun hoop voor beterschap uitspreken.

Er wordt een duidelijk verschil gemaakt tussen legaal en illegaal gebruik van de macht van de pythons: hekserij is slecht, maar de "adem" brengt alleen welverdiende straf. De classificatie van individuele gevallen varieert nog wel eens afhankelijk van positie van de spreker, wat de buurt een geval van "de vloek" noemt, kan door het slachtoffer en zijn familie "hekserij" genoemd worden.

Vijfendertig jaar later bestaan er in Ngamanga dezelfde ideeën over de oorzaken en de effecten van de "adem van de mensen", alleen in de verklaring spelen de pythons van de heksen en de "verdedigers" geen enkele rol. Men gaat er van uit dat alle mensen, maar speciaal de mannen, het vermogen hebben hun burens door 'verbaasd' en geërgerd gepraat ziek te maken en uiteindelijk te doden. Als er al gesproken wordt over de tussenkomst van derden dan praat men over de geesten van de gestorvenen en niet over heksen en "verdedigers."

Makandi: "Vervloeking (ikigune) of the "adem van de mensen" (mbepo sya bandu) of zonde (nongwa) betekenen allemaal hetzelfde. Het heeft niets te maken met medicijnen. Het is alleen maar het gepraat van de burens of verwanten die verbaasd en verontwaardigd zijn, dat iemand die iets misdaan heeft, ziek maakt. We zeggen dan "de geesten zijn kwaad" omdat we niets zien, maar het zijn de mensen die het doen, de doden kunnen niets."

Het is waarschijnlijk overdreven van een punt van verschil te spreken, maar uit de beschrijving van Wilson krijgt men de indruk dat "de

adem" positief beschouwd wordt, terwijl in Ngamanga zeker het veel vóórkomen van "de adem" als slecht beschouwd wordt. In veel gevallen kan "de vloek" namelijk vermeden worden door de overtreder gewoon ter verantwoording te roepen en een uitbrander te geven en het is slecht als de buurt dat niet doet hem ziek laat worden opdat hem vervolgens een feestmaal afgedwongen kan worden.

Makandi: "Een dorp waar veel ikigune is, is een slechte plaats om te wonen; een vader die ikigune over zijn kinderen brengt is een slechte vader. Stel je voor een vader heeft ruzie met zijn zoon. Als nu die vader een slechte vader is dan zal hij tegen zijn burens gaan klagen: "Mijn zoon bezorgt me niets dan ellende, hij schijnt zich niet te realiseren dat ik zijn vader ben." Dan gaan de burens onderling praten en binnen korte tijd zegt iedereen: "We zijn verbaasd over de jongen.".. en hij wordt ziek. Nu kan hij alleen nog maar beter worden als de burens verzoend worden. Er moet eerst een feest voor de buurt gegeven worden waarbij ze lekker kunnen eten en drinken en de gelegenheid krijgen om uitvoerig hun afkeuring over de zoon uit te spreken. Als die vader echter een goede vader is, die zijn kinderen niet wil doden, dan zal hij antwoorden als een buurman vraagt: "Wat was dat voor lawaai bij jullie?" "Oh, mijn zoon en ik hadden ruzie, maar het is al bijgelegd", of "Ik heb mijn zoon een standje gegeven." Dan doen de burens niets. Als een dorp een goed dorp is en een vader klaagt over zijn zoon dan zullen de burens zeggen: "Laten wij die jongen roepen en een standje geven." Maar in een slecht dorp zullen ze zoiets niet voorstellen. Ze zullen onderling praten tot de jongen ziek wordt."

Het is niet alleen geklaag en verontwaardiging die gevaarlijk zijn, verbazing van de burens is al genoeg om iemand ziek te maken. Bijvoorbeeld een vader is kwaad op zijn zoon en hij schreeuwt tegen hem dat hij verdwijnen moet en niet weer terug komen. De volgende dag is hij zijn woede vergeten en de jongen komt weer thuis. Dan zijn de burens verbaasd dat hij weer gewoon thuis is, zonder dat er een openbare verzoening geweest is en de jongen wordt ziek. Zo kan een vader, als hij niet oppast, ongewild zijn kinderen ziek maken.

Het volgende voorval waarbij de verbazing en de verontwaardiging van de buurt niet de ziekte van de zoon zelf, maar de dood van diens kinderen geacht wordt veroorzaakt te hebben, is kenmerkend.

Een patient

Syakibaga is de eerste vrouw van Jimo (33). Zij is een unganga. De Nyakyusa noemen iedereen unganga die speciale kennis heeft op het gebied van het genezen van zieken, divinatie of het maken van medicijnen. Haar bijzondere gave is dat ze aan een patient kan zien of een familieconflict de oorzaak van de ziekte is en zo ja, met welke familieleden.

De normale gang van zaken is dat een patient by Syakibaga gebracht wordt voor een eerste consult waarbij vastgesteld wordt of er conflicten aan de aandoening ten grondslag liggen. Als dit het geval is, komt de patient enige dagen later weer terug en nu met de bij het conflict betrokken familieleden. De problemen worden besproken, de beledigde partij vergeeft de schuldige(n) en geeft de patient en als het een baby is, ook de moeder medicijn te drinken terwijl hij de wens uitspreekt voor een voorspoedig herstel. Syakibaga geniet een grote reputatie en uit de wijde omtrek komen de mensen naar haar toe.

Een man kwam met zijn beide vrouwen bij haar, omdat al hun kinderen gestorven waren. Syakibaga zei hem dat de oorzaak lag in bepaalde kwesties tussen hem en zijn vader en dat hij met zijn vader komen moest.

De volgende keer kwam zijn vader ook mee en vertelde het volgende: "Nadat ik een vrouw voor mijn zoon getrouwd had, trouwde ik zelf een tweede. Op een avond verraste ik mijn zoon en haar samen in mijn bed. Ik diende geen klacht tegen hem in en ik beklagde me ook niet over hem, want hij is mijn enige zoon en ik was bang dat de burens hem zouden doden. Ik vertelde het alleen aan zijn moeder. Zij gingen rustig door en de burens kwamen er natuurlijk achter. Omdat ik bang was dat ze hem kwaad zouden doen, "vond" ik zelf 100 shillingen en millet voor bier. Ik riep mijn zoon en inviteerde de buurt. Ik deed alsof hij met het geld en het bier gekomen was.

Later stookte hij zijn zuster op om te weigeren te trouwen en hij verstopte haar. Ik ging haar halen, hij schold me uit, maar ik deed niets, opdat de burens hem geen kwaad zouden doen.

Al zijn kinderen stierven maar we dachten niet dat het hierom was, we dachten het is God. Ik zorgde dat hij een tweede vrouw kon trouwen, maar ook haar kinderen stierven.

Bij mij thuis was een stier die mijn zoon verdiend had in Johannesburg. Op een dag kwamen de broers van mijn tweede vrouw om de stier die ik ze nog schuldig was. Ik gaf ze deze stier. Mijn zoon werd woest en hij sloeg me. We vochten tot de broers van mijn vrouw tussenbeide kwamen. Weer diende ik geen klacht in uit vrees voor de burens.

Toen mijn zoon eergisteren bij me kwam en vertelde dat de unganga gezegd had dat zijn kinderen gestorven waren vanwege iets

tussen ons, toen zei mijn buurman dat hij dacht dat het wel vanwege de oude geschiedenis met mijn vrouw zou zijn. Daarom ben ik hier gekomen en heb ik alles verteld, want ik wil niet dat de kinderen van mijn zoon sterven.

Zoals Wilson zegt, wordt, zoals men alleen de hekserij van dorpsgenoten vreest, ook alleen de "adem" van degenen met wie men dagelijks omgaat als gevaarlijk beschouwd. Verwanten die op enige afstand wonen, zijn machteloos zolang men niet in hun dorp komt. Als wangedrag tegenover zulke verwanten toch als gevaarlijk wordt beschouwd dan is dat vooral omdat de burens ervan horen en zich "verbaasd" en verontwaardigd zullen tonen.

Als buurtgenoten kunnen alleen mannen door hun gepraat ziekte en dood veroorzaken. Vrouwen kunnen als burens direkt niets uitrichten. Zij kunnen alleen tegen hun echtgenoten klagen, die dan door er met anderen over te praten ikigune kunnen veroorzaken. Binnen de familie kunnen vrouwen wel direkt iemand ziek maken en doden.

Zoals gezegd, de enige mogelijkheid om van zulke ziekte te genezen is de buurt een feestmaal aan te bieden, zodat ze al drinkend hun ergernis kunnen uiten. Dit wordt ukusaja ikigune genoemd, "de vloek zegenen." Soms krijgt de patient bovendien het advies om een tijdje uit het dorp weg te gaan om helemaal beter te worden. Het initiatief tot zulke feesten gaat niet altijd uit van de patient en zijn familie. Soms suggereren de burens heel duidelijk dat hij maar beter een feest kan geven als hij niet wil sterven. Vanwege dit element van afpersing heeft de overheid het houden van deze feesten verboden. Omdat de angst blijft, worden ze natuurlijk toch gehouden, alleen min of meer in het geheim en onder het mom van iets anders.

De lutheranen mogen onder geen beding zulke feesten organiseren of er aan deelnemen.

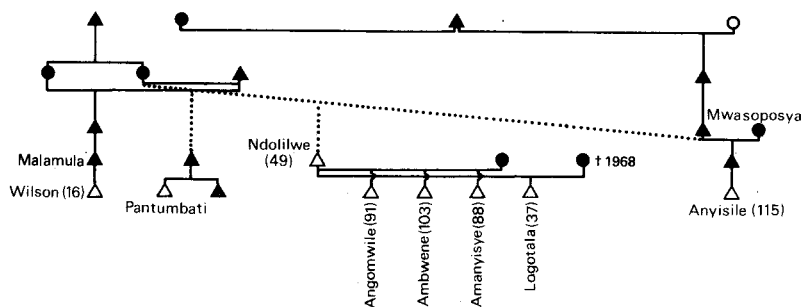
Sauti's ziekte gezegend

Sauti, de vrouw van Jelati (31), is al enige tijd ziek en de familie dacht dat de kwaal weleens veroorzaakt zou kunnen zijn door de buurt. Omdat ze wisten dat de burens bang zouden zijn om te komen als ze uitgenodigd werden voor een feestmaal om Sauti's ziekte te zegenen, deden ze het volgende: Jelati en zijn zuster gaven Sauti's moeder millet om bier te maken. Toen het bier klaar was, inviteerde

Jelati zijn burens, zogenaamd omdat zijn schoonmoeder hem was komen "groeten" (voor dit gebruik zie pag 179). De burens kwamen, toen ze gegeten hadden en aan het bier wilden beginnen, nam Jelati Jimo (33), de celvoorzitter, terzijde en legde hem de ware reden voor het feest uit. Jimo verklaarde zich bereid mee te werken en toen het drinken begon, zei hij: "Dat is lekker bier. Je hebt een heel aardige schoonmoeder, Jelati. Jammer dat je vrouw nog steeds ziek is. Laten we daar eens over praten vandaag." De anderen begrepen de hint en deden mee. Ze begonnen te schelden en te vermanen. Sauti, die niet een van de slimsten is, verdedigde zich en spraak de beschuldigingen tegen. De burens zeiden: "Ontken het niet, we hebben je zelf horen schelden en als je blijft ontkennen dan houden wij op met praten en laten je sterven." Daarop hield Sauti zich stil en de hele middag tot het bier op was, vermaanden ze haar, omdat ze altijd haar schoonvader beledigde als ze ruzie maakte met Jelati. (Jelati's vader, Asagwile (32), woont in dezelfde cel, maar als lutheraan was hij niet uitgenodigd.) Die avond kon Sauti voor het eerst weer eten zonder misselijk te worden.

Bij een langdurige ziekte worden vaak allerlei mogelijke oorzaken gesuggereerd door verschillende mensen waarbij dan meestal de burens de schuld geven aan de familie en omgekeerd. Hoewel, als mensen werkelijk verontwaardigd zijn, gebeurt het ook wel dat ze direkt zeggen: "Ja, het is onze ziekte, wij zijn het en denk maar niet over andere oorzaken."

Wilson heeft last van zijn ogen

Wilson (16), Ndolilwe (49), Angomwile (91), Ambwene (103) en Amanyisye (88) zijn lutheranen. Wilson is onder tucht gesteld omdat zijn huwelijk niet kerkelijk ingezegend is.

Begin 1968 kreeg Wilson last van zijn ogen. Na een paar weken was het eerder erger dan beter geworden en men begon te speculeren over mogelijke oorzaken. De eerste "zonde" (nongwa) waar men aan dacht, was begaan door Pantumbati, Wilsons "vader." Malamula, de werkelijke vader van Wilson woonde in Kikuba. Toen hij stierf en Pantumbati erfde, verhuisde Pantumbati naar Kikuba. Later stierf een jongere broer van hem. Pantumbati erfde weer en verhuisde naar het erf van deze jongere broer maar zonder afscheid te nemen van de burens in Kikuba. Toen Wilson trouwde en Pantumbati om een rijstveld vroeg, zei hij hem het land bij Kikuba te gebruiken. Wilson komt er nu regelmatig en de mensen daar zouden hem ziek maken omdat Pantumbati geen afscheid genomen heeft. De tweede mogelijke verklaring is ook een "zonde" van Pantumbati. Zijn moeder is of was min of meer waanzinnig en zwierf rond door de streek. Sinds meer dan een jaar heeft niemand meer iets van haar gezien of gehoord, maar Pantumbati heeft nog steeds geen rouw voor haar gehouden. (Bij allebei deze "zonden" heeft Pantumbati de burens tekort gedaan. In het eerste geval heeft hij ze bier onthouden en in het tweede vlees.)

Ondertussen gaat Wilson van de ene dokter naar de andere en zijn ogen worden steeds slechter. In maart gaat Pantumbati zelf met zijn vrouwen naar een dokter om hem te consulteren over de vele ziektegevallen in zijn familie. De volgende dag vertelt één van Pantumbati's vrouwen aan Jimo (33) dat ze gehoord hebben dat Wilson ziek is, omdat hij met Paul (17) ruzie gemaakt zou hebben over de loop van de grens tussen hun akkers en omdat Pauls vader, die een gevaarlijke dokter is, Paul medicijnen gegeven zou hebben om zijn vijand te doden. Jimo vertelde dit verhaal aan Paul, die hoogst verbaasd en verontwaardigd was.

Paul had zo zijn eigen verklaring, één die ditmaal de schuld zocht bij Wilsons eigen gedrag. Hij zei: "Als ik medicijn om te doden had, dan zou mijn andere buurman er onder lijden, want wij hadden een veel serieuzere ruzie. Bij ons in de buurt denken we dat zijn eigen "vaders" bezig zijn hem te doden. Bij de bruiloft van Angomwiles (91) zoon heeft hij zich misdragen. Ze waren zo kwaad op hem, dat ze hem niet eens uitgenodigd hebben voor de bruiloft van Ambwenes (103) dochter. Logotala (37) heeft ook al een hele poos last van zijn ogen. Het zijn de problemen in hun eigen familie die dit allemaal veroorzaken, niet ik. Ze moeten niet de problemen in hun eigen familie over het hoofd zien en de schuld aan de burens geven." Paul ging zich beklagen bij Ambilikile (15), zijn vriend, die luthers is. Ambilikile troostte hem en zei: "Op aarde zullen we altijd moeilijkheden hebben, want ieder mens is een zondaar. Ze zullen je altijd ergens van verdenken, als je hard werkt en je oogst veel rijst, dan zullen ze zeggen dat je medicijn hebt voor rijst, als je goed voor je bananen zorgt en ze doen het goed, dan zullen ze zeggen dat je medicijn voor bananen hebt. Bid alleen dat je nooit zult hoeven te denken: ze hebben gelijk, ik heb dit of dat gedaan."

Zeg zoals ik: "Het is alles Gods wil, hij heeft ons gemaakt en zendt ons onze ziekten."

De volgende maand waren Wilsons ogen nog niets beter. Pantumbati ging nog eens naar een dokter en kreeg nu een verklaring die laat zien dat de verbazing van de buurt al voldoende is om ziekten te veroorzaken. De dokter zei: "Op een keer kwam Wilson je ossen lenen om te ploegen. Jij was niet thuis en Wilson nam ze ongevraagd mee. Je ontdekte het toen je thuis kwam, je ging hem na naar het land, schold hem uit en nam de ossen mee naar huis. Later na de oogst kwam Wilson een deel van zijn oogst in jouw schuur opbergen. De mensen waren verbaasd hem daar te zien nadat jij hem zo uitgescholden had en daarom is hij nu ziek."

Nu riep Pantumbati Angomwile, Ambwene en Anyisile (115) om over Wilsons ziekte te praten. Angomwile weigerde mee te praten, hij wilde als christen niets te maken hebben met ukulagula, "het vinden van de bovennatuurlijke oorzaken van een ziekte", zodat er van een gesprek niets terecht kwam.

In juni is Wilson nog altijd niet beter. Zijn schoonvader, Makandi (9), gaat naar Ndolilwe (49) om er over te praten. Ndolilwe die praktisch volledig bedlegerig is, wist nog niets van Wilsons moeilijkheden af. Hij belooft Makandi dat hij zijn zoons bij elkaar zal roepen om er over te praten. Makandi vraagt hem niet te zeggen dat hij het hem verteld heeft en neemt afscheid. Ndolilwe laat Angomwile en zijn jongere broers roepen. Hij verwijt hen dat ze hem niets gezegd hebben en smeekt hen zijn kleinzoon niet te doden, maar bij elkaar te komen en over de ziekte te praten. Angomwile zegt: "Jij bent ook een christen dus we kunnen het niet hier doen. Laten we het bij Pantumbati doen."

Zo gezegd, zo gedaan. Heimelijk, 's avonds heel laat, zodat de gemeente het niet merkte, kwamen ze samen bij Pantumbati: Angomwile, Ambwene Amanyisye, Anyisile en Wilson. Ze luchtten hun hart over al hun ergernissen, over Wilsons wangedrag bij het huwelijk en over het feit dat hij altijd weigerde Pantumbati met ploegen te helpen terwijl hij Makandi, zijn schoonvader, wel hielp. Ze scholden en vermaanden hem tot ze hem tenslotte vergaven en zegenden. Daarna ging Wilson met zijn vrouw en moeder naar Mwaya om een dokter daar te raadplegen en was binnen korte tijd genezen.

In september stuurde Makandi een gift van voedsel en bier naar Pantumbati om hem te danken voor de zorgen aan Wilson besteed.

Hoe levend deze ideeën ook voor christenen zijn, blijkt ook uit het volgende voorval.

Angomwile en zijn broer Amanyisye

Angomwile (91) is een vooraanstaand lid van de lutherse kerk in Ngamanga. Zijn jongere volle broers Ambwene (103) en Amanyisye (88) zijn ook al sinds hun jonge jaren christen. Hun vader Ndolilwe (49) is te oud om zelf voor zijn vee te zorgen en daarom heeft Amanyisye

ze onder zijn hoede. Een tijd lang heeft hij de melk grotendeels ten eigen bate verkocht in plaats van het aan Ndolilwe te geven. Toen Angomwile er achter kwam, was hij geweldig kwaad en hij gaf Amanyisye een hevige uitbrander. Twee dagen later kwam Amanyisyes vrouw bij Angomwile praten en hem vragen of hij nog boos was, want ze vreesde voor het leven van haar kinderen.

Lang niet alle vormen van wangedrag worden geacht door de "adem van de mensen" gestraft te worden. Wat gestraft wordt, is vooral gebrek aan respect en wangedrag tegenover oudere verwanten, het niet slachten van vee bij begrafenissen en voor vrouwen, gebrek aan eerbied voor de echtgenoot en voor de schoonfamilie. Wangedrag tegenover individuele dorpsgenoten, zoals overspel met echtgenotes van niet-verwanten of diefstal, wat allebei nogal eens voorkomt, wordt slechts zelden gestraft door de "adem van de mensen".

Zoals gezegd ziet men in Ngamanga de "adem van de mensen" niet als de gewettigde aanvallen van de heksen in samenwerking met de "verdedigers", maar als het rechtstreeks uitoefenen van een vermogen dat elk mens bezit. Het is echter geen vermogen dat een mens bewust kan uitoefenen. Het resultaat van zijn "verbaasde" gepraat is dat de betrokkene ziek wordt, maar niemand kan opzettelijk een ander "ziek praten." Hierdoor wordt de indruk gewekt alsof hekserij en de "adem" twee totaal verschillende zaken zijn. Het blijkt echter dat hekserij en de "adem" toch als nauwverwante verschijnselen beschouwd worden, want eigenlijk worden alle mensen ook tot hekserij in staat geacht. Bepaalde mensen worden weliswaar speciaal gevreesd als extra gevaarlijke heksen, deze mensen worden in de regel trouwens ook als grote tovenaars beschouwd, maar in feite vreest men de jaloezie van iedereen. Men is even bang om de buurt jaloers te maken als om deze te verbazen. Telkens weer wordt er gezegd: "Mensen zijn slecht" dat wil zeggen ze zijn heksen, niet "die of die" of "sommige mensen", maar "mensen in het algemeen". Een dergelijke opvatting kan ook alleen het volgende voorval verklaren: Ambilikile (15) raakte in een ernstige twist met Pambuju (22) verzeild over het gebruik van een stuk land. Velen in Ibungu en het aangrenzende Lupaso kozen de partij van Pambuju. Op een gegeven moment zat men in grote getale bij elkaar om te drinken en de kwestie te bespreken en al gauw begon men over hekserij te praten en er werd voorgesteld Ambilikile met hekserij te lijf te gaan.

Niemand wilde voor de anderen onderdoen en de één sprak al dreigender dan de ander. De aanwezigen zouden stuk voor stuk hoogst verontwaardigd geweest zijn als men ze voor heks uitgemaakt had en de meesten stonden ook helemaal niet speciaal als heks bekend. Toch zeiden ze allemaal om het hardst: "We moeten hem doden met onze hekserij." Maar "de adem" kan niet van te voren gericht worden; ook kan men er geen plannen voor op stellen. De buurt kan alleen achteraf, als de betrokkene al ziek is, de verantwoording opeisen.

Een van de criteria die de "adem van de mensen" lijkt te onderscheiden van de aanvallen van de heksen, is de grotere mate van belangeloosheid van de "daders." In bijna alle gevallen waarin ziekte of dood toegeschreven worden aan de "adem van de mensen", heeft het slachtoffer gezondigd tegen zijn familie, niet tegen de bureu. Ook de celleden die Jimo's (33) hoofdpijn veroorzaakten (zie I pag 27), hadden geen persoonlijk belang bij Tamsons (35) huwelijk en scheiding. Maar als de bewoners aan Ibungu en Mitugutu vertellen, dat de mensen van Ngamanga Mission Andembwisy (92) en de vrouw van Thomas (100) gedood hebben, omdat ze ontevreden waren over de verdeling van het vlees bij de huwelijken van Thomas' zoon en van Andembwisy's dochter, dan doen ze dat om te bewijzen hoe slecht de christenen wel zijn, dat ze echte heksen zijn.

De KERK EN DE NIET- CHRISTELIJKE MENS- EN WERELDVISIE

De kerk stelt de inhoud van de niet-christelijke wereldvisie niet ter discussie maar wijst die zonder meer af. Ook staat ze volstrekt afwijzend tegenover een aantal gebruiken en gewoonten die strijdig zijn met de christelijke opvattingen.

Het standpunt van de kerk in Ngamanga is niet dat de vermogens van de mensen om elkaar op bovennatuurlijke wijze te schaden niet zouden bestaan. Op die vraag wordt niet ingegaan, hij wordt als irrelevant van de hand gewezen. Haar standpunt is dat God machtiger is en dat een christen zijn vertrouwen moet stellen in God en in God alleen. Daarom moet een christen zich verre houden van alles wat te maken heeft met medicijnen, hekserij en de "adem van de mensen", niet omdat het onzin is, dat wordt in het midden gelaten, maar omdat het een bewijs van gebrek aan

vertrouwen in en liefde voor God is zich met zulke zaken bezig te houden en als zodanig zondig.

Traditionele gewoonten die voor de kerk onacceptabel zijn

Hier volgen een aantal gewoonten en gebruiken, waarvan sommigen een essentieel element van de traditionele leefwijze vormen, die onacceptabel zijn voor de kerk en dus voor de kerkleden verboden.

Wilson (1959) beschrijft hoe in 1935 de christenen zich onttrekken aan de vele familie- en gemeenschapsrituelen. Nu zijn deze rituelen praktisch allemaal verdwenen en worden ook door de niet-christenen niet meer uitgevoerd. Het enige dat overal gebleven is, is het slachten van vee bij begrafenissen. Het geslachte vee werd geacht de gestorvene te begeleiden, zodat hij niet met lege handen bij zijn voorouders aankwam. Hierom was het slachten van vee bij begrafenissen voor de kerken niet aanvaardbaar. Voor alle niet-kerkleden is het echter een zeer zwaarwegende verplichting gebleven. Absolute armoede is het enige aanvaardbare excuus om het niet te doen. In alle andere gevallen wordt in gebreke blijven, meer dan enige andere overtreding, gestraft door de "adem van de mensen." Makandi: "Als iemand werkelijk arm is, zullen de burens niets doen, al zou hij drie begrafenissen hebben en niets slachten. Maar zodra ze zien dat hij iets heeft, zullen ze zeggen: "Was zijn vrouw of zoon een beest, dat hij niets slacht" en hij wordt ziek."

Andalwisyé moet twee stieren geven

Andalwisyé (3) en Misyagati hadden ruzie om een boom. (zie pag. 385) Kort daarop stierf Misyagati. Andalwisyé, die nog altijd kwaad was, bracht niets naar de begrafenis. Later maakten de burens hem zo bang met wat er zeker met hem zou gebeuren, dat hij Sultani (6), Misyagati's erfgenaam, twee stieren bracht, één voor de rouw en één om om vergeving te vragen.

Talalamu's ziekte

Talalamu (67) is ernstig ziek, naar men zegt, omdat hij niets geslacht heeft bij de begrafenis van zijn vadersbroersvrouw. Talala-

mu beklaagt zich dat hij te arm is om een koe te "vinden" en dat de burens dat heel best weten en dat ze hem daarom met rust moeten laten.

Kasuja's ziekte

Vorig jaar werd Kasuja (34) ziek. Sultani (6) zei tegen zijn zuster dat haar broer ziek was, omdat hij niets geslacht had bij de begrafenis van zijn vrouw. Ze vertelde het Kasuja, die een koe verkocht om millet te kopen, een andere slachtte en een feest gaf voor de buurt. Na het feest ging hij voor enige tijd naar zijn broer en werd beter.

Christenen slachten nooit vee bij begrafenissen. Het is hun zelfs verboden mee te eten van het vlees van het vee dat geslacht wordt bij traditionele begrafenissen. Formeel wordt het geaccepteerd dat christenen geen vee slachten, ook niet bij de begrafenissen van hun niet-christelijke verwanten. Niettemin wordt er gepraat en de christenen zijn toch bang voor de gevolgen hiervan (zie pag. 88).

Polygynie

Het verbod door alle orthodoxe kerken op het polygame huwelijk is een van de belangrijkste struikelblokken voor vele Nyakyusa om christen te worden en het is de belangrijkste reden waarom velen vroeg of laat de kerk weer verlaten. Voor de niet-christenen is polygamie niet alleen het ideaal, maar ook een essentieel element van de traditionele maatschappij. Voor mannen is het de normale en vaak de enig mogelijke manier om extra arbeidskrachten te krijgen. Polygamie maakt het bovendien mogelijk dat alle vrouwen, ook de oudere weduwen, een echtgenoot vinden en op deze manier de mogelijkheid krijgen land te bewerken.

De orthodoxe kerken verwerpen de polygamie echter onder alle omstandigheden. Dit verbod op polygame huwelijken houdt in dat geen kerklid, man of vrouw, een polygaam huwelijk mag aangaan, dat het verboden is een dochter polygaam uit te huwelijken, dat een christen zijn vaders of broers weduwen niet kan erven en dat een polygaam gehuwde man, als hij christen wordt, op het moment dat hij gedoopt wordt van al zijn vrouwen

op één na moet scheiden. Een vrouw die al polygaam gehuwd is op het moment van haar bekering, mag bij haar echtgenoot blijven.

Bier

Het verbod van de kerken op drinken in het openbaar is het tweede punt dat velen buiten de kerk houdt. Het lijkt misschien op het eerste gezicht een triviaal probleem of het al dan niet geoorloofd is bier te drinken en te brouwen. Maar veel kerklidmaten voelen het verbod als een ernstige handicap en niet-christenen noemen het vaak, naast het verbod op polygamie, als reden die hen ervan weerhoudt zich bij de kerk aan te sluiten. Bier speelt een grote rol in de Nyakyusa maatschappij. Bijna de enige recreatie die er is, is met de burens en vrienden bier te drinken; bij alle gelegenheden waarbij burens en verwanten uitgenodigd worden, moet er bier zijn en voor veel vrouwen is de verkoop van bier een belangrijke bron van inkomen. De lutherse kerk keurt bier drinken en zeker excessief drinken af. De leiders van de gemeente mogen helemaal niet drinken. Voor de gewone gemeenteleden geldt de regel: hoe minder, hoe beter. Als ze helemaal niet drinken is het natuurlijk het beste, maar ze mogen, als ze beslist willen drinken, bier kopen en dat thuis opdrinken, in het openbaar drinken mag nooit.

De kerk verbiedt ook het brouwen van bier; ze staat alleen toe dat de vrouwen van niet-christenen bier voor hun man brouwen op zijn verzoek, maar ook niet meer dan dat. Evenmin als andere christinnen mogen ze bier maken voor de verkoop. Hierdoor komen deze vrouwen vaak toch nog in moeilijkheden, want veel mannen verwachten van hun vrouwen dat zij zelf geld verdienen voor kleren en andere benodigheden door bier te brouwen van de millet die zij hun geven en het is nu eenmaal onmogelijk dat een man één van zijn vrouwen meer contanten zou geven omdat zij geen bier zou mogen maken. Het verbod op het brouwen en serveren van bier maakt het voor de kerklidmaten feitelijk onmogelijk om "working parties" te organiseren, want niemand, ook geen christen, wil werken voor alleen maar een maaltijd zonder bier.

De kwestie van het bier brouwen en drinken is een probleem dat de gemeente voortdurend bezig houdt, waarover gepraat wordt en waarover

binnen de gemeente duidelijke meningsverschillen bestaan. Dat christenen niets met medicijnen en traditionele rituelen te maken mogen hebben, is een geaccepteerd feit. Het verbod op polygamie is een kwestie die voor bepaalde individuen op bepaalde ogenblikken in hun leven belangrijk kan worden. Maar bier is zozeer met het leven van alledag verweven, dat iedereen er telkens mee te maken krijgt en het verbod op biergebruik veroorzaakt voortdurend problemen voor kerkleden, vooral als ze tussen niet-christenen wonen of veel niet-christelijke verwanten hebben.

De kerk is overigens nog niet helemaal uit de vraag wat nu precies verboden moet worden en wat misschien nog net kan. De problemen rond het brouwen, verkopen en drinken van bier zijn regelmatig onderwerp van discussie op de kerkeraadsvergaderingen.

Kerkeraadsvergadering op 3-1-68

Er staat een bijeenkomst van kerkleiders uit heel Rungwe district op het programma. Op deze bijeenkomst zullen problemen die blijken te leven in de gemeentes, besproken worden. Vanuit Ngamanga zullen er twee afgevaardigden heen gaan. De kerkeraad overlegt nu welke problemen zij aan de algemene vergadering voorgelegd wil zien. Alle vragen die gesuggereerd worden, hebben te maken met het "bier probleem." Men wil weten of het mogelijk is toe te staan dat er bier gebrouwen wordt voor "working parties". De dominee is er bij voorbaat tegen. Anderen vinden het unfair dat de vrouw van Ambilikile (15) onder tucht is gesteld, omdat ze bier gemaakt heeft voor "working parties" en om de belasting te betalen. Terwijl vrouwen van niet-kerkleden dat wel mogen en het bovendien de gemeenteleden niet uitdrukkelijk verboden is bier te kopen.

Drumclubs

Een ander aspect van de traditionele maatschappij, waar de christenen zich van distantiëren, zijn de drumclubs. De drum en dansclub, de Ngoma, is voor de niet-christenen een belangrijk onderdeel van het dorpsleven. Kerkleden mogen echter niet alleen lid zijn van de club, eigenlijk mogen zij ook niet naar de voorstellingen kijken. Het verbod van de kerk heeft een aantal gronden. Ten eerste maken de clubs altijd gebruik van medicijnen, niet om hun eigen prestaties te verbeteren, maar om hun rivalen te schaden en om de gunsten en de giften van het publiek te winnen.

Ten tweede als de clubs bij elkaar op bezoek gaan, wordt er altijd veel gedronken. Ten derde danst men om te pronken en indruk te maken met zijn lichaamskracht en uithoudingsvermogen.

De christenen zijn inderdaad geen lid van de Ngoma maar de jongelui gaan wel naar de voorstellingen kijken, als ze de kans krijgen, en krijgen dan een stevige reprimande als ze betrapt worden.

Uit de literatuur blijkt dat de problemen waarmee de kerk in Ngamanga kampt: de verleidingen voor de leden om mee te doen met traditionele rituelen, om bier te drinken en om een tweede vrouw te trouwen, dezelfde problemen zijn waarmee de zendelingen van het begin af te kampen hebben gehad in Afrika. Het zijn ook dezelfde problemen die in de jaren dertig in de Nyakyusa gemeenten speelden (Wilson, 1959). De christenen leven en werken onder de zelfde economische omstandigheden als de niet-christenen en zoals het voor de niet-christenen voordelig of aantrekkelijk kan zijn om een "working party" te organiseren of een tweede vrouw te trouwen zo is het dat ook voor de christenen. Bovendien wordt er vaak grote druk op hen uitgeoefend door hun niet-christelijke familieleden en dorpsgenoten om de kerkelijke regels te negeren en aan hun traditionele verplichtingen te voldoen. Als buur en als verwant heeft iedere christen verplichtingen die hem in moeilijkheden kunnen brengen met de ge- en verboden van de kerk. Het feit dat de christenen nog zozeer ingebed zijn in de traditionele maatschappij kan leiden tot rollenconflicten. In zekere zin maakt de kerk de situatie voor haar leden nog moeilijker, omdat ze ook leert dat alle verplichtingen jegens familie en burens zeer ernstig genomen moeten worden. Het zijn vooral de familieverplichtingen die tot ernstige problemen kunnen leiden. Als buurtgenoot behoort men tot een niet duidelijk afgebakende groep waarbinnen de rollen door een onbepaald aantal personen vervuld worden, en in de regel kan men zich wel aan de bijbehorende verplichtingen onttrekken zonder dat het tot moeilijkheden voor de overige betrokkenen leidt en zonder dat de buurt veel druk tot conformeren gaat uitoefenen. Als familielid heeft men echter een specifieke plaats en rol, bijvoorbeeld de oudste broer, en dan kan het tot grote moeilijkheden en ernstige spanningen leiden, als men bepaalde verplichtingen weigert, omdat ze in strijd zijn met de christelijke levensopvattingen. De familie

oefent dan vaak grote druk uit om toch aan de traditionele verplichtingen te (blijven) voldoen. Toen Ndolilwe (49) zich laat in zijn leven bekeerde, had hij nog vier of vijf echtgenotes. De kerk eiste vanzelfsprekend dat ze op één na zouden vertrekken. De familie vond echter dat Ndolilwe deze oude vrouwen die hun hele leven in Ngamanga gewoond hadden en die nauwelijks nog naaste verwanten hadden waar ze heen konden, niet mocht wegsturen. Gezien zijn leeftijd en gezondheid konden ze best blijven zonder dat zijn christelijke levenswandel in gevaar kwam. De kerk heeft tenslotte gewonnen, maar de strijd heeft maanden geduurd.

De volgende voorvallen laten iets zien van de spanningen, twijfels en problemen die ontstaan wanneer een deel van de familie christen wordt, en van de wijzen waarop men de nieuwe situatie het hoofd biedt.

Malika en Kajila

Malika (114) is de leider van de lutherse gemeente in Ngamanga. Hij is een van de weinige christenen in zijn familie. Toen zijn vadersbroerszoon stierf, was hij de aangewezen erfgenaam, daarom woont hij in Mitugutu op het erf van de overledene in plaats van in Ngamanga Mission. De zoon van de overledene, Kililo (145), woont eveneens in Mitugutu. Als christen kon Malika Kajila, de vrouw van de overledene en de moeder van Kililo, niet erven. Ze wilde echter niet terug naar haar eigen familie. Daarom heeft Malika haar geholpen een huis te bouwen in Ngamanga Mission, zij is namelijk catechesant en kan verwachten op niet al te lange termijn gedoopt te worden. Malika heeft Kililo gedwongen ook te helpen. Kililo wilde niet omdat, als hij aan haar huis bouwde, de burens zouden kunnen zeggen dat zij bij hem woonde. Komt een vrouw bij haar zoon wonen in plaats van bij de erfgenaam of bij haar eigen familie, dan moet ze bier en voedsel voor de buurt meebrengen, maar Kajila mag als christin geen bier meer brouwen.

Op een gegeven ogenblik werden de kinderen van Kililo ziek. Buren uit Mitugutu maakten Kajila bang door te zeggen dat het kwam omdat zij geen bier en voedsel gebracht had. Bij een buur in Mitugutu maakte ze bier en voedsel klaar, in het christelijke bolwerk Ngamanga Mission kon ze dat niet doen, en bracht het bij Kililo. Daarop zeiden de burens haar dat ze nu ook naar Kililo's erf moest verhuizen. Wat ze haastig deed, zonder het Malika te vertellen, omdat ze bang was voor zijn afkeuring. Een paar dagen later diende Malika, die boos was omdat alles achter zijn rug om had plaatsgevonden, een klacht in tegen Kililo bij de cel-voorzitter. Malika: "Ik ben verbaasd over Kililo. Hij heeft zijn moeder genomen zonder er mij of de familie iets van te zeggen. Nu moet hij de hele erfenis maar overnemen."

Kililo: "Ze was onder jouw hoede dus ik dacht dat ze het je zelf wel verteld had."

Malika: "De familie heb je ook niets verteld. Ik ben een christen, maar de meeste anderen niet en die hadden kunnen komen om te drinken."

Kililo: "Mijn moeder vertelde het mij pas toen het bier al klaar was."

Bulongi: "Waarom heb je haar niet gezegd te wachten totdat je met je 'vader' gesproken had? Nu lijkt het net of je ruzie met hem hebt. Je hebt een ernstige fout gemaakt."

Kililo, die inderdaad niet al te slim is: "Ja, ik heb een grote fout gemaakt. Ik heb 'ja' gezegd zonder er bij na te denken."

Kililo werd veroordeeld om Malika 20 shillingen te betalen.

Een paar dagen later is er weer een vergadering, voor een ander doel. Kililo maakt van de gelegenheid gebruik om Malika publiekelijk te betalen. Malika zegt: "Goed, nu kun je voor je moeder bouwen."

Enkele aanwezigen vroegen: "Mag ze het huis hebben dat jij voor haar gebouwd hebt?"

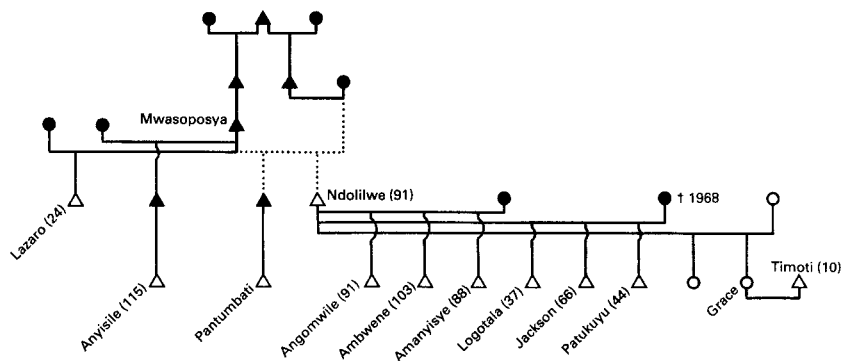
Malika: "Ja, dat heeft ze me gisteren zelf al gevraagd en ik heb gezegd: 'Het is jouw huis, je kunt het nemen.' Ik zal Kililo helpen het over te brengen en af te maken."

Kajila is niet gedoopt. Ze schaamde zich en is niet meer teruggekomen op de catechesatielessen.

Andilile en Rahabu

Andilile (104) is een van de leiders van de lutherse kerk en hij is in een zelfde soort situatie terecht gekomen als Malika. Enige jaren geleden is zijn oudere broer overleden. Hij liet twee vrouwen achter. Andilile erfde, maar hij kon de vrouwen niet nemen. De ene ging terug naar haar eigen familie, de andere, Rahabu (149) kon nergens heen. Zij kwam naar Ngamanga Mission waar haar dochter, ook een gemeentelid, woont. Andilile weigerde ook maar iets met haar te doen te hebben. Zij beklagde zich bij de gemeentevergadering en Andilile werd te verstaan gegeven dat hij haar moest helpen. Dus gaf Andilile haar een akker in bruikleen en hielp hij haar schoonzoon, Alipipi (75), een huis voor haar te bouwen. Nu begon Thomas (100), Andililes schoonvader, te stoken: "Andilile, je bent een christen, je kunt haar niet erven. Maar nu heb je een huis voor haar gebouwd. Je ploegt haar land. Wat is het verschil tussen dit en erven?" Met als gevolg dat Andilile nog onaangener tegen Rahabu begon te doen. Rahabu is er van overtuigd dat Andilile en Thomas haar willen vermoorden door middel van hekserij.

Het christendom in Ndolilwe's familie

De zoons van zijn eerste vrouw, Angomwile (91), Amanyisye (88) en Ambwene (103) zijn als jonge mannen christen geworden en wonen sindsdien in Ngamanga Mission. Ndolilwe (49) zelf is pas op hoge leeftijd gedoopt. Toen zijn, ondanks de tegendruk van de familie, zijn vrouwen weggezonden.

Voor enkele van deze vrouwen betekende dit armoede en narigheid. Eén van hen, de moeder van Logotala (37), woonde een tijdje bij haar enige nog levende familielid, een zoon van een halfbroer. Omdat hij niet voor haar kon zorgen, kwam ze terug naar Ngamanga en Logotala bouwde een huis voor haar op zijn erf. Ze is niet met bier en voedsel gekomen, vermoedelijk omdat ze te arm was en geen familie had om haar te helpen. Dus zei Logotala altijd dat ze niet bij hem woonde, maar alleen maar op bezoek was. Logotala en zijn broers en zuster nemen het Ndolilwe en Angomwile, als de drijvende kracht achter de bekering, ontzettend kwalijk, dat zij hun moeder weggestuurd hebben. Zij weigerden zelfs het huwelijk van Ambwenes dochter bij te wonen. Tussen Angomwile en Logotala is het herhaaldelijk tot ernstige botsingen gekomen. Elke keer was Logotala's eigenlijke klacht: "Angomwile jaagt ons en onze moeder weg."

De andere vrouw die graag zou willen terugkomen, zou graag bij Pantumbati willen wonen die alle verplichtingen die Ndolilwe zelf niet meer mag vervullen, van hem overgenomen heeft. Maar Pantumbati

die Ndolilwes vermoedelijke erfgenaam is, durft haar niet uit te nodigen, omdat hij bang is dat de burens zullen zeggen dat hij zijn erfenis al genomen heeft terwijl Ndolilwe nog leeft.

In juli 1968 sterft de moeder van Logotala. Vroeg in de morgen komt de hele familie op Ndolilwes erf bijeen om te bespreken wat er gebeuren moet. Men vindt dat Pantumbati haar begraven moet en de rouw moet houden. Logotala is het hier niet mee eens, hij zegt: "Pantumbati heeft geweigerd voor haar te bouwen en hij heeft haar naar haar eigen familie gestuurd, dus hoe kan hij haar nu begraven? Ze is bij mij op bezoek, dus eigenlijk is ze nog bij haar eigen familie. Ik zal haar zelf begraven." Terwijl de discussie nog aan de gang is, komt de dominee langs. Hij steunt Logotala en de familie geeft toe dat hij haar kan begraven.

Als ze op Logotala's erf komen, begint er iemand opnieuw en zegt: "Als Logotala haar hier begraaft dan lijkt het net of de familie hem weggejaagd heeft en dan zal hij zijn broers ook hier begraven. Hij moet haar in de isyeto begraven. (Isyeto is de familiebegraafplaats van de chiefs familie. Alleen abalafyale hebben begraafplaatsen, alle anderen begraven hun doden altijd op hun woonerf.) Dat kan want Ndolilwe heeft de isyeto voor Pantumbati en Logotala gelaten." Logotala stemt toe: "Ik wilde alleen maar niet hebben dat Pantumbati haar begroef, want hij heeft haar naar haar familie gestuurd en dan zou het de buurt verbazen, als hij haar nu begroef." Ze wordt in de isyeto begraven, maar omdat ze niet langer de vrouw van een malafyale is gewoon overdag en de rouw is op Logotala's erf. (Abalafyale en hun vrouwen worden 's nachts begraven in tegenstelling tot gewone mensen die overdag begraven worden.)

Een week of wat later hoort Ndolilwe dat Logotala medicijn in huis heeft. Hij laat Sultani (6) roepen en zegt: "Logotala heeft medicijn in huis. Ik vraag me af waarom, wil hij me soms doden? Haal Pantumbati, dan kunnen we gedrieën de situatie bespreken." Dit lijkt Sultani een goed idee en hij gaat naar Pantumbati. Maar Pantumbati vindt het geen goed idee, hij zegt: "Ik ben verbaasd over Ndolilwe. Hij is een christen dus hoeft hij helemaal niet over medicijnen in te zitten. Hij moet zich niet bezig houden met deze dingen. En dan als we Logotala roepen en hij zegt dat hij die medicijnen alleen maar voor bescherming heeft, wat kunnen wij dan zeggen? Als er dan straks weer iemand sterft bij hem, dan zal hij zeggen dat wij het gedaan hebben, omdat we kwaad op hem zijn. Zeg tegen Ndolilwe dat ik geweigerd heb en dat hij een kwestie met de gemeente heeft, als ze hier achterkomen." Sultani valt hem bij en samen praten ze nog wat verder, dat Ndolilwe zo'n lastige man is, dat hij zogenaamd een christen is, maar zich toch altijd weer opwindt over traditionele dingen. Sultani brengt Ndolilwe de boodschap over en die legt er zich bij neer.

Ongeveer een jaar later sterven twee van Logotala's kinderen binnen één week. De rouw is bij Pantumbati. Op een gegeven ogenblik barst Logotala uit in een woedende tirade tegen zijn vader en Angomwile. Grace (10), een dochter van de huidige vrouw van Ndolilwe, was er bij en kwam de dag daarna met het volgende verhaal bij haar vader: "Logotala heeft u zo beledigd, vader. Hij zei: 'Mijn vader vond het fijn mijn moeder weg te jagen en ze is al gauw

gestorven ook. Ik weet dat hij niet van haar hield en ook niet van haar kinderen. Toen hij christen werd, hield hij alleen zijn lievelingsvrouw." Ndolilwe werd ontzettend kwaad en liet ogenblikkelijk Angomwile roepen. Angomwile werd ook woedend toen hij het verhaal hoorde: "Het maakt me razend beledigd te worden door iemand die ik als een zoon en niet als mijn broer beschouw (het leeftijdsverschil is ruim 20 jaar). Hij zegt dat zijn moeder weggejaagd is, maar heeft hij ooit gehoord dat iemand zijn vrouwen hield, als hij christen werd of dat de tweede vrouw bleef in plaats van de eerste? Is Ndolilwe de eerste die zo iets doet? En dan is er nog iets, toen de ubunyago (de ceremonie ter beëindiging van de rouwperiode) voor zijn moeder gehouden werd, heeft hij de familie niets gezegd, alleen Lazaro (24) en Lazaro's vrouwen waren erbij, hoewel hij weet dat Lazaro de broer van Anyisile gedood heeft." (Hekserij.)

Toen Ndolilwe, die hiervan nog niets wist, dit hoorde werd hij helemaal razend en hij liet Logotala roepen. Logotala kwam met een vriend en Ndolilwe voer uit: "Je wordt bedankt voor al je beledigingen en voor het feit dat je de ubunyago gehouden hebt alsof ze jouw vrouw was zonder het me zelfs maar te zeggen en dan met degenen met wie wij gebroken hebben. Je bent niet langer mijn zoon. Je bent een bastaard en waag het niet het land te gebruiken dat ik jou en je broers gegeven heb."

Logotala: "Zolang je geen klacht ingediend hebt tegen mij, blijf ik het gebruiken."

Razend van drift ging Logotala vervolgens zijn beklag doen bij de dominee. De dominee vroeg hem wat hem in de hele kwestie nu zo vreselijk kwaad gemaakt had en Logotala zei: "Mijn vader werd christen en daarom joeg hij mijn moeder weg, dus wat heeft hij nog te maken met die ubunyago? Hij werd christen en hij heeft toch alle traditionele dingen afgezworen? Daarom ben ik hier om te horen of u hem toestemming gegeven hebt om er zich mee te bemoeien." De dominee: "Je hebt er goed aan gedaan hier te komen vragen. Maar ik kan je klacht niet accepteren, want ik heb je broers ook horen klagen, waar heeft Logotala Lazaro gevonden, die onze broer vermoord heeft? Waarom heb je dat gedaan?" Waarop Logotala zei dat hij gedacht had dat dat wel kon, omdat Angomwile en de anderen Lazaro waren gaan groeten, toen hij thuis kwam uit de gevangenis.

Logotala ging naar huis, nog steeds kwaad, maar daar begonnen de burens hem te bewerken: "Je brengt alleen maar dood en ziekte over je zelf en je broers. Hoe kun je zo kwaad op je vader zijn. Je weet toch dat iedereen die christen wordt, al zijn vrouwen op de eerste na moet wegsturen. Breek niet met je familie hierom. Zelfs je familieleden die aan jouw kant stonden, zeggen nu dat je te ver gaat. Je moet het weer goed maken met je vader." Tenslotte liet Logotala zich bepraten en hij kwam naar zijn vader om zich te verzoenen. Hij kwam vergezeld door zijn vrouwen, zijn jongere broers en hun vrouwen en zijn zuster. Hij bracht voedsel en bier en een stier.

Korte tijd later stierf Ndolilwe. Angomwile was op dat moment in Dar-es-Salaam. De christenen begroeven hem op het kerkhof en hielden een rouw op zijn eigen erf. Toen Angomwile teruggekomen was, werd de traditionele rouw gehouden bij Pantumbati, de erfgenaam. Na

enige dagen begonnen de mensen te praten dat Angomwile niets slachtte, hoewel hij zijn vaders oudste zoon was. Dit gepraat kwam natuurlijk ook Angomwile ter ore. Het zoontje van Amanyisye verwondde zich vrij ernstig aan zijn been. Ogenblikkelijk zei iedereen: "Zie je wel, dat komt doordat ze niets geslacht hebben." Angomwile en zijn broers werden bang en ze besloten tenslotte om toch maar een stier te slachten. Om geen moeilijkheden met de kerk te krijgen bedachten ze de volgende truc: Amanyisye ruilde bij Pantumbati zijn oude stier in voor één die gebracht was door Ndolilwes schoonzoon, en die oude stier van Amanyisye werd geslacht. De volgende dag verkondigde Amanyisye dat zijn vader hem in de droom verschenen was en gezegd had: "Amanyisye, waarom houd jij de stier achter die mijn schoonzoon gebracht heeft om te slachten?" Met dit verhaal bracht hij de stier bij Pantumbati terug en deze werd ook geslacht.

De kerk heeft er geen bezwaar tegen dat de niet-christelijke familieleden hun traditionele verplichtingen ten opzichte van een overleden christen vervullen. Voor een volwassene wordt er vaak op verschillende plaatsen een rouwmanifestatie gehouden en voor getrouwde vrouwen zelfs altijd, dus aan aparte rouw voor de christelijke verwanten en burens en een andere voor de niet-christelijke familieleden en buurtgenoten levert geen speciale problemen op.

De rouw om Tumpekile

Tumpekile was een kinderloze weduwe die geweigerd had geërfd te worden. Jarenlang woonde ze alleen in Ngamanga Mission. De christenen bouwden haar huis. Sibonike, een zoon van haar man, ploegde haar land en de burens hielpen haar ook wel. Zelf had ze geen naaste verwanten meer.

Toen ze stierf, kwam Sibonike, die zelf een heiden is, naar Ngamanga Mission. Na drie dagen zei hij tegen Malika (114) dat hij de rouw graag naar zijn eigen huis in Lupaso wilde overbrengen, maar dat hij niet zonder toestemming wilde verdwijnen, omdat hij wist dat de christenen haar huis gebouwd hadden. Malika besprak de situatie met enkele gemeenteleden. Men vond dat Sibonike zich netjes gedragen had door drie dagen in Ngamanga te blijven en door toestemming te vragen en men besloot Atubonekisye (60), de lekepredikant en voorzitter van de kerkeraad, en de dominee op de hoogte te stellen. Als zij geen bezwaren hadden, zouden zij Sibonike gezamenlijk uitgeleide doen. De volgende dag vertrok Sibonike. Maar omdat de dominee gezegd had dat niet iedereen mee hoefde om hem uitgeleide te doen en omdat het midden in het ploegseizoen was, vergezelde uiteindelijk niemand hem. Thuis slachtte Sibonike een koe.

De rouw om Andembwisye

Andembwisye (92) werd begraven op het kerkhof. De volgende dag al wilde Sambo, zijn niet-christelijke halfbroer en de erfgenaam van hun vader, de rouw overbrengen naar zijn eigen huis in Lupaso. Malika (114), de leider van de gemeente, Gwakisa (93), Angomwile (91) en anderen waren er tegen. Ze vroegen de dominee wat hij ervan dacht en die zei dat de rouwenden voor het moment nog in Ngamanga moesten blijven.

Na vijf dagen krijgt Sambo toestemming om de rouw over te brengen. Hij en alle niet-kerkelijke verwanten gaan naar Lupaso. Daar slacht Sambo een stier en de volle broer van Andembwisye twee koeien. De weduwe blijft echter in Ngamanga achter. Ze zegt: "Ik heb jonge kinderen en die zouden maar in de verleiding komen om van het vlees te eten." De christenen blijven bij haar.

Wanneer er zich een rollenconflict voordoet waarbij men zich niet eenvoudig aan zijn traditionele verplichtingen kan onttrekken, grijpt men naar één van de volgende oplossingen. In de eerste plaats zijn er traditionele "noodoplossingen." Ook vroeger gebeurde het natuurlijk wel dat er niemand was om bepaalde verplichtingen te vervullen - er was bijvoorbeeld geen erfgenaam om de weduwen te erven - dus moesten er ook traditionele "noodoplossingen" zijn: in verband met het hiervoor aangehaalde voorbeeld was de "noodoplossing" dat de weduwen naar hun eigen familie terugkerden. Als nu iemand, omdat hij christen is, bepaalde verplichtingen weigert dan maakt men vaak gebruik van deze bestaande "noodoplossingen." Een enkele keer laat men ook wel eens een niet-kerkelijk familielid de plaats innemen van een christen die vanwege zijn geloof niet aan de gestelde verplichtingen kan voldoen. Maar deze nieuwe oplossing brengt weer zijn eigen spanningen met zich mee, vooral als de vervanger tevens de vermoedelijke erfgenaam is. Verder gebeurt het ook nogal eens dat een christen onder druk van de familie en de omstandigheden toch, en dan zoveel mogelijk in het geheim en in de hoop dat de gemeente het niet zal merken, zijn traditionele verplichtingen nakomt. Tenslotte is er als laatste uitweg uit het dilemma de breuk met de kerk.

Normaal verzet de kerk zich niet tegen contacten tussen christenen en niet-christenen. Daar heeft ze ook niet zoveel reden toe, want de meeste bekeringen zijn het gevolg van individuele contacten met kerkleden. De dominee van Ngamanga (80) echter was er op tegen dat de gemeen-

teleden meer met hun niet-christelijke dorpsgenoten omgingen dan onvermijdelijk was. De leider van de gemeente, Malika (114), kreeg een standje van hem omdat hij zijn vrije tijd placht door te brengen met Anyisile (115), die lang geleden de kerk verlaten had. Malika liet zich gezeggen. Andere gemeenteleden reageerden echter niet altijd zo volgzzaam.

Ambilikile zegt de dominee waar het op staat

Ambilikile (15) is lid van de lutherse kerk, hij is tevens voorzitter van cel II, waar hij en Wilson (16) de enige christenen zijn. Lazaro (24) woont ook in zijn cel. Na zijn thuiskomst uit de gevangenis wordt de rouw gehouden voor het overlijden van Lazaro's broer enige jaren geleden. Er waren een aantal drumclubs uit omliggende dorpen uitgenodigd. Twee clubleiders kregen ruzie en er dreigde een vechtpartij. Lazaro vroeg Ambilikile hun ruzie te beslechten. Op dat moment kwam de dominee langs. Ambilikile ging hem groeten maar zei dat hij niet met hem kon oplopen vanwege die ruzie. (Nyakyusa zijn gewend gasten uitgebreid uitgeleide te doen en met vrienden en bekenden die langs komen, een eindje op te lopen.)

Een paar dagen later ging Tunsubilege, de vrouw van Ambilikile, naar de dominee om iets te bespreken. Hij maakte van de gelegenheid gebruik om tegen haar te zeggen dat hij Ambilikile bij Lazaro ontmoet had en dat hij zich niet eens geschaamd had om hem te vertellen dat hij bezig was met een ruzie tussen drumclubs. Hij droeg haar op Ambilikile te zeggen zondag na de kerkdienst bij hem te komen, maar hem niet te vertellen waarom het ging. Thuisgekomen vertelde Tunsubilege het hele verhaal. Ambilikile was geërgerd en zei dat hij de dominee wel eens zou zeggen dat hij zich druk maakte om hoogst onbelangrijke zaken.

's Zondags had Ambilikile geen tijd om naar de dominee te gaan. Een paar dagen later kwamen ze elkaar toevallig tegen.

Dominee: "Waarom ben je zondag niet gekomen?"

Ambilikile: "Ik moest ergens heen."

Dominee: "Je bent een christen, je kunt zo niet praten."

Ambilikile: "Oh ja, dat kan ik wel. Ik moest die zondag gaan. Het ging om een belangrijk gesprek met de broer van mijn vrouw. Ze hadden eten klaargemaakt om mij te ontvangen en dat zou bedorven zijn als ik niet gekomen was."

De dominee gooit het over een andere boeg: "Waarom was je vanmorgen niet in de kerk?"

Ambilikile: "Ik heb tegenwoordig geen tijd. Ik moet ploegen en gras uittrekken voor mijn dak."

Dominee: "Ambilikile, praat niet zo. God is machtig en hij kan je werk te niet doen."

Ambilikile: "Ik ga u niet voor de gek houden. Verwacht me de eerste weken 's morgens niet in de kerk. 's Morgens vroeg, voordat het te heet is, kun je werken."

Dominee: "Hoe durf je zo te praten?"

Ambilikile: "Wees blij dat ik u niet voor de gek houd!"

Dominee: "Genoeg hierover. Er is nog iets anders."

Ambilikile: "Ja, dat zei mijn vrouw, maar ze heeft me niet verteld wat."

Dominee: "Mooi, ze is een betrouwbare vrouw."

Ambilikile: "Jazeker, als je haar zegt ergens over te zwijgen dan doet ze dat ook."

Dominee: "Vorige week toen ik je tegenkwam, zei je me dat je een ruzie tussen twee drumclubs moest beslechten. Ik was heel verbaasd, ik dacht: "Hij denkt blijkbaar dat hij er goed aan doet, maar hij is een groot zondaar. Waarom deed je zoiets, terwijl je toch een christen bent?"

Ambilikile: "Dat is heel eenvoudig. Ik woon tussen de heidenen en ik ben voorzitter, dus ik moet hun ruzies beslechten en dat is altijd over verkeerde dingen."

Dominee: "Je kunt niet weigeren de kwestie van je eigen mensen te horen, maar deze mensen hoorden niet tot jouw cel en er waren heidenen genoeg die het konden doen."

Ambilikile: "Als iemand uit Ipinda met een zaak bij u kwam, zou u dan weigeren? Dit is net zoiets. Lazaro vroeg mij, als voorzitter, die ruzie te beslechten. Het ging om een rouw in mijn cel. Ik trad daar als een soort politie op."

De dominee geeft het nog niet op: "Ja, ik hoor wat je zegt. Maar drums is iets alleen voor de heidenen. Je kunt inderdaad niet weigeren de zaken van je eigen mensen te horen. Maar deze mensen kwamen van ver en jij als christen doet niet mee met de drums. Waarom heb je niet geweigerd je er mee te bemoeien?"

Ambilikile: "Als u twee heidenen ziet vechten, probeert u dan niet ze te laten ophouden?"

Dominee: "Ja, natuurlijk, maar deze mensen waren niet aan het vechten."

Ambilikile: "U maakt me kwaad. Ze zeggen altijd voorkomen is beter dan genezen. Nu wilt u, die altijd preekt over goed zijn en vriendelijk zijn, de mensen eerst laten vechten tot er gewonden vallen, voordat u er iets aan doet. Ik denk dat het juist een goede beurt is tegenover de heidenen om ruzies rechtvaardig te beslechten."

Dominee: "Niemand werd gewond dus waarom moest je tussenbeide komen?"

Ambilikile: "Ik heb al deze problemen omdat ik tussen de heidenen woon. Als ik zou weigeren, zouden ze zeggen dat ik te trots was. (Dit is ongeveer het meest afkeurende wat er over de houding van een Nyakyusa gezegd kan worden.) U hebt makkelijke praten, u woont veilig tussen de christenen."

De dominee, die gelijk moet hebben: "Er zijn nu eenmaal dingen die je als christen niet doet, zoals het eten van vlees bij een rouw."

Ambilikile: "Ruzies en rechtszaken zijn iets totaal anders. Als ik vlees gegeten had, dan had u gelijk me te vermanen, maar nu niet."

De dominee geeft het op: "Goed, het was alleen maar uit liefde dat ik je wilde waarschuwen, ik wilde je redden."

Ambilikile: "Ik ben blij dat u me er over aanspreekt, als u denkt dat ik iets verkeerd doe. Maar verwacht me de eerste weken niet in de kerk. Ik moet ploegen en niet ploegen is ook zonde. We hebben

kinderen en God heeft de aarde geschapen opdat wij die bebouwen en onze kinderen voeden."

Dominee: "Je had gelijk die kwestie te horen. Maar probeer in het vervolg de heidenen te mijden. Wij christenen zijn een aparte groep met onze eigen gewoonten. Het is goed dat je tussen de heidenen woont, dan kun je ze bekeren, maar als je in alles met ze meedoet, zullen ze niet naar je luisteren."

Een paar weken later komt de dominee Tunsubilege weer tegen en zegt haar dat Ambilikile beslist, gras of geen gras, af en toe 's morgens naar de kerk moet komen en dat hij anders de zaak in de kerkeraad zal brengen. Om hem een plezier te doen, gaat Ambilikile ogenblikkelijk naar de dominee toe om hem te bedanken dat hij zo zijn best doet om hem te redden. De dominee is hoogst tevreden en voldaan.

Ambilikile was de vader van mijn assistent Jason. Elk gesprek en elke gebeurtenis waarvan hij meende dat het voor mij van belang kon zijn, werd aan Jason nauwkeurig verteld.

De houding van deze dominee is extreem en ongebruikelijk, maar hij heeft niet helemaal ongelijk. Het feit dat eigenlijk alle gemeenteleden in voortdurend contact met de heidenwereld leven maakt weliswaar een continue evangelisatie mogelijk, maar het betekent ook dat de gemeenteleden voortdurend bloot staan aan niet-christelijke ideeën en idealen en het gevaar dat ze zich hierdoor laten beïnvloeden en misschien zelfs de kerk weer verlaten, is groot. In Mitugutu wonen nog al wat mensen die ooit christen zijn geweest, maar de kerk om de een of andere reden weer verlaten hebben.

DE LUTHERSE KERK IN NCAMANGA

De lutherse kerk in het Rungwe district bestaat uit een aantal congregaties met een dominee aan het hoofd. Elke congregatie bestaat op zijn beurt weer uit een aantal kleine plaatselijke gemeentes; deze plaatselijke gemeentes worden geleid door enkele ouderlingen en soms door een lekepredikant. In het hoofddorp van de congregatie staat de grote centrale kerk en dit is tevens de woonplaats van de dominee. De kleine plaatselijke gemeentes hebben soms een eigen kerkgebouwtje, anders gebruiken ze het huis van de lekepredikant of een ouderling voor bijeenkomsten en diensten. Alleen bij speciale gelegenheden en kerkelijke feestdagen komen ook de leden uit de omliggende gemeentes naar de centrale kerk.

Ngamanga Mission is zo'n congregatiecentrum, de dominee woont hier en de grote kerk staat er. In 1918 of 1919 werd een zekere John (zie genealogie pag 275) naar Ngamanga gezonden om een missiepost op te richten en een schooltje te beginnen. Hij was een Nyakyusa uit Malawi, die enige tijd had doorgebracht in het hoofdkwartier in Manow. De lifumu van Ibungu, het enige deel van Ngamanga dat in 1919 bestond, wees John een groot stuk land toe aan de noordkant van Ibungu. Groot genoeg, niet alleen voor een kerk en een pastorie, maar voor een heel dorp. Het gevolg was dat hier een situatie ontstond die in Rungwe district maar heel zelden voorkomt, namelijk dat een heel dorp bestaat uit uitsluitend kerkleden. Normaliter wonen de gemeenteleden tussen de niet-christenen in, zoals we dat ook zien in Ibungu en Mitugutu. Het gevolg hiervan is dat in Ngamanga Mission ook allerlei zuiver wereldse aangelegenheden, zoals bijvoorbeeld het toewijzen van land en de beslechting van landkwesties, in de handen van de kerkoudsten zijn.

Het betekent ook een bijzondere situatie voor de christenen die hier wonen. De gebruikelijke situatie voor de meeste christenen in Rungwe district is dat zij zich tot op zekere hoogte onderscheiden van hun burenen. Er zijn bepaalde activiteiten waaraan zij niet deelnemen en die voor hen verboden zijn; aan de andere kant behoren zij tot een organisatie en nemen deel aan activiteiten waar hun burenen buiten staan. In Ngamanga Mission is niemand anders dan zijn burenen, niemand is buitengesloten vanwege zijn religie. Het is dan ook niet verwonderlijk dat een groot deel van de bewoners van Ngamanga Mission christenen zijn uit omringende dorpen die naar Ngamanga zijn verhuisd omdat ze liever te midden van medechristenen wilden wonen.

Er zijn geen andere kerken in Ngamanga. De niet-lutherse christenen, rooms-katholieken en leden van de Last Church of Christ (Ngemela), wonen diensten bij in Ipinda.

De lidmaten

Het grootste deel van de lutheranen in Ngamanga woont in Ngamanga Mission en net over de grens in Ibungu in cel V (zie kaart 264). Ongeveer een derde

van de families in Ngamanga Mission is daarheen gekomen omdat ze er de voorkeur aan gaven tussen medechristenen te wonen. Van de rest is ongeveer de helft in Ngamanga Mission geboren of als kind erheen gekomen. De overigen zijn voor een deel in Ngamanga Mission terecht gekomen omdat ze erheen gestuurd zijn, zoals de dominee, de weduwe van de vorige dominee, de lekepredikant en de thesaurier. Tenslotte zijn er nog een aantal families die uit hun vorige woonplaats moesten wegtrekken omdat hun akkers daar door het stijgende meer overstroomd werden en die toen de voorkeur gaven aan Ngamanga Mission omdat ze daar vrienden en verwanten hadden.

In Ibungu en Mitugutu wonen nog enkele lutherse gezinnen. In enkele gevallen gaat het om gezinshoofden die zich laat in hun leven bekeerd hebben en die geen reden zagen om de plaats waar ze zolang gewoond hadden te verlaten, zoals bijvoorbeeld Ndolilwe (49). Anderen wonen op een erf dat ze geërfd hebben, zoals Malika (114). Enkel wonen, vermoedelijk tijdelijk, buiten Ngamanga Mission omdat ze daar niet meer welkom zijn, zoals Anyelile Mwakabana (111), die de vrouw van Andembwisye (92) niet met rust wilde laten. Tenslotte zijn er een paar die om persoonlijke redenen er de voorkeur aan gaven niet in Ngamanga Mission zelf te wonen, zoals Ambilikile (15), die enige afstand tot zijn dominerende broer Atubonekisye (60) wilde bewaren.

Het ledenbestand van de kerk omvat naast de christelijke gezinnen een groot aantal vrouwelijke leden die gehuwd zijn met niet-lutheranen. Vrouwen blijken zich makkelijker te (laten) bekeren dan mannen.

Tabel 2. Volwassen bevolking van Ngamanga naar godsdienst

Religie:	Luthers	Chr. van andere den.	Islam	Traditioneel	Onbekend
Mitugutu	18		3	63	1
Ng.Mission	67			1	4
Ibungu ⁽²⁾ cel V.	19	2		3	3
Ibungu Cel I-IV	29	23	1	70	4
Totaal	133	25	4	137	12

N.B.: 1) Gehuwd (geweest) zijn is als criterium voor volwassen zijn gebruikt.

2) Cel V van Ibungu behoort sociaal tot Ngamanga Mission en de meeste inwoners zijn lid van de lutherse Kerk.

In sociaal-economisch opzicht is er weinig verschil tussen de lutherse families en de overige. De lutheranen hebben gemiddeld misschien iets meer schoolopleiding. Wel heeft een groter deel van hun kinderen een middelbare opleiding gehad, maar aangezien Ngamanga een agrarisch dorp is, waar geen werk is voor iemand met een dergelijke opleiding, zijn deze kinderen allemaal naar elders vertrokken.

Ngamanga Mission ziet er op het oog welvarender uit dan Ibungu of Mitugutu. Dit is echter meer het gevolg van een ander bestedingspatroon dan van een hoger inkomen. De kerkelijke ambtsdragers hebben weliswaar een inkomen dat beduidend groter is dan dat van de gemiddelde boer, het inkomen van de boeren in Ngamanga Mission is echter gemiddeld niet hoger dan van de boeren in de rest van Ngamanga. Het verschil is dat een lutherse boer een stenen huis bouwt, terwijl een niet-christen koeien koopt en een tweede vrouw trouwt.

Kerkorganisatie en kerkelijke activiteiten

In Ngamanga Mission woont de dominee (80) van de hele congregatie. Hij gaat regelmatig naar de andere gemeenten van de congregatie om te preken

en om de catechesanten te onderwijzen. Op die zondagen dat de dominee ergens anders preekt, wordt de dienst in Ngamanga Mission geleid door de lekepredikant, Atubonekisyé (60). In Ngamanga Mission woont ook de thesaurier, John Katasya (89), die de financiën van de congregatie beheert. Verder wonen in Ngamanga de leiders van de Young Christians Association, de leider van de vrouwenvereniging, de Kitulano, en degenen die verantwoordelijk zijn voor het ophalen van de financiële bijdragen.

Bovengenoemden vormen met de lekepredikant, alle ouderlingen en diakenen, ook van de andere gemeenten in de congregatie, en enkele anderen de kerkeraad. Atubonekisyé is de voorzitter. Normaliter komt de kerkeraad iedere eerste van de maand in Ngamanga bijeen. Alle tucht-kwesties moeten aan de kerkeraad voorgelegd worden; verder wordt er op de vergaderingen altijd veel tijd besteed aan financiële zaken. Voor een overzicht van de hoofdpunten van een aantal kerkeraadsvergaderingen zie appendix.

Naast de kerkelijke leiders die van hogerhand zijn aangesteld, heeft de gemeente van Ngamanga Mission een aantal gekozen leiders: de leider van de plaatselijke gemeente, de Mzee wa kanisa, Malika (114); drie mannelijke en vijf vrouwelijke ouderlingen en diakenen..

De mannelijke gemeenteleden vormen de gemeentevergadering die, wanneer nodig, samenkomt om problemen te bespreken en geschillen te horen op dezelfde manier als een celvergadering bijeenkomt. De vrouwen zijn van deze vergadering uitgesloten ondanks het feit dat de kerk de vrouwen een actievere rol en meer leiderschap geeft dan in de Nyakyusa maatschappij gebruikelijk is. Een paar keer was er een vergadering in de kerk direct na de dienst en bij die gelegenheden werden de vrouwen uitdrukkelijk weggestuurd voordat de vergadering begon.

Er is een kerkdienst elke zondagmorgen van tien tot twaalf en een kortere dienst elke weekdag 's morgens tussen zeven en acht. Deze weekdiensten worden slecht bezocht vooral in de tijd dat er geploegd of gewied moet worden. 's Woensdagmorgens hebben de vrouwen hun eigen dienst. De jongelui worden geacht 's zondags na de dienst en donderdagmorgens bij elkaar te komen voor bijbellen, zangoefeningen, wedstrijden in bijbelkennis en preekbeurten, maar meestal verschijnen ze eenvoudig niet.

De kerkelijke financiën

De kerkleden betalen een aantal kerkelijke belastingen. De eerste is de Ikemo - 12 shillingen per jaar per persoon - de opbrengst van deze belasting gaat in zijn geheel naar het hoofdbureau in Njombe. In plaats van deze belasting kan men ook een, grotere, vrijwillige bijdrage - de Uzulu - betalen. Behalve deze belastingen is er nog een belasting - de Mchango - waarvan de opbrengst in Ngamanga blijft voor de ontvangst van gasten; deze belasting bedraagt 7 shillingen per persoon per jaar. De opbrengsten van de collectes en van het rijstveld dat de gemeente bezit, worden voor hetzelfde doel gebruikt.

Uit Njombe komen de salarissen voor de dominee, de thesaurier en de lekepredikant (naar men zegt resp. sh. 250, sh. 150 en sh. 70 per maand). De koorleider en het hoofd van de geldophaaldienst krijgen ook een beloning (naar men zegt resp. sh. 70 en sh. 50 per maand).

Het volgende geeft een idee van de orde van grootte van de bedragen die er omgaan. Eind 1967 werd de Ngamanga congregatie gescheiden in twee afzonderlijke congregaties, aan weerskanten van de Lufirio rivier. In juni 1968 kwamen de dominee, de thesaurier en enkele ouderlingen van de overkant om de financiële scheiding af te ronden. Een deel van het hun toekomstige geld hadden ze al ontvangen en nu kregen ze de rest: sh. 300 die de overkant bijeengebracht had voor de bouw van een kerktoeren in Ngamanga; de helft van het geld van de Kitulano, sh. 475; de helft van het geld van de YCA, sh. 45 en de helft van het geld dat verzameld was om gasten te ontvangen, sh. 350; in totaal sh. 1175.

De vrouwenorganisatie - Chama of Kitulano

Alle lutherse vrouwen zijn automatisch lid van de Kitulano. In elke gemeente is een lokale Kitulano met één of twee leidsters; samen vormen deze plaatselijke Kitulano's de Kitulano van de congregatie. De weduwe van de vorige dominee, Mama Kaisi (81), is het hoofd van de organisatie.

Eénmaal in de maand vergaderen de Kitulano leidsters en de vrouwelijke ouderlingen in Ngamanga. De Kitulano in Ngamanga heeft een com-

missie, waarvan de voornaamste taak bestaat uit het inzamelen van voedselgiften voor begrafenissen. De leden van deze commissie nemen ook aan de vergaderingen deel.

Financiën

Tijdens de speciale vrouwendienst op woensdagmorgen wordt er een collecte gehouden. Sommige lokale Kitulano's hebben bovendien een eigen rijstveld. De opbrengsten van de oogst en het geld van de collectes wordt door de leidsters naar de maandelijkse vergaderingen in Ngamanga gebracht en vandaar uit wordt het naar Manow gezonden. Het is bestemd voor de kerk en voor zendingsactiviteiten. Verder komen de vrouwen regelmatig bij elkaar om matten te maken die verkocht worden. De opbrengst is voor de Kitulano zelf. Het wordt gebruikt om gasten te ontvangen en om de onkosten van afgezanten naar bijeenkomsten elders te dekken.

Activiteiten

De woensdagochtenddiensten, de bijeenkomsten waarop matten gemaakt worden, en de maandelijkse leidstersvergaderingen zijn de enige vaste activiteiten van de Kitulano. De overige activiteiten vinden plaats op een ad-hoc basis, als het nodig is of wanneer men de tijd of de gelegenheid geschikt acht. Als er iemand van de plaatselijke gemeente sterft, wordt er een voedselgift ingezameld. Wanneer het een sterfgeval in Mitugutu of in Ibungu betreft, zal een deputatie van de vrouwen daar gaan slapen, wanneer het gaat om een sterfgeval in Ngamanga Mission, dan zijn alle vrouwen uit Ngamanga Mission daar vanzelfsprekend al aanwezig als burens. Als één van de leden voor de rouw om een familielid in een ander dorp is, zal een deputatie haar daar opzoeken, tenzij zij zichzelf in voorgaande jaren aan zulke verplichtingen onttrokken heeft. De Kitulano-leden wieden en oogsten hun eigen rijstveld en dat van de hele gemeente. Ook verdienen ze geld voor de Kitulano door de rijst van welgestelde gemeenteleden tegen betaling te wieden. Een enkele keer helpen ze een ziek medelid, zo wieden ze de rijst van Thomas (100) toen zijn vrouw ernstig ziek was: Thomas zelf is invalide en kan zijn benen

niet buigen. Er zijn verder nog een aantal activiteiten van uiteenlopend karakter, zoals tochten naar een naburig dorp om te evangeliseren of het inzamelen van voedsel en brandhout die dan door enkele leden naar het ziekenhuis in Kabembe gebracht worden om die patienten te helpen die zelf geen verwanten hebben om voor hen te zorgen. Eens in de zoveel tijd splitst de Kitulano zich na de woensdagochtenddienst in kleine groepjes en bezoekt de zieke leden om samen te bidden en te zingen.

Het is niet de taak van de Kitulano of van de leiders om toezicht op het gedrag van de leden te houden of om hun geschillen te beslechten, al gebeurt het laatste zo af en toe wel eens.

Nahami beledigt Tupokigwe

Een grote groep Kitulano-leden ging naar Ikulu, een dorp in de buurt waar één van de leden voor een rouw verbleef. Tunsume (93) en Tupokigwe (121), twee oudere vrouwen die verwanten zijn, plaagden elkaar. Plotseling begon een van de jongere vrouwen, Nahami (71), tegen Tupokigwe te schreeuwen: "Je praat over mij. Je hebt een veel te scherpe tong." De anderen poogden haar te laten ophouden, maar Nahami werd alleen maar steeds bozer en schreeuwde door. Tupokigwe begon terug te schelden maar hield al gauw op. Mama Kaisi (81) vond dat ze maar beter door konden lopen en Nahami in haar sop laten gaar koken, omdat, zoals ze zei, de heidenen anders zouden denken: zijn dat nu christenen, ze gedragen zich net zoals wij. Ze liepen door en tenslotte hield Nahami op.

De volgende dag diende Tupokigwe een klacht in bij Malika (114), als leider van de gemeente. Malika riep er nog wat gemeenteleden bij en de beide vrouwen deden hun relaas. De mannen vonden echter bij nader inzien dat de vrouwen zelf deze kwestie maar moesten regelen.

De volgende dag hoorden de vrouwen Tupokigwes aanklacht. De leidster van de plaatselijke Kitulano van Ngamanga, de vrouw van John Katasya (89), opende de bijeenkomst. Tupokigwe deed eerst haar verhaal. Waarop Nahami zei: "Het was toch een beetje anders." Vervolgens vertelde ze precies hetzelfde verhaal. Daarna vertelden een aantal getuigen ook precies hetzelfde verhaal. Beide partijen beweerden dat de woorden van de getuigen hun gelijk bewezen. Tupokigwe: "Zie je wel dat zij begon." Nahami: "Zie je wel dat zij mij ook beledigde." Daarop wilde men Nahami nog eens laten vertellen wat er gebeurd was, maar Malika, die juist binnengekomen was om hen te helpen omdat, naar hij beweerde, vrouwen geen verstand hebben van het oplossen van geschillen, zei dat dat niet meer kon. Dat de partijen en de getuigen gesproken hadden en dat ze nu moesten beslissen wie gelijk had. De partijen werden weggestuurd en alle aanwezigen gaven hun mening. De meesten vonden dat Nahami de schul-

dige was, omdat zij begonnen was. Enkele anderen vonden dat beiden fout gehandeld hadden, omdat ze beiden christen waren en toch allebei gescholden hadden. Dat vond Malika ook. Tupokigwe en Nahami werden teruggeroepen. Een woordvoerdster begon te zeggen tegen Nahami: "Jij was fout want jij begon zomaar te schelden." Nahami viel haar huilend in de rede: "Zij schold ook." Tegen Tupokigwe werd gezegd: "We vinden dat Nahami fout is en dat jij er goed aan gedaan hebt een klacht in te dienen."

Tupokigwe zei tot ieders verbazing: "Ik kan haar nog niet de hand schudden. Ik moet er eerst met mijn man over praten." Men vermoedde dat hij haar geadviseerd had om geld te vragen. Nahami bleef mompelen: "Alle getuigen helpen haar." Tenslotte stuurde Malika haar weg: "Nahami, je bent een christen. De kwestie is afgedaan en jij moet naar huis gaan."

De volgende dag werden Tupokigwe en Nahami allebei bij de dominee geroepen. Wat er precies besproken is, weet niemand. Tupokigwe vertelde alleen aan een vriendin dat zij een standje gekregen had omdat ze haar man, die geen christen is, erin had willen betrekken en Nahami ook omdat ze zo gescholden had en dat ze tenslotte elkaar de hand geschud hadden.

Binnen de Kitulano is er altijd een zekere afstand tussen de jonge vrouwen aan de ene en de ouderen aan de andere kant. In de bovengenoemde ruzie tussen Tupokigwe en Nahami waren de Kitulano-leden ook duidelijk in twee partijen verdeeld. Alle jonge vrouwen vonden dat Nahami fout was, terwijl de oudere vrouwen het Tupokigwe kwalijk namen dat ze teruggescholden had en ruzie gemaakt had met een kleintje. Er is niet alleen een zekere afstand maar bij de jongeren ook een zeker antagonisme tegen de oudere vrouwen door wie ze zich gekleineerd voelen.

Ndikupasya is kwaad op de oudere vrouwen

De Kitulano is bijeen om matten te vlechten. De jongere vrouwen maken er samen één en de ouderen ook. Bij de jonge vrouwen begint Ndikupasya (71) te mompelen: "Ik sta verbaasd over onze moeders. Nu maken ze ook al een eigen mat. Toen de zoon van John Katasya (89) trouwde, weigerden ze met ons samen te eten en ze gaven ons maar één bak met rijst, terwijl ze er zelf twee namen. Toen de dochter van Mama Kaisi (81) trouwde, aten ze ook al apart." Anderen vielen haar bij. Sala (75): "Wij hebben ook al grote dochters en binnenkort zullen wij ook bakajemba hebben." (de wederzijdse ouders van een echtpaar noemen elkaar kajemba.) Ndikupasya: "Mijn dochter gaat binnenkort trouwen en dan zullen ze wel moeten toegeven dat wij gelijk zijn." De ouderen hoorden dit gesprek natuurlijk en Mama Kaisi zei: "Nu schreeuwen en schelden jullie, in plaats van een

klacht tegen ons in te dienen. Ndikupasya, denk je werkelijk dat je mijn gelijke bent? Jouw moeder is jonger dan ik."

Tunsume (93): "Dus nu beweren jullie, dat jullie broers je zoons zijn?" Masika (62), een van de jonge vrouwen: "Ik spreek alleen voor mezelf, maar ik vind dat we een fout gemaakt hebben. We hebben teveel gezegd. We klagen er alleen over dat wij zo weinig eten krijgen bij bruiloften, maar we hadden niet moeten zeggen dat wij jullie gelijken zijn. Vergeef ons." Mama Kaisi liet zich niet zo gemakkelijk kalmeren en zei: "Ik wil een klacht indienen. Jullie hebben ons beledigd. Ik ga naar Malika want wij vrouwen weten niet hoe we een klacht moeten horen." De jonge vrouwen overlegden en besloten hun verontschuldiging aan te bieden. Ze kozen Masika als woordvoerdster. Masika: "Vergeef ons, we hebben een fout gemaakt. Onze mannen zullen boos zijn als ze hier van horen, dus laat het hier eindigen." Mama Kaisi: "Ik was kwaad en ik wilde dat jullie vaders, die jullie je echtgenoten noemden, het zouden horen. Maar we zullen jullie verontschuldiging accepteren."

Young Christians Association

In elke gemeente vormen de jongelui net als de vrouwen een groep: de Young Christians Association (YCA). Zij worden geacht regelmatig bij elkaar te komen voor bijbelstudie. Zij verdienen en zamelen geld in voor de kerk en voor hun eigen gebruik, dat wil zeggen om bijbels te kopen, om de onkosten van afgezanten naar bijeenkomsten en dergelijke te betalen.

Elke plaatselijke YCA heeft een of twee leiders. Er is een hoofd-leider voor de hele congregatie aangesteld door de kerk. Twee oudere mannen uit Ngamanga Mission hebben het toezicht op de YCA. Zij worden ook jeugdleiders genoemd en hebben zitting in de kerkeraad. Elke maand houden alle leiders een vergadering in Ngamanga Mission om plannen en problemen te bespreken.

De jongelui zijn in de regel niet erg enthousiast en het is erg moeilijk om ze er toe te krijgen de bijeenkomsten bij te wonen. In Ngamanga Mission bestond de YCA eigenlijk alleen nog maar in naam tot de dominee eind 1967 er tijdelijk nieuw leven in blies. Alle jongelui werden in de kerk bij elkaar geroepen en streng vermaand dat ze regelmatig de kerkdiensten moesten bijwonen en ook de bijeenkomsten van de YCA. De volgende donderdag, de dag waarop de YCA geacht wordt samen te komen, kwamen de meesten inderdaad naar de kerk en werden er leiders gekozen. Een paar maanden lang kwam althans een deel naar de YCA bijeenkomsten,

donderdags en 's zondags na de dienst. Daarna zakte het bezoek weer af en kwamen er steeds minder; tenslotte bleven de leiders alleen over, zodat aan alle activiteiten weer een einde kwam.

Zolang de bijeenkomsten gehouden werden, werden ze geleid door de oudste leider of door de dominee zelf. Iedereen moest om beurten preken, een beurt was overigens vaak voor degene die hiervoor aangewezen was, de aanleiding om weg te blijven; er werden wedstrijden gehouden in bijbelkennis en natuurlijk werd er gezongen. Eénmaal was er een speciale bijeenkomst waarbij onderwijs werd gegeven door de dominee, de hoofd-leider en een evangelist uit Tukuyu. Ook waren er bijeenkomsten in andere dorpen om te evangeliseren.

Andere kerkelijke activiteiten

Er is een kerkkoor dat zingt tijdens de kerkdiensten, bij begrafenissen en soms bij huwelijkssluitingen en andere bijzondere gelegenheden. Men is vrij om lid te worden of niet, maar als men eenmaal lid is, dan is men verplicht naar de repetities te komen op straffe van een boete. Gedurende de drukste tijd van het jaar is het echter onmogelijk om de mensen bij elkaar te krijgen en er worden dan ook geen repetities gehouden in deze periode. Andilile (104) is de dirigent van het koor van Ngamanga en van enkele andere koren. De kerk betaalt hem een kleine vergoeding.

's Zondags 's morgens vóór de dienst is er zondagschool voor de kinderen die te jong zijn voor de YCA.

Minstens éénmaal in de week geeft de dominee preekles aan iedereen die daarin is geïnteresseerd. Het is namelijk gebruikelijk dat tijdens de ochtenddiensten door de week niet de dominee, maar één van de gemeenteleden preekt.

De Kerk beschouwt het vanzelfsprekend als haar plicht om de "heidenen" te bekeren. We hebben al gezien dat de Kitulano en de YCA enkele malen per jaar speciale uitstapjes maken naar buurdorpen om te evangeliseren. Een andere geliefde methode is het preken bij rouwbijeenkomsten waar altijd grote aantallen mensen van heinde en ver bijeen zijn. Iedereen wordt uitgenodigd zich op te geven als geïnteresseerde. Er worden wekelijks catechisatieklassen gehouden waar degenen die zich opgegeven

hebben, de eerste beginselen van het christelijk geloof leren. Ze leren er meestal erg weinig en de hoeveelheid kennis die men moet bezitten om tot de doop toegelaten te worden, is minimaal. Men gaat er vanuit dat het onverstandig is de aspirant-kerkleden al te zeer te ontmoedigen door ze jaren en jaren te laten wachten en dat het leerproces ook na de doop doorgaat. Bovendien heeft de kerk een steviger greep op haar leden dan op haar catechisanten.

De YCA evangeliseert in Ipande

De jongelui komen zaterdagavond in Ipande aan. Ze worden verwelkomd door de voorganger van de plaatselijke gemeente en vervolgens ondergebracht in het gebouwtje waar de rijst opgekocht wordt in het seizoen. Ze zingen de hele avond christelijke liederen, een groot deel van de nacht ook, omdat niemand slapen kan van de muskieten. De volgende dag gaan ze in kleine groepjes het dorp rond en klampen iedereen aan die ze tegenkomen. Ze vertellen van Jezus en vragen de aangesprokene zich te willen opgeven voor de catechisatieklas. Negen mensen laten hun naam noteren. Later op de morgen is er een kerkdienst op een erf waar veel mensen bijeen zijn vanwege een begrafenis. Nog drie namen kunnen opgeschreven worden. Na de lunch gaan de jongelui weer naar huis.

NGAMANGA MISSION ALS THEOCRATIE

Ngamanga Mission verschilt, zoals uiteengezet, van de andere dorpen, omdat hier alleen lutheranen wonen en er geen polygame families voorkomen. De dagindeling en de sociale kalender van de inwoners wordt in tegenstelling tot elders sterk beïnvloed door kerkactiviteiten. De beïnvloeding van het leven door de kerk gaat echter nog verder en Ngamanga Mission kan het best gezien worden als een soort theocratie. In alle belangrijke zaken ligt de finale autoriteit bij de kerkleiders. Zij houden zich niet alleen bezig met kerkelijke aangelegenheden, maar ook met die aangelegenheden die elders als zuiver werelds beschouwd zouden worden. Zij, en in het bijzonder de dominee, stellen dat alleen de kerk, belichaamd in de leiders of in de gemeentevergadering, de competentie heeft om klachten te horen en land toe te wijzen en niet de celleiders. Ook aarzelen ze niet om in familie- en gezinsangelegenheden in de naam van God in te grijpen.

In al deze zaken kunnen ze uiteraard niet de grenzen overschrijden van de ruimte die de overheid de dorpsgemeenschappen laat om hun eigen zaken te regelen.

Sancties

Om haar gezag te handhaven heeft de kerk een hele reeks sancties tot haar beschikking, van bovennatuurlijke sancties tot de mogelijkheid iemand uit te wijzen. Men is er van overtuigd dat het eeuwig welzijn afhangt van het gedrag hier op aarde en dat het van het grootste belang is zich te gedragen als een christen, zoals de kerk dat definieert. Hoe dit wordt beleefd, blijkt uit de reacties van Ambilikile (15) en zijn vrouw, die onder tucht waren gesteld.

Niet meer onder tucht

Ambilikile (15) en zijn vrouw zijn onder tucht gesteld. Op een gegeven ogenblik besluiten ze om een verzoek in te dienen om weer als volwaardig lid in de gemeente opgenomen te worden. Ambilikile: "Ik ben christen sinds mijn jeugd. Tegenwoordig ben ik vaak ziek en het zou een grote schande zijn niet door de kerk begraven te worden." Tunsubilege, zijn vrouw: "Ik heb geld verdiend met bier brouwen, maar ik wil mijn (eeuwige) leven niet verliezen voor geld."

Deze zorg voor het eeuwige leven en de eerbied voor Gods geboden gaan ongemerkt over in respect voor de opinie van de gemeente. Dit laatste aspect komt sterk overeen met de traditionele angst voor de "verbazing" van de buurt.

In sociologisch opzicht zijn er belangrijke verschillen tussen de oude en de nieuwe bovennatuurlijke sancties. Aan de ene kant maakte het feit dat het gebod "Verbaas uw burens niet" vervangen is door "Volg Gods geboden", een grotere gezagsconcentratie mogelijk doordat de kerkelijke leiders met redelijk succes kunnen stellen dat zij beter dan de anderen weten wat Gods wil is. Terwijl het aan de andere kant voor sterke persoonlijkheden, zoals Ambilikile (15), juist mogelijk wordt zich met de bijbel in de hand onafhankelijk te maken van de mening van anderen, desnoods ook van die van de dominee.

Het gezag van de dominee en van de overige kerkelijke leiders als "kenners" van Gods gebod is duidelijk begrensd. De gemeenteleden zijn bereid Gods gezag en de leiding van de kerk te accepteren, maar ze zijn niet altijd bereid te accepteren dat de kerkleiders in de naam Gods spreken. Er zijn enkele dingen waaraan men zich in dit opzicht bijzonder ergert. Dat is in de eerste plaats de al dan niet vermeende neiging van de kerkelijke leiders om elkaar de bal toe te spelen en de hand boven het hoofd te houden en in de tweede plaats het autoritaire optreden van de dominee in zijn pogingen om op allerlei gebied, zoals de zondagsheiliging en het contact met niet-christenen, nieuwe en striktere regels in te voeren.

De kerk kan disciplinaire maatregelen nemen en leden onder tucht stellen. Als gemeenschap kan de gemeente van Ngamanga Mission leden wegens wangedrag uitwijzen. Jongelui wordt soms straf opgelegd, zo moest Abel (86), de zoon van Angomwile (91), het kerkhof schoffelen, toen hij er op betrappt was dat hij 's nachts naar het dansen in Mitugutu was gaan kijken.

Leven in een theocratie

De bemoeienissen van de kerk in Ngamanga strekken zich uit tot bijna alle levensterreinen. Een individu staat in een dergelijke theocratische gemeenschap, vooral ook omdat het zo'n kleine gemeenschap is, onder voortdurende druk. De kerk bemoeit zich natuurlijk in de eerste plaats met zaken die onder de kerkelijke regels vallen en die betrekking hebben op de christelijke leefwijze, zaken waarmee elke kerk zich bemoeit, maar die hier waar kerkgemeenschap en leefgemeenschap samenvallen een bijzonder gewicht krijgen. Binnen deze categorie zijn het bepaalde kwesties die telkens weer naar voren komen: onvoldoende kerkbezoek, hekserijgeloof; het brouwen en drinken van bier en het bijwonen van dansvoorstellingen. Ik zal nu elk van deze punten bespreken.

Kerkbezoek

De vroege ochtenddienst wordt altijd slecht bezocht, de mensen geven er de voorkeur aan vroeg aan het werk te gaan. Vooral de jonge mensen komen

erg weinig. Telkens weer vermaant de dominee de gemeente om toch te komen en soms spreekt hij individuele gemeenteleden er over aan (zie pag 90 e.v.). Af en toe worden bepaalde categorieën gemeenteleden speciaal bij elkaar geroepen om verantwoording af te leggen over hun onvoldoende kerkbezoek.

Waarom kom je niet naar de kerk?

Tijdens een kerkeraadsvergadering wordt er gesproken over de slechte opkomst van de jongelui. Er wordt besloten dat jongens en meisjes die niet regelmatig naar de kerk komen, niet in de kerk zullen kunnen trouwen en bij vertrek naar elders geen brief mee zullen krijgen. De dominee zegt: "Ik heb er genoeg van. Malika, zeg de jongens dat ze zaterdagavond allemaal in de kerk moeten komen." Malika spreekt een aantal jongens aan. Ze verweren zich allemaal met te zeggen dat ze moeten ploegen van hun vader. Die zaterdagavond verschijnt er niemand en de volgende dagen is er geen jongen of meisje in de dienst.

Een paar weken later zijn de meeste jongens en een aantal mannen toch in de kerk bij elkaar. Atubonekisy (60) bidt en de dominee begint: "Ik heb jullie bij elkaar geroepen vanwege onze mede-broeders. Ik zeg niet jongens of zoons. Jullie weten hoe ze zich gedragen. Ze komen nooit naar de ochtenddiensten en 's zondags maar af en toe. Wij allemaal samen moeten ze ter verantwoording roepen en ze stuk voor stuk ondervragen. Ik zal beginnen met Nitagile (100). Ik dacht dat hij een goed christen was. Hij geeft les in de zondags-school, maar tegenwoordig is er iets mis met hem, misschien volgt hij het voorbeeld van zijn vrienden. Nitagile sta op. Waarom kom je niet meer in de kerk?"

Nitagile: "Ik kwam altijd maar nu moet ik ploegen en 's zondags kom ik nog altijd."

Dominee: "Ga daar opzij zitten." en hij vervolgt: "En jij Gehazi?"

Gehazi (93): "Sinds Januari (het is inmiddels november) kom ik alleen nog maar 's zondags."

Dominee: "Ga daar opzij zitten" en tegen de volgende: "En jij Joram?"

Joram (76): "Ik was op school."

Dominee: "Ja, maar nu ben je hier, dus in het vervolg moet je komen."

Janken, die naast Joram zit, staat uit zichzelf op, maar de dominee zegt: "Ga maar weer zitten, jij bent hier elke morgen als eerste." en tegen zijn buurman: "En jij Gehati?"

Gehati (99): "Sinds ik van school ben, heb ik nog geen tijd gehad: eerst moest ik het land bewerken voor mais en bonen, toen voor cassave en nu voor rijst."

Dominee: "Ga bij Nitagile zitten." en tot de volgende: "En jij Wilson?"

Wilson (60): "Ik heb het te druk. Ik moet stenen maken voor Atubonekisy."

Dominee: "Dat is niet waar, je bent pas deze maand begonnen stenen te maken."

Wilson: "Daarvoor moest ik ploegen."

Atubonekisy: "Dat is niet waar."

Dominee: "Ga bij Nitagile zitten." en tegen Nitagile: "Nitagile wat denk je nu te doen?"

Nitagile: "Ik heb niets te zeggen, alleen dat ik 's morgens niet kan komen, er is niemand anders om mijn vader te helpen en ik moet ploegen." (Thomas, Nitagiles vader, is invalide.)

Dominee: "Wat is belangrijker God of ploegen?"

Nitagile: "Ze zijn allebei belangrijk maar God is belangrijker."

Dominee: "Dus wat ga je doen?"

Nitagile: "Ik moet ploegen."

Dominee: "Je bent een slechte jongen."

Nitagile: "Goed, ik zal komen."

Dominee: "Goed zo, ga bij de mannen zitten." en hij vervolgt: "En jij Gehazi?"

Gehazi: "Ik zou u voor de gek houden als ik zei dat ik kwam. Mijn vader heeft een os geleend en we moeten zo gauw mogelijk ploegen en ik ben de enige die hem kan helpen." (Dit is niet waar, maar zijn vader Gwakisa is niet aanwezig om hem tegen te spreken.)

Dominee: "Je bent de tweede al met dit excuus. Jullie zeggen dat jullie vaders je naar het land sturen en niet naar de kerk. Malika gaf je een brief mee toen je om de hand van je verloofde ging vragen. Hij maakte een vergissing. Je bent geen christen, je bent een heiden. Wat ga je doen?"

Gehazi: "Ik kom niet, want ik moet ploegen."

Dominee: "Ga zitten, lastpak!" en tegen Wilson: "Wat ga jij doen?"

Wilson: "Ik zal komen maar niet elke dag want ik werk ver weg."

Dominee: "Wat noem je ver weg? Ga je helemaal naar Mwakwale?"

Wilson: "Nee, ik ga naar Lupaso, maar de diensten duren zo lang."

Dominee: "We zullen er 10 minuten van maken."

Wilson: "Goed, ik kom."

Dominee: "Ga bij de mannen zitten en Joram en Janken ook." en tegen de volgende: "En jij Gehati?"

Gehati: "Niemand helpt mij ploegen. Mijn vader is dood en mijn broer is in Dodoma."

Malika: "Dominee laten we daar geen tijd aan verliezen. Hij bedoelt, ik ben een heiden en zal altijd een heiden blijven. Want wie niet naar de kerk komt, is een heiden."

Gehati: "Dat is wat jij zegt, niet wat ik denk."

De dominee, die kwaad begint te worden: "Dus jij wil ons regeren?"

Gehati: "Iedereen heeft een baas, God of mens, en u bent de baas hier."

Dominee, nu echt kwaad: "Nu zie ik het, Gehazi en Gehati, jullie namen lijken op elkaar en jullie karakters ook. Jullie zitten vol heidendom. We zullen jullie vergeten in de kerk."

Gehati: "Ik verander toch niet van idee!"

Dominee, nu tegen de volwassenen: "Het maakt me kwaad. Sinds het ploegseizoen is aangebroken, komt bijna niemand meer."

Afwilile (76): "Het is lastig om op te houden met ploegen, de ossen op het land te laten en naar de kerk te komen. We moeten het tijdstip veranderen en na het ploegen naar de kerk komen."

Dominee: "Ga zitten en houd je mond, je leidt de gemeente in het verderf."

Atubonekisye: "De tijd is goed. Het is beter na de dienst te gaan ploegen dan omgekeerd, want dan willen de mensen eerst baden en eten." (De tijd is ± 7.15.)

Malika: "Atubonekisye heeft gelijk maar we moeten de dienst verkorten."

Dominee: "Ja, je hebt gelijk, sommigen preken te lang. Ik zal voortaan mijn horloge meenemen en iedereen onderbreken die te lang preekt. Maar er zijn er ook die niet komen, omdat ze een baantje in Ipinda hebben." (Angomwile (91).)

Men: "Mmmmm."

Dominee, alweer geïrriteerd: "Sta op, als je iets te zeggen hebt."

Men: Wat u gezegd hebt, is voldoende."

Dominee: "Gehazi, wat ga je doen?"

Gehazi: "Ik zal komen."

Dominee: "En jij Gehati?"

Gehati: "Net wat ik u al gezegd heb."

Dominee: "Ga en denk er over na."

De volgende dag wordt er een dergelijke bijeenkomst voor de vrouwen gehouden. De dominee vraagt hen beleefd waarom ze niet komen en zij antwoorden dat ze moeten planten.

Hekserij en medicijnen

Als een niet-christen een ander van hekserij beschuldigt, is dat een privé aangelegenheid tussen de beschuldigde en de beschuldiger, de eerstgenoemde zal naar alle waarschijnlijkheid een klacht wegens laster indienen. Als een gemeentelid iemand van hekserij beschuldigt, is dat niet alleen een vergrijp jegens een ander mens, maar ook een zonde. Het is dus vanzelfsprekend dat de kerk er zich mee bemoeit en de schuldige vanwege zijn dwalingen vermaant.

Het geloof in hekserij en toverij, dat wil zeggen in het vermogen van de mens om zijn medemensen op bovennatuurlijke wijze kwaad te doen is voor de meeste gemeenteleden nog een levende realiteit, er wordt voortdurend over gepraat, vooral door de vrouwen. Hebben ze ruzie dan beschuldigen ze elkaar ronduit van hekserij, waarop ze weer ernstig vermaand worden door de kerkelijke leiders.

Sala praat over hekserij

Elina, de vrouw van Afwilile (76), diende een klacht in bij Malika (114) tegen haar buurvrouw Sala (75). Malika had geen tijd en de zaak werd verwezen naar de cel.

Elina: "Een paar maanden geleden kreeg ik een tros bananen van Gwakisa (93). Onderweg naar huis kwam ik Sala tegen die vroeg waar ik die bananen vandaan had. (Elina is een welbekende dief.) Ik zei: "Waarom vraag je dat? Wat bedoel je?" De volgende dag hoorde ik Sala praten tegen Tulambege (de vrouw van Adam (74)), ze zei: "We zijn christenen maar sommige vrouwen hier zijn dieven en heksen. Gisteravond kwam ik iemand tegen met een halve zak rijst¹. Ik vroeg haar waar ze die vandaan had en 's avonds had ik buikpijn." Een andere keer zaten Sala, Tulambege en ik matten te vlechten bij Sala. Ze haalde wat bananen en liep toen achter mij langs. Terwijl we zaten te eten zei Sala: "Sommige vrouwen hebben massa's medicijnen. Ik liep achter haar langs en ze voelde niets." Ik werd kwaad, maar ik zei niets. Daarom heb ik een klacht tegen Sala ingediend. Ze moet me maar eens vertellen of ik medicijnen heb of niet."

John Katasya (89): "Heb je getuigen?"

Elina: "Ja, Tulambege."

John Katasya: "Sala, heb jij getuigen?"

Sala: "Ja, Tulambege."

John Katasya: "Sala is het waar wat Elina ons verteld heeft?"

Sala: "Ja, maar ik bedoelde haar niet. Ik heb haar naam niet genoemd. Ik praatte zomaar in het algemeen."

John Katasya: "Sala, als je een christen bent, spreek dan de waarheid en zeg ons wie je dan wel bedoelde."

Sala, bevend en bang: "Helemaal niemand. Ik praatte zomaar wat."

John Katasya: "De gemeente is verdorven. Altijd weer hoor ik de vrouwen praten over hekserij. We zeggen dat we in God geloven, maar ondertussen geloven we nog steeds in medicijnen."

Afwilile: "Laten we het hierbij laten. We weten dat ze het gezegd heeft, ook al ontkent ze het. Het is niet nodig om de dominee er in te mengen. Laten we het erbij laten."

John Katasya: "Goed, maar ik zal het wel met Malika bespreken, misschien heeft hij nog iets te zeggen."

De volgende dag werd Sala bij Gwakisa (93) geroepen. Malika was daar ook. Sala werd ernstig vermaand.

¹Sala doelt op de tros bananen. Een dergelijke indirecte aanduiding is heel gebruikelijk.

Thomas en Sikanoga, beiden trouwe kerkleden, beschuldigen elkaar van hekserij

Tulekene, de dochter van Thomas (100), is getrouwd met Benson, de zoon van Sikanoga (99). Het is geen gelukkig huwelijk. Benson trouwde haar toen ze zwanger was, daartoe gedwongen door de gemeente. Benson is nu in Dodoma en Tulekene woont bij haar ouders. Vorig jaar kreeg ze een tweede kind waarvan Benson beweert dat het niet van hem is. Naar aanleiding van dit huwelijk maken Thomas en Sikanoga voortdurend ruzie. (Sikanoga is weduwe en de huidige vrouw van Thomas is niet de moeder van Tulekene en houdt zich buiten de ruzie.)

Op een dag hoorde een kleindochtertje van Thomas Sikanoga en haar zuster over hem zeggen: "Hij is een idioot en een heks, hij zal onze zoon nog doden als hij niet gauw van Tulekene scheidt." Thomas werd kwaad toen hij dit hoorde, maar er gebeurde nog niets. Diezelfde avond ving Nitagile, zijn zoon, weer een roddel over hekserij op. Nu verloor Thomas zijn zelfbeheersing. Hij ging naar Sikanoga's huis en schreeuwde: "Het kan me niet schelen dat je mijn kajemba bent. Ik sla je dood." Alle burens kwamen aanhollen. Sikanoga en haar zuster Elinala bleven wijselijk binnen. De volgende morgen ging Thomas naar Gwakisa (93), die Sikanoga en Elinala liet roepen en meteen, zonder ze iets te vragen, tegen hen uitvoer: "Als het waar is wat Thomas vertelt, zijn jullie helemaal geen christenen, dan zijn jullie gewoon heidenen. Het is heel erg voor een christen om te zeggen dat iemand een heks is. Als de dominee het hoort, zul je wat merken." Sikanoga: "Nu begin je ons te vermanen, zonder zelfs maar te vragen waar het om gaat." Daarop vertelde Thomas wat er de vorige dag gepasseerd was. Sikanoga gaf toe dat ze over Thomas en over haar zoons huwelijk gesproken hadden, maar ze ontkende pertinent dat ze ook maar iets over hekserij gezegd zouden hebben. Thomas, die een driftig man is, werd woest en ging Malika (114) halen. Malika kwam en probeerde Sikanoga en Elinala te doen toegeven. Tevergeefs, ze bleven hardnekkig hun onschuld volhouden. Tenslotte gaf Malika het op en Thomas ging naar huis, bijna huilend van woede.

Een paar weken later is er weer een uitbarsting. Tulekenes jongste kind is ziek en Tulekene is er mee naar het ziekenhuis in Kabembe gegaan. Thomas verwijt Sikanoga dat ze Tulekene niet opzoekt. Sikanoga zegt: "Ik heb het geld 'gevonden' voor het ziekenhuis, niet jij. Het kind is ziek vanwege de dingen die jij altijd zegt." Thomas: "Het is ziek vanwege de dingen die jij zegt. Jij wil dat het sterft. Als het sterft, weet ik dat jij het gedood hebt met medicijn." Sikanoga: "Jij bent een heks, daarom zegt iedereen altijd dat Thomas medicijnen heeft!" De burens maken een eind aan de scheldpartij. De ruzie suddert enige weken voort, totdat Sikanoga Gwakisa vraagt haar en Thomas in het geheim te horen. Sikanoga: "Sinds Benson en Tulekene getrouwd zijn, heb ik moeilijkheden met Thomas. Hij zegt dat ik een slechte vrouw ben en dat ik Benson opgestoot heb om niet met Tulekene te trouwen. Nu is er dit kind dat niet van Benson is, maar Thomas en Tulekene zeggen dat het wel zo is. Het is ziek en Thomas zegt dat ik bezig ben het te vermoorden, hoewel ik het geld 'gevonden' heb voor het ziekenhuis. Hoe weet hij dat ik medicijnen heb? Hij zegt dat ik een heks ben, daarom heb ik nu een klacht ingediend."

Thomas: "Zij maakt altijd ruzie. Zij zei Benson niet met Tulekene te trouwen, omdat ze ouder is dan hij. Soms groet ze me niet eens. Ik heb nooit tegen iemand gezegd dat zij bezig was het kind te doden, ik heb alleen tegen mijn vrouw geklaagd, wat is er toch met dat kind."

Gwakisa: "Sikanoga, wie heeft je gezegd dat Thomas over je praatte?"

Sikanoga: "Niemand, ik heb het zelf gehoord."

Gwakisa: "Dat is een probleem. Thomas ontkent en Sikanoga wil geen getuigen noemen."

Thomas: "Ik heb genoeg van die ruzies. Tulekene moet maar scheiden, ik wil geen beledigingen meer horen. Ze vindt makkelijk een aardiger man."

Sikanoga: "Ik ben blij. Ik zal Benson meteen schrijven."

Thomas: "Ja, alsjeblieft. Ik heb er genoeg van, daarom zeg ik altijd dat kind is ziek vanwege jou."

Sikanoga: "Gwakisa, hoor je het? Hij heeft het gezegd. Ik ga naar de dominee."

Thomas: "Ja, doe dat, het zal me een genoegen zijn precies te vertellen wat jij altijd doet."

Sikanoga gaat naar de dominee.

Enige dagen later worden Thomas en Sikanoga allebei bij de dominee geroepen. De dominee begint meteen Thomas te vermanen:

"Thomas, je bent een slecht christen. Hoe kun je zeggen dat zij een heks is en dat ze het kind doodt met medicijn?"

Thomas: "Dat zei ik omdat ze geen geld voor het ziekenhuis "gevoonden" had."

Sikanoga: "Hij liegt: ik heb betaald."

Thomas: "Ja, maar ze heeft Tulekene nooit voedsel gebracht."

Dominee: "Dan had je je kajemba er aan moeten herinneren in plaats van zo te praten."

Thomas: "Ik was te kwaad, daarom praatte ik zo."

Dominee: "En dat was heel erg fout. Als je nog zo denkt, zal ik de zaak aan de kerkeraad voorleggen."

Thomas: "Ik deed verkeerd door over hekserij te praten."

Dominee: "De hele gemeente is vol hekserij tegenwoordig. Altijd hoor ik praten over hekserij. Geloof je in God of in hekserij?"

Thomas: "In God."

Dominee: "Tegenwoordig blijktbaar ook in hekserij."

Thomas: "Vergeef me."

Dominee: "Goed, en jij, Sikanoga, praat hierover met niemand. Jullie vrouwen praten altijd te veel."

Sikanoga: "Dank u. Ik was verbaasd mijn kajemba zoiets te horen

zeggen. Ik heb niets tegen hem. Misschien heeft hij iets tegen mij?"

Thomas zegt dat hij ook niets tegen haar heeft en ze gaan naar huis.

De volgende dag sterft het kind. De rouw wordt bij Sikanoga gehouden.

Bier en drums.

De oudere gemeenteleden drinken niet, althans niet in het openbaar. Veel jongemannen en jongens drinken wel en gaan ook naar de dansen kijken. Ze worden voortdurend vermaand. Persoonlijk, als ze betrappt worden, en in het algemeen in de preken van de dominee maar ze trekken er zich over het algemeen weinig van aan en als het enigszins kan, onttrekken ze zich aan de vermaningen door weg te blijven.

Drums en Kisale

Er was een grote drum-en danswedstrijd in Kisale. Veel jonge mannen en jongens uit Ngamanga Mission waren er heen gegaan. Malika (114) kwam een groepje tegen op weg naar huis uit Kisale. Hij hield hen staande en zei dat het verboden was naar de drums te gaan. Adam (74) antwoordde: "We hebben niets verkeerd gedaan, we hebben alleen maar gekeken. Dat is wel verboden maar het is geen zonde." Even later kwam hij Gehati (99), Gehazi (93) en enkele andere jongens tegen. Zij beweerden dat ze voetbal gespeeld hadden. Malika zei: "De voetbalwedstrijd was in Ndobu en niet in Kisale." Waarop de jongens antwoordden: "Wij hadden onze eigen voetbalwedstrijd in Kisale." Malika liet zich niet overtuigen en zei: "Volgens mij zijn jullie naar de drums geweest. Jullie zullen er morgen in de kerk wel meer van horen." De volgende dag kwam geen van de jongens naar de kerk.

Hetzelfde gebeurde een maand later toen Angomwile (91) een stel jongens bij de gemeente wilde aanklagen, omdat hij in Ipinda gehoord had dat ze daar altijd kwamen drinken. De jongens verschenen eenvoudig niet.

We hebben al gezien dat er grote problemen zijn rond het brouwen en verkopen van bier en dat een aantal gemeenteleden onder tucht gesteld is, omdat ze bier gemaakt hebben.

Huwelijken.

De kerk bemoeit zich ook met de huwelijken van de jongelui, in het bijzonder met die van de meisjes. Zij zijn de "dochters van de gemeente." In een niet-christelijk dorp worden de meisjes ook "dochters van het dorp" genoemd en aangezien het woord voor gemeente en voor dorp precies hetzelfde is, is de uitdrukking ook dezelfde. In het laatste geval is het

echter slechts een zegswijze waaraan geen consequenties verbonden zijn; het huwelijk van een meisje is een zaak die alleen haar familie aangaat, in het eerste geval zijn er echter wel degelijk consequenties aan verbonden. De ouders kunnen hun dochters alleen ten huwelijk geven in een huwelijk dat de kerk goedkeurt. Dat houdt in dat de aanstaande echtgenoten christen moeten zijn of bereid moeten zijn dat te worden en dat de ouders er verantwoordelijk voor zijn dat het huwelijk in de kerk wordt ingezegend. Als hieraan niet voldaan wordt, worden de ouders onder tucht gesteld. Het zal niet zo gauw gebeuren dat christelijke ouders hun dochters aan niet-christenen uithuwelijken. Maar het kan wel eens zeer verleidelijk zijn het huwelijk niet te laten inzegenen, want een huwelijksinzegening betekent een publieke huwelijksluiting en men vindt dat daar een bruiloft bij hoort en dat kost geld.

Angetiles dochter laat zich schaken

De dochter van Angetile (61) is er vandoor met haar verloofde. De vraag is nu, zaten haar ouders ook in het complot of niet.

Er wordt een gemeentevergadering gehouden en Angetile en zijn vrouw worden ondervraagd.

Vraag: "Is het waar dat je dochter geschaakt is?"

Angetile: "Ja, het is waar."

Vraag: "Wat heb je gedaan met betrekking tot zijn vader?"

Angetile: "Ik ben er heen gegaan en ik heb een klacht ingediend bij zijn celleider. De cel heeft ons gehoord. Zijn vader zei dat hij geen verweer had en dat hij zijn aanstaande schoonzoon om koeien zou vragen om mij te geven. Zijn dochter zei toen al, dat ze niet met die man wilde trouwen en toen ik de volgende dag mijn koeien ging halen, waren ze er niet omdat het meisje weggevloden was."

Vraag: "Had je zijn umfuusya (tussen persoon bij verloving en huwelijksluiting) ervan op de hoogte gesteld, dat zij volwassen was?"

Angetile: "Ja, maar voordat zij geantwoord hadden, is ze weggevloden." De vergadering concludeert dat Angetile onschuldig is en dat er geen reden is om maatregelen tegen hem te nemen.

De volgende dag echter zag iemand het meisje in Tukuyu met een paar mooie matten bij zich. Ze vertelde het aan Atubonekisye (60) en de dominee (80). Deze concludeerden dat, als zij matten bij zich had, haar ouders geweten moesten hebben wat ze van plan was en dat de kwestie onderzocht moest worden. Angetile verdedigde zich tegen iedereen die het maar horen wilde en zei: "Die matten moet zijn moeder gemaakt hebben. Al haar jurken zijn nog hier. Als wij haar gestuurd hadden, zou ze die toch meegenomen hebben? En dan heb ik

nog maar één koe ontvangen en niemand laat zijn dochter toch gaan voor één koe?" (Voor bruidsprijzen zie pag. 305)

Op de volgende gemeentevergadering wordt de zaak opnieuw besproken. Sommigen meenden dat Angetile onschuldig was, want anders had zij haar jurken wel meegenomen. Anderen dachten dat Angetile en zijn vrouw wel op de hoogte waren geweest, want ze hadden zo weinig misbaar gemaakt toen ze de boodschap kregen. Tenslotte kwam men tot de conclusie dat Angetile schuldig was, omdat hij, toen de boodschap kwam, alleen even Malika (114) op de hoogte gesteld had en regelrecht naar de vader van de jongen was gegaan in plaats van een gemeentevergadering bijeen te laten roepen en de hulp van de gemeente in te roepen omdat een van de "dochters van de gemeente" geschaakt was. De zaak werd naar de kerkeraad verwezen en Angetile en zijn vrouw werden onder tucht gesteld.

Anyelile pakt het verstandiger aan

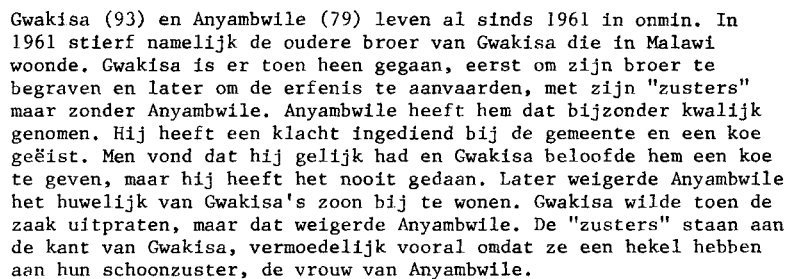
De dochter van Anyelile (111) is al enkele jaren verloofd met Rafael (134), ook een christen. Het grootste deel van de bruidskoeien is al betaald.

Op een dag bedenken Rafael en zijn vriend Amon (83) een plannetje om het meisje te schaken. Amon laat haar vragen naar zijn huis te komen om zijn vrouw te helpen. Als zij met een vriendinnetje komt, is Rafael er. Hij neemt haar mee naar zijn huis en stuurt het vriendinnetje naar Anyelile om te zeggen dat hij zijn vrouw meegenomen heeft. Toen hij de boodschap kreeg, ging Anyelile ogenblikkelijk naar Malika (114). Samen gingen ze naar Rafaels huis en namen het meisje weer mee, ondanks het feit dat ze al ontmaagd was. De gebruikelijke reactie van een Nyakyusa vader in zo'n geval zou zijn geweest, het meisje bij haar verloofde te laten en om de resterende koeien te vragen. Anyelile durfde dat niet te doen omdat de gemeente dan zou denken dat hij er in toegestemd had dat zijn dochter naar haar man ging zonder dat het huwelijk ingezegend was.

Een paar maanden later betaalde Rafael de laatste koe en werd het huwelijk in de kerk ingezegend.

Hebt uw naasten lief

De kerk is niet alleen geïnteresseerd in uiterlijk correct gedrag volgens de geboden van de kerk, maar ze streeft er ook naar de gemeenteleden naar de geest van het christendom te laten leven. Het volgende geval laat de inspanningen zien die de dominee zich getroost, om Gwakisa (93) en zijn broer Anyambwile (79), die al jaren in onmin leven, met elkaar te verzoenen.

Op een avond komt Anyambwile bij Gwakisa om hem uit te nodigen voor het huwelijk van de dochter van zijn jongere broer die in Ipinda woont. Op dat moment zegt Gwakisa alleen maar: "Dank je." De volgende morgen gaat hij naar Anyambwile om hem te vragen wat hij eigenlijk wil en om te zeggen dat het niet zo makkelijk voor hem is om te komen, omdat Ayambwile zelf geweigerd had naar het huwelijk van zijn zoon te komen, omdat hij niet uitgenodigd was toen de koelen naar het meisje gebracht werden en omdat de "zusters" niet uitgenodigd zijn. Anyambwile wordt ontzettend kwaad. Gwakisa trekt zich haastig terug en zegt dat hij naar Malika (114) zal gaan. De volgende dag komt de vader van de bruid Mfyage (91) uitnodigen, ze weigert.

Diezelfde dag komt de gemeentevergadering bijeen om de zaak te bespreken. Gwakisa heeft namelijk inderdaad een klacht ingediend bij Malika. Hij heeft zijn werkelijk van zijn beste kant laten zien door dit te doen, want het ligt meer op de weg van de jongere om een

klacht in te dienen en zo een publieke bespreking van de grieven en een verzoening mogelijk te maken.

In de vergadering verhaalt Gwakisa wat er de laatste dagen voorgevallen is. Anyambwile vertelt hetzelfde verhaal en voegt er aan toe dat er wat hem betreft niets te bepraten valt. Hij is zichtbaar kwaad. Afwilile (76): "Gwakisa, hij is je jongere broer, je had geen klacht tegen hem moeten indienen, je had het aan hem moeten overlaten. Je had ook niet naar zijn huis moeten gaan, je had met hem kunnen praten toen hij bij jou was."

Gwakisa: "Ja, ik zie dat mijn vriendelijkheid me geen goed doet."

Thomas (100): "Ja, Afwilile heeft gelijk. Anyambwile had de kwestie aan ons moeten voorleggen."

Paul (96): "Gwakisa, hij is je jongere broer en het is aan jou om te beslissen of je al of niet naar dat huwelijk zult gaan."

Gwakisa: "Ik ga niet en nu hij weigert te praten, kan ik ook niets zeggen. Ik zal jullie niet langer ophouden."

Er wordt niets meer gezegd en de vergadering gaat uiteen.

Twee dagen later roept de dominee (80) de gemeentevergadering weer bijeen. Hij zegt: "Malika heeft me alles verteld en jullie hebben de zaak goed aangepakt. Maar de onenigheid bestaat nog steeds en dat mag niet, want zij zijn broeders en christenen. Gwakisa is nu John (hij heeft van John geërfd) en Anyambwile is zijn zoon. Jezus heeft gezegd: 'Hebt elkander lief' en dat doen zij niet. Zij zijn net heidenen en toch komen ze in de kerk."

Afwilile: "Dominee, u hebt groot gelijk. Maar u bent bezig ons te onderwijzen en we weten nog altijd niet wat er met die twee aan de hand is."

Dominee: "Gwakisa, wat denk je?"

Gwakisa: "Ik denk dat hij nog altijd niet mijn broer is. Als hij werkelijk mijn broer was, zou hij naar u toegekomen zijn en gevraagd hebben de zaak met ons te bespreken. Nu hebt u ons zelf geroepen."

Dominee: "Het ligt niet op mijn weg me met jullie ruzies te bemoeien. Ik kan jullie alleen, als herder, voorhouden wat Jezus van jullie verlangt."

Anyambwile: "Er is niets in mijn hart. Ik wil alleen maar weer vriendschap. En als Gwakisa iets wil, er is thuis een koe."

Dominee: "We praten nu niet over koeien maar over vriendschap. En jij Gwakisa?"

Gwakisa: "Ik heb ook niets tegen hem, maar als hij vriendschap wil, dan moet hij beseffen dat ik de oudste ben."

Thomas: "Neen Gwakisa, we praten nu niet over koeien."

Dominee: "Anyambwile, wat dacht je toen je naar Gwakisa ging?"

Anyambwile: "Ik wilde weer vriendschap sluiten, maar ik zei het niet ronduit."

Gwakisa wordt kwaad en wil de kerk verlaten, de dominee houdt hem tegen: "Stop, je bent hier in de kerk en daar gehoorzaam je. Blijf hier, als je nu weg gaat, wordt je onder tucht gesteld."

Anyambwile: "Dominee, zeg Gwakisa dat ik vriendschap wil en niets anders."

Dominee: "Ja, jij hebt toegegeven maar Gwakisa nog niet."

Afwilile: "We hebben er genoeg van jullie aldoor te horen zeggen, we willen vriendschap, we willen vriendschap, zonder de problemen op

te lossen. Denk er over na en kom dan zelf naar de dominee toe." Dominee (kwaad): "Ik weet dat jullie elkaar al jaren haten en toch komen jullie naar de kerk. Jullie moeten je verzoenen of je gaat de kerk uit." Hij loopt kwaad weg. Anyambwile is heel ongelukkig.

De volgende dag gaat Gwakisa niet naar de kerk. De dominee zoekt Gwakisa op. Anyambwile gaat naar de dominee toe. De volgende morgen komt Gwakisa naar de kerk. Hij schudt Anyambwile de hand en de gemeente bidt. Gwakisa zegt dan dat Anyambwile zich ook verzoenen moet met de "zusters."

Ongelukkigerwijs hoort Mfyage (91) die dag toevallig de volgende conversatie tussen Luti, de vrouw van Anyambwile, en haar buurvrouw Elisabet (87). Luti: "Anyambwile heeft geen zin vrede te sluiten met Mfyage en ik ook niet. Ze is veel te hardvochtig en ze lijkt op een kikker...", er volgen nog een heleboel beledigingen. Na een paar minuten stapt Mfyage vanachter de boom waar ze zich teruggetrokken had, toen ze merkte dat er over haar gepraat werd. Luti probeert haastig te ontkennen dat ze iets gezegd zou hebben, maar Elisabet bevestigt Mfyages weergave van hun gesprek. Mfyage gaat eerst naar huis om haar verhaal te doen en dan naar Gwakisa en Tungapasyaga (94). Tenslotte gaat ze naar Malika om een klacht in te dienen.

Die avond komt de gemeetevergadering weer bijeen om nu deze klacht te bespreken. Mfyage doet haar verhaal. Luti verdedigt zich en zegt dat het allemaal overdreven is.

Men: "Laat de getuige komen."

Luti krabbelt terug: "Neen, dat is niet nodig. Het is allemaal waar. Ze heeft er alleen wat aan toegevoegd vanwege onze ruzie."

De vergadering: "De getuige."

Elisabet wordt geroepen en haar verslag komt precies overeen met het verhaal van Mfyage. Na nog wat tegengesputter geeft Luti tenslotte alles toe. Ze wordt uitvoerig en langdurig vermaand. De volgende ochtend praten de mensen er nog over.

De dag daarop gaat Anyambwile weer naar de dominee. Gwakisa en Mfyage worden ook geroepen. Mfyage laat zich nog niet vermurwen en zegt: "Wacht tot vanavond, ik ben nu nog te verward." 's Avonds komen alle betrokkenen: Gwakisa, Mfyage, Tungapasyaga, Dasalama, Anyambwile en Luti nogmaals bij elkaar in het huis van de dominee. De dominee: "Mfyage, ik ben verbaasd over je. Vanmorgen wou je niets zeggen, hoewel je broer zijn uiterste best doet om het bij te leggen." Mfyage: "Er is iets dat ik niet van me af kan zetten en dat is het gedrag van zijn vrouw. Ze is ontzettend onaardig. Als ze me alleen al ziet komen, wordt ze kwaad." De dominee zegt dat ze hier nu maar over moeten ophouden en dat hij alleen maar horen wil of ze vrede sluiten wil of niet. Mfyage: "Vraag eerst de anderen." De anderen zeggen allemaal dat ze vrede en vriendschap willen en dan geeft Mfyage ook toe. De dominee leest Luti nogmaals uitvoerig de les tot ze begint te huilen en Gwakisa de dominee onderbreekt. Ze schudden handen, bidden en zingen.

Wereldlijke aangelegenheden

Naast de zielzorg heeft de kerk in Ngamanga ook een bestuurlijke functie, in de eerste plaats in de conflictbemiddeling. In Ngamanga Mission zijn er, zoals in elk dorp, celvoorzitters die op dit gebied een rol spelen. Maar belangrijker dan de celvoorzitters zijn, wat dit betreft, de leider van de plaatselijke gemeente, de Mzee wa kanisa, de dominee en de gemeentevergadering. Gewoonlijk gaat men alleen met de meer belangrijke kwesties naar de Mzee wa kanisa of de dominee, die, zonodig, de gemeentevergadering bijeen roepen, terwijl minder problematische kwesties door de celleiders of door een buurman afgehandeld worden. In de loop van 1968 begon de dominee, tot verbazing van de gemeente, er steeds meer op aan te dringen dat de gemeenteleden alle kwesties en conflicten, met voorbijgaan van de celleiders, die tussen haakjes ook allemaal kerkeeraadsleden zijn, direct aan hem of aan Malika (114), de Mzee wa kanisa zouden voorleggen. In mei zei hij nog, toen Afwilile (76) en Alipipi (75) vochten: "Ik zal geen oordeel vellen, dat is het werk van de celleider. Ik vraag jullie alleen, als herder, over de zaak na te denken en morgen zal ik jullie laten roepen." Maar in oktober, toen Sala (75) een klacht ingediend had bij de celleider Gwakisa (93), zei hij: "Ik wil het niet hebben dat er ook maar één zaak aan een celvoorzitter voorgelegd wordt. Als je iets hebt, ga dan naar Malika." Hij heeft nooit enige reden opgegeven waarom hij hier nu ineens opstond en alleen maar gezegd dat ze als christenen zo moesten handelen. Het effect was wel dat zijn persoonlijke invloed op de gang van zaken sterk vergroot werd, want Malika is erg zachtvaardig en een beetje timide en die kon hij veel makkelijker naar zijn hand zetten dan de celvoorzitters.

De gemeente ergerde zich zowel aan het idee dat ze niet meer naar de celleiders zouden mogen gaan met hun conflicten als aan de autoritaire manier waarop de dominee zijn opvattingen aan hen oplegde. Niettemin gaven ze over het algemeen gehoor aan zijn eisen.

De grond in Ngamanga Mission is indertijd door de lifumu van Ibungu aan de christelijke gemeente ter beschikking gesteld. Daarom is alles wat met land te maken heeft in Ngamanga Mission, een kwestie van de gemeente en niet van de afzonderlijke cellen zoals in andere dorpen. Elk conflict

dat betrekking heeft op grond, en elk verzoek om een stukje grond om te bouwen moet aan Malika, de leider van de gemeente, voorgelegd worden.

Verzet tegen de kerkleiders

We hebben al enige voorbeelden gezien van verzet tegen kerkoudsten. In feite is er veel verzet zowel van groepen als van individuen tegen pogingen hun de wet voor te schrijven. Het is niet een kwestie van twee groepen die tegenover elkaar staan; soms is het een individu die zich verzet, soms zijn het de jongeren die zich te weer stellen tegen wat zij zien als het gekuip van de ouderen, soms de "gewone" gemeenteleden tegen de hoogste kerkelijke leiders: de dominee, Atubonekisyé (60), Malika (114) en John Katasya (89) en eens was de hele gemeente, zij het dan ook voor korte tijd, verenigd tegen de dominee.

Afwilile is geen parasiet

In Ngamanga Mission wordt een bijeenkomst van vertegenwoordigsters van vrouwenorganisaties gehouden. De vergadering duurt zes dagen. De gemeente heeft drie stieren gekocht en geslacht om de gasten te onthalen. Alleen de dominee, Atubonekisyé (60) en Malika (114) eten met de gasten mee.

Dinsdag komt de dominee Afwilile (76) tegen en zegt tegen hem: "Waarom kom je niet naar de kerk? Het is wel een vrouwenbijeenkomst maar mannen mogen ook komen luisteren." Afwilile, die kennelijk kwaad is omdat deze leiders wel van het vlees eten terwijl de rest niets krijgt, antwoordt: "Waarom zou ik komen? Ik krijg toch geen eten."

Dominee: "Wat zeg je daar?"

Afwilile: "Ik kom niet, want ik krijg geen eten."

Dominee: "Kom je naar de kerk voor God of voor het eten?"

Afwilile: "Als ik gegeten heb, dan kan ik luisteren. De anderen eten ook eerst en daarom kunnen ze luisteren in de kerk."

Dominee: "Je praat als een kind."

Afwilile: "Goed, ik praat als een kind en jij praat als een man, maar ik kom niet."

Dominee: "Wat zeg je daar? Ik zal een klacht tegen je indienen."

Afwilile: "Kan me niets schelen."

Donderdag: Gwakisa (93), Paul (96), Jona (98) en Afwilile zijn in de kerk om te luisteren. Na afloop van de dienst nodigt Malika hen uit te komen eten. Gwakisa heeft al gegeten en gaat naar huis, de anderen gaan mee. Als Afwilile ziet dat er geen vlees is, begint hij te schreeuwen: "Wat, alleen maar rijst, denken ze dat we parasieten

zijn of mensen? Weet je, Malika, tegenwoordig praat je net als de dominee in plaats van in te stemmen met ons die je gekozen hebben."

Malika: "Doe wat je wil."

Malika vertelt de dominee van het voorval. Deze roept Afwilile en vraagt hem wat hij gezegd heeft.

Afwilile: "Precies wat Malika je verteld heeft."

Dominee: "Wat is er met je aan de hand? Ben je kwaad?"

Afwilile: "Denk je dat ik geen huis heb? Ik ben een volwassen man, ik heb mijn eigen huis en mijn eigen eten. Ik heb het eten van de gemeente niet nodig. Ik ga!"

Zaterdag: de dominee en de voornaamste kerkleiders zijn bijeen bij John Katasya (89). Ze laten Afwilile roepen. Afwilile komt en zegt:

"Ik heb gelijk. Ik wil door niemand geoordeeld worden. Het is

precies zoals ik het Malika gezegd heb."

Atubonekisy: "Dus je wil niet dat we je naar je redenen vragen?"

Afwilile: "Nee, want ik weet niet waarover hij me wil vragen."

John Katasya: "Nu begrijpen we je niet meer. Je zegt dat je niet

weet wat de dominee je vragen wil en je wil het ook niet horen."

Afwilile: "Er is niets. Ik zou jullie alleen maar in verwarring brengen."

Dominee: "Laat hem. Ik heb een fout gemaakt. God zal oordelen."

Afwilile: "Prachtig, ik heb mijn eigen huis en ik ben van niemand afhankelijk." Hij beent weg.

Normaal is Afwilile juist heel dik bevriend met de dominee. Nu was hij echter kwaad vanwege het vlees waarvoor de hele gemeente betaald had en waarvan alleen enkele leiders meegeprofiteerd hadden.

Er wordt geen nieuwe diaken gekozen

Angetile Mamasage (61) was de diaken voor de cellen V en VI. Hier wonen voornamelijk jonge mensen. Toen Angetile onder tucht gesteld was vanwege zijn rol in de schaking van zijn dochter (zie pag 113), kondigde Malika af dat de buurt een nieuwe diaken moest kiezen en de dag voor de verkiezing ging Anyambwile (79) alle huizen af om de mensen er aan te herinneren. Op de verkiezingsdag kwam praktisch de hele buurt, mannen zowel als vrouwen, bijelkaar eerst in de kerk en later in Adams (74) huis. Er werd bijna de hele dag vergaderd. Alle gewone gemeenteleden zeiden dat wat hun betrof Angetile hun diaken was en dat ze geen reden zagen hem te vervangen. Anyambwile deed zijn uiterste best hen te overreden een ander te kiezen. Maar zij hielden vol dat, als de kerkleiders een ander als diaken wensten, ze die zelf maar moesten aanwijzen, maar dat zij weigerden het te doen. Zoals Joëli (76) zei: "Jullie leiders zeggen dat wij maar jongens zijn en jullie hebben geen vertrouwen in ons omdat we drinken. Dus jullie moeten zelf maar iemand aanwijzen, als jullie denken dat Angetile niet goed genoeg is." Men gaf niet toe en er werd geen nieuwe diaken gekozen. Er werd er later ook geen door de kerkeraad benoemd. De mensen hier waren verontwaardigd omdat Angetile onder tucht gesteld was, terwijl Malika in een min of meer vergelijkbare situatie niet onder tucht gesteld was (zie pag 302).

Mama Kaisi wil een tweede woonerf

Mama Kaisi (81), de weduwe van de vorige dominee, is dik bevriend met Atubonekisye (60), John Katasya (89) en de dominee (80).

Op een dag gaat ze naar Malika (114) en vraagt om een ander woonerf. Malika roept de gemeentevergadering bijeen om het verzoek te bespreken. Men heeft het idee dat zij twee erven wil, één om te wonen en één om cacao te planten en dat zij hierin gesteund wordt door de kerkleiders en daarom wordt er door een aantal nogal vijandig gereageerd. Alipipi (75): "Waarom wil ze een tweede erf? Gaat ze verhuizen?"

Afwilile (76): "Zo, ze wil dus twee erven."

Joëli (71): "We hebben haar een erf gegeven. Nu vertel je ons dat ze een tweede wil. Ze is een van de leiders in de kerk, daarom willen jullie haar een tweede erbij geven. Is dat verstandig? Vergeef me, als ik dit niet had moeten zeggen."

Atubonekisye: "Het is niet verkeerd, we zijn hier om te zeggen wat we denken."

De ouderen nemen het voor Mama Kaisi op.

Thomas (100): "Mama Kaisi beklaagde zich tegen mij dat ze nu op zo'n akelig plekje woont. Er staat vaak water en er zijn veel muggen. Ze zei dat ze om Tumpekiles erf (zie pag 88) wilde vragen. Ze wil geen twee erven."

Atubonekisye: "Ze heeft geen man meer. We hebben haar de plaats gegeven die haar man wilde hebben, hoewel zij die liever niet had. Nu vraagt ze om een andere plaats, ze eist niet. Weest zo vriendelijk haar die plaats te geven."

Angomwile (91): Ik was toendertijd Mzee wa kanisa, toen we haar dat erf gaven. Maar het is geen goede plaats. Ze krijgt vaak bezoek dat per auto komt, en die kunnen niet eens bij haar erf komen. Het erf van Tumpekile zou veel beter zijn."

Andembwisye (92): "Dus ze wil twee erven."

Men: "Ze krijgt er geen twee."

Sommigen begonnen al kwaad weg te lopen, toen Atubonekisye zei: "We zullen haar zeggen dat ze het erf van Tumpekile kan hebben met het lege erf ernaast, maar dat ze haar huidige erf moet teruggeven."

Men: "Dat is een goed idee."

Angomwile: "Malika, vertel haar wat we besloten hebben en rapporteer dan aan ons of ze het voorstel aanneemt of niet."

Mama Kaisi koos eieren voor haar geld en nam het voorstel aan.

Alipi heeft onenigheid met zijn vrouw en de dominee met de gemeente

Sala, Alipipi's vrouw (75), verkocht voor één shilling cacao in Ipinda. Ze gaf Alipipi de kwitantie. Een paar dagen later vroeg Alipipi om het geld om bier te kopen. Sala zei dat ze het al uitgegeven had: 20 ct olie, 20 ct. zeep, 20 ct. aardnoten, 20 ct. zout en 20 ct. snoepjes voor de baby. Alipipi werd kwaad: "Ik had veel beter zelf kunnen gaan, nu is alles op." Sala verweerde zich: "Ik heb het

voor jou uitgegeven." Ze begonnen luidruchtig te ruziën. In het buurhuis zat Afwilile (76) met zijn familie te luisteren. Na een poosje gaat Afwililes vrouw, Elina, naar buiten en zegt luid en duidelijk: "Die moderne vrijheid toch. Sommige mannen zijn idioten, die slaan hun vrouwen niet als ze lastig zijn." Afwilile roept terug vanuit huis: "Ja, verstandige mannen slaan hun vrouwen op zijn tijd."

Sala begint nu ruzie te maken met Elina, al gauw mengen Afwilile en Alipipi zich ook in de strijd en willen elkaar te lijf. Op dat moment komen de dominee (80) en Ulimbakisye (64), die tussen de bananen hebben staan luisteren, te voorschijn en houden de vechten-den uit elkaar.

De volgende dag vertelt Sala de vrouw van Adam (74) wat er gebeurd is. Elina hoort haar naam noemen en roept: "Wat zeg je daar." Sala: "Ik vertel haar wat er gebeurd is." Elina: "Je beledigt me nog steeds. Ik zal een klacht tegen je indienen." Afwilile roept Elina terug: "Kom mee naar huis. Nu ben je haar nagegaan tot op haar eigen erf. Wat kun je zeggen als ze je nu slaat?" Afwilile en Elina verdwijnen, schreeuwend.

De dag daarop gaat Sala naar de celleider Gwakisa (93) om een klacht tegen Elina in te dienen. Juist als Gwakisa Elina komt roepen, roept de dominee Afwilile en Elina en Alipipi en Sala bijelkaar. Eerst doet Afwilile zijn verhaal en dan Alipipi. Als Alipipi gekomen is aan: "Toen zei Elina: "Oh, die moderne vrijheid, sommige mannen zijn idioten ...", zegt Afwilile zachtjes: "Wat een kletsboek." Sala wordt boos en zegt: "Dominee, hoort u dat? Toen hij zijn verhaal deed hielden wij ons stil. Als dit de rechtbank was, zou hij hiervoor moeten betalen." De dominee is beledigd en zegt: "Dus je vindt dat ik een idioot ben en dat ik niet weet hoe ik een zaak horen moet. Ik wil jullie zaak niet meer horen. Waar ben je er trouwens mee naar toe gegaan?"

Sala: "Naar Gwakisa."

Dominee: "Waarom?"

Sala: "Hij is een celvoorzitter."

Dominee: "Waarom naar een celvoorzitter. Ik wil niet hebben dat je enige zaak aan een celvoorzitter voorlegt. Als je iets hebt, ga dan naar Malika."

Sala: "De celvoorzitters zijn door de overheid aangesteld. Wat is anders het werk van een celvoorzitter?"

(Commentaar van een omstander: "Ze sprak als een man.")

Dominee kwaad: "Wat praat je nog, ik wil jullie zaak niet meer horen." Malika komt langs, de dominee roept hem en zegt: "Als je ooit hoort dat een gemeentelid een zaak aan een celvoorzitter voorlegt, breng hem meteen bij mij! Heb je van deze kwestie gehoord?"

Malika: "Neen, ik weet er niets van."

Dominee: "Sala had ongelijk."

Ze gaan uit elkaar.

De dominee zei Malika de zaak te horen en een paar dagen later roept Malika de gemeentevergadering bijeen om de kwestie te bespreken.

Malika: "Sala en Elina hebben een conflict. De dominee heeft geprobeerd de zaak uit te zoeken, maar het is hem niet gelukt en nu

stuurt hij de zaak naar ons." De gemeentevergadering hoort de zaak en komt tot de conclusie dat Elina en Afwilile een fout gemaakt hebben door zich in de ruzie van hun burens te mengen.
 Malika: "Ik ben verbaasd over de dominee. Hij zei dat Sala ongelijk had, terwijl het Elina is die een fout gemaakt heeft en dan zei hij ook nog dat Sala niet naar een celvoorzitter had mogen gaan."
 Thomas (100): "Als we dit geweten hadden, hadden we geweigerd deze zaak te horen. Want nu blijkt dat hij bepaalde mensen voortrekt en dat hij denkt dat wij niet weten hoe we een zaak moeten aanpakken."

Na afloop van de vergadering gaat Afwilile linea recta naar de dominee om hem alles wat er gezegd is over te brieven. De dominee roept Malika, Afwilile en Elina en Alipipi en Sala en hij vraagt Malika tot welke conclusie zij gekomen zijn. Waarop Malika begint uit te leggen dat ze eerst Elina en toen Sala gevraagd hadden of ze ook een getuige hadden. De dominee valt hem in de rede en zegt: "Wie zei je Sala te vragen of ze een getuige had? Daarom zeg ik altijd dat jullie geen verstand van rechtskwesties hebben."
 Malika, heel verbaasd: "Maar bij de rechtbank doen ze het ook zo."
 Dominee: "En ik zeg je dat je het niet zo moet doen. Jullie hebben het fout gedaan. Bovendien heb ik nog een kwestie met Sala, want zij was onbeleefd tegen mij."

De volgende dag vraagt de dominee eerst Atubonekisy (60) en dan John Katasya (89) om zijn klacht tegen Sala te horen, ze weigeren beiden, omdat hij de gemeente beledigd heeft door te zeggen dat zij niet in staat zijn een zaak te horen.

Drie dagen later vraagt de dominee Malika, Gwakisa, Atubonekisy en Angomwile (91) om te komen. Als ze er zijn, wordt Sala geroepen. Maar voor er iets besproken kan worden, komt Alipipi zijn vrouw ophalen. Iedereen is zeer verbaasd als Alipipi zegt: "De dominee heeft mij niet gezegd dat hij een kwestie had met Sala. Als de rechtbank iemand dagvaart, sturen ze een brief naar de celvoorzitter en die gaat naar de persoon in kwestie en ik ben de celvoorzitter van mijn vrouw." Alipipi en Sala gaan naar huis en de anderen zeggen tegen de dominee: "We denken dat Alipipi kwaad is omdat je gezegd hebt dat de gemeente geen zaak kan horen." Dominee: "Hoe weten jullie dat?" Malika: "Ze vroegen me wat je gezegd had en ik heb het ze verteld."

Weer een paar dagen later worden de vrouwen na de ochtenddienst weggestuurd. De dominee vraagt Malika tot welk oordeel de gemeentevergadering gekomen is over de zaak Elina-Sala. Malika antwoordt: "We kwamen tot de conclusie dat Afwilile en Elina fout waren."
 Dominee: "Oh, en jullie hoorden dat ik de gemeente beledigd heb door te zeggen dat jullie niet in staat zijn een zaak te horen. Waarom hebben jullie me niet gevraagd?"
 Atubonekisy: "Hoe konden we je vragen. We hoorden dat jij klaagde dat iemand (Afwilile) je verteld had dat wij ons over jou beklagden. Jij bent de dominee en je hoort de waarheid te spreken. Je had ons moeten zeggen van wie je het gehoord hebt."
 Dominee: "Nu ben je me aan het beoordelen, terwijl ik jullie alleen maar vroeg."

John Katasya: "Toen je hoorde dat wij ons beklagden, waarom heb je ons toen niet geroepen en gezegd dat die en die je verteld had dat

wij ons beklagden in plaats van er over te praten met anderen." Op deze wijze wordt er nog een tijdje heen en weer gepraat, tot de dominee zijn zelfbeheersing verliest en begint te schreeuwen: "Jullie zijn idioten." De vrouwen steken hun hoofden door de ruitloze ramen naar binnen om beter te kunnen zien wat er aan de gang is. De gemeente is geschandaliseerd en zegt: "Je wil ons beledigen in plaats van ons te vragen. We hebben genoeg van je. We zullen ervoor zorgen dat je deze maand nog overgeplaatst wordt." Men gaat uiteen.

Die avond komt de gemeentevergadering weer bijeen, de dominee is ook aanwezig. De dominee vraagt hun nogmaals de zaak Elina - Sala te beoordelen. Want volgens hem hebben ze een fout gemaakt door Alipipi als Sala's getuige te accepteren. De zaak wordt weer behandeld en men komt weer tot de slotsom dat Afwilile en Elina een fout gemaakt hebben. De dominee is niet erg gelukkig met het resultaat en heeft nog meer te zeggen: "Ik ben verbaasd over Sala. Toen ik probeerde Afwilile en Alipipi te verzoenen, kwam zij tussenbeide. Is zij de man in plaats van Alipipi? Ik zeg dat ze mij beledigd heeft, want ik, als dominee, heb gezag en ze luisterde niet naar mij." Daarop moet Sala vertellen wat er gebeurd was. Atubonekisyé, Malika en Andilile, die hun verontwaardiging alweer vergeten zijn, willen de dominee terwille zijn en zeggen dat Sala een fout gemaakt heeft. De meeste anderen zijn nog boos en zeggen niets. Dominee: "Ik ben verbaasd, dat ik van jullie niets hoor." Jona: (98) "In de rechtbank zijn er altijd velen die luisteren, en maar enkelen die praten." Dominee: "Dank je, Jona!" en tegen Gwakisa: "En jij, Gwakisa, wat vind jij ervan?" Gwakisa: "Niets, ik ben het met de sprekers eens en als ik er iets aan zou toevoegen, zou het misschien niet goed zijn." Dominee, alweer kwaad: "Zeer bedankt, Gwakisa!"

Sociaal-culturele verschillen tussen Ngamanga Mission en traditionele dorpen

Er zijn drie belangrijke verschillen tussen Ngamanga Mission en "gewone" dorpen. De eerste is dat Ngamanga Mission een veel hechtere eenheid is. In de andere dorpen is er tegenwoordig niemand meer die een functie heeft ten aanzien van het dorp als geheel, er is geen gemeenschappelijk eigendom en nauwelijks enige gemeenschappelijke activiteiten. In Ngamanga Mission is de situatie totaal verschillend. Hier vind men kerkfunctionarissen en kerkoudsten die fungeren als leiders van het dorp als geheel. Er is enig gemeenschappelijk eigendom, de kerk, de pastorie en wat land, en het beheer en onderhoud hiervan vereist overleg en samenwerking. Er zijn een groot aantal gemeenschappelijke activiteiten: zowel regelmatig

terugkomende, vaste activiteiten: de dagelijkse diensten, de bijeenkomsten van de Kitulano, de YCA en het koor, als onregelmatige bijzondere gebeurtenissen, zoals grote bijeenkomsten in Ngamanga die veel organisatie en overleg vereisen. Dan zijn er de vele bijeenkomsten van de gemeentevergadering en tenslotte is er het gevoel dat zij anders zijn dan de hen omringende heidenen dat hen samen bindt.

Het tweede verschil is meer een persoonlijke impressie. Ik heb altijd het gevoel gehad dat de atmosfeer op een christelijk erf, bij een christelijke familie meer ontspannen en vriendelijker was dan bij niet-christenen. Hoewel het slechts een persoonlijke impressie is, sta ik niet alleen in deze opvatting, want altijd als ik mijn assistenten vroeg iets na te gaan of op te meten, was hun eerste reactie: "Maar alleen bij christenen want christenen zijn vriendelijk en heidenen zijn onaardig." Het grote verschil in levens-en wereldbeschouwing tussen christenen en niet-christenen kan een verschil in algemene atmosfeer ook wel begrijpelijk maken. Een niet-christen weet dat de meeste narigheid die hem in zijn leven overkomt, op de een of andere manier veroorzaakt is door zijn burens en verwanten, of omdat hij hen, soms zonder het te weten, kwaad gemaakt heeft of vanwege hun eigen kwaadaardigheid. Hij weet dat zij hem op hun beurt vrezen en wantrouwen. Terwijl een christen er dagelijks aan herinnerd wordt dat alles wat hem overkomt, van God komt, zodat zijn relaties met andere mensen meer ontspannen kunnen zijn. Bovendien zal hij zich vermoedelijk, omdat er grote nadruk gelegd wordt op de liefde Gods, ook veiliger voelen. Misschien hebben alle vermaningen elkaar lief te hebben zoals en omdat God ons liefheeft ook wel enig effect.

Ten derde de relaties met de buitenwereld. De meeste Nyakyusa hebben nog betrekkelijk weinig contact met de wereld buiten hun dorp. Een lutheraan is op grond van zijn kerklidmaatschap lid van een wereldwijde organisatie en dit heeft wel enige, zij het ook beperkte, betekenis voor zijn contacten met en zijn houding ten aanzien van de wereld buiten zijn dorp. De grote bijeenkomsten brengen regelmatig kerkleiders uit heel Rungwe district en soms uit de hele Southern Highlands province naar Ngamanga. Kerkoudsten uit Ngamanga gaan regelmatig naar zulke bijeenkomsten elders. De gemeenteleden weten dat hun kerk deel uitmaakt van een grote financiële organisatie, dat hun geld naar Manow en Njombe gaat en

dat daar ook weer geld vandaan komt. Zij dragen bij aan het zendingswerk in Itjunja. Op een meer ideël niveau worden ze er telkens weer aan herinnerd dat zij zondagen, kerkelijke hoogtijdagen, ja zelfs wereldvrouwengebedsdag vieren gezamenlijk met de hele christenheid.

Al deze contacten met de buitenwereld zijn contacten via de kerk. Aan de bevordering van de individuele contacten heeft de lutherse kerk, ondanks de grote waarde die zij hechtte aan onderwijs, niet zo veel bijgedragen als mogelijk geweest zou zijn, omdat ze altijd bang is geweest voor "besmetting" met niet-christelijke ideeën en opvattingen. Er zijn veel schooltjes opgericht en de kerk stelde als eis voor de doop dat men de leeskunst enigszins machtig moest zijn, maar men bediende zich opzettelijk van het Kinyakyusa in plaats van de lingua franca, het Swahili, omdat men vreesde met het Swahili de Islam binnen te halen. Later verzetten de zendelingen zich weer tegen de invoering van het Engels in het onderwijs omdat ze hiervan een verwereldlijkende invloed vreesden.

Tegenwoordig steunt de kerk van ganser harte overheid en Partij. De dominee spoort zijn kudde altijd aan goede burgers te zijn en deel te nemen aan de nationale feestdagen.

APPENDIXHoofdpunten van een aantal kerkeradsvergaderingen

1. December 1967
 - a. Wijding van de nieuwe dominee. (De Ngamanga congregatie is namelijk in tweeën gesplitst.)
 - b. Tuchtwesties.
 - c. Bekendmaking van de namen van de nieuw gekozen ouderlingen en diakenen.
2. Januari 1968
 - a. Herinvoering van de Kinyakyusa bijbel in plaats van de Kiswahili bijbel.
 - b. Keuze van afgezanten naar de bijeenkomst van kerkelijke leiders.
 - c. Keuze van een nieuwe leider voor de YCA.
 - d. Problemen rond het brouwen en verkopen van bier.
 - e. Inzameling van geld voor een nieuw gebouw in Manow.
3. Februari 1968
 - a. Huwelijk van de dochter van Malika (zie pag. 302).
 - b. Tuchtwesties.
 - c. Aankondiging van de kerkelijke inzegening van het huwelijk van John Katasya en echtgenote.
4. Maart 1968. Onbekend
5. April 1968
 - a. Wijdingen van een aantal dominees en lekepredikanten.
 - b. Inzameling van de financiële bijdragen voor 1966 en 1967.
 - c. Tuchtwesties.
 - d. Echtscheidingszaak.
6. Mei 1968
 - a. Ernstige onenigheid met de congregatie van Makwale over de verdeling van het geld. (zie).
7. Juni 1968
 - a. Tuchtwesties.
 - b. Inzameling van geld om de kerk af te bouwen.
8. Juli 1968
 - a. Tuchtwesties.
 - b. Inzameling van geld voor het nieuwe gebouw in Manow.
 - c. Bijeenkomst van dominees uit de hele Southern Highlands in Ngamanga.
9. Augustus 1968
 - a. Bijeenkomst van vrouwelijke kerkleiders uit Rungwe district in Ngamanga.
 - b. Tuchtwesties.
10. September 1968, onbekend
11. Oktober 1968
 - a. Geld voor het afmaken van de kerk.
 - b. Geld voor de domineesbijeenkomst.
12. November 1968
 - a. Geld voor het afmaken van de kerk.
 - b. Tuchtwesties.

HOOFDSTUK III DE ECONOMIE

INLEIDING

Ngamanga is een agrarisch dorp. Afgezien van één vrouwelijke unganga (dokter en ziener) zijn er geen traditionele specialisten; er vinden geen moderne industriële activiteiten plaats, behalve een machinaal aangedreven rijstpelmolen, die echter het eigendom is van iemand in Ipinda, en de enige moderne instelling in het dorp die een aantal baantjes en banen oplevert, is de lutherse kerk. Enkel en enkele hebben een baan of een bijbaantje buiten het dorp bij de coöperatie of bij de rechtbank. Minstens 90% van de dorpsbevolking leeft echter uitsluitend van landbouw en veeteelt.

Op de typering van de economie van Ngamanga wordt teruggekomen in het laatste hoofdstuk, waarbij zal worden uitgegaan van het beeld dat Rijden van de rurale economieën in Tanzania schetst.¹

In dit hoofdstuk wordt achtereenvolgens een beschrijving gegeven van: het bedrijfssysteem, de grondbezitsverhoudingen, de voornaamste landbouwactiviteiten, de arbeidsdeling tussen mannen en vrouwen, de samenwerking tussen de bedrijven, enkele andere belangrijke economische activiteiten en de rol van de collectieve consumptie; de arbeidsdeling binnen het bedrijf wordt besproken in hoofdstuk VI.

De Nyakyusa zijn zowel landbouwers als veehouders. Ze hechten grote waarde aan hun veebezit en melk en vlees zijn hogelijk gewaardeerde voedingsmiddelen, maar het overgrote deel van hun dagelijks voedsel en het grootste deel van hun geldinkomen komt uit de landbouw. Elk huishouden, ook het meest welgestelde, verbouwt zelf grotendeels zijn voedsel.

Er bestaat echter wel een groot verschil tussen rijk en arm in de rest van het consumptiepatroon en in de mate waarin men deelneemt aan de geldeconomie. Aan het ene uiterste staat een arme, oude vrouw die zelden of nooit geld uitgeeft en zich van het noodzakelijke voorziet buiten de geldeconomie om, aan het andere uiterste staan degenen die een "groot"

¹G. Hyden, *Beyond Ujamaa in Tanzania*, 1980.

geldinkomen hebben en een groot deel van dat inkomen besteden aan luxe voedsel, kleding, huisvesting, transport en schoolgeld.

Geld wordt niet alleen gebruikt in transacties met de buitenwereld, ook binnen de dorpsfeer is geld het normale ruil- en betaalmiddel. Ruilhandel en betaling in natura komen alleen in speciale gevallen voor: in de oogsttijd komen mensen van buiten het rijstgebied naar Ngamanga om bonen en bonenblad, dat als groente gegeten wordt, te ruilen tegen rijst. Wie geholpen heeft bij het wieden en oogsten van de rijst, krijgt een deel van de opbrengst als beloning. Alle goederen, vee en arbeid hebben een geldprijs en worden verhandeld of verhuurd. Alleen land is nog grotendeels buiten de geldsfeer gebleven; het wordt niet verkocht, het heeft géén geldprijs en slechts een enkeling is begonnen pacht te vragen voor het gebruik van land dat hem toebehoort.

Het feit dat geld een algemeen geaccepteerd ruil- en betaalmiddel is geworden, brengt met zich mee dat sommige goederen en diensten die vroeger alleen te verkrijgen waren voor specifieke categorieën personen, nu voor iedereen die het betalen kan, te verkrijgen zijn. Bier is een goed voorbeeld: aan het productieproces is niets veranderd, ook de werkverdeling tussen mannen en vrouwen is dezelfde gebleven, maar vroeger sloegen de mannen hun millet(=gierst) op en lieten af en toe hun vrouwen bier brouwen om het te drinken met hun burens en vrienden, zodat bier drinken in feite voorbehouden bleef aan gehuwde mannen. Tegenwoordig echter verkopen de meeste mannen hun millet grotendeels aan vrouwen die er op hun beurt bier van brouwen om te verkopen aan iedereen, man, vrouw of jongen die het betalen kan. Men drinkt niet meer met een kringetje vrienden, maar met die personen die voor bier kunnen betalen.

Er wordt echter in het dorp geen voedsel verkocht dat voor consumptie gereed is. Toen er pas een bierclub in Ngamanga ingesteld was, hebben een aantal vrouwen geprobeerd er ook eten te verkopen, maar geen man had zin om zijn schaarse geld uit te geven voor iets wat hij thuis voor "niets" kon krijgen en na een paar weken gaven de vrouwen het op. Voor een man die geen vrouw en geen moeder heeft om voor hem te koken, is het dientengevolge lang niet makkelijk om aan de kost te komen.

HET BEDRIJFSSYSTEEM

De landbouwbedrijfssystemen in de tropen worden in de literatuur volgens een aantal verschillende criteria onderscheiden. H. Ruthenberg ² noemt de volgende gangbare classificatiecriteria: rotatietype, rotatie-intensiteit, aard van de watervoorziening, gewassenpatroon, aard van de gebruikte werktuigen en de mate van commercialisatie. Hijzelf gebruikt in bovengenoemd boek type en intensiteit van landgebruik als hoofdcriteria en onderscheidt daarmee de volgende hoofdtypen: zwerflandbouw, braaksystemen, systemen met ingezaaide grasbraak, permanente, van regen afhankelijke landbouw, irrigatielandbouw en meerjarige gewassen.

Het bedrijfssysteem in Ngamanga valt bij deze classificatie in de categorie permanente, van regen afhankelijke landbouw. Deze vorm van landbouw wordt gekenmerkt door een permanente scheiding van bouw- en grasland, door duidelijk omliggende akkers en door het overwegen van één en tweejarige gewassen. In Ngamanga verbouwt men rijst, die afhankelijk is van ongereguleerde inundatie, op de laag gelegen gronden en mais en bonen op de hoger gelegen gronden. De akkerbouw wordt gecompliceerd door een bananenaanplant om de huizen en in een deel van de bedrijven door rundveehouderij.

Gewassen

De voornaamste gewassen die in Ngamanga worden geteeld, zijn: bananen, rijst, mais, millet, bonen en aardnoten. Sinds een paar jaar is men ook begonnen cacao te verbouwen, maar de boompjes zijn nog te jong om meer dan een paar vruchten op te leveren.

Rijst: Rijst is op het ogenblik het enige belangrijke marktgewas. Voor een deel eet men het zelf op, maar het wordt in de eerste plaats voor de verkoop verbouwd. Er is een coöperatie in Ipinda, die zonodig zaad op krediet levert en de oogst opkoopt. Omstreeks 1950 introduceerde deze

²H. Ruthenberg, Farming Systems in the Tropics, 1971.

coöperatie verkoopbare rassen en bijna iedereen begon toen zo veel mogelijk rijst te verbouwen voor de markt. Voor die tijd hadden alleen degenen die het toevallig lustten, droge rijst verbouwd.

Bananen: Bananen zijn het voornaamste voedselgewas. Elk huis is omringd door bananen en gewoonlijk heeft iedereen er meer dan genoeg. Men geeft er vrijelijk van aan buren en verwanten. Alleen de meest gewaardeerde variëteit wordt verkocht. Een huishouden dat om de een of andere reden tijdelijk te kort aan bananen heeft, kan ze, in normale tijden, zonder moeite gratis krijgen. Bananen eet men geroosterd, gekookt of als een stijve brij van bananenmeel.

Mais: Mais is geen erg belangrijk gewas. Minstens één derde van de inwoners van Ngamanga verbouwt helemaal geen mais wegens gebrek aan de geschikte, hogerliggende grond; slechts enkelen hebben zoveel maisland dat ze een surplus voor de verkoop hebben. Er zijn twee maisoogsten per jaar, in september en in maart. Mais wordt gegeten en het wordt gebruikt om bier van te maken. Er bestaan twee soorten bier: bier gemaakt van uitsluitend millet en bier gemaakt van mais waarbij millet gebruikt wordt om het fermentatieproces op gang te brengen. De mais uit Ngamanga wordt vrijwel allemaal opgegeten omdat de meeste mensen maar kleine hoeveelheden hebben. Om bier te maken koopt men dan de mais in Ipinda. Als mais nog heel jong is, wordt het geroosterd; wat later wordt het gekookt en als het helemaal rijp en droog is, wordt het alleen nog maar in de vorm van brij van maismeel gegeten.

Millet: Millet wordt in Ngamanga niet gegeten; het wordt uitsluitend gebruikt om er bier van te maken. In tegenstelling tot alle andere gewassen wordt het niet op permanente akkers verbouwd, maar op elk jaar nieuw ontgonnen veldjes in de weidegronden. De veldjes zijn klein en het is in de regel geen probleem een geschikt stukje grond te vinden. De hoeveelheid millet die er in een bepaald jaar verbouwd wordt, hangt echter in hoge mate van het weer af. In 1967 kwamen de regens vroeg, voordat men tijd gehad had om het dorre, losgemaakte gras te verbranden. Er was dus haast geen millet dat jaar. Het volgende jaar waren de regens laat en minstens de helft van de dorpingen had een veldje millet.

Bonen en aardnoten: Bonen en aardnoten worden tussen de maisplanten in geteeld, zodat de hoeveelheden klein zijn en bonen en bonenblad uit hoger gelegen streken in Ngamanga ingevoerd worden.

Wortelgewassen: Tussen de mais worden ook wel bataten verbouwd en sommige mensen verbouwen een beetje cassave. Maar over het algemeen zijn de wortelgewassen van weinig betekenis.

Cacao: In 1962 begonnen enkelen cacao te planten. Enige jaren later had een groot deel van de boeren een paar boompjes staan. De eersten kregen hun zaailingen van boeren in buurdorpen; wat later legde de voorlichtingsdienst een kwekerijtje aan in Ibungu en verkocht zaailingen voor 5 cts per stuk aan degenen die geholpen hadden met het kwekerijtje, en voor 15 cts per stuk aan de overigen. Het kwekerijtje is inmiddels alweer verdwenen. Men plant de cacaobomen tussen de bananen op het erf, zodat bijna niemand er meer dan een paar dozijn kan planten.

Land

Het landgebruik wordt in hoofdzaak bepaald door de natuurlijke omstandigheden. De rijst wordt verbouwd in het rivierbekken; op de oeverwallen staan de huizen en de bananen. De mais groeit op de hogere delen van het rivierbekken en op de oeverwallen; de laagste delen van het rivierbekken worden als weidegrond gebruikt. (Giesberger 1969).

Productiviteit: Er is weinig bekend over de produktiviteit van de grond. Bovendien kan de opbrengst van jaar tot jaar sterk verschillen omdat de rivier niet wordt gereguleerd. In een droog jaar zullen de laagst gelegen stukken nog een goede opbrengst geven, terwijl de rijst op de hoger gelegen velden verdroogt. In een nat jaar is de situatie precies omgekeerd: op de laag gelegen velden verdrinkt de rijst en de hoger gelegen akkers geven een goede opbrengst. In 1968 varieerde de paddy opbrengst tussen de 800 en 1500 kg per ha. (Luning en Mwangoka, 1969).

Behalve de milleveldjes, die men na één oogst weer laat verwilderen, laat men de akkers nooit braak liggen. Als er mais- of rijstvelden onbebouwd blijven, dan is dat omdat men geen kans gezien heeft het land

tijdig te bewerken of omdat er geen zaaizaad is, maar men laat het niet opzettelijk verwilderen om de vruchtbaarheid te herstellen. Deze praktijk is althans ten dele het gevolg van landgebrek want sommige mensen klagen dat het land nu minder vruchtbaar is en dat ze minder oogsten dan vroeger, toen ze het land regelmatig een tijd braak konden laten liggen.

Er wordt geen kunstmest gebruikt. De stalmest gooit men tussen de bananen om er van af te zijn; het wordt niet systematisch gebruikt en nooit naar de akkers gebracht. Enkele jaren geleden heeft Anyambwile (79) eens een keer met zijn vrouw en kinderen een grote hoeveelheid mest naar zijn rijstveld gebracht. Hij kreeg inderdaad een veel grotere opbrengst dan anders, maar hij heeft het experiment toch maar niet herhaald: het gesleep met de mest was hen te onaangenaam. Zijn voorbeeld heeft ook nooit navolging gevonden. Zolang de rivier niet gereguleerd is en te veel of te weinig regen de oogst altijd kan bederven, heeft het waarschijnlijk ook niet veel zin om mest of kunstmest te gebruiken.

BEZITS- EN GEBRUIKSRECHTEN

Alleen mannen kunnen grond in bezit hebben. Vrouwen hebben slechts als echtgenote, moeder, zuster of dochter van een man bepaalde gebruiksrechten. Eén vrouw in Ngamanga beweerde dat ze een stuk grond in bezit had, dat haar gegeven was door een zoon van haar vadershalfbroer. Bij nauwkeuriger navragen bleek dat de grond haar bezit zou zijn zolang ze leefde, maar dat het na haar dood weer zou vervallen aan haar patrilineaire verwanten en dat haar eigen kinderen het niet zouden erven.

Welke rechten men precies op een stuk grond heeft, hangt mede af van de aard van het gebruik dat er van gemaakt wordt. Er is verschil in de rechten die men heeft op het erf, op de permanente akkers en op de milletveldjes, die slechts tijdelijk in gebruik zijn.

De erven Een erf wordt verkregen door toewijzing door de cel of door vererving. Als een erf eenmaal gegeven is, dan is de bezitter vrij om er te bouwen en te planten wat hij wil. De cel behoudt echter zekere rechten: onder bepaalde omstandigheden kan de cel het erf terugnemen, bijvoorbeeld als de bezitter niet binnen redelijke tijd een huis bouwt en op zijn toegewezen erf komt wonen. De bezitter kan niet zonder de toestemming van de cel een deel van zijn erf aan een ander afstaan om er te

wonen en wanneer iemand verhuist, vervalt het erf weer aan de cel. Het is dus duidelijk dat men zijn rechten op het erf ontleent aan het feit dat men deel uitmaakt van een cel en niet omgekeerd. Vroeger was dit per buurt of dorp geregeld.

Als iemand verhuist, geeft de cel het erf in de regel zo snel mogelijk weer aan een ander. Soms wordt de nieuwe bewoner gewaarschuwd dat, mocht de vorige bewoner terug willen komen, het erf hem weer ontnomen zal worden en aan de laatste terug gegeven zal worden. Ook als ze niet van tevoren gewaarschuwd heeft, kan een celvergadering nog wel eens besluiten een erf terug te geven aan een vorige bewoner. Iemand die zijn erf verlaten heeft, heeft er geen enkel recht meer op, maar het kan zijn dat zijn vroegere celgenoten aan hem de voorkeur geven boven zijn opvolger of dat het hem lukt hen om te kopen. Of hij het dan ook werkelijk krijgt, hangt af van de reacties van zijn opvolger. Laat deze zich niet imponeren en weggagen en is hij bereid het ongenoegen van de buurt te riskeren, dan kan men hem weinig maken. Als het tot een rechtszaak zou komen, krijgt de huidige bewoner vrijwel zeker het recht er te blijven wonen.

Komt iemand terug en krijgt hij zijn oude erf weer terug van zijn vroegere burens, dan zal hij niet nalaten deze mensen op grote hoeveelheden bier en voedsel te onthalen. Zijn burens hebben er immers voor gezorgd dat hij weer terug kon komen. Als iemand niet terugkeert naar een vroeger erf van hem zelf, maar naar een vroeger erf van zijn vader, dan slacht hij bovendien een koe of een stier voor de buurt.

De rechten van het individu op het erf lijken sterker te worden en de zeggenschap van de partijcel aan betekenis in te boeten. Hiervoor kunnen een aantal oorzaken aangegeven worden. In de eerste plaats durft men tegenwoordig geen buurtgenoten meer met geweld te verjagen, want men weet dat dit door de overheid niet getolereerd wordt. Het feit dat steeds meer mensen cacao-bomen, die ook bij vertrek het eigendom van de planter blijven, op hun erven planten, versterkt hun rechten op dat erf (zie pag 137). Ook schijnt de moderne rechter geneigd de rechten van het individu vis à vis de cel te steunen en de bewoner van een erf te beschouwen als de eigenaar, dit in tegenstelling tot het gewoonterecht.

Andilile versus de cel.

Andilile (104) had een oudere broer die in Ikulu woonde. Drie jaar geleden stierf zijn broer en Andilile erfde. Hij verhuisde niet naar Ikulu maar bleef in Ngamanga wonen. Tegelijkertijd nam hij geen afscheid van de burens in Ikulu (zie pag 205) omdat hij zijn broers erf wilde houden om er cacao's te planten. De celvoorzitter was het daar niet mee eens en gaf het erf aan iemand anders. Andilile diende een klacht in bij de primary court en won. De celvoorzitter gaf zich niet gewonnen en ging in hoger beroep bij de court of appeal in Usherika. Ook daar kreeg Andilile gelijk.

Naar Andilile vertelde, werd er ongeveer het volgende gezegd:

Rechter: "Hoe is Molo (de broer van Andilile) aan dat erf gekomen?"

Celvoorzitter: "De mafumu hebben het hem gegeven."

Rechter: "Wie erfde toen Molo stierf?"

Celvoorzitter: "Andilile."

Rechter: "Als Andilile de erfgenaam is, waar beklaag je je dan over?"

Celvoorzitter: "De bezitter van het erf is gestorven, dus het erf is nu van ons en wij willen het aan een nieuwkomer geven."

Rechter: "Ik zie niet in waarom het erf niet van Andilile zou zijn. Zijn er bomen?"

Celvoorzitter: "Ja, er zijn bomen."

Rechter: "Van wie zijn die?"

Celvoorzitter: "Die zijn van Andilile."

Rechter: "Je bent een dief, ook al steel je geen koeien of kleren. Je steelt iemands erf. Andilile heeft geërfd en alles is van hem."

Celvoorzitter: "Sinds zijn broer gestorven is, heeft niemand dat erf onderhouden; het ligt daar maar."

Rechter: "Zelfs al lag het honderd jaar braak dan was het nog van Andilile. Heeft Molo gezegd dat het niet voor Andilile was?"

Celvoorzitter: "Neen, hij heeft gezegd dat Andilile zijn erfgenaam was."

Rechter: "Dan is alles van Andilile, zelfs de grond. Zei Andilile dat je het erf aan een ander kon geven?"

Celvoorzitter: "Nee, dat heeft hij niet gezegd."

Rechter: "Dan is het erf van Andilile en jij moet de kosten van het geding betalen."

Volgens het gewoonterecht had Andilile moeten kiezen: of naar Ikulu verhuizen, waarop hij zijn broers erf op dezelfde voorwaarden zou hebben gekregen of in Ngamanga blijven, maar dan had hij afscheid moeten nemen van de burens in Ikulu en het erf moeten opgeven. Voordat men begon cacao te planten, zou ook niemand er in geïnteresseerd geweest zijn een erf aan te houden waarop men niet wilde wonen. Nadat Andililes vader overleden was, werd zijn erf aan Jimo (33) gegeven. De bomen die er staan, zijn van Andilile, maar tegen het feit dat het terrein zelf aan een nieuwkomer toegewezen werd, had niemand in de familie enig bezwaar.

De bomen op het erf

Bomen die vanzelf opgekomen zijn, zijn het eigendom van de bezitter van de grond waarop ze staan. Als hij zijn rechten op de grond verliest, is hij ook zijn recht op de bomen kwijt.

Bomen die geplant zijn, blijven het eigendom van degene die ze geplant heeft. Is de planter een vrouw, dan zijn aan dit recht enkele beperkingen verbonden. De bomen zijn alleen van haar als zij ze plant op het erf van de man die haar getrouwd heeft, dus niet op dat van zijn erfgenaam en ze blijven slechts haar eigendom zolang ze met hem getrouwd blijft. Bij een eventuele scheiding verliest zij haar rechten. Ook bij vertrek blijft degene die de bomen en bamboes geplant heeft, er de eigenaar van. Bananen vormen een uitzondering, die zijn voor de nieuwe bewoner die er mee kan doen wat hij wil. Alle andere bomen mag hij niet kappen maar hij mag wel de vruchten plukken. De eigenaar kan ook van de vruchten plukken. Als hij echter te vaak plukt of te veel meeneemt, dan zal de huidige bezitter van het erf zeggen: "Kap je bomen om, want ik wil mijn eigen bomen planten en mijn eigen vruchten hebben."

Er stonden vroeger niet veel bomen op een erf; men plantte er hoogstens een paar fruitbomen, brandhoutbomen of soms sierbomen, zodat er altijd voldoende ruimte overbleef voor de bananen en een nieuwe bewoner niet werkelijk gehinderd werd door de bomen van zijn voorganger(s). Aan de andere kant was het nauwelijks een bezwaar voor de eigenaar van een boom om de vruchten grotendeels over te laten aan zijn opvolger, omdat ze in de regel geen of nauwelijks geldwaarde hadden. Deze situatie verandert nu men begonnen is om zoveel mogelijk cacaobomen te planten. Naarmate de cacaobomen groter worden, moet een deel van de bananen worden gekapt. Terwille van de bomen van de vorige bezitter zouden dan de bananen van de nieuwe bewoner van het erf moeten verdwijnen. Een onmogelijke eis, aangezien bananen voor velen gedurende een groot deel van het jaar het hoofdvoedsel vormen. Maar om voor de handliggende redenen zijn ook weinigen bereid hun kostbare cacaobomen zomaar aan anderen af te staan. Wat men nu ziet, is dat men steeds meer overheelt naar het standpunt dat de eigenaar van de cacaobomen ook de eigenaar is van de grond waarop ze staan.

In 1970 wilde de cel dat Jimo (33) een deel van zijn erf zou afstaan aan een nieuwkomer, Jimo weigerde en beweerde dat de buurt geen enkele

zeggenschap meer had over zijn erf omdat hij er cacao geplant had. Na weken van ruzie en dreigementen gaf Jimo toe en stemde hij er mee in dat de nieuwkomer er zou komen, maar niet vóórdat hij van de hele buurt de nadrukkelijke toezegging had gekregen dat de cacaobomen en hun vruchten zijn eigendom zouden blijven.

Deze kwestie was de eerste in zijn soort in Ngamanga. In dit geval was het de cel met veel moeite nog gelukt om haar aanspraken op het erf van een lid te doen gelden. Maar het is duidelijk dat, als deze ontwikkeling verder gaat, de cel haar rechten in de erven van haar leden in feite zal zien verdwijnen, want een erf vol cacaobomen is waardeloos voor iemand die de bomen niet bezit, zodat een cel een nieuwkomer niets kan bieden als de vorige bewoner niet bereid is hem zijn bomen te verkopen.

Rijst- en maisvelden

Deze velden zijn individueel bezit en kunnen vererfd worden. De bezitsrechten van een boer op zijn akkers zijn echter aan bepaalde kwalificaties onderhevig: na de oogst kan iedereen zijn vee op de stoppels laten grazen en wat precies de rechten zijn van iemand die weg gaat uit het dorp in welks gebied zijn akkers liggen, is niet helemaal duidelijk.

Er wonen ongeveer een dozijn boeren in Ngamanga die akkers bezitten en bebouwen in de buurdorpen Lupaso en Kisale. Ze zijn allemaal in de laatste 10 à 15 jaar naar Ngamanga verhuisd. De meesten van hen hebben nauwe patrilineaire verwanten in de betreffende dorpen, een vader of een vaders erfgenaam. Aangezien de betreffende akkers van de vader of zijn erfgenaam gekregen zijn, zou er beargumenteerd kunnen worden dat er in de ogen van de dorpsgenoten geen definitieve overdracht heeft plaatsgevonden en dat de eigenaar dus nog steeds bij hen woont. Voorbeelden hiervan in Ngamanga zijn: Anyambwile (79) en Gwakisa (93) die land hebben gegeven aan zoons en andere verwanten die in elk geval in de onderzoeksperiode niet meer in Ngamanga woonden. Niemand heeft daar bezwaren tegen gemaakt, hoewel Anyambwile en Gwakisa zelf zeggen dat ze het land definitief overgedragen en niet uitgeleend hebben. Nog duidelijker blijkt dat dit argument geen gewicht in de schaal legt uit die gevallen waarin onmogelijk volgehouden kan worden dat de bezitter nog in het dorp woont. Daniël (63), die uit Lupaso naar Ngamanga verhuisd is omdat hij bij christenen wilde wonen en die zijn land in Lupaso nog steeds in gebruik heeft, is

zelf zijn vaders erfgenaam. Mwaikima (117), die ongeveer 60 jaar is en dus waarschijnlijk geen "vader" meer heeft, is een paar jaar geleden als heks uit Kisale weggejaagd maar zijn land daar gebruikt hij nog steeds. Pantumbati, die na een ruzie met Lazaro (24) naar Lupaso gevlucht is, gebruikt nog steeds zijn akkers in Ngamanga. Ndolilwe (49) is weliswaar zijn "vader" maar deze akkers had hij verworven buiten deze familierelaties om. Het meest ondubbelzinnige voorbeeld is Andrea, een vroegere dominee van de kerk in Ngamanga Mission, Kakaaka, de toenmalige lifumu, gaf hem een rijstveld en sinds zijn overplaatsing in 1963 is hij het blijven bebouwen. Hij kwam hier als vreemdeling, werkte hier enkele jaren, vertrok weer en het land bleef in zijn bezit. In 1968 probeerde Atubonekisyé (60) het van hem af te nemen met het argument dat het land niet aan hem persoonlijk, maar aan de gemeente was gegeven voor gebruik door de dominee. Ambakisye (78), de zoon van Kakaaka, verklaarde echter dat het wel aan Andrea persoonlijk gegeven was en daarmee was de zaak afgedaan. Uit deze voorbeelden krijgt men duidelijk de indruk dat het feit dat iemand niet langer tot de dorpsgemeenschap behoort, niet van invloed is op zijn bezitsrechten op zijn akkers.

Makandi (9), die van 1959 tot 1963 lifumu van Ngamanga was, geeft echter een ander beeld als hij vertelt hoe hij het land van iemand die vertrokken was, herverdeelde: "Kapiki was een nieuwkomer die een grote akker bezat. Hij stierf en zijn broer erfde deze akker. Na enige tijd nam die broer afscheid en vertrok. Amon, de zoon van Kapiki, woonde nog hier, dus ik besloot hem ook een stuk van dat land te geven. Toen we er heen gingen om het te verdelen, beklagde hij zich dat wij zijn vaders land namen. Ik legde hem toen uit dat zijn vaders erfgenaam weggegaan was en dat het land dus ter beschikking van de lifumu was. Hij begreep het en ik verdeelde het land tussen hem en drie anderen." Uit dit verhaal is niet duidelijk of Kapiki's erfgenaam het land zelf had kunnen behouden na zijn vertrek uit Ngamanga. In elk geval kon hij het niet aan Amon geven. Hier tegenover staat dat, toen in 1968 Kasuja, een andere nieuwkomer, Ngamanga weer verliet en hij zijn akker aan Ambilikile (15) gaf, dit geaccepteerd werd. De conclusie uit deze min of meer strijdige gegevens moet waarschijnlijk zijn, dat vroeger iemand die uit een dorp wegtrok, zijn rechten op zijn akkers daar verloor. Tegenwoordig nu grond schaars is, probeert men zijn land te behouden ook als men uit het dorp vertrekt.

Deze poging lukt vaak. Soms lukt het ook aan de vertrekkende eigenaar om zelf zijn land weg te geven, als hij het zelf niet meer gebruiken wil, waardoor het ook niet meer automatisch vervalt aan het dorp of aan de cel.

Vroeger was het ook voor niemand een probleem zijn grond op te geven als hij verhuisde, omdat hij er op kon rekenen dat hij in zijn nieuwe woonplaats voldoende grond toegewezen zou krijgen. Tegenwoordig heeft een dorp of een cel zelden of nooit meer grond ter beschikking, zodat een nieuwkomer er niet meer op kan rekenen dat hij land krijgt. Men zegt nog wel: "Ja natuurlijk, als je iemand toestemming geeft om in je dorp te komen wonen, dan moet je hem ook bouwland geven." Maar het kan niet meer en het gebeurt niet meer.

Land wordt nog niet gekocht en verkocht. Pacht vragen voor onbewerkt land gebeurt ook nog maar zelden en dan meestal in het geheim omdat het als erg gierig en inhalig beschouwd wordt. Als land overgedragen wordt, is het tegenwoordig meestal door vererving (voor het erfrecht zie pag.198 e.v.).

De weidegronden

De woeste gronden die bij een dorp horen, staan iedereen, ook niet-inwoners, ter beschikking voor beweiding en voor het sprokkelen van brandhout. Iedere inwoner van het dorp kan er desgewenst een milletveld ontginnen. Na de oogst maakt het land weer gewoon deel uit van de algemene weidegronden en de gebruiker verliest alle specifieke rechten. Soms proberen mensen wel eens aanspraken te maken op een stuk grond met het argument dat ze er vroeger millet verbouwd hebben, maar die aanspraak wordt nooit geaccepteerd.

LANDGEBREK EN DE VERDELING VAN LANDBEZIT

De invoering van rijst als marktgewas, de invoering van de ploeg, die het één man mogelijk maakt grote stukken grond te bewerken, en een groeiende bevolking hebben land al tot een schaars goed gemaakt. Op een aantal plaatsen zou het nog wel mogelijk zijn de akkerbouw uit te breiden ten koste van het grasland. Het is echter in het algemeen verboden grasland te ontginnen voor permanente landbouw. In 1970 is het een aantal inwoners van cel II na eindeloze strijd gelukt toestemming te krijgen om de

rijstakkers die ze in de weidegronden achter hun huis aangelegd hadden, te mogen behouden. Dit is echter een uitzonderingsgeval. Het gebeurt regelmatig dat de VDC mensen die ondanks het verbod zich toch op de weidegronden gevestigd hebben, verdrijft. Het is dus niet langer mogelijk voor een boer om zijn areaal uit te breiden door ontginning van ongebruikt, vrij land. Een jonge man kan alleen nog maar een levensvatbaar bedrijf beginnen als hij voldoende land krijgt of erft of als hij kans ziet een paar akkers te pachten.

De verdeling van het grondbezit over de boeren van Ngamanga is zeer ongelijk. Met als gevolg dat sommigen helemaal geen akkers hebben, alleen een erf, en vele anderen onvoldoende land bezitten om in de behoeften van de familie te voorzien.

Tabel 3 Landbezit per familiehoofd. Ngamanga 1968

Oppervlakte ares	Aantal familiehoofden	Percentage familiehoofden
geen land	7	6
0 - 50	23	21
51 - 100	18	17
101 - 150	20	18
151 - 200	13	12
201 - 250	10	9
251 - 300	8	7
301 - 350	2	2
351 - 400	3	3
meer dan 400	5	5
totaal	109	100

Opm. 1. voor 8 bedrijven ontbreken voldoende gegevens.

2. de bedrijven groter dan 400 ares hebben resp. een oppervlakte van 420, 530, 630, 900 en 3580 ares.

De cijfers in deze tabel hebben alleen betrekking op familiehoofden. Behalve deze familiehoofden zijn er nog een vrij groot aantal ongehuwde jongemannen boven de twintig, die op één of twee uitzonderingen na geen van allen enig land bezitten buiten hun huiserven.

Oorzaken van de ongelijke bezitsverhoudingen

Een aantal factoren heeft bijgedragen tot de grote verschillen in grondbezit van de families in Ngamanga. Een eerste faktor is het tijdstip waarop men zich in Ngamanga gevestigd heeft. Landschaarste is een recent verschijnsel en tot 10 of 15 jaar geleden was het nog mogelijk grote stukken land in bezit te nemen of te krijgen, zodat landgebrek vooral voorkomt bij jongeren en bij nieuwkomers, tenzij ze land geërfd hebben.

In de tweede plaats blijkt senioriteit binnen de verwantschapsgroep een rol te spelen. Ten eerste erft de oudste zoon als zijn generatie eenmaal aan de beurt is. Ten tweede kan hij, zolang zijn broers nog jong zijn, van hen verlangen dat ze hem op het land helpen, zodat tot voor kort, toen iemands landbezit nog vooral afhing van de hoeveelheid grond die hij kon bewerken, de oudste de beste kansen had om de grootste stukken in bezit te nemen. Tegenwoordig is het nog zo, dat nu vaders begonnen zijn hun zoons, indien mogelijk, een stuk grond te geven bij hun huwelijk, ze vanzelfsprekend bij de oudste beginnen; daar er in de regel niet genoeg is voor allemaal, leidt ook dit tot ongelijkheid. Gwakisa (93) heeft zes zoons, de oudste drie heeft hij een stuk grond kunnen geven, maar hij zegt dat de andere drie niets zullen krijgen omdat hij anders zelf onvoldoende overhoudt.

Verder blijkt dat de leden van de chiefs familie, de abalafyale, vaker grote stukken grond hebben dan de overige dorpelingen.

De laatste faktor is de persoonlijke inzet. Leeftijd, senioriteit en afkomst hebben bepaalde personen betere kansen gegeven dan anderen, maar daarmee is nog niet gezegd dat ze altijd van deze kansen optimaal gebruik gemaakt hebben. In hoeverre ze dat gedaan hebben, hangt onder andere af van de vraag of ze er tijdig de noodzaak van hebben ingezien, of ze fysiek tot veel zwaar werk in staat waren en of ze voldoende aggressief waren om hun land zo nodig met geweld te verdedigen.

Bedrijfs grootte³

De variatie in bedrijfs grootte is minder groot dan de variatie in grondbezit. Diegenen die geen land bezitten, hebben allemaal één of meer akkers geleend of gepacht. In de categorie tot 100 ares heeft 40% land geleend of meer akkers geleend dan uitgeleend, en slechts 10% heeft meer uitgeleend dan geleend. Tussen 100 en 150 ares heeft nog 40% meer geleend dan uitgeleend, maar 25% heeft meer uitgeleend dan geleend. Boven de 150 ares heeft nog maar 10% land geleend en dan gaat het meestal om boeren die wel voldoende rijstakkers hebben, maar helemaal geen drogere grond om wat mais of cassave te planten, terwijl 55% meer land heeft uitgeleend dan geleend.

Sociale gevolgen

De schaarsheid van de bruikbare bouwgrond en de zeer ongelijke verdeling van het grondbezit hebben geleid tot een situatie waarin de bezitters van grote arealen eigenlijk plotseling een potentiële basis voor sociale en economische macht hebben gekregen. Zij hebben immers de mogelijkheid anderen van zich afhankelijk te maken door hun het land in bruikleen te geven dat ze zelf niet hebben. In de tweede plaats kunnen bezitters van grote stukken land grote hoeveelheden rijst verbouwen en zo veel geld verdienen. We zien dan ook in Ngamanga gevallen van duidelijk zichtbare afhankelijkheidsrelaties tussen personen die land geleend hebben en de boer die het hun geleend heeft. De relatie tussen Solomoni (97) en Angomwile (91) is hier een voorbeeld van. Solomoni heeft een flink stuk grond van Angomwile in bruikleen. Solomoni laat zich vrijwel dagelijks bij Angomwile zien en hij knapt er allerlei karweitjes op: als het dak gerepareerd moet worden, dan doet Solomoni dat, als Angomwile niet thuis is, worden de koeien gemolken of door zijn jongste broer, Amanyisye (88) of door Solomoni. Afwilile (76), die zo grote druk kan uitoefenen op zijn

³ Het meten van het hele bedrijf inclusief geleend land riep veel problemen op, omdat de eigenaars er nogal eens bezwaren tegen maakten, of de leners bezwaren vreesden als een stuk land gemeten en opgeschreven werd op naam van de lener. Ongeveer 25% van het geleende land bleek in andere dorpen geleend en dus nooit opgemeten te zijn, zodat het niet mogelijk bleek achteraf de bedrijfs grootte vast te stellen voor iedereen.

jongere broer Asumwisy (72), die geheel afhankelijk is van land dat hij van Afwilile geleend heeft, dat deze een koe afstaat aan William (136) (zie pag 212), is een ander voorbeeld.⁴ Ook van het gebruiken van het bezit van grote arealen voor het verbouwen van veel rijst voor de verkoop is er een voorbeeld: naar men zegt, verdiende Lazaro (24), die verreweg de grootste grondbezitter in Ngamanga is, met zijn rijst zoveel geld dat hij ernstig overwogen heeft een vrachtauto te kopen.

Er zijn echter ook voorbeelden van gedrag die in strijd zijn met bovenstaande veronderstellingen, van gevallen waarin het lenen van land niet tot afhankelijkheidsrelaties heeft geleid. Hiervoor zijn tweeërlei verklaringen denkbaar. In de eerste plaats hebben de Nyakyusa een sterk egalitaire ideologie; dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Nederlandse boerengemeenschappen waar standsverschillen gebaseerd op ongelijke bezitsverhoudingen een zeer belangrijke plaats wordt toegekend. Hier wordt een grote boer algemeen geacht, niet alleen door degenen die direct van hem afhankelijk zijn. Dit algemene respect stelt hem in staat invloed uit te oefenen op tal van zaken binnen het dorp; kortom het geeft hem macht, wat de algemene achting die hij bezit, in een cirkelloop verder versterkt. De Nyakyusa kennen deze, door de wijdere maatschappij gesanc-tioneerde en door de religie "geheiligde" standsverschillen op basis van bezit niet. Bovendien was voor hen het bezit dat telde, veebezit en niet land; landbezit was tot voor kort van geen enkel belang, omdat iedereen over voldoende land kon beschikken. Deze egalitaire ideeën en opvattingen beïnvloeden ongetwijfeld het gedrag van grondbezitter en lener ten opzichte van elkaar, zodat daar minder respectvol gedrag en minder onderdanigheid te vinden is dan men zou kunnen verwachten. Belangrijker nog is dat door het feit dat een grondbezitter geen algemeen respect ontvangt, de macht die hij kan uitoefenen, in hoge mate beperkt blijft tot degenen die direct van hem afhankelijk zijn; zijn bezit verschaft hem niet als het ware automatisch een vooraanstaande en invloedrijke positie binnen de dorpsgemeenschap.

⁴Voor een uitvoerige beschrijving van dit standpunt zie Landscarcity and Rural Inequality in Tanzania, P.M. van Hekken, H.U.E. Thoden van Velzen, 1972.

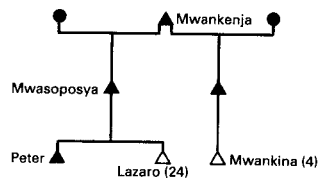
Aan de andere kant is landgebrek zo zeer een onderwerp van gesprek en zijn er zoveel rechtszaken om het bezit of de begrenzing van akkers dat niemand zijn ogen lang gesloten kan houden voor de feiten. Deze verklaring kan dan ook niet meer dan een zeer gedeeltelijke zijn. Een verdere verklaring is dat het bovengenoemde mechanisme slechts functioneert als er aan een aantal voorwaarden voldaan is. Het materiaal uit Ngamanga suggereert een aantal van deze voorwaarden. De eerste voorwaarde is dat de geleende grond van groot belang moet zijn voor de boer die het geleend heeft. Dit betekent in de eerste plaats dat het geleende areaal relatief groot moet zijn ten opzichte van het eigen bezit of het land dat men van anderen geleend heeft. In Ngamanga hebben een 40-tal boeren land geleend. In de meeste gevallen gaat het om kleine stukjes. Een klein stuk grond kan van essentieel belang zijn voor wie niets heeft, maar de helft van de leners bezit zelf meer dan 100 ares en dan schept tien ares meer of minder geen afhankelijkheid. In de tweede plaats komt het voor dat boeren van drie of vier burens land geleend hebben en dat vermindert de afhankelijkheid ten opzichte van elk van de uitleners, ook als het totale oppervlak geleend land relatief groot is. Er bestaat niet alleen gebrek aan bouwland maar ook aan ploegen en vooral aan trekdieren. Degenen die zoveel land bezitten dat ze ervan kunnen uitlenen, hebben lang niet altijd voldoende trekdieren. Als zo iemand land aan een buur in bruikleen geeft, die als tegenprestatie zijn land voor hem ploegt, dan ontstaat er geen eenzijdige maar een wederzijdse afhankelijkheid.

Geleende grond schept ook alleen afhankelijkheid als de leners geen bronnen van inkomsten buiten de landbouw hebben. Als dit wel het geval is, vormt de opbrengst van eventueel geleende akkers niet meer dan een welkome aanvulling van hun inkomen. Bovendien, en dat is waarschijnlijk nog belangrijker, stelt hun salaris hen in staat de coöperatie te laten ploegen, zodat zij altijd kunnen aanbieden om in ruil voor het gebruik van een akker het aangrenzende land van een boer ook te ploegen. Het gebrek aan trekdieren en arbeidskracht is voldoende groot om te zorgen dat hiervoor altijd liefhebbers zijn. Atubonekisyé (60), John Katasya (89) en de dominee (80) zijn zulke boeren. Ze zijn nieuwkomers, dus hebben ze weinig land en ze hebben alle drie vrij veel land geleend van "grootgrondbezitters" in de gemeente. Hiervoor laten ze meestal ook een

deel van het land van deze boeren ploegen. Bovendien vinden dezen het waarschijnlijk nuttig een goede relatie met de hoogste leiders in de gemeente te hebben, nog afgezien van het prestige dat zo'n relatie met zich meebrengt.

Hieronder worden enkele voorvallen beschreven die laten zien hoe weinig plezier Lazaro (24) had van het feit dat hij land uitgeleend had, op het moment dat hijzelf in moeilijkheden geraakt was. Deze voorvallen illustreren de volgende voorwaarde voor het ontstaan van een patroon-client relatie: de positie van de bezitter van de grond moet onaantastbaar zijn. Dat betekent dat zijn aanspraken op de grond onomstreden moeten zijn en dat zijn sociale positie in het algemeen veilig moet zijn. Is dit niet het geval dan bestaat het gevaar dat de lener de akker voor zich opeist en in het meer extreme geval dat hij zich tegen de bezitter in moeilijkheden keert in de hoop dat hij het land zal kunnen behouden als de laatste geëlimineerd is. Juist wanneer iemand in hoge mate afhankelijk is van het land dat hij geleend heeft, zijn deze reacties niet denkbeeldig.

Lazaro heeft land uitgeleend

Lazaro (24) bezit verreweg het meeste land in Ngamanga. Niettemin heeft hij maar aan één persoon land uitgeleend en wel aan zijn vadershalfbroerszoon Mwankina (4). Op het moment dat Lazaro in Ngamanga terugkomt en dit verhaal begint, woont Mwankina in Ipinda.

Zodra hij thuis was, stuurde Lazaro een boodschapper naar Mwankina en liet hem zeggen dat hij de akker terug wilde hebben. Mwankina begon daarop ogenblikkelijk het land te ploegen. Toen hij dit hoorde, ging Lazaro zelf naar de celleider van Mwankina en vroeg deze naar Mwankina te gaan en hem te zeggen dat de eigenaar terug was en dat die nu zelf zijn lande wilde. De celleider bracht de boodschap over. Waarop Mwankina nog eens zo hard ging werken.

Als volgende stap diende Lazaro een klacht tegen Mwankina in bij diens celleider. De celvergadering kwam bijeen om de zaak te horen en vroeg Lazaro zijn standpunt uiteen te zetten. Lazaro: "Mwankina had geen land. Hij is familie van mij en omdat ik niet wilde dat hij in moeilijkheden zou komen, zei ik hem dat hij mijn land in Ibungu kon gebruiken, ik zelf was toen in Kandiali. (Lazaro heeft als enige twee huizen; één in Ibungu en één in Kandiali. Kandiali is geen dorp, alleen Lazaro's huis staat er; het ligt dicht bij Mitugutu.) Mwankina was toen mijn goede vriend en hij was me zeer dankbaar.

Later, toen ik al in Mbeya gevangen zat, kwam mijn broer Peter naar Ngamanga. (Peter heeft zijn hele volwassen leven in Tanga gewoond.) Omdat ik vond dat hij te oud was om helemaal vanuit Ibungu naar mijn land in Kandiali te lopen, stuurde ik mijn vrouwen bericht dat ze Mwankina moesten vragen Peter een stukje van zijn land af te staan. (Het huis in Kandiali is onbewoond geweest zolang Lazaro gevangen zat). Mwankina weigerde botweg; hij zei dat het land van hem was en dat hij alles vasthield voor zijn zoons. Toen ik dit hoorde, zei ik ze het erbij te laten voor het moment en dat ik zelf de kwestie wel zou regelen zodra ik terugkwam. Toen ik terugkwam, heb ik Mwankina meteen bericht gestuurd, want, dacht ik, laat ik hem tijdig waarschuwen dat hij ander land moet zoeken. Vervolgens hoorde ik dat hij juist meteen op dat land aan het werk was gegaan. Ik dacht toen: ik heb fout gedaan door iemand te sturen die hij niet goed kent, en ik zelf ben zijn celleider gaan vragen de boodschap over te brengen. Maar hij gaat nog steeds door met ploegen en ik hoor ook te veel dingen die hij over mij gezegd heeft. Daarom heb ik hem nu aangeklaagd om in het openbaar mijn land terug te eisen." De vergadering: "Mwankina, heb je het gehoord? Heb je getuigen?" Mwankina: "Ja, ik heb het gehoord en mijn vrouwen zijn getuigen." De vergadering: "Oh, je vrouwen. Wat kunnen ze getuigen?" Mwankina: "Ze weten dat het land niet van mij is maar van Lazaro." De vergadering: "Dus je weet dat het land van Lazaro is?" Mwankina: "Ja, het is van hem." Vergadering: "Lazaro, heb je het gehoord?" Lazaro: "Mensen, ik denk dat hij ons voor de gek probeert te houden. Op de boodschappen die ik stuurde, antwoordde hij ook heel beleefd. Breng ons naar de rechtbank." Mwankina smeekt en bidt en Lazaro laat zich vermurwen om van deze eis af te zien. Dorpscommentaar: Mwankina had de eerdere boodschappen naast zich neergelegd omdat hij dacht dat hij wel getuigen zou kunnen vinden, die bereid waren te verklaren dat het land van hem was.

Ongeveer een week later wil Mwankina naar Lazaro voor de rouw om Peter, die tijdens Lazaro's afwezigheid gestorven is. Hij is van plan een stier en een koe te brengen. Hij vraagt Makandi (9) en andere burens met hem mee te gaan. Men stuurde Lazaro bericht dat Mwankina wilde komen. Lazaro liet weten dat hij hem niet zou ontvangen. Een jongere halfbroer van Lazaro lichtte tegenover Ambilikile (15) de weigering toe: "We hebben er in de familie over gepraat en besloten hem niet te ontvangen omdat wij anders ook zullen sterven. Het is heel makkelijk een vriend te vermoorden; je deelt alles en je kunt hem zo vergiftigen. Maar als je iemand

isoleert, waar zal hij je vinden? Hij heeft al één van ons vermoord en dat is genoeg. Twee koeien zijn ons ons leven niet waard. Zijn we arm, dan zijn we arm." Men neemt aan dat Mwankina Peter gedood heeft in de hoop het land te kunnen houden als Lazaro zelf terechtgesteld zou worden.

Enkele dagen later besluit Lazaro, die vermoedelijk wil laten zien dat er met hem nog steeds niet te spotten valt, Mwankina toch te ontvangen. Hij heeft enkele vrienden en verwanten uit Ipinda uitgenodigd en uit Ibungu: Makandi (9), Ambilikile (15), Andalwisy (3) en Sultani (6); Johan (1) was toevallig aanwezig. Op een afstandje zitten Hetnes, zijn dochter, enkele van zijn oudere vrouwen en twee zusters. Lazaro had ze gezegd te komen luisteren.

Mwankina komt met twee zoons en Joram (2) Na enkele inleidende opmerkingen komt Lazaro terzake: "Ik ben blij Mwankina. Voor zover ik weet was jij erbij toen Peter gewassen en begraven werd?"

Mwankina: "Ja."

Lazaro: "Ja?"

Mwankina: "Ja."

Lazaro: "De zondag dat de rouw hier begon, was je er toen?"

Mwankina: "Nee."

Lazaro: "Waarom niet?"

Mwankina: "Ik had geen bericht gekregen."

Lazaro: "En nu dan?"

Mwankina: "Tenslotte ben ik maar uit mezelf gekomen, want er kwam geen bericht."

Lazaro: "Maar de volgende maandag ging je naar het land. Ik zou in zo'n geval thuis gebleven zijn om op een bericht te wachten. Daarom zeg ik dat je er niet bij was toen Peter gewassen en begraven werd."

Mwankina: "Ik was er wel bij."

Lazaro: "Waar waren je vrouwen zondag?"

Mwankina: "Ze waren er niet."

Lazaro: "Vrienden, ik zelf was er niet toen Peter stierf. Ik vraag jullie, familie en mafumu, vertel me iets over die tijd."

Sultani: Mwankina, was je erbij toen we hem wassen en begroeven?"

Mwankina: "Ja."

Sultani: "Je was erbij. Wat gebeurde er?"

Mwankina: "Mwangonda (een halfbroer van Lazaro) zei dat we pas een rouw zouden houden als Lazaro terug was."

Sultani: "Daarom zeg ik dat je er niet bij was, je praat erover als over iets dat je van horen zeggen hebt."

Makandi: "Hij liegt, hij was er niet bij toen we Peter wassen."

Misschien bij het begraven, maar niet bij het wassen, hoewel hij familie is. Waar was je bang voor?"

Mwankina: "Ik was niet bij het wassen, bij het begraven wel."

Lazaro: "Je maakt me kwaad. Die koe en die stier heb je die voor dezelfde reden gebracht of voor verschillende?"

Mwankina: "De koe is voor de rouw. De stier is voor de verzoening na die kwestie over de akker."

Een van de verwanten uit Ipinda: "Ik weet dat Mwankina niet voor de rouw gekomen is. Hij zegt dat hij om twee redenen gekomen is, maar hij denkt alleen maar aan dat land."

Sultani: "Dat denk ik ook. Hij komt alleen voor het land."

Lazaro: "Ik ken Mwankina. Als hij echt voor de rouw komt, dan had hij die maandag en dinsdag thuis op bericht gewacht in plaats van te

gaan ploegen. Daarom zeg ik: "Peter is geen familie van je; daarom ben je gaan ploegen." Dus weet ik dat je niet voor de rouw gekomen bent, maar om andere redenen. Ik weet dat die maandagmorgen de mensen je vroegen: "Hé, ga jij ploegen? Weet je niet dat de rouw bij Lazaro begonnen is?" en dat jij zei: "De familie is groot; Lazaro en ik zijn uit elkaar en dit land is van mij."

Makandi: "Ja, ik zag hem daar met een zeis en een speer. Ik vroeg: "Hé waarom heb je die bij je?" Hij zei: "Ik weet dat hij gevaarlijk is, daarom moet ik gewapend zijn als hij komt." En je zei: "Jij en Kakaaka hebben me deze akker gegeven; jij bent mijn getuige." Maar ik antwoordde: "Ik weet alleen dat Lazaro je deze akker gegeven heeft."

Ambilikile: "Mwankina, wat heb je hierop te zeggen?"

Mwankina: "Niets, ik weet dat ik een fout gemaakt heb."

Lazaro: "Je maakt me kwaad. Ik had al gehoord wat je gezegd hebt. Ik heb geleerd niet meer te vechten; in de gevangenis hebben ze goede leermeesters. Die heb jij hier blijkbaar niet gehad. Je wilde me tot vechten verleiden zodat ik weer de gevangenis in zou gaan. Maar we zullen met woorden vechten. Jij wilde mij weer de gevangenis in hebben, hoe kan ik je dan welkom heten? Peter was mijn broer. Mwankina was geen vriend van Peter, hij kwam niet eens voor de rouw. Dus hoe kan ik, die een broer van Peter ben, hem verwelkomen? Ik weet dat hij om andere redenen gekomen is."

Aanwezigen: "Mwankina, wat heb je hierop te zeggen?"

Mwankina: "Niets. Ik kom alleen voor de rouw. Vergeef me."

Makandi: "Als je voor de rouw kwam, dan had je zeker drie koeien moeten brengen en niet twee, die nog verschillende redenen hebben ook."

Lazaro: "Andalwisye, jij was erbij. Waarom zeg jij niets?"

Andalwisye, stamelend: "Ik denk, ik denk. Bij het wassen weet ik niet; bij het begraven was hij wel."

Lazaro: "Waarom praat je zo zachtjes? Vrouwen verstaan jullie iets?"

Vrouwen: "We horen niets."

Lazaro: "Spreek op. Waar ben je bang voor?"

Andalwisye: "Of hij bij het wassen aanwezig was, weet ik niet. Bij het begraven was hij wel."

Makandi: "Waar schaam jij je voor? Zeg: Hij was er niet bij." We weten dat hij om andere redenen gekomen is."

Andalwisye: "Bij het wassen was hij niet aanwezig; bij het begraven wel."

Lazaro: "Daarom verbaast hij me. Als hij er toen niet bij was, dan is hij nu ook niet voor de rouw gekomen."

Ambilikile: "Mwankina, ik vind niets om je te helpen. Je maakte een grote fout door te gaan ploegen in plaats van op een boodschap te wachten. Het bewijst dat akkers meer jouw familie zijn dan mensen. Jij denkt alleen maar aan land."

Mwankina: "Ik heb niets te zeggen. Ik weet dat ik een fout gemaakt heb."

Lazaro: "Ik verbaasde me dat je vrouwen er niet waren."

Mwankina: "Ze waren ziek."

Lazaro: "Mensen, kunnen we hem welkom heten?"

Makandi: "Nee, hij wilde je weer in de gevangenis brengen."

Lazaro: "Ik ben maar de "knecht" van Peter; hij was de oudste. Hoe kan ik zeggen dat Peter een dwaas was geen vriend van Mwankina te

zijn en hem verwelkomen. Mwankina, je bent niet welkom. Verdwij! De misyuka (vooroudergeesten) zouden me veroordelen als ik je ontving.

Vrouwen hebben jullie iets te zeggen?"

Vrouwen: "Je hebt gelijk, wij hebben niets te zeggen."

Hetnes: "Ik ben blij vader. Ik dacht al: wat praat hij toch lang.

Wil hij hem toch ontvangen?"

Ze vertelde vervolgens uitgebreid hoe zij met Peter naar Mwankina gegaan was om een stuk grond te vragen en hoe deze het hun geweigerd en hen weggejaagd had.

Lazaro: "Joram, wil jij nog iets zeggen?"

Joram: "Wat kan ik zeggen. Mwankina is fout zoals jullie zelf zeiden."

Lazaro: "Goed. Ik vroeg maar, opdat je niet zou zeggen dat je geen kans gekregen had."

Mwankina verdween, diep beschaamd.

Het is duidelijk dat dat stuk grond Mwankina veel waard is. Het begint er mee dat hij onenigheid met zijn eigen broers riskeert om het te kunnen lenen (zie pag 220) En zoals Lazaro zelf zegt, Mwankina was hem zeer dankbaar. Vervolgens neemt hij de vijandschap van Lazaro en zijn naaste familie op de koop toe als hij denkt dat hij op die manier het land in bezit kan krijgen. Als hij het kwijtgeraakt is, is hij bereid zich diep te vernederen en twee runderen op te offeren in de hoop het land terug te krijgen.

Dit alles betekent echter niet dat Lazaro profijt heeft van het feit dat hij Mwankina land geleend heeft, integendeel.

Eerst weigert Mwankina hem te helpen en Peter een stuk van de geleende akker af te staan. Als Lazaro terugkomt en zijn land opeist, weigert Mwankina het af te staan en probeert hem weer in de gevangenis te doen belanden door hem tot een vechtpartij te verleiden. Bovenal hij heeft Peter, Lazaro's oudste broer, vermoord. Dat Mwankina volgens mij Peter niet werkelijk gedood heeft, doet niets af van Lazaro's beleving of van de indruk die deze geschiedenis maakt op andere potentiële "uitleners."

Lazaro was voor zijn gevangenschap ongetwijfeld de rijkste man van het dorp. Over het algemeen is het echter niet zo dat de boeren met het meeste land ook de rijksten zijn. Tijdens de onderzoeksperiode was Atubonekisye (60) verreweg de rijkste man van het dorp, hoewel hij zelf niet meer dan 100 are land bezit. Dat landbezit, boven een zeker minimum, en rijkdom zo zwak gecorreleerd zijn, komt waarschijnlijk doordat land maar één van de productiefactoren is en inzet en ondernemerschap een belangrijke rol spelen bij de tot standkoming van de uiteindelijke bedrijfsresultaten. Een ondernemend man zoals Atubonekisye leent of pacht land en zorgt er voor dat het tijdig geploegd, ingezaaid en gewied wordt. Voor zover hij het zelf niet tijdig kan ploegen, laat hij het door een

traktor van de coöperatie doen en de Kitulano wiedz voor hem. Zijn salaris maakt het hem mogelijk zulke dingen te doen.

Een ander gevolg van de ontstane landschaarste is dat de mensen zich bedreigd voelen door de nieuwe situatie en dat er voortdurend spanningen en ruzies zijn tussen individuen en tussen groepen dorpelingen met land als inzet. In Ibungu is er jarenlang strijd gevoerd door de nieuwkomers die een rij huizen gebouwd hadden tussen de oude dorpskern en de weidegronden, en de bewoners van de oude dorpskern (zie kaart pag. 264) De weidegronden zijn hier niet meer dan een vrij smalle strook grond tussen het dorp en de rijstakkers; de nieuwkomers, die geen ander land hadden, brachten langzamerhand deze strook in cultuur. De oorspronkelijke bewoners hadden het gevoel dat het gebrek aan weide- en bouwgrond op de een of andere manier de schuld was van de nieuwkomers en probeerden deze ontwikkeling weer ongedaan te maken en het gebied weer tot weidegrond te maken. De strijd is tenslotte in het voordeel van de nieuwkomers geëindigd.

Ook zijn er voortdurend ruzies en rechtzaken tussen individuen, burens of familieleden, over de bezits- of gebruiksrechten van bepaalde akkers en over de juiste grensafbakening tussen twee akkers of erven. Minstens 25% van de kwesties die door de celvoorzitters gehoord werden in 1968, hadden betrekking op land. In ruim de helft van de gevallen ging het om de bezitsrechten op een akker, in de rest van de gevallen om de juiste afbakening tussen twee akkers. De grens tussen twee akkers bestaat namelijk uit een smalle strook grond die niet geploegd wordt en waarop beide burens hun onkruid en afval gooien. Het gebeurt nog al eens dat degene die het eerst ploegt, de verleiding niet kan weerstaan om de strook mee te ploegen en het onkruid op de akker van zijn buurman te gooien, als liep daar de grensstrook. Er zijn boeren die kans zien hun land op deze manier aanzienlijk te vergroten. Een voorbeeld is Syakibaga, de eerste vrouw van Jimo (33.) Een paar jaar geleden verdeelde Jimo zijn rijstakker gelijkelijk tussen zijn twee vrouwen, Syakibaga en Estara. Jimo, die er om bekend is dat hij liever lui dan moe is, laat het aan zijn vrouwen zelf over om er voor te zorgen dat het land geploegd wordt. Elk jaar raakt Syakibaga wel met één van haar burens in conflict over de afbakening, maar hun waakzaamheid is kennelijk nog niet voldoende want in 1968 mat Syakibaga's akker 4500m² en die van Estara slechts 3700m².

De toenemende landschaarste is ook van invloed op de geografische mobiliteit. De Nyakyusa waren gewend vaak van het ene dorp naar het andere te verhuizen. Verhuizen wordt beschouwd als het makkelijkste en effectiefste middel om spanningen en problemen met burens en familieleden op te lossen. Langdurige ziekte in de familie of buitengewone sterfte onder het vee wordt meestal toegeschreven aan de magische invloed van de buurt en in zo'n geval vindt men het gewoonlijk het verstandigst maar te verhuizen. Soms gebeurt het omgekeerde en verjaagt de dorpsgemeenschap iemand omdat hij van hekserij verdacht wordt. Zo iemand vindt overigens zonder moeite in een ander dorp weer onderdak. Ongeveer één derde van de bevolking van Ngamanga is hier pas na 1950 komen wonen. Van deze families zijn er 11 gekomen, omdat ze hier land of werk konden krijgen, 10 om aan problemen met hun vroegere burens te ontkomen, 9 omdat ze bij familieleden of medechristenen wilden wonen en tenslotte 5 als erfgenaam.

Zolang er voldoende land ter beschikking was, waren nieuwkomers altijd overal van harte welkom en iedereen kon, zodra de spanningen vergeten waren, zonder moeilijkheden naar zijn oude dorp terugkeren. De laatste jaren is de situatie veranderd. Nieuwkomers zijn nog altijd welkom, maar men heeft geen land meer voor hen en uit de moeilijkheden die de nieuwkomers in Ibungu ondervonden, blijkt hoezeer het welkom onder die omstandigheden kan verkoelen. Degenen die land hebben, willen het niet kwijtraken en verhuizen vaak niet meer ook als er ernstige moeilijkheden met de buurt ontstaan zijn. Daarentegen komt het nu steeds vaker voor dat landlozen van het ene dorp naar het andere trekken in de hoop ergens land te vinden. Of er onder de nieuwe omstandigheden in totaal meer of minder verhuisd wordt, is onbekend, maar het is duidelijk dat er een verschuiving in de motieven ontstaan is: sociale motieven worden minder doorslaggevend en economische motieven worden steeds belangrijker.

Wel of niet verhuizen

In 1947 kwam Ambilikile (15) van zijn laatste verblijf in Zuid Afrika terug en vestigde zich in Mpulo. Hij kreeg land toegewezen en het ging hem goed. Na enkele jaren begon de buurt te praten dat zijn succes aan hekserij te danken moest zijn en dat het maar beter was als hij verdween. Ambilikile gaf zijn land in Mpulo op en verhuisde naar Bujonde waar hij bleef tot zijn land verzwolgen werd door de rijzende waterspiegel van het Malawi Meer. Hij verhuisde naar

Ngamanga waar zijn oudere broer, Atubonekisye (60), woonde. Dat was in 1962, in 1968 raakte hij in een ernstig conflict met de buurt, er werd zelfs openlijk over gepraat hem te doden. Maar Ambilikile dacht er geen moment over om te verhuizen want hij wist dat hij nergens land zou kunnen vinden.

Weer verhuizen

Pyangasu (20) is in Lupaso geboren. In 1961 kwam hij definitief naar huis terug uit Tanga. Hij bouwde een huis in Lupaso maar hij kon er geen land krijgen. Op zoek naar land verhuisde hij eerst naar Kisale en vervolgens naar Ipinda, daarna weer terug naar Kisale. Omdat hij daar toen geen land kreeg, kwam hij naar Ngamanga in de hoop land te krijgen van zijn familie in Lupaso. Tot op heden heeft hij niets gekregen. Hij heeft alleen het stukje grond achter zijn huis en hij bebouwt een deel van zijn moeders land, dat hij waarschijnlijk zal erven.

DE VOORNAAMSTE AGRARISCHE ACTIVITEITEN

Vee

In Ngamanga houdt men rundvee, varkens, schapen, kippen en eenden en een paar honden, katten en duiven. Al deze dieren kunnen het eigendom zijn van vrouwen zowel als mannen; het komt echter maar heel zelden voor dat een vrouw koeien bezit. Het is zo iets ongebruikelijks dat toen Syakibaga, de vrouw van Jimo (33), van een dankbare patient een stiértje kreeg, ze het ogenblikkelijk naar verwanten liet brengen uit angst dat de schuldeisers van haar man niet zouden willen geloven dat het van haar was en het mee zouden nemen. Niettemin komt het in de praktijk wel voor, zoals blijkt uit het feit dat de hele bruidsprijs voor het huwelijk van Kaputjepe (56), de zoon van Jimo en Syakibaga, door Syakibaga betaald is en niet door Jimo.

Het verzorgen, het hoeden en het melken van het vee is mannenwerk, het enige wat de vrouwen doen is de stal uitmesten.

Vee speelt een grote rol in de Nyakyusa economie. Ossen en stieren zijn onmisbaar voor het ploegen, melk en vlees zijn de hoogst gewaardeerde voedingsmiddelen en vee vormt een van de weinige investeringsmogelijkheden binnen de dorps economie. Vee heeft bovendien een duidelijke gevoelswaarde. Iemand die zijn buurmans varken wroetend in zijn cassave vindt, kan tegen de eigenaar zeggen: "Als het weer gebeurt, steek ik hem

dood. Een varken is gewoon vlees, het is geen koe!" Men heeft plezier in zijn koeien, men is er vaak trots op en men is er aan gehecht.

De bruidsprijs werd altijd in vee betaald. Tegenwoordig wordt het nog steeds in vee berekend, maar geld is als betaling even acceptabel als een koe. Hetzelfde geldt voor alle situaties waarin vee gegeven wordt als boete of als zoenoffer. Alleen bij begrafenissen brengt men altijd werkelijk vee, omdat het de bedoeling is dat deze dieren geslacht en gegeten worden.

Vóór de ontwikkeling van de rijstcultuur en de invoering van de ploeg waren koeien meer waard dan stieren. Tegenwoordig zijn stieren of ossen onmisbaar voor het ploegen en is een stier evenveel waard als een koe.

Lang niet alle boeren hebben de twee stieren die nodig zijn om te kunnen ploegen. Diegenen die wel voldoende stieren hebben, kunnen ze vaak plotseling kwijt raken doordat de sterfte onder het vee hoog is- in 1967 stierf $\pm 20\%$ - en doordat veel stieren geslacht moeten worden voor begrafenissen en voor andere sociale verplichtingen. Boeren die niet zelf over twee stieren beschikken, lenen die soms of werken met anderen samen. Toch gebeurt het nogal eens dat het land van een bedrijf geheel of gedeeltelijk braak blijft liggen door gebrek aan trekdieren.

Het feit dat er veel dieren voor begrafenissen geslacht moeten worden, kan een bedrijf plotseling beroven van zijn onmisbare trekdieren, maar het betekent niet dat er vaak gezonde trekdieren geslacht worden. Als iemand een stier naar een begrafenis moet brengen, is hij in de regel best bereid zonder vergoeding zijn gezonde dier met een ander te ruilen voor een oud, ziek beest en dat mee te nemen naar de begrafenis.

Er is niet zoveel vee in Ngamanga, ongeveer 250 stuks, ouder dan 6 maanden, voor het hele dorp. Tengevolge van de uitbreiding van de rijstcultuur is er gebrek aan voldoende grasland en vooral tijdens de natte tijd is het moeilijk geworden voldoende te vreten te vinden voor de dieren. Men beweert dat de dieren zwakker zijn dan vroeger en minder melk geven.

Het vee bezit is nogal ongelijkmatig over de bevolking verdeeld. Ruim 55% van de boeren bezit vee, en bijna 50% had op het moment van het onderzoek vee op zijn bedrijf. Het zijn in de eerste plaats de jongeren die geen vee bezitten. Het kan echter iedere boer gebeuren dat hij voor

kortere of langere tijd geen vee bezit door ziekte of omdat hij zijn dieren gebruikt heeft voor het betalen van een bruidsprijs of voor een begrafenis.

Vrij veel mensen hebben vee op hun bedrijf dat het eigendom is van anderen. Soms is dit gedaan om de eigenaar te helpen en soms om de verzorger te helpen. Onder bepaalde omstandigheden is het bezwaarlijk om vee te houden: bijvoorbeeld voor een man zonder vrouw is het moeilijk om de stal schoon te maken en een vrouw zonder echtgenoot valt het zwaar om voor het vee te zorgen. Verder laten oude mensen hun vee meestal door hun zoons verzorgen en tenslotte gebeurt het ook wel dat men zijn koeien bij anderen onderbrengt omdat men ze om de een of andere reden wil verbergen. In andere gevallen is de regeling echter juist getroffen om de verzorger te helpen: iemand kan bijvoorbeeld zijn zustersechtgenoot één of twee koeien lenen, zodat zijn zusterskinderen melk te drinken hebben.

Als iemand de koeien van een ander verzorgt, dan is de melk voor hem, maar af en toe hoort hij de eigenaar wat te sturen. De kalveren die geboren worden, zijn voor de eigenaar. Gewoonlijk zal hij echter het tweede of derde kalfje aan de verzorger geven. Als de eigenaar zijn dier wil terugnemen voordat de verzorger er enig voordeel van heeft gehad, dan moet hij de verzorger een vergoeding geven.

Het hoeden van het vee: Het grootste deel van het jaar weidt het vee in de weidegronden; na de rijstoogst worden de rijstvelden afgegraasd. De veehouders in Ngamanga vormen drie groepen, die ongeveer samenvallen met de onderverdeling van Ngamanga in Ibungu, Ngamanga Mission en Mitugutu. Het vee van de leden van deze groepen weidt groepsgewijs samen en de leden hoeden om beurten één dag. De groepen hebben vaste regels met betrekking tot vrijstelling en straffen voor nalatigheid. Ze hebben echter geen eigen organisatie om die regels te handhaven; er zijn geen leiders of oudsten. Onenigheid of het overtreden van de regels leidt eerst tot ruzies en informele discussies. Als het probleem op deze manier niet opgelost kan worden, wordt de kwestie aan een celvoorzitter voorgelegd.

Het vee verlaat het dorp 's morgens tussen 9 en 10 uur en komt 's middags tussen 14 en 15 uur weer terug om te rusten in de rook van vuurtjes die speciaal voor dat doel aangestoken worden om de vliegen te

verjagen. Vaak gebruiken twee of drie buren voor dit doel de ulupaso (de plaats waar het vee in de rook staat) van één van hen en letten ze om beurten op het vee en het vuur. Tegen 17 uur gaat het vee weer terug naar de weiden om met zonsondergang weer terug te komen. De kudden verzamelen zich op bepaalde plaatsen aan de dorpsgrenzen. Elke eigenaar moet zelf zijn dieren hier brengen en weer ophalen. Vaak wordt dit aan kinderen overgelaten; zelfs de herder laat wel eens de zorg over aan zijn kinderen. Het gevolg is dat het vee regelmatig schade doet aan de gewassen op het veld en aan de bananen en de cacao op de erven. Als dit gebeurt, kan de eigenaar een klacht indienen bij de celvoorzitter of van de herder of van de eigenaar van het dier. Soms neemt hij dan alsnog genoegen met een verontschuldiging maar als dat niet het geval is, dan is de straf of het betalen van een boete aan degene die de schade geleden heeft of een hele week het vee hoeden.

Vrijstelling

In december stierf Gwelusi (7.1), Samu (7.2) erfde en kwam in Ibungu wonen. In mei begonnen enkele veehouders in Ibungu te praten dat het tijd werd dat Samu mee ging doen met hoeden. Namens dit groepje ging Lamasani (30) naar Sultani (6), de celvoorzitter van Samu's cel. Sultani liet Samu en enkele buren roepen. Lamasani zei dat men vond dat Samu ook mee moest gaan doen met het weiden van de kudde en Samu wierp tegen dat de rouwperiode nog niet voorbij was en dat hij dus nog niet hoefde. Sultani, die overigens zelf geen koeien heeft, zei tegen hem: "Klets niet, idioot. We hebben je toestemming gegeven het huis te repareren en om te ploegen (gedurende de rouwperiode doet men dat niet), maar nu ze gekomen zijn om je er aan te herinneren dat je moet gaan hoeden, zeg je in eens weer dat je nog in de rouw bent. Hoe durf je je buren zo tegen te spreken." Lamasani voegde er nog aan toe: "Denkt hij soms dat hij alleen een volwassen man is en dat wij jongens zijn, die zijn vee moeten hoeden?" Samu zag zijn ongelijk in en gaf toe. Er werd afgesproken dat hij de volgende week zou beginnen.

Een paar dagen later begon Lamasani weer te praten, deze keer zei hij: "We moesten Matiasi (68) maar vrijstellen, hij is zo oud. Tot nu toe ging Tamsom (35), zijn zoon, in zijn plaats, maar nu heeft hij zijn eigen koeien en dus heeft Matiasi geen zoon meer." De anderen waren het hier helemaal niet mee eens en zeiden: "Wat betreft Samu had je groot gelijk, maar nu praat je onzin. Tamsom kan zijn koeien bij zijn vader brengen of als Matiasi werkelijk te oud is, waarom laat hij Tamsom dan niet voor zijn koeien zorgen?" Lamasani liet het er bij.

Akkerbouw

In de akkerbouw is het gezin de productie-eenheid. In 1968 werd er door TANU-kaderleden van buiten het dorp een halfslachtige poging gedaan om communale werkgroepen op basis van de 10-huis-groepen te introduceren, het werd een volledige mislukking.

De details van de werkverdeling binnen het gezin zijn te vinden in hoofdstuk VI, hier wordt in de eerste plaats op de verschillende arbeidsverrichtingen ingegaan.

Grondbewerking: Men is het er in het algemeen over eens wat mannen- en wat vrouwenwerk is en het bewerken van de grond, het "hakken" en het ploegen, wordt beschouwd als het mannenwerk bij uitstek. Als men uitdrukking wil geven aan de complementaire rollen van man en vrouw in het productieproces, dan zegt men: "Mannen bewerken de grond en vrouwen koken." Men heeft echter niet het idee dat het schandelijk of verkeerd is als een vrouw de grond zelf bewerkt. Sommige mannen laten hun vrouwen helpen bij het ploegen. Kleine stukjes grond bewerken vrouwen soms zelf als ze geen echtgenoot hebben die bereid of in staat is het te doen. Als er veel te doen is, zullen ze onder dergelijke omstandigheden proberen de hulp te krijgen van een buurman of een verwant of een "working party" organiseren.

Hoeveel waarde men ook aan zijn vee hecht, de Nyakyusa beschouwen zichzelf in de eerste plaats als akkerbouwers. Elke man "hakt" en ploegt, ook de rijkeren. Ze kunnen gebruik maken van de tractor van de coöperatie of van gehuurde arbeid, maar ze werken zelf ook altijd. Er bestaat zeker geen enkele neiging bij degenen die het zich zouden kunnen permitteren, om zelf een soort opzichter te worden en de handenarbeid aan anderen over te laten.

Jongens beginnen te "hakken" en te helpen bij het ploegen zodra ze oud genoeg zijn. Zolang ze niet getrouwd zijn, krijgen ze echter geen eigen akkers, maar helpen ze hun vader. Soms krijgen ze een deel van de oogst om voor zichzelf te verkopen.

Rijstakkers worden indien mogelijk geploegd. De nieuwe cyclus begint in september met het eerste ploegen. Tegen het einde van de droge tijd in november wordt er voor de tweede keer geploegd. In het begin van de regentijd wordt er voor de derde keer geploegd en dan wordt er meteen

gezaaid. Als de grond met de hak bewerkt wordt, dan hebben er twee bewerkingen plaats: één voor en één tegelijk met het zaaien. Bij het zaaien volgen de vrouwen de mannen; ze bedekken het zaad, maken de grond vlak en halen verdroogd onkruid en andere rommel weg. Men zaait tussen begin december en half januari, die spreiding is ten dele doelbewust, omdat op deze manier voorkomen wordt dat alle akkers gelijktijdig gewied moeten worden.

Maisvelden worden meestal niet geploegd maar met de hak bewerkt, vaak zijn ze vrij klein en heeft men er hoge ruggen opgemaakt voor betere afwatering; op de grotere velden ziet men soms af van de ruggen en wordt er geploegd.

Milletakkers worden altijd met de hak bewerkt. Deze akkers hebben altijd jaren braakgelegen voordat ze weer in gebruik genomen worden. Het gras en wat er verder groeit wordt losgemaakt en, als het droog is, opgestapeld en verbrand. De as wordt niet weer verspreid. Zodra de regens beginnen, zaait men. De vrouwen helpen met het verzamelen van de verdroogde plantenresten en het verbranden en na het zaaien verzamelen ze de nog achtergebleven takken en rommel.

Ploegen is één van de activiteiten waarbij er op vrij grote schaal door de boeren wordt samengewerkt. Om te kunnen ploegen heeft men een ploeg, twee ossen en tenminste één volwassen man en een jongen nodig. De meeste boeren beschikken niet over dat alles, zodat ongeveer de helft van de boeren met één of twee anderen moet samenwerken om zijn land geploegd te krijgen. In een deel van de gevallen gaat het om oudere mannen die een ploeg en ossen bezitten en die samenwerken met zoons, schoonzons of jongere broers die in de buurt wonen. De actieve medewerking van de oudere man hangt in de praktijk af van zijn leeftijd en gezondheid. Een gelijksoortige samenwerking bestaat er tussen enkele rijke boeren en de jonge mannen die van hen afhankelijk zijn voor werk en land. Tenslotte zijn er een aantal gevallen waarbij twee of drie burens of vrienden wat ze hebben bij elkaar voegen en zo een team vormen. Deze teams worden niet ieder jaar ad-hoc gevormd. Het zijn in principe vaste combinaties die jaren lang voort bestaan, al gebeurt het natuurlijk toch nog al eens dat het team van samenstelling verandert of dat de samenwerking eenvoudig ophoudt doordat de ossen sterven of soms ook door onderlinge onenigheid.

Bij degenen die niet met andere boeren samenwerken, bestaat er grote variatie in de wijze waarop het land bewerkt wordt: een aantal boeren heeft zelf een ploeg, ossen en zoons die oud genoeg zijn om te helpen, zij ploegen hun land zelfstandig. De tweede categorie die geheel zelfstandig werkt, bestaat uit degenen die helemaal niet ploegen, maar allen met de hak werken. Dit zijn over het algemeen of jongemannen met weinig land of arme, oude mensen zonder kinderen in de buurt. Verder zijn er boeren die een ploeg en/of ossen van vrienden of familieleden lenen, maar verder niet met hen samenwerken. Tenslotte zijn er degenen die op de een of andere manier anderen betalen om hun land te bewerken. Het gebeurt vaak dat iemand gebruik maakt van de ene mogelijkheid voor het ene deel van zijn land en van een andere voor het andere deel.

Enkele voorbeelden

1) Jimo (33)

<u>Land</u>	<u>Gebruikers</u>	<u>Bewerking</u>
Rijstakker, 82 ares	Jimo's beide vrouwen	Het land wordt geploegd. Jimo heeft geen ossen en geen ploeg. Hij laat het aan zijn vrouwen over om te zorgen dat het land bewerkt en ingezaaid wordt. De eerste vrouw betaalde twee burens resp. sh 30 en sh 17 om het werk te doen. De twee de leende gratis de ossen en de ploeg van Jimo's zu.do.echtgen. Het werk werd gedaan door haar zoon uit een vorig huwelijk en haar zu.zo. Beide jongelui wonen bij Jimo.

2) Asagwile (32)

<u>Land</u>	<u>Gebruikers</u>	<u>Bewerking</u>
Rijstakker, 126 ares	Asagwile + vrouw	Geploegd. De ploeg en de ossen behoren aan Asagwile. Het werk is gedaan door zijn zoon Jelati (31) en de ½ br. van zijn vrouw, Edwin (25). Geploegd door Asagwile, Jelati en Edwin.
Rijstakker, 25 ares	Asagwile	Geploegd door Asagwile en Jelati.
Maisakker, 9 ares	vrouw	Met de hak bewerkt door Jelati.
Maisakker, 7 ares	vrouw	Edwin en Jelati gebruiken Asagwiles ploeg en ossen bovendien voor hun eigen land.

3) Daniël (63)

<u>Land</u>	<u>Gebruikers</u>	<u>Bewerking</u>
Rijstakker, 17 ares	Daniël + vrouw	Geploegd. Daniel heeft ploeg noch ossen. Hij heeft alles geleend van Logotala (37), zijn br.do. echtgen. voor sh. 6.50. Daniël en zijn vrouw hebben samen geploegd.
Rijstakker, 33 ares	Daniël + vrouw	Eenmaal geploegd door een buur voor sh 5 en daarna braak blijven liggen.
Rijstakker, 130 ares	Daniël + vrouw	Braak.
Maisakker, 8 ares	Vrouw	Met de hak bewerkt door vrouw.
Maisakker, 4 ares	Vrouw	Idem.
Cassaveakker, 5 ares	Vrouw	Met de hak bewerkt door Daniël.

4) Baloma (122)

<u>Land</u>	<u>Gebruikers</u>	<u>Bewerking</u>
Rijstakker, 80 ares	Baloma, vrouw en moeder	Braak
Rijstakker, 36 ares	Baloma, vrouw en moeder	Geploegd. Baloma heeft één os. Kanyiki (119) heeft ook één os en een ploeg. Samen met Kipagile (107), de ½ br. van Kanyiki, ploegen ze het land van elk.
Maisakker, 8 ares	Vrouw, moeder	Idem.
Milletakker, 20 ares	Baloma	Met de hak bewerkt door Baloma.

In tegenstelling tot het ploegen wordt de bewerking met de hak bijna altijd door elke boer individueel gedaan. Slechts enkelen organiseren een "working party." In 1968 waren er vier, alle vier van oudere mensen. Bij zo'n 'working party' komen tien, twaalf meest jonge mannen; ze werken tot de akker klaar is, gaan baden en komen vervolgens eten en drinken. Ze krijgen goed eten, zoals rijst en bonen of bananen met vis, en bier. Gewoonlijk is het voedsel alleen berekend voor de werkers, terwijl het bier in zulke hoeveelheden gegeven wordt dat ze hun vrienden en soms hun vrouwen kunnen uitnodigen mee te drinken. Bij deze "working parties" speelde reciprociteit geen rol. Alle werkers waren jonge mannen die zelf weinig of geen land hebben.

Men zegt dat er vroeger veel meer "working parties" georganiseerd werden dan tegenwoordig. Er zijn een aantal redenen voor deze achteruitgang. De meeste "working parties" werden georganiseerd door boeren van middelbare leeftijd met veel land. Zij nodigden hun schoonzons en hun zoons uit met hun vrienden te komen. Tegenwoordig zijn zij degenen die een ploeg en ossen hebben en dus in staat zijn hun land te bewerken zonder gebruik te maken van "working parties." Bovendien zijn er niet

zoveel jongemannen meer in het dorp als vroeger en nu lange verlovingsen niet veel meer voorkomen, heeft een man ook niet meer jarenlang aanstaande schoonzons op wie hij een beroep kan doen. Het verbod om bier te brouwen en te drinken maakt het voor kerkse lutheranen vrijwel onmogelijk om "working parties" te organiseren, want een "working party" zonder bier is onvoorstelbaar en zelfs medechristenen zouden beslist weigeren te komen werken voor alleen maar een maaltijd. Arme mensen klagen dat ze tegenwoordig geen mensen meer durven te vragen voor een "working party", nu het de gewoonte geworden is duur eten, zoals rijst, vis of melk, te geven. Vorig jaar gaf Edwin (25) mais en bonen en bananen met aardnoten en zijn genodigden deden luidkeels hun beklag: "Denkt hij dat wij varkens zijn?" "Zulk eten hebben thuis elke dag, we hadden net zo goed thuis kunnen blijven." Met als gevolg dat "working parties" te kostbaar worden voor degenen die het meeste behoefte hebben aan onbetaalde hulp. Verder is men zich bewust geworden van de (geld)waarde van arbeid en daarom is men minder bereid om zonder betaling voor anderen te werken. Er wordt gezegd: "Tegenwoordig zijn de mensen ontwikkeld en ze vinden het tijd verknoeien om zonder betaling voor anderen te werken in plaats van op hun eigen land."

Ongeveer een dozijn boeren lieten een deel van hun land tegen betaling met de hak bewerken in 1968. De meeste jongemannen die zelf weinig land hebben, zijn blij met een kans om wat geld te verdienen. Hoewel er voor velen toch nog iets schandelijks kleeft aan het werken voor dorpsgenoten. Ze zeggen: "Wees arm of ga verweg werken waar niemand je kent."

Minder "working parties" maar wel betaalde arbeid. Het is duidelijk dat er veranderingen zich aan het voltrekken zijn: minder samenwerking gebaseerd op reciprociteit en familieverplichtingen en het begin van het gebruik van betaalde arbeid.

Planten: Nadat de grond eenmaal bewerkt is, is het de taak van de vrouwen om de voedselgewassen te verbouwen, dat wil zeggen mais, bonen, aardnoten en andere gewassen te planten, te wieden en te oogsten. De rijst wordt net als de millet door de mannen gezaaid, het wordt nooit overgeplant.

Mais planten is een licht werkje, men maakt met de hiel een holletje in de rug waarop de mais geplaat moet worden, laat er een paar zaadjes in

vallen en krapt het weer dicht met de tenen. De lutheranen, die de zondagsrust (sabbatsheiliging) strikt in acht nemen, doen het zelfs op zondag. Vaak helpen een stel vriendinnen elkaar en een vrouw die een grote akker te beplanten heeft, kan en paar burens vragen haar te komen helpen. Dit wordt niet beschouwd als een "working party"; er wordt geen maaltijd aangeboden en de ontvangen hulp schept geen verplichtingen. Men werkt samen voor de gezelligheid, niet om een zware taak te verlichten. Bonen of aardnoten worden later tussen de mais geplant.

Wieden: Wieden wordt beschouwd als zwaar en onaangenaam werk. Mais wordt uitsluitend door vrouwen gewied. Elke vrouw wiedt haar eigen veldje(s) Hoogstens geholpen door haar dochttertjes, door haar moeder of een getrouwde dochter of door een vrouw die bij haar in huis woont.

Bij het wieden van de rijst helpen de mannen ook, al doen de vrouwen het grootste deel van het werk. Waarbij het over het algemeen zo is, dat hoe meer vrouwen een man heeft, hoe minder hij wiedt. Waarschijnlijk is het het feit dat rijst een nieuw gewas is en een belangrijk handelsgewas, dat het voor de mannen mogelijk maakt typisch vrouwenwerk te doen zonder zich belachelijk te voelen. Men vertelt dat de lutheranen als eersten begonnen hun vrouwen te helpen met wieden, dat de anderen ze uitlachten, maar dat toen ze zagen dat de oogst veel groter werd nu de velden beter gewied waren, vele niet-christenen ook begonnen mee te werken. Er zijn echter nog wel mannen die nooit wieden; sommigen hebben geen rijst en sommigen laten het wieden helemaal over aan hun vrouwen.

Het grootste deel van het werk wordt door ieder bedrijf afzonderlijk gedaan. Als er samengewerkt wordt dan betreft het meestal verwante vrouwen, moeder en dochters of schoondochters en zusters. Als de hulp niet wederkerig is, krijgt de helpster net als bij de voedingsgewassen meestal een deel van de oogst. Gewoonlijk komen degenen die hebben helpen wieden, ook helpen oogsten. Zolang er geoogst wordt, nemen alle aanwezigen wat van de nieuwe rijst mee om die dag te eten en nadat de hele oogst binnen is, krijgen de helpsters een zak of een mand. Ngamanga ligt aan de rand van de rijstgordel en op deze manier krijgen heel wat vrouwen uit de hogergelegen buurdorpen nog wat van de rijst die ze zelf niet kunnen verbouwen.

Op zeer beperkte schaal wordt er gebruik gemaakt van andere vormen van hulp van buiten het bedrijf. Enkel organiseren "working parties." Voor dit werk vraagt men niet speciaal jongemannen en aangezien de meeste deelnemers zelf meer te wieden hebben dan hun lief is, is reciprociteit bij dit soort "working parties" wél belangrijk. Een man die weigert zelf anderen te helpen of zijn vrouwen te laten gaan, heeft moeite om voldoende mensen bij elkaar te krijgen als hij op zijn beurt een "party" wil organiseren. Een paar mensen maken gebruik van gehuurde arbeidskrachten; lutheranen die het betalen kunnen, maken wel gebruik van de diensten van de Kitulano en de Young Christians Association. Een heel enkele keer wiedt de Kitulano ook wel eens voor niets de rijst van een lid dat ernstig ziek is.

Ondanks het bestaan van deze mogelijkheden om hulp van buiten aan te trekken, heeft een deel van de boeren meer rijst dan ze gewied kunnen krijgen, terwijl anderen in de wiede-periode niets te doen hebben. Voor deze situatie bestaan er een aantal oorzaken. Wieden wordt beschouwd als het onaangenaamste en onwaardigste werk dat er is en, hoewel een groot deel van de mannen tegenwoordig wel bereid is mee te werken als het om hun eigen rijst gaat, is zeker geen van hen bereid andermans rijst te wieden voor geld, terwijl degenen die in deze periode tijd zouden hebben om in loondienst te wieden, juist de jongemannen zijn. In de tweede plaats hebben de meeste mensen om deze tijd geen contanten meer om eventuele arbeidsters te betalen. Geld lenen om een akker te laten wieden wil ook niemand omdat men op dit tijdstip nog helemaal niet zeker kan zijn van de oogst; de rijst kan nog best verdrogen of verdrinken. Aan de andere kant wil ook niemand werken voor geld dat pas na de oogst uitbetaald kan worden, omdat de ervaring leert dat het altijd bijzonder moeilijk is schulden te innen. "Working parties" kosten ook een heleboel geld en bovendien vinden veel mensen dat bij deze "working parties" het werk slordig en slecht gedaan wordt. Voor de meeste mensen is de hulp van moeders, zusters en andere vrouwelijke verwanten het enige wat er overschiet. Deze hulp kan men immers belonen met wederhulp op een ander moment of met een deel van de oogst, zonder dat men al te bang hoeft te zijn dat het soort vage verplichtingen die hun hulp schept, later tot moeilijkheden zal leiden.

Maart, april, mei is de periode waarin de rijst gewied moet worden. Tegelijkertijd zijn de aardnoten en de millet rijp om geoogst te worden, zodat de vrouwen het gedurende deze maanden bijzonder druk hebben. In deze tijd koken ze vaak alleen 's avonds, overdag eet men restjes of men eet niet.

Kinderen helpen nauwelijks bij het wieden, veel gaan er naar school en de ouders zeggen meestal: "Laat ze maar spelen nu het nog kan, later zullen ze zorgen genoeg hebben."

Voorbeelden van tijdsbesteding

- 1) Tunsume (93) Leeftijd: 51 jaar. Gwakisa, haar man, is in het ziekenhuis en haar zoons zijn op school.
- 18 april Ontbijt: gekookte bananen van de vorige dag + zure melk.
Tunsume wiedt de hele dag en kookt 's avonds.
- 19 april Geen ontbijt. Tunsume wiedt de hele dag en kookt 's avonds.
- 20 april Geen ontbijt. Tunsume wiedt tot 11.00, baadt en gaat naar de kerk om te helpen voor de gasten te koken, blijft er de hele verdere dag en brengt 's avonds eten mee naar huis.
- 21 april Zondag. Twee zoons komen thuis.
- 22 april Ontbijt: restjes voor de zoons, zelf neemt Tunsume fruitbananen mee naar het land, wiedt de hele dag en kookt 's avonds.
- 23 april Geen ontbijt. Tunsume wiedt de hele dag en kookt 's avonds.
- 24 april Niet gewied. 's Morgens is er de bijeenkomst van de Kutulano en 's middags heeft ze geen zin meer.
- 25 april Niet gewied. De hele dag bezig met voorbereidingen om naar het ziekenhuis te gaan.
- 26 april Niet gewied. Tunsume gaat naar een vriendin om de aardnoten te oogsten, die ze in de maisakker van die vriendin geplant heeft. Ze eet daar, de jongens roosteren bananen.
- 27 april Tunsume gaat naar het ziekenhuis haar man opzoeken.

- 2) Elina (96) Leeftijd: 52 jaar. Behalve haar man Paul zijn er thuis twee jonge kinderen en een getrouwde dochter die pas een baby gekregen heeft.
- 19 april Geen ontbijt. Paul heeft geen zin om te wieden. Elina wiedt de hele dag. De dochter kookt.
- 20 april Idem.
- 21 april Zondag. De dochter vertrekt.
- 22 april Ontbijt van restjes. Paul en Elina gaan wieden; ± 13.00
Paul komt thuis om vuur te maken voor de koeien; ± 16.00
Elina komt thuis en gaat koken.
- 23 april Ontbijt: vers gekookte rijst, het overschot gaat mee.
Paul en Elina wieden; ± 16,00 Paul komt thuis; ±17.00
Elina komt thuis. Een buurjongen heeft voor het vee gezorgd.

Hoe verdelen we de aardnoten

Het delen van de oogst met helpsters levert nog wel eens moeilijkheden op.
Bambinike is de vrouw van Kipagile (107), op het ogenblik woont een getrouwde dochter, Tunsume, thuis omdat haar man in Zambia is; Tunsume is bevriend met Eda, de vrouw van Lise. (Lise heeft Ngamanga begin 1968 verlaten en heeft geen nummer.)

Toen Bambinike ziek werd, wieden Tunsume en Eda samen haar bonen. Na de oogst gaf Bambinike Eda de helft van de bonen.

Eda had aardnoten te planten en samen plantten de drie vrouwen de aardnoten in Bambinikes maisakker. Daarop werden zowel Eda als Tunsume ziek en Bambinike alleen wieden de aardnoten. Later oogstten ze gedrieën. De totale opbrengst was negen manden (1½ zak.) Eda gaf Bambinike één mand. Bambinike mopperde en zei: "Je had me drie manden moeten geven." Eda weigerde en zei: "Je hebt er al van gegeten terwijl we ze oogstten, dus ik vind dat je je deel wel gehad hebt."

De volgende dag diende Bambinike een klacht in bij Logotala (37), de leider van Eda's cel. Ongeveer een half dozijn mannen verscheen om de zaak te horen. Bambinike zette haar klacht uiteen. Eda verdedigde zich door er op te wijzen dat Bambinike elke dag dat ze geoogst hadden, al wat aardnoten meegenomen had. Dit argument werd niet geaccepteerd en een van de aanwezigen merkt op: "Als iemand mij helpt de rijst te wieden en te oogsten dan nemen we allebei elke avond wat mee, maar dat reken ik niet mee als we gaan verdelen."

Men vroeg Eda: "Wie heeft er gewied?"

Eda: "Bambinike, maar dat deed ze alleen maar vanwege haar eigen mais die ze zelf houdt."

Bambinike wierp tegen: "Dat is niet waar. Elke keer dat we aardnoten oogstten, gaf ik Eda een paar kolven om te roosteren en gisteren nog heb ik haar meegegeven om te koken."

Men was van oordeel dat Bambinike de oogst gered had en dat Eda haar moest geven waarom ze vroeg. Maar Eda weigerde hardnekkig meer dan twee manden af te staan en om een eind aan de zaak te maken, overreedde men Bambinike om daar genoeg meer te nemen.

Vogels verjagen

Tegen de tijd dat de rijst rijp wordt, moeten op de meeste rijstvelden de vogels verjaagd worden. Man en vrouw doen dat gewoonlijk elk een halve dag. Er zijn echter geen vaste regels en als de een iets belangrijks te doen heeft dan gaat de ander. Soms krijgt men er zo genoeg van dat men de vogels in vredesnaam maar hun gang laat gaan. Dit werk wordt niet vaak aan kinderen overgelaten omdat ze niet betrouwbaar zijn en ondanks alle vermaningen toch gaan spelen.

Oogsten: De arbeidsdeling tussen mannen en vrouwen volgt bij het oogsten ongeveer dezelfde lijnen als bij het wieden, behalve dat de mannen in de regel een wat groter aandeel hebben in het oogsten.

Millet: De millet wordt geoogst door een man en zijn vrouw(en) samen. De vrouwen weken en wassen de millet, al helpt een man ook wel eens.

Mais: De mais wordt door de vrouwen geoogst, al zijn er wel eens mannen die een handje helpen.

Rijst: De mannen die helpen wieden, helpen ook oogsten en sommigen die nooit wieden, helpen wel bij het oogsten. Het dorsen en wannen wordt door de vrouwen gedaan.

De oogst wordt in de regel door de vrouwen van het land naar huis gedragen, behalve wanneer de man een fiets heeft, dan gebruikt hij die soms om de zakken van het land op te halen.

ANDERE ECONOMISCHE ACTIVITEITEN

Het bouwen van huizen en stallen

Naast het bewerken van de grond hoort huizenbouw traditioneel tot het echte mannenwerk. Men zegt dan ook: "Tegenwoordig willen we een schoon-zoon die een baan heeft en geld verdient. Maar vroeger vroegen we of hij

ijverig was met (het) "hakken" en of hij een goed huis kon bouwen, want dan wisten we dat hij goed voor onze dochter kon zorgen."

Een man is verplicht elk van zijn echtgenotes minstens een eigen kamer te geven en zo mogelijk een eigen huis. Een erf bevat dan ook gewoonlijk minstens zoveel gebouwtjes als er echtgenotes zijn en soms nog meer, zoals een eigen huis voor de heer des huizes, huizen voor moeders en zusters en een stal.

De traditionele huizen worden gebouwd van bamboe en met klei en mest bepleisterd; de daken zijn van een speciaal soort gras, waardoor regelmatig onderhoud nodig is.

Jongens beginnen al heel vroeg speelhutjes te bouwen, later helpen ze hun vaders en hun oudere vrienden; op deze wijze leren ze het vak al doende.

Elke man bouwt en repareert zijn bamboe huizen zelf, hierbij krijgt hij natuurlijk vaak hulp van anderen. Als de jongens beginnen hun eigen huizen te bouwen, helpen ze elkaar; burens helpen zonodig en voor grote karweien worden "working parties" georganiseerd. Naast deze hulp die uiteindelijk op wederkerigheid gebaseerd is, krijgt een man soms ook hulp bij het bouwen van zijn jongere verwanten en zijn aanstaande schoonzoons. Vroeger werkten jongemannen veel voor hun aanstaande schoonvaders, tegenwoordig werken ze eigenlijk nooit meer op het land voor hem, maar als het zo uitkomt, helpen ze hem nog wel bij het bouwen van zijn huis. Als ze de hulp van hun eigen familieleden nodig hebben, dan helpen ze hun verwanten om in de gunst te komen ook bij het bouwen, maar niet bij werk op het land.

De bijdrage van de vrouwen is beperkt tot het naar huis dragen van het gras voor het dak en het bepleisteren van de binnenmuren met een mengsel van modder en mest. In het Lakeshore gebied waar het klimaat tropisch is, worden veel huizen overigens nooit behoorlijk bepleisterd. Maar het hebben van een goed gepleisterd huis blijft een van de kenmerken van een goede huisvrouw. Men is trots op een goed gebouwd en mooi gepleisterd huis.

Kipagile is lui

Kipagile's vrouw (107) verwijt hem dat het huis in slechte staat is en dat het dak lekt terwijl het regenseizoen voor de deur staat. Kipagile antwoordt: "Waar bemoei je je mee. Als jij begint je druk te maken om het huis, dan moet jij voortaan maar de man zijn hier en ik de vrouw."

Zij: "Ik ben niet de enige die er onder lijden zal, jij en de kinderen net zo goed."

Kipagile: "Als je er dan zo veel aangelegen is, haal bamboe en repareer het huis."

Zij: "Nee, dat is jouw werk."

Een buurman die het gesprek gehoord had, begon haar te plagen: "Ja, als je begint te praten over het huis repareren, dan moet je het doen ook."

Zij: "Nee, dat is onmogelijk. Huizen repareren is mannenwerk."

Sinds enige tijd worden er ook moderne huizen van al of niet gebakken metselstenen gebouwd. Deze huizen worden niet meer door de eigenaars zelf gebouwd: het maken van de stenen en het metselen is vakwerk, waarvoor men metselaars van buiten het dorp laat komen. Deze huizen hebben in Ngamanga over het algemeen nog wel grasdaken; alleen Lazaro (24), verreweg de rijkste man in het dorp, heeft golfplaten op zijn nieuwe huis.

Wanneer men begint te bouwen, is er zelden genoeg geld om het huis af te maken, zodat het meestal zo gaat dat men bouwt tot het geld op is en dat dan het werk stil gelegd wordt tot na de volgende oogst.

Er is dus een situatie ontstaan waarbij degenen die het zich kunnen permitteren, stenen huizen bouwen en daarvoor gebruik maken van gehuurde arbeid, terwijl de anderen, die het niet kunnen betalen, bamboe huizen hebben die ze zelf gebouwd hebben met hulp van burens en familie.

Mama Kaisi en de arbeider

Mama Kaisi (81) laat een nieuw, stenen huis bouwen. Twee jonge mannen uit een naburig dorp maken de stenen. Er was afgesproken dat ze elk 40 shillingen zouden krijgen. Als de stenen klaar zijn, geeft zij hun elk 30 shillingen en zegt dat ze de rest zal betalen als ze de stenen opgestapeld hebben voor het bakken. Eén van de jongens denkt dat zijn hen wil bedriegen en om wraak te nemen verstopt hij de steenvorm, die Mama Kaisi van Gwakisa (93) geleend had, onder een hoop rommel, waar hij per ongeluk mee verbrand wordt.

Mama Kaisi ontdekt wat er gebeurd is en gaat met de jongen naar Gwakisa. Er worden een stel burens bij geroepen. Men is van oordeel dat de jongen Gwakisa 12 shillingen schadevergoeding moet betalen. De jongen beweert dat hij het verdiende geld alweer kwijt is en Gwakisa zegt dat hij hem dan maar op zijn milletakker moet helpen.

Visvangst

De rivieren bij Ngamanga bevatten niet veel vis meer en de meeste vis die er in het dorp gegeten wordt, komt uit het Malawi Meer. Toch wordt er nog vrij veel gevist met gebruik van bamboe fuiken en netten. De vis is voor eigen gebruik; de vangst is nooit de moeite waard om te verkopen.

Er zijn maar enkele boten in het dorp, dus gebruiken een aantal mensen samen de boot van een van hen om hun netten en fuiken uit te zetten. Sommigen doen ook samen met één net. Enkele groepjes van drie tot vijf man bouwen samen een dam in één van de kleine zijriviertjes in de buurt, waarin ze hun fuiken plaatsen.

Jona, Nitagile en Kulefya - het net en de vis

Kulefya (105) heeft een visnet. Hij heeft twee jongere burens, Jona (98) en Nitagile, de zoon van Thomas (100), gevraagd daarmee voor hem te vissen. Hij beloofde dat hij hun een deel van elke vangst zou geven.

Iedere keer dat ze met vis thuis kwamen, zei hij echter: "Laat mij ze allemaal houden vandaag, want ik krijg gasten." Na een tijdje begon dit Jona en Nitagile grondig te vervelen. Ze hadden al min of meer besloten er mee op te houden, toen Kulefya ziek werd. Ze visten door maar zeiden hem dat ze niets vingen omdat het water te modderig was geworden. Ongelukkigerwijs zei Andilile (104) tegen Kulefya dat hij Jona elke dag met vis naar huis zag gaan. De volgende dag wachtte Kulefya de jongelui op bij de rivier. Ze maakten ruzie. Later die dag diende Kulefya een klacht in bij Andilile, de cel-leider. De burens werden geroepen en Kulefya deed zijn verhaal, waarbij hij niet vermeldde dat hij vóór zijn ziekte de andere twee nooit wat van de vis gegeven had. Daarop deden zij hun verhaal, onderstrepend hoe Kulefya altijd alle vis zelf gehouden had en dat zijn hem nu hadden willen straffen. Na lang beraad besloot de vergadering dat Jona en Nitagile een fout gemaakt hadden, maar dat Kulefya in eerste instantie een grotere fout gemaakt had. Kulefya legde zich bij het oordeel neer, maar hij eiste wel zijn net terug en zei dat hij naar andere helpers zou om zien.

Het speet Andilile dat hij Jona verraden had tegenover Kulefya, die zelf geen haar beter bleek.

Bier brouwen

De Nyakyusa drinken veel bier. Om een echte man te zijn moet je drinken, zoals Anyangisye (23), van een drinkfestijn op weg naar huis, opmerkte tegen Gwelusi (7.1): "Gwelusi, we hebben uitvoerig over jou gepraat. Je hebt je vaders erf geërfd, je hebt kinderen en toch kom je niet drinken

zodat de mensen kunnen zeggen: "Zijn vader heeft iemand nagelaten op deze wereld." Gwelusi antwoordde dat het alleen geldgebrek was dat hem van het drinken afhield. En Pantumbati zei over een jaar waarin hij veel geld verdiend had: "Toen was ik een man want ik dronk enorm. Ik heb mijn geld goed besteed, wat heb ik gedronken!"

Er worden twee soorten bier gedronken: milletbier, dat warm gedronken wordt door een rietje, en maisbier, dat koud geconsumeerd wordt en dat men normaal drinkt. In Ngamanga wordt meestal maisbier gedronken.

Bier brouwen is vrouwenwerk en de meeste vrouwen kunnen het. Het brouwen is grotendeels een commerciële aangelegenheid geworden en voor veel vrouwen een belangrijke bron van (geld)inkomen.

Iedereen die wil drinken, ook jongens en vrouwen, gaat hiervoor naar een erf waar er bier te koop is of naar een bierclub (Kilabu). Het bier wordt verkocht per shilling of per 50 cts. Gewoonlijk drinken vier tot zes personen uit één kom. Eén begint er voor een paar shillingen bier te kopen en degenen die met hem meegedronken hebben, zijn verplicht meer bier te kopen als de kom leeg is. Dit geldt ook voor degenen die later erbij genodigd zijn, zodat het mogelijk is, door handig en op het juiste moment anderen uit te nodigen, een hele middag te drinken voor één shilling.

Er hebben zich dus twee met elkaar samenhangende veranderingen voorgedaan: het bierbrouwen is van een huishoudelijke plicht van de vrouw geworden tot een commerciële activiteit die ze voor eigen rekening bedrijft, en het bierdrinken dat vroeger het prerogatief van een getrouwde man was, is hierdoor mogelijk geworden voor iedereen met een paar shillingen op zak.

In sommige dorpen is de verkoop van bier vrij, in andere moet er belasting betaald worden. In Ngamanga is het belast. Iemand uit Ipinda heeft het recht gepacht om van elke vrouw die bier verkoopt, één shilling belasting te innen. In het midden van het dorp is een schuurtje, de Kilabu, waar de vrouwen hun bier moeten brengen om het te verkopen. Ngamanga was bereid de belasting en de Kilabu te accepteren omdat zowel de mannen als de vrouwen er voordeel van hoopten te hebben. De vrouwen dachten dat ze ondanks de belasting er meer aan zouden verdienen, omdat ze een kleinere maat voor één shilling zouden mogen geven. De mannen, het overgrote deel van de kopers, waren er voor omdat ze bij de Kilabu ook

voor 50 cts bier zouden kunnen kopen, terwijl bij de verkoop aan huis één shilling het minimum is.

Na een tijdje ontdekte beide partijen dat de Kilabu geen verbetering betekende. De vrouwen verdienden niet meer omdat bij de Kilabu te veel mensen hun bier proefden zonder te kopen. Bovendien moesten ze nu bij de Kilabu omhangen tot al hun bier verkocht was, terwijl ze bij verkoop aan huis min of meer met hun andere bezigheden door konden gaan. De mannen waren ontevreden omdat ze minder bier voor hun geld kregen en omdat hun vrouwen tot laat bij de Kilabu moesten blijven. Het was dan ook tot ieders tevredenheid toen de pachter van de Kilabu er in 1968 weer mee ophield, omdat hij niet genoeg winst maakte en de vrouwen als vanouds thuis verkochten en weer de oude maten gebruikten.

Bier brouwen is geen erg lucratieve bezigheid, zoals de onderstaande berekeningen laten zien. Bovendien hebben veel klanten meer dorst dan contanten en kopen op crediet. Nu krijgt de vrouw in de regel tenslotte haar geld wel, maar het kan een heleboel moeite betekenen voordat het zo ver is. Er is ook altijd het risico dat het brouwen niet lukt en het bier bederft en zuur wordt. Omdat er niet veel andere mogelijkheden zijn om geld te verdienen, maakt een groot deel van de vrouwen toch af en toe bier.

Als ingrediënten gebruiken de vrouwen in sommige gevallen de eigen mais en de millet die ze van hun echtgenoot gekregen hebben. Vaker echter kopen ze de mais zowel als de millet. Vrouwen die verwant zijn, moeders en dochters of zusters helpen elkaar vaak met het brouwen. Soms doen ze het helemaal ten behoeve van een ander.

Rekeningen

1. Mais	sh 5	2. Mais	sh 4
Millet	sh 2	Millet	sh 2
Malen	sh 1.20	Malen	sh 0.80
Belasting	sh 1	Belasting	--
Totaal	sh 9.20	Totaal	sh 6.80
Verkoop	sh 20	Verkoop	sh 10
Winst sh 10.80 waarvan sh 6 crediet		Winst	sh 3.20
3. Mais	sh 3	4. Mais	sh 7
Millet	sh 1	Millet	sh 2
Malen	sh 0.40	Malen	sh 1.20
Belasting	sh 1	Belasting	--
Totaal	sh 5.40	Totaal	sh 10.20
Verkoop	sh 7	Verkoop	sh 7
Winst	sh 1.60	Winst -	sh 3.20
5. Mais	sh 2	6. Mais	sh 3
Millet	sh 1	Millet	sh 1
Malen	sh 0.30	Malen	sh 0.50
Belasting	--	Belasting	--
Totaal	sh 3.30	Totaal	sh 4.50
Verkoop	sh 6	Verkoop	sh 5
Winst	sh 2.70	Winst	sh 0.50

N.b. 1 bij deze berekeningen is niets in rekening gebracht voor het brandhout omdat dit geen geldkosten meebrengt.

2 De hoeveelheid bier die per keer gemaakt wordt, hangt vooral af van het beschikbare geld.

Syonangike heeft meer dorst dan geld

Op een dag kocht Syonangike (48) voor vijf shillingen bier op de pof en hij vertelde de verkoopster dat hij weliswaar geen geld had maar dat hij thuis millet had. Diezelfde middag kocht hij nog eens voor drie shillingen op de pof en die vrouw vertelde hij dat hij mais had.

Een paar dagen later kwam de eerste vrouw om haar geld. Syonangike zei tegen haar: "Natuurlijk zal ik je betalen maar nu moet ik meteen naar de rechtbank, ik heb nu geen tijd." Ze ging weg en Syonangike zei tegen zijn moeder, die bij hem woont, haar te zeggen, wanneer ze terug zou komen, dat de bode hem meegenomen had ergens naar toe. Hij ging drinken.

De volgende dag kwam ze weer en trof Syonangike drinkend met een paar vrienden. Hij zei: "Ik ben blij dat je nu op tijd bent want ik moet weer naar de rechtbank. Maar drink eerst wat." Ze dronk een heleboel en Syonangike verdween. Toen ze hem miste, zei Ambakisye (78), Syonangike's vriend en buur, dat hij naar de rechtbank had moeten gaan.

De vrouw zei dat ze de volgende dag terug zou komen en verdween. Syonangike kwam weer te voorschijn en toen kwam de tweede vrouw. Tegen haar zei hij: "Gisteren heb ik een varken geslacht en deze mensen hier zijn me nog geld schuldig voor het vlees, dus ik kan je betalen. Maar drink eerst." Ze dronk maar ze vergat niet waarvoor ze gekomen was en na een tijdje zei ze: "Geef me nu mijn geld, dan ga ik." Syonangike zei daarop tegen Ambakisye: "Geef me het geld voor het vlees van gisteren dan kan ik haar betalen." Ambakisye zei dat hij alleen maar een twintigshillingbiljet had en dat hij het zou gaan wisselen en verdween. Na een poosje zei Syonangike dat hij ging kijken waar Ambakisye toch bleef en hij verdween ook. Tenslotte vertrok de vrouw.

De volgende dag verschenen de beide vrouwen tegelijk terwijl Syonangike zat te drinken. Hij kroop gauw onder z'n bed en vroeg Ambakisye te zeggen dat hij naar de dispensary was gegaan. Zij geloofden het verhaal en wilden al weer weggaan toen Syonangikes moeder ze terugriep en zei: "Hij is hier, wacht in mijn huis tot hij weer tevoorschijn komt. Ik houd er niet van dat mijn zoon probeert de mensen te bedriegen." Even later kwam Syonangike onbezorgd weer naar buiten. Zij gingen op hem af en zeiden dat ze naar de rechtbank zouden gaan als hij niet betaalde. Syonangike zei weer dat zijn burens hem nog geld schuldig waren en dat hij zou betalen. De vrouwen gingen.

Een dag later kwamen ze weer. Syonangike was nu echt niet thuis. Zijn moeder inviteerde hen in haar huis te wachten. Ze wachtten de hele dag. 's Avonds kwamen Syonangike en Ambakisye terug. De vrouwen kwamen naar buiten en zeiden: "Deze keer zijn we niet meer om ons geld gekomen, maar alleen maar om te zeggen dat we nu naar de rechtbank gaan." Syonangike begon weer te zeggen dat hij niet van plan was ze te bedriegen en dat hij heus betalen zou. Deze keer geloofden ze hem echter niet meer. Teneinde raad trok Syonangike toen maar zijn broek uit en gaf die aan de vrouwen. Toen zei Ambakisye: "Syonangike, je hebt maar één broek en nu moet je hem verkopen. Ik vertrouw je absoluut niet, maar ik zal je acht shillingen lenen." Syonangike betaalde de vrouwen en kreeg zijn broek terug.

Niet alle vrouwen brouwen bier. De kerkleden worden geacht het nooit te doen; ook de overige doen het niet allemaal: sommigen kunnen het niet, of hebben er de tijd en de energie niet voor en soms is de echtgenoot te jaloers om het toe te staan. Om bier te verkopen moeten de vrouwen namelijk of naar de kilabu gaan en daar vaak tot na donker blijven of de klanten in hun huis ontvangen en sommige mannen staan erg wantrouwend tegenover dit soort situaties.

Matten vlechten

Een ander mogelijkheid voor vrouwen om geld te verdienen is het vlechten en verkopen van matten. Ieder huishouden gebruikt grote hoeveelheden matten. Ze worden gebruikt om erop te zitten en er op te slapen. Mannen zitten vaak op stoelen of krukjes, maar vrouwen zitten eigenlijk altijd op matten. Kinderen slapen altijd op matten en ook die volwassenen die een bed hebben, gebruiken gewoonlijk een stapel matten als matras. Als iets buiten de drogen wordt gelegd, bijvoorbeeld rijst of mais, dan ligt het op een oude mat.

De meeste matten die een vrouw maakt, worden natuurlijk in haar eigen huishouden gebruikt of als gift weggegeven bij huwelijken en begrafenissen. Er is echter ook een bescheiden markt voor matten. Matten zijn duur; het goedkoopste soort, de matten van bananen bladeren, kost, als het een goed gemaakte is, 25 shillingen.

Handel

Door enkele mensen in het dorp wordt er op zeer beperkte schaal handel gedreven. Enkel en enkele kopen wel eens een zak zout die ze in kleine hoeveelheden weer aan hun burens verkopen. Gewoonlijk geven ze het zout op crediet en worden dan na de oogst in rijst betaald. Soms gaat iemand naar het Malawi Meer om vis te kopen voor wederverkoop in het dorp. In 1968 kwam Jacob (42) in Ngamanga wonen en opende er het eerste winkeltje, waar hij ongeveer een dozijn artikelen verkoopt: olie, zout, suiker, petroleum, snoepjes, aspirine, toiletpoeder en dergelijke.

Medicijnen

Ongeveer een half dozijn mensen in Ngamanga kunnen bepaalde geneesmiddelen vervaardigen en verdienen daar wat geld mee. Syakibaga (33) echter is

de enige die als unganga in de wijde omtrek bekend is en die werkelijk wat verdient. Elke zondagmorgen komen patienten uit het hele Lake Shore gebied haar raadplegen en vaak krijgt ze grote geschenken van dankbare patienten.

Arbeidsmigratie

De meeste volwassen mannen zijn één of meer malen naar Zuid-Afrika of naar Zambia geweest om er te werken, hierdoor kwam er vrij veel geld het dorp binnen. Nu is de migratie naar Zuid-Afrika verboden en slechts enkelen slagen er nog in werk te vinden in Zambia. Waarschijnlijk komt er nu meer geld het dorp in door de giften van kinderen die min of meer permanent uit Ngamanga weggetrokken zijn en die elders in Tanzania werk gevonden hebben, gewoonlijk in overheidsdienst.

GELDINKOMEN

Het grootste deel van het inkomen dat in Ngamanga verdiend wordt, is subsistence inkomen en wordt op het bedrijf zelf geconsumeerd. Ik zal niet pogen de geldwaarde hiervan te schatten.

Wat betreft het geldinkomen zijn de voornaamste bronnen voor mannen: de verkoop van rijst en van vee. De cacao bomen zijn nog te jong om veel op te leveren. Voor vrouwen zijn de voornaamste bronnen van geldinkomen: de verkoop van rijst en van bier.

In het Farm Economic Survey (F.E.S.) van Luning en Mwangoka wordt het gemiddelde jaarinkomen van een man en één vrouw geschat op sh 304. Mijn indruk, gebaseerd op een beperkte uitgaven en consumptie-enquête, is dat in een normaal jaar het gemiddelde inkomen zeker tweemaal zo hoog is. Het verschil kan verklaard worden doordat ten eerste het jaar 1967/68, waarop het F.E.S. zich baseert, bijzonder slecht was; door het abnormaal vroeg invallen van de regens was er heel weinig rijst en bijna geen millet. Ten tweede in het F.E.S. is de schatting van het inkomen, uit andere bronnen dan de verkoop van rijst, gebaseerd op de resultaten van een enkel interview, zodat het zeer waarschijnlijk is dat de antwoorden verre van volledig waren, omdat dit inkomen verdiend wordt door de verkoop van kleine hoeveelheden bier, melk, eieren, bananen, fruit en andere producten aan burens en niet op de markt.

CONSUMPTIE

Het consumptiepatroon is in vele opzichten veranderd. De reeks van goederen en diensten die althans door een deel van de bevolking benut wordt, is op elk gebied, voedsel, kleding, behuizing, huisraad, opvoedingen, medicijnen, enorm toegenomen. Alle toevoegingen komen uit de moderne sector. Vele traditionele consumptiegoederen worden minder gebruikt dan vroeger, ten dele omdat ze vervangen zijn door moderne producten, ten dele omdat er minder van is zoals melk en vlees. Mogelijk-kerwijs is de consumptie van bier toegenomen nu een groter deel van de bevolking drinkt.

Gelduitgaven

Uit een beperkte consumptie-enquête is gebleken dat de gewone dorpling minstens tweederde van zijn geldinkomen uitgeeft aan voedsel, zoals suiker, olie, uien, tomaten, zout, vis, vlees en melk, aan bier en aan zeep en petroleum. Dan volgen kleding, belasting en schoolgeld, kerkelijke bijdragen en TANU-contributie en huisraad en huishoudelijke goederen. Als iemands geld over heeft, koopt hij gewoonlijk of koeien of laat een stenen huis bouwen.

De consumptie van voedsel

Tegenwoordig eten de meeste mannen thuis met hun vrouwen en kinderen. Slechts in enkele gevallen eten twee of drie burens regelmatig samen. Men zegt dat in het verleden de mannen 's avonds in grote groepen samen plachten te eten. Iedereen die getrouwd was, kreeg een schotel door zijn vrouw gestuurd en de vrijgezellen konden mee eten want er was altijd genoeg. Nu is deze gewoonte geheel verdwenen. Men zegt dat men er blij om is omdat men nu niet meer alles hoeft te delen. Vroeger als je bijvoorbeeld eens een grote vis gevangen had, dan zag altijd wel iemand je er mee lopen en dan moest je hem naar de groep brengen, terwijl je hem nu zelf kunt opeten. Men zegt ook dat chief Mwakipesile altijd tegen dat samen eten te keer ging: "Het is stom om met een heleboel mensen samen te eten want je weet maar nooit wie je kan vergiftigen en als je vrouw een slechte kookster is, wordt ze voor het hele dorp te schande gemaakt. Het is veel beter alleen thuis te eten met je vrouwen en kinderen." Deze

bezwaren tegen het gezamenlijk eten moeten altijd al bestaan hebben en ondanks dat al men samen. De oorzaak van de verandering kunnen ze derhalve niet zijn. Al is het wel denkbaar dat, aangezien velen niet erg gelukkig waren met de gang van zaken, er maar heel weinig nodig was om de eetgewoonten te veranderen en dat bijvoorbeeld het contact met Europeanen en Afrikanen, die andere eetgewoonten hadden, al voldoende was om deze gewoonten te doen verdwijnen. Er zijn nog andere redenen denkbaar. Vroeger verschilde het menu van de welgestelden alleen van dat van hun armere burenen doordat ze meer melk en meer vlees hadden, voor de rest aten zij precies hetzelfde. Aangezien de koeien, de bron van de melk en het vlees, niet voor de burenen te verbergen waren, kon met zich toch niet aan het delen onttrekken. Nu kunnen de rijken zich allerlei voedingsmiddelen, zoals vis, uien, olie, suiker, tomaten en thee, veroorloven, die wel makkelijk verborgen kunnen worden en die men wel alleen kan opeten zonder dat de buurt ervan weet en dus zonder dat er de levensgevaarlijke jaloezie om ontstaat. Het is ook mogelijk dat de angst voor vergiftiging groeide naarmate het contact met de buitenwereld toenam, want de Nyakyusa zelf hebben weinig verstand van vergiften en kopen ze van andere stammen.

Men vindt het echter nog wel mooi als twee of drie burenen regelmatig samen eten en men is in de regel verheugd en vereerd als men daartoe uitgenodigd wordt.

De feitelijke situatie op het ogenblik is als volgt: alle oudere mannen eten thuis; in de twee stukken van het dorp waar veel jongere mannen wonen, zijn er enkele groepjes van drie tot vijf vrienden die samen eten. Hier zijn ook enkele groepjes vrouwen die regelmatig samen eten. De echtgenoten kiezen hun partners echter zelfstandig. Het feit dat de mannen samen eten, wil nog niet zeggen dat de vrouwen ook samen eten en omgekeerd. Soms eten de zoons van burenen samen en soms de dochters ook.

Vaak eindigt het samen eten vroeg of laat in ruzie omdat één van beide partijen, terecht of ten onrechte, denkt dat de andere lekker eten, bijvoorbeeld rijst, achterhoudt en alleen bananen en zo brengt om samen op te eten.

Kafufu weigert met Panjinga te eten

Kafufu (141) heeft drie jaar in de gevangenis gezeten en als hij thuis komt, is zijn huis een bouwval. Hij trekt tijdelijk in bij zijn vriend Twakumunya (137). Als zijn huis gerepareerd is, trekt hij daar weer in en zijn buur Panjinga (139) nodigt hem uit voortaan samen te eten, maar Kafufu weigert.

Op een dag was zijn vrouw weg en Kafufu en William (136) roosterden bananen. Panjinga zag dat en toen William weg ging, ging Panjinga hem na en vroeg: "Waarom hebben jullie mijn vrouw niet gevraagd die bananen voor jullie te roosteren? Heeft Kafufu iets tegen mij? Hij wil ook al niet met me eten." William zei dat hij van niets wist en samen gingen ze Kafufu vragen. Kafufu zei echter dat hij absoluut niets tegen Panjinga had en dat het alleen maar zijn eigen dwaasheid was om niet met hem te willen samen eten. Daarop vroeg Panjinga of hij soms dacht dat hij iets met zijn vrouw had gehad want hij had eens met Kafufu's vrouw zitten drinken toen diens broer langs gekomen was. Kafufu zei dat hij daarom niet kwaad kon worden en dat er echt niets was. Panjinga en William vertrokken en Panjinga zei dat hij hoopte dat het nu in orde zou komen nu alles gezegd was.

Kafufu at echter nog steeds niet met Panjinga en twee weken later kwam Panjinga hem nog eens vragen, deze keer met William en Twakumunya. Nu vroeg hij hem of hij misschien boos was omdat hij Kafufu's vrouw een stuk zeep gegeven had na de geboorte van haar kind. Kafufu zei dat hij dat niet eens geweten had. Na dit gesprek aten ze een poosje samen tot Kafufu er weer mee ophield. Tegen William zei hij dat hij er geen zin in had. Dat hij en Panjinga samen gegeten hadden vroeger, voordat hij de gevangenis in ging, maar dat toen hij terugkwam en zijn huis onbewoonbaar was, Panjinga hem niet uitgenodigd had bij hem te komen wonen en dat hij niet goed begreep waarom hij dan nu wel ineens weer samen wilde eten. "Bovendien," zei hij, "eet mijn vrouw daar al en ons kleintje loopt natuurlijk met haar mee. Als ik er nu ook nog heen ga, dan zullen de mensen zeggen dat wij daar eten omdat we zelf geen rijst hebben dit jaar."

Geen van Kafufu's vrienden begreep echt waarom Kafufu niet met Panjinga wilde eten, ze dachten dat het waarschijnlijk toch om zijn vrouw ging.

Kafufu eet gewoonlijk met William, Twakumunya en enkele anderen. Panjinga eet alleen.

Ndikupasya komt alleen maar eten

Ndikupasya (71), Sala (75) en Tulambege (74) eten samen. De man van Ndikupasya is naar Iringa gegaan en sinds zijn vertrek heeft Ndikupasya niet meer de moeite genomen om te koken. Na een paar dagen beginnen haar vriendinnen daar genoeg van te krijgen. Dus toen ze haar weer met lege handen zagen komen, verstopten ze gauw Sala's eten en zeiden dat Sala niet had gekookt omdat ze zo'n hoofdpijn had. Ze aten gedrieën Tulambeges eten en nadat Ndikupasya weggegaan was, aten de andere twee de tweede portie ook nog op. De volgende dag kwam Ndikupasya weer met alleen fruitbananen. Waarop de beide anderen al het eten verstopten en zeiden dat Tulambeges zuster en

een paar vriendinnen onverwacht langs gekomen waren en alles opgegeten hadden. Ndikupasya ging weg en de anderen aten.

Dan maakt een buur er een opmerking over tegen Ndikupasya, ze zegt: "Ik dacht dat jullie met z'n drieën samen aten en nu zie ik alleen Sala en Tulambege nog maar samen eten." Ze zegt ook nog dat die twee er zo over klaagden dat zij, Ndikupasya, zo vraatzuchtig was. Ndikupasya gaat meteen naar Sala.

Sala windt er geen doekjes om en zegt dat ze inderdaad eten verstoopt hebben, dat ze kwaad waren omdat zij zelf niet kookte en alleen maar het eten van haar vriendinnen kwam opeten en dat ze haar inderdaad hoogst vraatzuchtig vonden en niet alleen zij maar dat iedereen tot in Ipinda toe wist hoe vraatzuchtig Ndiuypasya was. Er ontstaat een scheldpartij en beiden schelden en schreeuwen tot een buur de dames scheidt.

Adam voelt zich beledigd

Adam (74) heeft een klacht ingediend tegen zijn buurman Alipipi (75.) Tijdens de celvergadering legt Adam uit wat er aan de hand is. Hij zegt dat hij en Alipipi samen eten sinds ze allebei aan de weg werken. Dat hij van zijn vrouw Tulambege gehoord heeft dat Alipipi tegen zijn vrouw Sala geklaagd had dat hij zo vraatzuchtig was. Dat hij meteen Alipipi er naar gevraagd heeft, maar dat die zei dat het niet waar was, dat het maar vrouwenpraatjes waren. Maar dat hij later weer gehoord heeft dat Alipipi zich tegen een buurman beklaagd had dat hij altijd het lekkere eten verborg.

Alipipi ontkent het hem tenlaste gelegde en houdt een lang verhaal over hoe belangrijk het is met burens te eten en hoe blij hij is dat hij iemand heeft om mee te eten.

Sala en Tulambege worden geroepen om te getuigen. Beiden ondersteunen Adams woorden, waarop Alipipi zich gewonnen geeft nu zijn eigen vrouw tegen hem gesproken heeft. De vergadering vermaant hem ernstig dat hij een ernstige fout gemaakt heeft door over Adam te roddelen in plaats van met hem te gaan praten.

Adam accepteert de hem aangeboden excuses, maar voegt er aan toe dat hij niet meer met Alipipi eten wil.

Zoals we gezien hebben, eten de meeste huishoudens afzonderlijk. In enkele gevallen eten twee of drie burens voor langere tijd regelmatig samen, waarbij de man en de vrouw elk hun eigen partners hebben. Daarnaast zijn er enkele bijzondere gelegenheden waarbij de hele buurt uitgenodigd wordt om te komen eten en drinken. Meestal helpen enkelen met wie men beter bevriend is, met giften van voedsel of brandhout en bij de voorbereidingen van het festijn. Maar de gastheer draagt altijd het leeuwendeel van de kosten en het grootste deel van de gasten heeft niets bijgedragen en komt alleen maar eten en drinken. De meest voorkomende

gelegenheden waarbij dergelijke buurtfestijnen aangericht moeten worden zijn:

1. Ukusaja ikigune: ("het zegenen van de vloek" zie pag 72) Als men de indruk heeft dat een ziekte veroorzaakt wordt door de ergernis of de verbazing van de buurt, dan wordt er een feestmaal aangericht waarop de buurtgenoten (alleen de mannen) worden uitgenodigd. Al etend en drinkend uiten ze breedvoerig hun ergenissen en hierdoor gekalmeerd spreken ze tenslotte ook de hoop uit dat de patient beter zal worden. Dergelijke festijnen komen op twee manieren tot stand: het initiatief kan geheel van de patient en zijn familie uitgaan, hierbij kan het zelfs wel voorkomen dat de buurt weigert te komen, omdat ze menen dat zij niet de veroorzakers van de ziekte zijn. De buurt kan de patient en zijn familie echter ook duidelijk te verstaan geven dat hij maar beter een feest kan geven als zijn leven hem lief is.

2. Het groeten van een dochter: Het "groeten van een dochter" betekent dat een paar "moeders" (de vrouwen van haar vader of zijn erfgenaam) van een vrouw met hulp van andere verwanten en vriendinnen een grote hoeveelheid eten en bier bereiden en dat in een feestelijke optocht naar hun dochter brengen. Het is nooit een verplichting om zoiets te organiseren. Men doet het omdat men zin heeft in een feest of om de banden tussen de beide families aan te halen of om wat geld te krijgen, want de echtgenoot van de dochter wordt geacht een tegen-gift in geld te geven en aangezien de "moeder" voor een dergelijke gelegenheid de millet zeker van haar man zal krijgen, is het een goede manier om op een prettige wijze een centje te verdienen. Meestal vindt het festijn plaats op het erf van de schoonvader of diens erfgenaam. Het voedsel en het bier dat de gasten meebrengen, wordt gebruikt om de burens te onthalen. De gastheer biedt de "moeders" voedsel aan om te eten en om mee naar huis te nemen, maar niet zoveel als zij zelf gebracht hebben en indien mogelijk geeft hij ze geld. Indien een vrouw ziek geweest is en bij haar eigen familie geweest is om verzorgd te worden of indien een weduwe geweigerd heeft de erfgenaam te trouwen en na een poosje bij haar eigen familie geweest te zijn, bij haar zoon wil gaan wonen, dan moet ze erheen gebracht worden met bier en voedsel om de buurt te onthalen omdat ze anders zeker ziek zal worden. Bij

deze gelegenheid is een tegengift niet van belang.

Tunsubilege wordt "gegroet"

Tunsubileges (15) oudste broer heeft twee vrouwen. Zijn tweede vrouw vatte het plan op om haar "dochter" te gaan groeten. Makleen gaf haar millet en melk en haar moeder en haar zuster hielpen haar het bier te brouwen.

Tunsubilege was van het plan op de hoogte gesteld toen ze haar broer bezocht. Ambilikile, haar man, was niet al te blij toen hij van het plan hoorde, omdat hij zou moeten zorgen voor de ontvangst van de gasten, terwijl hun gaven met de hele buurt gedeeld zouden moeten worden. Maar, concludeerde hij, vroeger had hij bij de burenen gegeten en nu was het blijkbaar zijn beurt om iets terug te doen.

Hij slachtte een varken. Zijn buurman en vriend, Paul (17), gaf hem rijst en melk en stuurde twee van zijn vrouwen om te helpen koken en zij brachten zelf brandhout. Ambilikile gaf op zijn beurt Paul een poot van het varken.

Op de grote dag kwam de tweede vrouw van Tunsubilege's broer met een zuster, een zuster van haar man en drie buurvrouwen. Ze brachten drie potten bier, bananen, rijst en zure melk. Alle leden van Ambilikiles cel die thuis waren, een deel van de vrouwen en twee speciaal geïnviteerde vrienden kwamen eten en drinken.

Net op het moment dat de gasten zouden vertrekken en Ambilikile hun het geld wilde geven, kwam het bericht dat een halfzuster van Tunsubileges moeder overleden was. Zodat Ambilikile het geld niet kon geven omdat hij het nu nodig zou hebben om een lap stof voor de begrafenis te kopen.

Ambilikile is niet zijn vaders erfgenaam, dat is zijn oudere halfbroer Atubonekisyé (60.) Maar aangezien Atubonekisyé, als lekeprediker, niets met bier te maken mag hebben, kon het feest niet op zijn erf plaatsvinden.

Huwelijken en Begrafenissen

Bij huwelijken en begrafenissen zijn burenen zowel als familieleden betrokken. Beide groepen geven en ontvangen voedsel. Maar de giften van familieleden zijn in de regel groter en alleen zij ontvangen duurzame gebruiksgoederen, indien die verdeeld worden.

Begravenissen: Bij elke begrafenis zijn grote aantallen familieleden en burenen aanwezig en zij moeten giften meebrengen. De belangrijkste giften zijn het vee dat door familie en schoonfamilie gebracht wordt. De familieleden geven verder lakens, lappen stof, matten, voedsel en brandhout. De lakens, lappen en matten zijn bedoeld om het lijk in te wikkelen. Als er stof over is of na de begrafenis gebracht wordt, wordt die in repen

gescheurd en aan de vrouwelijke familieleden uitgedeeld om om te binden. De christenen geven nooit vee. De buren geven voedsel en brandhout, individueel en collectief. Al deze giften worden openlijk gegeven en zelfs tentoongesteld. De naaste verwanten van de overledene krijgen echter ook geld van vrienden en verwanten en deze giften worden altijd heimelijk en onopvallend gegeven.

De giften zijn op de lange duur wederkerig en men streeft er gewoonlijk naar een gift te geven die zo ongeveer opweegt tegen wat men zelf bij een vorige gelegenheid ontvangen heeft.

De "eigenaar van de begrafenis", dat wil zeggen degene op wiens erf de begrafenis plaats heeft, moet minstens één van zijn eigen koeien slachten en alle of in elk geval het grootste deel van de dieren die als gift gebracht worden. Als hij dit niet doet, zullen de buren hem zeker doden.

Er zijn echter duidelijk grenzen aan de eisen van de buurt; het komt voor dat de buren weigeren nog meer koeien te laten slachten.

Bij de begrafenis van een vrouw wordt het eerste dier dat geslacht wordt, gekookt door de familieleden en geserveerd aan alle aanwezigen. Bij de begrafenis van een man, dat wil zeggen van de eigenaar van een erf, wordt het vlees van de eerste koe rauw aan de mafumu gegeven die het door hun vrouwen laten koken en uitdelen aan alle gasten. Al het andere vlees wordt verdeeld onder de familieleden om mee naar huis te nemen of ter plaatse te koken.

Bij de begrafenis van kinderen wordt geen vee geslacht en kerkleden slachten nooit vee bij hun begrafenis. Het is hun ook verboden van het vlees te eten bij de begrafenis van anderen.

Buren krijgen alleen op de eerste dag te eten, daarna gaan ze naar huis om te eten, ook al zijn ze het grootste deel van de dag op het erf waar de rouw gehouden wordt, en slapen de vrouwen er ook. Alle verwanten en andere bekenden die van verre gekomen zijn, moeten echter gevoed worden door de "eigenaar van de rouw."

Om de kosten van begrafenis te beperken hebben de autoriteiten gestipuleerd dat verwanten maar één week mogen blijven. Men houdt zich overigens niet aan die regel en verwanten blijven vaak maanden. Toen de rouw gehouden werd voor Peter, de oudste broer van Lazaro (24), kwam na een week de Divisional Executive Officer bij Ambilikile (15), de cel-

voorzitter, om hem te zeggen de verwanten weg te sturen. Ambilikile weigerde en de Divisional Executive Officer ging zelf. Hij is nog enkele malen teruggekomen maar hij had weinig succes.

Niet alle aanwezigen hebben een directe relatie met de overledene gehad. Velen zijn gekomen omdat een familielid of een buurvrouw, die wel in een directe relatie tot de overledene stond, bij de rouw aanwezig is. Zo zullen vrouwen een buurvrouw die bij een rouw in een ander dorp is, opzoeken en een moeder zal naar haar dochter gaan als die bij een begrafenis in de schoonfamilie van haar man is en een vriendin zou h   r daar weer kunnen opzoeken. In beeld gebracht zien de relaties van de aanwezigen er uit als een wortelsysteem, met hoofd- en zijwortels. Langs de lijnen van dit systeem is ook de verantwoording voor het onthaal van de gasten verdeeld. Alleen de eerste dag worden er grote hoeveelheden voedsel gekookt en uitgedeeld aan alle aanwezigen. Daarna moet elke vrouw zelf zorgen voor degenen die terwille van haar gekomen zijn. Als er weinig voedsel is, moet ze het zelf van huis meebrengen.

Enige tijd na de begrafenis worden de burens uitgenodigd om bier te drinken als formele beëindiging van de rouwperiode. Als de overledene een volwassen man was, dan hoort zijn erfgenaam ook een stier te slachten om de burens en verwanten die zich verzameld hebben om hem als erfgenaam te erkennen, te onthalen. Vanwege de kosten wordt deze ceremonie, de ubunyo, soms jaren uitgesteld. Men is er echter van overtuigd dat als de erfgenaam langer wacht dan absoluut noodzakelijk is, de verontwaardiging van de buurt zijn kinderen zal doen sterven, speciaal als hij het land van de overledene wel gebruikt.

Johns ziekte

John is een kleinzoontje van Sultani (6.) Hij woont met zijn ouders tijdelijk bij Sultani. Hij is helemaal opgezwollen en men zegt dat dat komt omdat Sultani nog altijd geen ubunyo gehouden heeft voor zijn broer Misyagati, wiens erfgenaam hij is en wiens akkers hij al jaren gebruikt.

Huwelijken: Wat de festiviteiten, en dus wat de buurt betreft, is het belangrijkste moment, het ogenblik dat de bruidegom de bruidskoeien bij zijn aanstaande schoonvader brengt. Alle koeien worden zelden tegelijk

betaald. Er is echter altijd een moment dat beschouwd wordt als het moment van de overdracht; op die dag komt de bruidegom of zijn vertegenwoordiger met de umfuusya, een soort getuige, en buren en vrienden enige koeien brengen. De vader van de bruid ontvangt hen met zijn broers en zijn buren. Er wordt publiekelijk besproken hoeveel koeien er tot nu toe betaald zijn en hoeveel er eventueel nog betaald moet worden. Daarna is er een grote feestmaaltijd voor de gasten. Dit festijn is de enige feestelijkheid bij een huwelijk dat altijd plaats vindt, al het andere kan eventueel achterwege gelaten worden, maar als de vader van de bruid om de een of andere reden op dat moment niet in staat is zijn gasten behoorlijk te onthalen, dan zal hij ze in elk geval uitnodigen later terug te komen. Gewoonlijk wordt de vader van de bruid door zijn umfuusya, zijn broers en z'n buren geholpen het eten bij elkaar te krijgen en hun vrouwen komen om te helpen koken.

Als een vrouw voor de tweede keer trouwt, zijn er gewoonlijk geen verdere festiviteiten. Ze gaat op een dag naar haar man, haar moeder en enkele buren kunnen haar vergezellen of ze komen een paar dagen later en brengen wat potten en matten. Bij haar eerste huwelijk zijn er vaak ook festiviteiten de dag dat zij naar haar man gaat. Een groot gezelschap verwanten, vrienden en buren brengt haar weg. Ze brengen grote hoeveelheden voedsel, gekookt en ongekookt, bier, huisraad en soms zelfs meubilair; het grootste deel hiervan is gegeven door haar vader en zijn broers. De umfuusya, de andere verwanten en de buren hebben voedsel, matten en andere kleine artikelen, zoals potten en houten lepels, gegeven. Vele vrouwen hebben helpen koken.

Voordat de stoet vertrekt, eten ze eerst bij de bruid thuis. Bij de bruidegom krijgen ze ongeveer een zelfde hoeveelheid gekookt voedsel als ze gebracht hebben, om ter plekke op te eten of om mee te nemen. Hier is de familie van de bruidegom op dezelfde manier door verwanten, buren en vrienden geholpen het voedsel bij elkaar te krijgen en te koken. Behalve het eten krijgen de vrouwen een vrij grote som geld van de bruidegom en zijn familie; dit geld wordt later verdeeld onder alle vrouwen die aanwezig waren.

Het gekookte voedsel dat het gezelschap van de bruid meegebracht heeft, wordt ter plekke opgegeten door de verzamelde verwanten en buren van de bruidegom. Het ongekookte plus de meeste huishoudelijke artikelen

zijn voor het nieuwe huishouden. Een deel kan eventueel aan de familie van de bruidegom gegeven worden.

De schaal van de hele affaire: de aantallen mensen die erbij betrokken zijn, of de bruid al of niet kostbare zaken zoals bedden en tafels meebrengt, of er een drumclub of een kerkkoor aanwezig is, hangt af van de rijkdom van de betrokken families en hun bereidheid hiervoor geld uit te geven.

Een dure bruiloft is één van de geaccepteerde wijzen waarop een familie zijn rijkdom ten toon kan spreiden. Niet elk huwelijk in een rijke familie is echter een grootscheepse affaire. Soms wordt er een enorm feest gemaakt van het huwelijk van de oudste, terwijl er veel minder drukte gemaakt wordt van huwelijken van de jongere kinderen. Er zijn nog andere redenen waarom een huwelijk niet altijd zo groots gevierd wordt als de familie zich zou kunnen permitteren: een grootse bruiloft vraagt een lange voorbereidingstijd en soms wil een van de partijen dat het huwelijk snel gesloten wordt, bijvoorbeeld als de bruidegom een baan elders heeft en van zijn verlof gebruik gemaakt heeft om thuis een vrouw te zoeken. Een belangrijke reden is ook dat van beide kanten de giften en de aantallen genodigden zo ongeveer tegen elkaar moeten opwegen; niet altijd is de ander familie bereid of in staat aan grote verplichtingen te voldoen.

Er staan geen bovennatuurlijke sancties op het geven van huwelijksfeesten, zoals er staan op het slachten van vee bij begrafenissen. Als er echter een feest gegeven wordt, dan wordt het als gevaarlijk beschouwd niet genoeg aan de burens te geven. De bewoners van Ibungu en Mitugutu zeggen bijvoorbeeld dat Andemwisye (92) in Ngamanga door de gemeente gedood is vanwege de manier waarop het vlees bij het huwelijk van zijn dochter verdeeld is. Het zelfde zou voor de vrouw van Thomas (100) gelden, vanwege de verdeling van het vlees bij het huwelijk van hun zoon.

Wat betreft de voedselconsumptie is het beeld dus als volgt: meestal eet elke huishouden afzonderlijk; individuele leden van deze huishoudens kunnen voor langere tijd hun eten delen en gezamenlijk eten met enkele burens. Het komt nooit voor dat hele gezinnen samen eten met burens. Bij enkele bijzondere gelegenheden, waarvan de meest voorkomende hierboven beschreven zijn, worden er door de buurt grote hoeveelheden lekker eten

gemeenschappelijk geconsumeerd, vaak heeft een deel van de de burens bijgedragen aan het feestmaal, maar het leeuwendeel van de kosten worden altijd door één familie gedragen. Soms is het absoluut verplicht het feestmaal aan te bieden, soms is dit niet het geval maar als er een feestmaal gehouden wordt, dan is het noodzakelijk om de burens te geven waarop ze recht hebben omdat hun ergernis en jaloezie anders dodelijke gevolgen kunnen hebben.

Het egaliserende effect van deze gemeenschappelijke consumptie is minimaal. In de eerste plaats komt het daarvoor te zelden voor en in de tweede plaats voor zover het om verplichtingen gaat, rust de verplichting evenzeer op de armen als op de welgestelden onder de dorpelingen en het slachten van de enige koe of os betekent een veel groter verlies dan het moeten slachten van een of twee dieren van een kudde.

Appendix 1Agrarische kalender

<u>Activiteit</u>	<u>Nyakyusa term</u>	<u>M/V</u>	<u>Periode</u>
<u>1. Rijst</u>			
Voor de eerste maal ploegen of hakken	ukukupika	M	sept.-dec.
idem voor de tweede maal	ukufuluga	M	oct.-dec.
zaaien (uitstrooien)	ukusopa	M	dec.-jan.
zaad onderwerken	ukuhesa	V	dec.-jan.
rommel weghalen	ukusebela	V	dec.-jan.
wieden	ukwipila	M+V	mrt.-mei
vogels verjagen	--	M+V	mrt.-juli
oogsten	ukutondola	M+V	mei -juli
dorsen	ukupula	V	mei-aug.
wannen	ukulolosya	V	mei-aug.
<u>2. Millet</u>			
gras maaien	ukusenga	M	Sept.-nov.
hakken	ukulima	M	Sept.-nov.
gras opstapelen	ukubunganya	V	Sept.-nov.
gras verbranden	ukukosya	V	Sept.-nov.
as fijn maken	ukukoma imibungila	V	Sept.-nov.
zaaien	ukusopa	M	dec.
rommel wegehalen	ukusebela	V	dec.
er wordt niet gewied			
oogsten	ukutondola	M+V	mrt.-april
fermenteren	ukufundika	V	mrt.-april
uitwassen	ukusuka	V	april-mei
<u>3. Mais + bonen</u>			
gras maaien	ukusenga	M	juni-juli
gras onder een aard- rug werken	ukukenda	M	juni-juli

<u>Activiteit</u>	<u>Nyakyusa term</u>	<u>M/V</u>	<u>Periode</u>
zaaien: eerst bonen			
later mais	ukubyala	V	juni-juli
wieden	ukubombila	V	juli-aug.
oogsten: eerst bonen			
later mais	ukufuunya	V	sept.-oct.
4. <u>Mais + aardnoten</u>			
zaaien: eerst aard-			
noten, later mais	ukubyala	V	dec.-jan.
wieden	ukubombila	V	jan.-feb.
oogsten: eerst aard-			
noten, later mais	ukufuunya	V	mrt.-april

De volgorde: bonen gedurende de eerste maiscyclus en aardnoten gedurende de tweede is de meest gangbare; afwijkingen van dit schema komen echter vaak voor.

Appendix 2Tijdsbesteding

Gedurende een half jaar zijn op een achttal bedrijven alle activiteiten tussen $\pm$ 7.30 en $\pm$ 18.00 genoteerd, in principe op elke achtste dag. Doordat de waarnemingen pas om $\pm$ 7.30 begonnen, ontbreken de activiteiten die nog vroeger plaats vonden; het gaat hierbij vooral om ploegen: om de ossen te sparen ploegt men bij maanlichte nachten heel vroeg, soms al om 3 of 4 uur. De voornaamste activiteiten die na 18.00 gemist zijn, zijn voor de vrouwen een deel van het koken; men eet gewoonlijk tussen 20.00 en 21.00 en voor de mannen vergaderingen en recreatie.

Deze appendix geeft de resultaten voor één boer: Salima (124). Zoals ze hier gepresteerd worden, zien de resultaten er zeer exact en nauwkeurig uit, ze moeten echter gelezen worden als ruwweg juist. Het meisje dat de waarnemingen deed, was zeer consciëntieus, maar het werk is minder eenvoudig en probleemloos als het misschien lijkt en het horloge was niet te best. Het lijkt me echter het beste de gegevens te presenteren zoals ze zijn, want afronden of voor ieder cijfer $\pm$ maakt ze niet werkelijk meer waarheidsgetrouw.

Naam: Salima (124)
 Religie: heiden
 Bedrijfsopp.: 42 ares
 Vee: geen
 Gezinssamenstelling: Salima - 48 jaar
 Vrouw - 38 jaar
 Dochter I - 8 jaar
 Dochter II - 4 jaar
 Dochter III - 2 jaar

Datum: 7 mei 1968

<u>Man</u>		<u>Vrouw</u>	
<u>Activiteit</u>	<u>Tijd</u>	<u>Activiteit</u>	<u>Tijd</u>
Millet wassen	8.15-13.15	Huis vegen	7.40- 7.45
Eten	13.20-13.45	Afwassen	7.45- 8.00
Naar Ipinda om		Water halen	8.00- 8.10
zeep te kopen	13.45-18.00	Millet wassen	8.15-13.15
		Eten	13.20-13.45
		Afwassen	13.45-14.20
		Uitrusten	14.20-16.15
		Eten klaar maken	16.15-

Dochter I
Activiteit Tijd
 Touw vlechten om
 vogels te verjagen 8.00-10.25
 Eten klaarmaken 10.30-13.00
 Eten 13.20-13.45
 Water halen 14.25-14.35
 Vogels verjagen 14.35-

Datum: 15 mei 1968

Man
Activiteit Tijd
 Bananen snoeien 7.00-11.00
 Baden 11.00-11.40
 Zuster bezoeken 11.50-

Vrouw
Activiteit Tijd
 Moeder helpen
 met wieden 7.00-17.00
 Eten klaarmaken 17.00-

Dochter I
Activiteit
 Afwezig

Datum: 31 mei 1968

Man
Activiteit Tijd
 De broer van zijn
 vrouw bezoek 7.00-13.40
 Eten 13.45-14.00
 Visfuik maken 14.05-

Vrouw
Activiteit Tijd
 Huis vegen 7.30- 7.35
 Eten klaarmaken en
 afwassen 7.35- 9.45
 Eten 9.45-10.00
 Afwassen 10.00-10.26
 Mat vlechten 10.30-11.50
 Eten klaarmaken 11.50-13.45
 Eten 13.45-14.00
 Afwassen 14.10-14.25
 Baden 14.25-15.30
 Rusten met moeder 15.30-

Dochter I
Activiteit Tijd
 Vogels verjagen 7.05-17.50

Datum: 15 juli 1968

Man
Activiteit Tijd
 Cassaveveld hakken 7.00-12.00
 Buurman helpen huis
 te bouwen 12.00-16.50
 Eten 16.50-17.00

Vrouw
Activiteit Tijd
 Rijst oogsten 7.05-13.30
 Dorsen 13.30-17.15
 Eten klaarmaken 17.40-

Dochter I
Activiteit Tijd
 Vegen 7.50- 8.00
 Afwassen 8.00- 8.35
 Vogels verjagen 8.35-16.30
 Bananen roosteren 16.40-16.50

Eten 16.50-17.00
Rijst stampen 17.00-17.40

Datum: 25 juli 1968

Man
Activiteit Tijd
Bonenveld hakken 7.20-13.10
Eten 13.10-13.25
Baden 13.25-14.00
Drumclub oefening 14.00-

Vrouw
Activiteit Tijd
Vegen 7.20- 7.30
Afwassen 7.30- 8.00
Eten klaarmaken 8.00-12.15
Eten 12.15-12.50
Baden en water
halen 12.50-13.40
Uitrusten 13.40-15.50
Eten klaarmaken 15.50-

Dochter 1
Activiteit
Hele dag gespeeld

Datum: 2 augustus 1968

Man
Activiteit Tijd
Rusten 7.00-16.10
Eten 12.00-12.20
Naar Ipinda om
medicijn 16.10-

Vrouw
Activiteit Tijd
Moeder helpen
met dorsen 7.00-11.00
Vegen 11.00-11.05
Bananen roosteren 11.05-12.00
Eten 12.00-12.20
Baden 12.20-13.00
Rusten 13.00-17.00
Eten klaarmaken 17.00-

Dochter 1
Activiteit
Hele dag gespeeld

Datum: 8 augustus 1968

Man
Activiteit Tijd
Rusten 7.00-16.20
Eten 15.30-16.00
Naar de dansen
in Kanga 16.20-

Vrouw
Activiteit Tijd
Dorsen 7.00-13.15
Baden 13.15-13.50
Eten klaarmaken 13.50-15.30
Eten 15.30-16.00
Eten klaarmaken 16.00-

Dochter 1
Activiteit Tijd
Dorsen 7.00-13.15
Baden 13.15-13.50
Rusten 13.50-17.00
Eten 15.30-16.00
Rijst stampen 17.00-17.40

Datum: 17 augustus 1968

Man
Activiteit Tijd
 Hakken voor zijn moeder 7.00-17.25
 Rusten 17.25-

Vrouw
Activiteit Tijd
 Huis vegen 7.05- 7.15
 Afwassen 7.15- 8.00
 Rusten 8.00-12.30
 Houthakken 12.30-13.00
 Bananen roosteren 13.00-13.55
 Eten 13.55-14.15
 Baden 14.15-14.40
 Rijst te drogen
 leggen 14.40-14.45
 Rusten 14.45-16.00
 Eten klaarmaken 16.00-

Dochter 1
Activiteit Tijd
 Gedurende de ochtend
 afwezig
 Eten 13.55-14.15
 Baden 14.15-14.40
 Rusten 14.40-17.30
 Rijst stampen 17.30-

Datum: 26 augustus 1968

Man
Activiteit Tijd
 Rusten 7.00-13.00
 Eten 13.00-13.25
 Vergadering in Ipinda 13.50-

Vrouw
Activiteit Tijd
 Vegen 7.20- 7.25
 Afwassen 7.25- 8.00
 Eten klaarmaken 8.00-13.00
 Eten 13.00-13.25
 Vergadering in
 Ipinda 13.50-

Dochter 1
Activiteit
 Geen werk

Datum: 4 september 1968

Man
Activiteit Tijd
 Deur repareren 7.00-16.50
 Eten 15.00-15.20
 Rusten 16.50-

Vrouw
Activiteit Tijd
 Afwezig -11.30
 Eten klaarmaken 11.30-15.00
 Eten 15.00-15.20
 Rijst te drogen
 leggen 15.20-15.25
 Vegen 15.25-15.30
 Afwassen 15.30-15.55
 Baden 15.55-16.43
 ? 16.43-

Dochter 1
Activiteit
 Geen werk

Datum: 28 september 1968

<u>Man</u>	<u>Tijd</u>
<u>Activiteit</u>	
Hakken milletakker	7.00-10.00
Baden	10.05-10.25
Rusten	10.25-15.00
Eten	12.00-12.10
Hakken milletakker	15.00-17.35
Baden	17.35-

<u>Vrouw</u>	<u>Tijd</u>
<u>Activiteit</u>	
Gras e.d. opstapelen	
op milletakker	7.10-10.00
Rusten en bananen	
roosteren	10.00-12.00
Eten	12.00-12.10
Rusten	12.10-15.00
Begrafnis	
in Kisale	15.00-

Dochter 1
Activiteit
 Geen werk

Datum: 7 October 1968

<u>Man</u>	<u>Tijd</u>
<u>Activiteit</u>	
Vissen	7.10- 9.40
Huis pleisteren	9.45-13.30
Rusten	13.30-16.20
Bier drinken	16.20-

<u>Vrouw</u>	<u>Tijd</u>
<u>Activiteit</u>	
Bananen roosteren	7.05- 7.20
Eten	7.20- 7.30
Pleister maken	7.30- 7.45
Huis pleisteren	7.50-10.00
Raffia verven	10.00-10.45
Huis pleisteren	10.45-11.10
Water halen	11.10-11.20
Raffia verven	11.20-12.15
Baden	12.15-12.25
?	12.25-17.00
Eten klaarmaken	17.00-

Dochter 1
Activiteit
 Geen werk

Datum: 18 oktober 1968

<u>Man</u>	<u>Tijd</u>
<u>Activiteit</u>	
Hakken	- 9.10
Eten	9.10- 9.30
Rusten	9.30-
Eten	10.55-11.05
?	16.20-

<u>Vrouw</u>	<u>Tijd</u>
<u>Activiteit</u>	
Mat vlechten	7.30- 8.20
Bananen roosteren	8.20- 9.10
Eten	9.10- 9.30
Mat vlechten	9.30-16.00
Bataten roosteren	10.20-10.50
Eten	10.55-11.05
Bonen koken	11.20-16.00
Rusten	16.00-

Dochter 1
Activiteit
 Geen werk

Datum: 28 oktober 1968

Man

<u>Activiteit</u>	<u>Tijd</u>
Vissen	7.00-10.00
Rusten	10.00-12.25
Vissen	12.25-14.15
Rusten met buurman	14.15-

Dochter

<u>Activiteit</u>	<u>Tijd</u>
Aardnoten oogsten	7.10-12.30
Rusten	12.30-15.10
Eten klaarmaken	15.10-16.00
Eten	16.00-16.15
Spelen	16.15-

Vrouw

<u>Activiteit</u>	<u>Tijd</u>
Aardnoten oogsten	7.10-12.30
Rusten	12.30-
Eten	16.00-16.15
?	16.15-

De hele familie is in juni-juli ruim 5 weken afwezig geweest wegens een sterfgeval in de familie.
 Wat opvalt is dat Salima ook meehelpt bij werkzaamheden die algemeen als vrouwenwerk beschouwd worden, zoals millet uitwassen en muren pleisteren.

HOOFDSTUK IV VERWANTEN

INLEIDING

Bij de Nyakyusa vallen lokale groepen en verwantschapsgroepen niet samen. Niettemin zijn verwanten erg belangrijk in het leven van elke Nyakusa: zodra iemand in moeilijkheden komt, zal hij zich tot zijn familie wenden; omgekeerd is een elk verplicht zijn familieleden te helpen. Eén van de essentiële verschillen tussen buren en familie is, dat in geval van moeilijkheden de eersten alleen verplicht zijn sympathie en medeleven te tonen, terwijl de laatsten daadwerkelijk moeten helpen.

Alle bloedverwanten worden als verwanten beschouwd. Het verwantschapssysteem vertoont sterk patrilineaire trekken, in die zin dat ieder individu gerekend wordt te behoren tot zijn vadersfamilie en dat het erfrecht patrilineair is. Het echtpaar vestigt zich altijd virilokaal.

De verwantschapsorganisatie zoals die nu bestaat en in dit hoofdstuk beschreven wordt, is in bepaalde opzichten duidelijk minder hecht dan die welke in de jaren dertig door Wilson is beschreven. Zij beschrijft de lineage als een corporatieve groep, die een gemeenschappelijke kudde bezit, wettelijk voor elkaar aansprakelijk is en waarvan alle leden voor hun welzijn afhankelijk zijn van de gebeden en gemeenschappelijke rituelen voor de voorouders, onder leiding van de familiehoofden. Nu bestaat er geen gemeenschappelijk veebezit, al heeft men er onder bepaalde omstandigheden wel recht op dat een broer of zoon een koe afstaat. De enige vorm van aansprakelijkheid die nog bestaat, is die van een vader voor zijn minderjarige kinderen. Gemeenschappelijke riten komen niet meer voor.

VERWANTSCHAP EN WOONPLAATS

Eén van de moeilijkheden bij het lezen van de publicaties van Wilson over de Nyakyusa is, dat hierin een beschrijving van een waardensysteem gepresenteerd wordt als gold het een beschrijving van de sociale werkelijkheid. Tegelijkertijd bieden haar publicaties materiaal dat duidelijk afwijkt van het normatieve beeld. Mc.Kenny (The Social Structure of the Nyakyusa: a reevaluation) brengt deze problematiek naar voren in verband met de kwestie van de leeftijdsgroepen bij de Nyakyusa. Eén van de punten die hij

noemt, is het ontbreken van informatie aangaande de interne samenstelling van de dorpen en de verhouding tussen de verwantschapsrelaties binnen een dorp en de fysieke layout van het dorp. In het nu volgende deel van dit hoofdstuk wordt voor Ngamanga nader op deze kwestie ingegaan.

In de inleiding hebben we gezien, dat leeftijdsgroepen niet de basis vormen van de dorpsorganisatie en dat leeftijd geen rol speelt bij de keuze van een woonplaats. De Nyakyusa dorpen zijn echter evenmin gebaseerd op verwantschap, men woont niet met een groep patrilineaire verwanten bij elkaar. Niettemin bestaat er een zekere interdependentie tussen verwantschap en woonplaats.

In de appendix van dit hoofdstuk worden voor alle volwassen dorpsbewoners hun verwantschapsrelaties binnen het dorp en de positie van hun erf gegeven. Hieruit blijkt dat ongeveer de helft van de inwoners op de een of andere manier verwant is aan Mwasoposya, de stichter van het dorp, dat vrijwel iedereen toch minstens enkele verwanten in het dorp heeft en dat men binnen een buurt clusters van verwanten aantreft. Het is echter bekend dat vrijwel iedereen ook naaste verwanten in andere dorpen heeft (deze informatie kan niet uit de appendix verkregen worden). Afstamming en woonplaats hangen tot op zekere hoogte samen omdat enerzijds afkomst invloed uitoefent op de keuze van een woonplaats en anderzijds omdat verblijfplaats de keuze van huwelijkspartners beïnvloedt en dus de verwantschapsrelaties in de volgende generatie.

Afstamming beïnvloedt iemands woonplaats het meest direct wanneer hij eenvoudig - wat vrij vaak gebeurt - in zijn ouderlijk dorp blijft wonen. Een duidelijk voorbeeld vormen Ndolilwe (49) en zijn zes zoons: Ndolilwe is als klein kind naar Ngamanga gekomen of hij is er geboren, in elk geval is hij er zijn hele leven blijven wonen en zijn zes zoons evenzo. Landgebrek beïnvloedt tegenwoordig de relatie tussen afstamming en woonplaats op twee tegengestelde manieren. Aan de ene kant, als iemand veel land heeft en hij zijn zoons land kan geven, dan zullen dezen des te meer gemotiveerd zijn om, in ieder geval, in de buurt van het ouderlijk dorp te blijven. Aan de andere kant, als er geen land te vergeven valt, dan zijn de zoons wel gedwongen hun geluk elders te beproeven. Er is over het algemeen veel te zeggen voor het blijven wonen in het ouderlijk dorp, want, hoewel nieuwkomers eigenlijk altijd welkom zijn en het beslist overdreven is te stellen dat zij tweederangs burgers zijn, is het dui-

delijk wel zo, dat er extra prestige verbonden is aan het behoren tot de oorspronkelijke inwoners van een dorp. Dit geldt natuurlijk des te meer als de vader ook al sinds lang in het dorp woont. Men zal er dus in de regel blijven tenzij er een speciale reden is om weg te trekken, zoals landgebrek, angst voor hekserij van de buurt of van de familie of omdat men speciaal ergens anders wil wonen. Christenen die in de nabijheid van andere christenen willen wonen, zijn hiervan een voorbeeld.

Als iemand, om wat voor redenen dan ook, besloten heeft dat hij wil verhuizen, dan zullen familierelaties vaak bepalend zijn voor de vraag waarheen hij zal gaan, of gebracht zal worden¹. De appendix geeft hiervan vele voorbeelden: mensen die in Ngamanga wonen omdat ze ooit eens als wees of als patient door matrilaterale verwanten daarheen meegenomen zijn. In andere gevallen is men als jonge man zijn gescheiden moeder gevolgd naar haar nieuwe woonplaats om "geen moeilijkheden met eten te hebben". Soms is een erfenis de reden voor een verhuizing. Ook wanneer mensen verhuizen, omdat ze op zoek zijn naar land of omdat ze om de een of andere reden uit hun huidige woonplaats weg willen, zullen ze vaak naar een dorp gaan waar ze verwanten hebben, die hen aan land kunnen helpen en die hun voorspraak kunnen zijn. In andere gevallen verhuizen ze daarheen, omdat ze het dorp tijdens familiebezoeken hebben leren kennen en waarderen. Ook vriendschappen kunnen een reden voor het kiezen van een woonplaats zijn. Terwijl het blijven wonen in het ouderlijk dorp tot gevolg heeft dat vaders en zoons en later broers bij elkaar blijven wonen, brengen de hiervoor geschetste motiveringen allerlei patri- en matrilaterale verwanten bij elkaar.

Aan de andere kant beïnvloedt de keuze van een woonplaats het ontstaan van verwantschapsrelaties, aangezien er een sterke neiging bestaat de huwelijkspartners zo dicht mogelijk bij huis te zoeken. Omdat een man er altijd wel een vrouw bij kan nemen, ontstaat er in de regel snel aanverwantschap als iemand zich eenmaal in een dorp gevestigd heeft.

Naast verwantschap heeft alleen de kerk een aanwijsbare invloed op de keuze van een woonplaats. Er wonen in Ngamanga Mission minstens een half

¹Als hij te jong of te ziek is om zelf een beslissing te nemen.

dozijn gezinnen die daar zijn omdat de kerk ze er ooit heen heeft gestuurd of omdat de vader van het gezinshoofd er heen gestuurd is en een veel groter aantal dat er is komen wonen omdat ze er de voorkeur aan gaven te midden van medechristenen te leven.

AFSTAMMING

De Nyakyusa hebben een patrilineair afstammingssysteem. Een kind wordt beschouwd als afstammeling van de man die op het moment van de conceptie met de moeder getrouwd of verloofd was, dat wil zeggen van de man die op dat moment koeien voor de moeder betaald heeft. Zelfs als het absoluut onmogelijk is dat deze man de verwekker van het kind is; dan geldt hij toch als de vader. De vraag wie er koeien gegeven heeft, is onder alle omstandigheden bepalend voor de vaststelling van het vaderschap. Toen Lazaro (24), bijvoorbeeld, reeds bijna vijf jaar in de gevangenis zat, kreeg een van zijn vrouwen een baby, die na enkele weken stierf; het kind werd begraven op de begraafplaats van Lazaro's familie.

Als de moeder niet verloofd of getrouwd is, dan behoort het kind aan haar eigen vader en heeft hij ten aanzien van dit kind dezelfde rechten en plichten als ten aanzien van zijn eigen kinderen. In zulke gevallen is het echter mogelijk voor de genitor om door het betalen van enkele koeien als vader erkend te worden, ook zonder dat hij de moeder trouwt. Zo heeft de dochter van Afwilile (76) een baby van een jongeman die niet met haar kan trouwen omdat ze verwant zijn, maar hij is wel de vader van het kind, omdat hij twee koeien betaald heeft.

Als een vrouw na de dood van haar man door een van zijn verwanten geërfd wordt en er worden uit dit tweede huwelijk kinderen geboren, dan beschouwt men ze als kinderen van de eerste echtgenoot, want hij is immers degene die voor de vrouw betaald heeft. Men zegt: "De tweede echtgenoot is alleen maar een haan voor de overledene." Asumwisye (72), bijvoorbeeld, wordt beschouwd als een zoon van Mwaibila en als een broer van Kampani (112) en Afwilili (76) en niet als zoon van Mwakapoja (zie genealogie - pag 210).

De Nyakyusa trouwen graag vrouwen die aan elkaar verwant zijn; hun kinderen worden bijna als volle broers en zusters beschouwd, zeker als de vrouwen zusters zijn.

Erfrecht

De kern van de nalatenschap van een man zijn zijn vrouwen en kinderen. Van iemand erven betekent zijn vrouwen trouwen en vader worden van zijn kinderen. Daarom is het noodzakelijk een geschikte erfgenaam te vinden als de overledene getrouwd of verloofd geweest is. Zijn familie zal zonnodig grote moeite doen om er één te vinden (zie pag 206). Een jongen of een man die nog niet verloofd is, kan geen erfgenaam hebben. Zijn verwanten zullen zijn bezittingen verdelen, maar niemand zal zijn plaats innemen.

Om dezelfde redenen kan men niet spreken van de erfgenaam van een vrouw. Een vrouw laat bezittingen na, die naar haar kinderen of naar haar familie gaan, maar er is geen erfgenaam. De gewoonte die Wilson (1977: 35-37) vermeldt, om een overleden vrouw als echtgenote te laten vervangen door een jongere zuster is volledig verdwenen.

Mama Logotala's² bezittingen verdeeld

Mama Logotala had vier kinderen: Logotala (37) Jackson (66), Patukuju (44) en een dochter Jessica die niet in Ngamanga woont. Toen vier maanden na haar dood de rouwperiode formeel beëindigd was, verdeelden ze haar bezittingen als volgt: Logotala en Jessica namen ieder twee grote en één kleine mat en één grote voorraad pot, Jessica kreeg de kookpotten en Jackson de bierpot. Logotala kreeg het snoeimes en hij wilde ook de kleine bijl nemen. Patukuju protesteerde dat hun moeder die aan hem beloofd had; Jessica hielp hem en Logotala gaf toe. Jessica nam de grote bijl, Logotala protesteerde, maar Jessica zei, dat haar man ervoor betaald had en dat de bijl nu naar zijn eigenaar terug moest. Het commentaar van een buurman: "Logotala is erg hebberig. Hij had alle matten aan zijn zuster moeten geven en de rest aan zijn jongere broers, want hij is de leider."

De erfgenaam is de plaatsvervanger van de overledene, binnen de familie en in het dorp; daarom is er vanzelfsprekend altijd maar één erfgenaam. Traditioneel werd een man opgevolgd door zijn broer, zijn volle broer, indien mogelijk, en anders door een halfbroer of een zoon van zijn vaders broer. Alleen als er geen "broers" meer waren, erfde de oudste zoon van de

2

Vrouwen worden dikwijls op deze manier naar hun kinderen genoemd.

oudste broer. Tegenwoordig heeft de zoon de mogelijkheid te weigeren een vadersbroer als erfgenaam te accepteren: hij kan naar de rechter gaan en zijn vaders erfenis op eisen. Meestal maken de jonge mannen geen gebruik van dit recht. Soms vrezen ze de hekserij van hun vadersbroers en soms, vooral natuurlijk als hun vader weinig land en koeien had, hebben ze geen zin belast te worden met de zorg voor zijn weduwen. Veel mensen hechten er nog grote waarde aan opgevolgd te worden door een broer. Bijvoorbeeld Makandi (9): hij heeft twee volwassen zoons, niettemin heeft hij jarenlang zijn best gedaan om zijn jongere broer, die al vele jaren in Tanga woonde, naar Ngamanga te halen en hij was buiten zichzelf van blijdschap toen zijn broer eindelijk kwam. Hij zei: "Nu heb ik eindelijk iemand om me te begraven en om me op te volgen."

Aan de andere kant gebeurt het ook wel eens dat een broer de erfenis weigert, want als een man erft van een oudere broer, dan wordt diens oudste zoon zijn erfgenaam. Is de erfgenaam al rijk vóór hij in bezit komt van de erfenis dan zou hij op deze manier zijn eigen zoon kunnen benadeln. In theorie zou zijn eigen zoon weliswaar kunnen weigeren de zoon van zijn vadersbroer als erfgenaam te erkennen en door de rechtbank de beide nalatenschappen alsnog kunnen laten ontwarren, maar men voorkomt een dergelijke situatie liever want het leidt tot allerlei onenigheden, ruzies en spanningen in de familie. Bovendien zou de zoon van de jongere broer dan alle koeien moeten teruggeven die zijn vader ontvangen heeft voor de dochters van zijn overleden broer, en dat is meestal onmogelijk.

Tegenwoordig gebeurt het wel dat de erfenis in tweeën gedeeld wordt, in die zin dat een broer van de overledene de echtgenotes erft en zijn positie in de familie overneemt, terwijl de oudste zoon het erf en het land krijgt. Het komt ook steeds meer voor dat, hoewel er maar één erfgenaam kan zijn, het land van een man althans over een aantal zoons verdeeld wordt. Ofwel de vader geeft zijn zoons successievelijk een stuk land als ze volwassen worden en trouwen of de oudste zoon van elke vrouw krijgt uiteindelijk het land dat zijn moeder in gebruik had.

Als er geen "broers" zijn, dan is de oudste zoon van een man zijn erfgenaam; zijn oudste zoon is de eerste zoon van de vrouw die hij als eerste verloofd heeft. Dit hoeft niet de vrouw te zijn die hij het eerst getrouwd heeft. Het kwam nog al eens voor dat een jongeman door zijn familie verloofd wordt met een meisje dat nog lang niet huwbaar was en dat

hij geen zin had om met trouwen te wachten tot zij volwassen was en daarom al eerder met ouder meisje trouwde. Niettemin werd zijn eerste verloofde zijn eerste vrouw zodra zij hem ook trouwde³. Als een man van een oudere broer of van zijn vader erft dan gaan de geërfde vrouwen vóór en de oudste zoon van de eerste vrouw van de overledene wordt zijn erfgenaam, tenminste als hij de zoon is van de overledene zelf. Een zoon die geboren wordt uit het huwelijk van de erfgenaam met een echtgenote van de overledene, kan nooit erven, ook al is zijn moeder de eerste vrouw van zijn vader. De kinderen uit deze huwelijken door vererving worden - bapanja - buitenstaanders genoemd, ze zijn noch werkelijk het kind van de ene, noch van de andere man. Als er geen patrilineaire erfgenaam is, kan de erfenis aan een zusterszoon of aan een vaderszusterszoon gegeven worden.

Tot zover de theorie, in de praktijk houdt men ook rekening met andere factoren. Als de zoon die formeel als de oudste geldt, nog erg jong is en één van de andere zoons is al volwassen dan zal men hem de erfenis geven.

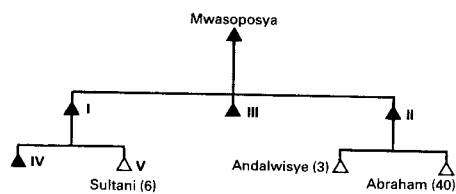
Ik heb aan alle gezinshoofden in Ngamanga gevraagd wie er erfde toen hun vader overleed. Een aantal waren broers en hadden dezelfde vader en van een groot aantal gezinshoofden leefde de vader nog zodat de antwoorden betrekking hebben op in totaal 49 verervingen. In ruim de helft van de gevallen (26) erfde een zoon; in 11 gevallen een broer; in zes een halfbroer; verder ging de erfenis eenmaal naar respectievelijk een broerszoon, een vadersbroerszoon, een vaderszusterszoon en een vaderszusterszoonszoon en tweemaal werd de erfenis verdeeld. In het eerste geval nam de oudste zoon het land en nam hij zijn vaders plaats in ten aanzien van de jongere kinderen, maar de weduwen gingen naar een jongere zoon, omdat hij die als christen niet kon erven. In het tweede geval gingen de weduwen naar een vadersbroerszoon van de overledene, deze nam ook de familiepositie van de overledene over, maar het land en het erf gingen naar de zoon.

Uit het feit dat in meer dan de helft van de gevallen een zoon erfde kan niet zonder meer tot een voorkeur voor zoons als erfgenamen geconclu-

³ Tegenwoordig komt het niet veel meer voor dat kleine meisjes verloofd worden, zie hoofdstuk VI.

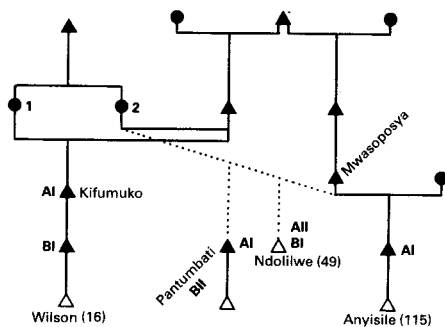
deerd worden, want in de meeste gevallen is het niet bekend of er broers van de overledene in leven waren.

Enkele voorbeelden van vererving

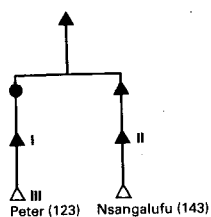
1. Mwasoposya, de stichter van Ngamanga, had een groot aantal vrouwen. Na zijn dood gingen zijn zoons in een aantal groepen uiteen. Deze stamboom laat de vererving zien binnen één van

deze groepen. De romeinse cijfers geven aan hoe de "erfenis" doorgegeven is te beginnen bij I.

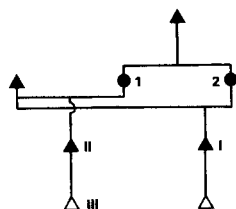

2. Deze stamboom laat de vererving zien binnen een andere groep van Mwasoposya's afstammelingen. Ndolilwe (49) is geboren uit een huwelijk van Mwasoposya en een vrouw die hij van een halfbroer van zijn vader geërfd had. Hij erfde op zijn beurt van de grootvader van Wilson (16), de vader

van Pantumbati en van de vader van Anyisile (115.) Na zijn dood erfde Pantumbati die ook al geërfd had van de vader van Wilson. Hier blijkt duidelijk hoe de vererving van de familiepositie genealogisch niet zo nauw verwante familieleden generaties lang bijeen kan houden. Met A1 zijn aangeduid de personen van wie AII erfde; met B1 de personen van wie BII erfde.

3. In dit geval zijn de overledene en de erfgenaam via een vrouw verwant.

4. De jongere broer stierf eerst en zijn oudere broer erfde. Toen hij stierf, erfde zijn eigen zoon, die immers de "oudste" van zijn generatie is.

Een man moet getrouwd zijn op het moment dat hij als erfgenaam geïnstalleerd wordt, want men gelooft dat als een man nog niet getrouwd is als hij erft, het hem nooit zal lukken zelf nog een vrouw te trouwen zodat hij ook nooit kinderen zal hebben die echt van hem zijn.

Tegenwoordig heeft een weduwe het recht de erfgenaam te weigeren en naar haar eigen familie terug te gaan. Iedereen, de buurt en de familie, zal echter gewoonlijk grote druk op haar uitoefenen om bij de erfgenaam te blijven. Ze zullen zeggen: "Blijf hier op het erf van je echtgenoot. Voor ons ben jij degene die geërfd heeft, want jij bent hier al langer dan hij

(de erfgenaam) of Je moet bij je kinderen blijven (de kinderen hebben namelijk geen keus en worden automatisch de kinderen van de erfgenaam) of Je zoons zijn al groot en hun vrienden zullen hen uitlachen en zeggen: "Je moeder is al oud en toch wil ze nog haar eigen echtgenoot hebben."

Als een weduwe niet naar de erfgenaam gaat maar met een ander hertrouwt, krijgt de erfgenaam, als de man van wie ze gescheiden is, de koeien die haar nieuwe man betaalt. Anders dan bij een normale echtscheiding kan hij haar echter nooit dwingen om te hertrouwen en hem zijn koeien terug te geven. Zij heeft het recht om, als ze daar de voorkeur aangeeft, ongehuwd te blijven.

Een man kan nooit zijn eigen moeder erven of degenen onder zijn vaders vrouwen die aan haar verwant zijn. Zij kunnen ergens anders heen gaan of bij hem blijven wonen als zijn moeders. Als zij hertrouwen, krijgt hij de koeien maar hij kan deze koeien niet gebruiken om zelf een vrouw te trouwen, want de mensen zouden zeggen dat hij zijn eigen moeder trouwde.

Na de ubunyago, de ceremonie waarbij de rouwperiode formeel beëindigd wordt en de erfgenaam geïnstalleerd, hoort hij iedere geërfde vrouw naar haar familie te zenden met een stier om te laten zien dat de ubunyago gehouden is. Vroeger was een stuk vlees van de stier die bij de ubunyago geslacht was, voldoende, nu moet het een levende stier zijn. Bovendien moet hij de ouders van elke geërfde vrouw een koe sturen om te zeggen dat hij geërfd heeft en dat zij voortaan zijn vrouw is. Als hij dit zou nalaten en zij zou bijvoorbeeld wegllopen dan zou haar familie zeggen: "Wie ben jij? We kennen alleen die en die als haar echtgenoot en die is dood." In de praktijk heeft de erfgenaam vaak het vee niet om dit te doen en ontstaat er een schuld die onbetaald blijft totdat de familie van de vrouw een goede reden heeft om hun nieuwe schoonzoon onder druk te zetten.

De orthodoxe christelijke kerken verbieden de polygamie en dus de weduwenvererving. Wat er in Ngamanga Mission gebeurt is, dat de weduwe op het erf van haar man blijft wonen en zijn land blijft gebruiken. In bijna alle gevallen was de erfgenaam en de-jure eigenaar een jonge ongetrouwde zoon of een zoon die een baan had elders in Tanzania. Alleen de erfgenaam van de overleden echtgenoot van Mama Kaisi is een jongere broer. Hij woont echter aan de andere kant van het Lake Shore gebied en is niet geïnteresseerd in het kleine stukje grond dat zijn broer in Ngamanga had, zodat ook Mama Kaisi het erf en het land van haar man kan blijven gebruiken. Zoals

we gezien hebben in hoofdstuk II ontstaan er door dit verbod vaak moeilijke situaties als een christen erft van een buitenkerkelijke broer en verantwoordelijk wordt voor zijn weduwen.

Een erfgenaam hoort zich tegenover de kinderen van de overledene als een echte vader te gedragen. Tijdens de ubuyago zullen de burenen hem hier uitdrukkelijk op wijzen. Hij behoort ook de zaken zo te laten als de overledene ze geregeld had; hij moet bijvoorbeeld geen land of koeien van de kinderen afnemen die hun vader hun in bruikleen gegeven had, ook al zou de eigen vader zelf dit wel hebben kunnen doen.

De onterechte straf

De patiënte van Syakibaga (33) is een volwassen vrouw. Ze is naar Syakibaga gekomen met haar man en met de erfgenaam van haar vader, want Syakibaga had haar bij haar eerste bezoek gezegd dat moeilijkheden met haar "vader" de oorzaak van haar ziekte waren.

Men besprak de situatie.

De "vader": "Er zijn geen problemen tussen ons. Ik verbaas me er alleen over dat ze nooit komt."

De echtgenoot: "Toen uw zuster stierf, zijn mijn vrouw en haar zuster niet geweest. Is het dat misschien?"

Syakibaga: "Vertel eens precies wat er gebeurd is."

De "vader": "Toen mijn zuster gestorven was, zond ik haar en haar zuster een boodschap om de volgende morgen vroeg te komen om met mij naar de begrafenis te gaan. Die dag wachtte ik en wachtte ik maar ze kwamen niet en tenslotte ging ik alleen. Ik bleef er een week maar mijn dochters kwamen niet. Toen ik weer thuis was, hoorde ik dat zij naar de rouw waren gekomen. Hé, dacht ik, wie gaan ze daar nu zien, nu ik er niet meer ben? Ik hield een rouw voor mijn zuster. Ik ging ze persoonlijk vragen om te komen. Ze kwamen maar diezelfde dag gingen ze al weer weg. Nu vraag ik me aldoor af: waarom vermijden mijn dochters mij?"

Syakibaga: "Waarom vermijdt je je vader?"

De patiënte: "Mijn vader had mijn zuster een akker in bruikleen gegeven. Hij stierf en deze "vader" erfde en hoewel er een heleboel land is, nam hij haar die akker af. Toen zei mijn zuster tegen mij: "Hij heeft ons weggejaagd, hij heeft mij die akker afgenomen, hoewel hij weet dat ik hem al jaren gebruik en dat mijn man geen ander land heeft. We moeten er niet meer heen gaan, want hij weet niet dat hij onze vader is."

Syakibaga: "Is dat waar?"

"Vader": "Ja, het is waar. Alleen wist ik niet dat zij daar kwaad om waren."

Syakibaga: "Waarom verberg je problemen? Je zei dat er niets was, maar dit is heel ernstig. Ze komen niet omdat jij zo hardvochtig bent!"

"Vader": "Ik wist niet dat dit de reden was. Waarom hebben ze zich niet beklagd bij mijn burenen?"

Syakibaga: "Als ze een klacht ingediend hadden dan zou jij gezegd hebben: "Ze weten blijkbaar niet dat ze mijn dochters zijn." Ze waren bang omdat jij ze weggejaagd had. Jij hebt de fout begaan. Vraag ze of ze weer terug willen komen en geef haar die akker!" "Vader", terwijl hij de vrouw medicijn geeft: "Ik dacht aldoor: waarom komt mijn dochter toch niet? Dat hoorden de misyuka (voorouder geesten), hoewel alles mijn fout was. Als ik ooit weer een fout maak, dien dan een klacht tegen mij in."

Een erfgenaam komt altijd een tijdje op het erf van de overledene wonen. Soms blijft hij er en soms gaat hij toch maar liever naar zijn eigen dorp terug. In het laatste geval, als hij weer weg wil, laat hij bier maken. Als het bier klaar is, zendt hij heimelijk zijn vrouwen met alles wat hij meenemen wil vooruit, zelf gaat hij dan naar de celvoorzitter en vraagt hem of hij wil komen kijken bij zijn vertrek. De voorzitter waarschuwt de andere burens. De hele buurt, uiteraard alleen het mannelijke gedeelte, komt en zodra ze beginnen te drinken, verdwijnt de erfgenaam, zonder zelf van het bier gedronken te hebben. De burens nemen dan bezit van het huis en van alles wat achter gebleven is. Het komt hun toe omdat de overledene één van de hunnen was. Zolang de erfgenaam bij hen woonde, vertegenwoordigde hij de overledene en waren al diens bezittingen van hem. Nu hij weggaat, vervallen zijn rechten. De burens doen alsof ze hoogst verbaasd en verbolgen zijn dat hij weggaat en hij moet stilletjes wegsluipen. In werkelijkheid wisten de meesten natuurlijk al lang dat hij niet wilde blijven. Terwijl ze eten en drinken, vergeten ze hun kwaadheid en zeggen ze: "Dit is goed bier en hij was onze vriend, dus laten we hem de bomen en het land laten."

De volgende voorvallen laten enkele van de complicaties zien die zich bij de opvolging kunnen voordoen. In het eerste geval weigeren de vrouwen geërfd te worden, in het tweede blijkt het onmogelijk een erfgenaam te vinden.

Gwelusi's vrouwen willen niet geërfd worden

Gwelusi (7.1) stierf in december 1967. In oktober 1968 werd de ubunyago gehouden. Gwelusi werd opgevolgd door Samu (7.2) zijn vadersbroerszoon. Gwelusi liet twee vrouwen na. De dag voor de ubunyago kwam de tweede vrouw, die door de familie verantwoordelijk werd gehouden voor de dood van Gwelusi (zie pag. 66), bij Sultani (6), de celvoorzitter, om te zeggen dat ze weigerde om geërfd te worden.

Wat Sultani ook zei, ze hield voet bij stuk. De volgende dag ging ze niet naar de ubunyago. Ze bleef bij Sultani tot hij haar enkele dagen later door een buur naar haar familie liet brengen.

De eerst vrouw van Gwelusi, Ndola, die al een tijd niet meer bij Gwelusi woonde maar bij haar broer Matias (68) en die ook ten tijde van zijn dood niet aanwezig was geweest, kwam wel. Na een tijdje stond ze op en zei dat ze ging kijken waar haar dochter toch bleef. De vrouwen wilden haar niet laten gaan en riepen de mannen om met haar te praten. Toen zei Ndola: "Om de waarheid te zeggen, ik wil ook niet geërfd worden." Waarop de burens probeerden haar tot andere gedachten te brengen: "Jij bent Gwelusi's eerste vrouw geweest, hoe kun jij nu weggaan." Ndola: "Probeer me niet te dwingen. Ik ben niet eens zijn vrouw. Ik ben hier getrouwd met mijn kind, niet met koeien. (Gwelusi heeft nooit meer dan een deel van de bruidsprijs betaald.) Als ik werkelijk zijn vrouw was dan had hij het nooit goed gevonden dat ik bij mijn broer woonde."

Buren: "Dan had je gisteren moeten gaan net als je co-vrouw."

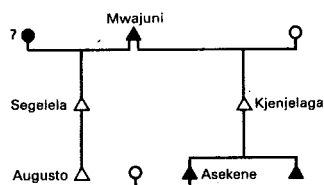
Ndola: "Ik ben hier ook niet. Ik ben alleen maar gekomen vanwege mijn dochter."

Buren: "Waarom wil je niet geërfd worden?"

Ndola: "Samu heeft me bang gemaakt door mijn dochter haar land af te nemen. Ik wil geen getuige zijn van alle moeilijkheden die ze hier zal hebben. Het is beter om verweg te zijn. Ik heb alles al geregeld met mijn broer."

Buren: "Je weet dat die kwestie van het land opgelost is en dat wij hem vermaand en op zijn verplichtingen gewezen hebben." Zo praatten ze met en tegen haar van 's morgens vroeg tot in de avond. Tenslotte gaf Ndola toe en accepteerde ze geërfd te worden.

Het valt niet altijd mee om een erfgenaam te vinden

Toen Mwajuni uit Lupaso stierf was Segelela, de zoon van zijn eerste vrouw nog maar een kind, terwijl de zoon van zijn tweede vrouw, Kjenjelaga, al een volwassen man was. De familie en de burens besloten dat onder deze omstandigheden de erfenis aan Kjenjelaga gegeven moest worden. Toen Segelela volwassen was, eiste hij zijn erfenis op, maar Kjenjelaga weigerde de erfenis af te staan. Na veel geruzie kwam er tenslotte een soort verdeling tot stand.

Later stierf Kjenjelaga's tweede zoon. Kjenjelaga zond Segelela geen bericht hiervan. Segelela kwam echter als buurman naar de begrafenis. Daar hoorde hij dat Kjenjelaga hem ervan verdacht zijn zoon gedood te hebben. Segelela beklagde zich hierover bij de burens. Men besloot een unganga te raadplegen. Uiteindelijk werden er verschei-

denen geconsulteerd en elke keer was de uitslag negatief: het was niet Segelela die het gedaan had. Maar Kjenjelaga liet zich niet overtuigen en de broers bleven op gespannen voet met elkaar.

Toen stierf Asekene, Kjenjelaga's oudste zoon, een getrouwd man met twee of drie kinderen. Er gebeurde weer precies hetzelfde: Segelela kreeg geen bericht; Kjenjelaga beschuldigde hem weer en weer ging men baganga (enk. unganga) raadplegen. Bij elke divinatie was de uitslag dezelfde: het is niet Segelela die het gedaan heeft, maar jijzelf Kjenjelaga, jij hebt je eigen zoon gedood.

Omdat Asekene een getrouwd man was geweest, moest Kjenjelaga een erfgenaam voor hem zoeken. Hij had geen zoons meer en hij wilde de erfenis aan een zusterszoon geven. Deze begon heel ijverig voor Kjenjelaga te werken. De weduwe realiseerde zich wat dit betekende en ging naar haar vader om te zeggen dat ze niet geërfd wilde worden door deze man. Haar vader zei dat hij haar niet zou toestaan te scheiden. Zij beklaagde zich toen bij haar schoonmoeder, die daarop Kjenjelaga vertelde dat de weduwe deze man niet wilde. Kjenjelaga liet het idee, de erfenis aan zijn zusterszoon te geven, varen. Hij maakte bier en slachtte een koe om de ubunyago te houden. De burens weigerden echter te komen omdat er geen erfgenaam was en Kjenjelaga moest zijn koe zelf op eten.

Daarop ging Kjenjelaga naar Segelela om diens zoon Augusto te vragen als erfgenaam. Segelela ging naar de burens en zei dat tot zijn grote verbazing Kjenjelaga hem een erfgenaam kwam vragen, terwijl hij niet eens wist dat er iemand gestorven was in Kjenjelaga's familie. Kjenjelaga moest toegeven dat hij een fout had gemaakt door Segelela geen bericht te sturen van het overlijden van zijn zoon.

De weduwe had intussen gehoord wat er aan de gang was en weer ging ze naar haar vader om te zeggen dat ze deze man ook niet wilde. Haar vader antwoordde haar: "Je moet! Denk erom als je scheidt en met een ander hertrouwt, dan moet je je kinderen bij Kjenjelaga laten en hij zal ze zeker ook doden."

De moeder van Augusto was ook niet blij met deze ontwikkelingen omdat ze bang was dat Kjenjelaga haar zoon op den duur ook zou doden. Segelela zelf wilde ook niet dat Augusto zou erven, maar om de burens niet te ergeren wilde hij de schijn ophouden. Hij zei Augusto echter in het geheim, dat hij moest weigeren. Augusto was hier erg blij om, want hij had helemaal geen zin gehad om de weduwe, die al een volwassen vrouw met kinderen was, te trouwen.

In het publiek vertelde Segelela dat Augusto zou erven en om zijn goede wil te tonen slachtte hij twee koeien, één als rouw voor Asekene en een voor de ubunyago. Op de dag van de ubunyago weigerde Augusto de erfenis. Kjenjelaga praatte en smeekte de hele dag, maar Augusto hield vol en accepteerde de erfenis niet. Zijn moeder en de weduwe waren allebei dolblij.

Een paar dagen later zond Kjenjelaga de weduwe naar haar vader met de boodschap: "Neem je dochter terug. Ik heb geen erfgenaam kunnen vinden."

DE ROL VAN VEE BINNEN DE FAMILIE

De claims die men heeft op vee van bepaalde familieleden maken deel uit van de totale relaties tussen vaders en zoons, tussen broers en tussen schoonfamilies en zouden ook in dat kader besproken kunnen worden. Omdat vee in een groot aantal relaties zo'n belangrijke rol speelt, wordt die rol hier echter apart behandeld.

Ook in de relaties tussen buren speelt vee een rol; buren hoeden hun vee collectief, ze lenen en zorgen voor elkaars vee en tenslotte zijn het de buren die er op toe zien dat een man aan zijn verplichtingen om bij bepaalde gelegenheden vee te slachten voldoet. Maar buren zijn nooit verplicht vee aan elkaar te geven. Dit in tegenstelling tot verwanten die bij bepaalde gelegenheden desnoods hun laatste koe moeten afstaan. De belangrijkste gelegenheden waarbij vee van hand tot hand gaat, zijn huwelijken en begrafenissen.

Huwelijksvee

Voor een geldig huwelijk is de overdracht van vee door de bruidegom aan de vader van de bruid noodzakelijk. Op het ogenblik is de bruidsprijs voor het hele district door de District Council vastgesteld op zes koeien plus een stier, als het het eerste huwelijk van een meisje betreft.

Voor zijn tweede en verdere huwelijken betaalt een man meestal zelf de bruidsprijs. Voor zijn eerste huwelijk heeft hij er recht op dat zijn vader voor hem betaalt of hem op zijn minst helpt. Een man hoort "zijn zoon een huwelijk te geven."

Het is waarschijnlijk dat de arbeidsmigratie althans tijdelijk deze claim op de vader verzwakt heeft, want het maakte het mogelijk voor de jongens om de bruidskoeien zelf te verdienen en dus voor de vaders om zich aan hun verplichtingen te onttrekken. Aan de andere kant verzwakte het ook de greep van de vader op zijn zoons. Nu de regering praktisch een eind gemaakt heeft aan de arbeidsmigratie, is er aan deze ontwikkeling waarschijnlijk ook een eind gekomen. De verschillen tussen tabel 4 en tabel 5 wijzen in die richting. De eerste reactie van iedere man die ik naar zijn mening over het regeringsbeleid vroeg, was altijd: "Nu zullen onze zoons

ons weer moeten respecteren, want ze zullen onze koeien nodig hebben om te kunnen trouwen."

Op het ogenblik is de situatie zo, dat een zoon die ijverig is en respectvol, het recht heeft van zijn vader en zijn vadersbroers te verwachten dat ze hem helpen de koeien bij elkaar te brengen die hij nodig heeft om te kunnen trouwen. Als hij het idee heeft dat ze hem al te lang laten wachten, kan hij zich beklagen bij zijn vaders burens en zij zullen hem helpen.

Een jonge man heeft recht op de hulp van zijn vader of van diens erfgenaam. Hoe bindend de verplichting van zijn vadersbroers ten aanzien van hem zijn, ligt minder vast. Veel hangt af van de relaties tussen de broers, hoeveel koeien ze al aan elkaar afgestaan hebben en van de relaties tussen de jongen zelf en zijn vadersbroers. De tabellen 4 en 5 laten zien wie er bijgedragen heeft aan de bruidsprijs voor het eerste huwelijk van ego en van zijn zoons. Er kunnen echter uit deze cijfers geen conclusies getrokken worden over de mate waarin een man verplicht is ook zijn broerszoons te helpen, omdat het in de meeste gevallen onbekend is of er vadersbroers waren ten tijde van het huwelijk, aangezien er niet systematisch informatie verzameld is over familieleden die buiten Ngamanga leefden. Waarschijnlijk had een groot deel van de betrokkenen geen vadersbroers of in elk geval geen vadersbroers die koeien bezaten, aangezien lang niet alle families groot zijn en een groot deel van de bevolking geen koeien bezit.

Tabel 4 Personen die bijgedragen hebben aan de bruidsprijs voor ego's eerste vrouw

Va^*	Va^*+Ego ,	Ego	$Va+Vabr$,	$Va+br$,	$Va.Va$.	$Ego+mobr$	Totaal
30	26	24	4	3	1	1	94

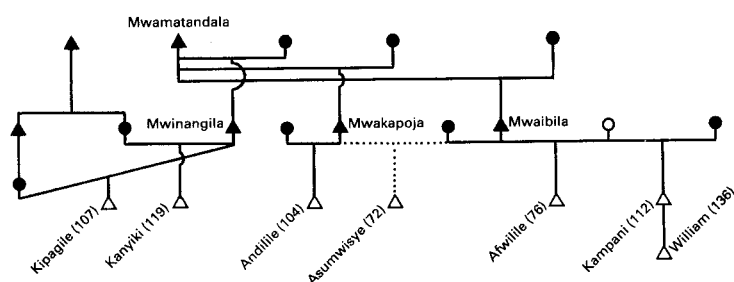
Va^* = vader of vaders erfgenaam

Tabel 5 Personen die bijgedragen hebben aan de bruidsprijs voor de eerste vrouw van ego's zoons.

Ego	Ego+zo.	zo.	Ego+andere zo.	Ego+ br.	Totaal
20	8	2	2	3	35

In enkele gevallen wonen een aantal broers in Ngmanga en we kunnen nagaan hoeveel bruidskoeien zij elkaar over en weer gaven.

De afstammelingen van Mwakapoja

Mwakapoja erfde van twee van zijn broers: Mwaibila en Mwinangila, zodat zijn nakomelingschap uit drie groepen bestaat: zijn eigen kinderen en die van zijn beide broers. Na de dood van Mwakapoja scheidden zijn eigen zoons, Andilile (104) en zijn jongere broers, die allemaal buiten Ngamanga wonen zich af, terwijl de anderen bij elkaar bleven. Van deze groep is Kampani (112) de oudste omdat zijn vader de oudste was.

Het is bekend wie er vee gegeven heeft voor hun huwelijken en die van hun zoons en hoe zij de koeien verdeeld hebben die ze voor hun dochters ontvangen hebben. Helaas zijn er geen gegevens over de huwelijken van hun zusters.

1) Kipagile (107.) De bruidsprijs voor zijn eigen vrouw heeft hij zelf verdiend. Hij heeft twee gehuwde dochters. Voor de eerste zijn zes koeien en een stier gegeven, die als volgt verdeeld zijn: Kampani vier koeien en Kipagile twee koeien plus de stier. Voor de tweede zijn tot op heden vijf koeien betaald, waarvan Kanyiki (119) er drie gekregen heeft en Kipagile zelf twee.

2) Kanyiki. De bruidsprijs voor zijn vrouwen heeft hij zelf betaald. Hij heeft geen kinderen.

3) Andilile. Zijn vader heeft drie van de acht koeien voor zijn

vrouw betaald. Andilile zelf de andere vijf. Hij heeft geen gehuwde kinderen.

4) Asumwisye (72.) Kampani heeft twee van de zes koeien voor zijn vrouw betaald. Asumwisye zelf de andere vier. Hij heeft geen gehuwde kinderen.

5) Afwilile (76.) Mwakapoja heeft twee van de zeven koeien voor zijn vrouw gegeven. Afwilile zelf heeft de rest betaald. Hij heeft geen gehuwde kinderen.

6) Kampani. Hij heeft de bruidsprijs voor zijn vrouw zelf betaald. Hij heeft één gehuwde dochter, de bruidprijs die voor haar betaald is, zeven koeien plus een stier is als volgt verdeeld: Kampani drie koeien; Afwilile één koe + één stier; Asumwisye één koe, Kanyiki één koe en Kipagile één koe. Zijn zoon William (136) is getrouwd aan het eind van de veldwerkperiode en komt daarom niet voor in de tabellen 4 en 5. Aan de bruidsprijs hebben de volgende personen bijgedragen: Kampani één koe; Afwilile twee koeien, Asumwisye één koe; Kanyiki had hem één koe beloofd maar het is onbekend of die ooit werkelijk gegeven is.

Williams bruidskoeien

Zoals uit het bovenstaande blijkt heeft William tenslotte genoeg koeien gekregen om te kunnen trouwen maar het heeft wel veel moeite gekost.

William is verloofd geweest met Esita, de dochter van Mwaikima (117), er was één koe gegeven. De verlovingswerd verbroken toen Kampani de koe moest terug halen, omdat hij hem nodig had voor een begrafenissen. Esita is getrouwd in een naburig dorp.

William en Esita willen nog steeds met elkaar trouwen en Mwaikima heeft tegen William gezegd dat hij haar hebben kan, zodra hij genoeg koeien brengt om haar huidige echtgenoot terug te betalen. Kampani wil echter niets van dit huwelijk weten, omdat hij geen koeien heeft en omdat Mwaikima hem beledigd heeft toen hij destijds de verlovingskoe kwam terughalen.

Om zijn ouders onder druk te zetten haalt William Esita over een nacht bij hem te blijven. Haar echtgenoot onderneemt uiteindelijk geen actie tegen William en vraagt geen schadevergoeding. De hint voor zijn "vaders" is niettemin duidelijk, als ze hem nog langer laten wachten, kunnen er vervelende dingen gebeuren.

Twee maanden later dient William op aanraden van Mwaikima een klacht tegen zijn vader in bij de celleider John Mwabwalwa (127). De voorzitter van zijn vaders eigen cel is Kipagile, een jongere broer van Kampani. Hij zegt dat het tijd wordt dat zijn vader hem "een huwelijk geeft." Kampani zegt: "Die jongen is ontzettend lastig. Eerst kwam hij bij me met een vriend en zei dat hij een huwelijk wilde. Ik zei hem toen dat ik er niets meer over wilde horen, dat ik geen koeien had en dat hij vele vaders heeft. Later haalde hij Esita in huis en er was een zaak hierover. Ik riep toen mijn broers bij elkaar en vroeg hun hun zoon te ondervragen. William zei toen dat hij het gedaan had om ons eraan te herinneren dat hij volwassen was en wilde trouwen. Mijn broers waarschuwden hem zoiets niet weer te doen, maar ze stemden ermee in dat hij moest trouwen. Alleen ik stemde er

niet mee in, want ik heb geen koeien. Later zei ik hem nog dat ik niet wilde dat hij met dit meisje trouwde en dat hij een ander moest zoeken."

William: "Ja, zo is het gegaan. Daarna ben ik nog een keer naar hem toegegaan en toen zei hij alleen maar: "Ga naar je vaders die toegestemd hebben dat je moest trouwen." Ik ging naar mijn vaders Kanyiki en Afwilile en die zeiden dat ze bereid waren mij te helpen en dat ik moest wachten op toestemming van mijn vader Kampani. Daarom beklag ik me niet over hen maar alleen over mijn vader Kampani." De vergadering zei Kampani dat William nu volwassen was en dat hij hem een huwelijk moest geven en William, dat hij vertrouwen moest hebben in de overredingskracht van zijn vadersbroers en dat hij zelf Kampani er niet meer mee moest lastig vallen.

Enige weken later geeft Kampani tenslotte toe. Hij geeft William een koe en een stier, Afwilile geeft hem twee koeien, Kanyiki belooft hem een koe. Asumwisyé wil hem alleen een stier geven, geen koe. William dient daarop een klacht in bij de celvoorzitter Gwakisa (93) Hij zegt: "Ik ben hoogst verbaasd over mijn vader Asumwisyé. Ik heb al mijn vaders om koeien gevraagd en gisteren ben ik ook naar Asumwisyé gegaan, maar hij weigerde me te helpen. Daarom wil ik nu weten of er iets is of dat hij niet weet dat ik zijn zoon ben." Asumwisyé zegt dat er niets is. Daarop beginnen de burens hem te vermanen en druk op hem uit te oefenen. Eén van hen: "Ik heb broers en halfbroers. Als de zoon van een halfbroer me om een koe komt vragen en ik heb er geen, dan zal ik mijn uiterste best doen om er een te lenen, want ik ben blij dat hij beseft dat ik zijn vader ben. Ik zou kwaad zijn als hij zei dat ik zijn vader niet was. Sommigen doen dat, maar William niet. Hij weet dat jij zijn vader bent, daarom is hij naar je toe gekomen. Geef hem die koe." Tenslotte geeft Asumwisyé toe en men applaudiseert, zeggend: "Dat is mooi. Dat is de manier om een familie bij elkaar te houden. Als een familie zo samenwerkt dan zal iedereen zeggen: "Dat is een goede familie." (Voor de ruzie die Asumwisyé hierover met zijn vrouw krijgt, zie pag 398)

Naar men zegt kwam het vroeger nogal eens voor dat ook moedersbroers meebetaalden, tegenwoordig gebeurt het slechts zelden. Eén van de gevallen waarin het nog wel eens gebeurt, is wanneer de jonge man geen patrilineaire familie meer heeft en door zijn moedersbroer is opgevoed.

Een jongeman heeft er recht op dat zijn vader hem helpt te trouwen. Hij heeft echter geen speciale claim op de koeien die voor zijn volle zusters gegeven zijn. Een man kan zijn zoons een deel van deze koeien geven, maar hij is hiertoe beslist niet verplicht.

Wilson (1977: 89) beschrijft hoe de vader van de bruid de koeien die hij ontvangt, verdeelt onder haar halfbroers en zo de verschillende groepen volle broers bij elkaar houdt door de speciale relatie van "elkaars koeien melken" (ukukamanila), want het is de bedoeling dat de uitwisseling

van koeien tussen hen, die de vader begonnen is, voortgezet zal worden. Desgevraagd verzekerde men mij dat het inderdaad prachtig was om het zo te doen. Uit tabel 6 blijkt echter dat het in de praktijk zelden gebeurt.

Tabel 6 Verdeling van de bruidskoeien ontvangen voor dochters. N=40

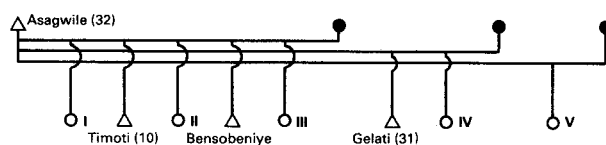
Ego	Ego+Br.	Ego+Zo.	Ego+Zo.+Br.	Ego+Br.+Va	Br.	Va+br.	Zo.	totaal
21	15	10	4	4	8	3	2	67

NB. 1 Zo.= eigen zoons en "geërfde" zoons. Br. en Va. idem.

2 In die gevallen waarin de man alle koeien zelf gehouden heeft, betreft het meestal zijn tweede of derde dochter.

Van de 40 vaders gaven er slechts negen koeien aan hun zoons, de overigen deelden ze met hun broers of hun vader of hielden ze zelf. Van deze negen hadden er drie zoons bij meer dan één vrouw en dus de mogelijkheid om tussen de halfbroers de speciale uitwisselingsrelatie te creëren. Deze drie zijn: Asagwile (32), Ndolilwe (49) en Tushckanile (5.) Zij verdeelden de koeien als volgt:

I Asagwile

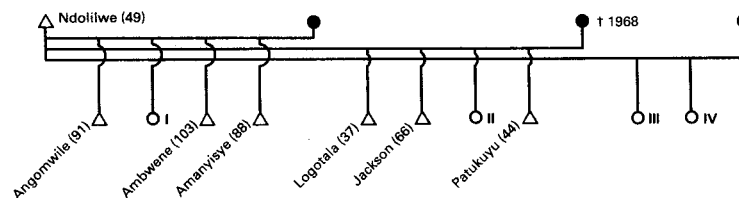
Asagwile heeft kinderen bij drie vrouwen plus een geërfde dochter: totaal zes dochters en drie zoons. Bij de huwelijken van de dochters werden de koeien als volgt verdeeld:

1. Asagwile deelde de koeien met zijn broer;
2. Asagwile behield de koeien zelf;
3. Asagwile behield zelf vier koeien en de twee volle broers van het meisje Timoti (10) en Bensobeniyé kregen er elk één;

4. Asagwile behield zelf één koe, de beide halfbroers van het meisje Timoti en Bensobenije kregen er elk twee. Haar eigen broer Gelati was afwezig;
5. Dit meisje heeft geen broers. Asagwile behield zelf drie koeien, haar halfbroers Timoti en Bensobenije kregen er elk één, Gelati was afwezig;
6. De geërfde dochter. Asagwile behield vier koeien en Timoti en Bensobenije kregen er elk één.

Timoti en Bensobenije hebben koeien gekregen die gegeven zijn voor de zuster van Gelati. Gelati kreeg geen koeien van hun zusters. Toen de enige dochter van Timoti trouwde werden alle koeien aan Asagwile en Bensobenije gegeven en kreeg Gelati weer niets.

II Ndolilwe

Ndolilwe heeft net als Asagwile kinderen bij drie vrouwen en ook in twee gevallen zoons en dochters en in één alleen maar dochters: in totaal vier dochters en zes zoons. De koeien die voor de dochters gegeven zijn, zijn als volgt verdeeld:

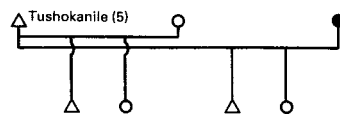
1. Alle koeien zijn gegeven aan een broer van Ndolilwe;
2. Ndolilwe behield zelf één koe, de oudste volle broer kreeg er drie, de volgende twee en de jongste geen en de oudste halfbroer, Angomwile (91) kreeg er één.

Ook hier heeft het feit dat Angomwile een koe gekregen heeft van de zuster van Logotala (37) er niet toegeleid dat de uitwisseling voortgezet werd. Want inmiddels zijn twee dochters van Angomwile

en een dochter van een van zijn jongere broers getrouwd en in geen van de gevallen heeft Logotala een koe gekregen.

3. Alle koeien zijn gegeven aan de oudste halfbroer van Ndolilwe;
4. Ndolilwe zelf behield één koe, de drie zoons van de eerste vrouw kregen er elk één, evenals twee geërfde zoons. (Het meisje over wie het in dit geval gaat heeft geen volle broers.)

III Tushokanile

Tushokanile heeft bij twee vrouwen kinderen, bij elk een zoon en een dochter. De koeien die voor zijn dochters gegeven zijn, zijn in beide gevallen op dezelfde manier verdeeld. Tushokanile hield er drie zelf, twee werden er gegeven aan een broer van hem en twee aan de volle broer van de bruid. Tushokanile schijnt er niet in geïnteresseerd geweest te zijn een uitwisseling van koeien tussen zijn zoons op gang te brengen.

Het blijkt dat het zelden voorkomt dat een man zijn zoons van de koeien geeft die hij voor hun halfzusters ontvangen heeft en dat in de schaarse gevallen waarin dit wel gebeurd is, de uitwisseling toch niet voortgezet wordt.

De broers en in het bijzonder de oudste broer van de vader van de bruid kunnen aanspraak maken op de koeien die voor haar betaald worden. Hierdoor is een man beslist niet vrij om te doen wat hij wil met de koeien die hij ontvangt voor zijn oudste dochters. Later, nadat hij de koeien voor de oudsten aan de familie afgestaan heeft, is hij vrijer om de koeien die hij voor de jongeren krijgt zelf te houden. Timoti (10), de zoon van Asagwile (32), bijvoorbeeld heeft tot nu toe drie koeien en een stier voor zijn dochter gekregen; Asagwile heeft twee koeien en de stier gekregen en Timoti's broer Bensobeniyé de andere koe. Op de vraag waarom hij zijn schoonzoon niet aanmaande de rest van de bruidsprijs te betalen, antwoord-

de hij: "Ze is niet mijn dochter, ze is voor de familie, laat die maar klagen!"

Uit de vergelijking dat de tabellen 4 en 5 met tabel 6 blijkt dat broers veel vaker meedelen in de koeien die voor de dochters gegeven worden dan dat ze mee betalen aan de bruidsprijs die de zoons nodig hebben. Het is echter niet zeker dat dit betekent dat de verplichting om de koeien (ontvangen voor een dochter) te delen zwaarder weegt dan de verplichting een broer te helpen de koeien voor de huwelijken van zijn zoons bijelkaar te brengen. Want het kan makkelijk gebeuren dat een man te arm is om te helpen op het moment dat er een beroep op hem gedaan wordt of dat hij met succes doet alsof. Terwijl het praktisch onmogelijk is de koeien die voor een dochter ontvangen zijn, te verbergen.

Anita's vader versus zijn tien broers

Gehazi, een zoon van Gwakisa (93), besloot te trouwen met Anita uit Lukama. Toen Anita dit aan haar vader vertelde, zond deze Gehazi bericht dat hij in het geheim 200 shillingen (1 koe) moest brengen, omdat zijn tien broers anders de hele bruidsprijs zouden nemen. Gehazi bracht hem het geld samen met zijn umfuusya en een ouderling van de kerk in Lukama als getuigen.

Een paar weken later werd Gehazi uitgenodigd om te komen kennis maken met de familie en om de bruidsprijs te bespreken. Er werd hem gezegd dat hij twee koeien moest brengen om het meisje te verloven. Gwakisa voelde er niets voor in dit stadium al drie koeien te betalen en ging met Anita's vader praten. Met de grootste moeite lukte het hem deze ervan te overtuigen dat het werkelijk niet aanging drie koeien te eisen voor een verlovings en dat hij zijn broers moest vertellen dat hij al een koe ontvangen had.

Anita's vader heeft het hun verteld. Ze waren kwaad toen ze het hoorden en ze overlaadden hem met verwijten: "Je bent trots op je dochter, maar ze is niet jouw dochter, ze is van ons. Wij vinden dat je die koe gestolen hebt. Je zult hem moeten terug betalen..." Anita's vader beloofde dat hij zo gauw mogelijk 200 shillingen zou betalen.

Ruzie om de koeien

Syakibaga (33) kreeg een patientje, een jongetje wiens ziekte het gevolg was van een ruzie tussen zijn vader en diens oudere broer. Syakibaga zei de familie te komen om de kwestie uit te praten.

De vader van het jongetje kwam met zijn oudere broer en ze vertelden het volgende verhaal: De dochter van de jongste broer was getrouwd, er waren vier koeien gebracht en hij had zijn oudere broer gevraagd ze te verdelen. Deze had voorgesteld dat ze er ieder twee

zouden nemen. Maar de jongste had geprotesteerd dat hij er drie wilde hebben omdat hij haar groot gebracht had. Waarop de oudste boos geworden was en gezegd had: "Hoe kun jij doen alsof je groter bent dan ik en er meer nemen dan ik, terwijl ik nog wel zo vriendelijk was voor te stellen om er ieder evenveel te nemen alsof wij gelijken waren." De burenen kwamen op het geschreeuw af en zeiden de jongere broer dat hij ongelijk had. De laatste gaf toe dat hij fout gehandeld had en nam genoeg met twee koeien. Later realiseerde hij zich dat hij inderdaad een grote fout gemaakt had en hij bracht zijn broer nog een koe, zodat iedereen goed kon zien dat alles weer bijgelegd was. Dit was hun verhaal en ze voegden er aan toe dat ze niet dachten dat dit nog de oorzaak van een zieke kon zijn, omdat de kwestie bijgelegd was.

Begrafenisvee

Bij de begrafenis van volwassene wordt door alle niet-christenen vee geslacht. De voornaamste rouwdrager slacht, als het enigszins mogelijk is, zelf één of meer stuks vee en andere verwanten brengen hem vee dat voor een groot deel ook geslacht wordt. Dit is een verplichting die alleen op verwanten en aanverwanten rust. Het gebeurt wel eens een enkele keer dat iemand een koe of een stier naar de begrafenis van een vriend brengt, maar het is nooit een verplichting.

De verplichting vee voor een begrafenis te geven is veel dwingender dan de verplichting om bruidskoeien te geven door de zware bovennatuurlijke sancties die er op staan. Men vreest, zoals altijd, de burenen, niet de voorouders of de overledene. De volgende conversatie tussen Jona (98) en Ambilikile (121), opgevangen door mijn assistent Jason op een begrafenis, laat hierover geen twijfel. Jona: "Waarom gaan we toch door altijd weer onze koeien te slachten voor een begrafenis?" Ambilikilê: "Vanwege de burenen, zij zijn de misyuka (=geesten), niet de overledene. Het zijn de burenen die zeggen: "Hij heeft veel vlees gegeten bij de begrafenis van die en die maar zelf slacht hij niets." Zelfs christenen zijn bang en kunnen niet altijd weerstand bieden aan de druk om toch vee te slachten, ondanks het verbod van de kerk (zie pag 88).

Er wordt niet alleen van de patrilineaire verwanten maar ook van matrilaterale verwanten en vooral van de schoonfamilies verwacht dat ze vee voor de begrafenis brengen. De verplichting rust niet zo zeer op een individu alswel op een groep patrilineaire verwanten, meestal een stel broers, zodat het vaak gebeurt dat het dier dat gebracht wordt, niet

behoort aan de man die de overledene het naast stond, maar aan een van zijn broers.

Niet altijd worden alle koeien die aangeboden worden, ook werkelijk geslacht. De voornaamste rouwdrager (umwene kufwa = "de eigenaar van de rouw") kan een deel van het vee behouden en soms wordt de gift niet aangenomen. Dit laatste gebeurt vooral als het een gift van een schoonfamilie betreft, want er moet een zeker evenwicht blijven bestaan tussen de aantallen koeien die er over en weer gegeven worden, en voor ieder stuk vee dat aangenomen wordt, moet er vroeger of later één terug gegeven worden. De giften van een chieft worden vaak niet aangenomen omdat hij voor elke koe of stier die hij brengt, er minstens twee terug moet krijgen.

De koeien voor Ndolilwes begrafenis

Ndolilwe zelf was een christen; Pantumbati, zijn erfgenaam, is een niet-christen evenals het grootste deel van de familie. Na Ndolilwes christelijke begrafenis werd er ook nog een rouw bij Pantumbati gehouden. Acht personen boden op de eerste dag koeien aan om te slachten en een paar dagen later gaven Ndolilwes christenzoons op slinkse wijze ook nog een stier (zie pag 88). Van de acht koeien die op de eerste dag aangeboden werden, werden er vier geslacht en wel degene die aangeboden waren door Pantumbati, door de vader van een van de vrouwen van Logotala, door de echtgenoot van Logotala's zuster en door de vader van de verloofde van Anyisiles (115) dochter. De vier anderen werden teruggegeven en wel aan de vaders van de beide vrouwen van Anyisile, aan de vader van de vrouw van Wilson (16) en aan de vader van de vrouw van Angomwiles (91) zoon. De laatste is een chieft en zou minstens twee koeien hebben moeten krijgen als zijn gift was geaccepteerd.

GEZAG BINNEN DE FAMILIE

Het gezag binnen de familiekring wordt volgens dezelfde criteria verdeeld die ook gelden voor andere relaties, leeftijd en vooral senioriteit en geslacht. Jongeren moeten ouderen respecteren en gehoorzamen en vrouwen moeten mannen respecteren en gehoorzamen. Als leeftijdsverschillen en senioriteitsverschillen niet samenvallen dan geeft binnen zekere grenzen het senioriteitsverschil de doorslag. Als een man die met een heel jong meisje verloofd is, een ouder meisje trouwt voordat zijn verloofde oud genoeg is om te trouwen, dan wordt zij later toch zijn eerste vrouw, omdat ze het eerst verloofd was. Toen de beide zusters van Kulefya (105) die

tijdelijk bij hem woonden, ruzie kregen en hij aanvankelijk vergeefs probeerde er een eind aan te maken, zeiden de burens: "Jullie moeten naar je broer luisteren, want, hoewel hij jonger is dan jullie, hij is nu jullie vader." Er zijn echter duidelijk grenzen aan de prioriteit die aan het senioriteitsbeginsel gegeven wordt. De erfgenaam in de volgende generatie is de oudste zoon van de eerste vrouw, ook als hij jonger is dan de zoons van andere vrouwen; toen echter de vader van Kjenjelaga en Segelela stierf (zie pag 206) werd de erfenis aan Kjenjelaga, de zoon van de tweede vrouw, gegeven omdat hij volwassen was terwijl Segelela, de zoon van de eerste vrouw, nog maar een kind was. In het dagelijks leven zal iedere volwassene een senior die nog een kind is, als zodanig behandelen.

Het respect dat de jongeren aan de ouderen verschuldigd zijn, vormt een belangrijk element in hun onderlinge verhouding. Men is er erg gevoelig voor of men door een jongere verwant wel met het nodige respect behandeld wordt; daardoor krijgen schijnbare kleinigheden een groot gewicht.

Rampzalig gebrek aan respect

Een echtpaar kwam bij Syakibaga (33) omdat hun eerste kind overleden was en het tweede nu ernstig ziek was. Syakibaga zei hun dat problemen met de oudste broer van de man de oorzaak waren en dat ze met hem moesten terugkomen.

Een paar dagen later kwamen ze samen. De oudste broer vertelde waarom hij kwaad was op zijn jongere broer: "Mijn jongere broer werkte in Zambia toen hij mij vroeg een vrouw voor hem te vinden. Ik vond een vrouw voor hem, ze trouwden en gingen weer naar Zambia. Er moesten echter nog twee koeien betaald worden. Toen mijn broer het geld voor die twee koeien bij elkaar had, vroeg hij niet mij maar iemand anders die koeien naar onze schoonvader te brengen. Dit maakte me zo kwaad dat ik 's nachts naar onze schoonvader ben gegaan en die twee koeien doodgestoken heb en ik denk er nog altijd aan."

Volwassen verwanten wonen onder normale onstandigheden niet bij elkaar en hebben een afzonderlijk bedrijf, zodat in het dagelijks leven er geen sprake is van leiding door de oudere verwanten; hun leidende positie komt alleen naar voren bij bijzondere gelegenheden. Later in dit hoofdstuk zullen een aantal familierelaties afzonderlijk besproken worden en daar zal aan de hand van een aantal voorbeelden getoond worden hoe en bij wat voor gelegenheden het gezag van de senioren tot uiting komt.

Voor correct en goed familiegedrag zijn er een aantal sancties. De belangrijkste en meest algemene zijn het respect en de vrees voor de mening van de buurt; het eerste, het verlangen een geachte familie te zijn, heeft een zuiver aards karakter, de tweede, de vrees voor de "adem van de mensen", een bovennatuurlijk karakter. Opvallend hierbij is dat "de adem van de mensen" alleen incorrect gedrag van jongeren tegenover ouderen afstraft. In zijn gedrag tegenover jongere verwanten kan men zich laten leiden door zorg voor de goede naam van de familie of door het feit dat men niet als hardvochtig of onrechtvaardig beschouwd wil worden, maar men hoeft niet te vrezen voor "de adem van de mensen." Kampani (112) was niet bang William (136) toestemming te weigeren, ondanks het feit dat zijn burenen hem zeiden dat hij zijn zoon "een huwelijk moest geven" (zie pag.); Syonangike (48) nam rustig zijn jongere broer diens rijstveld af, hoewel zijn burenen hem smeekten het niet te doen (zie pag 240); Sultani (6) en Andalwisye (3) deden hun best hun jongere broer Abraham (40) te helpen de koeien voor zijn weggelopen vrouw terug te krijgen, omdat ze niet bespottelijk gemaakt wilden worden als een familie zonder familieloyaliteit, niet omdat ze voor hun leven of gezondheid vreesden (zie pag. 244).

Men spreekt gewoonlijk alleen over de gevaren verbonden aan het verbazen en ergeren van de burenen, omdat "de adem van de mensen" niet of afstand werkt en de familie meestal niet in de buurt woont. Als men in nauw contact komt met de familie bijvoorbeeld op een begrafenis dan zijn zij echter net zo gevaarlijk als de buurt en kunnen ze zonder hulp van buiten een familielid straffen.

Mwankina heeft de familie beledigd

Blijkbaar zonder het zich te realiseren had Mwankina (4) zijn vaders erfgenaam, een halfbroer, beledigd. Maar de buurt had de familie horen klagen en toen Mwankina hen uitnodigde voor een feest, omdat een van zijn vrouwen ziek was en maar niet beter werd, zeiden ze hem dat niet zij maar de familie de ziekte veroorzaakt hadden.

Mwankina kon het eerst niet geloven, maar tenslotte liet hij zich overtuigen. Vergezeld van enkele vrienden en al zijn vrouwen en kinderen bracht hij zijn "vader" een koe.

Op het erf van de "vader" waren alle broers en vele burenen bijeen. De "vader" sprak: "Toen je zoon ziek was, kwam ik, je vaders erfgenaam, hem opzoeken en omdat hij zo ziek was gaf ik hem mijn laken. Later toen hij gestorven was riep ik de familie bijeen en zei dat we hem naar onze isyeto moesten brengen, maar jij weigerde en zei

dat je hem op je eigen erf wilde begraven. Later die dag zag ik je met Lazaro (24) praten en waarachtig je bracht hem naar Lazaro's isyeto (zie genealogie pag 145) Ten tweede heb je de bruidsprijs van je dochter met Lazaro gedeeld."

Een buurman valt hem in de rede en zegt tegen Mwankina: "Ja, Mwankina, God heeft je gestraft want je dochter heeft geen kinderen en dat is hier om."

De familie: "We zijn kwaad om deze beide dingen, maar vooral om je zoon. We hebben onze eigen isyeto. Toen je naar de begrafenis van je broer kwam, dacht je dat je daar goed aan deed, maar wij waren niet blij je te zien. Iets is toen in je lichaam gedrongen, iets dat niet ophoudt en daarom is je vrouw nu ziek. Nu heb je een koe gebracht voor de verzoening (ukwingila), maar wij zeggen dat dat een koe is om te zeggen dat je zoon gestorven is. Later kun je nog wel eens terugkomen met een andere koe en bier voor een verzoening." Mwankina werd weggestuurd.

Als gevolg van de toenemende landschaarste wordt een andere sanctie op het goede gedrag van de jongeren steeds belangrijker. Het grootste deel van het land is logischerwijs in de handen van de ouderen en de jongeren worden steeds meer afhankelijk van hun oudere verwanten om land te krijgen. De meeste jongere mannen hebben het land dat ze gebruiken, van hun vader gekregen. Het gebeurt niet vaak dat een vader het land dat hij eenmaal gegeven heeft, weer opeist en het zou waarschijnlijk niet makkelijk voor hem zijn het weer terug te krijgen, want de zoon heeft sterke aanspraken op het land dat hij gebruikt en dat definitief zijn eigendom zal worden na zijn vaders dood. Maar het is niet onmogelijk en soms wordt er mee gedreigd.

Niet alleen vaders hebben in de regel meer land tot hun beschikking dan hun zoons, maar oudere broers hebben vaak ook meer dan jongeren (zie tabel 7). Als oudere broers hun jongere broers helpen met land, dan is de overdracht altijd tijdelijk en kan ook makkelijk weer ongedaan gemaakt worden. Toen Asumwisye (72) tenslotte toegaf en beloofde zijn "zoon" William (136) een koe te geven, was dat niet alleen vanwege de druk die de burens op hem uitoefenden, maar ook omdat Afwilile (76) het eiste. Afwilile was in een goede positie om Asumwisye onder druk te zetten, omdat deze zelf geen land bezit en leeft van het land dat Afwilile hem geleend heeft. Afwilile beijverde zich overigens zo voor William, omdat hij zelf een zoon van dezelfde leeftijd heeft en deze niet kan trouwen vóór zijn "oudere broer", William.

Een andere sanctie komt voort uit het feit dat er zich vroeg of laat altijd wel een situatie voordoet waarbij iemand de steun van zijn familie nodig heeft. Getrouwde dochters hebben de steun van hun familie en vooral van hun vader nodig bij huiselijke crises, ze hebben de toestemming en medewerking van hun vader nodig om te kunnen scheiden en bij ziekte moeten ze naar hun familie kunnen gaan. Een volwassen man is in de regel wat minder afhankelijk van zijn familie, maar ook voor hem kunnen zich situaties voordoen, waarin de steun van de familie van groot belang is. Zo verloor Anyingisye (23) de rechtzaak over zijn akker tegen zijn broer Ambakisye (78), omdat de familie kwaad op hem was en tegen hem getuigde.

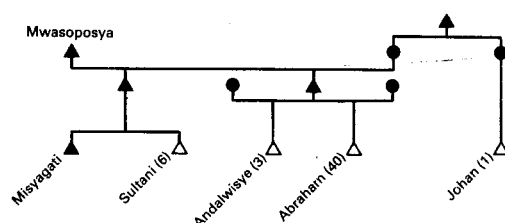
MATRILATERALE VERWANTEN

Er wordt altijd een scherp onderscheid gemaakt tussen matrilaterale en patrilineaire verwanten, alleen de laatsten zijn "onze familie." Mijn assistent Rafael (139) was werkelijk geschokt, toen zijn moeder zei dat ze meer van haar dochterskinderen zou houden dan van die van haar zoons. Hij zei: "Dat zijn de kinderen van een andere familie, nu laat je onze eigen familie in de steek voor de kinderen van een andere." Over het verschil tussen vaders- en moederszusters zei hij: "Mijn vaderszusters zijn veel belangrijker want zij behoren tot onze familie en mijn moederszusters niet."

Binnen het Nyakyusa verwantschapssysteem vervullen de matrilaterale verwanten twee belangrijke functies. Zij vormen in het systeem een soort "tweede verdedigingslinie", dat wil zeggen als de patrilineaire verwanten ontbreken om te erven of om een andere functie te vervullen dan valt men terug op matrilaterale verwanten. Verder zijn zij de verwanten met wie men ontspannen en intieme relaties mogelijk zijn, tegenover wie men minder verplichtingen heeft en van wie men tegelijk meer belangeloze hulp kan verwachten. Men vergelijkt de verschillen tussen patrilineaire en matrilaterale verwanten graag met de verschillen tussen vaders en moeders. Vaders zijn streng en verwachten gehoorzaamheid, terwijl moeders toegeeflijk zijn en altijd van je houden. Gehazi, een van de zoons van Gwakisa (93): "Het is veel makkelijker om met je moedersbroer te praten dan met je vader. Je kunt hem alles vragen net als je moeder. Abel (96) kan dingen tegen mijn vader zeggen die ik nooit zou durven zeggen. Tegen je moeders-

zeggen. Tegen je moederszuster kun je gewoon zeggen: "Ik heb honger, geef me wat. Terwijl een vaderszuster net een vader is, als je honger hebt, kun je alleen beleefd vragen of er misschien nog iets te eten over is." Kinderen die iets uitgehaald hebben en die het idee hebben dat ze hun vader voorlopig maar beter uit de weg kunnen blijven, gaan meestal naar matrilaterale verwanten. Gehazi: "Toen ik een jongen was, ging ik altijd naar een zuster van mijn moeder, als ik bang was voor een pak slaag. Eens ben ik er drie maanden gebleven." Ook volwassenen kunnen meer zorg verwachten van hun matrilaterale dan van hun patrilineaire verwanten. Als een man ziek is, kan hij meestal thuis blijven omdat hij vrouwen heeft om voor hem te zorgen. Als hij die niet heeft, als hij een vrijgezel of een weduwnaar is, dan zijn het in de regel zijn matrilaterale verwanten die hem opnemen en voor hem zorgen.

Voorbeeld

Johan is nooit getrouwd geweest. Toen hij ongeveer vijf jaar geleden ziek werd, haalden zijn matrilaterale verwanten, Sultani (6) c.s. hem naar Ibungu en daar woont hij nog steeds. Maar toen Misyagati, die weduwnaar was, ziek werd, zorgden Sultani en zijn broers niet voor hem en matrilaterale verwanten uit Lupaso haalden hem op.

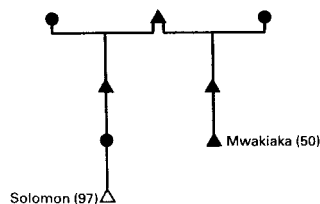
De verzorgende rol van de matrilaterale verwanten komt ook tot uiting in de gewoonte van ukwijola imindu (= het opvegen van de rommel.) Na een begrafenis, als de grote menigte weer naar huis is, blijft er op het erf een heleboel troep, voornamelijk bananenbladeren, achter. Deze rommel wordt opgeruimd door matrilaterale verwanten en aanverwanten, dat wil

zeggen na de begrafenis van een man wordt er opgeruimd door vrouwelijke verwanten van zijn moeder: de vrouwen van haar vaders erfgenaam, haar zusters etc. Na de begrafenis van een vrouw ruimen haar vrouwelijke patrilaterale verwanten en aanverwanten: de vrouwen en zusters van haar vader, het erf van haar echtgenoot waar ze begraven is, op. Na de rouw die daarna voor haar gehouden wordt door haar vader of zijn erfgenaam, wordt dáár opgeruimd door haar moedersverwanten. Het schoonmaken is de plicht, maar ook het recht van deze verwanten, waar ze goed voor betaald moeten worden. Een chieft hoort ze een koe of een stier te geven en een gewone man moet ze 10 tot 40 shillingen betalen. Christenen mogen niet meedoen met het schoonvegen, hoewel er tegenwoordig alleen gewoon schoongemaakt wordt, omdat het oorspronkelijk deel uitmaakte van de heidense begrafenisriten (Wilson 1957, p. 37-39).

Als niet-patrilineaire verwanten de plaats innemen van patriliniaire dan is dat meestal als erfgenaam of om de zorg op zich te nemen voor jonge kinderen.

Voorbeelden

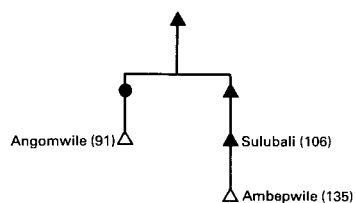
1. Toen Pamesa (142) stierf, liet hij een vrouw en één of twee kinderen na. Hij had geen broers; zijn vaders halfbroer had wel zoons, maar deze werd ervan verdacht Pamesa's dood veroorzaakt te hebben. Daarom gaf zijn vader de erfenis aan zijn zusterszoon.

2. Toen Sulubali (106) stierf vroeg zijn dochter Sofia Angomwile (91) om een erfgenaam, omdat Sulubali's enige zoon nog maar een jongen was. Angomwile

weigerde echter omdat hij en zijn broers christenen waren en dus de weduwen niet konden trouwen en er werd besloten de erfenis voor Ambepwile (135), Sulubali's zoon, te bewaren.

3. Makandi (9) heeft zijn zusterskinderen opgevoed na de dood van hun ouders, omdat er geen patriliniaire verwanten waren.

4. Na de dood van zijn ouders werd Solomon (97) opgevoed door Mwakiaka, omdat er geen patrilineaire verwanten waren.

Een essentieel verschil tussen patrilineaire verwanten en de overige cognaten is, dat de patrilineaire familie gezien wordt als permanent, als iets dat van de ene generatie op de andere voort te leven. Terwijl cognatieve verwantschap beschouwd wordt als iets dat gebonden is aan bepaalde individuen en individuele levens en dat met hen zal verdwijnen. Dit specifieke aspect van niet-patrilineaire relaties komt tot uiting in het "kwagile" ritueel. (Kwagile = het is voorbij, Ukwaga = opraken, (uit)sterven.) Dit ritueel beëindigt de nauwe relatie tussen niet-patrilineaire verwanten na de dood van het "verbindende" individu. De beëindiging van de relatie betekent dat er over en weer niet langer koeien voor begrafenissen gegeven zullen worden. Het ritueel is heel simpel: de "moedersbroer", die de relatie verbreekt, roostert bananen en geeft ze aan zijn "zusterskinderen", die de bananen eten met hun rug naar hem toe. Eigenlijk hoort die "moedersbroer" eerst een koe te geven en een andere koe terug te krijgen. Als men geen koeien heeft, is het voldoende te verklaren dat men te zijnter tijd de koe geven zal. Het schijnt dat de relaties meestal in de regel pas in de tweede generatie verbroken worden, dus niet tussen een man en zijn zusterskinderen, maar pas tussen een man en zijn zusterskindskinderen of tussen een man en de kinderen van zijn vaderszusters. Na de dood van de moeder van Logotala (37) heeft haar halfbroerszoon, haar enige mannelijke verwant, Logotala en zijn broers en zuster bananen gegeven.

ENIGE BELANGRIJKE PATRILINIAIRE RELATIES

Vader - zoon

De verhouding tussen een vader en zijn zoons is in vele gevallen min of meer gespannen. De fundamentele oorzaak is dat de vader meent hoge eisen aan zijn zoons te kunnen stellen, terwijl de jongemannen, die in de regel weinig van hun vader te verwachten hebben, niet van zins zijn zich daar veel van aan te trekken.

Als een man eenmaal getrouwd is, is er een eind gekomen aan de meeste verplichtingen tussen zijn vader en hem. Tot hij trouwt, hoort een jonge man voor zijn vader te werken en heeft de vader, in elk geval in theorie, recht op het geld dat de jongeman eventueel verdient. Aan de andere kant heeft een zoon er recht op dat zijn vader hem tenminste helpt de bruidskoeien bijelkaar te krijgen, liever nog ziet men dat hij de hele bruidsprijs voor hem betaald. Zolang dit niet gebeurd is, blijft een man aansprakelijk voor zijn zoon.

Timoti en zijn zoon Dagrás

Na de dood van zijn broer erfde Timoti (19). Dagrás was de oudste zoon van zijn broer en nu dus Timoti's oudste zoon. In de loop van de tijd heeft Timoti hem drie koeien gegeven. Op een dag raakt Dagrás in een vechtpartij betrokken die zo ernstig is, dat de zaak voor de rechtbank komt. De rechter gelast hem Timoti voor hem te brengen. Timoti komt en zegt dat hij vindt dat hij niet meer verantwoordelijk is voor Dagrás' gedrag: "Dagrás is volwassen en ik heb hem koeien gegeven om te trouwen." Waarop de rechter hem vraagt hoeveel koeien hij dan wel gegeven heeft. Als Timoti antwoordt dat hij hem drie koeien gegeven heeft, zegt de rechter: "Je hoort je zoon zes koeien en een stier te geven en zolang dat niet gebeurd is, is hij jouw zoon en jouw verantwoording." Timoti moet de boete betalen.

Eenmaal getrouwd hoort een zoon zijn vader te blijven respecteren en als hoofd van de familie te erkennen. Aangezien elke volwassen man zijn eigen huis en erf en zijn eigen bedrijf heeft, is de zoon in zijn bedrijfsvoering en het regelen van de dagelijkse gang van zaken op zijn eigen erf in hoge mate zelfstandig al komt het wel voor dat een vader, die dichtbij woont, zich ook daarmee bemoeit. De leidende rol van de vader komt vooral bij bijzondere gelegenheden tot uiting. Zo zal een man bijvoorbeeld zijn

vrouwen en kinderen meestal begraven op het erf van zijn vader, als hij het niet doet dan is dat een teken dat hij zich onafhankelijk maken wil. Verwanten van zijn vrouw die haar komen "groeten" (zie hoofdstuk III), gaan naar het erf van zijn vader, niet naar het zijne.

Waarom de baby stierf

Er werd een zieke baby bij Syakibaga (33) gebracht. Zij zei dat moeilijkheden in de familie de oorzaak van de ziekte waren. De ouders ontkennd echter dat er problemen waren en ging weer naar huis. De baby stierf en zij realiseerden zich dat Syakibaga gelijk had gehad. Om erger te voorkomen kwamen zij met de moeder en vaderszuster van de man weer bij Syakibaga om alles uit te praten. Deze vaderszuster vertelde: "Ja, er zijn moeilijkheden in onze familie. Toen zijn vader stierf en diens broer erfde, weigerde zijn moeder de erfgenaam en trouwde met iemand anders. Later toen hij in Johannesburg werkte, ging hij, als hij thuis kwam, altijd eerst naar zijn moeder toe en daar werd ook zijn koffer uitgepakt. Wij van de familie waren verbaasd dat hij zich gedroeg alsof zijn moeder zijn vader was en dat hij zijn eigen familie vergat.

Toen hij getrouwd was en haar verwanten hun dochter kwamen groeten, brachten ze de giften natuurlijk naar het erf van zijn "vader." Hij kwam toen aan hollen en riep: "Waarom brengen jullie het hier in plaats van naar mijn moeder?" Hier over hebben wij hem toen meteen aangeklaagd en hij heeft ons moeten betalen." Syakibaga tegen de man: "Idiot, dit is heel ernstig. Je hebt met je dwaasheden je eigen kind gedood."

Als een zoon een baan heeft, verwacht zijn vader ook na zijn huwelijk nog geldgiften en hulp bij financiële moeilijkheden van hem. Toen Pauls (96) zwager bijvoorbeeld de laatste koe van de bruidsprijs van zijn vrouw kwam vragen (nadat ze ongeveer 30 jaar getrouwd waren), kreeg hij het geld van zijn zoon die onderwijzer is.

Betaal uw vader

Syakibaga (33) heeft twee baby patiëntjes. In beide gevallen zijn zowel de ouders als de ouders van de man aanwezig.

De eerste grootvader beklaagt zich: "Mijn zoon heeft een baan maar hij helpt me nooit, hij geeft me nooit geld. Zelfs toen ik wegens ziekte naar Malawi moest, heeft hij me niets gegeven. Ik denk dat hij trots is op zijn baan (alinamatingo = hij is trots; amatingo is altijd negatief, het betekent ongeveer - zich te goed vinden voor ...). Hij wilde me zelfs niet eens vertellen hoeveel hij verdiende. Maar ik heb hem aangeklaagd en toen moest hij me wel vertellen

hoeveel hij verdiende en hij moest me toen ook geld geven. Ik denk er veel aan en misschien is dit de oorzaak van de ziekte."

De tweede grootvader beklaagt zich: "Ik heb er nooit over willen praten maar nu moet ik wel. Ik ben kwaad op mijn zoon omdat hij als kleermaker een heleboel geld verdiend, maar mij nooit een cent geeft, terwijl ik nog wel zijn vrouw betaald heb."

Er bestaat een grote mate van variatie in het dagelijks contact tussen vaders en volwassen zoons. Die variatie is in de eerste plaats afhankelijk van de afstand tussen hun woonplaatsen. Ook vroeger moet er variatie geweest zijn, omdat ook toen een deel van de zoons in het ouderdorp is blijven wonen, terwijl anderen in andere dorpen en zelfs in andere chiefdoms woonden. Tegenwoordig is de variatie nog groter geworden, omdat sommige zoons vanwege de landschaarste niet alleen in hetzelfde dorp wonen als hun vader, maar ook een deel van diens land bebouwen. Als de vader dan bovendien nog een ploeg en ossen bezit, is het waarschijnlijk dat ze op dezelfde manier zullen blijven samenwerken als vóór het huwelijk van de zoon en samen het hele areaal ploegen en inzaaien. Terwijl anderen nu verder weg trekken dan ooit tevoren.

De voortgezette samenwerking is beslist niet vanzelfsprekend. Het is gebaseerd op wederzijds voordeel en houdt op te bestaan als de vader niets meer te bieden heeft of als de jongeman om de een of andere reden weigert voor zijn vader te werken. Makandi (9) onderstreepte dit laatste toen hij zijn zoon Abel (38) en zijn schoonzoon Wilson (16) vergeleek: "Abel weigert altijd om mij te helpen, terwijl Wilson voor me ploegt. Als mijn vrouw weg is, dan stuurt mijn dochter me eten en Abels vrouw nooit, hoewel zij ook dichtbij wonen. Hij geeft me ook nooit vis, hoewel hij een heleboel vangt. Dus als het oogsttijd is, dan leen ik mijn fiets aan Wilson en niet aan Abel."

Als vader en zoon dicht bij elkaar wonen, gebeurt het wel dat de vader zich werkelijk gaat bemoeien met de gang van zaken in het gezin van zijn zoon.

Gwakisa en het huishouden van zijn zoon

Angolwisye (95) woont vlakbij zijn vader Gwakisa (93.) Zijn land bestaat uit een aantal stroken van zijn vaders akkers. Omdat Gwakisa op het ogenblik slecht lopen kan, ploegen Angolwisye en zijn jongere broers al het land met de ploeg en de ossen van Gwakisa. Als Gwaki-

sa's vrouw niet thuis is, kookt Angolwisye's vrouw voor hem en zijn zoons. (Er is geen dochter.)

Gwakisa grijpt regelmatig in in het huishouden van zijn zoon. Toen de baby ziek was, was het Gwakisa die besloot dat het kind naar het ziekenhuis gebracht moest worden en die voor het nodige geld zorgde. Angolwisye is driftig en hij slaat zijn vrouw om iedere kleinigheid. Gwakisa dreigt hem regelmatig dat hij haar naar haar ouders zal terugsturen, waar hij overigens helemaal geen recht toe heeft. Op een keer had Angolwisye haar weer geslagen om niets. Gwakisa werd kwaad en zei Suma, Angolwisyes vrouw, naar zijn huis te gaan en daar te blijven. 's Avonds riep hij een paar burens, die natuurlijk allang op de hoogte waren van het gebeurde, om de zaak te bespreken. Ze zeiden meteen dat ze geen zin hadden om uit te zoeken waarom hij haar dan wel geslagen had, maar dat ze alleen maar gekomen waren om hem de les te lezen, omdat ze heel goed wisten dat hij haar altijd zonder enige reden sloeg. Gwakisa zei echter dat hij ze niet geroepen had om Angolwisye te vermanen, maar omdat hij Suma naar haar ouders wilde terugsturen en daar bleef hij bij, hoewel Suma zelf zei dat ze niet van Angolwisye scheiden wilde. Die avond werd er niets beslist. Suma bleef bij Gwakisa. Na een paar dagen zei ze zelf dat ze naar huis wilde. Ze ging naar Malika (114), de leider van de plaatselijke gemeente, en diende een klacht in tegen Angolwisye, zodat de gemeente haar naar huis zou kunnen sturen. Die avond werd er een gemeentevergadering gehouden bij Gwakisa. Het lukte de vergadering Suma en Gwakisa te overtuigen dat ze beter kon blijven en Angolwisye nog een kans geven.

Als Gwakisa niet zo dicht bij zijn zoon gewoond had, had hij de details van diens dagelijks leven eenvoudig niet gekend en dan had hij er zich ook niet mee kunnen bemoeien.

Toen Gwakisa dreigde dat hij zijn zoons vrouw naar haar ouders zou terugsturen, ging hij zijn boekje te buiten, want de wet verbiedt uitdrukkelijk dat ouders het huwelijk van hun zoons of dochters opbreken, ook al heeft de vader de hele bruidsprijs betaald. Het feit dat het bij de wet verboden is, betekent nog niet dat ouders niet vaak proberen hun kinderen te beïnvloeden of zelfs te dwingen te scheiden of juist niet te scheiden.

Zonder gegronde redenen bemoeit men zich echter als regel niet met het huwelijk van een zoon. Sexuele zaken horen onder geen beding tussen vader en zoon besproken te worden en bij de niet-christenen horen schoondochters elk contact met hun schoonvaders te vermijden.

Adam schandaliseert zijn vader Atubonekisye

Adam (74) had ruzie gemaakt met zijn vrouw en haar geslagen omdat er geen eten was toen hij thuis kwam. Zij rende het huis uit en zocht haar toevlucht bij een buurman. Deze ging met haar eerst naar Adam maar die was verdwenen. Daarna gingen ze naar Atubonekisye (60), de

erfgenaam van Adams vader, omdat hun eigen celvoorzitter niet thuis was. Atubonekisye riep enkele burens bij elkaar en liet Adam halen. Adam weigerde eerst te komen en kwam toen tenslotte toch. Een buurman herhaalde wat Adams vrouw verteld had en vroeg hem of het inderdaad zo gegaan was. Omdat Adam uit zijn humeur was en niet wilde meewerken, zei hij: "Atubonekisye nu bemoei je je met een kwestie tussen mij en je schoondochter. Als ik nu eens zou zeggen dat ze weigert om met me te slapen wat dan?" Atubonekisye werd meteen kwaad en zei dat hij niets meer met de zaak te maken wilde hebben, omdat Adam schandelijke dingen zei. Een buurman wilde nog wat sussen en vroeg Adam wat hij bedoeld had, waarop deze het nog eens lettelijk herhaalde. Iedereen was het er toen wel over eens dat onder deze omstandigheden de zaak niet behandeld kon worden en vertrok.

Op zichzelf is het niet ongewoon ook zulke intieme huwelijksproblemen aan een celvergadering voor te leggen; het gebeurt regelmatig en niemand beschouwt dat als genant of incorrect. Wat Adams optreden schandelijk en genant voor de aanwezigen maakte was, dat hij zulke zaken aanroerde in aanwezigheid van zijn "vader" Atubonekisye.

Wat de sancties ook zijn, het gebeurt regelmatig dat vaders en zoons ruzie maken en vechten. Zolang de zoon thuis is, ontstaat de ruzie meestal of omdat de zoon om de een of andere reden vindt dat hij niet genoeg krijgt of omdat de vader vindt dat de jongen zich al te brutaal en onbeschoft gedraagt. In een polygaam huishouden komt het ook met volwassen zoons nog wel eens tot vechtpartijen, als de moeders hun zoons tegen hun vader opstoken of als zoons de indruk krijgen dat hun moeder niet behandeld wordt op de manier waarop ze recht heeft.

Blijf van mijn moeder af

Er is een baby gestorven en de ouders en de patrilaterale grootouders zijn naar Syakibaga (33) gekomen om over de zaak te praten.

De grootvader vertelt: "Ik heb twee vrouwen en deze zoon is van de tweede vrouw. Zij heeft een oudere zuster, die altijd bij mijn vrouw komt om mais en aardnoten en zo. Op een dag zei ik tegen die zuster: "Jij hebt maar een klein stukje grond. Ik zal voor jou hier een akker bewerken." Maar dat weigerde ze omdat het te ver van haar huis zou zijn. Op een dag kwam ze weer en kreeg een mand rijst en een pot van mijn vrouw. Terwijl zij de burens was gaan groeten, zei ik tegen mijn vrouw: "Je zuster is een rare, ze weigert die akker omdat het te ver weg is, maar ze vindt het niet te ver weg om hier om eten te komen vragen. Ik wil het niet meer hebben. Dit is ons voedsel, wij hebben er hard voor gewerkt en zij wil niet werken." Op dat moment kwam haar zuster terug en vroeg wat we over haar gezegd hadden. Ik ontkende dat we over haar gepraat hadden, maar mijn vrouw zei: "Ont-

ken het maar niet, je hebt gezegd dat ze te lui is om te werken." De zuster begon te schelden en mijn vrouw hielp haar. Ik werd kwaad, ik smiet de pot kapot, goot de rijst over de grond en joeg haar weg. Mijn vrouw bleef schelden en ik sloeg haar. Er was een heleboel la-waai en de hele buurt hoorde het. De zoon van mijn eerste vrouw kwam aangerend en riep: "Vader, waarom schelden ze je zo uit?" Ik vertelde het hem en hij zei: "Het is je eigen vriendelijkheid die je slaat. Ik zou dat wijf een mep kunnen geven." Toen kwam de zoon van mijn tweede vrouw ook aangerend en riep: "Vader, waarom sla je mijn moeder?" Ik zei: "Vraag het haar zelf." Hij zei: "Ik sla je nog. Je doet maar met mijn moeder. Je houdt niet van haar, je houdt alleen van je eerste vrouw." Mijn andere zoon schreeuwde terug: "Hoe haal je het in je hoofd mijn vader te willen slaan. Jouw moeder heeft mijn vader beledigd. Als je vechten wil, vecht dan maar met mij." Deze antwoordde: "Ja, dat is best, want jij helpt jouw vader die mijn moeder slaat." Ze schreeuwden tot ik mijn jongste zoon wegjoeg en zei: "Je hebt me al geslagen, hoewel je me niet aangeraakt hebt." Dat is wat er die dag gebeurd is. Altijd als ik bij het vuur zit denk ik als er *misyuks* zijn, laat er dan iets met mijn zoon gebeuren." De grootmoeder zei: "Het is waar wat mijn man zegt. Ik heb hem zonder reden uitgescholden. Als ik zachtmoedig was geweest in plaats van agressief dan zou er niets gebeurd zijn." Syakibaga: "Wij vrouwen moeten zachtzinnig en verstandig zijn, want we hebben grote zoons en die zoeken de zaak niet uit, die vliegen hun vader direct naar de keel om ons te helpen en dan gebeuren er zulke dingen en jouw fout doodt iemand anders."

Als een man werkelijk oud en zwak wordt, dan verandert de relatie met zijn zoon. Hij verliest alle werkelijke autoriteit en het is nu de zoon die voor zijn vader zorgt en over zijn belangen waakt.

Timoti versus zijn vaders celleider

Asagwile (32) is ongeveer 90 jaar oud. Toen hij cacao geplant had op een onbebouwd stukje grond naast zijn eigen erf, klaagden enkele burens bij de celvoorzitter, Jimo (33), dat Asagwile zich een stuk grond toegeëigend had, dat van de cel was. Het hele stel ging de omstreken aanplant bekijken. Ze uitten allerlei bedreigingen en riepen dat ze een vergadering zouden beleggen en Asagwile ter verantwoording zouden roepen.

De volgende dag kwam Asagwiles oudste zoon, Timoti (10), woedend bij Jimo. Hij vroeg: "Is het waar dat jullie mijn vaders cacao zijn gaan bekijken en dat jullie een vergadering willen beleggen?"

Jimo: "Ja, inderdaad, dat stuk grond is van de cel en niet van je vader."

Timoti: "Val mijn vader hiermee niet lastig. Ik zeg je dat het wel van hem is, want hij heeft het aan Kasuja (de vorige bewoner) gegeven en niet de cel."

Jimo: "Mijn mensen kwamen bij mij klagen dus wat kon ik anders doen?"

Timoti: "Heb je je tegen hen verzet? Nee, in plaats daarvan viel je ze bij. We zullen hierom vechten tot één van ons er geweest is. (Bedreiging met hekserij.) Verkoop je koeien en ik zal de mijne verkopen en desnoods gaan we tot aan de High Court in Dar-es-Salaam. Als je er om vechten wil, ik ben Asagwile..."
Jimo koos eieren voor zijn geld en er werd geen vergadering belegd.

Getrouwde dochters

De eerste plicht van een dochter jegens haar ouders is te trouwen en vervolgens getrouwd te blijven. Zolang zij dit doet en haar echtgenoot geen goede reden tot klagen geeft, heeft zij het recht van haar familie hulp, steun in problemen met haar man en giften te verwachten.

Als een meisje getrouwd is, zijn er voor haar en haar man geen economische redenen om dicht bij haar ouders te gaan wonen zoals tegenwoordig vaak het geval is voor haar broers. Het is mogelijk dat ze iemand trouwt die toevallig in de buurt woont, of dat ze iemand geaccepteerd heeft juist omdat hij dichtbij haar ouders woont, maar in de meeste gevallen woont ze zo ver weg dat er van dagelijks contact geen sprake is. Als het enigszins kan, zal ze haar ouders regelmatig bezoeken en zij en haar moeder zullen elkaar helpen. Ze zal naar huis komen als ze ziek is, na de geboorte van de eerste kinderen, als ze moeilijkheden met haar man heeft of als ze geld nodig heeft. Ze hoort, als ze thuis komt, royaal ontvangen te worden en geschenken voor haar man mee terug te krijgen.

De rechten van een dochter zijn echter beperkt. Ze erft alleen wat persoonlijke bezittingen van haar moeder, in haar vaders erfenis deelt ze niet. Als zij een stuk grond van haar vader in gebruik heeft, is dit altijd een tijdelijke lening en haar kinderen kunnen er later nooit aanspraak op laten gelden.

Een weinig genereuze vader

Er wordt een zieke baby by Syakibaga (33) gebracht. De moeder van de vrouw is meegekomen. De moeilijkheden in de familie die eventueel de oorzaak zouden kunnen zijn van de ziekte, worden besproken. De grootmoeder trachtte zich eerst te herinneren of er iets zou kunnen zijn tussen haar en haar schoonzoon: "Op een dag had mijn dochter ruzie met haar man en ze liep weg. Hij kwam toen naar ons toe en vroeg of ze bij ons was. Ik zei dat ze er niet was en ik voegde er aan toe dat ik dacht dat ze niet had durven komen, omdat haar vader

haar verboden had thuis te komen als ze ruzie met haar man had. Ze is namelijk van haar eerste man gescheiden en mijn mans broer verwijt het hem, omdat hij haar altijd thuis liet komen als ze ruzie gemaakt had. Misschien denkt mijn schoonzoon dat ik haar die dag verstopt had."

De jonge man antwoordde: "Nee, ik heb geen moeilijkheden met mijn schoonmoeder. Maar mijn vrouw is erg onaardig tegen haar ouders. Soms gaat ze wel een maand lang niet naar huis."

De jonge vrouw vertelde wat er achter stak: "Het zit zo. Op een keer ging ik naar huis omdat ik geen geld had voor zout. Mijn vader was niet thuis, alleen mijn broer. Ik nam wat suikerriet en ik vroeg hem vader te zeggen dat ik suikerriet genomen had om te verkopen, omdat ik geen geld voor zout had. Later kreeg ik bericht dat ik thuis moest komen om over dat riet te praten. Mijn vader was vreselijk kwaad, hij zei dat hij me gezegd had van dat riet af te blijven, omdat hij het zelf had willen verkopen en dat ik maar om zout had moeten vragen als ik geen geld voor zout had. Ze hebben me verschrikkelijk uitgescholdden. Daarom ben ik een hele maand niet naar huis gegaan. Ik wil niet dat mijn baby sterft daarom zeg ik het nu."

Omstanders: "Ze heeft groot gelijk. Het is een schande om je dochter zo uit te schelden om een beetje suikerriet."

Een man: "Als mijn dochter thuis komt en van de melk neemt, dan denk ik: oh, mijn dochter had zeker honger en ik zeg alleen maar: "Waarom heb je me niets gezegd?" en zij heeft haar broer gezegd. Haar vader had geen enkele reden om kwaad te zijn."

Een vrouw tegen de moeder: "Je man is ontzettend driftig en hardvochtig" en tegen de echtgenoot: "Je vrouw had groot gelijk niet meer naar huis te gaan."

Ondanks het feit dat de vrouw gelijk had om niet naar haar ouders te willen gaan, werd haar baby ziek. De buurt wist niet wat er zich bij haar thuis afgespeeld had en "verbaasde" zich dat ze er nooit meer heen ging.

Als een vrouw wil scheiden, dan kan dat alleen als haar vader bereid is mee te werken, want de beide partijen die bij haar huwelijk een overeenkomst sloten, waren haar vader en haar aanstaande echtgenoot. Het huwelijk kan alleen ontbonden worden, als haar vader bereid is haar terug te nemen en de bruidsprijs terug te geven. In de praktijk komt het echter heel weinig voor dat een vader werkelijk de ontvangen koeien moet teruggeven, want een vrouw scheidt bijna altijd pas als ze een nieuwe echtgenoot gevonden heeft en alles wat haar vader dan hoeft te doen, is de bruidsprijs die hij van zijn nieuwe schoonzoon ontvangt, door te geven aan de vorige.

Tot voor kort werd er bij echtscheiding altijd de volledige bruidsprijs aan de echtgenoot terugbetaald. Tegenwoordig geeft de wet de rechter de mogelijkheid de vrouw één of meer koeien toe te wijzen als compensatie

voor het werk dat ze gedaan heeft en voor de kinderen. De wet heeft deze koeien voor de vrouw bedoeld, maar het is haar vader die ze als vanzelfsprekend neemt en dan soms zijn dochter de waarde van een hele of een halve koe geeft.

Mage eist haar koe op en betaalt dubbel

Mage, de vrouw van Abel (38), is al eerder getrouwd geweest. Toen ze van haar eerste man scheidde, werd haar een koe toegewezen, in dit geval in geld betaald. Haar halfbroer, de erfgenaam van haar vader, gaf haar de helft van het geld, 100 shillingen. Mage nam hier geen genoegen mee. Ze ging naar de rechtbank om al het geld op te eisen. Haar broer was gedwongen het haar te geven. Hij was kwaad en zei haar dat ze niet meer hoefde thuis te komen.

Een tijdje later werd Mage ziek en omdat ze nergens anders heen kon, besloot ze weer vrede te sluiten met haar broer (ukwingila). Ze maakte bier en voedsel en bracht dat met al het geld aan haar broer.

Verdeling van de koeien

Van tien vrouwen in Ngamanga is bekend, dat ze bij hun scheiding één of meer koeien toegewezen hebben gekregen. In alle gevallen waarin de vrouw hertrouwde, behield de vader minstens de helft. Vier vrouwen kregen één koe, in alle vier de gevallen hield de vader die koe. Twee vrouwen kregen twee koeien. De ene vader gaf zijn dochter één koe, de ander de waarde van een halve koe. Twee vrouwen kregen elk drie koeien. In het eerste geval is er nog maar één betaald en die heeft de vader genomen. In het tweede geval nam de vader twee koeien en gaf zijn dochter de derde. Twee vrouwen tenslotte kregen vier koeien. Bij de eerste nam de vader ze alle vier. De tweede is niet hertrouwd, zodat het feit dat ze er vier kreeg alleen maar betekende dat haar vader er twee moest teruggeven in plaats van zes.

Als een vrouw oud wordt, rekent ze op de hulp en de giften van haar dochters, niet van haar zoons. Iedereen zegt dan ook vol overtuiging: "Vrouwen weten hoe ze voor hun moeder moeten zorgen, mannen kunnen het niet." De Nyakyusa maatschappij wordt nogal door de mannen gedomineerd en er bestaat de neiging om relaties tussen vrouwen als onbelangrijk te beschouwen. Maar er bestaan vele relaties van wederzijdse hulp en zorg tussen moeders en dochters, zusters en grootmoeders en matriliniaire kleindochters die voor deze vrouwen heel belangrijk zijn, waardoor ze meer mogelijkheden hebben en waar ze in tijden van nood op kunnen terugvallen.

Broers

Wie zijn iemands broers? In het simpelste geval bestaat een groep broers uit alle zoons van één man. Vaak is de situatie gecompliceerder en omvat de groep patriliniaire verwanten die elkaar als broer beschouwen, aan de ene kant niet alle zoons van een man en aan de andere kant ook nog anderen, namelijk "zoons" die hun vader geërfd heeft. Als niet alle zoons van een man één groep vormen dan zijn de zoons van verschillende vrouwen uit elkaar gegaan. Wanneer broers uit elkaar gegaan zijn, betekent dit in de eerste plaats dat er over en weer geen bruidsvet uitgewisseld wordt.

Voorbeelden

1. De zoons van Ndolilwe (49)

Zijn zoons vormen twee groepen. De ene groep wordt gevormd door de zoons van zijn tweede vrouw. Nadat hij christen geworden was, is Ndolilwe van deze vrouw gescheiden, wat haar zoons hem bijzonder kwalijk genomen hebben en sindsdien hebben zij zich afgescheiden. De andere groep bestaat uit de drie zoons van zijn eerste vrouw en Anyisile (115), een zoon die Ndolilwe geërfd heeft. Pantumbati, Ndolilwes erfgenaam hoort bij geen van beide.

2. De zoons van Mwakopoja

Broers kunnen ook uiteengaan zonder dat er sprake is van hevige conflicten. Een voorbeeld hiervan zijn de zoons van Mwakopoja. Zijn eigen zoons, Andilile (104) en zijn jongere broers vormen de ene groep; de andere bestaat uit zijn geërfde zoons: Kanyiki (119), Kipagile (107), Kampani (112) Afwilile (76) en Asumwisye (72.) Kanyiki en Kipagile vormen een subgroep binnen deze groep, (zie genealogie pag 210).

3. Baloma en Kipimilo

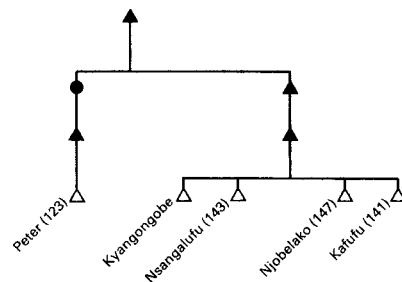
De vaders van Baloma en Kipimilo waren halfbroers. De moeder van Baloma is vóór de geboorte van Baloma door haar echtgenoot weggestuurd, omdat hij meende dat het kind niet van hem was.

Kipimilo's vader was het niet eens met deze gang van zaken. Jaren later nam hij Baloma (niet de moeder) in huis en maakte hem tot zijn oudste zoon. Na zijn dood erfde Baloma. Vermoedelijk denkt men niet dat Kipimilo's vader de verwekker van Baloma is: ik heb er tenminste nooit geruchten over gehoord.

Wat er binnen patriliniaire verwantengroepen aan samenwerking en gemeenschappelijke belangen wordt gevonden, wordt in hoofdzaak gevonden binnen deze groepjes van broers. Een man deelt de koeien die hij voor zijn dochters krijgt, in de eerste plaats met zijn broers en zij zijn het die hem helpen vee te "vinden" voor de huwelijken van zijn zoons en voor begrafenissen. Bij bijzondere gebeurtenissen en in kwesties met buitenstaanders helpen ze elkaar en werken ze samen. Maar ook binnen een hechte groep wordt er niet samengewerkt bij de dagelijkse werkzaamheden en is er geen gemeenschappelijk bezit.

De oudste broer is natuurlijk het hoofd van de hele groep, maar het is niet zo dat de anderen gelijk zijn en dat ze alleen aan hem respect verschuldigd zijn. Het principe van senioriteit blijft ook verder werken, ieder beschouwt zich als de meerdere van al zijn jongere broers, verwacht respect van hen en treedt bij gelegenheid als hun leider op.

Nsangelufu is ouder en jonger

Van de vier broers: Kyangongobe, Nsangelufu (173), Njobelako (147) en Kafufu (141) woont de eerste in Kisale, de andere drie in Mitugutu. Na de dood van hun vader erfde Peter (123), die naar diens erf in

Mitugutu verhuisde. Kyangongobe is de oudste en Nsangelufu is de oudste van de drie die in Mitugutu wonen.

Toen Kafufu's vriend William (136) een getrouwde vrouw een nacht bij zich gehouden had om zijn ouders te provoceren, (dit voorval is reeds besproken op pag 211), had Kafufu hem daarbij geholpen. Een paar dagen na dit voorval diende Nsangelufu een klacht tegen Kafufu in bij de celleider omdat Kafufu Esita verleid had zonder hem eerst om toestemming te vragen. De vergadering was het met Nsangelufu eens en Kafufu kreeg een standje omdat hij niet eerst zijn oudere broer om toestemming gevraagd had. (Nsangelufu was destemmer in deze zaak geïnteresseerd, omdat hijzelf met een zuster van de betrokken vrouw getrouwd is.)

Enige tijd later werd Nsangelufu's tweede vrouw na een langdurige afwezigheid door haar familie met bier en voedsel teruggebracht. De burens en familie waren uitgenodigd voor het feest. Tijdens het feest begon Kyangongobe Njobelako de les te lezen omdat hij zonder enige opgaaf van redenen plotseling geweigerd had nog langer voor Peters en Nsangelufu's koeien te zorgen. Nsangelufu viel Kyangongobe bij: "Ja, ik ben heel verbaasd over mijn jongere broer. Hij krijgt Peters os niet meer te leen." Njobelako werd kwaad en die twee begonnen ruzie te maken en te schreeuwen. De aanwezigen kwamen tussenbeide en verweten Nsangelufu dat hij zich met de zaak bemoeide had in plaats van het aan zijn oudere broer over te laten.

De oudste broer.

In iedere familie is de oudste zoon in een bevoorrechte positie. In veel gevallen is hij zijn vaders enige uiteindelijke erfgenaam en in elk geval erft hij altijd vóór zijn jongere broers. Zijn jongere broers mogen niet trouwen voordat hij een vrouw heeft. Men zegt dat als ze het toch doen, ze geen kinderen zullen krijgen voordat hij kinderen heeft. Dit betekent dat allereerst zijn huwelijkskoeien bij elkaar gebracht moeten worden door de familie, zelfs het geld dat jongere broers verdiend hebben, wordt er voor gebruikt. In theorie hebben alle zoons er recht op dat hun vader hun "een huwelijk geeft", maar in de praktijk moeten jongere zoons vaak zelf maar zien hoe ze aan voldoende koeien komen, vooral als de familie niet rijk is en er een aantal zoons zijn. Wat betreft schoolopleidingen en daarmee de kans op een goede baan, zien we dezelfde tendens. Als er niet genoeg geld is om alle kinderen naar school te laten gaan, dan gaat vanzelfsprekend de oudste voor.

De zoons van Ambilikile

Ambilikile (15) heeft drie zoons: Mpoki, Jason (58) en Edward. Mpoki en Jason zijn beiden op school geweest tot Ambilikile niet genoeg geld meer had om ze allebei naar school te laten gaan. Toen moest de jongste, Jason, na de 7e klas van school af, dus zonder de lagere school afgemaakt te hebben, wat betekent dat alle kansen voor een verdere opleiding verkeken waren. Mpoki maakte de lagere school af, ging naar de middelbare school en heeft nu, na nog enige verdere opleiding, een baan bij een bank in Dar-es-Salaam. In tussen heeft Jason als mijn assistent genoeg geld verdiend voor vijf of zes koeien. Deze koeien worden voor Mpoki bewaard tot hij thuis komt om te trouwen. Ambilikile en Jason waren het volkomen eens dat dit het enige was wat ze konden doen en dat het absoluut ondenkbaar was dat Jason zelf de koeien zou gebruiken, terwijl ze beiden heel goed wisten dat Mpoki een drinker was die met zijn geld smeet en dat hij nooit zijn ouders of Jason zou helpen. Ambilikile ging zelfs zo ver dat hij Mpoki in feite "afgeschreven" had en alleen Jason als zijn echte zoon beschouwde.

Hetzelfde geldt voor het verdelen van het land. Nu er geen vrij land meer bestaat geeft een vader, als hij het missen kan, zijn zoons als ze trouwen een stuk van het zijne. Tegen de tijd dat de jongere zoons aan de beurt komen, is er niets meer om weg te geven. Bovendien, als er ooit land geërfd wordt, dan is het altijd de oudste die het erft.

Tabel 7 Verdeling van grondbezit onder "broers".

<u>Oppervlakte grond die men bezit en rangorde</u>			
<u>positie in de groep "broers". Opp. in ares</u>			
1	2	3	4
630	230	145	
530	150	140	
370	140	32	
280	8	8	
280	80		
270	70	0	
230	130		
215	0	65	
210	135		
195	200		
160	350	0	
150	30		
140	195		
130	12		
110	70		
50	20		
38	28		

Tenslotte hebben oudere broers zekere rechten op het bezit van hun jongere broers.

Wat een oudere broer toekomt

Er wordt een zieke baby by Syakibaga (33) gebracht. Behalve de ouders is ook een oudere broer van de vader meegekomen. Deze beklaagt zich over zijn jonger broer als volgt: "Toen mijn broer in Johannesburg was, stuurde hij me geld voor vijf koeien en vroeg me een vrouw voor hem te zoeken. Eén koe gebruikte ik zelf om voor mijn eigen vrouw te betalen. Toen hij terug kwam, vroeg hij mij hem zijn vrouw te laten zien. Ik liet hem het meisje zien. Hij werd kwaad omdat hij haar veel te jong vond (±13 jaar) en geen zin meer had om nog jaren te wachten. Ik zei hem dat hij hoogstens nog een jaar hoefde te wachten en dat hij zolang bij mij kon eten. Hij wilde niet en eiste zijn koeien op om zelf een vrouw te gaan zoeken. Ik zei: "Het zijn maar vier koeien, want één heb ik gebruikt om voor mijn eigen vrouw te betalen." Hij werd ontzettend kwaad en schreeuwde "Hoe kon je die koe nemen, ze zijn toch van mij?". Ik antwoordde: "Ze zijn ook van mij, want jij bent mijn jongere broer en alles wat van jou is ook van mij." Hij bleef kwaad, maar hij accepteerde het. Hij vond een vrouw en wilde toen ook beslist zijn eigen umfuusya kiezen. Ik wilde niet kwaad zijn en zei: "Leen me een overhemd dan zal ik zelf je koeien gaan brengen." Ook dat weigerde hij en hij ging alleen.

Later was mijn vrouw een keer niet thuis en ik stuurde hem een boodschap zijn vrouw te sturen om mijn rijst te wieden. Hij weigerde haar te laten gaan en toen ik vroeg waarom zei hij: "Ze is mijn vrouw en ze laat mijn rijst niet ongewied om de jouwe te gaan wieden." Ik zei: "Ze is mijn vrouw ook en als ik om haar vraag dan heb je haar te sturen. Je schijnt te vergeten dat ik je oudere broer ben. Ik geef je een pak slaag!" Hij antwoordde: "Zeg dat niet. Ik ben ook volwassen. We zullen vechten." Ik dacht: hij weet niet dat ik zijn oudere broer ben, en zei niets meer. Dit is wat er gebeurd is. Ik wil niet dat "mijn" kind sterft dus laat het hier eindigen."

Uit de manier waarop het bovenstaande verteld werd en uit de reacties van de omstanders bleek duidelijk dat wat deze oudere broer van zijn jongere broer verlangd had niet meer dan redelijk was. Het komt echter ook voor dat oudere broers te ver gaan en misbruik maken van hun positie.

Syonangike en zijn jongere broers

Na zijn vaders dood heeft Syonangike (48) geërfd. Hij heeft twee jongere, ongetrouwde broers: Bandekile (59) en Nkina (54.) De oudste van de twee, Bandekile, is tweemaal naar Johannesburg geweest om geld te verdienen voor bruidskoeien. De eerste keer bracht hij genoeg geld mee voor vier koeien. Syonangike nam het geld en gaf 200 shillingen

aan hun halfzusters, wat Bandekile heel verstandig vond, want, zoals hij zei, anders zouden zij zeggen dat hun broers al hun koeien "gegeten" hadden en er niets voor terug gegeven hadden. De rest dronk Syonangike op. Na de tweede tocht bracht Bandekile geld voor drie koeien mee. Deze keer overhandigde hij het geld niet aan Syonangike. Het geld voor één koe gaf hij uit, met de rest verloofde hij een buurmeisje. Enige tijd later, toen Bandekile niet in het dorp was, haalde Syonangike de koeien terug, verkocht ze en verdronk het geld.

Syonangike die alles doet, behalve werken, om aan geld voor drank te komen, heeft ook Nkina benadeeld. Hun vader had een groot aantal akkers nagelaten. Eén daarvan werd altijd door Nkina gebruikt. Ook in 1968 had Nkina ossen geleend en het land geploegd. Toen het werk gedaan was, verhuurde Syonangike het aan iemand uit Ipinda zonder Nkina er zelfs maar in te kennen. Nkina ontdekte wat er gebeurd was, en ging Syonangike vragen hoe de zaak in elkaar zat, maar deze zei: "Het is mijn land en ik kan er mee doen wat ik wil." Nkina vroeg toen enkele burens om met hem met zijn broer te gaan praten. De burens gingen mee en vroegen Syonangike of het waar was dat hij Nkina's akker verhuurd had. Syonangike: "Ja, waarom niet? Het is mijn land." Nkina: "Als hij het gedaan had voordat ik geploegd had, dan was het in orde geweest maar nu niet."

Syonangike: "Het is mijn akker, maar er is nog wel een andere, die kan hij gebruiken als hij dat wil."

Nkina: "Ik ben één keer dom geweest, maar ik zal het niet nog eens doen. Want zodra ik geploegd heb, neem jij hem toch weer of je neemt de rijst. Jij neemt altijd alles."

Syonangike: "Ja, ik weet dat jij me geholpen hebt en me je varken gegeven hebt toen ik een rechtzaak had."

Nkina: "Dat is een leugen. Ik heb je dat varken niet gegeven. Je hebt het met geweld genomen en alleen omdat je mijn oudere broer bent, heb ik geen klacht ingediend."

De burens deden hun uiterste best om Syonangike tot andere gedachten te brengen, maar niets hielp.

In dit geval hadden de burens geen succes met hun interventie, waarschijnlijk omdat Syonangike het geld zo hard nodig had, dat het hem niet meer kon schelen wat de buurt van zijn gedrag dacht. In de meeste gevallen luistert men na korter of langer praten wel naar de burens.

William en zijn jongere broers

William Mwakagile (144) heeft nog twee jongere, ongetrouwde broers in Mitugutu wonen, Mateo (131) en Jozef. Zij hielpen hem met zijn millet akker en deden heel wat werk.

Na de oogst gaf William een mand millet aan een vrouw die geholpen had het veld af te branden. Zijn broers hoorden hiervan en dienden een klacht in bij Nsangelufu (143), Williams buurman. (Nsangelufu is geen celvoorzitter.)

Nsangelufu liet William roepen en Mateo zette zijn grieven uiteen: "We hebben hard voor hem gewerkt en nu geeft hij die vrouw een mand millet zonder het ons zelfs maar te zeggen en ons heeft hij nog steeds niets gegeven."

William: "Ik heb ze niets gegeven, want ze hebben geen behoorlijk huis en bewaren alles in mijn huis."

Nsangelufu: "William dat is verkeerd. Die jongens hebben hard gewerkt en nu geef jij ze niets."

William: "Ze respecteren mij niet als hun oudere broer, daarom heb ik ze niets gegeven."

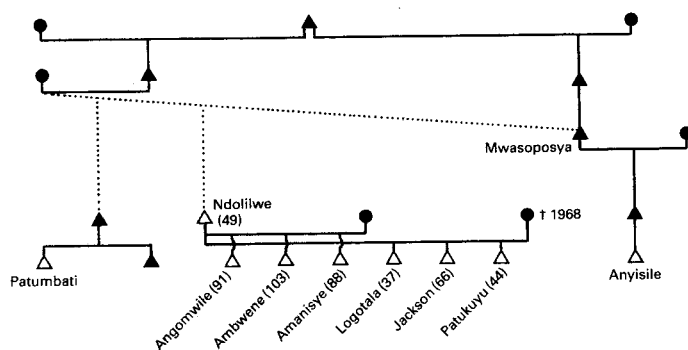
Nsangelufu: "Dat is geen argument om ze niets te geven. Ze hebben geen kleren. Je moet hun wat geven om kleren te kopen."

William: "Nsangelufu, als jij er niet was, dan zou ik niet eens naar ze luisteren. Maar je hebt gelijk. Er is nog millet en ik zal ze er een deel van geven, met jou als getuige."

Een ideale oudere broer gebruikt zijn grotere rijkdom om zijn jongere broers te helpen. Het gebeurt ook wel eens, maar men verwacht het niet werkelijk en het omgekeerde zoals in de bovenstaande gevallen is zeker gebruikelijker.

De oudste is de leider van zijn jongere broers. Dit leiderschap komt duidelijk tot uiting bij bijzondere gelegenheden, zoals huwelijken en begrafenissen: als een meisje trouwt dan vinden alle belangrijke handeligen gewoonlijk plaats op het erf van haar vaders oudste broer; men begraaft zijn doden meestal op het erf van zijn vader of van de oudste broer.

In het dagelijkse leven is zijn leiderschap minder opvallend. Iedere broer voert zelfstandig zijn bedrijf. Zodra er echter een niet-alledaagse beslissing genomen moet worden, overleggen de broers en laten dan de uiteindelijke beslissing aan de oudste over. Zonodig treedt de oudste op als woordvoerder voor zijn jongere broers. Als er werk gedaan moet worden door de groep, dan zal de oudste zijn jongere broers opdracht geven het te doen.

Angomwile heeft een part-time baantje bij de coöperatie in Ipin-
da. Als hij niet thuis is, komt Amanvisye zijn koeien melken.

In januari trouwde de dochter van Ambwene. Alle activiteiten hadden plaats op Angomwiles erf, daar werden de koeien gebracht, daar werd het eten gekookt en van daaruit vertrok de stoet die de bruid naar haar man bracht. Op het moment van de huwelijksvoltrekking waren er vijf koeien betaald, die als volgt verdeeld werden: Ndolilwe één, Angomwile één, Amanyisye één en Anyisile één. Het geld dat in plaats van de vijfde koe was gegeven, werd gebruikt om een uitzet voor de bruid te kopen; Angomwile deed alle belangrijke aankopen. De bruidegom gaf zowel de vrouw van Angomwile als de vrouw Ambwene een lap stof. Voor de bruiloft had Angomwile Amanyisye naar Logotala gestuurd om hem uit te nodigen, maar Logotala weigerde te komen. Hij zei: "Onze vader heeft gezegd dat wij allemaal de bananen van onze moeders op zijn erf mochten gebruiken. Nu heeft Angomwile, zonder mij iets te zeggen zijn broers gestuurd om het hele erf van onze vader te wieden. Ik ben blijkbaar geen familie van Angomwile, aangezien hij dingen doet zonder mij erin te kennen, dus hoe kan ik met zijn bruiloft helpen." Angomwiles versie van het gebeurde was, dat Logotala zijn stuk van het erf niet behoorlijk onderhield, zodat zijn vader last van de slangen had en dat hij daarom zijn broers opdracht gegeven had het hele erf schoon te maken. Toen Angomwile hoorde dat Logotala niet wilde komen, ging hij zelf naar Jimo (33) om de zaak uit te praten. Maar Logotala weigerde te komen en hij en zijn broers en zusters kwamen niet naar de bruiloft.

In november trouwde Angomwiles eigen dochter, wederom hadden alle activiteiten plaats op zijn erf.

In mei stierf de moedersmoeder van de vrouw van Angomwiles oudste zoon. Angomwile zond Ambwene, zijn eigen vrouw, zijn jongere zoon Abel (86) en nog een paar jongens naar de rouw.

In juli stierf Logotala's moeder (zie pag 86). De rouw werd gehouden op Logotala's erf. 's Avonds kwam Ambwene bij Angomwile vragen of hij zijn vrouw er heen moest sturen of niet, Angomwile zei, dat ze er zeker heen moesten gaan en ook lang blijven, omdat de mensen anders zouden zeggen dat zij haar gedood hadden en dat hij daarom ook een deken en een laken gekocht had om haar in te begraven.

Later die maand kwam Angomwiles oudste zoon, die dominee is in Mwanza, met zijn vrouw en de pasgeboren tweeling bij Angomwile logeren. De vrouwen van Ambwene en van Amanyisye kwamen om met het extra werk te helpen. Angomwile zond Ambwene, Abel en de umfuusya met een stier naar de ouders van zijn schoondochter om te zeggen dat zij kinderen gebaard had.

In augustus klaagde Ndolilwe weer over slangen op zijn erf en Angomwile zond een arbeider om het hele erf schoon te maken. Logotala maakte een vreselijke scène toen hij het hoorde. Angomwile gaf toe dat hij een fout gemaakt had en beloofde zich niet te bemoeien met Logotala's kant van het erf. De volgende dag kwamen Patukuyu en Jackson dat stuk verder schoonmaken.

In november werd de zoon van Ambwene ernstig ziek. De broers besloten dat hij naar het lutherse hospitaal in Kabembe gebracht moest worden. In de nacht brachten Ambwene, Amanyisye en Anyisile de jongen weg. Twee dagen later ging Anyisile hem opzoeken en Angomwile de dag daarop.

De broers zien elkaar bijna dagelijks en er heeft natuurlijk veel meer overleg plaats gevonden dan hier beschreven is.

Ambakisye als woordvoerder

Ambakisye (78) heeft twee jongere broers: een volle broer Jackson (39) en een halfbroer Anyingisye (23). Hun vader Kakaka stierf in 1959 en Ambakisye is zijn erfgenaam.

Jackson woont in Logotala's cel op een erf waar vroeger Pomanyaga, een jongere broer van Kandono (8), gewoond heeft. Op een dag wilde Logotala (37), op verzoek van Lazaro (24), die juist een grote Peking eend van Pomanyaga gekregen had, Jackson weggagen en het erf weer teruggeven aan Pomanyaga. Hij probeerde het zo te draaien dat Anyambilile (47), de secretaris van de cel, de schuld zou krijgen. Anyambilile is getrouwd met een zuster van Ambakisye.

Logotala begon met naar Anyambilile te gaan die hij vertelde dat Lazaro hem gevraagd had Jackson weg te jagen. Vervolgens ging hij naar Jackson en hem vertelde hij dat Lazaro wilde dat hij het veld ruimde voor Pomanyaga, dat Anyambilile hiermee ingestemd had, maar dat hij Logotala er zich tegen verzet had. Jackson zei dat hij niet van plan was te verhuizen. Daarop ging Logotala weer naar Anyambilile om te zeggen dat Jackson weigerde te verhuizen en vervolgens nogmaals naar Jackson om te zeggen, dat Anyambilile gezegd had dat hij tot iedere prijs moest verdwijnen.

Nu was Jackson goed boos en ging met het hele verhaal naar Ambakisyé. Ambakisyé ging direct naar Anyambilile toe om hem te vragen waarom hij zich tegen zijn schoonfamilie gekeerd had. Anyambilile was heel verbaasd en zei dat hij zich juist tegen Logotala's plannen verzet had. Een felle ruzie tussen Anyambilile en Logotala was het resultaat. Jackson verhuisde niet.

Een paar jaar eerder had de lifumu Makandi (9) een stuk land dat vroeger door de beide vrouwen van kakaka en sindsdien door zijn drie zoons gebruikt werd om er millet en later rijst te verbouwen, aan een nieuwkomer gegeven. Jackson hoorde er van, hij ging eerst naar Anyingisyé die vlak bij de akker woonde, en samen gingen zij naar Ambakisyé. Ambakisyé diende een klacht in tegen de nieuwkomer en Makandi. Later kregen Ambakisyé en Anyingisyé onenigheid over het stuk dat oorspronkelijk door Anyingisyés moeder gebruikt was en dat hij zelf sindsdien in gebruik had. Tijdens één van de zittingen van de celvergadering, aan deze zaak gewijd, zei Ambakisyé: "Ik ben verbaasd over mijn broer. Hoe kan hij zeggen dat dit land van hem is? Toen Makandi het genomen had, kwam hij toch ook naar mij toe?" Anyingisyé: "Toentertijd hadden we nog geen ruzie en dus ging ik vanzelfsprekend naar mijn "vader" toe om hem de leiding van de zaak in handen te geven." De vergadering accepteerde deze verklaring zonder meer.

Sultani en Andalwisyé voelen zich verantwoordelijk voor hun jongere broer

Ongeveer anderhalf jaar geleden sloeg Abraham (40) zijn vrouw zo hardhandig, dat hij enkele maanden gevangenisstraf kreeg. In die tijd verdween zij. Abraham heeft nooit echt zijn best gedaan haar terug te vinden of zijn zeven koeien terug te krijgen.

Op een dag zei Ndolilwe (49) tegen hem: "Je hebt toch broers hier, waarom helpen die je niet je koeien terug te krijgen?" Daarop ging Abraham met Sultani (6) en Andalwisyé (3) praten (zie genealogie pag 201) Sultani: "We hebben je al zo vaak gezegd je koe te verkopen en met het geld je schoonvader te dagvaarden. Maar jij zelf wil niet, terwijl de mensen het ons kwalijk nemen dat we niet helpen en dat onze broer als vrijgezel moet leven. Ze lachen ons uit en zeggen: "Abraham heeft een andere moeder daarom trekken ze zich niets van hem aan." Na veel moeite lukte het hun Abraham over te halen zijn dierbare koe tenminste te verpanden.

Niemand wilde de koe echter in pand nemen. Ten einde raad sprak Sultani toen met Ambilikile (15) af dat zij hem de koe zouden verkopen, maar dat ze in tegenwoordigheid van Abraham zouden doen alsof ze hem alleen maar verpandden. Toen ze volgende dag met de koe bij Ambilikile kwamen, doorzag Abraham de truc en weigerde te verkopen. Zijn broers begonnen op hem in te praten. Andalwisyé: "Idiot, geef die ene koe op en win er zeven. Wees niet bang dat wij het geld zullen nemen. Er zijn een heleboel begrafenissen geweest en we hebben je nooit om je koe gevraagd. We vragen je nu alleen maar je koe te verkopen om je te helpen."

Sultani: "Ik heb nog altijd niet de ubunyago (ceremoniële beëindiging van de rouwperiode) voor Misyagati gehouden, maar ik heb je nooit om je koe gevraagd. We willen je alleen maar helpen."

Andalwisy: "Laat hem, hij is het die in de moeilijkheden zit. Wij hebben onze vrouwen en eten thuis."

Sultani: "Ja, zo langzamerhand begrijpt iedereen wel dat het zijn eigen dwaasheid is en dat het niet onze schuld is dat hij nog steeds vrijgezel is."

Alle aanwezigen spoorden Abraham aan tenminste iets te zeggen. Tenslotte mompelde hij dat hij wilde verkopen.

Met het geld gingen ze meteen op weg naar de rechtbank. Onderweg kwamen ze echter een klerk tegen die hun het advies gaf nog drie maanden te wachten en ondertussen de vrouw op te sporen. Dolgelukkig haalde Abraham meteen zijn koe weer terug.

Drie maanden later begon het hele drama van voren af aan. Sultani en Andalwisy gaven hem twee dagen om te proberen de koe te verpanden. Het lukte hem niet en hij stemde toe de koe te verkopen. Ambilikile kocht de koe weer en deze keer voorgoed. Ze dagvaardden Abrahams schoonvader en kregen alle zeven koeien terug.

De voornaamste oorzaak van conflicten tussen broers is vee. Het gebeurt wel eens dat er iets anders ten grondslag ligt aan een vete tussen broers, zoals Logotala (37) die Angomwile (91) niet vergeven kan dat deze hun vader overgehaald heeft christen te worden en zijn vrouwen behalve de eerste te scheiden. Meestal echter blijkt het begin van een vete een ruzie om (bruids)koeien geweest te zijn.

Ambakisye en Anyangisye

Toen Kakaka stierf, liet hij twee vrouwen achter: de moeder van Ambakisye (78) en de moeder van Anyangisye (23); Ambakisye erfde. Aanvankelijk bleven beide vrouwen bij hem, tot Anyangisyes moeder meende dat haar co-vrouw haar dekens stal en zij naar haar eigen familie ging. Na enige tijd trouwde ze weer. Ambakisye ging naar haar broers om de bruidskoeien op te eisen. Haar broers weigerden echter ze te geven, omdat Anyangisye gezegd had dat zij ze houden mochten. Dit veroorzaakte groot schandaal in de familie, omdat Anyangisye zich hiermee opwierp als de echtgenoot van zijn moeder en ontkende dat ze Kakaka's vrouw geweest was. Anyangisye had het gedaan omdat hij kwaad was op Ambakisye omdat deze hem nooit één van de koeien van zijn volle zusters gegeven had of van zijn dochter. Ambakisye had hem altijd weer koeien beloofd, maar toen hij er eindelijk één gaf, haalde hij hem na een poosje weer terug.

Nu was Ambakisye kwaad en weigerde de zuster van Anyangisye te ontvangen toen ze wilde scheiden. Dus deed Anyangisye het. Ze kreeg twee koeien toegewezen. Anyangisye gaf er haar één en één gaf hij aan een matrilaterale verwant. Dus hij hield ze allebei. Het gevolg was dat Ambakisye nog bozer werd. Hij diende een klacht in en de bureu

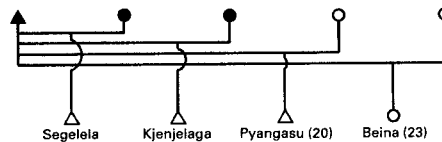
oordeelden dat Anyangisye een fout gemaakt had en dat hij de koeien aan Ambakisye moest geven. Anyangisye weigerde dit te doen.

"Als gevolg van deze ruzie" stierf een zoon van Anyangisye. Ambakisye weigerde aanvankelijk het kind te begraven. De burens zeiden hem echter dat hij het wel moest begraven, maar dat hij daarna Anyangisye desgewenst kon weggagen. Dit deed hij. Anyangisye maakte hierop bier en slachtte een stier om weer vriendschap te sluiten (*ukwingila*), maar hij gaf de koeien niet en de ruzie was niet werkelijk bijgelegd.

Later kregen ze ruzie over een paar akkers. Een vadersbroer werd gevraagd vrede te komen stichten en het land te verdelen. Anyangisye beloofde toen de koeien van zijn moeder van haar broers op te eisen voor Ambakisye. Daarom gaf de vadersbroer hem een deel van het land. Anyangisye heeft het echter nooit gedaan. Daarom is de familie nog steeds kwaad op hem en tengevolge hiervan zou zijn zoontje lam zijn.

Een paar jaar later diende Ambakisye een klacht tegen Anyangisye in om één van de akkers weer terug te krijgen. De burens gaven hem gelijk en wezen hem de akker toe, omdat ze wel wisten dat als de zaak naar de rechtbank zou gaan, de familie als getuigen opgeroepen zou worden en dat die vóór Ambakisye en tegen Anyangisye zouden getuigen. Dat is ook precies wat er gebeurde toen Anyangisye hun vonnis niet accepteerde en naar de rechtbank ging.

Pyangasu kiest de andere partij

Toen hun vader stierf erfde Kjenjelaga omdat hij volwassen was en Segelela nog niet (zie pag 206.) De moeder van Pyangasu woonde bij Kjenjelaga. Ook nadat Segelela de erfenis opgeëist had en uiteindelijk een deel gekregen had, bleef zij bij Kjenjelaga. Pyangasu volgde zijn moeder aan stond aan de kant van Kjenjelaga.

Een zuster van Pyangasu scheidde en kreeg twee koeien toegewezen. Kjenjelaga nam de ene, de andere gaf hij aan haar. Deze koe was bij Pyangasu.

Later stierven de beide zoons van Kjenjelaga. Kjenjelaga gaf hiervan eerst de schuld aan Segelela (zie pag 207) en vervolgens, toen het medicijn iedere keer zei dat Segelela onschuldig was, aan de burens. Hij vertelde zijn vrouwen en zusters dat Sultani (6), Makandi (9) en enkele anderen uit Ibungu het gedaan hadden. Beina, de vrouw van Anyangisye (23), vertelde dit door aan haar buurvrouw Leines (22), een dochter van Sultani. Die avond haalde Leines vuur bij Pyangasu en keek daarbij zo spinnijdig, dat Pyangasu vroeg wat er aan de hand was. Ze vertelde hem wat Beina haar gezegd had. Waarop Pyangasu zei: "Ik was erbij en het medicijn zei dat Segelela onschuldig was en dat Kjenjelaga zelf zijn zoons gedood had." Terwijl hij sprak kwam

Beina binnen en hoorde alles. Ze ging meteen naar Kjenjelaga om hem over te brengen wat Pyangasu gezegd had. Kjenjelaga werd kwaad en haalde de koe van Pyangasu's zuster bij Pyangasu weg.

Pyangasu was nu ook kwaad. Hij slachtte een stier, maakte bier en ging naar Segelela (ukwingila). Hij zei: "Wij waren geen vrienden omdat ik in navolging van mijn moeder de kant van Kjenjelaga gekozen had. Dat was een vergissing en ik wil graag vriendschap sluiten." Segelela ontving hem hartelijk.

De echtgenoten van broers

Een man noemt zijn broers vrouw "mijn vrouw" en zij noemt hem "mijn echtgenoot." Hun relatie houdt in dat zij hem met respect moet behandelen, hem gehoorzamen en zonodig voor hem moet werken. Een seksuele relatie is echter nooit geoorloofd. Zoals Makandi (9) zei: "Het is geen zonde om een seksuele relatie met je buurvrouw te hebben, maar het is een ernstige zonde ook maar iets te hebben met de vrouwen van je vader of je broer of je moeders broer. Als je broer sterft en de mensen weten dat er iets was tussen jou en zijn vrouw, dan, als je op zijn erf komt en je stapt over een beetje aarde uit zijn graf, begin je te zweten en te beven en je sterft. Dit is wat er gebeurd is met mijn moeders broer. Toen mijn moeders vader stierf, kwam hij gewoon naar de begrafenis ondanks het feit dat iedereen wist dat hij met een van zijn vaders vrouwen geslapen had. Ze stierven beiden. Het enige wat je in zo'n geval kan redden, is het slachten van een koe. Je moet een koe vinden; die wordt dan 's nachts geslacht. Jij en de vrouw moeten wat van het vlees van de koe en een stuk kip eten, de rest is voor degenen die aanwezig zijn. Vervolgens brengen ze je naar de rivier om te baden. Als ze echt kwaad zijn, kunnen ze je kleren afrukken en je met bananenbladeren slaan. Als ze aardig zijn, gaan ze alleen maar mee tot aan de rivier en zeggen je te gaan baden."

Lazaro baadt 's nachts

In de tijd dat Lazaro (24) in de gevangenis was, stierf zijn oudere broer Peter. Lazaro was zijn erfgenaam, dus hij moest de rouw voor Peter houden toen hij uit de gevangenis kwam. Voordat hij dit kon doen, moest hij eerst baden, want het was algemeen bekend dat één van Peters zoons door hem verwekt was. Op een nacht kort na zijn thuiskomst had de ceremonie plaats. Slechts enkele verwanten en mafumu waren erbij aanwezig. De vrouw was inmiddels al overleden en een man nam haar plaats in.

De relatie tussen een man en de vrouwen van zijn jongere broers is eenduidig, ze zijn zijn "vrouwen" en ze zijn jonger dus hij is de baas en kan ze commanderen. De relatie van een man met de vrouw van een oudere broer heeft twee tegengestelde aspecten. Aan de ene kant is de vrouw de "echtgenote" van de broer van haar man en als zodanig moet ze hem respecteren en gehoorzamen, aan de andere kant is zij de vrouw van zijn oudere broer en dus zijn "moeder" en moet hij haar respecteren. Het hangt van de omstandigheden af welk aspect benadrukt wordt.

Gehazi verlangt dat de vrouw van zijn oudere broer voor hem kookt

Ambokile, de oudste zoon van Gwakisa (93), is getrouwd met een meisje uit het buurdorp Kisale. Op het ogenblik is hij in Mbeya, terwijl zij bij haar ouders in Kisale is.

Gwakisa is in het hospitaal in Kabembe en zijn vrouw is bij hem. De jongste drie zoons zijn thuis en de vrouw van Angolwisye (95) kookt voor hen. Dan wordt zij ook ziek en er is niemand meer om te koken. Toevallig komt Gehazi, de oudste van de jongens, Ambokiles vrouw tegen en zegt: "Waarom kom je niet? We hebben niemand om te koken. Je bent nu onze vrouw en je hoort nu in ons huis, niet in Kisale." Zij antwoordt dat haar vader haar niet wil laten gaan. De volgende dag komt Kulefya, haar vader, langs en Gehazi houdt hem staande en zegt: "We zijn verbaasd dat je onze vrouw vasthoudt, hoewel we bericht gestuurd hebben dat ze moet komen." Kulefya zei dat hij eerst moest nadenken.

Gehazi: "Waar hoort ze, hier of in Kisale?"

Kulefya: "Hier."

Gehazi: "Toen we haar trouwden, deden we dat om haar hier te laten werken of in Kisale?"

Kulefya: "Hier."

Gehazi: "Vader, als je hoort dat je kajemba ziek is en dat ze iemand nodig hebben om te koken, dan moet je je dochter sturen."

Kulefya: "Ja, ze komt, maar ik moet er eerst overdenken."

Uiteindelijk is ze nooit gekomen. De reden dat Kulefya moest nadenken is dat Ambokile met achterlating van zijn vrouw naar Mbeya was gegaan en nooit schreef, zelfs niet toen hem gevraagd was of hij wilde scheiden.

Hoewel Ambokiles vrouw nooit gekomen is, gaf haar vader wel toe dat Gehazi met recht vroeg of ze kwam, dat zij zijn "vrouw" was en dat hij kon verwachten dat zij voor hem en zijn broers zou koken. In dit geval is de nadruk gelegd op het feit dat ook de echtgenote van een oudere broer de "echtgenote" van zijn jongere broers is. Wanneer echter een jongere broer van Paul (17) onbeschoft is tegenover Pauls vrouw Rose (zie pag 349 e.v.) wijzen

de buren hem terecht en maken hem duidelijk dat Pauls vrouw zijn "moeder" is en dat hij haar respectvol moet behandelen.

Broers en zusters

Als een man overlijdt en zijn zoon erft, dan wordt deze de "vader" van zijn zusters, ook van zijn oudere zusters. Maar ook terwijl hun vader nog leeft, matigen jongens en jonge mannen zich vaak het recht aan hun zusters hardhandig op te voeren. Ze beschouwen zich duidelijk als de meerderen.

Timoti's kinderen: Bernhard en Adolfin

Timoti's (19) eerste vrouw is overleden. Ze had vier kinderen: John, die lang geleden naar Zuid Afrika is gegaan en van wie sindsdien nooit meer iets vernomen is; Grace, die getrouwd is en in een dorp in de buurt woont; Bernhard (55), die nog thuis is en Adolfin, die ook getrouwd is maar die op het ogenblik thuis woont.

Bernhard eet samen met Jason (58), de zoon van Ambilikile (15), en de zoons van Dysoni (18). Adolfin eet vaak samen met een zuster van een vrouw van Dysoni die daar ook woont.

Op een dag zaten ze te eten bij Dysoni, de jongens samen en de meisjes met de vrouwen van Dysoni. Adolfin zat de vrouwen te kriebelen en te vervelen. Bernhard zei haar op te houden, maar ze trok er zich niets van aan. Hij werd kwaad en sprong op om haar te slaan en Adolfin rende naar buiten. De vrouwen bedankten Bernhard en zeiden: "Die meisjes zijn vervelend, iedere keer als wij wat rijst aan de baby geven, stoppen zij ook wat rijst in hun linkerhand en zeggen dat het voor de baby is."

Adolfin, die net weer binnen kwam, zei: "Ja, dat moeten we wel doen, omdat wijzelf geen babies hebben."

Bernhard: "Idioten. Stel je voor dat ik twee vrouwen had die samen op het land werkten, en de ene, die een baby had, ging zitten om de baby te voeden. Als de ander dan ook ophield met werken en zei dat ze haar kind moest voeden, zou zij een goede of een slechte vrouw zijn?"

Adolfin: "Een slechte."

Bernhard: "Dit is precies hetzelfde."

Adolfin: "Nee, dit is wat anders, dit gaat om eten."

Bernhard: "Nu ben je kwaad, maar toen je zelf klein was, deed jouw moeder precies hetzelfde. Als je er niet van gediend bent, dan moet je maar apart eten. Als ik je het weer zie doen, dan geef ik je een pak slaag."

Adolfin: "We doen het toch."

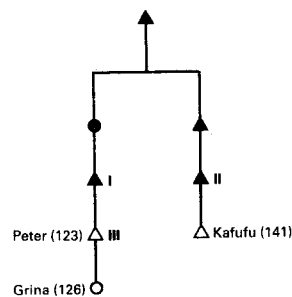
Bernhard: "Ik moet je dit afleren, zoals men een jonge boom recht buigt, zodat de mensen later zullen zeggen dat je goed opgevoed bent, dat je iemands dochter bent."

Voordat ze naar huis gingen, bood Adolfin haar verontschuldigingen aan. Onderweg naar huis zei ze tegen Jason: "Dat heb ik alleen maar gedaan, omdat hij me anders thuis geslagen zou hebben. Hij is erg

hardvochtig net als vader. Als ik wat voor hem kook, dan weigert hij het op te eten, omdat hij kwaad is dat ik hem niet gehoorzaam."

De cassave akker van hun overleden moeder wordt gebruikt door Grace en Adolfina samen. Op een dag kwam Grace, groef wat cassave op en vroeg Adolfina het voor haar te schillen, te weken en te drogen en te stampen. Adolfina deed het. Toen Grace het kwam halen, vroeg ze om een deel van het meel. Grace zei dat ze het zelf nodig had voor haar kinderen, omdat hun bananen nog jong waren. (Ze zijn pas verhuisd.) Adolfina bleef om haar meel zeuren en Grace en zij begonnen te ruziën, Bernhard kwam tussenbeide en zei tegen Adolfina: "Weet je niet dat Grace nu onze moeder is en dat je haar niet moet tegenspreken?" Adolfina bleef zeuren en Bernhard gaf haar een flink pak slaag. Timoti keek toe en hield zich er buiten.

Kafufu straft zijn zuster

Peter (123) is de erfgenaam van Kafufu's vader. Grina, de dochter van Peter is getrouwd met Asubisye (126.) Asubisye en Grina waren beiden thuis, toen Asubisyes vriendin langs kwam. Ze bracht vis en bananen mee. Nadat ze vertrokken

was, praatten ze over haar met Jozef, een vriend van Asubisye.

Asubisye: "Jozef, wanneer gaan we haar opzoeken?"

Jozef: "Eerst moeten we geld zien te vinden voor bier."

Grina: "Dus je gaat haar opzoeken, die je blijkbaar knapper vindt dan mij."

Jozef: "Dat moet je niet zeggen, hij heeft jou gekozen. Als hij haar knapper gevonden had, dan had hij haar wel gekozen..." Asubisye zei dat Jozef gelijk had, maar Grina bleef boos en zei: "Ik eet niets van de bananen, eet ze zelf maar. Ik ga die vis ook niet koken. Ik kook nooit meer voor je. Als ik voor je kook, dan heb ik met mijn vader geslapen ..." Asubisye zei niets.

Kafufu hoorde hoe ze te keer gingen tegen haar man. De volgende dag, terwijl ze aan het vogels verjagen was in hun rijstveld, ging hij naar haar toe met een dikke stok en zei: "Het is al lang geleden dat je een flink pak slaag gehad hebt. Asubisye slaat je niet, daarom zal ik het maar eens doen. Het is een schande je echt-

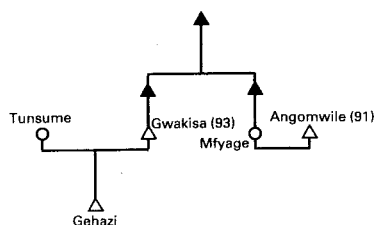
genoot zo uit te schelden. De mensen zullen nog denken dat wij je dat geleerd hebben." Hij gaf haar een pak slaag met de stok.

Ondertussen had Asubisye een klacht ingediend bij de celleider. Toen Grina geroepen werd, weigerde ze te komen omdat ze vond dat ze al genoeg gestraft was. De burens vonden dat ook en ze lieten het er verder bij.

Bernhard en Kafufu tonen zich allebei bezorgd voor de reputatie van hun familie, "de mensen zullen nog denken dat wij je dat geleerd hebben", "zodat de mensen later zullen zeggen dat je goed opgevoed bent." Mannen zijn geïnteresseerd in de reputatie van hun vrouwelijke verwanten, vooral als echtgenote, want hoe beter een familie bekend staat, hoe makkelijker het is echtgenoten voor de dochters te vinden.

Broers tuchtigen hun zusters niet alleen, maar na de dood van de vader verwachten de zusters van hun broers de hulp die hun echtgenoot niet bereid of in staat is te geven. Het gebeurt vaak dat weduwen permanent bij hun broers wonen (zie pag 375). Als een vrouw langere tijd ziek is, gaat ze ook vaak naar haar broer, omdat er bij haar echtgenoot niet voor haar gezorgd wordt, vooral niet als ze een geërfde, al wat oudere vrouw is. Het hebben van broers of minstens van één broer geeft een vrouw een zekere aanzien in de ogen van haar echtgenoot, zijn familie en zijn burens. Logotala's (37) moeder had geen broers of andere nastande mannelijke verwanten en elke keer als Lamasani (30), Logotala's buurman, ruzie maakte met hem en hem beledigen wilde, dan zei hij: "Ndolilwe (49) heeft je moeder van de straat geraapt, ze heeft geen familie." Het is voor een man een schande niet voor zijn zuster of moeder te kunnen zorgen. Een van de andere vrouwen die Ndolilwe (49) gescheiden heeft, woont bij haar broer. Op een keer zat deze man te praten met Lise (106), de dochter van een broer, en vertelde dat zijn zuster naar Ngamanga terug wilde keren en bij Pantumbati gaan wonen. (Pantumbati woont net over de grens in Lupaso.) Lise zei toen: "Dat moet je nooit toestaan, dat zou heel dom zijn. Het is beter dat ze bij jullie blijft en desnoods modder eet dan dat je jezelf te schande maakt door haar terug te sturen en daarmee te verklaren, dat je niet in staat bent om voor je zuster te zorgen."

Zusters versus de echtgenotes van de broers

Een getrouwde vrouw moet de zusters van haar man met respect behandelen, want ze is hun "vrouw" zoals ze ook de "vrouw" is van de broers van haar man. Gehazi, de zoon van Gwakisa (93), zei het volgende: "Mfyage

is "groter" dan mijn moeder, want zij is de "vrouw" van Mfyage. Ze spreekt altijd heel beleefd tegen haar. Als Mfyage aan het baden is in de rivier zal mijn moeder wachten tot ze klaar is, voordat ze zelf naar het water gaat. Als er bijeenkomst is en Mfyage komt laat en mijn moeder heeft een goed plaatsje, dan zal ze dat aan haar afstaan. Weliswaar is mijn moeder de "moeder" van Mfyage omdat mijn vader de erfgenaam van Johan is maar dat is minder belangrijk. Mijn vader is echter "groter" dan Angomwile omdat hij zijn "schoonvader" is."

Andere informanten deelden de opvatting dat een mans zuster een hogere status heeft dan zijn vrouw en ik heb geen aanwijzingen dat dit niet juist zou zijn. Men beweert echter ook algemeen, dat een man een hechtere en intiemere band met zijn zuster zou hebben dan met zijn vrouw en dat hij eerder naar haar zou luisteren. Dit blijkt echter een stereotiepe opvatting te zijn, die lang niet altijd met de feiten klopt, maar waar men wel van overtuigd is. Zelfs Jason (58), wiens vader Ambilikile (15) zo veel meer geneigd is naar zijn vrouw te luisteren dan naar zijn zusters, dat dezen bij zijn vrouw komen om haar te vragen een goed woordje voor hen te doen bij Ambilikile (zie pag 329), zegt vol overtuiging: "Een vaderszuster is heel belangrijk, want als ik moeilijkheden met mijn vader heb, kan ik haar vragen naar ons te komen luisteren, want mijn vader zal eerder naar haar luisteren dan naar mijn moeder." Een

andere aanwijzing dat een man vaak meer waarde hecht aan de relatie met zijn vrouw dan aan die met zijn zuster is, dat de mannen die één of meer zusters bij zich hebben wonen hun geld eerder uitgeven voor hun vrouw dan voor hun zuster. De vrouw van Atubonekisyé (60) bijvoorbeeld is duidelijk een zeer welgestelde vrouw die een heleboel jurken en verschillende paren echte schoenen heeft, terwijl zijn zuster en zijn moeder, die ook bij hem wonen, arme vrouwen zijn.

Niettemin zijn vrouwen er lang niet altijd opgesteld als hun man zijn zuster bij zich laat wonen. Toen Sulubali (106) een "zuster" bij zich nam, omdat de ergenaam van haar overleden echtgenoot haar verwaarloosde, waren zijn beide vrouwen er fel op tegen. Ze weigerden haar een deel van de bananen af te staan omdat het erf te klein zou zijn. De zuster woont wel op het erf, maar ze brengt al haar tijd door bij verwanten in de buurt en niet met Sulubali's vrouwen, vaak slaapt ze zelfs niet eens in haar eigen huis en bananen krijgt ze van de buren.

SAMENVATTING

Alle bloedverwanten (cognaten) worden als verwanten beschouwd. Een van de essentiële kenmerken van verwantschap is dat familieleden in tegenstelling tot buren bij moeilijkheden tot daadwerkelijke hulp verplicht zijn.

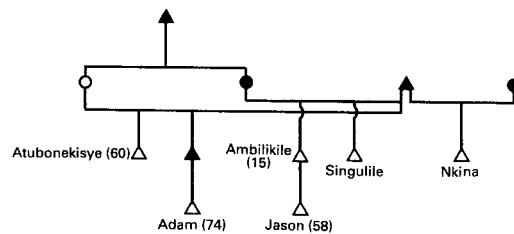
Het verwantschapssysteem vertoont echter sterk patrilineaire trekken in die zin dat ieder individu gerekend wordt te behoren tot zijn vaders familie. Wat er aan samenwerking en gemeenschappelijke belangen binnen deze patrilineaire verwantengroepen bestaat, wordt in hoofdzaak gevonden binnen groepen broers. Het is in de eerste plaats binnen deze groepen dat men het bruidsvee (ontvangen voor dochters en zusters) verdeelt en dat de koeien die nodig zijn voor de huwelijken van de zoons en voor begrafenissen, "gevonden" worden. De oudste is de leider van zijn jongere broers, zonodig treedt hij als hun woordvoerder op en op zijn erf begraven zijn broers hun doden. Maar ook binnen deze groepen wordt er niet samengewerkt bij de dagelijkse werkzaamheden en is er geen gemeenschappelijk bezit; iedere broer heeft zijn eigen bedrijf en zijn eigen vee.

Als niet alle nakomelingen van een man één groep vormen, zijn de zoons van verschillende moeders uitelkaar gegaan. Hieraan hoeft niet

altijd een conflict ten grondslag te liggen. Is er echter sprake van een conflict dan blijkt onenigheid om een koe hiervan meestal de eerste aanleiding te zijn.

Naast de patrilaterale verwanten vervullen de matrilaterale verwanten twee belangrijke functies. De eerste functie heeft vervangende betekenis, dat wil zeggen als de patrilineaire of patrilaterale verwanten ontbreken om een bepaalde rol te vervullen, bijvoorbeeld om een erfenis te aanvaarden, dan neemt een matrilaterale verwant die rol op zich. De tweede functie heeft psychologische betekenis: zij zijn de verwanten met wie meer ontspannen en intieme relaties mogelijk zijn; de gezagsverhouding is minder strikt en er staan in de regel geen materiële belangen op het spel.

Atubonekisyé - Ambilikile - Singulile en Nkina

De volgend voorvallen illustreren de onenigheid en de spanningen die er binnen een groep broers kunnen bestaan. Vanwege de lengte van het verhaal is het hier achteraan het hoofdstuk geplaatst.

Atubonekisyé (60) woont sinds 1948 in Ngamanga. Hij is lekepredikant en werd door de lutherse kerk gezonden. Ambilikile (15) is in 1961 naar Ngamanga gekomen. Zijn land in Mpulo was permanent onder water geraakt door een stijging van het niveau van het Malawi Meer en hij hoopte in Ngamanga met hulp van Atubonekisyé land te krijgen. Singulile woont in Lukama, een paar kilometer ten zuiden van Ngamanga. Nkina werkt in Zambia. Hij is getrouwd met een dochter van Kipagile (107.) Atubonekisyé is de oudste. Hij is zijn vaders erfgenaam; hij heeft ook geërfd van zijn overleden broer en is de "vader" van Adam (74) en zijn jongere broers. Hij heeft zelf nooit kinderen gehad.

De verhoudingen binnen deze groep broers zijn gespannen. Dat ze niet uitelkaar gegaan zijn is mede te danken aan de druk van de openbare mening en aan de goede diensten van verwanten en aanverwanten.

In november wordt er een VDC-comité gevormd dat belast is met de bestu- dering van de problemen die voortkomen uit het feit dat steeds meer landhongerige boeren akkers aanleggen in de weidegronden. Ambilikile is voorzitter van dit comité. Dit is een moeilijke positie voor Ambilikile omdat hij zelf ook behoort tot de boeren die rijst verbouwen in de weide-

gronden. Atubonekisye is een van degenen, die luid klagen over het verlies van de weiden.

In december komt het tot een crisis tussen de beide broers. Ambilikile heeft alle celvoorzitters van Ngamanga bijelkaar geroepen en ze gezegd dat hij met het comité over enkele dagen naar Ngamanga zal komen om hun klachten te horen. De vergadering van celvoorzitters heeft daarop besloten dat ze geld zullen inzamelen en eten zullen koken voor de gasten. Atubonekisye stelt dan voor om Ambilikile op te dragen het geld in te zamelen. Ambilikile weigert de opdracht omdat hijzelf een van de gasten zal zijn. De vergadering kiest dan Timoti (19) om het geld in te zamelen en Jimo (33) om te koken.

Die avond brengt Timoti vijf shillingen bij Ambilikile met de mededeling dat Atubonekisye hem gestuurd heeft. Ambilikile neemt het geld aan. Even later verandert hij van gedachten, met een buurman (als getuige) brengt hij het geld naar Jimo. Maar Jimo weigert het geld aan te nemen en zegt dat hij met de hele zaak niets te maken wil hebben. Daarop gaan ze met het geld naar Atubonekisye. Deze is niet thuis en ze geven het aan zijn vrouw.

Heel laat nog diezelfde avond komt Daniëli (63), de secretaris van Atubonekisyes cel, weer met het geld bij Ambilikile en zegt dat Atubonekisye hem gestuurd heeft omdat hij vindt dat Ambilikile voor de gasten moet koken. Omdat er op dat moment niets anders op zit, pakt Ambilikile het geld aan. De volgende morgen komt Daniëli met nog twee shillingen en dezelfde boodschap. Ambilikile wordt kwaad en zegt: "Denk je dat ik een idioot ben? Hoe kan ik, als een van de gasten, nu zelf voor het eten zorgen. Kook zelf." Hij geeft al het geld terug. Daniëli gooit het geld op de grond en rent weg, roepend: "Het is jouw taak."

Het volgende wat Ambilikile van de zaak hoort, is dat Atubonekisye een klacht tegen hem in gediend heeft bij Gwakisa (93), een celleider in Ngamanga Mission. Het is een belangwekkende kwestie en een groot deel van de christengemeente is aanwezig. Atubonekisye zegt dat Ambilikile hem beledigd zou hebben. Maar de aanwezigen oordelen dat Atubonekisye afgegaan is op wat Daniëli hem verteld heeft en dat er geen persoonlijke beledigingen te bewijzen zijn. Ambilikile heeft het pleit gewonnen. Men vermaant hem echter uitvoerig dat hij er vooral niet trots op mag zijn dat hij het van zijn oudere broer gewonnen heeft en zegt: "Zelfs chiefs en Europeanen

kunnen in een rechtszaak verliezen." Atubonekisye is en blijft intens kwaad en terwijl de menigte uit elkaar gaat, zegt hij: "Ambilikile mag dan gelijk gekregen hebben in dit geval, er zijn nog een heleboel zaken waar jullie niets van afweten en in mijn hart ben ik niet overwonnen. Misschien op een dag als mijn hart niet goed is, doe ik iets." (Toespeling op hekserij.)

Sinds die dag tot aan de verzoening in juli blijven Ambilikile en zijn vrouw en kinderen uit de buurt van Atubonekisyes erf. Als in maart Ambilikile en zijn hele gezin ziek worden juist op de dag dat ze een "working party" georganiseerd hebben, komen Atubonekisyes vrouw en zijn zuster, die bij hem woont, niet helpen. Ze komen zelfs niet kijken. De broers gaan door elkaar te bestrijden in de rechtszaken met betrekking tot de illegale akkers in de weidegronden, waarin ze tot verschillende kampen behoren.

In juli is er weer een crisis als Jason (58), Ambilikiles zoon, door een verklaring van Atubonekisye zijn erf kwijt raakt. Jason heeft zijn huis gebouwd op een stukje grond dat hem gegeven of geleend is door Angetile (61). Als hij cacao tussen de bananen plant, dient Angetile een klacht tegen hem in, omdat Jason door er cacao op te planten te kennen geeft dat hij het erf als het zijne beschouwt. In deze zaak is Atubonekisyes getuigenis van doorslaggevend belang, want hij is degene, die Angetile indertijd om een stukje grond voor Jason gevraagd heeft en hij was er bij aanwezig toen Angetile het aan Jason gaf. Op de dag dat de zaak behandeld wordt, is hij ziek. Twee burens gaan hem thuis opzoeken en vragen hem wat er destijds gezegd is. Atubonekisye verklaart dat Angetile Jason het land alleen maar geleend heeft. Zo verliest Jason de zaak en zijn erf. Hij is ontzettend kwaad en wil een klacht indienen tegen Atubonekisye bij de rechtbank zodra de laatste beter is.

De volgende morgen zegt Ambilikile tegen Jason: "Je moeder en ik hebben er de hele nacht over gepraat. Waarom zou je naar de rechtbank gaan, dat is dat stukje grond niet waard. Ga naar de dominee en laat Atubonekisye roepen en vraag hem dan of hij echt gezegd heeft dat Angetile je het land alleen maar geleend heeft. Als hij "Ja" zegt, zeg dan alleen: "Dank u, nu weet ik dat u het me afgenomen hebt. Dat wilde ik horen voor Gods aangezicht."

Jason: "Ik weet dat ik de rechtszaak zou verliezen. Ik wilde alleen maar zwart op wit hebben dat ik mijn land verloren heb door zijn getuigenverklaring, zodat, als jij zou sterven en hij zou willen erven, ik een papier heb om te laten zien dat hij onze "vader" niet is, dat hij ons haat."

Ambilikile: "Je hebt dat papier niet nodig; de mensen kunnen getuigen dat hij je "vader" niet is." Ambilikile moest heel lang praten, maar tenslotte is Jason min of meer overtuigd en belooft te doen wat zijn vader voorstelt.

Voordat hij echter gelegenheid heeft gehad om naar de dominee te gaan, komt er bericht dat de echtgenoot van Ambilikiles oudste zuster, Makasyanya, wil proberen de beide broers te verzoenen. In afwachting hiervan gaat Jason niet. (Het is niet ongebruikelijk dat de echtgenoot van een zuster bemiddelt tussen broers die onenigheid hebben. Hij is in een gunstige positie om dat te proberen: hij is een buitenstaander en tegelijk is hij met beide partijen verwant.) Makasyanya had zijn vrouw naar Ngamanga gestuurd om haar broers te zeggen aanstaande zaterdag thuis te blijven omdat hun zwager iets te bespreken had. Meer mocht ze niet zeggen. Alleen Atubonekisyees moeder en zuster mocht ze de werkelijke reden verklappen. Zij vertelde het echter aan de vrouw van Singulile die het op haar beurt vertelde aan de jongste zuster van Ambilikile. Deze zuster zei het tegen Ambilikile toen ze kwam om te helpen de rijst oogsten, opdat hij zijn argumenten op een rijtje zou kunnen zetten. Ambilikile zorgde voor bier en voedsel.

Op de bewuste zaterdag komt Makasyanya. Hij gaat eerst naar Atubonekisyee, met wie hij spreekt in tegenwoordigheid van diens vrouw, zijn moeder en zijn zuster. Hij zegt dat hij de volgende week zal terug komen om te proberen vrede te stichten en vraagt Atubonekisyee met een vriend te komen. Daarna gaat hij naar Ambilikile, die hij hetzelfde vraagt. Hij eet en drinkt maar hij vertelt niet wat hij precies met Atubonekisyee besproken heeft.

De volgende zaterdag komt Makasyanya weer, nu met zijn vrouw en zijn vriend Gwilise. Atubonekisyee heeft Andilile (104) en Gwakisa (93) meegebracht en Ambilikile Paul (17) en Anyingisyee (23). De vrouwen en de moeder en de zuster van Atubonekisyee zijn ook aanwezig. Makasyanya zegt dat hij van hun onenigheid gehoord heeft, dat hij wil proberen vrede te stichten en dat hij daarom blij is dat ze beiden gekomen zijn. Dan vraagt hij

Ambilikile uit te leggen waarom hij niet meer bij Atubonekisye komt. Het gesprek duurt uren. Ze praten niet alleen over de gebeurtenissen van de afgelopen maanden, maar ook over ruzies van jaren die nooit werkelijk vergeten zijn. Eindelijk geeft Atubonekisye toe dat hij onredelijk is geweest en zegt dat hij weer vriendschap sluiten wil. Alle aanwezigen zijn verheugd en zeggen aardige dingen.

Vanaf dat moment houdt Atubonekisye zich afzijdig van de strijd om de rijstakkers in de weidegronden; hij helpt Ambilikile zelfs een beetje.

Nkina is de jongste van de broers. Hij werkt in Zambia en komt alleen voor de vacaties naar Ngamanga. Zijn vrouw is een dochter van Kipagile (107). Aanvankelijk woonde ze bij hem in Zambia, later kregen ze ruzie en kwam zij alleen naar huis. Twee jaar lang hoort ze niets van Nkina. Ze gaat naar de rechtbank voor een echtscheiding. Atubonekisye, die Nkina's zaken behartigt, zegt dat deze hem geschreven heeft dat zij een aantal spullen plus 400 shillingen meegenomen heeft uit Zambia en dat die eerst teruggegeven moeten worden. Zij ontkent ook maar iets meegenomen te hebben. Atubonekisye zegt daarop dat hij Nkina schrijven zal dat hij de kwestie zelf moet afhandelen als hij komt. De scheiding wordt voorlopig uitgesteld. Een klein jaar later, begin 1968 eist Atubonekisye plotseling de koeien op, blijkbaar geheel eigenmachtig want Nkina heeft niet geschreven. Kipagile en Kanyiki (119) zijn nogal verontwaardigd als Atubonekisye zegt: "Ik heb niet gezegd dat ze niet mocht scheiden, alleen maar dat we de kwestie van het geld en de spullen moesten laten rusten tot Nkina zelf kwam." Er is een (rechts)zaak bij een celleider, maar er wordt niets beslist en er gebeurt verder niets.

In juli komt Nkina thuis. De eerste week woont hij bij Atubonekisye, dan huurt hij een huis in Ipinda. Nkina houdt van drinken en dat kan hij bij Atubonekisye niet doen. Hij wil zijn vrouw een boodschap sturen om te zeggen dat haar man gekomen is. Atubonekisye is ertegen; hij zegt dat hij in Nkina's belang een rechtszaak begonnen is en dat ze nu niet kunnen doen alsof er niets gebeurd is. Zijn moeder en zijn zuster helpen hem en er wordt geen boodschap gestuurd.

Wat hij Atubonekisye gegeven heeft, is onbekend; Ambilikile geeft hij honderd shillingen.

Singulile is Ambilikiles jongere volle broer. De broers kunnen niet goed met elkaar opschieten. Singulile kwam nooit als Ambilikile hem vroeg te helpen. Zodat Ambilikile altijd een smoes verzoon als Singulile hem om de ossen vroeg, tot hij hem op een dag ronduit zei: "Begrijp je niet dat je ze nooit zult krijgen zolang jij altijd weigert mij te helpen?"

In april werd Singuliles jongste kind ernstig ziek. Ambilikile nam de moeder en het kind mee naar Ngamanga. (Ngamanga ligt dichterbij Ipinda waar een medische hulppost is.) Hij betaalde ook de medicijnen, "Want", zei hij, "ziekte is ziekte en anders zeggen de mensen nog dat ik het kind gedood heb."

Op een zondagmorgen, terwijl de moeder en de baby nog bij Ambilikile zijn, stormt Singulile plotseling het huis binnen. Ambilikile zelf is niet thuis, alleen de vrouwen zijn er: Tunsibilege, Ambilikile's vrouw, de vrouw van Singulile, haar moeder en twee zusters van Ambilikile. Singulile schreeuwt: "Ik weet waarom het kind ziek is. Het is ziek vanwege de ruzies van mijn vrouw en mij." Opgewonden begint hij te praten over hun ruzies. Tenslotte zegt hij: "Tunsibilege en mijn vrouw zijn ook geen vrienden. Zij is hier alleen maar om dichterbij Ipinda te zijn. We moeten al deze dingen uitpraten anders wordt het kind nooit beter." Zijn vrouw en zijn schoonmoeder zijn woedend. Zijn vrouw zegt: "Ik heb hierop niets te zeggen. Ze hebben hem opgestookt daarom kwam hij zo aanrennen." Ambilikiles zusters sporen haar echter aan toch te spreken, maar Tunsibilege vindt dat het beter is te wachten tot Ambilikile thuis komt.

Op dat moment komt Ambilikile binnen. Singulile begint meteen weer opnieuw. Al gauw valt Ambilikile hem in de rede en zegt: "Wie gaf je toestemming om te praten, wie opende deze vergadering? Stommerd, anderen hebben je opgestookt, daarom kwam je hierheen rennen. Wat praat je over de "adem van de mensen." Weet je niet dat er een God is?"

De oudste zuster: "Je praat verstandig, maar we moeten alles uitpraten anders sterft het kind."

Ambilikile: "Idioot, hoor je niet wat ik zeg? Denk je dat je er goed aan doet zo te praten?"

Singuliles vrouw bedankt Ambilikile uitvoerig. Ambilikile praat door: "Singulile, dit is mijn kind, hoewel jij het verwekt hebt. Toen jij in Johannesburg was, ging ik altijd met jouw zieke kinderen naar de dokter. Had je toen soms ruzie met je vrouw? Mijn kinderen hebben dezelfde ziekte

gehad, betekent dat dat mijn vrouw en ik ruzie maakten? Je zegt dat mijn vrouw en jouw vrouw geen vrienden zijn, maar zij is het niet die onhebbelijk tegen ons is. Ik vroeg jou te komen helpen en jij weigerde, deed zij dat? Toen je naar Ngamanga kwam om vis te verkopen, kwamen mijn kleine meisjes naar je toe en de omstanders zeiden tegen je: "Geef je ze niets?" Jij antwoordde toen: "Nee, ik heb mijn eigen dochters thuis en hij zal hun koeien eten." (Eten is een gebruikelijk uitdrukking voor nemen.) Je bent een dwaas, je vergeet dat ik je "vader" ben. Maar nu er ziekte is, nu weet je me te vinden. God heeft me geholpen. Als je een kwestie met je vrouw hebt, ga dan naar je celleider, maar praat niet over de "adem" in mijn huis. Ben jij een christen!"

Singulile huilde haast van woede, maar hij hield zijn mond en er werd niet meer over gesproken. Ambilikile trad zo op en snoerde Singulile de mond, omdat hij wist dat zijn schoonzuster een driftkop was en dat zij ongetwijfeld zou zeggen dat ze met de hele familie bij elkaar gekomen waren om haar te beledigen, om dan met het kind te verdwijnen voor het genezen was.

Atubonekisyé vindt het erg belangrijk door de kinderen van zijn jongere broers als "vader" erkend te worden, misschien omdat hijzelf geen kinderen heeft.

Een paar dagen na het bezoek van Nkina komt Singulile bij Ambilikile en vertelt hem dat hij naar Zambia wil gaan om werk te zoeken. Ambilikile geeft hem tachtig van de honderd shillingen die hij van Nkina gekregen heeft.

Als Singulile vertrokken is, komen zijn vrouw en kinderen zolang bij Atubonekisyé wonen.

Singuliles oudste dochtertje, Sister, en Ambilikiles oudste dochtertje, Sita, gaan samen naar school. Op een dag komt Sister bij Ambilikile klagen dat Sita haar uitgescholden heeft. Sita zou gezegd hebben: "Je bent net zo'n driftkop als je moeder" en "Mijn vader geeft jouw vader geld om naar Zambia te gaan en straks ben jij trots op het geld dat hij jou stuurt." Ambilikile roept Jason en Sita. De kwestie wordt zeer serieus behandeld als betrof het een rechtszaak tussen volwassenen. Het blijkt al gauw dat Sister begonnen is met schelden. Ambilikile leest haar de les tot

ze in tranen uitbarst. Dan zegt Jason dat Sita ook een standje verdiend heeft en dat krijgt ze.

Ambilikile: "Sita, wie is Singulile?"

Sita: "Mijn vader."

Ambilikile: "Waarom beledig je Singulile dan? Wie gaf jou toestemming om over dat geld te praten? Heb jij het hem gegeven? Wij, die het gegeven hebben, zeggen niets en jij praat erover. Jullie krijgen allebei een pak slaag. Jason zoek een stok."

Dan komt Tunsubilege tussenbeide en zegt: "Ik weet zeker dat Sister hier thuis over gepraat heeft en dat haar moeder haar gestuurd heeft. Dus je kunt maar beter met ze naar Atubonekisye gaan, anders wordt hij misschien kwaad dat jij zijn dochters geslagen hebt."

Ambilikile luistert en brengt de meisjes bij Atubonekisye. Deze leest ze nogmaals uitvoerig de les, maar tenslotte zegt hij: "Sla ze deze keer nog niet, laten we ze maar vergeven."

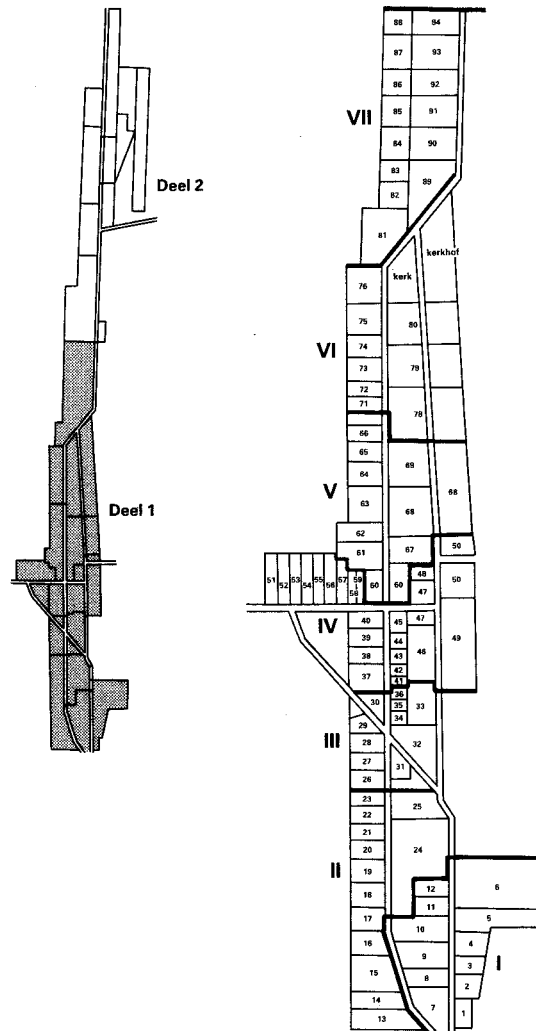
In augustus gaat Singuliles vrouw met de kinderen naar haar eigen ouders. Enkele weken later moeten het schoolgeld betaald worden voor Sister. Ze komt bij Atubonekisye en vraagt hem om geld. Hij weigert het te geven omdat ze bij hem weggegaan is. Als ze weer bij hem komt wonen, krijgt ze het.

Ambilikile en zijn gezin hebben er dikwijls over gespeculeerd waarom Atubonekisye hem haat. De enige grond die ze kunnen bedenken, is het feit dat Ambilikile wel kinderen heeft, terwijl Atubonekisye altijd kinderloos is geweest.

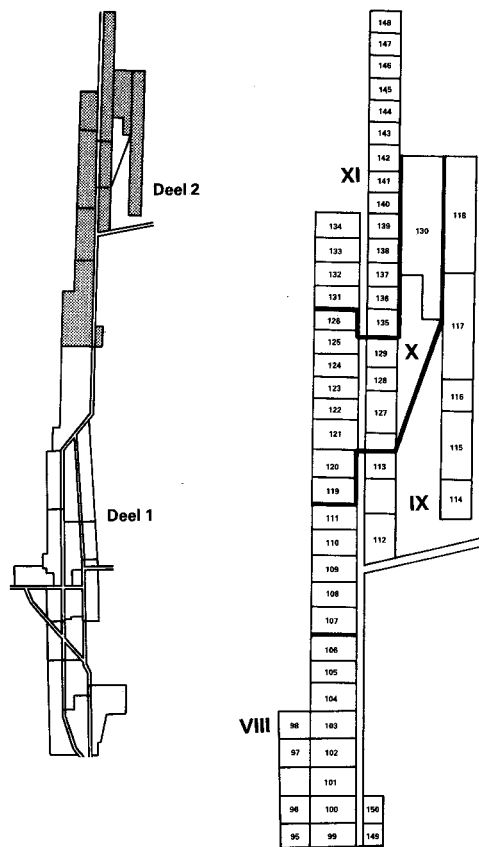
Appendix 1Schetskaart en genealogieën

De schetskaart en de genealogieën laten zien waar de inwoners van Ngamanga precies in het dorp wonen en hoe ze onderling verwant zijn. De beste manier om ze te bestuderen is met de kaart te beginnen en vandaar naar de genealogieën te gaan en dan weer terug naar de kaart. Ik heb zoveel mogelijk geprobeerd onnodige overlappingsen tussen de verschillende genealogieën te vermijden in de zin dat een persoon niet in drie verschillende genealogieën voorkomt vanwege eenzelfde familierelatie, bijvoorbeeld als zoon van zijn vader, maar enige overlapping was onvermijdelijk.

Schetsplattegrond Ngamanga Deel 1

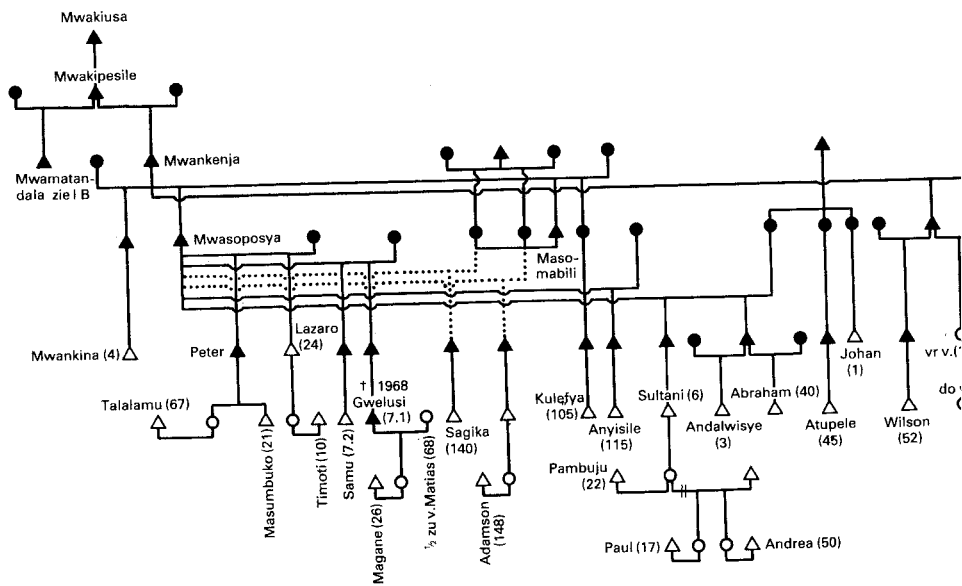
Schetsplattegrond Ngamanga Deel 2

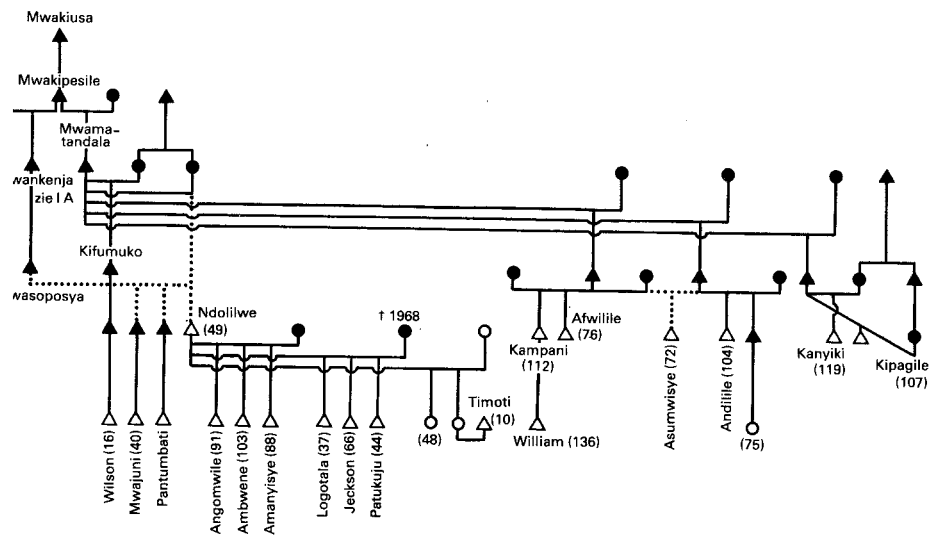
Legenda

▲ man †	— huwelijk	echtscheiding
● vrouw †	-..... huwelijk door vererving	ongedaan gemaakte echtscheiding
△ man levend	afstamming	
○ vrouw levend	... geboren uit huwelijk door vererving	
? onbekend († of levend)		

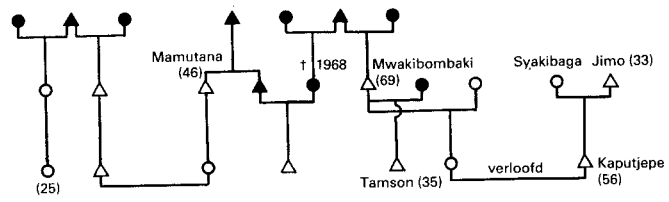
I A

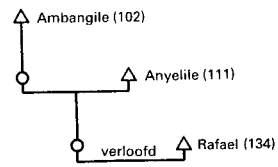
3

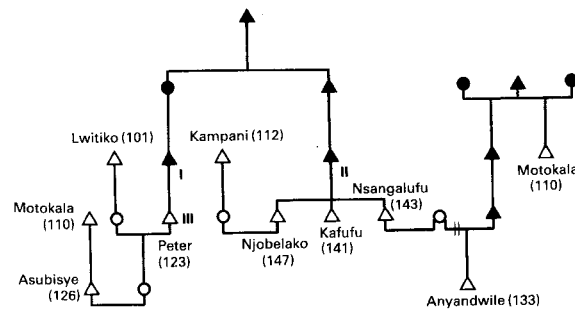
II

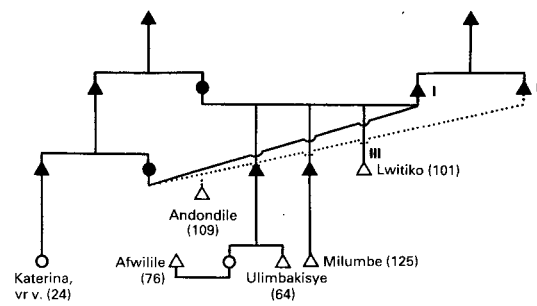
III

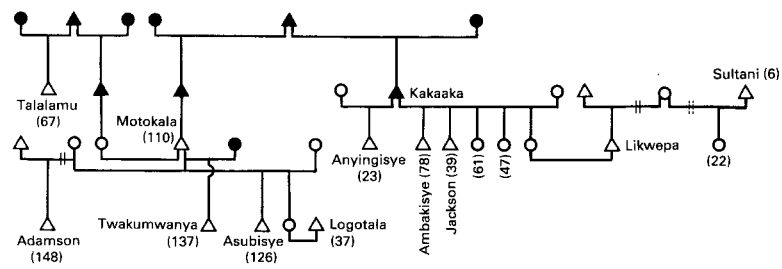
IV

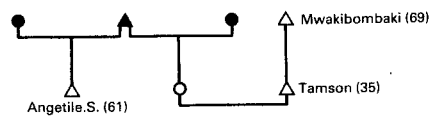
V

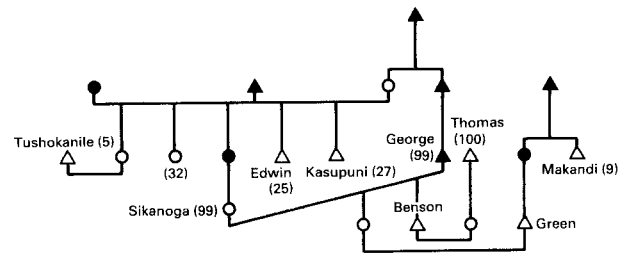
VI

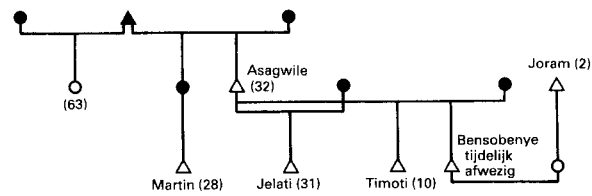
VII

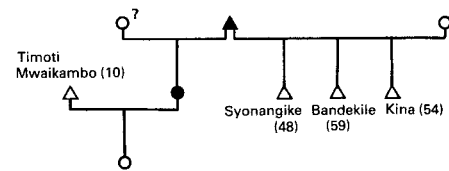
VIII

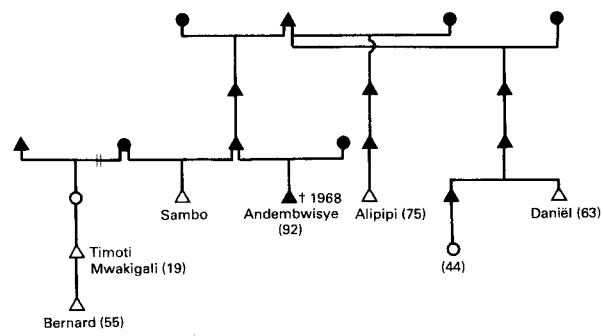
IX

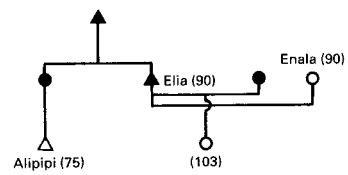
X

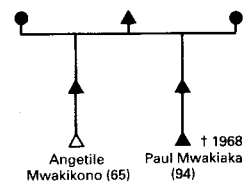
XI

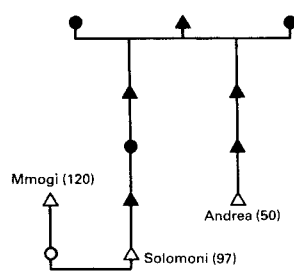
XII

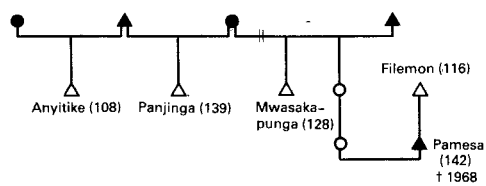
XIII

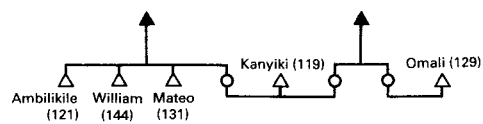
XIV

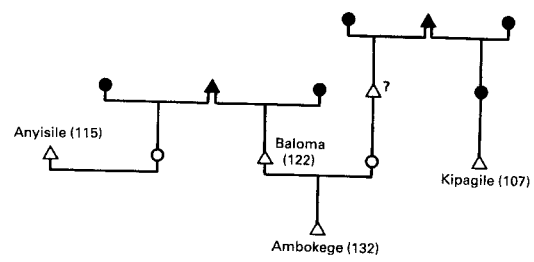
XV

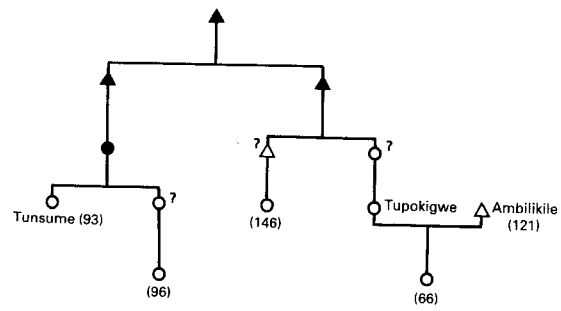
XVI

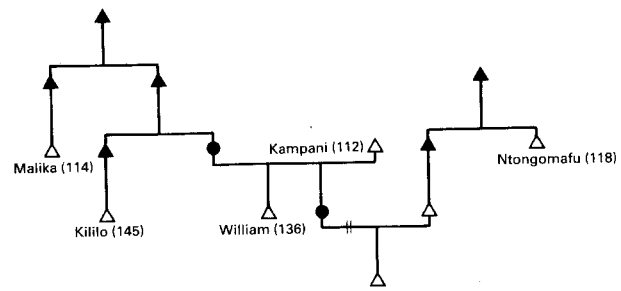
XVII

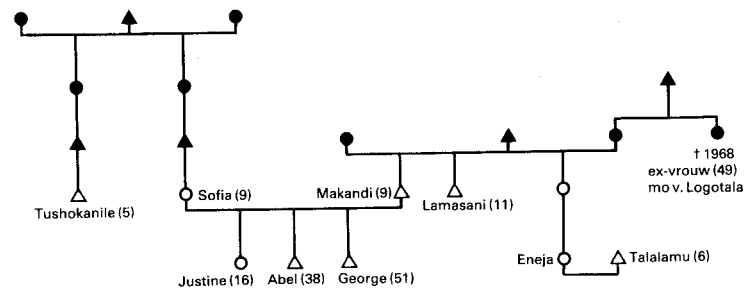
XVIII

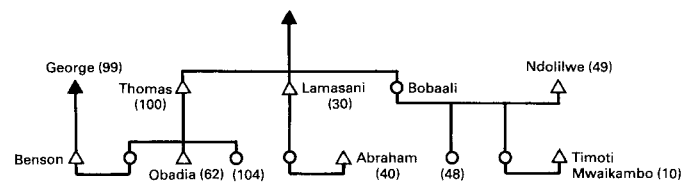

IXX

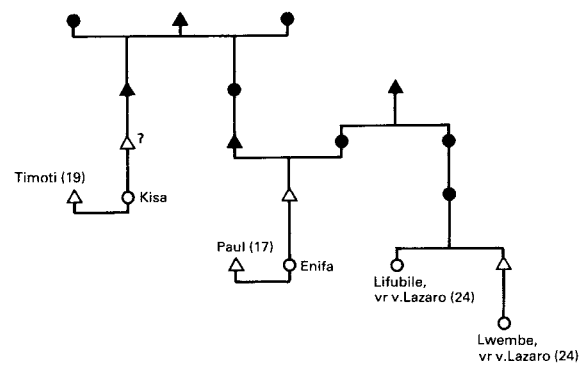

XX

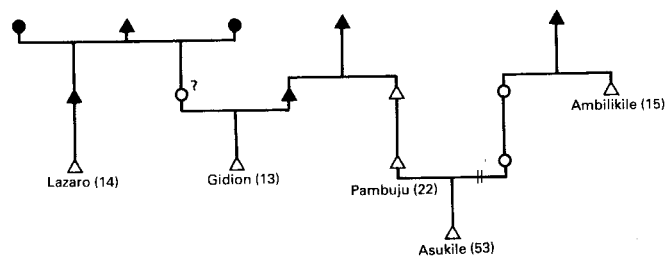

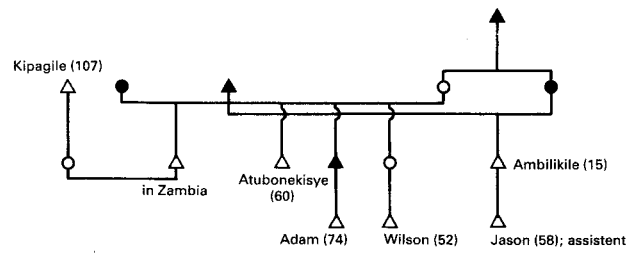
XXIII

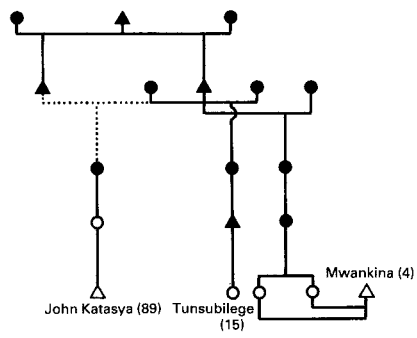
XXIV

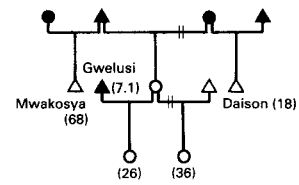
XXV

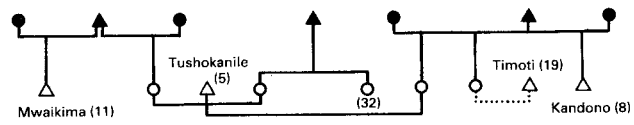
XXVI

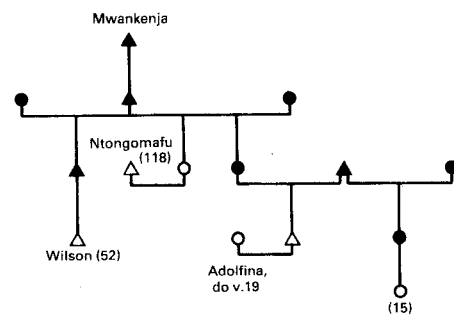
XXVII

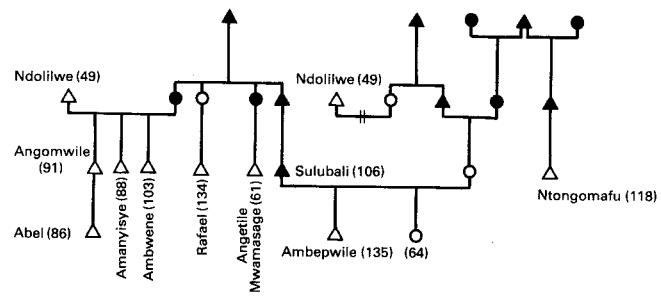
XXVIII

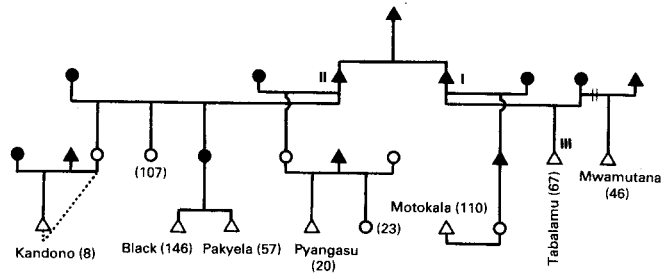
XXIX

XXX

XXXI

APPENDIX 2

Wanneer en waarom men in Ngamanga is komen wonen

Het zou nuttig zijn voor een goed inzicht in de relatie tussen afstamming en woonplaats te weten waarom en wanneer de inwoners van Ngamanga daar zijn komen wonen, in hoeverre overwegingen van afkomst een rol gespeeld hebben in de beslissing naar Ngamanga te verhuizen of in de motivatie om er te blijven. Ongelukkigerwijs leek tijdens het veldwerk een systematisch onderzoek naar het verleden niet erg relevant, zodat mijn kennis met betrekking tot het verleden beperkt is; beperkt in de zin dat ik niet over alle relevante feiten beschik en beperkt in de zin dat ik niet altijd weet hoe de feiten te interpreteren. Bijvoorbeeld als ik weet dat iemands vader 40 jaar geleden naar Ngamanga is gekomen en dat hij op dit moment geen verwanten in het dorp heeft, dan kan ik niet concluderen dat familieconnecties geen rol speelden in de beslissing van zijn vader om naar Ngamanga te verhuizen, want het is heel goed mogelijk dat de verwanten die er toen woonden, inmiddels verhuisd of gestorven zijn. De informatie die er is, wordt in het nu volgende gepresenteerd en wel zoveel mogelijk per patrilineaire familie en niet per individu.

Genealogie I

De familie van Mwasoposya, de stichter van Ibungu.

Mwasoposya had een groot aantal zoons, van wie sommigen al geboren waren voor hij naar Ibungu verhuisde en anderen geboren zijn nadat hij weer vertrokken was naar Lusungu; slechts een deel van zijn vele afstammelingen woont in Ngamanga:

Ndolilwe (49), zijn zoon die geboren is kort voor- of nadat Mwasoposya naar Ibungu kwam omstreeks 1877. Ndolilwe woonde tot aan zijn dood in 1970 in Ngamanga. Hij had zes zoons, die alle zes in Ngamanga wonen:

Angomwile (91), leeftijd 55;

Ambwene (103), " 42;

Amanyisye (88), " 40;

Logotala (37), " 36;
Jackson (66), leeftijd 34;
Patukuyu (44), " 28;

Angomwile, Ambwene en Amanyisye werden christen en gingen in Ngamanga Mission wonen; Jackson bekeerde zich later en verhuisde naar cel V; deze cel ligt op het grondgebied van Ibungu, maar er wonen bijna uitsluitend lutheranen; Logotala en Patukuyu bleven in Ibungu.

Van de drie nog in leven zijnde dochters van Ndolilwe zijn er twee in Ibungu getrouwd, de derde woont elders.

Angomwile, Ambwene, Logotala, Jackson en Patukuyu hebben dochters van dorpsgenoten getrouwd; alleen de vrouw van Amanyisye en de tweede vrouw van Logotala komen van buiten.

Alleen Angomwile heeft een getrouwde zoon; deze werkt als dominee buiten Rungwe district.

Anyisile (115), leeftijd 49, is in Ibungu geboren. Toen zijn vader stierf, erfde Ndolilwe (49). Anyisile werd aanvankelijk ook christen en verhuisde ook naar Ngamanga Mission; later verliet hij de kerk weer en ging naar Mitugutu. Zijn tweede vrouw is de zuster van een dorpsgenoot.

Mwakapoya leefde en stierf in Ibungu. Zijn zoon Andilile (104), leeftijd 51, werd christen en verhuisde naar Ngamanga Mission; hij is getrouwd met de dochter van een dorpsgenoot.

Mwakapoya erfde van Mwaibila, die elders woonde, en bracht Kampani (112), leeftijd 56, en Afwilile (76), leeftijd 52, naar Ibungu; Asumwisye (72), leeftijd 44, is in Ibungu geboren uit zijn huwelijk met een van Mwaibila's vrouwen. Kampani woonde in Ibungu tot hij erfde van een broer die in Mitugutu woonde, en hij daarheen verhuisde. Afwilile en Asumwisye zijn christenen en wonen in Ngamanga Mission. De vrouw van Afwilile en de nu overleden eerste vrouw van Kampani waren de dochters van dorpsgenoten, de vrouw van Asumwisye en de tweede vrouw van Kampani komen van elders.

Mwakapoya erfde ook van Mwinangila en bracht Kipagile (107), leeftijd 59, en Kanyiki (119), leeftijd 60, naar Ibungu. Kipagile werd ziek in Ibungu en verhuisde naar Mitugutu; Kanyiki kwam bij hem wonen toen hij terugkwam van een lang verblijf buiten Rungwe district. De beide vrouwen van Kanyiki hebben familie in Mitugutu; de vrouw van Kipagile komt van elders. Ze hebben nog geen van allen gehuwde zoons.

Andilile erfde van zijn oudste broer, die elders woonde. Aangezien hij een christen is, kon hij de vrouwen van zijn broers niet erven. Eén van hen, Rahabu (149), kwam echter toch naar Ngamanga Mission omdat zij geen andere verwanten had waar ze naar toe kon en ze in Ngamanga Mission een dochter heeft.

Mwajuni (41) is in 1897 in Ibungu geboren; hij is geestelijk gehandicapt en nooit getrouwd.

Wilson (16) is waarschijnlijk in Ibungu geboren in 1934. Na de dood van zijn vader erfde Pantumbati, deze is vanwege een ruzie met Lazaro (24) naar het buurdorp Lupaso verhuisd. Wilson trouwde een dochter van Makandi (9) en bouwde een huis aan de buitenkant van het dorp, waar in die jaren een hele rij nieuwe huizen gebouwd werd.

Sagika (140), leeftijd 37, is, toen hij trouwde, uit het buurdorp Kisale naar Mitugutu verhuisd, omdat hij niet vlak bij zijn vader en zijn broers wilde wonen en Mitugutu toch nog dicht genoeg bij zijn land in Kisale was. Lazaro (24), leeftijd ± 60, is een van de jongere zoons van Mwasoposya, die geboren zijn nadat hij Ibungu verlaten had. Veel later is Lazaro naar Ibungu gekomen omdat hij heersen wilde in het dorp dat zijn vader gesticht had. Al zijn vrouwen op één na komen van elders. Lazaro's oudere broer Peter woonde bijna zijn hele leven in Mombasa, maar hij stuurde zijn kinderen naar Lazaro en kwam zelf tenslotte ook naar Ibungu om er te sterven.

Masumbuko (21), leeftijd ± 30 j., is een zoon van Peter.

Gwelusi (7.1) stierf in de eerste weken van de veldwerkperiode en het is niet bekend waar en wanneer hij geboren was. Eén van zijn vrouwen kwam uit Ibungu, de tweede van elders.

Samu (7.2) kwam van Ipinda naar Ibungu om te erven. Gwelusi haalde in 1966 zijn schoonzoon, Magane (26), leeftijd 45, naar Ibungu toen zijn land door het Malawi meer overstroomd werd, omdat hij niet wilde dat zijn enige kind, Manges vrouw, in de moeilijkheden zou zitten.

De vader van Sultani heeft in Ibungu geleefd en is er gestorven; Sultani (6), leeftijd 65, zelf is in Ibungu geboren. Toen Sultani's vader stierf, erfde de vader van Andalwisy (3), leeftijd 56, en Abraham (40), leeftijd 54, en kwam met zijn zoons naar Ibungu. Hun vrouwen komen van elders.

Sultani heeft een getrouwde zoon, Anyelwisye (34), ook zijn vrouw komt van elders.

Over Mwankina (4) is niets bekend.

Wilson (52), leeftijd 26, kwam in 1964 bij Atubonekisye (60), zijn moedersbroer wonen omdat zijn moeder sinds de dood van haar man daar woont. Hij is lutheraan.

Atupele (45) kwam als kind met zijn ouders naar Ibungu; zijn vader werd toentertijd wegens ziekte door zijn moederszusterszoon Nikumbile, naar Ibungu gehaald.

Johan (1), leeftijd 50, werd in 1962 wegens ziekte door zijn moederszusterszoon, Sultani (6) en Andalwisye (3), naar Ibungu gehaald.

Kulefya (105), leeftijd 48, is in 1953 naar Ngamanga Mission gekomen omdat hij bij mede-christenen wilde wonen.

Genealogie IV

Peter (123), leeftijd 60, is in de jaren veertig naar Mitugutu gekomen; hij bracht zijn geërfde zoons mee, zelf heeft hij geen zoons. De oudste van deze zoons woont nu in Kisale; de overige drie wonen in Mitugutu:

Nsangelufu (143), leeftijd 43;

Njobelako (147), leeftijd 36;

Kafufu (141), leeftijd 30.

De eerste vrouw van Nsangelufu en de vrouw van Njobelako komen uit Mitugutu, de tweede vrouw van Nsangelufu en de vrouw van Kafufu komen van elders. Anyandwile (133) is zijn moeder gevolgd.

Genealogie V

Lwitiko (191), leeftijd 74, kwam als kind met zijn ouders naar Ibungu; later toen hij christen werd, verhuisde hij naar Ngamanga Mission. Zijn vrouw komt uit Ngamanga Mission.

Milumbe (125), leeftijd 35, en Ulimbakisye (64), leeftijd 43, zijn allebei hier geboren. Hun vaders gingen werken in Tanga en Dar-es-Salaam en stier-

ven daar; Lwitiko erfde en voedde de jongens op, hij heeft geen eigen zoons.

Filisiangu, de vader van Andondile (109), leeftijd 44, kwam naar Ngamanga om te erven en Andondile is hier geboren. Na de dood van Filisiangu erfde Lwitiko. In 1964 verhuisde Andondile van Ngamanga Mission naar Mitugutu waar hij een huis geërfd had van een moedersbroer, de vader van Katerina, de vrouw van Lazaro (24), omdat hij moeilijkheden met de kerk had over een meisje. Ulimbakisye's vrouw komt uit Mitugutu, de vrouwen van Milumbe en Andondile komen van elders.

Genealogie VI

Kakaaka kwam in 1938 naar Ibungu om er lifimu te worden; hij stierf in 1959. Kakaaka had drie zoons, die nu nog in Ibungu wonen:

Ambakisye (78), leeftijd 42;

Jackson (39), leeftijd 39;

Anyingisye (23), leeftijd ?. Hun vrouwen komen van elders. Twee van de dochters van Kakaaka zijn in Ngamanga getrouwd.

Motokala (110), leeftijd 74, kwam omstreeks 1920 naar Ngamanga. Hij heeft twee getrouwde zoons, die beiden in Mitugutu wonen:

Twakumwanya (137), leeftijd 31; zijn vrouw komt van elders;

Asubisye (126), leeftijd 22; zijn vrouw komt uit Mitugutu.

Adamson (148), leeftijd 25, is zijn moeder gevolgd.

Genealogie VIII

Edwin (25), leeftijd 49, en Kasupuni (27), leeftijd 46, zijn als kinderen met hun ouders naar Ibungu gekomen; Edwin is zijn vaders erfgenaam. Twee van hun zusters zijn in Ibungu getrouwd.

Genealogie IX

Asagwile (32), leeftijd ± 90, kwam omstreeks 1910 uit Mwaya naar Ibungu omdat hij met de vrouw van een buurman weggelopen was. Hij heeft drie getrouwde zoons: Timoti (10), leeftijd 52; Jelati (31), leeftijd 33, en Bensobenye; ze woonden alle drie in Ibungu, maar Bensobenye is vermoedelijk tijdelijk afwezig. De vrouw waarmee Asagwile nu getrouwd is, de beide

vrouwen van Timoti en de vrouw van Bensobenye zijn allen uit Ibungu afkomstig, alleen de vrouw van Jelati komt van elders.

Martin (28), leeftijd 54, is Asagwiles zusterszoon; hij kwam in 1966 naar Ibungu omdat zijn land overstroomd was door het Malawi Meer, hier heeft Timoti hem land geleend.

Genealogie X

Syonangike (48), leeftijd 43, kwam als kind met zijn ouders naar Ibungu; zijn vader is inmiddels overleden en Syonangike is zijn erfgenaam. Hij is getrouwd met een dochter van Ndolilwe. Zijn beide jongere broers wonen ook in Ibungu: Bandekile (59) en Nkina (54).

Genealogie XI

Andembwisy (92), leeftijd 54, is in 1953 uit Lupaso naar Ngamanga Mission verhuisd, omdat hij met mede-christenen wilde leven.

Alipipi (75), leeftijd 39, was al in Ngamanga Mission omdat hij als kind bij Elia (90) in huis gekomen was.

Daniël (63), leeftijd 45, is in 1952 uit Lupaso naar Ngamanga Mission verhuisd omdat hij met mede-christenen wilde leven.

Genealogie XII

Elia (90) kwam als jongeman uit Lupaso naar Ngamanga Mission omdat hij bij mede-christenen wilde wonen. Zijn getrouwde zoon woont in Dar-es-Salaam; een van zijn dochters is getrouwd in Ngamanga Mission.

Alipipi (75), leeftijd 39, kwam als kind na de dood van zijn ouders in huis bij Elia, zijn moedersbroer.

Genealogie XIII

Angetile Mwakikono (65), leeftijd 39, is geboren in Ngamanga Mission. Hij was de enige zoon. Na de dood van zijn vader ging hij met zijn moeder naar haar familie. In 1955 kwam hij terug naar Ngamanga, naar zijn vaders-halfbroerszoon, Paul Mwakiaka (94), die als jongeman naar Ngamanga Mission was gekomen om met mede-christenen te leven.

Genealogie XIV

Andrea (50), leeftijd 24, is als klein kind naar Ibungu gekomen; in 1946 had Lazaro (24) zijn vader uitgenodigd naar Ibungu te komen. In 1965 is zijn vader overleden en Andrea erfde, hij is de enige zoon. Zijn vrouw is uit Ibungu afkomstig.

Solomoni (97), leeftijd 41, is na de dood van zijn ouders door Andrea's vader, zijn moedersvadershalfbroerszoon in huis genomen; na zijn bekering verhuisde hij naar Ngamanga Mission.

Genealogie XV

Anyitike (108), leeftijd 41, is in 1965 naar Mitugutu gekomen om zijn vaders plaats te erven. Panyinga (139), leeftijd 27, zijn jongere halfbroer, heeft altijd in Mitugutu gewoond.

Mwasakapunga (128), leeftijd 30, is in 1965 van Kisale naar Mitugutu verhuisd omdat zijn familieleden in Kisale overleden waren en hij bij zijn moederszoon Panyinga wilde wonen. De vrouwen komen niet uit Ngamanga.

Genealogie XVI

Ambilikile Mwakagile (121), leeftijd 50, is in 1955 uit Ipinda naar Ngamanga verhuisd om rijstvelden te vinden. In 1959 erfde hij zijn vaders huis in Mitugutu; wanneer zijn vader naar Ngamanga is gekomen is onbekend. Eén van Ambilikiles dochters is in Ngamanga getrouwd. Zijn broers William Mwakakile (144), leeftijd 38, Mateo (131), leeftijd 25 en Jozef zijn hem naar Mitugutu gevolgd.

Genealogie IXX

Malika (114), leeftijd 48, kwam als kind met zijn ouders naar Ngamanga. Kililo (145), leeftijd 36, is hier geboren of als klein kind met zijn ouders hier gekomen; zijn vader kwam op zoek naar land. Toen de vader van Kililo stierf, erfde Malika en verhuisde naar zijn erf in Mitugutu.

Genealogie XX

Makandi (9), leeftijd 69, is in Ibungu geboren; hij verhuisde, maar kwam in 1959 terug om lifumu te worden. Hij heeft een getrouwde zoon, Abel (38), leeftijd 26. Abel heeft zijn huidige woonplaats gekregen omdat Makandi de

celvoorzitter gevraagd heeft die plaats aan zijn zoon te geven. Makandi heeft zijn jongere broer Lamasani, die zijn hele leven in Tanga gewoond had, naar Ibungu teruggehaald.

Genealogie XXI

De familie van Johan, de stichter van Ngamanga Mission

In 1918 of 1919 kwam Johan uit Malawi naar Ibungu om daar een zendingspost te stichten. Zijn oudste zoon, Anyambwile (79), leeftijd 51, woont nog steeds in Ngamanga Mission. Zijn erfgenaam, Gwakisa (93), leeftijd 56, kwam als jongen naar Ngamanga Mission om Johan te helpen met koeien hoeden. Gwakisa heeft twee getrouwde zoons: Andabwile (82), die wel een huis in Ngamanga Mission heeft, maar die in Mbeya woont en werkt en Angolwisye (95), leeftijd 31. Al hun echtgenotes komen van elders. Tungapasyaga (vr. van 94), Mfyage (vr. van 91) en Dasalama (vr. van 101) worden beschouwd als dochters van Johan en zusters van Gwakisa; Mfyage is in Ngamanga Mission geboren, waar de beide anderen geboren zijn is niet bekend.

Genealogie XXII

Thomas (100), leeftijd 63, is in de jaren dertig uit Malawi naar Ngamanga Mission gekomen, waarschijnlijk als onderwijzer voor het "bossschooltje" van de lutherse kerk. Hij heeft één getrouwde zoon, Obadia (62), leeftijd 35; twee van zijn dochters zijn getrouwd in Ngamanga Mission.

Zijn jongere broer, Lamasani (30), leeftijd 57, is geen christen en woont in Ibungu. Hij woonde aanvankelijk in Lupaso, hij was bevriend met Kakaka, de vroegere lifumu van Ibungu, en toen hij ziek werd in Lupaso haalde deze hem naar Ibungu. Ook in Ibungu vonden ze hem lastig en ze zeiden hem in de rij nieuwe huizen langs de weidegrond te gaan wonen om de leider te zijn van de nieuwkomers en de jonge mannen die daar woonden.

Hun zuster is getrouwd met Ndolilwe (49).

Genealogie XXIV

Pambuju (22), leeftijd 48, is in 1962 naar Ibungu gekomen en is daarna met een dochter van Sultani (6) getrouwd.

Gidion (13), leeftijd 37, en Lazaro (14), leeftijd 40, zijn hem nagekomen toen hun akkers overstroomd werden.

Genealogie XXV

Atubonekisyé (60), leeftijd 60, werd in 1947 door de kerk naar Ngamanga Mission gezonden.

Ambilikile (15), leeftijd 54, kwam in 1962 toen zijn land overstroomd werd; vermoedelijk had hij hulp verwacht van zijn broer.

Adam (74), leeftijd 33, vestigde zich in 1963, na zijn terugkeer uit Zambia, in Ngamanga Mission; hij kwam hierheen omdat Atubonekisyé de erfgenaam van zijn vader is.

Genealogie XXX

Wanneer en waarom Sulubali (106) naar Ngamanga is gekomen is onbekend; zijn zoon Ambepwile (135), leeftijd 21, is zijn erfgenaam; een van zijn dochters is in Ngamanga Mission getrouwd. Angetile Mwamasage (61), leeftijd 46, is in Ibungu geboren evenals zijn vrouw. Hij verhuisde naar Ngamanga Mission toen hij christen werd.

Toen de vader van Rafael 134, leeftijd 25, overleden was, kwam zijn moeder bij haar broerszoon Sulubali wonen en Rafael volgde haar.

Genealogie XXXI

Talalamu (67), leeftijd ?, is in Ibungu geboren; zijn beide vrouwen zijn uit de familie van Mwasoposya. Hij is de moedersvadersbroerszoon van Black (146), leeftijd 31, en Pakyela (57) en de erfgenaam van hun moedersvader. Toen hun moeder stierf, kwamen de jongens bij Talalamu wonen en zij beschouwen zich als zijn zoons, hoewel hun eigen vader nog in leven is. Talalamu heeft zelf geen volwassen zoons. Black woonde aanvankelijk in Ibungu, maar daar werd hij weggejaagd; hij verhuisde naar Kisale, waar hij ook weggejaagd werd en ging toen naar Mitigutu, waar hij welkom was omdat Kipagile, de echtgenoot van zijn moederszuster, een goed woordje voor hem gedaan had.

Behalve de in de genealogieën vermelde gezinshoofden zijn er nog een aantal die geen familierelaties in het dorp hebben of alleen getrouwde kinderen; de beschikbare gegevens over hun komst naar Ngamanga volgen hieronder:

Joram (2), leeftijd 65; hij is in 1930 naar Ngamanga gekomen; zijn enige kind, een dochter, is getrouwd met Bensobenye de zoon van Asagwile (32).

Tushokanile (5), leeftijd 57; het is onbekend wanneer en waarom hij naar Ngamanga is gekomen; hij heeft twee getrouwde zoons, één in Lupaso, één elders. Zijn vrouwen hebben alle drie familie in Ngamanga.

Kandonu (9), leeftijd ± 50; hij is in Ngamanga geboren; zijn vader was met Mwasoposya meegekomen en was de eerste lifumu van Ngamanga. Kandonu was zijn vaders erfgenaam. Hij heeft nog minstens één jongere broer, die elders woont.

Kwamba (12), leeftijd 71; zij is een weduwe. Kwamba is in Ibungu geboren; na de dood van haar man kwam ze bij haar ongehuwde broer wonen en na diens dood is zij op zijn erf blijven wonen.

Paul (17), leeftijd 42; hij is in 1962 naar Ibungu gekomen; hij is afkomstig uit Tukuyu, waar zijn vader nog altijd woont. Paul werkt als gerechtsbode bij de rechtbank in Lusungu; vóór hij naar Ibungu kwam, heeft hij in Mpanda gewoond, dat veel dichterbij Lusungu ligt, maar het is daar erg nat en zijn koeien leden eronder daarom verhuisde hij naar Ibungu. Nadat hij zich daar gevestigd had, trouwde hij een dochtersdochter van Sultani (6).

Daison (18), leeftijd 43; hij is in 1964 van de overkant van de Lufirio naar Ibungu gekomen omdat hij ziek was.

Timoti Mwakigali (19), leeftijd 53; waarschijnlijk is hij als kind met zijn ouders naar Ibungu gekomen; hij heeft in Ibungu en Lupaso gewoond en lang in Zambia gewerkt; vanwege ziekte is hij naar zijn huidige erf in de nieuwe rij verhuisd.

Pyangasu (20), leeftijd 46; hij is in Lupaso geboren. Als jongeman heeft hij in de buurt van Dar-es-Salaam gewerkt, daarna heeft hij in een aantal dorpen gewoond, steeds op zoek naar land. Nu gebruikt hij een deel van het land van zijn moeder, die bij de erfgenaam van zijn vader in Lupaso woont.

Tinala (29), leeftijd 42, is in 1966 naar Ibungu verhuisd omdat het dorp hem aanstond.

Jimo (33), leeftijd 56; hij is in 1951 naar Ibungu gekomen, in zijn vorige woonplaats stierven zijn koeien en de burens zeiden hem dat hij maar beter kon verhuizen. Jimo heeft een getrouwde zoon, die elders woont en zijn tweede zoon, Kaputjepe (56), is verloofd in Ibungu.

Anyimikisye (36), leeftijd 28; hij is in Lupaso geboren en vestigde zich in 1964 na een verblijf in Zuid Afrika in Ibungu.

Jacob (47), leeftijd + 25; hij vestigde zich in 1968 in Ibungu en opende een winkeltje.

Hamesi (43), leeftijd + 25; hij werkt als arbeider voor Matias (68).

Mwamutana (46), leeftijd 75; hij kwam in 1963 naar Ibungu omdat Ndolilwe hem rijstakkers beloofd had, die hij overigens nooit gegeven heeft. Mwamutana heeft geen zoons.

Anyambilile (47), leeftijd 47; hij is in Ibungu geboren; zijn vader is met Mwasoposya meegekomen. Anyambilile is zijn vaders erfgenaam; hij heeft geen broers en geen kinderen.

Matias (68), leeftijd 45; hij is in Ibungu geboren. Hij is zijn vaders enige zoon en erfgenaam. Een van zijn halfzusters is getrouwd in Ibungu.

Mwakabombaki (69), leeftijd 70; hij is rond 1928 naar Ibungu gekomen; hij heeft één getrouwde zoon Tamson (35), leeftijd 35, die ook in Ibungu woont; zijn vrouw is uit Ibungu afkomstig.

Anyisile (73), leeftijd 38; hij is in 1941 met zijn ouders naar Ibungu gekomen, later verhuisde zijn vader weer naar Lupaso maar Anyisile bleef in Ibungu; hij is getrouwd met een meisje uit Ngamanga Mission.

De Dominee (80) woont sinds 1966 in Ngamanga; hij is door de kerk gezonden.

Angomwile Mwangalaba (87), leeftijd 62; hij is in 1963 verhuisd omdat zijn land onder water stond en hij koos Ngamanga Mission omdat hier christenen woonden en omdat hij bevriend was met Andembwisye (92).

John Katasya (89), leeftijd 56; hij is in 1954 naar Ngamanga gekomen omdat de kerk hem zond.

Paul Mwakisisile (96), leeftijd 61; hij is in 1963 naar Ngamanga gekomen omdat zijn land onder water stond. In Ngamanga Mission woonden mede-christenen en zijn vrouw had er familie.

Gwantwa (81), zij is de weduwe van de vorige dominee; na de dood van haar man is zij in Ngamanga Mission blijven wonen.

Jona (98), leeftijd 38, en Joëli (71), leeftijd 33, zijn in Ngamanga Mission geboren. In 1937 stierf hun vader; Jona ging naar zijn vaders verwanten en Joëli ging met zijn moeder mee naar haar familie. Joël kwam als eerste naar Ngamanga Mission terug en kreeg een deel van het land dat van zijn vader geweest was. Later kwam Jona ook, maar toen hij ook om land vroeg, kreeg hij het niet.

Ambangile (102), leeftijd 65; hij is in 1928 naar Ngamanga Mission gekomen als onderwijzer van het schooltje. Hij heeft één getrouwde zoon, die elders woont en één van zijn dochters is getrouwd in Ngamanga Mission.

Mwakabana (111), leeftijd 59; hij is in 1935 als onderwijzer naar Ngamanga Mission gezonden. Hij is getrouwd met een dochter van Ambangile. Hij woont, vermoedelijk tijdelijk, in Mitugutu omdat de gemeente hem uit Ngamanga Mission gezet heeft.

Kakisungu (113), leeftijd 30; hij is in 1966 gekomen omdat hij de belasting wilde ontlopen en omdat hij hier voor John Mwabwalwa (127) kon werken.

Filemon (116), leeftijd 64; hij is omstreeks 1950 uit Kisale gekomen omdat hij hier rijstvelden kon krijgen. Hij had één zoon, Pamesa (142) +, die met een vrouw uit Mitugutu getrouwd was.

Mwaikima (117), leeftijd 50; hij is in 1960 uit Kisale gekomen omdat hij als heks verjaagd was. Hij heeft geen volwassen zoons; een van zijn dochters is in Mitugutu getrouwd.

Ntongomafu (118), leeftijd + 60; het is onbekend wanneer en waarom hij naar Ibungu gekomen is. Vanuit Ibungu is hij naar Mitugutu verhuisd toen hij daar het huis van zijn broer erfde.

Moogi (120), leeftijd + 60; hij is in 1963 naar Ngamanga gekomen omdat zijn land overstroomd was en zijn dochter, de vrouw van Solomoni (97), in Ngamanga Mission woonde. Hij heeft geen volwassen zoons.

Baloma (122), leeftijd + 60; Baloma woont op het erf van zijn vadersbroer. Zijn eigen vader joeg zijn moeder weg omdat hij meende dat het kind dat zij verwachtte, niet van hem was. Zijn broer was het hier niet mee eens en nam de jongen, niet de moeder, in huis en maakte hem tot zijn erfgenaam.

Salima (124), leeftijd 48; hij is als kind met zijn ouders uit Kisale naar Mitugutu gekomen.

John Mwabwalwa (127), leeftijd 63; hij is omstreeks 1930 naar Ngamanga gekomen omdat hij weggelopen was met de vrouw van een dorpsgenoot. Hij

heeft twee getrouwde zoons: één woont elders en één, Amon (83), leeftijd 25, woont in Ngamanga Mission.

Omali (129), leeftijd + 60; hij is in 1945 naar Ngamanga gekomen omdat hij land zocht en omdat hij na de dood van zijn vader niet in de buurt van zijn broers wilde blijven wonen.

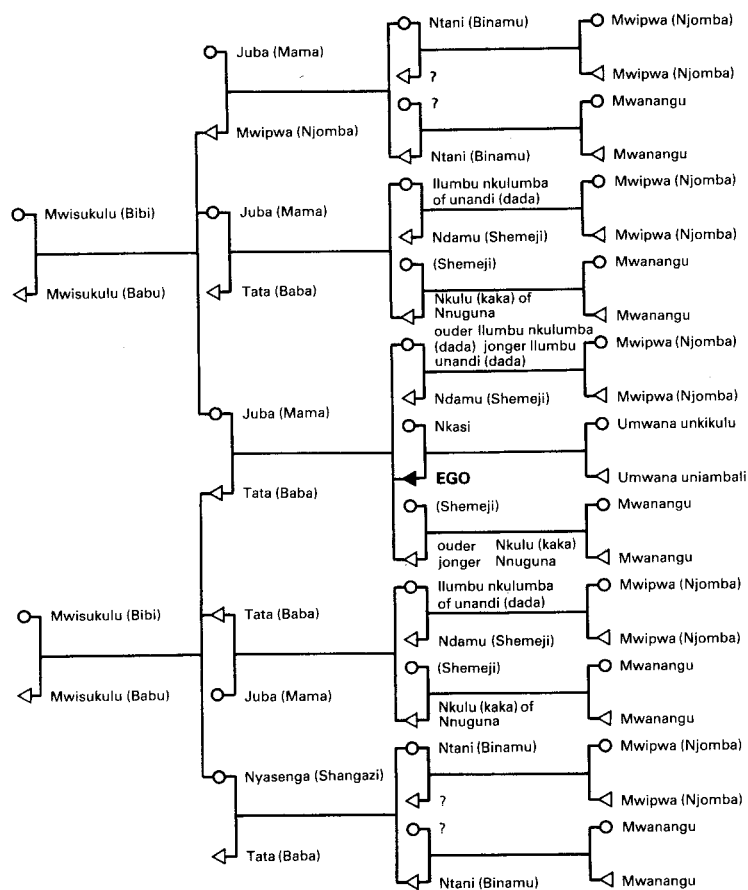
Fundi (130), leeftijd 65; over hem is niets bekend.

Hana (150); zij is een oude weduwe; ze is in 1963 naar Ngamanga gekomen omdat haar land onder water stond; de gemeente heeft haar geholpen een huis te bouwen.

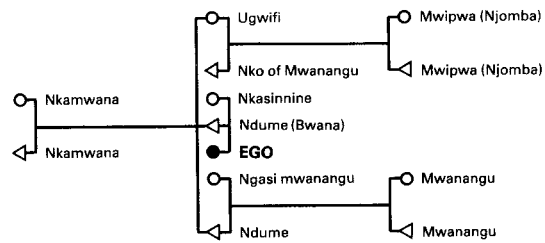
APPENDIX 3

Verwantschapsterminologie

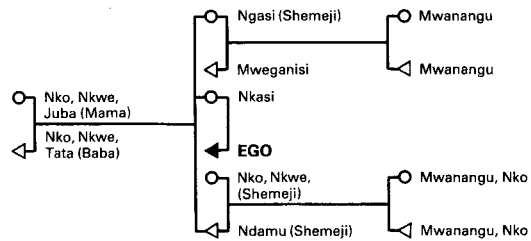
- I betreft verwanten en hun echtgenoten
- II betreft de aanverwanten van de vrouw
- III betreft de aanverwanten van de man
- IV betreft de aanverwanten van de kinderen en de kleinkinderen

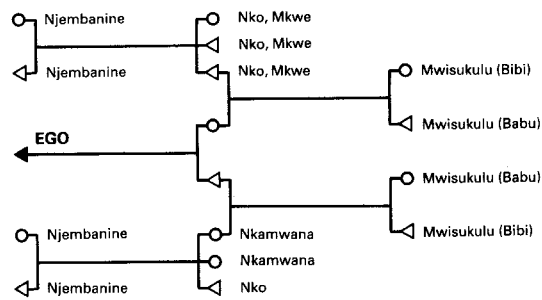
II

III

IV

HOOFDSTUK V HET HUWELIJK

INLEIDING

De gehuwde staat wordt "normaal" geacht zowel voor mannen als voor vrouwen. Zoals tabel 8 laat zien neemt het percentage nooit gehuwden snel af met de leeftijd; tevens blijkt er uit dat vrijwel iedereen trouwt, een verschijnsel dat kenmerkend is voor heel tropisch Afrika.

Een man die moet leven zonder een echtgenote om voor hem te koken, is afhankelijk van de gulheid en gastvrijheid van zijn burens, een vernederende positie. Een vrijgezel wordt dan ook algemeen als beklagenswaardig en een beetje ridicuul beschouwd. Voor een vrouw is de situatie heel anders. Als ze jong is, is het huwelijk voor haar volkomen vanzelfsprekend en eigenlijk een onontkoembare verplichting. Wanneer zij op latere leeftijd, als weduwe of gescheiden vrouw, zonder echtgenoot leeft, ziet niemand haar als beklagenswaardig.

Tabel 8. Volwassenen naar leeftijd en sexe en % nooit gehuwden.
Sample heel Rungwe district n=1250.

Leeftijdsgroep	Percentage nooit gehuwd		x zeer klein aantal
	Mannen	Vrouwen	
15 - 19	99%	39%	
20 - 24	72	5	
25 - 29	25	1	
30 - 34	7	x	
35 - 39	6	x	
40 en over	1	x	

Bron: P.M. van Hekken, K. de Jonge, 1970. Echtscheiding bij de Nyakyusa.

Bij het verwantschapssysteem van de Nyakyusa, dat duidelijk patrilineaire trekken vertoont, wordt een vrouw bij haar huwelijk tot op zekere hoogte opgenomen in de familie van haar man; tegelijk blijft ze echter ook lid van haar eigen familie. Het traditionele huwelijk is in principe altijd polygyn, ook al heeft op ieder tijdstip een groot deel van de mannen niet

meer dan één vrouw. De jonggehuwden vestigen zich altijd neolokaal; een jongeman heeft normaliter reeds lang voor zijn eerste huwelijk een eigen huis. Er wordt een hoge bruidsprijs betaald. De rechten en plichten in verband met het bijelkaar brengen en distribueren van bruidskoeien vormen een belangrijk element in de relaties tussen patrilineaire verwanten. Het traditionele huwelijk is vrij onstabiel en echtscheidingen komen veelvuldig voor, het duurzaam gescheiden leven van gehuwden veel minder. Geprefereerde huwelijkspartners (preferential marriage) kent men niet, met uitzondering van sororale polygynie, dat echter nooit de enige geoorloofde vorm van polygamie geweest is en tegenwoordig weinig meer voorkomt. Uit genealogieën krijgt men de indruk dat het vroeger vaker voorkwam. Personen tussen wie verwantschap traceerbaar is, kunnen elkaar niet huwen. Alleen de leden van de chief's families (abalafyale) kunnen binnen hun eigen familie huwen.

Voor degenen die lid werden van een orthodoxe kerk, hebben er op het gebied van huwelijk en gezinsleven belangrijke veranderingen plaats gevonden. Het verdwijnen van het polygyne huwelijk valt het meest in het oog. Verder blijkt echtscheiding onder kerkleden vrijwel niet voor te komen. Ook de houding van de echtelieden tegenover elkaar is vaak anders geworden: ze houden hun inkomen en hun bezittingen minder strikt gescheiden dan traditioneel gebruikelijk is en een christen stuurt zijn vrouw in geval van ziekte niet naar haar eigen familie. Ook delen de vrouwen van christenen tot op zekere hoogte in de status van hun man; de echtgenotes van de kerkfunctionarissen zijn vrouwen van aanzien. Bij de niet-christenen is dit zeer beslist niet het geval; de vrouwen van Lazaro (24) ontlenen geen enkele status aan het feit dat ze met hem getrouwd zijn. Het is gewoonte bij de Nyakyusa dat een vrouw elk contact met haar schoonvader en zijn "equivalenten" vermijdt en zich voor hen verbergt. Onder de christenen is deze gewoonte niet verdwenen maar wel in hogemate afgezwakt.

Ook het traditionele huwelijk is veranderd onder invloed van veranderde economische omstandigheden en van nieuwe wettelijke bepalingen. Kinderverlovingen komen zelden meer voor; het sororaat is totaal verdwenen; weduwen-vererving is nog steeds normaal maar de vrouwen hebben nu de mogelijkheid de vererving te weigeren en naar hun familie terug te keren. Men beschouwt dit als echtscheiding met dit verschil dat een man na echtscheiding teruggave van de betaalde bruidskoeien kan eisen van zijn

schoonvader, terwijl een erfgenaam moet wachten tot de weduwe eventueel hertrouwt, alvorens hij recht kan doen gelden op het bruidsvet dat voor haar betaald is. Hij kan haar nooit dwingen opnieuw in het huwelijk te treden om hem op die manier zijn koeien terug te kunnen geven.

Een polygyn huwelijk is nog altijd het ideaal van de meeste mannen maar het aantal vrouwen dat men zich wenst, is kleiner geworden.

PARTNERKEUZE

Vroeger was het gewoonte meisjes heel jong te verloven en vaak groeiden ze dan op in het huishouden van hun aanstaande echtgenoot of van zijn ouders. Deze gewoonte is nu geheel verdwenen, omdat de nieuwe wetgeving het onverstandig maakt kleine meisjes te verloven: ten eerste is het nu bij de wet verboden kinderen tot een huwelijk te dwingen, zodat een verloofd meisje, als ze eenmaal volwassen geworden is, altijd, al dan niet op instigatie van haar vader, het huwelijk kan weigeren door naar de recht-bank te gaan en daar een klacht in te dienen; ten tweede is er bij de wet bepaald dat bij het verbreken van een verloving, net als bij een echtscheiding, alleen het aantal dat koeien dat gegeven is, teruggegeven moet worden, maar niet de kalveren die ondertussen geboren zijn, zodat men tegenwoordig een groot verlies riskeert als men een klein meisje verloofd. Ook andere veranderingen hebben in diezelfde richting gewerkt, bijvoorbeeld het feit dat de orthodoxe kerken, die de laatste 50 jaar belangrijk aan invloed gewonnen hebben, tegen kinderverlovingen zijn. Bovendien is de bruidsprijs tegenwoordig zo hoog dat koeien vaak schaarser zijn dan meisjes, zodat er in de regel genoeg volwassen meisjes zijn die nog "vrij" zijn, waardoor het niet nodig is een klein kind te verloven en nog jaren te moeten wachten tot ze oud genoeg is om te trouwen.

Een meisje wordt tegenwoordig in de regel pas verloofd¹ na de puberteit, kort voor het huwelijk. Meisjes van niet-christelijke huize zijn

¹ Het Nederlandse en het Nyakyusa begrip - verloven - zijn niet werkelijk synoniem. Voor de Nyakyusa betekent verloven dat er enkele koeien voor het meisje gegeven worden aan de vader van het meisje door de jongeman, dus een meisje kan alleen verloofd worden.

meestal 15 à 16 jaar op het moment dat ze trouwen; de leden van de orthodoxe kerken worden geacht hun dochters niet vóór hun 18de jaar uit te huwelijken, vaak echter blijkt dat ook hun dochters reeds vóór die tijd gehuwd zijn. De mannen zijn gemiddeld ruim 11 jaar ouder dan hun bruid op het moment dat zij hun eerste huwelijk sluiten, bij volgende huwelijken is het leeftijdsverschil nog veel groter. Voor beide sexen is de gemiddelde huwelijksleeftijd de laatste 50 jaar voortdurend gestegen.

Tabel 9 Gemiddelde huwelijksleeftijd in jaren bij de Nyakyusa naar sexe en huwelijks cohorte. Sample heel Rungwe district. n=1250.

Huwelijkscohorte	Mannen	Vrouwen	Vershil (in jaren)
1920 - 1929	24,7	15,1	9,6
30 - 39	27,6	15,2	12,4
40 - 49	27,9	15,8	12,1
50 - 59	28,0	16,1	11,9
60 - 68	28,2	16,9	11,3
TOTAAL	27,7	15,9	11,8
CHRISTENEN	26,3	16,3	10,0

N.b : 1 christenen betekent hier christenen van alle denominaties.

2 een deel van de christenen is pas na hun eerste huwelijk tot het christelijk geloof overgegaan.

Bron: P.M. van Hekken, K. de Jonge. 1970.

De keuze van de partner laat men tegenwoordig veelal aan de jongelui zelf over. De ouders maken soms bezwaar tegen een bepaalde persoon maar de meesten arrangeren niet zelf een huwelijk voor hun kinderen. In veel van de gevallen waarin men dit toch gepoogd heeft, werd de verloving uiteindelijk verbroken omdat één van de partijen weigerde degene die voor hem/haar gekozen was, te huwen. Wel wordt er door haar vader en andere familieleden vaak een grote druk op het meisje uitgeoefend zo snel mogelijk een partner te vinden en te trouwen. Men wil snel de bruidskoeien krijgen en bovendien is men bang dat het meisje zwanger zal raken.

Timoti's dochtersSala

Timoti (19) had Sala tegen haar zin verloofd met een oudere man. Toen er vier koeien betaald waren, nam haar verloofde haar mee. Sala gilte en verzette zich hevig. De burens zeiden Timoti dat er van dit huwelijk niets terecht zou komen en dat hij haar beter terug kon halen voordat het te laat was. Timoti zei daarop zijn zoon Bernhard en Dagrás (broerszoon) naar de man toe te gaan en de rest van de bruidsprijs te eisen. Ze haalden hem net vóór zijn huis in en zeiden: "Geef eerst twee koeien en een stier, voordat je met onze zuster naar binnen gaat." Hij antwoordde dat hij maar één koe had en de jongens namen Sala mee naar huis. Hij vroeg toen zijn vier koeien terug. Ze werden een paar maanden later terugbetaald toen Sala met een ander trouwde.

Adolfina

Adolfina is wél getrouwd met de man die Timoti voor haar gekozen had, met weinig gelukkige resultaten. Haar man, Anyelile, werkt al sinds jaren in Zambia. Op een gegeven ogenblik schreef hij zijn moederszuster, Mwangoka (118), om haar te vragen een tweede vrouw voor hem te zoeken. (Zijn eigen ouders waren al overleden.) Mwangoka vroeg Timoti om Adolfina; Timoti zelf kende Anyelile wel, Adolfina niet. Timoti stemde in de verlovings toe en Adolfina in eerste instantie ook. Toen Anyelile later zelf met verlof kwam, bedacht zij zich en ging naar de rechtbank toen Timoti niet wilde instemmen met een verbreking van de verlovings. Timoti kreeg een brief waarin stond dat hij zijn dochter niet mocht dwingen tegen haar zin te trouwen. Hij wilde echter niet toegeven omdat Anyelile een baan had, geld verdiende en hem royaal geschenken gaf; Adolfina werd omgepraat en ging met Anyelile naar Zambia. Na enkele maanden kwam Adolfina weer thuis. Ze beweerde dat ze ruzie had gehad met haar co-vrouw en dat Anyelile hun geruzie genegeerd had in plaats van hun geschil te horen en te trachten hen te verzoenen. Anyelile kwam haar na en de zaak werd aan de celvoorzitter en de burens voorgelegd. Anyelile gaf zijn fouten toe en ze verzoenden zich. Maar de dag dat ze weer naar Zambia zouden gaan, verstopte Adolfina zich tot Anyelile vertrokken was en ze bleef thuis. Enkele jaren later werd het huwelijk ontbonden.

Nog een verbroken verlovings

Makandi (9) verloofde zijn zoon Abel (38) met een klein meisje; in totaal gaf hij drie koeien en Abel werkte bovendien ijverig voor zijn aanstaande schoonvader.

Enkele jaren na het sluiten van deze verlovings liep Abel weg met een volwassen meisje; om geen ruzie te krijgen met haar familie dwong Makandi hem haar te trouwen. Ondertussen werd zijn eerste verloofde door haar vriendinnen gewaarschuwd: "Abel is een hardvochtige echtgenoot: hij slaat zijn vrouw. Als jij straks ook met hem getrouwd bent, zul je het moeilijk krijgen." Zij ging naar de rechtbank om een

klacht tegen haar vader in te dienen, dat hij haar wilde dwingen tegen haar zin te trouwen. Toen haar vader een waarschuwing van de rechtbank kreeg, stuurde hij de drie koeien meteen terug, uiteraard zonder de kalveren; twee dieren stierven er binnen een maand. Men beweert dat zij bepaald niet tegen de zin van haar vader naar de rechtbank was gegaan.

Angomwile en de partnerkeuze van zijn kinderen

1. Op een bruiloft bij de burens ziet Abel (86) een meisje dat hij aardig vindt. Hij zegt haar dat hij haar trouwen wil. Zij zegt dat ze wel trouwen wil en dat ze het haar ouders zeggen zal.

Een week later gaat Abel er met een vriend heen. Ze worden er royaal ontvangen. Als hij thuis komt, vraagt zijn vader, Angomwile (91), hem waar hij de hele dag geweest is. Abel vertelt dat hij een vrouw gevonden heeft. Angomwile zegt dat ze net druk bezig zijn een plaatsje voor hem op school in Dar-es-Salaam te vinden en dat hij nog maar even wachten moet met trouwen. Abel zegt dat hij niet meer naar school wil en zijn moeder steunt hem. Ze roepen een buurjongen die gelijktijdig met het meisje op school geweest is, om wat meer over haar te horen. Tenslotte zegt Angomwile dat hij er nog even over denken moet.

Na een paar dagen zegt hij dat het niet doorgaat, omdat hij gehoord heeft dat het meisje al eens een baby gehad heeft. Abel legt zich er bij neer. (De Nyakyusa hechten er grote waarde aan dat een meisje maagd is bij haar huwelijk.)

2. Een "zuster" van Angomwile woont bij hem; de dochter van deze "zuster" is getrouwd met een zekere Jacob. Deze Jacob adviseerde zijn jongere broer een dochter van Angomwile te trouwen. De broer luisterde naar deze raad en vroeg Angomwile om een dochter; Angomwile stemde toe en verloofde zijn dochter Anne met een of twee koeien. Dit is nu ongeveer vijf jaar geleden; de jongeman werkt in Dar-es-Salaam en heeft al die tijd hoegenaamd niets van zich laten horen. Anne, die inmiddels 21 jaar is, heeft ondertussen zelf een man gevonden die ze trouwen wil, Mpoki, de oudste zoon van Ambilikile (15). Ze heeft hem wel gezegd dat ze verloofd is maar dat haar vader haar in deze moderne tijden niet meer dwingen kan als een beest. Ze spraken af dat Mpoki zijn vader zou vragen Angomwile om de hand van Anne te vragen alsof hij niet wist dat ze al verloofd was. Ambilikile zag er niet veel heil in maar Mpoki hield net zolang aan tot hij beloofde het te proberen. De volgende morgen bij het uitgaan van de kerk sprak hij Angomwile aan en zei dat Mpoki met Anne wilde trouwen en dat hij hem gevraagd had er met haar vader over te spreken vóórdat hij er met Anne zelf over sprak. (!) Angomwile zei dat het hem erg speet maar dat zijn dochter al verloofd was.

Drie maanden later komt er een brief van haar verloofde waarin staat dat hij met verlof komt en graag wil trouwen en Anne meenemen naar Dar-es-Salaam. Anne wil met Mpoki trouwen maar ze weet dat haar vader Ambilikile's aanzoek heeft afgewezen en dat hij wil dat zij met haar verloofde trouwt. Daarom zegt ze alleen dat ze nog niet trouwen wil om haar werk niet in de steek te laten. (Ze was mijn assistente.) Angomwile eist niet rechtstreeks dat ze met haar verloofde trouwt,

hij zegt alleen dat ze nu moet trouwen, met wie dat mag ze zelf uitmaken. Geen van beiden heeft ooit gezegd wat hij of zij werkelijk dacht, maar het was allebei volkomen duidelijk hoe de kaarten lagen. Angomwile wordt krachtig gesteund door zijn "zuster"; haar dochter is namelijk inmiddels gestorven en ze hoopt dat als Anne in die familie trouwt, zij de kinderen in huis zal kunnen nemen. Na een week geeft Anne toe, trouwt en vertrekt naar Dar-es-Salaam.

De bruidegom gedwongen

Malika (114) hoorde van de burens dat zijn dochter zwanger was. Zij ontkende het aanvankelijk toen hij er naar vroeg, maar nadat hij haar een flink pak slaag gegeven had, gaf ze het toe. Het pijnlijke was dat de vader niet haar verloofde was maar een jongen die ze bij een drumfeest ontmoet had. Malika was zo kwaad dat ze maar een nachtje bij de burens ging slapen.

De volgende morgen ging Malika direct naar de dominee om de situatie te bespreken. Deze liet Andwele, haar verloofde, komen en vertelde hem wat er aan de hand was. Andwele was volkomen beduusd en zei dat hij echt nu niet kon zeggen of hij nog met haar trouwen wilde of niet.

Thuisgekomen vertelde Andwele zijn vader wat er aan de hand was en hij zei erbij dat hij haar niet meer hebben wilde: "Als het nu nog een jongen uit haar eigen dorp geweest was, had ik het kunnen begrijpen, want jongens zitten nu eenmaal voortdurend achter de meisjes aan en dan is ze zwanger, als ze alleen maar ontmaagd was, was het niet zo erg, nu zullen mijn vrienden me allemaal uitlachen, ..." Zijn vader zei echter: "Die meisjes die niet zwanger worden, hebben alleen maar geluk gehad, ze zijn niets beter. Ik wil dat je wel met haar trouwt." Wat Andwele ook aanvoerde, zijn vader liet zich niet vermurwen. (Toen zijn vader de zaak later met Ambilikile (15) besprak, zei hij: "Ik wilde Malika helpen; we hebben allemaal dochters en mij kan hetzelfde overkomen.")

De volgende dag komt Andwele, zoals afgesproken, weer bij de dominee maar zegt dat hij niets kan zeggen en dat de dominee maar op zijn vader moet wachten. Na enige tijd komt zijn vader met Malika en het meisje en zegt dat zijn zoon haar trouwen zal. De dominee vraagt haar of zij wil en als ze "ja" zegt, wil Kulefya, de vader van Andwele, haar direkt mee nemen maar de dominee vindt dat het huwelijk eerst kerkelijk ingezegend moet worden.

Op de eerstvolgende kerkeraadsvergadering wordt gezegd dat het onzin is het huwelijk te willen inzegenen nu zij zich als een heiden gedragen heeft en dat ze meteen naar Andwele moet gaan. Ze gaat.

²Dit huwelijk leverde Angomwile beslist geen materieel voordeel op. Het teruggeven van inmiddels oude koeien om er nieuwe van de volgende schoon-zoon voor terug te krijgen is altijd voordelig. In de tweede plaats verspeelde hij enige maanden salaris door dit overhaaste huwelijk. Mijn indruk was dat hij vooral op zijn "credietwaardigheid" bedacht was: als je een van onze dochters verlooft, dan krijg je haar ook.

Later krijgt Kulefya blijkbaar toch wel spijt van zijn vriendelijkheid want, als er enkele maanden later een meisje geboren wordt, dat binnen een week sterft, zegt iedereen: "Het is gestorven omdat Kulefya voortdurend - bastaard, bastaard - zei." Het kind is bij Kulefya begraven.

Malika heeft niet om de overige bruidskoeien gevraagd; hij zegt: "Laten we eerst maar eens zien hoe zij zich gedraagt."

Uit deze voorbeelden blijkt duidelijk dat vaders het vanzelfsprekend vinden dat hun kinderen ook in dit opzicht doen wat hun gezegd wordt, ook al hebben ouders formeel niet langer het recht hun kinderen tot een huwelijk te dwingen.

Men vindt het over het algemeen beter dat een jonge man als eerste vrouw een meisje trouwt en geen gescheiden vrouw of weduwe, voornamelijk omdat hij dan makkelijker zijn gezag zou kunnen vestigen. Als het gaat om het erven van een weduwe, dan spelen nog andere overwegingen een rol: de kinderen die een erfgenaam verwekt, zijn in zekere zin niet zijn eigen kinderen maar die van de overledene en men is er heilig van overtuigd dat als een man begint met een geërfde vrouw, hij nooit een vrouw voor zichzelf zal kunnen trouwen, zodat hij ook nooit kinderen zal hebben die werkelijk van hem zijn. Uit tabel 10 blijkt deze voorkeur duidelijk.

Tabel 10 Eerste en volgende (resp. monogame en polygame) huwelijken voor vrouwen en mannen naar huwelijkssituatie (in %.)
Sample Rungwe district. n=1250.

Vrouwen			
huw. situatie	man monogaam	man polygaam	totaal
1e huwelijk:	81,8	18,2	100
2e huwelijk:	18,1	81,9	100
Mannen			
huw. situatie	vrouw 1e huw.	vrouw 2e huw.	totaal
monogaam	93,1	6,9	100
polygaam	38,8	61,2	100

Bron: P.M. van Hekken, K. de Jonge, 1970

In de gevallen waarbij de jongeman en het meisje uit verschillende dorpen komen - en dat geldt voor 60% van alle huwelijken in Ngamanga - kennen de partners elkaar meestal maar zeer oppervlakkig wanneer ze besluiten te trouwen. Het komt vaak voor dat een jongen besluit een meisje ten huwelijk te vragen dat hij één of twee maal gezien heeft, en dat zij het aanbod accepteert. Wel wordt er in de regel eerst bij de burens geïnformeerd of de betrokkene ijverig is en niet te veel ruzie maakt. We hebben al gezien hoe makkelijk Abel (86), de zoon van Angomwile (91), zijn keuze maakte (pag 301). Volwassenen doen het even lichtvaardig, zoals het gedrag van Lamasani (11) in het volgende voorbeeld laat zien: Lamasani is de jongere broer van Makandi (9.) Nadat hij bijna zijn hele leven in Tanga heeft doorgebracht, is hij, met achterlating van zijn vrouwen, naar Ngamanga teruggekomen. Makandi wil hem graag hier houden en belooft hem koeien om te trouwen. Binnen één week vindt Lamasani drie (!) kandidates, waarvan de eerste twee door Makandi afgewezen werden omdat hij ze te jong vond.

Ook als beiden uit hetzelfde dorp komen, kennen ze elkaar om een aantal redenen vaak nauwelijks. In de eerste plaats worden contacten tussen jongens en meisjes altijd met argwaan en afkeuring bekeken. In de tweede plaats is er het grote leeftijdsverschil: een jongeman van 25 jaar en een meisje van 15 jaar zijn niet samen kind geweest en dit geldt vanzelfsprekend nog sterker als het leeftijdsverschil groter wordt. Hierbij komt nog dat een groot deel van de jongemannen niet in het dorp woont maar elders op school is of een baan heeft. Zij trouwen wel vaak een meisje uit hun eigen dorp, maar dan een die de familie uitgezocht heeft en die ze zichzelf niet of nauwelijks herinneren.

HUWELIJKSSLUITING

Een verbintenis is een huwelijk indien de vader van de vrouw de man als aanstaande schoonzoon geaccepteerd en tenminste een deel van de bruidsprijs ontvangen heeft en zij tenminste éénmaal geslachtsgemeenschap hebben gehad. Zonder het laatste is het een verloving, zonder het eerste is het een onwettige verhouding, waarvoor haar familie of haar echtgenoot hoge boetes kunnen eisen van de betrokken man.

Om een niet-christelijk huwelijk wettig te maken is geen enkel ritueel of ceremonie nodig; de toestemming van de vader van de bruid is voldoende. Deze toestemming hoeft niet eens publiekelijk gegeven te worden, het is voldoende als haar vader niet protesteert als zij bij haar man gaat wonen.

Het gebeurt nog wel eens dat een man wegloopt met een meisje met wie hij niet verloofd is of met de vrouw van een ander. Zolang haar vader echter geen toestemming gegeven heeft en de bruidsprijs geheel of gedeeltelijk in ontvangst genomen heeft, is er echter geen sprake van een huwelijk met de daaraan verbonden rechten en plichten; alternatieve huwelijksvormen die, hoewel ze minder aanzien genieten, toch wettig zijn, bestaan niet.

Nadat de eerste contacten gelegd zijn, vragen beide partijen, dat wil zeggen de vader van de bruid en de vader van de bruidegom of de bruidegom zelf, een buur of vriend als getuige, unfuusya, op te treden. De umfuusya is aanwezig bij de onderhandelingen over de bruidsprijs en bij de overdracht van de koeien. Hij doet soms dienst als boodschapper en geeft een grotere bijdrage voor het huwelijksfeest dan een gewone buur. Hij is echter geen huwelijksmakelaar, bij eventuele latere huwelijksproblemen en scheiding speelt hij geen rol, wel wordt hij als getuige opgeroepen als er onenigheid bestaat over het aantal bruidskoeien dat betaald is.

De bruidsprijs is door de Rungwe district council enkele jaren geleden (1964) vastgesteld op zes koeien die bij echtscheiding geretourneerd moeten worden, en een stier bij het eerste huwelijk van een meisje die niet teruggegeven wordt; hierbij komen nog een, van streek tot streek variërend, aantal geldgiften die niet terugbetaald worden, en waarvan sommige alleen bij het eerste huwelijk van een meisje gegeven worden en andere ook bij haar eventuele volgende huwelijken. De bruidsprijs voor een gescheiden vrouw is altijd hetzelfde aantal koeien als bij haar eerste huwelijk overgedragen zijn. Men moet haar gescheiden echtgenoot en diens familie immers terugbetalen.

Een jongeman mag verwachten dat zijn vader en diens broers hem helpen de bruidsprijs voor zijn eerste vrouw bijelkaar te brengen, voor de koeien voor zijn eventuele volgende huwelijken zorgt hij normaliter zelf. De vader van de bruid houdt de koeien die hij ontvangt zelden allemaal zelf. De koeien die voor zijn oudste dochters betaald zijn, deelt hij gewoonlijk

met zijn broers; de bruidsprijs van zijn jongere dochters deelt hij vaak met zijn zoons, zie hoofdstuk IV.

Vroeger moest de bruidsprijs geretourneerd worden als de vrouw overleed en er geen zuster of broersdochter was om haar plaats in te nemen. In 1955 heeft de district council bepaald dat bij overlijden de bruidskoeien niet langer geretourneerd hoefden te worden. Dit gebeurt nu ook niet meer, zelfs niet als de vrouw kort na de huwelijksluiting overlijdt. Bij het overlijden van een verloofde kunnen de reeds gegeven koeien wel teruggevraagd worden, maar men zegt dat men zich zou schamen om het te doen.

De hoogte van de bruidsprijs maakt het voor een deel van de mannen onmogelijk de hele bruidsprijs in eens bijelkaar te brengen. Het gebeurt dan ook vrij vaak dat een man zijn dochter al laat gaan als er nog maar vier of vijf koeien betaald zijn; of en wanneer de resterende koeien betaald zullen worden, hangt van de omstandigheden en de persoonlijke relaties af.

De feestelijkheden in verband met de huwelijksluiting vallen in twee gedeelten uiteen: een feestmaal ten huize van de bruid als de koeien gebracht worden en festiviteiten op de dag dat zij naar haar man gebracht wordt. Bij de verloving van een meisje brengt men de eerste koeien zonder er veel drukte over te maken. Het brengen van de resterende koeien, of in elk geval van een voldoende aantal, vormt echter altijd een belangrijke aangelegenheid. De bruidegom, of zijn vertegenwoordiger, komt met zijn umfuusya en zoveel mogelijk familie en vrienden naar het huis van haar vader, of van zijn oudste broer. Ze drijven de koeien, die voor de gelegenheid grote bellen om hebben, voor zich uit. De vader van de bruid, zijn broers, zijn umfuusya en verdere familie en burens staan hen al op te wachten. De koeien worden gekeurd en er wordt vastgesteld of en hoeveel koeien er nog gegeven moeten worden. Nadat alle zaken naar tevredenheid zijn geregeld, wordt de gasten een groot feestmaal aangeboden waarna ze, uitgeleide gedaan door de bruid en haar vriendinnen, weer huiswaarts keren. Dit feest is een absolute verplichting; als iemand om de een of andere reden niet in staat is een feest aan te bieden op het moment dat de koeien gebracht worden, moet dat op een latere datum ingehaald worden. De festiviteiten op de dag dat de bruid naar haar man gebracht wordt, hebben een veel vrijblijvender karakter. Op die dag wordt zij, als

het een groots opgezette bruiloft is, door een grote stoet familie en buurtgenoten weggebracht (voor een beschrijving zie hoofdstuk III). Als men, om wat voor reden dan ook, geen grote, dure bruiloft wil, gaat de bruid onopvallend, slechts uitgeleide gedaan door enkele vrouwen en met niet meer dan wat potten en matten, naar haar man. Dit is de normale gang van zaken bij latere huwelijken van een vrouw, maar ook bij een eerste huwelijk komt het voor, zo is Anne, de dochter van Angomwile (91), (zie boven) na de inzegening van het huwelijk met haar man vertrokken zonder dat er van enige festiviteit sprake was, eenvoudig omdat dit huwelijk zo plotseling en onverwacht kwam dat het onmogelijk was een feest voor te breiden.

De orthodoxe kerken eisen dat, nadat aan alle traditionele verplichtingen voldaan is, het huwelijk ook kerkelijk ingezegend wordt. Als dit achterwege gelaten wordt, worden het echtpaar en de ouders van het meisje geschorst. De inzegening heeft plaats op de dag dat het meisje naar haar echtgenoot gebracht wordt, dat wil zeggen bij die gelegenheid waarbij festiviteiten niet vanzelfsprekend zijn. Een kerkelijke inzegening zonder bruiloftsfeest vindt men echter genant; het demonstreert te duidelijk dat men geen feest kan of wil betalen. Daarom gebeurt het nog al eens dat christenen van de kerkelijke inzegening afzien en de schorsing op de koop toe nemen, vooral als de ouders, die normaliter de kosten van het feest zouden moeten dragen, geen christenen zijn. Wilson (16) bijvoorbeeld is geschorst omdat zijn huwelijk niet ingezegend is. Zijn vaders erfgenaam, Pantumbati, is geen christen en hij vond dat hij al genoeg gedaan had door Wilson de bruidskoeien te geven; hij wilde niet nog meer onkosten maken voor dit huwelijk en Wilsons schoonvader, Makandi (9), ook geen christen, vond het evenmin nodig. Zo werd er geen bruiloft gevierd en werd het huwelijk ook niet ingezegend. Hetzelfde is Amoni (83) gebeurd: zijn vader John (127) wilde geen bruiloft voor hem betalen alleen omdat hij onlangs lutheraan geworden was, terwijl hij dat voor zijn andere zoons ook niet gedaan had.

Samenvatting van de giften die uitgewisseld worden tussen de familie en de
bruidegom A en de familie van de Bruid B

- A. De familie van de bruidegom geeft de koeien van de bruidsprijs; een stier voor het eerste huwelijk van een meisje; 2 x 50 shillingen en een gift voor de moeder.
- B. Als de koeien gebracht worden, zorgt de vader van de bruid voor een gul onthaal van de vaak talrijke gasten die de koeien gebracht hebben; een paar dagen later brengen zijn vrouwen met vriendinnen en burens gekookt en ongekookt voedsel bij de vader van de bruidegom om hem te bedanken voor de koeien.
- A. Bij deze gelegenheid kunnen de vrouwen een tegengift accepteren maar ze kunnen ook weigeren die in ontvangst te nemen, omdat ze niet willen dat de mensen zullen zeggen dat ze alleen maar voedsel zijn gaan ruilen; in elk geval is wat ze krijgen minder dan wat ze gebracht hebben.
- A. Zolang ze verloofd zijn, zal de bruidegom, indien mogelijk, het meisje en zijn aanstaande schoonvader geregeld bezoeken en altijd iets meebrengen, meestal geld. Het meisje gaat ook bij haar verloofde en zijn familie op bezoek maar zij komt met lege handen. Er wordt voor haar gekookt als ze komt, en indien mogelijk, krijgt ze bovendien een kleinigheid, zeep of zout of iets dergelijks.
- B. Als er een bruiloft gevierd wordt, geeft men de bruid grote hoeveelheden voedsel mee, rauw en gekookt; er wordt een stier(tje) geslacht en één poot gaat rauw mee; verder brengt men huisraad waarvan een deel aan de familie van de bruidegom uitgedeeld kan worden.
- A. De familie van de bruidegom slacht ook een stier(tje) en zorgt voor een gelijkwaardige hoeveelheid gekookt eten en een rauwe poot. Zij geven het bruidspaar ook huisraad, hoewel minder dan de andere partij, zodat de bruid niet zal denken dat ze met een arme man getrouwd is; soms

krijgt haar familie hier weer een deel van. De bruidegom en zijn familie geven bovendien de brengers een vrij grote som geld, ± 100 shillingen voor het neerzetten van de gaven, het openen van de deur, het opmaken van het bed enzovoort.

- A. Later, als haar familie komt "groeten", krijgen ze in de regel meer mee terug dan ze gebracht hebben. De schoonzoon komt nu vrijwel niet meer bij zijn schoonvader.

Tussen de wederzijdse ouders van het paar bestaat nu een speciale verhouding- de kajemba relatie - Ondanks het feit dat de ene kant de bruidskoeien gegeven en de andere kant ze ontvangen heeft, is het een symmetrische relatie. Het belang ervan komt tot uiting in het feit dat kajemba, net als naaste verwanten, koeien moeten geven bij elkaars begrafenis.

HET HUWELIJK

Door het huwelijk verwerft een man en in tweede instantie zijn familie de volledige rechten over de kinderen van zijn vrouw. Haar kinderen behoren hem toe, onafhankelijk van de vraag wie de feitelijke verwekker is. Daarnaast verwerft hij rechten op haar als echtgenote; de belangrijkste zijn de rechten op haar als sexueel partner, op huishoudelijke diensten en op werk op het land. De man heeft exclusieve seksuele rechten ten aanzien van zijn vrouw, geen van zijn verwanten heeft in dat opzicht enige rechten; er bestaan ook geen andere vormen van overspel die hij zou moeten tolereren en wanneer hij zijn vrouw op heterdaad betrapt met een minnaar kan hij een hoge boete eisen. Onder bepaalde omstandigheden kan zijn familie wèl van hem verlangen dat hij haar stuurt om te helpen in het huishouden of op het land.

Zoals uiteengezet wordt in hoofdstuk VI, zijn de diensten van een echtgenote in het huishouden en op het land zeer belangrijk voor een man. Zolang een man geen vrouw heeft, is hij afhankelijk van zijn ouders en op later leeftijd van de gulheid en gastvrijheid van zijn burens. Deze afhankelijkheid wordt als vernederend en een volwassen man onwaardig gevoeld. In de landbouw is de vrouw als werkracht onmisbaar; het zaaien, wieden en

oogsten van voedselgewassen is haar taak en ook bij de verzorging van de handelsgewassen speelt zij een belangrijke rol.

Om zelfstandig te kunnen zijn en om tot enige welvaart te komen, heeft een man vrouwelijke arbeidskrachten nodig. Echtgenotes zijn meestal de enige vrouwelijke arbeidskrachten waarover een man kan hopen te beschikken; gehuurde arbeid bestaat niet of nauwelijks. In de gevallen dat een man vrouwelijke familieleden min of meer permanent bij zich heeft wonen, hebben deze vrouwen een apart huishouden; zij zijn niet verplicht huishoudelijke diensten voor hem te verrichten of op zijn land te werken, dat zijn uitdrukkelijk de taken van een echtgenote alleen. Al zullen zij hem wel helpen en voor hem koken als hij zijn enige vrouw heeft verloren. Hoe belangrijk de vrouw als arbeidskracht is, blijkt uit het feit dat men voor vrouwen die te oud zijn om nog kinderen te krijgen of die onvruchtbaar gebleken zijn, toch bereid is de volle bruidsprijs te betalen.

Enkele voorbeelden:

1. Joram (2) is 65 jaar; hij heeft alleen één gehuwde dochter uit een vroeger huwelijk; op het ogenblik is hij getrouwd met een onvruchtbare vrouw van 45 jaar; om te helpen bij het rijst wieden trouwt hij nog een vrouw van 48 jaar.
2. Timoti (19) is 53 jaar; hij heeft twee echtgenotes van $\pm$ 50 jaar en een aantal kinderen. Ongeveer vier jaar geleden trouwde hij een vrij jonge ($\pm$ 34 jaar) onvruchtbare vrouw.
3. Lazaro (24) is verreweg de grootste grondbezitter in Ngamanga. Hij heeft vijf jaar in de gevangenis gezeten en in die tijd zijn vijf van zijn 12 echtgenotes van hem gescheiden. Toen hij terugkwam, ging hij ogenblikkelijk op zoek naar meer vrouwen, zodat de rijst gewied zou kunnen worden.

Een vrouw heeft er recht op dat haar man haar onderhoudt, dat wil zeggen een huis voor haar bouwt, haar land geeft en het voor haar bewerkt en haar naar vermogen kleren geeft. Verder hoort een man haar autonomie in het beheer van huishouden te eerbiedigen; haar niet te verbieden haar familie te bezoeken en onder bepaalde omstandigheden toe te staan dat zij er voor langere tijd blijft. Ook mag hij haar niet achter stellen bij zijn andere echtgenotes. Tenslotte is een man verantwoordelijk voor zijn vrouw; dit

blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat hij haar boetes betaalt zoals hij ze ook voor zijn ongetrouwde kinderen betaalt.

Een vrouw moet haar echtgenoot gehoorzamen en onderdanig zijn. Natuurlijk is er in zo'n persoonlijk relatie als het huwelijk een grote variatie in de mate waarin deze onderdanigheid werkelijk bestaat, maar de norm is duidelijk: beleefd zijn, gehoorzamen en nergens heen gaan zonder toestemming. Dat niet iedereen zich zonder meer naar die norm schikt, wordt duidelijk gedemonstreerd door het gedrag van Tumwagile (72), zie ook pag 398.

Tumwagile en haar man Asumwisye

Asumwisye (72) heeft een klacht ingediend tegen zijn vrouw Tumwagile bij de celvoorzitter Anyambwile (79); de celvergadering wordt bijeengeroepen en Asumwisye doet zijn beklag: "Zolang we getrouwd zijn, heb ik last met haar; ze gaat naar huis zonder iets te zeggen; vorig jaar had ze zelfs een baantje in Ipinda waar ze me niets van verteld had. Nu heb ik haar aangeklaagd om wat er vanmorgen gebeurd is: vanmorgen zag ik dat ze bezig was zich reisvaardig te maken; ik vroeg waar ze heen ging en zij zei dat ze naar haar ouders ging. Ik zei toen: "Veeg eerst het huis, was af en baad de kinderen." Zij gehoorzaamde niet maar zei: "Ik ben moe, je kunt wel helpen, was jij af, terwijl ik veeg." Ik werd kwaad en sloeg haar, zij gooide mij een bord naar m'n hoofd, ik sloeg weer en ze liep toen weg. Later kwam ze terug en toen ik vroeg waar ze geweest was, antwoordde ze niet maar ging binnen zitten mopperen: "Als ik dat geweten had, was ik nooit met die stomkop getrouwd." Ik heb er genoeg van en daarom heb ik een klacht tegen haar ingediend om te horen wat ze er zelf van denkt."

Anyambwile: "Tumwagile, heb je het gehoord?"

Tumwagile: "Jawel, maar het is allemaal verzonnen."

Anyambwile: "Dus jullie hebben geen ruzie gehad?"

Tumwagile: "Ja, hij heeft me geslagen, ik heb alleen nog geen tijd gehad om een klacht in te dienen, ik ben eerst naar mijn ouders gegaan om het te zeggen."

Anyambwile: "Dus jij hoort hier niet thuis; je weet niet wie hier de voorzitter is, daarom ben je naar je ouders gegaan; zijn zij het die hier voor je zorgen?"

Tumwagile: "Ik was te kwaad."

Anyambwile: "Waarom sloeg hij je?"

Tumwagile: "Ik wilde naar huis maar hij weigerde me te laten gaan; ik ging toch en toen sloeg hij me."

Anyambwile: "Ik hoor wel wat je zegt maar ik weet dat jij wilde gaan zonder iets te vragen en als hij je sloeg dan ben jij het toch die de grootste fout gemaakt heeft door hem kwaad te maken. Het is dus niet waar dat jij weigerde eerst te vegen en af te wassen?"

Tumwagile: "Het is niet waar."

Afwilile (76): "Tumwagile zal wel kwaad worden en zeggen dat ik mijn broer help; maar ik weet dat ze vervelend is, al zolang ze getrouwd zijn. Ze weigert gewoon te doen wat hij zegt en ik zie hem de kinderen wassen ook als zij thuis is."

Anyambwile: "Ndikupasya (71) was erbij vanmorgen, laten we haar roepen en vragen wat zij gehoord heeft."

Ndikupasya wordt gehaald en zij bevestigt het relaas van Asumwisye.

Tumwagile moet nu toegeven dat ze verloren heeft; Anyambwile spreekt haar vermanend toe: "Je hebt een grote fout gemaakt. Het is geen manier om zo tegen je man te praten. Wij willen nooit meer zoiets van je horen. Als je het nog eens doet, gaan we naar Malika (114) en jij zult beschaamd worden tegenover de hele gemeente."

Tegen Asumwisye zei hij: "Sla haar niet meer maar als er iets is, dien dan een klacht in."

Tumwagile was niet zo erg van haar ongelijk overtuigd want toen ze naar huis gingen, liep zij nog te mopperen: "Ze hielpen hem en Afwilile hielp zijn broer ook, daarom heeft hij gewonnen."

Drie weken later. Tumwagile heeft weer een baantje in Ipinda: stenen en water dragen; tegen Asumwisye heeft ze gezegd dat ze naar haar moeder gaat. Ndikupasya ziet haar en vertelt Asumwisye dat zij weer in Ipinda werkt. De volgende dag gaat Asumwisye zelf kijken en vindt Tumwagile ijverig aan het werk. Ze geeft nog niet toe maar beweert dat ze even invalt voor haar zuster die naar huis moest om te koken. Asumwisye gaat meteen naar haar zuster om te vragen of het waar is. De zuster is verontwaardigd omdat Tumwagile haar man zo voor de gek houdt en zij zegt hem dat zij geen baantje heeft, maar Tumwagile wel. Asumwisye gaat meteen naar Anyambwile en dient weer een klacht in.

Deze keer kiest Tumwagile eieren voor haar geld en in de vergadering geeft ze meteen toe dat ze een ernstige fout gemaakt heeft door een baantje aan te nemen zonder Asumwisye daar iets van te zeggen. Asumwisye laat zich echter niet meteen verzoenen en begint over echtscheiding te praten: "Anyambwile, je weet dat dit de tweede keer binnen een paar weken is en ze gaat ook altijd naar huis zonder iets te vragen. Ik heb er genoeg van met haar te leven. Iedereen zegt altijd dat ik een sufferd ben en dat mij vrouw de baas speelt. Ze hebben gelijk, ik laat haar begaan. Ik heb er genoeg van; ik wil niet meer horen dat ik een sufferd ben, daarom wil ik niet meer met haar leven."

Nu gaan de burens hun best doen hem van dit idee af te brengen en hem weer met zijn vrouw te verzoenen.

Afwilile: "Asumwisye, ik weet hoe lastig ze is maar zeg niet dat je genoeg van haar hebt. Er is een gemeente met een leider en er zijn voorzitters, daar kun je heen gaan als er moeilijkheden zijn, maar ik hoor nooit dat Asumwisye een klacht ingediend heeft. Tumwagile heeft gelijk dat ze doet wat ze wil, jij laat haar vrij. We moeten haar vermanen maar we moeten niet zeggen dat we genoeg van haar hebben."

Ambakisye (78): "Ja, we moeten haar alleen vermanen. Tumwagile, je hebt een grote fout gemaakt. Ik ben een heiden en ik zou zeggen, ga maar terug naar waar je vandaan gekomen bent, of ik zou zeggen, mijn vrouw is bij een ander want ik zie haar niet thuis. Ik ben blij dat je zelf hebt ingezien dat je fout bent."

Jona (98): "Ze heeft toegegeven dat ze fout was, daar hoeven we dus niets meer over te zeggen, maar ze moet het niet weer doen want het was een groot schandaal."

Asumwisye: "Ze moet daar niet meer gaan werken en als ik weer iets hoor dan weet ik wat me te doen staat."

Anyambwile: "Tumwagile, doe het niet meer en als je ergens heen gaat of iets wil gaan doen, vraag het dan eerst aan je man."

Bij beide gelegenheden wordt duidelijk dat iedereen er zonder meer van uitgaat dat een vrouw haar man altijd moet gehoorzamen en niets mag ondernemen zonder zijn toestemming. Niet alleen de mannen, ook de vrouwen denken er zo over; Ndikupasya en Tumwagiles zuster zijn helemaal niet geneigd haar te helpen, zij vinden ook dat wat Tumwagile doet, fout is.

Het tweede wat opvalt is dat zodra Asumwisye over echtscheiding begint, met zich haast om hem dat uit zijn hoofd te praten. Hetzelfde gebeurde toen Suma (95) van haar man wilde scheiden, (zie pag 228)

De normale manier waarop de echtgenoot zijn gezag handhaaft, is er - soms zeer hardhandig - op los te slaan. Tegenwoordig kan een vrouw die werkelijk hard geslagen is, naar de rechtbank gaan en haar man krijgt dan een boete of een gevangenisstraf opgelegd. Het gevolg is dat iedere man die zijn vrouw slaat, van alle kanten te horen krijgt: "Sla haar niet, maar dien een klacht tegen haar in. Vrouwen zijn tegenwoordig vrij (dat wil zeggen dat ze niet meer ongestraft afgerammeld kunnen worden) en voordat je het weet, zit je in de gevangenis." Maar gewoonlijk wanneer een echte-lijke ruzie die tot een pak slaag geleid heeft, aan een celvergadering voorgelegd wordt, zegt men weliswaar tegen de man dat hij niet had mogen slaan maar tegen de vrouw dat zijn de grootste fout gemaakt heeft omdat ze haar man zo kwaad maakte dat hij haar sloeg.

Door haar huwelijk wordt een vrouw in vele opzichten opgenomen in de familie van haar man. Ze wordt door zijn familie begraven maar haar familie heeft niet alle aanspraken verloren; bij het graf moet er eerst een klein bedrag betaald worden aan haar eigen familie vóórdat het lichaam in het graf gelegd mag worden. Zou haar familie echter het lijk opeisen om het zelf te begraven, dan zou dat als echtscheiding opgevat worden.

De relaties tussen een vrouw en haar schoonfamilie worden vooral gekenmerkt door respect en afstand bewaren; een vrouw hoort haar schoonmoeder en de broers en zusters van haar echtgenoot te respecteren en te gehoorzamen; met haar schoonvader en zijn "equivalenten" dient zij elk

contact te vermijden, dat wil zeggen dat zij haar schoonvader, zijn broers, de echtgenoten van zijn zusters, zijn zusters en de broers en zustersechtgenoten van haar schoonmoeder niet groet, niet met hen spreekt en dat ze een doek over haar hoofd slaat als ze met hen samen is. Tegenwoordig wordt deze vermindering algemeen minder streng nageleefd dan vroeger; zowel bij de christenen als bij de niet-christenen geven de zusters van haar schoonvader de vrouw nu altijd een geldgeschenk voor "ukubonela", "het elkaar zien." De grootte van het bedrag is niet van belang, het gaat er alleen om dat er iets gegeven wordt; het overhandigen van de gift is de onderstreping van het feit dat datgene wat verboden was, nu geoorloofd is en ook het bewijs dat de toestemming werkelijk gegeven is. Bij de christenen verbergen de vrouwen zich nooit voor hun schoonvaders maar ze spreken alleen met hen als ze geld gekregen hebben voor "ukubonela". Gwakisa (93) bijvoorbeeld heeft Suma, de vrouw van zijn tweede zoon, Angolwisye (95), geld gegeven en zij praat met hem, maar zijn "broer" Anyambwile (79) heeft haar niets gegeven en zij groet hem niet; de vrouw van zijn oudste zoon komt niet uit een christelijke familie en haar heeft Gwakisa daarom niets gegeven en zij verbergt zich echt voor hem.

Ook de relatie van een man met zijn schoonfamilie wordt gekenmerkt door een zekere stijfheid en ongemakkelijkheid, hoewel minder extreem als in het geval van zijn vrouw. Het is goed als een man de vader van zijn verloofde regelmatig min of meer formeel gaat groeten en dat hij, als hij nog een jongeman is, hem helpt en voor hem werkt, maar een man moet beslist niet regelmatig informeel bij zijn schoonvader binnenlopen. Lamasani (11), die sinds zijn jeugd uit Rungwe district weggeweest was, placht bijna dagelijks naar zijn schoonvader te gaan tot de burens hem er over onderhielden dat Nyakyusa zoiets niet deden. Men zegt: "Als je er dagelijks in en uitloopt, dan kom je misschien een keer als hij juist ruzie met z'n vrouw heeft of als hij niet behoorlijk gekleed is en dat is schandelijk." Een man behoort zich altijd netjes te gedragen en bijvoorbeeld nooit dronken te worden in aanwezigheid van leden van zijn schoonfamilie.

Het huwelijk betekent niet het einde van de relatie tussen een vrouw en haar eigen familie; er blijft een nauwe band bestaan. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat haar familie nog een eigen rouw voor haar houdt na de begrafenis van de vrouw bij haar echtgenoot.

Een goede verstandhouding met haar eigen familie is voor elke vrouw van het grootste belang. Haar moeder en andere vrouwelijke familieleden zijn haar voornaamste helpsters bij het werk op het land; als ze langdurig ziek is, moet ze naar huis kunnen gaan om verzorgd te worden, haar familie is haar steun en toevlucht wanneer er moeilijkheden met haar man zijn en tenslotte is de medewerking van haar vader absoluut noodzakelijk als ze scheiden wil. Bovendien kan het haar leven en gezondheid en dat van haar kinderen in gevaar brengen, als zij zich de ergernis van haar familie op de hals haalt.

Polygamie

Het polygame huwelijk is het ideaal van de meeste mannen die geen lid zijn van een orthodoxe kerk. Gehuwd zijn met een groot aantal vrouwen geeft de man niet alleen de beschikking over veel arbeidskrachten, maar het geeft hem ook extra aanzien. Van Paul (17), die vier vrouwen heeft, zegt men dat hij net een chieft is. Van de gehuwde mannen in Ngamanga heeft bijna driekwart één echtgenote, bijna 20% heeft twee vrouwen, 5% heeft drie vrouwen en slechts drie hebben er vier of meer.

Met de economische situatie veranderen de idealen ten aanzien van polygamie. Vroeger onderhield iedere echtgenote zichzelf en de kinderen van het land dat haar man haar toeweest. Tegenwoordig bezitten de meeste mannen niet voldoende land voor meer dan enkele echtgenotes. Bovendien brengt het hebben van vrouwen en kinderen tegenwoordig in tegenstelling tot vroeger grote kosten met zich mee. Velen willen hun kinderen naar school sturen en van de vader wordt verwacht dat hij de kosten hiervan draagt; verder verwachten de vrouwen nu dat de echtgenoot hun kleren, zeep en dergelijke geeft. Als gevolg hiervan is het ideaal van veel jonge mannen: om met twee vrouwen gehuwd te zijn.

Binnen een polygaam huishouden voeren de vrouwen gewoonlijk elk met hun kinderen een apart huishouden, ze koken apart, hebben hun eigen land en voorraadschuren en een eigen huis of kamer (zie hoofdstuk VI).

De positie van de eerste vrouw onderscheidt zich in het dagelijkse leven niet van die van de anderen; alleen bij bijzondere gelegenheden heeft zij een aparte positie. Zij vervult dan de rol van de echtgenote zoals uit de volgende voorbeelden blijkt: bij een begrafenis wordt het

lijk opgebaard in het huis van de eerste vrouw, ook als het een kind of kleinkind van een jongere echtgenote betreft. Vrouwelijke familieleden van de man logeren, indien mogelijk, altijd in het huis van de eerste vrouw. Wanneer er een bruid gebracht wordt of wanneer familieleden van een echtgenote hun dochter komen groeten met bier en voedsel, dan worden de gaven in het huis van de eerste vrouw gebracht. Voor het overige wordt er alleen een zekere beleefdheid van de jongere vrouwen jegens de ouderen verwacht. Zo acht men het correct dat als twee vrouwen samen ergens heen gaan, de jongste de zwaarste last draagt.

Alle vrouwen hebben recht op een strikt gelijke behandeling door hun echtgenoot. Van haar kant behoort een echtgenote in vrede en vriendschap met haar co-vrouwen te leven en niet te intrigeren tussen haar man en zijn andere echtgenotes. Men is er echter van overtuigd dat een man altijd een favoriete heeft en dat er tussen co-vrouwen altijd jaloezie en een min of meer openlijke strijd heerst (zie appendix I).

ECHTSCHIEDING

Echtscheiding komt vrij veel voor, meer dan bij vele andere patrilineaire; Bantu-sprekende stammen (zie appendix II). Dit veelvuldig voorkomen van echtscheidingen ziet men algemeen als een betreurenswaardige situatie. Het feit dat ze gescheiden is, en zeker als het meer dan eens is, doet de reputatie van een vrouw geen goed; ze wordt beschouwd als iemand die het met de huwelijkstrouw kennelijk niet zo nauw neemt. Een vrouw probeert dan ook vaak te verbergen dat ze gescheiden en hertrouwd is en ze is beledigd als er toespelingen op gemaakt worden. Het is dan ook waarschijnlijk dat het werkelijke aantal echtscheidingen nog wat hoger is dan het gevonden aantal.

Tegenwoordig gaat men voor de ontbinding van een huwelijk meestal naar de rechtbank (in meer dan 95% van de gevallen). De man zowel als de vrouw kan het initiatief tot de scheiding nemen en de ander dagvaarden. Behalve op grond van een aantal klachten kunnen beiden echtscheiding aanvragen en toegewezen krijgen zonder opgaaf van redenen. Voordat men hiervan gebruik maakt, probeert men echter meestal eerst de ander schuldig verklaard te krijgen omdat het aantal koeien dat terugbetaald moet worden, en het tijdstip waarop dit gebeuren moet, mede bepaald worden door de

schuldvraag. Sinds 1964 staat het de rechter namelijk vrij de vrouw één of meer koeien toe te wijzen voor het werk dat zij voor haar man deed, en de kinderen die zij heeft gebaard. Deze koeien worden de vrouw toegewezen maar in de praktijk neemt haar vader ze in bezit. (Zie ook hoofdstuk IV-) Het is eveneens aan de rechter om te bepalen of de koeien direct teruggeëist kunnen worden of dat de echtgenoot geduld zal moeten hebben tot zijn vrouw koeien gevonden heeft.

Sala gaat scheiden

Sala, een van de dochters van Timoti (19), wil scheiden van haar huidige man, Simon, en met een ander trouwen. Sala dagvaart Simon, zelf komt ze met Timoti naar de rechtbank en zegt daar dat ze wil scheiden.

Rechter tegen Simon: "Hoor je, je vrouw wil scheiden"

Simon: "Ze is mijn vrouw en we hebben geen ruzie."

Rechter tegen Sala: "Houd je van je man?"

Sala: "Ja, heel veel."

Rechter tegen Simon: "Houd jij van je vrouw?"

Simon: "Ja, ik houd van haar."

Rechter: "Als je van hem houdt, waarom wil je dan scheiden?"

Sala: "We hebben altijd ruzie en dan slaat hij mij."

Simon: "Ja, ik heb haar geslagen maar daarvoor ben ik gestraft, laat haar afwachten of ik het weer doe."

Rechter: "Hij sloeg je niet nu maar een tijd geleden en daarvoor is hij toen gestraft. Hoe kan ik jullie nu daarom scheiden als jullie allebei zeggen van elkaar te houden?"

Sala: "Help me, want hij is werkelijk heel hardhandig."

Simon: "Ze liegt. Ik heb haar geslagen maar ik ben daarvoor gestraft."

Rechter: "Wat vind je als zij zegt dat ze wil scheiden zonder speciale reden?"

Simon: "Dan stem ik toe; dan zeg ik: "Ze houdt niet meer van me." Maar ik wil niet te schande gemaakt worden door verhalen dat ik haar zou slaan."

Rechter tegen Sala: "Als je scheiden wil, vind dan geld voor een nieuwe dagvaarding en zeg dan dat je scheiden wil zonder opgaaf van reden."

Sala en Timoti deden hun uiterste best om alsnog een scheiding uitgesproken te krijgen maar het hielp niet, Sala moest een nieuwe dagvaarding betalen. Ze had haar best gedaan om de schuldvraag in haar beslist te krijgen en zo een koe in de wacht te slepen, maar haar ijver was een beetje al te groot geweest.

Nadat de scheiding uitgesproken is, wordt de vader van de vrouw gezegd zijn dochter mee te nemen en zo gauw mogelijk de bruidskoeien terug te geven. De vader kan weigeren en zeggen dat zijn dochter de vrouw van deze

man is en dat hij van geen scheiding wil horen. Zolang hij blijft weigeren, kan zij niet scheiden of hertrouwen, alleen haar vader kan namelijk de koeien van haar nieuwe echtgenoot in ontvangst nemen en aan de vorige teruggeven, omdat hij, en niet zijzelf, partij is bij de huwelijksvereenkomst. Zo weigerde de vader van een van de vrouwen van Lazaro (24) in de rechtszaal de scheiding van zijn dochter te accepteren, vermoedelijk omdat hij er prijs opstelde de goede verhouding met Lazaro te bewaren. De rechter zei dat het hem speet, maar dat er dan geen scheiding mogelijk was en hij waarschuwde haar nieuwe echtgenoot in spé dat hij er niets mee opschoot de koeien aan Lazaro rechtstreeks te overhandigen, dat hij daarmee alleen z'n koeien zou verspelen.

Er bestaat dus de merkwaardige situatie dat de wet ouders uitdrukkelijk verbiedt hun kinderen tot een huwelijk of tot een scheiding te dwingen, maar dat wel aan de vader van een vrouw de mogelijkheid gelaten wordt een echtscheiding onmogelijk te maken en zo een nieuw huwelijk tegen te houden.

De kinderen behoren aan de vader en hij heeft het recht hun verblijfplaats te bepalen. De vrouw kan alleen een baby bij zich houden zolang zij het zelf voedt. Vaak echter blijven de kinderen veel langer bij de moeder of bij haar ouders, soms tot ze volwassen zijn. In bijna 25% van de gevallen dat er levende kinderen waren ten tijde van de echtscheiding, (Rungwe sample) gingen alle of een deel van de kinderen met de moeder mee; het betrof echter altijd babies en kleine kinderen, waarvan de meesten na een aantal jaren naar hun vader of zijn familie zullen zijn teruggekeerd. In het geval dat een kind niet naar zijn vader teruggaat maar bij zijn moeder of haar familie blijft, hoort de vader een koe te geven als dank voor het grootbrengen van zijn zoon of dochter. Vanzelfsprekend kan men er niet altijd op rekenen dat de vader dit ook werkelijk doet als hem de mogelijkheid gelaten wordt er onderuit te komen. Zo heeft Maklien, de broer van de vrouw van Ambilikile (15), een zoontje van ongeveer 11 jaar bij een vrouw van wie hij gescheiden is; vanaf zijn vroege jeugd is de jongen bij zijn moeder en haar nieuwe echtgenoot geweest. Vorig jaar is de jongen nog een poosje bij zijn vader op bezoek geweest, maar toen Maklien dit jaar weer vroeg of hij mocht komen, weigerden ze hem te laten gaan, uit vrees dat Maklien zou proberen de jongen bij zich te houden zonder een koe te geven.

Zodra een vrouw gescheiden is, verliest ze alle aanspraken op het land dat ze bij haar man gebruikte. Haar persoonlijke eigendommen kan ze meenemen; verder heeft ze recht op een deel van het gemeenschappelijk bezit dat voor gezamenlijke rekening gekocht is of dat haar familie haar bij haar huwelijk meegegeven heeft. Vaak is er heel weinig te verdelen en neemt ze behalve haar kleren alleen wat potten mee. Soms ook laat ze liever alles waar ze recht op zou kunnen laten gelden, achter dan dat ze naar haar man teruggaat om het op te eisen. Bovendien komt de scheiding meestal niet onverwacht en heeft ze van te voren al zoveel mogelijk voedselvoorraden en huishoudelijke artikelen elders ondergebracht.

Meestal is het de vrouw die het initiatief tot de scheiding neemt. (In 1966 en 1967 ruim 70% van de echtscheidingsverzoeken die bij de rechtbanken ingediend werden.) Een man weet dat hij, als hij zelf zonder goede gronden van zijn vrouw scheidt, op de teruggave van de bruidskoeien zal moeten wachten tot zij eventueel hertrouwt en dat hij zijn schoonvader niet kan dwingen de koeien eerder terug te geven. Bovendien zal de rechter zijn vrouw een groter deel van de bruidsprijs toewijzen als zij zonder geldige redenen en tegen haar wil gescheiden is. Als een man zijn vrouw beslist scheiden wil, zal hij eerder proberen haar het leven zo onaangenaam te maken dat zij het initiatief neemt.

Anyambilile probeert zijn vrouw weg te treiteren

Anyambilile (47) is sinds ongeveer een jaar met Grina, de zuster van Ambakisye (78), getrouwd; zij is zijn derde vrouw, van de beide anderen is hij gescheiden. Het is ook haar tweede huwelijk; haar eerste echtgenoot is wegens moord opgehangen en zij is van de familie gescheiden. Het is geen gelukkig huwelijk; ze hebben voortdurend ruzie, hij verwijt haar dat ze tot 's avonds laat met andere mannen blijft drinken en zij hem dat hij vriendinnetjes in huis brengt.

Op een avond komt ze thuis en vindt Anyambilile met een vriendin in bed; zij gooit met zand, hij jaagt haar de deur uit, zij klimt door het raam weer naar binnen, hij geeft haar een pak rammel en zij vlucht naar Ambakisye. De volgende dag dient zij bij de celvoorzitter een klacht in tegen Anyambilile, omdat hij haar jurk gescheurd zou hebben. Anyambilile ontkent het aanvankelijk, maar moet toegeven als zijn buurman Syonangike (48) getuigt dat hij het wel gedaan heeft. Anyambilile zegt dan dat hij Grina niet langer in huis wil hebben en dat hij wil scheiden. Het lukt de burens niet hem tot andere gedachten te brengen en er wordt afgesproken dat de voorzitter met hen naar de rechtbank zal gaan en de zaak zal uitleggen.

Ze gaan naar de rechtbank maar de rechter zegt Anyambilile dat deze ruzie geen grond voor echtscheiding is en dat hij de jurk moet laten repareren. Anyambilile is woest.

Anderhalve maand later beschuldigt Anyambilile Grina bij de voorzitter en de bureu, omdat ze stilletjes naar de dispensary was gegaan om een injectie en dit ontkend had toen hij haar ernaar gevraagd had, nadat iemand bij hem had geïnformeerd wat zijn vrouw scheelde. Grina ontkent en zegt dat Anyambilile alleen maar kwaad is, omdat hij een brief van de rechtbank gekregen heeft in verband met de jurk-zaak. Anyambilile laat daarop de kwitantie van de dispensary zien die hij in haar zak gevonden heeft, en Grina bekent dat ze naar de dispensary is geweest. Men legt haar drie shillingen boete op omdat ze gegaan is zonder haar man iets te zeggen. Anyambilile wil echter niet betaald worden; hij wil dat deze kwestie ook aan de rechter voorgelegd wordt, in de hoop dat deze het als echtscheidingsgrond zal accepteren.

Een week later gaan Anyambilile, Grina en de voorzitter inderdaad weer naar de rechtbank. Eerst vraagt de rechter of Anyambilile de jurk al heeft laten repareren en wordt kwaad als dat niet het geval blijkt. Vervolgens legt de voorzitter de nieuwe kwestie uit en zegt dat Anyambilile dit als echtscheidingsgrond beschouwd wil zien.

Rechter: "Wat voor ziekte heeft ze je gegeven?"

Anyambilile: "Geen."

Rechter: "Waarom maak je je dan kwaad?"

Anyambilile: "Omdat ze naar de dispensary gegaan is zonder toestemming te vragen."

Rechter: "Dat is geen reden. Jij zoekt manieren om van haar te scheiden, maar dit is geen geldige grond."

En tegen de voorzitter: "Waarom hebben jullie haar een boete opgelegd? Als zij hem besmet had, zou daar reden toe geweest zijn, nu niet."

Anyambilile heeft de jurk tenslotte betaald. Maar enkele maanden later bedacht hij weer iets om zijn vrouw te "vangen." Ze hadden drie blikken³ mais, Anyambilile verstopte er één en ging toen met z'n vriend Lamasani (30) naar Grina toe en zei: "Er zijn nog maar twee blikken mais over, jij hebt er één gestolen."

Zij antwoordde: "Ik weet dat jij me kwijt wil, maar die mais heb ik niet genomen."

Hij weer: "Waar is het, ik weet dat jij het gestolen hebt."

Hij en Lamasani gingen "zoeken" en "vonden" de mais tenslotte op zolder. Anyambilile zei: "Zie je wel, Lamasani, zij heeft het gestolen en hier verstopt en het blik is al half leeg, de rest heeft ze bij haar broer gebracht."

Grina begon te huilen en zei: "Ik weet best dat je het zelf verstopt hebt om mij te "vangen" en dat jij aldoor manieren zoekt om mij te scheiden."

³een blik = 4-gallon petroleumklik

De buren rieden haar aan hem wegens valse beschuldigingen aan te klagen, maar zij wilde niet en zei: "Het heeft toch geen zin; hij wil alleen maar van me af."
Twee jaar na deze gebeurtenissen zijn ze nog bij elkaar; Anyambilile heeft zich dus kennelijk in de situatie geschikt.

Een vrouw zal in de regel pas echtscheiding aanvragen als ze een nieuwe echtgenoot gevonden heeft die koeien aan de vorige kan terugbetalen, omdat ze weet dat haar vader hiertoe niet bereid of in staat is. Slechts zelden lukt het haar familie te overreden zelf de koeien aan haar man terug te geven omdat de toestand onhoudbaar is. Het komt dan ook nogal eens voor dat een vrouw haar man verlaat en jaren rondzwervt op zoek naar koeien. Als zij ze tenslotte gevonden heeft, komt ze terug om te scheiden. Soms ook geeft zij het zoeken op en komt weer bij haar man terug, die haar meestal weer accepteert; het is immers duidelijk dat ze "geen koeien vinden" kan en dat hij er dus niets mee wint door van haar te scheiden. Zo is de eerste vrouw van Obadia (62) jaren weggeweest en weer teruggekomen, evenals de vrouw van Milumbe (125).

Pyangasu's vrouw kan geen koeien vinden

Toen Pyangasu thuiskwam van het veehoeden was zijn vrouw, Luti, niet thuis. Hij vroeg bij de buren, bij haar zuster en bij zijn broer of zij wisten waar ze was. Men kon hem alleen zeggen dat ze die morgen naar het zuiden gegaan was. Hij concludeerde daaruit dat ze naar huis was gegaan. Hij besprak haar verdwijning met Ambilikile (15) en zei dat hij wist dat ze aan scheiden dacht. "Want", zei hij, "toen er bij haar thuis rouw was en ik haar na drie weken kwam terughalen, wilde ze niet meegaan; ze zei dat ze ziek was maar toen ik voorstelde naar de dokter te gaan, weigerde ze en mijn schoonvader zei me te gaan en dat mijn vrouw later zou komen; dus begreep ik dat ze plannen maakten voor een ander huwelijk."

De volgende dag ging hij met een vriend naar haar ouders maar die zeiden van niets te weten. Iemand zei hem echter dat ze zich in dat dorp verborgen hield. Hij ging nog een paar keer op zoek, zonder resultaat. Toen kreeg hij het idee dat ze wel eens naar haar eerste man terug gegaan kon zijn. Hij ging naar diens buurman en zei dat hij zijn vrouw daar gezien had en dat hij alleen zijn koeien terug wilde, als haar eerste man haar weer hebben wilde, maar dat hij haar weer naar huis moest sturen als hij geen koeien had.

De volgende morgen verscheen Luti weer met een verhaal dat ze bij een moedersbroer in Songea was geweest. Pyangasu zei dat ze loog omdat ze daar helemaal geen familie had, maar zij hield vol en hij liet het erbij. Die avond vertelde hij het aan Ambilikile en zei dat

hij het er maar bij gelaten had omdat zij zichzelf al te schande gemaakt had; ze had gedacht koeien te vinden maar er geen gekregen.

Een scheiding die wél doorgaat

Tamson (35) en zijn vrouw Greneli hebben ruzie omdat zij weigert met hem te slapen. Tamson dient een klacht in bij Jimo (33), de celvoorzitter. Zijn klacht wordt besproken in de celvergadering; men vindt dat hij gelijk heeft en men doet zijn best om Greneli over te halen. Na veel gepraat geeft ze tenslotte toe maar Tamson zegt meteen: "Hier heeft ze toegestemd om het jullie niet langer lastig te maken maar ik betwijfel of ze het meent."

De volgende dag ging Greneli naar haar "vader" Angetile Mwamasa (61) om te zeggen dat ze wilde scheiden. Angetile had er geen bezwaren tegen en gaf haar geld voor een dagvaarding. Greneli ging meteen naar de rechtbank om de dagvaarding te halen, die ze vervolgens met Jimo aan Tamson bracht. Tamson had het kennelijk helemaal niet verwacht, hij was hoogst verbaasd.

De volgende morgen gaf Tamson Greneli een shilling om bier te gaan drinken bij de vrouw van Anyambilile (47). (!) 's Avonds vertelde Greneli hem dat ze gedronken had met een zekere Jaston. Een paar dagen later hoorde Tamson van iemand dat Anyambilile bezig zou zijn te proberen Greneli over te halen met Jaston te trouwen. Hij rende meteen naar Anyambililes huis, waar hij alleen diens vrouw trof, hij raasde en tierde en bedreigde Anyambilile met hekserij. Toen Anyambilile het verhaal van zijn vrouw hoorde, ging hij meteen naar Jimo om een klacht tegen Tamson in te dienen. De celvergadering veroordeelde Tamson; men vond unaniem dat hij geen enkele reden had om tegen Anyambilile te keer te gaan, dat hij een ernstige fout gemaakt had door met hekserij te dreigen en dat hij een onnozele hals was om te proberen Greneli, die kennelijk niet meer van hem hield, met een shilling te paaien.

Een week later gaan ze naar de rechtbank voor de echtscheiding; Greneli zegt daar dat ze scheiden wil zonder opgaaf van redenen en de rechter zegt dat hij haar niet dwingen kan met Tamson getrouwd te blijven en dat ze dan maar over vier dagen terug moet komen met haar vader en de koeien. Tegen de burens heeft Greneli gezegd dat ze wil scheiden omdat al haar kinderen hier sterven en ze wil proberen of ze ergens anders meer geluk heeft.

Na de rechtszitting is Greneli niet meer naar huis gegaan maar is bij Angetile ingetrokken. Op een avond komt Tamson bij Jimo en vraagt hem mee te gaan naar Angetile om Greneli te vragen van de scheiding af te zien en terug te komen. Jimo heeft er niet veel zin in omdat hij het hoogst belachelijk vindt een vrouw die scheiden wil, nog achterna te lopen, maar Tamson houdt aan en tenslotte geeft Jimo toe. Samen gaan ze naar Angetile, Tamson blijft buiten staan en Jimo gaat naar binnen. Jimo doet zijn best maar het is te vergeefs, Angetile en Greneli zijn niet in een verzoening geïnteresseerd; ze hebben trouwens een heleboel op Tamson aan te merken.

De volgende dag drinkt Tamson met zijn celgenoten en iedereen praat er over hoe belachelijk hij zich maakt door een vrouw, die niets meer van hem weten wil, achterna te lopen. Tamson wordt kwaad;

hij loopt weg en laat Greneli door een buurvrouw halen; hij maakt een hevige scène en verwijt haar dat iedereen hem uitlacht door haar schuld; Greneli is niet onder de indruk en zegt dat het zijn eigen schuld is dat hij uitgelachen wordt.

Jaston brengt de koeien bij Angetile en op de afgesproken dag gaan Angetile en Greneli met de koeien naar de rechtbank en worden ze aan Tamson overgedragen. Greneli krijgt niets omdat ze zonder opgaaf van redenen gescheiden is. Een paar dagen later gaat ze naar Jaston; ze neemt alleen wat potten mee.

Veertien dagen later gaat Tamson naar haar toe om de baby, die ze meegenomen heeft, op te eisen; Greneli weigert het kind af te geven. Tamson gaat daarop naar de rechtbank, waar hem gezegd wordt met Greneli terug te komen. De volgende dag komt Angetile met Greneli, ze hadden al besloten zich niet te verzetten tegen het afstaan van de baby. Tamson neemt het kind mee en brengt het bij zijn moeder die er voor zorgt tot het een paar weken later sterft.

Tamson heeft binnen een maand een nieuwe vrouw.

Een aparte categorie scheidingen wordt gevormd door de scheidingen ten gevolge van de bekering van de man tot het christendom. Enkele in Afrika zelf ontstane sekten staan het polygame huwelijk toe, alle andere kerkgenootschappen eisen dat hun leden monogaam gehuwd zijn. Voordat een man gedoopt en in de gemeente opgenomen kan worden, moet hij al zijn echtgenotes op één na naar huis zenden. Ze mogen niet op zijn erf blijven wonen of zijn grond gebruiken. Als een weggezonden vrouw hertrouwt, krijgt haar vroegere man zijn koeien terug; hij kan echter geen koeien van zijn schoonvader eisen als zij niet hertrouwen wil. Het huwelijk is niettemin werkelijk ontbonden, ook al zijn de koeien niet teruggegeven; dit blijkt duidelijk uit het feit dat deze vrouwen door hun eigen familie begraven worden in plaats van door hun man of zijn familie, zoals wel altijd gebeurd met vrouwen die alleen maar gescheiden van hun man leven.

Tenslotte komt het ook voor dat een echtpaar min of meer permanent gescheiden leeft zonder dat het huwelijk ontbonden is. De groep vrouwen die zo leeft, omvat in de eerste plaats een aantal oudere vrouwen die ziek geworden en door hun eigen familie naar huis gehaald zijn en daar ook na hun genezing blijven, vaak zijn dit vrouwen wier eerste echtgenoot overleden is en die door diens erfgenaam verwaarloosd worden; in de tweede plaats oudere vrouwen van een polygamist die een groot deel van de tijd bij hun zoons wonen, en tenslotte de vrouwen van arbeidsmigranten die in Zambia moeilijkheden met hun man kregen en naar huis gestuurd of gegaan zijn. Deze arbeiders zijn wel in staat een nieuwe vrouw te nemen ook

zonder dat ze bruidskoeien van de vorige teruggekregen hebben en hun vrouwen blijven vaak jaren thuis voordat het huwelijk eindelijk ontbonden wordt of voordat zij toch weer naar hun man teruggaan.

Oorzaken van de hoge echtscheidingsratio

In het nu volgende deel zal nagegaan worden welke samenhang er bestaat tussen de verwantschapsstructuur, het huwelijk, de wijdere sociaal-economische situatie en de hoge echtscheidingsratio bij de Nyakyusa en welke elementen in verband gebracht kunnen worden met het vrijwel niet voorkomen van echtscheiding onder de leden van de lutherse kerk en andere orthodox christelijke groeperingen.

De echtscheidingsratio in een bepaalde maatschappij kan beschouwd worden als de resultante van de centripetale en de centrifugale⁴ krachten die in die maatschappij op alle huwelijken in werken. Centrifugale krachten worden uitgeoefend door die elementen in de sociale structuur die tot spanningen binnen een huwelijk leiden en die echtscheiding aantrekkelijk maken of die de werking van centripetale krachten afzwakken; centripetale krachten gaan uit van die instellingen die op de een of andere wijze hindernissen opwerpen voor de man of de vrouw die scheiden wil.

Bij elke echtscheiding kunnen strikt persoonlijke eigenaardigheden een rol spelen. Deze eigenaardigheden kunnen echter niet gebruikt worden als een verklaring van verschillen in echtscheidingsratio tussen maatschappijen en of tussen groepen binnen één maatschappij. We zullen ze daarom hier buiten beschouwing laten.

Spanningen in het huwelijk; centrifugale krachten

In de meeste gevallen kennen de jongeman en het meisje elkaar slechts zeer oppervlakkig op het moment dat zij in het huwelijk treden. Bovendien trouwt het meisje vaak niet met de jongen met wie ze eigenlijk zou willen trouwen, omdat hij te jong is en nog niet genoeg koeien heeft, maar met

⁴Deze termen zijn ontleend aan: Marriage Instability among the Kpelle; J.L. Gibbs; American Anthropologist vol 65, no. 3.

een oudere man die de bruidsprijs wél kan betalen. Ook mannen en vrouwen die hertrouwen, hebben vaak zo'n haast iemand te vinden dat ze de eerste de beste nemen. Het feit dat er bij de aanvang van het huwelijk meestal niet of nauwelijks sprake is van een band tussen de echtelieden is des te belangrijker, omdat het jonge paar vanaf het begin volledig op eigen benen moet staan en het nooit opgenomen wordt in het huishouden van de ouders, zoals in veel andere afrikaanse maatschappijen wél het geval is. Wanneer, zoals dan meestal gebeurt, de bruid opgenomen wordt in het huishouden van haar schoonouders en werkt onder leiding van haar schoonmoeder, dan maakt zij persoonlijk vaak een moeilijke periode door, maar ze heeft in de regel geen andere keus dan zich te schikken en aan te passen en het huwelijk en het huishouden waar het paar deel van uitmaakt, blijven in stand. Het paar staat voortdurend onder de sociale controle van een groep naaste verwanten, die er belang bij hebben dat het huwelijk in stand blijft, al was het maar omdat persoonswisselingen binnen zo'n kleine kring van samenlevende mensen als onaangenaam ervaren wordt. Bij de Nyakyusa wonen de jonggehuwden altijd apart, vormen een zelfstandig huishouden en moeten maar zien dat ze van oudere vrienden leren hoe echtelieden met elkaar horen om te gaan. De spanningen die de aanpassing aan de nieuwe situatie onvermijdelijk met zich meebrengt, kunnen zo heel makkelijk uitgroeien tot redenen tot echtscheiding; veel huwelijken worden dan ook al na korte tijd weer ontbonden.

Tabel 11 Echtscheidingen per 100 huwelijken naar huwelijksduur in Rungwe district

Huwelijksduur	Perc. gescheiden	Huwelijksduur	Perc. gescheiden
1	11.3	19	42.6
3	21.5	24	45.0
5	24.5	29	47.0
7	29.1	34	48.6
9	32.3	39	49.7
14	38,7	50	49.7

Bron: P.M. van Hekken, K. de Jonge, 1970.

Een andere bron van moeilijkheden binnen het huwelijk is de discrepantie tussen normen en verwachtingen met betrekking tot de echtelijke trouw, nog afgezien van het feitelijke gedrag. Er bestaan geen gesanctioneerde of getolereerde vormen van buitenechtelijke relaties, maar overspel is een algemeen voorkomend verschijnsel en men is er algemeen van overtuigd dat eigenlijk geen man of vrouw te vertrouwen is. Echter slechts zelden scheidt een man van zijn vrouw op grond van herhaald overspel alleen; in de regel laat hij zich overtuigen dat scheiding geen zin heeft omdat andere vrouwen niets beter zijn. Maar het gevolg is wel veel eindeloze ruzies, beschuldigingen en wantrouwen.

In een polygyn of potentieel polygyn huwelijk kan de vrouw per definitie geen huwelijkstrouw van haar man verlangen; wat niet wegneemt dat de vrouwen vaak zeer gebeten zijn op de vriendinnetjes van hun man en er de grootste ruzies over ontstaan. Als een vrouw zich alleen maar beklaagt over het feit dat haar man een vriendinnetje heeft, dan staat ze zwak en dan zal ze ook eerder de andere vrouw aanvallen dan haar man, zoals Rose, de vrouw van Paul (17), die eens een vriendinnetje dat Paul mee naar huisgenomen had, letterlijk met haar hebben en houden van het erf smeed. Ze staat daarentegen wel sterk, als zij er zich over beklaagt dat haar man dingen die hun gemeenschappelijke eigendom zijn, aan zijn vriendinnetjes geeft (zie pag 401).

Het blijkt dat in een polygaam huwelijk de kans op echtscheiding groter is dan in een monogaam huwelijk; in Rungwe district zijn 47% van de huwelijken polygaam en 53% monogaam, terwijl 61% van de echtscheidingen plaatsvinden in de polygame en maar 39% in de monogame huwelijken. Polygame huwelijken zijn dan ook onderhevig aan extra centrifugale krachten. De vrouwen in een polygaam huishouden zijn slechts bij uitzondering verwanten die elkaar van jongsaf kennen. Allen hebben, ongeacht hun leeftijd en de duur van hun huwelijk, een gelijke positie, zodat de enige mogelijkheid om hun positie en die van hun kinderen te verbeteren, ligt in het verwerven van de gunsten van de echtgenoot en zijn (tijdelijke) favoriete te worden. In dergelijke situatie is het ontstaan van onderlinge jaloezie en strijd haast onvermijdelijk (zie appendix Paul en zijn vrouwen). De spanningen die hierdoor ontstaan, worden nog vergroot doordat elke vrouw haar jaloezie zoveel mogelijk moet verbergen om haar kansen om de favoriet te worden (of te blijven) niet in gevaar te brengen. Aangezien

een vrouw nooit het vooruitzicht heeft, hoelang ze ook getrouwd is, de leiding over de jongere vrouwen te krijgen en zo aanzien en gezag te winnen, verliest ze in dit opzicht niets als ze haar man verlaat en een ander trouwt, als de spanningen haar te veel worden.

Een ander mogelijke oorzaak voor de hogere echtscheidingsfrequentie in polygame huwelijken kan gelegen zijn in het toenemende leeftijdsverschil tussen man en vrouw bij tweede en volgende huwelijken; het verschil kan makkelijk 20, 30 of meer jaren zijn en onder deze omstandigheden zijn de kansen op succes voor jeugdiger minnaars groter.

Ook het feit dat een polygamist niet afhankelijk is van de diensten van één vrouw en daarom ten aanzien van elk van zijn vrouwen afzonderlijk makkelijker tot echtscheiding zal besluiten dan wanneer hij met haar alleen getrouwd zou zijn, vergroot de kans op scheiding in een polygaam huwelijk.

Tenslotte zijn er enkele factoren die er toe leiden dat het nogal eens voorkomt dat een vrouw wil scheiden om met een bepaalde andere man te kunnen trouwen. Ten eerste heeft de jeugdvriend waarmee het meisje niet kon trouwen omdat hij nog geen koeien had, enkele jaren later die koeien vaak wel. Ten tweede maken rijke mannen er nogal eens een gewoonte van vrouwen van anderen over te halen te scheiden en met hen te trouwen door die vrouwen en hun vaders grote geschenken te geven; zo heeft, naar men zegt, Lazaro (24) de meesten van zijn vrouwen getrouwd.

Invloed van de familie: centripetaal en centrifugaal

Om een aantal redenen zijn de beide families vaak niet bijzonder geïnteresseerd in het in stand blijven van een bepaald huwelijk en zijn dan ook niet erg geneigd hun invloed te gebruiken om het in stand te houden. In de meeste gevallen hebben de jongelui zelf hun partner gevonden. De ouders hebben de verbintenis niet tot stand gebracht als bezegeling van de vriendschap tussen de families of als zet in een politiek spel. In de tweede plaats is er weinig kans dat er nauwe banden ontstaan tussen de families en de schoonzoon of -dochter persoonlijk. Het meisje wordt tegenwoordig nooit meer opgevoed in het huishouden van haar verloofde of zijn ouders; ook in het geval dat zij jong verloofd is, blijft ze thuis tot het moment van het huwelijk.

De vader van de vrouw heeft weliswaar een hoge bruidsprijs voor haar ontvangen, die geretourneerd moet worden bij echtscheiding, zodat hij en zijn broers er in eerste instantie belang bij hebben dat het huwelijk in stand blijft. Maar als blijkt dat zij een nieuwe echtgenoot gevonden heeft die bereid en in staat is de bruidsprijs te betalen, dan hebben zij wat dit betreft geen redenen meer om tegen de scheiding te zijn en geven zij hun verzet in de regel snel op. Er blijven nog wel enkele negatieve aspecten kleven aan de echtscheiding van een dochter: een echtscheiding van een vrouwelijk familielid doet de naam van de familie nooit goed; haar vader zal enkele malen voor het gerecht moeten verschijnen voordat alles geregeld is en het blijft de vraag of de nieuwe schoonzoon de hele bruidsprijs ineens zal kunnen betalen, maar hier staat tegenover dat zij misschien een of meer koeien toegewezen zal krijgen.

Als de bruidsprijs volledig betaald is, heeft de familie van de vrouw er dus een zeker belang bij dat het huwelijk in stand blijft. Maar is de bruidsprijs nog niet volledig betaald, wat nog al eens voorkomt, dan hebben ze juist belang bij een echtscheiding en een nieuw huwelijk, zodra er een kandidaat verschijnt die wel de hele prijs betalen kan.

Afhankelijk van de omstandigheden is echtscheiding soms in het voor- en soms in het nadeel van de familie van de vrouw; de belangen van de familie van de man zijn nooit op een dergelijke wijze bij het al dan niet voortbestaan van een huwelijk betrokken. Laten zij hun invloed gelden, zoals in het geval van Ndoosi (zie onder), dan is dat om toevallige en persoonlijke redenen.

Haar familie dringt, vergeefs, aan op echtscheiding

De jongste zuster van Ambilikile (15) is Anasi. Haar man is ongeveer een jaar geleden overleden; zijn beide andere vrouwen waren kinderloos, zodat haar zoon Hamedi zijn erfgenaam is. Het wordt zo langzamerhand tijd dat Hamedi de erfenis formeel aanvaardt; hiervoor is het echter nodig dat hij getrouwd is of in elk geval een verloofde heeft die de rol van echtgenote kan vervullen, en nu wil het ongeluk dat hij nog niet verloofd is, dat er geen enkele koe is en dat zijn beide zusjes al getrouwd zijn. De echtgenoot van een van hen heeft echter nog maar vijf koeien betaald en een zesde heeft hij niet; daarom hebben de zusters van de overledene hun best gedaan het meisje over te halen te scheiden en te hertrouwen met iemand die wel zes koeien zou kunnen betalen, zodat haar broer die ene extra koe zou kunnen

gebruiken om zich te verloven. Ze weigerde echter omdat ze van haar man houdt.

Nu kwam Anasi ten einde raad bij Ambilikile om hulp; ze besprak het probleem met Tunsibilege, zijn vrouw, en vroeg haar Ambilikile op een geschikt ogenblik om een koe te vragen. Tunsibilege beloofde het te zullen doen maar zei er meteen bij dat ze er niet veel heil in zag: "Je weet hoe Ambilikile over je man dacht, hij is niet eens naar de begrafenis gegaan en Hamedi is hier nooit geweest om Ambilikile te helpen."

(Tunsibilege bedoelt hiermee dat, als Hamedi altijd ijverig gewerkt had voor Ambilikile, deze zou kunnen denken: Hamedi is net een zoon, laat ik hem nu helpen te trouwen.)

's Avonds vertelde Tunsibilege wat Anasi gevraagd had. Ambilikile werd kwaad en zei dat hij er niet over dacht Anasi een koe te geven, dat hij haar al zo dikwijls gezegd had niet bij hem te komen met kwesties die haar man betroffen. Ambilikile werd zo kwaad omdat hij ernstige onenigheid had gehad met Anasi's man. Deze had namelijk altijd geweigerd de koeien die hij nog schuldig was voor Anasi te betalen, terwijl hij de koeien die hij voor haar dochters kreeg gebruikte om zijn andere vrouwen af te betalen. Bovendien had hij Anasi altijd slecht behandeld en verwaarloosd. Ambilikile had dan ook zijn best gedaan Anasi over te halen van hem te scheiden, maar zij had altijd geweigerd omdat zij bij de kinderen wilde blijven.

De echtgenoot van de oudste zuster, Efelina, is enkele jaren geleden gestorven; een van zijn broers heeft geërfd. Deze erfgenaam verwaarloost Efelina; elke keer als ze ziek is, zegt hij Ambilikile dat hij haar maar moet meenemen en haar verzorgen. Na de derde keer zei Ambilikile tegen Efelina dat ze niet weer naar die man moest teruggaan omdat hij duidelijk niet van haar hield. In eerste instantie luisterde zij naar hem en bleef. Toen haar zoon echter stierf en bij haar man begraven werd, kwam ze na de begrafenis niet weer naar Ambilikile terug.

Na een half jaar kwam ze bij Ambilikile om te vragen of hij haar alsjeblieft helpen wilde bier en rijst "te vinden" voor een feestmaal voor de buurt, want nu ze teruggekomen was zonder voedsel voor de buurt, zou ze zeker sterven door hun gepraat. Aanvankelijk weigerde Ambilikile alle hulp omdat ze zo eigenwijs geweest was toch weer naar haar man terug te gaan; hij zei: "Als je jonger was, zou ik je een pak slaag geven. Wees niet bang om te sterven, je hebt het toch zelf gewild. Ik zei je na de begrafenis hier terug te komen maar jij wilde daar blijven. Toen je man stierf, heb ik je meteen gezegd de erfgenaam te weigeren, want ik wist hoe hij was, maar jij aanvaardde hem toch. Zorg nu zelf maar voor alles, het is je verdiende straf." Tenslotte lukte het Tunsibilege om hem te kalmeren en hij beloofde Efelina millet te geven om bier te maken maar verder niets.

Zijn familie eist echtscheiding, met succes

Ndoosi, de zuster van de vrouw van Ambilikile (15), is voor de tweede maal gescheiden. De eerste keer had zij haar man verlaten omdat hij

haar mishandelde en verwaarloosde; deze tweede echtscheiding is het werk van zijn familie.

De vader van Ndoosi is al jaren geleden overleden; haar broer Maklien erfde. Deze broer heeft door toedoen van de vader van haar laatste echtgenoot zijn land verloren. Nu is deze vader overleden en, begrijpelijk, weigerde Maklien naar de begrafenis te komen en laat staan een koe te brengen; de vaders van de beide andere vrouwen van Mwanjalu, Ndoosi's echtgenoot, brachten wel koeien. Mwanjalu maakte Ndoosi hevige verwijten: "Je hebt blijkbaar geen familie, je bent net een bastaard. Je kunt maar beter scheiden want met zo iemand kan ik niet leven. De vaders van mijn andere vrouwen hebben wel koeien gebracht, waarom de jouwe dan niet tenminste één?" Ndoosi wilde echter niet scheiden en stemde er zelfs in toe met Maklien te breken. Maar terwijl de rouw nog aan de gang is, komt het tot een breuk.

Op een middag zit Mwanjalu te drinken met een stel vrienden en Ndoosi komt meer warm water brengen om bij het bier te doen. Hij forceert weer een ruzie; hij zegt onder andere "van sommige mensen begraven ze eerst de tenen." Ndoosi's vader is namelijk aan een teenwond overleden en het is hoogst beledigend op zulke zaken toespreken te maken. Ndoosi weigert dan te blijven drinken en gaat naar de vrouwen terug. De vrouwen, hoofdzakelijk familieleden van de overledene, zijn ook niet vriendelijk en zeggen: "Hé, waarom ben jij zo vlug weer terug, anders zien we je ook nooit voordat het bier op is." Ndoosi zei dat Mwanjalu haar beledigd had en dat hij over de teen van haar vader gesproken had; ze voegde er, natuurlijk ook kwaad, aan toe: "Het geeft niet waardoor iemand sterft; sommigen sterven door ziekte in hun tenen, anderen door ziekte in hun hoofd of hun buik." De vrouwen waren hoogst beledigd door deze uitspraak; de moeder van Mwanjalu is namelijk gestorven met een gat in haar gezicht en de overledene was aan zijn ingewanden geopereerd. Ze gingen direct naar de erfgenaam, een jongere broer van de overledene, en vertelden hem dat Ndoosi de familie vreselijk beledigd had, waarbij ze de zaken nog eens flink overdreven. De volgende morgen riep hij Mwanjalu bij zich en zei hem van Ndoosi te scheiden; Mwanjalu begon met te weigeren maar hij gaf toe, toen zijn "vader" hem met hekserij bedreigde.

Tijdens de rechtszitting zei Mwanjalu dat hij scheiden wilde omdat Ndoosi hem uitgeschoolden zou hebben toen hij die middag zat te drinken met zijn vrienden. Ndoosi ontkende echter pertinent geschoolden te hebben en zei dat ze wilde dat degenen die erbij aanwezig geweest waren, zouden komen getuigen. De rechter vroeg haar wat ze zou doen als de getuigen zouden weigeren om te komen. Ndoosi zei dat zij dan zou zeggen dat zij verloren had; dat wil zeggen toegeven dat zij wel geschoolden had. Ndoosi had er kennelijk wel vertrouwen in dat ze getuigen zou kunnen vinden, maar toen ze bij de man kwam in wiens huis er gedronken was die dag, en hem vroeg te komen getuigen, weigerde hij en zei: "Jij bent een vrouw en je hebt ruzie met je man, als wij nu komen getuigen dan zal hij zeggen mijn vrienden hebben me geslagen." Dus bij de volgende zitting moest Ndoosi toegeven dat ze geen getuigen had kunnen vinden en Mwanjalu kreeg de scheiding toegewezen.

Verdere centripetale en centrifugale krachten

Voor een man is een echtgenote praktisch onmisbaar en een vrijgezel wordt algemeen als een beklagenswaardig wezen beschouwd. De overweging van deze feiten zal ongetwijfeld mannen van een lichtvaardige scheiding afhouden, maar door een aantal verder omstandigheden worden de nadelige gevolgen van een echtscheiding voor de man echter weer sterk beperkt: ten eerste is een polygamist niet afhankelijk van elk van zijn vrouwen afzonderlijk en ruim 25% van de mannen is polygaam gehuwd. Ten tweede is het heel makkelijk voor een man met koeien om een nieuwe echtgenote te vinden, omdat bij de bestaande hoogte van de bruidsprijs het aanbod van vrouwen het aantal beschikbare koeien overtreft. Een man heeft na een scheiding bijna altijd snel zijn koeien terug, omdat een vrouw meestal pas zal scheiden als ze de koeien "gevonden" heeft om haar man te betalen. Als een man langere tijd zonder vrouw leeft, blijkt dan ook bijna altijd dat hij niet gescheiden is maar dat zijn vrouw weggelopen is "op zoek naar koeien." Bij deze praktische zaken komt nog het feit dat, zoals we gezien hebben in het geval van Tamson, een man zich hoogst belachelijk maakt als hij zich tegen een scheiding verzet, wanneer zijn vrouw van hem weg wil.

Voor vele vrouwen is de hoge bruidsprijs echter wél een rem omdat het vaak moeilijk is een volgende echtgenoot te vinden die in staat is de bruidsprijs terug te betalen. Een andere omstandigheid die een aantal vrouwen van echtscheiding terughoudt, is het feit dat de kinderen altijd aan de man en zijn familie behoren en alleen in zijn familie erfrechten hebben. Een vrouw heeft slechts het recht een kind bij zich te houden zolang ze het zoogt. Het "bij de kinderen blijven" wordt dan ook veel als argument gebruikt om een vrouw over te halen niet bij haar man weg te gaan. Sommige vrouwen die weigeren te scheiden ondanks bijvoorbeeld slechte behandeling door hun man of aandringen van hun eigen familie, zeggen dat ze bij hun kinderen willen blijven en daarom niet willen scheiden. Ook hier zijn er echter een aantal verdere omstandigheden die het effect van deze centripetale kracht beperken en waardoor het minder vreemd is dan het op het eerste gezicht lijkt, dat er bij bijna de helft van de ontbonden huwelijken levende kinderen waren ten tijde van de scheiding. Ten eerste laten de vaders de kinderen vaak, ook nadat ze gespeend zijn en zij dus het recht hebben ze op te eisen, bij hun moeders

of bij haar familie. Bovendien hebben de kinderen al jong een grote mate van vrijheid in het bepalen van hun verblijfplaats zodat ze makkelijk voor langere tijd naar hun moeder toe kunnen gaan, ook al wonen ze officieel bij hun vader. Een verdere verklaring ligt in de verhouding tussen ouders en volwassen kinderen: zowel zoons als dochters verlaten bij hun huwelijk altijd het ouderlijk huis en werken van dat moment af op hun eigen bedrijf. Het is niet de gewoonte dat zoons de zorg voor hun moeder van hun vader overnemen; de echtgenoot is altijd degene die voor een vrouw moet zorgen, dat wil zeggen een huis voor haar moet bouwen, haar land moet bewerken en haar eventueel geld geven. Dochters verlaten het ouderlijk huishouden meestal al als ze 15 à 16 jaar zijn en de bruidsprijs gaat naar haar vader en niet naar haar moeder. Bovendien blijft een vrouw, ook na een scheiding, altijd volledig erkend als de moeder van de kinderen die ze achtergelaten heeft, zoals blijkt uit het feit dat er ook bij haar vroegere echtgenoot een rouw voor haar gehouden wordt bij haar overlijden, als daar kinderen van haar zijn. Het gevolg van dit alles is dat een vrouw betrekkelijk weinig "verliest" als ze haar kinderen bij hun vader moet achterlaten. Tenslotte kan de band tussen een gescheiden vrouw en haar kinderen juist weer de oorzaak zijn van een volgende scheiding; het komt namelijk nog al eens voor dat een vrouw van haar tweede man scheidt en naar haar eerste man teruggaat vanwege de kinderen.

Het geval van de lutheranen

Er bestaat een groot verschil tussen de echtscheidingsfrequentie van de leden van de lutherse kerk en van de overige bevolking van Ngamanga. De echtscheidingsratio⁵ voor de lutheranen is 30 (N = 48) en voor de overige bevolking van Ngamanga 63.2 (N= 294.)

In andere gebieden van Rungwe district blijkt er ook een groot verschil in echtscheidingsfrequentie te bestaan tussen de orthodoxe christenen en de overige bevolking.

⁵Ratio = $\frac{\text{aantal huwelijken geëindigd in scheiding}}{\text{alle huwelijken beëindigd door dood of scheiding}} \times 100$

De andere waarden, normen en gewoonten van de christenen vormen ongetwijfeld een gedeeltelijke verklaring van het verschil; de verdere verklaring moet waarschijnlijk gezocht worden in de combinatie van de kerkelijke voorschriften met betrekking tot het huwelijk en de regels voor echtscheiding die door alle Nyakyusa, ongeacht hun geloof, in acht genomen moeten worden. Polygamie komt bij de orthodoxe christenen niet voor en daarmee zijn ook de spanningen en fricties afwezig die maken dat echtscheiding veel vaker in polygame dan in monogame huwelijken voorkomt. De kerk houdt zich actief met het huwelijk en het huwelijksleven van haar leden bezig en doet haar best om, hoewel echtscheiding op zich niet verboden is, de echtelieden zoonodig te verzoenen en echtscheidingen te voorkomen. Bovendien legt de kerk een sterke nadruk op het bijzondere karakter van de huwelijksverbintenis: ze eist dat het huwelijk kerkelijk ingezegend wordt en benadrukt veel meer dan de niet-christelijke Nyakyusa cultuur de persoonlijke band tussen man en vrouw, ze leert met nadruk dat echtgenoten elkaar moeten helpen en bijstaan, zowel in geestelijke zaken als in het dagelijks leven. Over het algemeen maken christelijke echtparen dan ook de indruk een hechtere eenheid te vormen dan de niet-christelijke.

Al deze factoren bij elkaar verklaren echter nog niet het vrijwel niet vóórkomen van echtscheiding onder de lutheranen. De verklaring hiervoor ligt waarschijnlijk in het verbod van het polygame huwelijk door de kerk. De kerk verbiedt het polygame huwelijk, dat wil zeggen dat een man geen tweede vrouw mag trouwen, dat een vrouw niet als een tweede vrouw een huwelijk kan aangaan, ook niet met een niet-christen en dat ouders hun dochter niet als tweede vrouw mogen uithuwelijken. Bovendien eist de kerk dat het huwelijk ingezegend wordt en dat betekent dat beide partijen christen moeten zijn, anders kan het niet. Dit zijn de regels waaraan iedereen die volwaardig lid van de kerk wil blijven en zijn goede naam in de gemeente niet wil verliezen, zich heeft te houden. De christenen betalen echter net als de overige Nyakyusa een bruidsprijs van minstens zes koeien, die bij een echtscheiding geretourneerd moet worden, en ook voor hen geldt dat, hoewel de vader van de vrouw formeel verantwoordelijk is voor het terugbetalen, in de praktijk de vrouw zelf de koeien moet verschaffen door een nieuw huwelijk aan te gaan. Het is dit nieuwe huwelijk dat voor een christin vrijwel onmogelijk gemaakt wordt door het verbod op polygamie, want, zoals we gezien hebben, zijn gescheiden vrouwen in de

meeste gevallen aangewezen op een polygaam huwelijk als ze willen hertrouwen. De eis dat ook haar volgende echtgenoot christen moet zijn beperkt haar mogelijkheden dan nog eens extra. Als een vrouw uit een niet-christelijke familie komt, kan ze de gewenste echtscheiding krijgen door haar kerklidmaatschap op te geven voor een niet-christelijk huwelijk. Komt ze echter uit een christelijke familie dan zal die druk op haar uitoefenen om dat niet te doen en van de scheiding af te zien, omdat zij door de gemeente en de kerkeraad verantwoordelijk gehouden worden voor de huwelijken van hun dochter. Ik ken maar twee lutherse vrouwen die gescheiden zijn: de dochter van Ndolilwe (49), die getrouwd geweest is met Syonangike (48), en de tweede vrouw van Obadia (62); in beide gevallen was de familie van de vrouw ervan overtuigd dat de situatie voor haar onhoudbaar was geworden en waren zij bereid, en in staat, zelf de koeien terug te betalen.

Het feit dat het bijzonder moeilijk is voor een christin om te hertrouwen, maakt het ook voor haar man moeilijk om van haar te scheiden omdat hij, tenzij hij rijk is, pas kan hertrouwen wanneer hij de koeien die hij voor haar gegeven heeft, teruggekregen heeft.

Wanneer lutheranen gescheiden zijn, blijkt dan ook dat of haar familie zelf de koeien terugbetaald heeft of dat het gaat om personen die tijdelijk of voorgoed van de kerk vervreemd zijn, maar zich nog wel lutheraan noemen.

Uit de vergelijking van de echtscheidingsfrequentie bij de leden van de orthodoxe kerken en overige Nyakyusa blijkt dat het weinig zin heeft te spreken van het centripetale of centrifugale effect van een bepaald element van de sociale structuur, los van het totaal: de hoge bruidsprijs heeft bij de kerklidmaten een sterk centripetaal effect omdat verdere elementen van sociale structuur het terugbetalen buitengewoon moeilijk maken, terwijl het remmende effect bij de rest van de bevolking gering blijkt te zijn omdat het voor de meeste vrouwen niet moeilijk is de benodigde koeien te verschaffen door een volgend huwelijk te sluiten.

APPENDIX IHet huishouden van Paul Mwambila (17) in de ten-house-cell van Ambilikile

Het nu volgende bestaat voornamelijk uit het relaas van een groot aantal conflicten binnen Pauls huishouden. Er wordt zo'n groot aantal besproken omdat zo het beste duidelijk wordt dat wanneer een bepaald probleem uit de weg geruimd is de onderliggende oorzaken, namelijk de jaloezie tussen de echtgenotes en het volkomen gebrek aan vertrouwen tussen man en vrouw, blijven bestaan, met als gevolg dat de eerst volgende kleinigheid weer tot een rel leidt. Bij Paul komen meer conflicten voor dan bij de meeste anderen. Ten eerste is dit het enige huishouden in Ngamanga met zoveel, eerst drie en later vier, jonge vrouwen, bovendien is Paul als gerechtsbode veel van huis, zodat de mogelijkheid dat hij bedrogen wordt inderdaad vrij groot is. Ten tweede is Paul abnormaal wantrouwend, meer dan andere mannen. Misschien heeft het te maken met feit dat hij een kleine, lelijke man is en waarschijnlijk met het feit dat zijn vader zijn zoons opstootte dat hun vrouwen hoeren zijn. Paul heeft zijn vrouwen verboden bier te maken voor verkoop omdat ze hierdoor in contact komen met andere mannen. Als hij afdrukken van fietsbanden of schoenen op zijn erf vindt, vraagt hij de kleine kinderen wie er geweest is, wat zijn vrouwen gezegd en gedaan hebben.

De bewoners van het erf.

Op het erf wonen Paul met z'n vrouwen en hun kinderen en twee inwonende familieleden.

Paul	42 jr.	- hoofd van het huishouden
Rose	32 jr.	- vrouw
Amon	17 jr.	- zoon
Veronica	13 jr.	- dochter
Peter	10 jr.	- zoon
Michael	8 jr.	- zoon
Justine	18 jr.	- vrouw
Emanuel	3 jr.	- zoon
Obasi	$\frac{1}{2}$ jr.	- zoon

Esita	22 jr.	- vrouw	
Mary	1 jr.	- dochter	
Enifa	21 jr.	- vrouw	
Tabu	2 jr.	- vrouwsdochter	
Asala	?	vadershalfbroerszoon	Zij wonen bij Paul omdat
Elisabeth	32 jr.	vadershalfbroerszoon- vrouw	hun eigen huis door vijanden in brand gestoken is. Ze wonen bij Rose.

Rose is Pauls eerste vrouw, Justine de tweede en Esita de derde. Esita was de "lieveling" tot Paul in de tweede helft van 1968 Enifa trouwde. Het is dan ook vooral Esita die daarna voortdurend in conflict raakt met Paul. Paul komt uit Tukuju, hij is met Rose naar Ngamanga gekomen. Justine heeft hij hier gehuwd, ze is de dochter van zijn buurvrouw Leines (22) en de dochtersdochter van Sultani (6). Esita was een gescheiden vrouw; haar kind uit haar eerste huwelijk is bij haar vroegere schoonouders. Enifa is gescheiden om met Paul te trouwen, zij heeft de baby uit haar eerste huwelijk bij zich.

Paul en zijn vrouwen hebben ieder een aparte rijstakker. Elke vrouw bewaart zelf de rijst van haar eigen akker en kan er mee doen wat ze wil. De rijst van Pauls akker is voor gezamenlijke consumptie. Paul heeft ingesteld dat de vrouwen om de beurt voor het hele huishouden koken en degene die de beurt heeft, kan een bepaalde hoeveelheid rijst uit zijn voorraad nemen, als Paul haar zegt rijst te koken.

November 1967

Esita ging naar haar ouders en bleef langer weg dan afgesproken omdat de baby ziek werd. Paul werd kwaad en zei Amon de fiets te pakken en haar te gaan halen. Amon weigerde omdat het te ver was en hij al moe was.

Paul: "Goed, ga dan maar bamboe kappen."

Amon: "Neen, het is zondag en dan mogen we niet werken."

Paul: "Hé, wie heeft dat gezegd, want ik zie je altijd van alles doen op zondag." Amon: "De padre heeft het gezegd." (Rose en haar kinderen zijn katholiek.) Paul zei niets meer en stuurde Rafael, zijn zusterszoon, die bij hem logeerde.

Toen de school weer begon, werd Amon naar huis gestuurd om schoolgeld. Paul: "Vraag me niet altijd om geld, jij weigert toch ook te doen wat ik jou vraag." Amon vroeg vergeving en beloofde beterschap. Tenslotte gaf Paul toe en zei: "Ik ben je vader voor alle dingen, daarom hebben ze je ook naar mij gestuurd." Amon kreeg het geld. Amon beloofde nogmaals dat hij altijd gehoorzaam zou zijn.

5-12-'67

Rose was ziek en vroeg Paul geld om naar de dispensary te gaan. Ze kreeg het niet. De volgende dag kocht Paul vis maar Rose weigerde ervan te eten, ze was kwaad dat hij daar blijkbaar wel geld voor had. Twee dagen later wilde Paul haar geld geven voor de dispensary, maar nu weigerde Rose het aan te nemen. Paul werd kwaad en verhuisde naar Esita.

Een paar dagen later ging Rose zogenaamd met Tunsubilege, de vrouw van Ambilikile (15), mee naar de dispensary. Maar toen ze in Ipinda waren, zei ze dat ze weg liep en nam de bus naar Tukuyu.

Paul beweerde eerst dat het hem niets kon schelen, maar toen Roses kinderen niet op hielden met huilen, begon hij ook te jammeren: "Nu ben ik een vrijgezel ..." en hij liet zijn spullen weer naar Roses huis brengen. De volgende dag kwam Rose nog niet en Paul ging haar zoeken. Drie dagen later kwamen ze samen terug. Paul zei dat hij haar bij zijn ouders gevonden had. De kinderen waren dolblij. Esita en Justine niet, ze hadden er al op gerekend alleen te blijven.

2-1-'68

Paul komt vroeg thuis en vindt er alleen Esita en Justine, ze vertellen hem dat Rose naar Sultani (6) is om een geleende kom terug te brengen. Paul gaat er ook heen om bamboe te kappen. Bij Sultani hoort hij dat Rose net weer weg is, hij is haar echter niet tegengekomen. Als hij thuis komt, is Rose er weer en hij vraagt haar hoe ze naar Sultani en teruggelopen is. Rose zegt dat ze via Lazaro's (24) erf heen en via Kandono's (9) erf

teruggegaan is. Paul vaart uit: "Waarom loop je langs verschillende wegen, kies er één en houd je daar aan."

Rose: "Denk je soms dat ik bij een andere man geweest ben, dat ik een hoer ben. Jij wil dat we nooit van het erf afgaan en als we ergens heen gaan, loop je ons na als weggelopen kippen of koeien." Er ontstond een hooglopende ruzie en het eindigde er mee dat Rose weg liep. Paul deed eerst of het hem niets kon schelen, maar later ging hij op de fiets op zoek, tevergeefs. De kinderen kwamen uit school, de kleintjes barstten in tranen uit, Amon weigerde zijn vader te groeten en liep kwaad weg.

Esita en Justine riepen Ambilikile te hulp. Ambilikile raadde Paul aan toch maar naar zijn schoonvader te gaan kijken of Rose veilig thuis - gekomen was, omdat ze kwaad genoeg geweest was om zelfmoord te plegen. Paul sputterde eerst wat tegen en zei: "Het staat zo idioot, we maken ruzie, zij loopt weg en dan kom ik haar weer met hangende pootjes na. Ze kan scheiden als ze wil en Justine scheid ik ook de eerst volgende keer dat ze weer vervelend is. Ik trouw nooit meer, al het geld ga ik op - drinken en ik neem alleen nog maar vriendinnetjes." Maar tenslotte zei hij toch dat hij de volgende dag naar Mpanda, waar zijn schoonvader woont, zou gaan.

Even later werd Ambilikile weggeroepen. Rose stond op de weg en wilde hem spreken. Ze zei: "Geef me het geld dat ik je in bewaring gegeven heb. Ik ga naar Itjunja."

Ambilikile antwoordde echter: "Rose, je bent een volwassen vrouw met kinderen, bedenk wat je ze aandoet. Toen je laatst een paar weken naar huis was, huilden ze al elke avond, hoewel ze wisten dat je terug zou komen. Vanavond is Amon naar zijn huis gegaan zonder te eten ..." Rose liet zich bepraten en ging terug.

De volgende morgen kwam Paul bij Ambilikile vertellen dat Rose weer terug was. Hij zei: "Ze beweert dat het alleen vanwege de kinderen is, maar ik denk dat ze teruggekomen is omdat ze weet dat ze toch geen koeien kan vinden." Hij was zichtbaar verheugd.

Deze keer is het Pauls overdreven jaloezie die van letterlijk niets de aanleiding tot een hevige ruzie maakt en de verzoening lost dan ook niets op.

10-1-'68

's Morgens zei Paul Amon na school het dak te repareren. Toen hij 's avonds thuis kwam, was Amon met z'n huiswerk bezig in plaats van met het dak en hij ging er mee door toen Paul hem zei als nog aan het dak te beginnen. Paul werd kwaad en zei: "Ik weet wel waarom jij zo arrogant bent, het is omdat je veel kleren hebt die ik voor je gekocht heb, en daarom gedraag je je alsof ik je vader niet ben en luister je niet naar me. Ga weg, ga naar waar je denkt dat je vader is en als je hem niet vindt, ga dan naar je eigen huis en blijf daar en ik zal hier blijven." Amon maakte minachtende geluiden, pakte z'n kleren en boeken en ging.

Later sprak Rose erover met Paul: "Vergeef hem en laat hem weer hier komen, want waar moet hij anders eten? Als hij vooral rond zwerft om te eten, zullen ze zeggen dat hij geen vader heeft."

Paul: "Het is jouw schuld dat Amon mij niet gehoorzaamt."

Rose: "Dat is niet waar. Ik zeg hem niet arrogant te zijn en z'n vader te beledigen. Maar ik dacht altijd dat jij het de jongen moeilijk maakte. Maar nu weet ik dat hij de lastpost is want hij scheldt zelfs mij, zijn moeder, uit. Ik weet ook dat hij jou het leven zuur maakt en niet omgekeerd en dat hij geen echte zoon voor je is. Daarom moet je hem weer hier laten komen, maar vooral niet denken dat je een zoon hebt."

Paul: "Ik wilde hem hier niet meer zien, maar ik zal doen wat je vraagt."

De volgende dag stuurt Rose Jason (58), de zoon van Ambilikile, om Amon te zeggen thuis te komen eten. Maar Amon weigert, hij zegt: "M'n vader wil een slaaf van me maken, hij dwingt me altijd om te werken, maar na school ben ik moe en heb ik ook nog huiswerk." Jason vertelde het Rose en zij vroeg hem stiekem eten naar Amon te brengen.

De volgende dag vroeg Paul Jason met Amon te komen zodra hij hem gevonden zou hebben. Tegen de avond kwamen ze. Paul: "Met de aanwezigen als getuigen zeg ik dat Amon niet langer mijn zoon is. Hij kan hier eten maar hij moet me niet meer om schoolgeld vragen. Ik denk dat hij z'n moeder wel zal vragen, want zij wilde dat hij weer terug zou komen."

Jason: "Je zegt Rose zal wel betalen, vind je dat zij verantwoordelijk is voor zijn gedrag?"

Paul: "Neen, dat niet."

Jason: "Zeg dan alleen dat jij niet meer voor hem zult betalen."

Rose viel Jason bij en Paul gaf toe dat hij het fout gezegd had. Amon op zijn beurt gaf toe dat hij fout gedaan had door z'n vader niet beleefd te antwoorden en hem uit te leggen dat hij huiswerk moest maken. Paul bleef weigeren hem te vergeven en men vermaande Amon heel hard voor zijn vader te werken, dan zou hij wel weer terugkomen op z'n besluit.

Een paar dagen later vertelde Paul Jason dat hij niet meer van plan was schoolgeld voor Amon te betalen, omdat hij zeker wist dat Amon hem en Rose nooit wat zou geven als hij werk zou vinden.

30-1-'68

Paul werkt met z'n drie vrouwen op het land en ondertussen praten ze.

Rose: "De mensen hier zeggen altijd dat ik al heel oud ben, terwijl ze niet eens weten wanneer ik geboren ben."

Paul: "Ja, over mij praten ze net zo. Ze zeggen: "Paul moet heel oud zijn want in Tukuju groeien ze maar heel langzaam vanwege de kou." En het is waar dat ik langzaam groeide want mijn moeder kreeg de tweede baby toen ik nog klein was, net zoals Emanuel hier, hij is ook zwak omdat de tweede er al is en later zullen ze ook zeggen dat hij een oud mannetje is. De mensen hier zijn lastige klets-kousen."

Justine wordt kwaad en schreeuwt: "Waarom beledig je mijn zoon? En als de mensen hier niet deugen, waarom heb je mij dan getrouwd, dan had je je vrouwen beter allemaal van daar kunnen halen."

Paul: "Waarom ben je kwaad, we praatten maar wat en ik beledig niemand."

Justine luistert niet eens en gilt: "Paul als jij scheldt, dan ik ook: jij grote idioot ..."

Paul wordt nu ook kwaad: "Houd je mond en dan hij is mijn zoon en niet de jouwe."

Justine scheldt door.

Paul: "Ik sla je als je niet je mond houdt." Justine: "Sla me maar, ik sla terug."

Paul wil haar nu inderdaad slaan, maar een toegesnelde buurvrouw en Rose houden hem tegen.

Buurvrouw: "Paul, sla haar niet. Ze heeft pas een baby gekregen, ze zou eigenlijk nog niet eens moeten werken."

Rose: "Ja Paul, als het niet uit vrees voor honger was, zou ze nog niet eens werken. Ze is nog niet sterk. Als je haar nu slaat, vermoord je haar."

Paul laat zich bepraten.

Later thuis vraagt hij haar: "Was het een vergissing dat je me zo uitschold of meende je het echt zo?" Waarop Justine weer begint te schelden. Paul vraagt Asala naar hun problemen te luisteren en ze vertellen hem wat er gebeurd is. Asala vindt dat Justine ongelijk heeft en hij zegt:

"Justine jij was fout. Paul schold niet en beledigde je zoon niet. Dit is nu al de tweede keer sinds ik hier ben dat jij fout bent, eerst maakte je ruzie met je co-vrouwen en wilde je niet met ze samenwerken en nu dit weer. Jij dacht je co-vrouwen hier te verdrijven en hier zelf alleen te zijn. Maar het zijn juist vrouwen zoals jij, die ik hier niet zien wil."

Paul: "Dank je, ze zeggen altijd dat ik hardvochtig ben en ruzie maak met mijn vrouwen, maar nu zie je zelf dat zij het is. Ik begin te denken: waarom heb ik haar getrouwd?"

Asala: "Het komt door de opvoeding. Als je wilt trouwen, moet je eerst het karakter van het meisje leren kennen en als ze niet deugt, dan laat je haar, maar jij hebt haar gekozen."

Justine: "Vergeef me."

Asala: "Paul vergeef haar maar, zo zijn vrouwen nu eenmaal, ze schelden zonder te denken."

Paul: "Ik ben blij met jou woorden daarom zal ik doen wat je vraagt."

16-2-'68

Paul vroeg Ambilikile te komen omdat hij moeilijkheden met Justine had. Ambilikile kwam en Paul legde uit: "Een poosje geleden sloeg ik Rose en scheurde haar jurk. Zij haalde Timoti (19) erbij en we bespraken de zaak. Timoti vond dat slaan niet erg was, maar dat ik haar jurk niet had mogen vernielen. Ik zag mijn fout in en beloofde haar een nieuwe te geven. De dag daarop kwam Justine bij me en vroeg: "Paul is het waar dat Rose een nieuwe jurk van je krijgt?" Ik zei dat het waar was en vroeg haar wie haar dit verteld had, maar zij wilde het niet zeggen en bleef hardnekkig weigeren een naam te noemen. Tenslotte werd ik kwaad en zei: "Je wil zijn naam niet noemen omdat hij je minnaar is. En vraag me nooit meer ergens toestemming voor, je ben vrij te doen wat je wilt, want ik ben je echt-

genoot niet als je weigert me te antwoorden." Vanmorgen vroeg ze me of ze naar Ipinda mocht om een jurk te kopen. Ik zei haar dat ik haar toch gezegd had me nooit meer iets te vragen en toen maakte ze aanstalten om weg te gaan."

Ambilikile: "Waar ben je nu precies kwaad om?"

Paul: "Ten eerste omdat ze haar werk in de steek gelaten heeft en ten tweede omdat ze niet wil zeggen wie het haar verteld heeft."

Ambilikile probeerde Justine te overreden en zei: "Zeg maar van wie je gehoord hebt over Roses jurk, want nu laat je Paul denken dat Timoti je minnaar is ..."

Paul: "Ja, dat denk ik inderdaad, ik wilde zijn naam niet noemen omdat hij mijn buurman is, maar waarom zou ze anders weigeren het te zeggen. Er was niemand anders bij, alleen Timoti, Rose en ik."

Justine weigerde voorlopig nog een naam te noemen en Ambilikile zei: "Ik denk dat je jaloers bent, dat je kwaad werd toen je hoorde dat Rose een nieuwe jurk kreeg en dat je het daarom aan Paul ging vragen."

Tenslotte zei Justine dat Tunsume, de vrouw van Timoti, het haar verteld had en Ambilikile zei: "Waarom moest je dat verbergen. Ik denk dat je heel kwaad was uit jaloezie. Je had moeten denken: Paul is een goede echtgenoot, als hij onze jurk scheurt, geeft hij ons een nieuwe. Lang niet alle mannen zijn zo. En het is heel slecht jaloers te zijn op je co-vrouwen."

Paul was hierdoor gekalmeerd en zei dat als ze nu aan het werk ging, ze 's middags naar Ipinda mocht.

Weer de rivaliteit tussen de vrouwen en Pauls wantrouwen.

In december waren Rose en Esita voor enkele weken naar Tukuju gegaan en voordat ze vertrokken, hadden ze een merkteken in Pauls voorraadschuur gezet. Bij hun terugkomst zagen ze dat de voorraad flink geslonken was en ze vroegen Paul wie er van de voorraad genomen had. Paul zei: "Ik weet het niet. Eén keer heb ik Justine gezegd rijst te koken omdat de kinderen de bananen beu waren." Justine werd geroepen en die zei dat ze het ook niet wist en dat ze zelf er alleen die ene keer van genomen had. Waarop de kinderen begonnen te schreeuwen: "Hé, nu moet je niet ontkennen, je hebt nog twee manden genomen, één bracht je naar Sultani (6) en één gaf je aan Leines (22.0)" Justine ontkende het maar de kinderen hielden vol dat ze het met hun eigen ogen gezien hadden. Paul schreeuwde tegen Justine: "Stom-

merd, jouw moeder komt nooit helpen wieden en als je kinderen ziek zijn, ga ik met ze naar de dispensary, niet zij. Waarom geef je haar dan mijn rijst, ..."

Nu in april is Pauls rijst op. Justine is bij Sultani geweest en komt terug met een paar meisjes. Ze gaat naar binnen, neemt wat van haar eigen rijst en wil het aan de meisjes meegeven. Paul ziet het en vraagt waar die rijst naar toe gaat. Justine zegt dat het kleintje van haar moedersbroer om rijst huult en dat ze daarom wat geven wil. Paul wordt kwaad en zegt: "Stommerd, leg terug die rijst. Wij eten alleen bananen en mais maar jij kookt geen rijst voor mij. En nu wil je het aan jouw familie geven, die ons nooit helpt. Leg terug, als je het niet koken wil, houd het dan zelf maar geef het niet aan je familie." Justine legt het terug.

Paul vertelde het later aan Ambilikile en zei er bij: "Ze heeft drie zakken geoogst, twee heeft ze er verkocht en nu is er nog een halve zak, de andere helft zal ze wel naar haar familie gebracht hebben. Ze heeft het hele jaar geen rijst voor me gekookt, omdat ze dacht dat we wel zouden scheiden en dan zou ze haar hele voorraad hebben kunnen meenemen."

Voorals het huwelijk slecht is, is het voor de vrouw heel belangrijk goede contacten met haar eigen familie te onderhouden, omdat ze hun steun nodig heeft en omdat ze niet kan scheiden zonder medewerking van haar vader.

2-5-'68

In Ipinda hoorde Paul dat Esita's moeder ernstig ziek was. Hij vertelde het Esita, maar weigerde haar naar huis te laten gaan. De volgende dag vroeg ze het hem nog eens, maar hij weigerde weer. De derde dag vroegen mensen in Ipinda hem waarom Esita toch niet naar haar moeder kwam kijken en toen gaf hij haar toestemming één dag naar huis te gaan. Esita ging en kwam pas na twee dagen terug. Paul was geweldig kwaad en schreeuwde: "Groet me maar niet. Je schijnt niet te weten dat ik je man ben, anders deed je wel wat ik zei. Maar neen, jij blijft weg om plezier te maken met andere mannen. En je komt weer met lege handen terug, jij brengt nooit iets mee. Waarom ga je nog naar huis, als je vader te arm is om je wat te geven, ..."

Het is normaal getrouwde dochters die thuiskomen, bananen of iets dergelijks als geschenk mee te geven om de goede betrekkingen tussen de twee families te onderhouden en als blijk van waardering voor haar man. Paul heeft nog steeds niet meer dan de helft van de bruidsprijs voor Esita betaald, dat zou eventueel de reden kunnen zijn dat haar vader haar niets meegaf en misschien ook waren ze boos omdat Paul Esita nauwelijks had willen laten gaan.

31-5-'68

Kunosoliko (6), Justines moedersmoeder, kwam in Ikulu en ging op bezoek bij Esita's ouders. Ze vertelde dat Paul zonder enige reden Esita en Justine afgerammeld had en dat z'n vrouwen in een gevangenis leefden. Toen Esita's moeder vroeg: "Waarom zeg je toch aldoor jouw schoonzoon, jouw schoonzoon? Hij is toch even goed de jouwe?", antwoordde Kunosoliko: "Nee hoor, dat is hij niet, dat schaap dat door een luipaard gedood is, hebben ze ook alleen opgegeten." Daarom was ze dus kwaad.

Asala kwam een paar dagen later ook in Ikulu en kreeg het hele verhaal te horen. 's Avonds vertelde hij het aan Paul. Paul ging meteen naar Kunosoliko om haar ernaar te vragen. Kunosoliko ontkende pertinent iets onaardigs gezegd te hebben en toen ze hoorde dat Emanuel nog steeds ziek was, stelde ze voor binnenkort met hem en z'n moeder naar een unganga te gaan.

Een paar dagen later ging Esita haar ouders opzoeken. Haar vader vroeg haar meteen of ze geslagen was, ze zei van niet maar haar vader hield aan: "Verberg het niet. Je weet dat ik je altijd help als je moeilijkheden met je man hebt." Thuisgekomen vertelde ze het hele verhaal aan Paul.

De volgende morgen riep Paul Justine en zei dat het geen zin had om met Kunosoliko naar een unganga te gaan omdat ze gemene praatjes over hem rondstrooide. Justine begon te huilen: "Je beledigt mijn grootmoeder. Ik heb jullie gisteravond wel horen praten. De hele nacht hebben jullie op haar gescholden ..."

Later toen ze Kunosoliko zag aankomen, riep ze haar toe: "Kom niet hier. Ze hebben de hele nacht op je gescholden, ze zeggen dat je een heks bent en dat je leugens vertelt." Kunosoliko ging terug en Paul was kwaad op Justine.

Paul ging naar Sultani (6) en zei: "Kunosoliko zou vandaag met Emanuel naar een unganga gaan, ik begrijp niet waar ze blijft." Kunosoliko werd geroepen en zei dat ze teruggegaan was na wat Justine gezegd had. Daarop deed Paul het hele verhaal. Sultani zei dat hij wel geloofde dat het waar was, omdat Kunosoliko er niets van gezegd had dat de tocht niet door ging, terwijl ze er anders gauw genoeg bij was om haar beklag te doen. Hij vermaande haar en vroeg Paul haar te excuseren.

Justine vroeg Ambilikile te luisteren naar haar moeilijkheden met Paul. Nadat ze haar verhaal gedaan had, zei hij: "Sufferd, leer je dan niets als ik hier kom om jullie ruzies te beslechten? Heb je de mensen er nooit over horen praten dat Paul z'n vrouwen altijd slaat? Dan begrijp je toch dat Paul Emanuel niet met haar kan laten gaan, als zij die praatjes rondstrooit. Of denk je soms dat Kunosoliko daar goed aan doet?"

Paul: "Ik ben blij dat ze jou geroepen heeft, nu ziet ze tenminste zelf dat ze fout is."

15-6-'68

Paul verbergt een vrouw, Enifa, met wie hij trouwen wil. Ze heeft een klein kind bij zich en 's avonds wast ze de vuile luiers in de badhut in het wasbekken. De andere vrouwen doen hierover hun beklag bij Paul, die zegt dat ze haar zelf maar moeten zeggen dat niet meer te doen.

Na enkele dagen gaat Ambilikile naar Paul en zegt: "Je hebt hier een vrouw die nog niet gescheiden is. Als haar man haar hier vindt, komt er een rechtszaak en zul je minstens één koe boete moeten betalen." Paul vindt dat Ambilikile gelijk heeft en zegt dat hij op het moment niet genoeg koeien heeft om haar te trouwen en dat Ambilikile haar maar moet weggagen. Ambilikile laat haar roepen en zegt haar weg te gaan, omdat hij, als voorzitter, niet wil hebben dat iemand van zijn mensen verkeerde dingen doet. Enifa maakt zich reisvaardig en gaat, tot grote vreugde van Pauls vrouwen. Paul doet haar uitgeleide en zegt haar over een paar maanden terug te komen, dan zal hij haar geld voor een dagvaarding geven.

19-6-'68

Tot ieders verbazing is Enifa er weer. Paul gaat het Ambilikile vertellen en als hij weer naar huis gaat, staat Rafael, een zusterszoon die in de vakantie bij hem logeert, hem op te wachten en zegt dat die vreemde vrouw

de badhut en het bekken vies gemaakt heeft met haar vuile luiers. Paul gaat kijken en ziet dat het inderdaad zo is. Hij geeft eerst Enifa een standje dat ze het nu weer gedaan heeft en gaat dan naar Rose en zegt: "Ik was van plan haar te trouwen, maar ik wist niet dat ze zo was. Ik wil haar niet meer. Wat moet ik doen?"

Rose: "Dat moet je zelf maar weten. We hebben je al eens gewaarschuwd."

Paul stelt dan het volgende voor: "Morgen ben ik de hele dag weg, ga jij dan naar Ambilikile en vraag hem haar weg te jagen. Als ze niet gaat, maak dan een bundel van je kleren voordat je naar het land gaat en als je terugkomt, beschuldig haar dan van een poging tot diefstal."

De volgende morgen roept Rose Ambilikiles hulp in, ze bespreken samen hoe ze de zaak zullen aanpakken. Een half uurtje later komt Ambilikile aangehold roepend: "Paul, Paul."

De vrouwen, die binnen zitten, antwoorden: "Paul is er niet."

Ambilikile: "Rose kom eens, er is iets belangrijks."

Rose komt naar buiten en Ambilikile zegt verontwaardigd: "Paul doet verkeerde dingen in mijn cel. Toen ik vanmorgen in Ipinda was, kwam iemand naar me toe en zei: "Jullie verbergen vrouwen in jullie cel. We zullen je wel krijgen." Hij noemde geen namen maar ik dacht aan Paul. Is het zo, is die vrouw weer hier?"

Rose (timide): "Ja, het is zo."

Ambilikile: "Ik zal Paul en haar op laten sluiten in de politiecel. Roep die vrouw."

Enifa kwam en Ambilikile voer tegen haar uit: "Ben jij die vrouw die ik onlangs weggestuurd heb? Wat doe jij nu weer hier?"

Enifa: "Paul had me gezegd weer te komen om geld voor de dagvaarding."

Ambilikile: "Maar ik zei je te verdwijnen. Ik zal je aangeven dat jij met iemands kind rondzwerft. Jij en Paul gaan de politiecel in en jullie vrouwen, jullie ook omdat je me niet gewaarschuwd hebben."

Rose: "Vergeef ons. We hebben een fout gemaakt."

Ambilikile tegen Enifa: "Ga direct weg. Ik denk dat jij en je man iets bedacht hebben om Paul te vangen. Als je met een andere man trouwen wil, dan ga je eerst naar je ouders en zij brengen je bij je nieuwe man. Verdwijnt van hier."

Enifa: "Mijn ouders stuurden me weg, daarom ben ik hier gekomen."

Rose: "Mogen we eerst nog voor haar koken voor ze gaat?"

Ambilikile: "Neen, ze verdwijnt direct."

Rose: "Alsjeblieft ..."

Tenslotte gaf Ambilikile toe en zei: "Verstop haar goed en kook zo vlug mogelijk."

De vrouwen verstopten haar en kookten gauw wat. Daarna deden ze haar uitgeleide, zeggend: "Wat jammer dat je weg moet. Wie hielden al zoveel van je en het leek net of jij ook al een vrouw van Paul was ..."

Paul kwam 's avonds pas laat terug en eerst ging hij bij Ambilikile vragen of het gelukt was. Hij zei: "Als ze niet gegaan was, had ik mijn vrouwen een boodschap gestuurd haar weg te jagen. Ik heb er vannacht over nagedacht: deze vrouw is gek, mijn vrouwen hadden haar toch al eens gezegd niet in het wasbekken te wassen. Ze is gek daarom heeft ze ook altijd ruzie met haar man. En dan dacht ik aan mijn kinderen, waar haal ik schoolgeld vandaan, als ik alle koeien gebruik om te trouwen. Mijn zonen zijn nog klein, maar toch zeg ik: "Ze zijn vrijgezellen, ze moeten ook trouwen en hoe kan dat als ik nu geen koeien spaar?"

Paul heeft handig gebruik gemaakt van de rancune van zijn vrouwen tegen de nieuwe concurrent om zich uit de nesten te werken.

20-6-'68

Paul en Amon waren aan het werk, toen 's middags het kalfje niet met de andere koeien mee terugkwam. Amon zocht en vond het. 's Avonds kwam het weer niet en Paul stuurde Amon weer op onderzoek uit. Het beestje kwam uit zichzelf terug en later kwam Amon ook, uiteraard onverrichterzake. Paul begon te schelden: "Nietsnut, je doet ook nooit iets ..."

Amon: "Je hebt me zelf gezegd te gaan zoeken, maar je wil me weggagen nu de oogst bijna rijp is."

Paul: "Jij pakt altijd mijn fiets maar en verdwijnt."

Rose: "Paul, jij houdt niet van je zoon. Hij werkt hard tegenwoordig en jij zegt maar dat hij niets doet. Je doet alsof hij een bastaard is."

Ze ruzieden nog een poosje door.

's Nachts werd het kalfje door een luipaard weggesleept. Ambilikile kwam en vroeg waarom ze het dan ook niet binnen vastgebonden hadden.

Paul: "Dat is Roses schuld, omdat ik kwaad op haar was, vergat ik het." En hij vertelde wat er gebeurd was.

Asala: "Ik was erbij. Rose had gelijk, haar enige fout was dat ze doorging toen ik haar zei te stoppen. Ze schold Paul niet uit. Ze zei alleen dat hij niet van Amon hield."

Ambilikile: "Paul, zei ze niets anders?"

Paul: "Neen, alleen dat."

Ambilikile: "Paul, ik heb er genoeg van. Amon werkt tegenwoordig hard voor je, ik wou dat mijn zoons zo hard werkten. Hij is groot nu, beschouw hem als je vriend. Je hebt veel vrouwen maar ze doen niets. Koeien ophalen, kalfjes vastbinden, vuur maken, stro in de stal leggen, dat is vrouwenwerk. Maar hier doet Amon het allemaal en jij zegt dat hij niets doet."

Paul: "Ik had ongelijk, maar ik werd kwaad toen hij zei dat ik hem vanwege de rijst wilde weggagen en met jou als getuige zal ik mijn vrouwen zeggen dat zij voortaan deze dingen doen moeten, om beurten, zoals ze ook om beurten koken."

Hij zei het ze en zij zeiden niets. Ambilikile: "Zeggen jullie niets?"

Zij: "Ja, we hebben het gehoord."

Ambilikile: "Rose, je had op moeten houden toen Asala je dat zei. Altijd weer hoor ik jullie ruzie maken. Dacht je dat wij nooit ruzie hebben? Maar wij bespreken de dingen zachtjes binnen. Daarom zeggen de mensen dat wij nooit ruzie hebben. Maar jullie schreeuwen altijd maar."

24-6-'69

Voordat hij naar zijn werk gaat, zegt Paul zijn vrouwen een kamer in gereedheid te brengen voor Enifa omdat ze weer komen zal. Rose gaat het Ambilikile vertellen. Hij vraagt haar wat ze er van vindt en Rose zegt dat ze er niets tegen doen kan, want het is haar echtgenoot die van Enifa houdt en haar trouwen wil. Ambilikile drukt haar op het hart niet kwaad te zijn op Enifa want dat het Paul is die haar trouwen wil.

's Avonds komt Enifa bij Ambilikile en vertelt hem dat ze gescheiden is. Haar man zelf had haar gedagvaard omdat hij genoeg had van haar voortdurende weglopen. Die morgen was de zaak voor de rechter geweest en 's middags was ze bij haar man geweest om het huisraad te delen.

Ambilikile brengt haar naar Paul's erf.

Later komt Paul praten. Hij zegt dat hij haar toch maar trouwt omdat zijn vrienden gezegd hebben dat het onzin was haar niet te nemen, alleen omdat ze slordig zou zijn. Ze zeiden: "Dat leer je haar toch zo af, zoals

schoolkinderen, als ze pas naar naar school gaan, weten ze niets, maar later zijn ze ontwikkeld." Maar dat hij de bruidsprijs van zeven koeien wel hoog vindt.

26-6-'68

Bij Paul logeert sinds enkele weken een jongere halfbroer met zijn twee vrouwen. Deze Pakyela woont in Malawi en is tijdelijk voor familiebezoek in Rungwe. De vorige week is hij bij zijn vader in Tukuju geweest, nu is hij weer bij Paul.

Enifa gaat een paar dagen naar huis. Paul, Pakyela en diens tweede vrouw, Luti, doen haar uitgeleide. De andere vrouwen blijven thuis rijst dorsen. Enifa komt afscheid van hen nemen, als zij zich omdraait om weg te gaan, laat Esita een krachtige wind. Even later vraagt Rose waarom ze dat in vredesnaam deed en Esita zegt: "Ik ben jaloers op Enifa en nu ben ik blij dat ze gaat." De vrouwen lachen. (Esita was Pauls lievelingsvrouw tot Enifa kwam.)

Later komt Pakyela op hen af en zegt: "Daar straks hoorde ik hier praten over jaloezie en veel gelach, wat heeft dat te betekenen." Rose geeft hem tekst en uitleg en Pakyela zegt: "Als een vrouw van mij over jaloezie praat, is ze mijn vrouw niet meer en kom ik niet meer bij haar." Rose: "Zo zijn wij vrouwen nu eenmaal. Wij willen de enige zijn en worden jaloers als onze man een andere vrouw trouwt."

Tabita, de eerste vrouw van Pakyela, mengt zich in het gesprek en zegt: "Het is waar dat je man niet meer bij je komt als je jaloers bent. Op die manier kun je nooit de favoriete worden."

Pakyela windt zich op en vaart tegen Tabita uit: "Waar bemoei jij je mee, houd je mond, hoer. Niemand heeft je toestemming gegeven om te spreken..." Tabita is stom verbaasd maar Pakyela gaat door: "Eerst wist ik niet hoe je was. Maar mijn vader heeft je bekeken en die zegt dat jij een massa minnaars hebt en dat je daarom geen kinderen krijgt. En mijn vader heeft er verstand van."

Rose probeert hem te doen ophouden, zonder succes en ze krijgt nu ook een veeg uit de pan: "Jij bent net zo, mijn vader heeft jou ook wel bekeken, je wil haar helpen maar ik ben een man en ik laat me niets zeggen door vrouwen."

Pakyela scheldt nog een poosje door, gaat dan het huis binnen, haalt al Tabita's kleren te voorschijn en geeft ze aan Luti, die meteen één van de jurken aantrekt. 's Avonds pakt hij Tabita's dekens af, geeft die ook aan Luti en jaagt haar de deur uit. Paul zegt hem Tabita weer binnen te laten, maar Pakyela weigert naar hem te luisteren en Paul zegt Tabita tenslotte in Esita's huis te gaan slapen.

De volgende dag is Tabita te ongelukkig om te gaan werken, ze zit ineengedoken in de zon. Pakyela ziet dat ze een zakdoek heeft, wil die haar afpakken en rammelt er op los als ze weigert het ding te geven. Rose probeert hem te stoppen en zegt: "Ik ben je moeder, luister naar me en houd op."

Pakyela antwoordt: "Je bent mijn moeder niet, je bent mijn vrouw, jij moet gehoorzamen, hoer die je bent ..." en slaat haar ook. Rose is woest, Tabita snikt en Pakyela heeft de zakdoek.

Paul komt thuis en Rose vertelt hem de hele geschiedenis. Paul roept dan Timoti (19) te hulp omdat Pakyela naar hem niet luistert. Pakyela zegt dat hij kwaad is omdat hij over jaloezie hoorde praten en hij wel wist dat Tabita Luti wilde weg jagen en daarom rond vertelde dat Luti jaloers was en dat hij volkomen terecht Rose ook sloeg. Het lukt Paul en Timoti niet hem van zijn ongelijk te overtuigen en ze halen Ambilikile erbij.

Ambilikile dwingt hem toe te geven dat Paul de oudste en dus zijn vader is en dat Rose, als Pauls vrouw, dus zijn moeder is en "groter" dan hij. Verder dat hij op Pauls erf niet zonder diens toestemming zijn eigen vrouw kan slaan en dat hij had moeten gehoorzamen toen Paul hem zei de vrouw weer in huis toe te laten. Ambilikile, Timoti, Asala en Paul peperen Pakyela goed in hoe fout hij gehandeld heeft, waarop deze vergeving vraagt.

Ambilikile zegt dan: "Paul, het is allemaal de schuld van je vader. Ik heb nog nooit van mijn leven gehoord dat een man zoiets deed met zijn schoondochters."

Paul antwoordt: "Maar mijn vader heeft er verstand van, hij ziet direct of een vrouw een hoer is of niet."

Ambilikile: "Houd toch op met die onzin, daarom heb jij ook altijd ruzie met je vrouwen. Voordat ze naar Tukuyu gingen waren Pakyela en zijn vrouwen goed vrienden en nu is het mis. Je vader is God niet."

Tenslotte zegt Ambilikile Pakyela dat hij als bewijs dat hij meende wat hij zei, Tabita haar kleren moest teruggeven en dat ze weer bij hem moest slapen en dat hij, Ambilikile, de volgende dag wilde horen dat het een gezellige nacht geweest was.

Het zijn weer de bekende problemen van jaloezie en gebrek aan vertrouwen en in de gesprekken van de vrouwen komt ook duidelijk de extra moeilijkheid naar voren dat ze zich niet kunnen permitteren hun jaloezie te uiten, dat ze die zo goed mogelijk moeten verbergen om zichzelf niet te benadelen in de strijd om de gunst van hun echtgenoot.

12-7-'68

John, een halfbroer van Roses vader, heeft Paul een stier gestuurd met het verzoek hem te verkopen of te ruilen voor een koe. Paul ruilde hem voor een koe. Na een poosje kwam John om te vragen hoe het er mee stond. Paul zei dat hij de stier verkocht had, maar dat hij het geld nog niet ontvangen had. De volgende keer beweerde hij dat hij het geld gebruikt had voor schoolgeld.

Nu is John weer gekomen. Paul wordt kwaad en zegt: "Als je me beschuldigen wil, ga je gang maar."

John haalt Ambilikile en vertelt het hele verhaal.

Paul: "En ik zeg niets."

Ambilikile: "Waarom?"

Paul: "Dat is mijn zaak. Als hij een klacht tegen me wil indienen, laat hem."

Ambilikile: "Paul, je moet die stier betalen."

Paul: "Ik heb hem gezegd te wachten en hij komt me iedere keer lastig vallen."

Ambilikile: "Wat wil je dan?"

Paul: "Ik zeg niets en jij moet gaan."

Ambilikile gaat en Paul doet hem uitgeleide. Hij zegt: "John heeft geen getuige. Als hij mij probeert te dwingen, dan zeg ik dat er hier helemaal geen stier van hem geweest is. Hij zal me wat moeten geven als hij zijn geld wil hebben. Hij is het die Rose opstookt om te scheiden. Haar eigen vader is daar ook kwaad om en met hem heb ik afgesproken die stier niet te betalen."

Als Paul terugkomt, vraagt John weer om zijn geld.

Paul antwoordt: "Jimo (33) heeft 200 shillingen van me. Zodra hij mij betaalt, zal ik jou betalen." (Paul had dit zo met Jimo afgesproken.)

De volgende dag moet Paul naar Tukuyu en als hij weg is, stelt Rose haar "vader" voor Jimo te gaan vragen of het waar is. Ze gaan, Jimo bevestigt Pauls verhaal en zegt dat hij binnenkort met "de Europeaan" naar Mbeya zal gaan om rijst te verkopen. Rose en John zijn tevreden en gaan het Ambilikile vertellen.

Ambilikile zegt: "Laten we Jason eens vragen of het waar is." Jason (mijn assistent) wordt geroepen en zegt dat hij niets van een tocht naar Mbeya afweet. Rose wordt heel kwaad en zegt: "Paul wil er een andere vrouw bijnemen en mijn vader geeft hij z'n geld niet. Ik zal Paul vanavond zeggen dat we uitgevonden hebben dat Jimo helemaal geen schuld heeft en dat hij, als hij mijn vaders koe "wil eten" dat dan maar zeggen moet, maar dat hij hem niet voor de gek moet houden."

Als Rose en John weg zijn, zegt Tunsubilege: "Wat is Rose toch een dwaas, ze weet toch dat Paul een koe gekregen heeft voor die stier. Waarom zegt ze John niet dat zijn koe gewoon thuis is? Als jij zo iets deed, dan zou ik zeggen: "Ambilikile, geef m'n vader z'n koe." Ambilikile: "Ik denk dat Rose bang voor haar man is."

's Avonds als Paul thuiskomt, roept John Asala en zegt "Asala, ik ben verbaasd over Paul, hij vraagt niet eens of ik bij Jimo geweest ben."

Paul: "En ik denk: waarom vertelt hij me niet of hij bij Jimo geweest is."

Asala: "Nee Paul, jij hebt iets van John, jij moet beven en jij moet vragen of hij geweest is."

Paul: "Kan me niet schelen."

Asala: "Waarom niet? Jij hebt zijn koe "gegeten", jij moet je druk maken over de terugbetaling. Jij schijnt niet te weten hoe je schuldeisers kalmeren moet."

Asala: "Paul vraag hem of hij geweest is."

Paul: "Het kan me niet schelen, als ik zijn koe wil "eten" dan doe ik dat."

Rose: "Paul, hoe kun je dat zeggen, je behandelt mijn vader als een idioot. Maar ik ben getuige, dus hoe kun jij zijn koe "eten"?"

Paul: "Wat? Als je scheiden wil, ga dan je gang maar."

Rose: "Ik weet dat je niet van met houdt, anders zou je mijn vader niet zo behandelen, maar ik zal zorgen dat jij zijn koe niet krijgt. Ik zal getuige zijn en jij gaat de gevangenis in en als je scheiden wil, oké."

Paul begint kwaad terug te schreeuwen. Asala zegt hem stil te zijn, maar Paul antwoordt: "Nee, want Rose maakt me kwaad."

Asala: "Paul klets niet, je antwoordde aldoor al kwaad, ook voor Rose iets zei."

John: "Ik ben een dwaas geweest; ik weet nu dat hij mijn koe "eten" wil, laat hem z'n gang gaan. Ik zal gaan en ik kom niet weer."

Paul, bang geworden nu Rose hem blijkbaar niet wil helpen: "Asala, vraag mijn vader vergeving voor wat ik gezegd heb. Het is alleen armoede die maakt dat ik zo antwoordde. Ik weet dat er niets bij Jimo is. Ik zal mijn best doen zo gauw mogelijk een koe te vinden, maar hij moet niet weer hier komen."

Asala: "Goed zo, dat is de goede manier van praten."

Rose: "Ik denk dat mijn vader niet kwaad geworden zou zijn als Paul meteen zo gesproken had. We zullen nu verder zien wat hij gaat doen of hij mijn vader bedriegt of niet."

Asala: "Paul, als je hem nu bedriegt, zal niemand je meer iets willen lenen, je maakt alleen jezelf te schande."

Paul: "Ik heb niets meer te zeggen."

20-7-'68

De bruidskoeien worden naar de vader van Enifa gebracht, in totaal zeven koeien; drie ervan heeft Paul met heel veel moeite geleend. Paul gaat zelf niet mee. Timoti (19) is de umfuusya (getuige-tussenpersoon), hij brengt met een tiental vrienden en een troep jongens de koeien weg. Ze krijgen rijst met kip en bier voorgezet. Later proberen de jongens de bellen van de koeien terug te halen, maar het lukt ze niet. Ze zullen ze pas krijgen als er 10 shillingen voor gegeven worden en 50 shillingen om de koeien "vast te binden."

23-7-'68

Enifa's vader brengt de koeien naar de rechtbank om ze aan zijn ex-schoonzoon over te dragen. Daar hoort hij dat er betaald moet worden om de

overdracht in te schrijven. Hij vind dat Paul dat maar moet betalen en neemt de beesten weer mee naar huis.

29-7-'68

De koeien worden weer naar de rechtbank gebracht. Enifa krijgt een koe toegewezen. De rechter laat haar ex-man de zes koeien kiezen die hij hebben wil. Enifa's vader schopt een hele rel en zegt dat de rechter steekpenningen aangenomen heeft, omdat hij Enifa niet laat kiezen zoals in andere gevallen wel gebeurde. De rechter zegt dat in die gevallen de vrouw geen schuld gehad had, terwijl zijn dochter zelf toegegeven had dat ze altijd wegliep. Hij bindt in.

Enifa's vader heeft de koe genomen "voor het opvoeden van zijn dochter", maar het is een ziek, zwak beest daarom heeft hij het aan Paul ter verzorging teruggegeven.

Ondanks het feit dat de wet duidelijk bedoelde dat de vrouw één of meer koeien zou krijgen, is het in de praktijk haar vader of zijn erfgenaam die ze neemt.

22-7-'69

Paul en Esita kregen ruzie. Paul sliep bij Esita en de hele nacht hilde de baby, maar Paul trok er zich niets van aan. De volgende dag weigerde Esita mee te gaan naar het land. Paul ging alleen met de andere vrouwen. Later op de dag kregen ze er woorden over, waarbij Esita Paul verweet dat hij zich er niets van aantrok dat het kind ziek was omdat hij meende dat het niet van hem was. Het werd een hooglopende ruzie, Esita pakte haar boeltje bij elkaar en ging naar huis.

Paul zond zijn zoon Amon achter haar aan. Amon kwam terug met de boodschap dat Esita de volgende dag zou komen. Ze kwam niet. Twee dagen later stuurde Esita's vader Paul bericht dat hij komen moest. Paul had er niet veel oren naar. Volgens Ambilikile omdat hij al zo vaak tegen Esita gezegd had: "Je vader is arm, je komt altijd met lege manden terug, hij heeft geen hersens anders zou hij je wel wat geven ..." De volgende morgen is hij toch maar gegaan en de dag daarop kwam Esita.

Vrouwen gaan vaak naar huis als ze moeilijkheden met hun man hebben. Als de man er prijs opstelt zijn vrouw te houden, kan hij niet veel anders doen dan haar achter na gaan om met bemiddeling van haar verwanten de moeilijkheden uit te praten. Zij heeft op deze manier het voordeel op eigen terrein en onder haar eigen verwanten te zijn.

20-8-'68

Paul is al weken lang alleen met Enifa. Rose is bij haar ouders en komt maar niet terug; Justine is met de zieke Emanuel bij een unganga en Esita is naar huis omdat ze ziek is.

Paul beklaagt zich bij Ambilikile: "Nu zie je, mijn vrouwen klagen altijd dat ik ze nooit naar huis laat gaan, maar als ik ze laat gaan, komen ze niet meer terug."

Een paar dagen later stuurde hij Amon om te kijken waar Rose bleef. Hij trof haar ziek aan en hij kreeg de boodschap mee dat ze zaterdag komen zou. Ze kwam niet en Paul schold Amon uit: "Je helpt je moeder, ze is weggelopen en jij zegt maar dat ze ziek thuis is." Drie dagen later kwam Rose.

Ook in geval van ziekte gaan vrouwen vaak naar huis omdat er bij haar man in de regel niemand is die voor haar zorgt.

12-9-'69

Paul is met Enifa naar Kyela geweest om haar vader in het hospitaal op te zoeken. Thuisgekomen zegt hij Esita water voor hem te halen om te baden, Esita weigert omdat ze het die morgen ook al had moeten doen. Paul slaat haar en Esita schreeuwt. Ambilikile komt op het lawaai af, laat Paul ophouden en vraagt hem waarom hij Esita sloeg. Paul vertelt het en Esita zegt: "Ja het is zo; we zijn hier met velen, waarom moet ik twee keer gaan."

Ambilikile zegt: "Esita, jij was fout. Je man vroeg je water te halen en je had het moeten doen. Paul heeft veel vrouwen en daarom zeggen wij, de burens, dat hij boft, hij moet nooit moeilijkheden met water en eten en zo hebben. Morgen kiest hij weer een ander en als zij dan klaagt dat jij het doen moet, dan zeggen wij dat zij fout is. Je klaagt zelf dat Paul niet meer van jou houdt, maar dat is om deze dingen. Als je altijd gehoorzaamt

en doet wat hij je zegt, dan zal hij trots op je zijn. Zie je nu zelf dat je fout deed?"

Esita zegt dat ze haar fout in ziet en Ambilikile zegt tot slot tegen Paul: "Wees niet boos en sla haar niet meer. Vrouwen zijn nu eenmaal net kinderen. Als je ze wat vraagt, zeggen ze dat ze moe zijn."

Met Esita zijn er moeilijkheden sinds Enifa er is.

20-9-'68

Sultani (6) (moedersvader van Justine) komt bij Paul en vraagt hem Justine met Emanuel naar een nieuwe unganga te laten gaan. Hij zegt dat hij zelf gekomen is, omdat Justine gezegd had dat Paul weigerde haar te laten gaan. Justine wordt geroepen en geeft toe dat gezegd te hebben. Paul: "Maar ze heeft je er niet bij verteld waarom ik het weigerde, dat zal ik je nu zeggen. Ik heb tegen Justine gezegd: "Jouw familie vindt altijd wel nieuwe abaganga maar voor het geld moet ik zorgen. Ten tweede laten ze jou alleen gaan en jij klaagt tegen mij dat je niemand hebt om je daar te helpen met die twee kleine kinderen." Ik was echt kwaad. Het is heel aardig van je Sultani dat je gekomen bent, je probeert mijn bloed te redden. Maar ik laat hem niet meer gaan, die abaganga hebben gefaald. En dan is er nog iets, Justine maakt altijd ruzie met mij, hoewel het kind ziek is. (Ruzie veroorzaakt ziekte.) Laatst was ik in Esita's huis, toen Emanuel begon te huilen, ik riep Justine hem bij mij te brengen. Zij riep terug: "Ben je helemaal in Ipinda, dat je hem niet kunt komen halen." Ik riep: "Wat zei je daar." Geen antwoord. Enifa en Esita zeiden haar allebei te antwoorden en geen ruzie te maken, maar zij vertikte het. Zelfs met haar co-vrouwen maakte ze ruzie. Gisteren zaten de andere drie binnen te praten en zij was buiten. In eens begon zij zich ook met het gesprek te bemoeien. De anderen werden kwaad en riepen: "Zeg, probeer jij ons te regeren als onze echtgenoot?"

Justine geeft toe dat het allemaal waar is en Sultani vermaant haar: "Justine, ik zeg je altijd gedraag je niet zoals je familie, luister niet naar je moeder en loop niet na elke ruzie naar haar toe en houd op je man uit te dagen."

Leines, de moeder van Justine, staat bekend als een helleveeg.

22-9-'68

Amon slaapt met Peter en Michael in Roses keuken. Hij slaat ze en ze beginnen te gillen. Paul wordt wakker en roept: "Amon, waarom sla je mijn kinderen? Jij met je dikke neus, idioot, je slaapt hier alleen maar om de ruzies van mij en mijn vrouwen te horen. Wie joeg je weg bij de jongens? Ben jij een vrouw van mij? Je bent net een meisje, die hebben ook geen eigen huis. Je wil onze ruzies horen daarom slaap je hier. Als je dan hier wil slapen, laat dan mijn kinderen met rust."

Commentaar van Jason: "Amon is inderdaad een idioot om thuis te slapen. Mijn broertje Edward (± 12 j.) gaat nu ook met mij mee slapen en als hij thuis wil blijven omdat het te donker is dan plagen mijn ouders hem tot hij gaat. Ze zeggen: "Hoe kun je hier blijven en naar onze ruzie luisteren; je bent al groot, je bent zelf al bijna getrouwd ..."

25-9-'68

Net op het moment dat Paul thuis komt, gaat Esita olie kopen. Paul zegt: "Kun je me dat eerst niet even vragen?"

Esita antwoordt: "Waarom, denk je soms dat mijn vriend daar op me wacht?"

Paul: "Wat ben je toch onbeschoft tegenwoordig. Ik vraag je wat en jij begint over iets anders."

Esita: "Ik ken je. Je wilt me slaan. Je denkt zeker dat ik een idioot ben, omdat ik niets zei toen je me laatst zo sloeg (zie 12-9)? Ik heb er genoeg van altijd geslagen te worden. Hoe kun jij me slaan met maar vier koeien. Ik ben je zuster niet ..."

Paul: "Esita, als je wil scheiden, zeg dat dan, maar beledig me niet zo. Heb je ooit gehoord dat iemand zijn zuster trouwde?"

Esita: "Ja, jij kunt je zuster trouwen zoals mijn vader mij kan trouwen. Ik neem al deze narigheid niet voor vier koeien. Vier koeien is niets, het is beter ze terug te geven. Ik ga al niet meer om olie."

De andere vrouwen komen tussenbeide en na enige moeite houdt Esita op met schreeuwen. 's Avonds roept Paul al zijn vrouwen bij elkaar om te beoordelen wie gelijk had. Ze vinden allemaal dat Esita fout was en vermanen haar. Rose zegt: "Waarom vroeg je Paul niet eerst om toestemming? Wij vragen het altijd als we om hout willen of zo en hij vindt het dan altijd goed. En als je scheiden wil, doe het dan zonder ruzie en gescheld want je volgende echtgenoot zal eerst hier komen informeren hoe jij je gedraagt."

Justine zegt dat ze het er mee eens is en dat wat dat slaan betrof die vorige keer, dat Esita dat aan zich zelf te wijten had: "Ze weet toch dat wij getrouwd zijn om juist deze dingen te doen, dat weet je als ze de koeien komen brengen."

Esita geeft toe dat ze een grote fout gemaakt heeft en vraagt vergeving. Paul zegt: "Toen het tussen ons begon, kwam ik helemaal naar Ikulu om je te vragen en jij kwam al hier wonen voordat er ook maar één koe betaald was, ik denk dat het uit liefde was. Nu zeg je dat je voor vier koeien niet blijven kunt. Als onze liefde voorbij is, dan moeten we weer uit elkaar gaan, maar niet schelden. Als je scheiden wil, best, ik heb er nog drie over maar scheld niet meer."

Esita vraagt nogmaals vergeving.

De volgende dag doet Paul tegen Ambilikile zijn beklag over Esita en zegt: "Vroeger was ze een aardige vrouw maar nu ze is erger dan Justine."

27-9-'68

Lazaro (24) heeft een paar keer met Rose gepraat, voornamelijk omdat hij haar wilde vragen wie Enifa was. Enifa zag hen praten. 's Zondag gingen Paul, Rose en Enifa naar Ipinda. Onderweg vertelde Enifa Paul dat Lazaro een paar keer geweest was en met Rose gepraat had. De volgende dag ging Enifa haar zieke vader opzoeken. Paul riep Rose bij zich en zei: "Ik weet dat Lazaro hier tegenwoordig komt. Waarom heb je me dat niet gezegd. Ik weet dat hij je vriend is."

Rose ontkende het. Maar Paul zei: "Het is wel waar, Enifa heeft me alles verteld."

"Ik zou eerder aan Enifa zelf denken." zei Rose en ze vertelde dat Lazaro haar geroepen had om te vragen wie die nieuwe vrouw was en dat hij gezegd had dat hij haar knap vond. Paul was kwaad dat ze hem dat niet eerder verteld had, maar Rose zei dat ze niet had willen klikken, omdat men haar verwijten zou dat ze probeerde haar co-vrouwen weg te jagen om alleen te zijn. Maar nu Enifa over haar gepraat had, wilde zij ook wel iets zeggen en ze vertelde het volgende: "Toen wij zondag in Ipinda in de winkel waren, fluisterde ze me in dat de kleermaker van me hield. We brachten hem mijn jurk en hij vroeg of Enifa me gezegd had dat hij van me hield en of ik meteen mee wilde gaan. Ik zei dat ik ook van hem hield maar die dag geen tijd had. Op de terugweg begon Enifa weer over hem en zei: "Waarom

weigerde je als je hem aardig vindt? Ik ken een vrouw die zijn vriendin was en hij gaf haar van alles, zelfs jurken. Als je zijn vriendin wordt, zul je rijk zijn ..." Ik was heel verbaasd toen ik haar zo hoorde praten."

Paul: "Maar je zei zelf dat je van hem hield."

Rose verweerde zich en zei: "Zo kon ik me er toch veel gemakkelijker vanaf maken? Waarom zou ik ruzie maken? En als ik het gemeend had, dan had ik je het toch niet verteld?" Rose vervolgde haar verhaal: "Later kwam er een man naar ons toe en Enifa zei hem bij de brug op ons te wachten. Mij vertelde ze dat hij haar eerste en royaalste minnaar was. Ze zei dat het fijn was dat wij elkaars minnaars kenden dan konden we boodschappen voor elkaar overbrengen en ze vertelde dat een onderwijzer in Ipinda ook een minnaar van haar was en dat Kisa, de vrouw van Timoti (19), als tussenpersoon optrad."

Paul was zo langzamerhand razend geworden en hij sprak met Rose af, dat zodra Enifa thuis zou zijn, hij Ambilikile zou roepen en hen beiden zou beschuldigen. Rose moest dan zogenaamd bang worden en alles bekennen wat ze hem nu verteld had en om argwaan te voorkomen zou hij haar dan ook een standje geven, daar moest ze dan niet kwaad om worden.

Zo gezegd, zo gedaan. En toen Rose alles "bekend" had, gaf Enifa toe dat het waar was. Paul begon haar de les te lezen: "Nu weet ik hoe je bent. Daarom zei je man dat ik hem een dienst bewees door die hoer van hem over te nemen. Ik dacht dat je mijn vrouw was maar je vraagt je co-vrouwen voor andere mannen. En dan, Ambilikile, is ze slim. Laatst vertelde ze me uit zichzelf dat die onderwijzer haar gevraagd had te komen drinken maar dat zij geweigerd had. Ze deden niets die dag, maar alleen omdat ze geen kans kregen. Want ik was thuis en toen Kisa haar kwam halen, kon ze niet weggaan. Dat heb ik gehoord. Vraag haar maar of het niet zo gegaan is."

Enifa gaf ook dit toe en Paul ging verder: "Ik had een andere vrouw, Oceanie, twee keer zo mooi als jij, maar ik scheidde haar alleen om die reden want ze werkte hard, dus denk niet, ik ben knap, hoe kan hij me scheiden? Als je mijn vrouw wil blijven, houd dan op met deze dingen ..."

Enifa vroeg nogmaals vergeving. Rose kreeg ook een standje, dat ze nederig accepteerde. Enifa ging huilend naar binnen en Paul zei Rose: "Nu ga jij er direct heen en beschuldigt haar ervan bij mij geklikt te hebben anders denkt zij aan jou." Paul bracht Ambilikile weg en Rose vertelde Enifa hoe gemeen ze haar wel vond om zo te klikken.

De volgende dag vroeg Tunsubilege, de vrouw van Ambilikile, Rose waarom ze het gedaan had en Rose zei: "Bij onze man zijn wij met z'n vieren, wij vechten en ik wilde haar dat klikken afleren."

Commentaar overbodig.

2-10-'68

Paul had vis gekocht en Enifa had gekookt. Ze verdeelde de rijst en de vis; alle kinderen kregen vis, alleen haar eigen kind gaf ze alleen wat jus en tomaat. Rose zei: "Waarom geef je haar geen vis? Jij denkt misschien dit is geen kind van Paul, maar hij maakt geen onderscheid, doe jij het dan ook niet."

En Esita: "Ben jij soms kwaad omdat mijn kind op bezoek is? Je kind huilt van de honger, geef het toch vis."

Rose: "Je bent misschien bang dat wij groten kwaad zullen zijn, als er voor ons niets overblijft, maar het is beter dat de kleintjes vis krijgen en wij niet."

Enifa zei dat ze nergens kwaad om was, maar zij gaf haar kind geen vis.

Esita ging het Paul vertellen en hij riep Enifa, die zich verontschuldigde met te zeggen dat tomaat ook eten was en dat ze bang was voor de graten. Paul was hier niet tevreden mee en zei: "Mij zou je toch ook niet alleen tomaat gegeven hebben? Die vis koop ik voor alle kinderen hier. Denk je misschien dat ik kwaad ben omdat jouw kind hier is?"

Enifa zei dat ze niets dacht en nergens kwaad om was. Paul verloor zijn geduld en begon te schreeuwen: "Waarom doe je dan zo idioot!"

Enifa zei: "Nu scheld je op me, je bent het zeker helemaal met Esita eens."

Op dat moment mengt Esita zich er in en roept: "Ja, je bent kwaad omdat mijn kind op bezoek is. Een tweede huwelijk is slecht, dan zijn ze kwaad als je kind komt."

Paul keert zich nu tegen haar en zegt: "Waar bemoei jij je mee. Als je het zelf afkon, waarom kwam je dan bij mij."

Esita barst in tranen uit en snikt: "Een tweede huwelijk is slecht, dan beledigen ze je als je kind komt."

Rose zegt tegen Esita: "Paul is kwaad op ons omdat we vanmiddag bier gedronken hebben bij Ambilikile."

Esita huilt door.

Paul weet ook niet meer wat hij er van denken moet en gaat Ambilikile halen. Als hij het verhaal gehoord heeft, zegt Ambilikile: "Esita je deed er goed aan Paul te gaan vragen met Enifa te praten, maar je maakte een fout door je er weer mee te bemoeien. En jij, Rose, bent geen goede leidster hier. Jij had naar Paul moeten gaan. Nu nam een jongere de leiding."

Rose verweert zich en zegt: "Nu scheld je op me, terwijl je niet eens weet hoe het begonnen is." En ze vertelt hoe zij eerder op de middag ruzie gehad had met Paul over een kop thee. Zij had thee gekookt en iedereen een kop gegeven, behalve haar dochtertje Veronica voor die was er niets meer geweest. Ze had toen Paul gevraagd Veronica wat van zijn deel te geven, Paul had eerst geweigerd en was kwaad geworden. "Ja", vult Paul aan, "en toen ik Veronica tenslotte wat gaf, verbood zij het kind om het aan te nemen en zei dat ik niet van haar hield. Toen werd ik kwaad en zei dat zij een slechte leidster was en dat zij de thee dan maar beter moest verdelen." "Ja", zegt Rose, "hij zei dat ik stom en jaloers was." Ambilikile zegt dat Rose ook in dit geval fout was, dat zij de thee beter had moeten verdelen en dat ze maar wat nieuwe had moeten maken als ze vond dat Veronica persé ook wat moest hebben. Aan de kwestie van de vis komen ze niet eens toe, want Rose rent brullend de bananen in: "Ze zeggen allemaal dat ik een slechte leidster ben, dat ik het niet goed doe."

Bij Ambilikile thuis bepraatten ze de zaak en kwamen tot de conclusie dat Rose en Esita gehoopt hadden dat Paul Enifa zou slaan en dat ze er zich er daarom weer mee bemoeiden toen dat niet leek te gebeuren.

3-10-'68

Enifa komt Ambilikiles hulp inroepen omdat geen van de andere vrouwen nog met haar praten wil. Als Ambilikile komt, is Paul bezig Esita te vragen naar wat ze de vorige avond gezegd had en hij vraagt Ambilikile hem eerst met dit probleem te helpen. Paul zegt: "Ik heb er genoeg van. Iedere keer weer zegt ze: "Mijn vader is rijk. Hij kan die vier koeien best teruggeven. Vier koeien is niets, ik zal hem vragen ze terug te geven." Het kwetst me diep. Laat ze het zeggen als het scheiden wil."

Esita houdt echter vol, dat ze dronken of niet, die vorige avond niets gezegd had over koeien, alleen dat een tweede huwelijk een ellende was. Wel geeft ze toe dat ze geweldig kwaad geweest was. Ambilikile zegt dat ze trots is en dat als ze kwaad was, ze zeker ook weer over die koeien gesproken heeft. Esita zegt dat ze een fout gemaakt heeft en vraagt vergeving. Paul heeft nu genoeg van dat eeuwige schelden en vergeving vragen en hij vraagt Ambilikile met hem naar Esita's vader te gaan om over een scheiding te praten. Ambilikile weigert en vraagt Paul haar voor deze keer nog te vergeven, de volgende keer zal hij zeker mee gaan.

Vervolgens komt Enifa's probleem aan de beurt. Ze vertelt: "Gisteravond bracht Paul jou weg en ging toen baden. Hij riep Justine, wat ze bepraatten weet ik niet, maar even later was ze weer bij de anderen en ik hoorde hen zeggen: "Als zij ons weggagen wil, zal ze ons niet vinden, wij waren hier eerst." We gingen slapen en niemand zei me wel te rusten; vanmorgen wilden ze me ook niet groeten en mijn kind kreeg niets van de groente die Esita gekookt had. Dus weet ik dat ze ergens kwaad om zijn." Paul vult aan: "Toen ik terug kwam gisteravond, hoorde ik Amon net zeggen: "Stop, houd hierover op." Daarom riep ik Justine en vroeg haar waarom ze mij beledigd hadden.¹ Justine zei dat ze niets beledigends gezegd hadden. Ik zei dat iemand het me gezegd had. Daarop ging Justine weer naar binnen en toen zeiden ze, denk ik, wat Enifa hoorde." Justine zegt dat ze inderdaad binnen verteld had wat Paul haar gevraagd had, maar dat ze niets gezegd hadden over Enifa. Ambilikile gelooft het niet erg en zegt: "Als Paul je niet verteld heeft van wie hij gehoord had, waarom scholden jullie dan toch op je co-vrouw?" Rose: "Dat deden we helemaal niet. Ik ben alleen Amon gaan vragen wat hij zijn vader verteld had. Hij zei dat hij niets gezegd had." Ambilikile: "Ik begrijp er niets van. Waar waren jullie kwaad om. Het was toch een kwestie tussen Paul en Enifa alleen. Justine het is jouw schuld. Paul riep jou apart omdat hij iets in het geheim met je wilde bepraten en

¹ Paul had Amon tegen z'n vrouwen horen zeggen dat ze moesten zwijgen en toen blijkbaar aangenomen dat ze bezig waren hem te beledigen.

jij vertelde het verder. Als hij je geld geeft, vertel je het de anderen toch ook niet?"

Rose: "Zeg niet dat het Justine is. Paul is kwaad omdat ik gisteren dronken was."

Ambilikile: "Rose bemoei je er niet mee, ik praat tegen Justine. Gisteren had je het ook al over bier en nu begin je weer."

Paul: "Ambilikile, zie je nu. Altijd heb ik ruzie met mijn vrouwen en ik weet niet waarom."

Ambilikile: "Zeg dat niet. Je bracht hier vier verschillend opgevoede vrouwen bij elkaar en je hebt met allemaal verschillende moeilijkheden. Je had het van te voren kunnen weten." En tegen Enifa: "Je co-vrouwen hebben een fout gemaakt."

Enifa: "Dank je. Ik wil geen ruzie met ze hebben."

Het is duidelijk dat sinds Enifa er is, het evenwicht verstoord is en de spanningen enorm zijn toegenomen. Vooral Esita, maar ook de anderen voelen zich bedreigd.

12-10-'68

Esita had hout gehaald en zat met hoofdpijn buiten. Daarom weigerde ze ook een paar bezoekers uitgeleide te doen. Paul hoorde het en riep: "Ze houdt jullie voor de gek, ze is helemaal niet ziek, maar ze zit vol gedachten, ze is zo jaloers, dat is het."

Even later zei Esita dat ze naar Jacob (42) wilde om medicijn te kopen. Paul lachte alleen maar. (Esita had gehoopt geld te krijgen.) Toen ze terugkwam, waren de anderen aan het rijst stampen. Justine merkte op: "Anders hebben we altijd vier stampblokken vol en nu is er maar genoeg voor drie keer. Zeg Enifa, waar kwam die rijst vandaan die jij voor je zusjes gekookt hebt vanmiddag?"

Rose zei dat zij Enifa een half stampblok gegeven had voor de gasten, maar niet meer.

Justine: "Enifa, de verf die je gekocht hebt, die heb je zeker met rijst betaald?"

Enifa: "Nee, ik heb gepoft."

Paul hoort ze praten en roept: "Wat zeggen jullie?"

Enifa roept terug: "Ik zei dat ik verf gepoft had bij Jacob."

Paul: "Zo, en jij Esita, heb je vandaag ook medicijn op de pof bij Jacob gehaald?"

Esita (kwaad): "Schreeuw niet tegen me, ik heb het gekocht."

Paul: "Waarom doe je zo nijdig?"

Esita: "Jij hebt het altijd op mij gemunt."

Paul: "Esita, ik weet dat je de baas over me spelen wil, maar ik heb je niet nodig. Als je scheiden wil, breng me mijn koeien maar."

Esita: "Ik deed niets en nu begin jij tegen mij te schreeuwen."

Paul: "Ik zei niets onaardigs, maar jij wordt kwaad en zegt dat ik het op jou gemunt heb. Jij bent een vrouw, jij kunt niet kwaad worden om wat ik zeg. Ga maar naar de voorzitter en dan naar je vader."

Ze krijgen hoog lopende ruzie en Paul dreigt haar te slaan.

Esita loopt inderdaad in de richting van Ambilikiles huis, maar halverwege draait ze zich om en komt terug. Paul gilt: "Je bent gegaan, je bent nu gescheiden, verdwijn of ik sla je dood ..." Esita komt toch terug. Paul rammelt haar af en tot het de andere vrouwen lukt hem te doen ophouden. Esita gaat haar huis binnen en blijft er.

De volgende dag bepraat zij het gebeurde met Ambilikile en zijn vrouw en zij zeggen haar: "Het is je eigen schuld. Met geweld zul je hem nooit kunnen regeren en wij zullen altijd tot jouw schande horen, Esita is weer geslagen. Jullie zijn met vier vrouwen daar, als je hem voor je wil winnen, houd dan je scherpe tong in bedwang."

Ambilikile: "Ik denk dat je kwaad werd toen Paul er niets van zei dat Enifa iets op de pof gekregen had van Jacob."

Esita: "Ja, want als ik er heen wil, verbiedt hij het. Hij denkt dat Jacob mijn vriend is."

Ambilikile: "Esita, jij bederft altijd je eigen zaak doordat je zo gauw kwaad wordt. Je had moeten zeggen dat je ook de pof gekocht had en dan zien hoe Paul reageerde. Je bent trots omdat je enig kind bent en je zegt: "Hoe kan Paul het me moeilijk maken als ik thuis koning ben. Laat mijn vader die paar koeien teruggeven." Maar ik zeg je: "Het is niet goed om iedere keer te scheiden. Jij bent nu jaloers op Enifa, maar vroeger beklaagden Rose en Justine zich over jou. Als jij kunt kiezen tussen een oude en een nieuwe jurk, dan neem je toch de nieuwe en dat doet Paul nu ook. Dat gaat wel weer over. Met kwaad worden bereik je in elk geval

niets. Als je wil dat hij van je houdt, doe dan gewillig wat hij je vraagt en meer nog. Dan zal hij van zelf inzien dat jij een goede vrouw bent ..."

Met andere woorden, toon je jaloezie niet als je de lievelingsvrouw wil worden en blijven.

18-10-'68

Michael heeft kiespijn en Rose wil met hem naar de dispensary in Ipinda. Enifa biedt aan om te gaan en Paul vindt het goed. "Maar", zegt hij, "neem wel Peter en Veronica mee om je te helpen." Enifa heeft hier geen oren naar, maar ze komt er niet onder uit, Veronica en Peter gaan mee en de kies wordt getrokken.

De volgende middag zegt Enifa ineens dat ze hevig kiespijn heeft en naar de dispensary wil. Paul is er niet en Enifa gaat. Om een uur of vijf komt ze terug, de anderen vragen of de kies eruit is, maar Enifa zegt dat de verpleger er niet was en gaat naar bed.

Later komt Paul thuis en de vrouwen vertellen hem wat er met Enifa aan de hand is. Paul gaat Enifa vragen hoe het er mee gaat. Enifa zegt dat ze nog pijn heeft en dat de kies er niet uit is omdat de verpleger het te moeilijk vond. Paul wordt kwaad en zegt, "Je liegt, eerst zei je dat de verpleger er helemaal niet was en nu dat hij het te moeilijk vond. En dan wie gaf je permissie om te gaan. Als je ziek bent, zeg je het mij altijd en dan geef ik geld voor medicijn, maar nu ging je zomaar."

Enifa: "Vergeef me, ik had op je moeten wachten."

Paul: "Laat maar."

Maar hij blijft denken en de volgende dag vraagt hij Ambilikile te komen.

Paul: "Ik beklaag me over Enifa. Gisteren is ze zonder permissie naar de dispensary gegaan. Ze vraagt me altijd om geld als ze ziek is, maar nu ging ze zomaar en zonder geld."

Enifa: "Ik ben gegaan. Maar alleen trekken zonder injectie is gratis."

Paul: "Ik zeg dat ze vanwege iets naar Ipinda wilde. Eergisteren moest ik haar dwingen Veronica mee te nemen, toen kreeg ze geen kans. Daarom wilde ze gisteren weer. En het is gek: 's morgens was ze gezond, 's middags ziek en 's avonds weer beter zonder medicijn."

Enifa: "Vergeef me."

Ambilikile: "Waarom?"

Enifa: "Omdat ik zonder toestemming gegaan ben."

Paul: "Pas hebben we ruzie gehad om die onderwijzer en nu begin je weer. Daarom bedankte je man me en hij had gelijk. Ik zeg dat je gisteren overspel gepleegd hebt en dat is een grote zonde hier bij mij. Toen je mij zou trouwen, waarschuwden je vriendinnen je, dat ik een geweldig jaloers man was. En ik zei je dat het waar was maar jij zei dat het je niet kon schelen. Maar ik ben jaloers en ik wil niet hebben dat mijn vrouwen ergens heen gaan zonder mijn toestemming. Als je vrij wilt zijn, dan moet je maar scheiden ..."

Enifa: "Vergeef me."

Paul: "Ik vergeef je, maar dit is de laatste keer."

Wantrouwen; in dit geval vermoedelijk volkomen gerechtvaardigd.

20-10-'68

Emanuel is overleden.

21-10-'68

Paul riep Justine en zei: "Huil maar niet zo hard. Ik ben niet blij met je verdriet. Want ik weet dat jouw moeder mijn zoon gedood heeft met haar scherpe tong. Zij beledigde mijn vader, ze zei: "Paul is trots op de hekserij van zijn vader, die zo'n lang gezicht heeft dat hij er mee over de grond veegt." Deze ruzie doodde mijn zoon toen hij net wat begon op te knappen."

Later riep Paul ook een moederszustersdochter van Leines (22) (moeder van Justine) en droeg haar op Leines te zeggen dat Paul zei, dat zij zijn zoon gedood had door haar gescheld en dat ze niet moest denken dat hij blij was omdat zij zo'n misbaar maakte hier. Toen ze de boodschap kreeg, ging Leines direct naar haar vader, Sultani, maar die stuurde haar terug. Terug bij de andere vrouwen deed Leines weer haar beklag en zei: "Mijn zuster en mijn broer Likwepa hebben me gezegd dat Paul denkt dat ik Emanuel gedood heb." De vrouw van Likwepa zat er ook bij en zij vertelde het haar man. Likwepa ging daarop naar Paul en liet Leines roepen. Likwepa zei dat Leines hem nu maar eens precies vertellen moest wanneer hij haar dat verteld zou hebben. Leines beweerde nu dat ze zijn naam nooit genoemd

had. Likwepa: "Je bent kwaadaardig, ik geloof vast dat jij Paul en zijn vader beledigd hebt."

Leines: "Niet waar, ik was wel kwaad op Paul omdat hij Ambilikile opstookt tegen mijn man maar ik heb niet gescholden. Ik ben maar klein en dun daarom respecteert Paul me niet als zijn schoonmoeder en hij zegt: "Pambu-ju (22) (Leines' tweede man) is niet mijn echte schoonvader."

Likwepa: "Leines, ontken niet dat je schold, want je geeft zelf toe dat je heel kwaad was. Jij doodde Emanuel met je scherpe tong. Ik weet hoe kwaadaardig jij bent. Je weet dat je Emanuel gedood hebt."

Leines: "Ik ben verslagen."

Likwepa: "Heb niet het hart weg te lopen voor het einde van de rouw."

(Likwepa is een zoon van Leines' moeder en een andere echtgenoot, niet van Sultani.)

23-10-'68

Vanwege de rouw sliepen alle buurvrouwen bij Paul. Enifa maakte een paar keer opmerkingen die de burens kwaad maakten. De buurvrouwen klaagden haar aan bij de andere vrouwen. Enifa verontschuldigde zich met te zeggen dat het maar een grapje was geweest, maar zij namen er geen genoegen mee en eisten betaling.

Enifa vertelde het Paul, die Tunsubilege (15) riep. Zij legde hem uit dat Enifa grapjes maakte met mensen die hier niet opgesteld waren, en dat ze haar daarom een boete opgelegd hadden en haar dekens in beslag genomen hadden tot die boete betaald zou zijn. Paul vroeg hoeveel die boete was en Tunsubilege zei dat één mand rijst wel genoeg was omdat Enifa zelf nog geen akker had. Paul zei dat hij geen rijst had en vroeg of twee shillingen genoeg zou zijn. Tunsubilege zei van wel en Paul gaf Enifa het geld. Zij betaalde en kreeg haar dekens terug. Met het geld kochten de vrouwen suiker en dronken thee.

3-11-'68

Enifa voelde zich ziek. Ze ging naar een unganga, een van de vrouwen van Tushokanile (5.) Deze unganga laat haar patienten over water blazen. In het water verschijnen dan bepaalde voorwerpen die verband houden met de conflicten die de oorzaak van de ziekte zijn.

Enifa bracht kippelever, bonen en koffie mee naar huis. De andere vrouwen waren heel verbaasd. Enifa zei: "Ze zeggen dat ik ziek word omdat ik hier de baas speel." De anderen waren het hier niet mee eens, maar Enifa hield vol: "Iedereen zegt het dus zal ik hier zeker sterven."

Later ging Rose weg. Kisa, (19) een buurvrouw die een verre verwante van Enifa is, kwam langs en Enifa besprak de verschijningen met haar. Esita en Justine hoorden een deel van het gesprek. Ze hoorden Enifa zeggen: "Mijn co-vrouwen zeggen dat ik hier de baas speel." Het antwoord van Kisa: "Je moet het je niet aantrekken, waar veel vrouwen zijn, is er altijd jaloezie. Toen ik pas bij Timoti was, werd ik ook ziek en bij mij verscheen er rijst want er is altijd jaloezie als er veel vrouwen zijn."

Kisa ging en Rose kwam. Esita en Justine vertelden haar dat Enifa gezegd had dat zij heksen waren en haar ziek maakten. Kisa kwam weer langs en Rose riep haar ter verantwoording. Kisa verweerde zich en zei dat Esita en Justine haar niet goed verstaan hadden. Enifa had haar verteld wat er verschenen was en gezegd dat zij dacht, dat ze ziek was omdat haar co-vrouwen zich erover beklagden dat zij de boel regeerde bij Paul. En zij, Kisa, had haar gezegd dat ze zich niet moest verwonderen over de dingen die verschenen waren, omdat het allemaal maar onzin was en niets te betekenen had.

Justine ging er tegen in: "Niet waar. Toen je het zag, zei je: "Hé, je co-vrouwen zijn slecht; waarom zijn ze kwaad op jou in plaats van op hun man?"

Kisa: "Nee, ik zei: "Jij bent toch niet de enige die kippen kookt of koffie drinkt, dus hoe kunnen ze daarom kwaad zijn, deze dingen zijn onzin."

Rose: "Je liegt. Alsjeblieft beledig ons niet. Ik houd niet van geroddel."

Kisa werd kwaad en zei: "Denk je dat ik een idioot ben? Jullie hebben me geroepen en ik leg alles uit en dan zeg je dat ik lieg."

Ze liep weg.

Waarschijnlijk hadden Esita en Justine het heel goed verstaan maar ze waren natuurlijk wel gepredisponeerd om dit te verstaan omdat ze jaloers zijn op Enifa.

4-11-'68

De vrouwen moeten om beurt de varkens voeren. Vandaag was het Enifa's beurt. 's Middags gilden de varkens en Enifa zei dat het haar beurt was en dat ze zou gaan voeren. In plaats daarvan ging ze echter zonder iets te zeggen naar bed.

Toen Paul thuis kwam, hadden de beesten nog geen eten gehad. Enifa zei dat ze te ziek geweest om ervoor te zorgen. Paul keerde zich daarop tegen Rose: "Je wist dat je co-vrouw ziek was, waarom voerde jij ze dan niet?" Rose zei dat Enifa gezegd had dat ze het zou doen en toen stillettjes naar bed gegaan was. Paul geloofde het niet en zei: "Ik denk dat je liegt; je bent jaloers daarom liet je het misgaan." Enifa zat erbij maar zei niets.

Rose: "Hoewel jij scheldt, zeg ik dat Enifa het doet. Zij zegt niet dat zijzelf gezegd heeft dat ze het zou doen en toen stillettjes naar bed ging. Als Paul me slaat, dan doe jij het, Enifa."

Paul: "Vooruit, geef die beesten eten."

Rose: "Ik verbaas me, ze was gezond en dan ineens is ze weer ziek."

Rose, Esita en Justine beklagden zich later bitter bij de burens: "Enifa is hier gekomen om ons te scheiden."

7-11-'68

Paul wilde elke vrouw van zijn salaris 20 shillingen geven. Hij riep ze en zei: "Hier heb ik geld voor kleren, maar eerst moet ik iets zeggen, dat me erg dwars zit. Jullie zijn echte hoeren maar jullie minnaars geven jullie nooit geschenken. Jullie plegen overspel met mijn kleren aan. En ten tweede beledigen jullie mij. Als iemand jullie een voorstel doet, zegt hij: "Hoe kan zo'n knappe vrouw als jij nu getrouwd zijn met zo'n lelijke man." En jullie zijn het dan met die woorden eens. Is het waar?"

Esita: "Ja, dat zeggen ze."

Paul: "Als dat zo is, waarom liet je je eerste man dan in de steek om met zo'n lelijkerd als ik te trouwen. Denk maar niet dat jullie mooi zijn, anders zouden jullie niet bij zo'n lelijkerd gekomen zijn."

Enifa: "Maar mannen zeggen ook tegen elkaar: "Waarom heb je die lelijke genomen?"

Paul: "Dat is niet hetzelfde. Een man kan zeggen: "Ik houd van haar, anders zou ik toch geen koeien voor haar gegeven hebben." Maar jullie geven niets."

Vervolgens reikte hij het geld uit. Rose en Justine weigerden het aan te nemen. Rose zei: "Wij zijn altijd thuis, wij hebben geen minnaars en wij beledigen je niet, dus kunnen we nu niet bekennen door het geld aan te nemen."

De volgende dag weigerde Paul te eten wat Rose gekookt had. Rose vond dit niet terecht. Ambilikile kwam toevallig langs en Paul riep hem om te horen wat hij er van vond. Paul vertelde hem wat er de vorige dag besproken was en dat hij vond dat Rose geen reden had om te weigeren, omdat hij haar naam niet genoemd had, maar in het algemeen gesproken had. Rose zei dat zij ervan overtuigd is dat hij haar bedoelde, hoewel hij tot allemaal sprak.

Ambilikile zei: "Paul, je had dat geld zonder meer moeten geven. Als ik jou te eten nodig en ik lees je gelijktijdig de les, dan ben je toch ook niet blij. En jij Rose, hij bedoelde jou niet, dus neem het nu aan." Rose weigerde pertinent. Paul werd weer kwaad en Ambilikile vertrok.

De volgende morgen, toen Paul op het punt stond met een collega te vertrekken, gooide hij Rose 40 shillingen voor de voeten en zei: "Neem dat geld voor jou en Justine." Rose raapte het op en bracht het naar Justine. Justine weigerde echter het aan te nemen omdat Paul het aan Rose en niet aan haar gegeven had.

's Avonds bracht Rose de 40 shillingen weer naar Paul terug en zei dat ze het alleen opgeraapt had omdat ze geen ruzie wilde maken waar Daudi, de collega van Paul, bij was. Ze kregen weer ruzie. Tenslotte gingen Rose en Justine naar Ambilikile, die met hen bij Paul ging praten. Paul was zo kwaad, dat hij zei dat ze niet op zijn erf mochten slapen en dat ze maar bij Ambilikile moesten blijven. En verder: "Hoe durft Justine bij jou te komen. Ze maakt aldoor ruzie omdat ik jou help in die zaak met Pambuyu (22) (tweede echtgenoot van Justines moeder.) En ze hoeft ook niet meer te weeklagen, ik weet dat ze zelf samen met haar heksenmoeder mijn (en haar) zoon gedood heeft." Ambilikile zei dat hij ze ook niet in zijn huis wilde hebben en vertrok. Maar even later kwamen Rose en Justine weer huilend aanhollen: "We mogen niet thuis slapen, we mogen niet meer weeklagen en hij heeft al onze dekens in beslag genomen." Paul kwam ook en riep:

" Jij bent mijn vriend en jouw huis is mijn huis. Ze moeten hier weg. Hoe durft Justine, die jou uitscheldt, hier te komen. Laat haar naar haar vader (bedoelt Pambuyu) gaan." Rose en Justine kropen weg, de een onder het bed, de ander onder de tafel. Maar Paul nam een stok en porde ze weer te voorschijn. Hij was door het dulle heen en Ambilikile ging Timoti halen om te helpen Paul te kalmeren. Tenslotte lukte het toch hem zover te krijgen dat ze thuis mochten slapen, maar hun matten en dekens kregen ze niet.

De volgende dag besprak Rose met Tunsubilege of het verstandig zou zijn bij de rechtbank een klacht in te dienen. Tusublige legde Ambilikile het probleem voor. Hij zei dat ze het alleen doen moest als ze koeien had om te scheiden, omdat ze anders Paul, die zou denken dat haar minnaars er achter staken, alleen maar nog bozer zou maken. En dat Paul eigenlijk meer kwaad was op Justine dan op haar. Rose zei dat ze geen koeien had, waarop Tunsubilege haar adviseerde er dan maar van af te zien. Rose legde zich hier eerst bij neer, maar later kwam ze toch weer om geld te lenen voor een dagvaarding. Ambilikile zei dat hij geen geld had. (Hij wilde haar niet lenen." Want", zei hij, "als ze naar de rechtbank gaat, zullen ze zeker scheiden en dan gaat zij naar huis en wij zien het geld nooit terug.")

Later kwam Paul, grinnkend; "Ik heb ze gisteren mooi te pakken gehad hè", zei hij, "en vandaag wil Rose niet eten."

Ambilikile: "Ja, je hebt haar geslagen. Doe dat niet, ze is je eerste vrouw, ze is je moeder. Als zij zou scheiden, zou je voor altijd vrijgezel zijn. Zij is de eerste en de laatste. Die anderen, die bekenden, die beledigden je en die zullen je verlaten, wees daar vervelend tegen. Ga nu naar Rose en vraag haar om eten."

Paul ging en Ambilikile stuurde Tunsubilege naar Rose om te zeggen dat zij Paul om het geld moest vragen. Rose had eerst nog wat bezwaren, maar deed het tenslotte toch maar. Paul zei: "Goed, roep Justine ook." Justine kwam maar weigerde het geld omdat Paul er eerst met Rose over gepraat had en hij dus blijkbaar niet van haar hield. Paul zei: "Wat denk jij. Hoe weet jij waar Rose en ik het over hadden, ik vroeg haar om eten. Als je weigert, moet je het zelf maar weten. Jij bent een vrouw, jij kunt mij niet regeren, jij kunt niet kwaad worden als ik met je co-vrouw praat. Schiet op, neem het."

Justine nam het aan.

Zoals altijd maakten de jaloezie van Paul en de onderlinge naijver van de vrouwen weer een probleem dat er helemaal niet had hoeven te zijn, en in dit geval zelfs van iets wat een royaal gebaar van Paul had kunnen zijn.

APPENDIX II

Tabel 12 Echtscheidings ratio's bij een aantal Bantu volkeren

	Ratio A	Ratio B	Ratio C	Afstamming
Kgatla	3,5	a	a	patriliniair
Shona	9,4	32,6	11,3	patriliniair
Tonga (Gwembe)	19,3	42,0	26,3	patriliniair
Ganda	24,3	68,0	27,4	patriliniair
Mwambwe	19,8	40,8	27,9	patriliniair
Rungwe district	25,4	58,7	31,0	patriliniair
Lakeshore*	30,5	59,4	38,5	patriliniair
Ngamanga	30,3	61,5	41,7	patriliniair
Yao	30,7	70,1	35,3	matriliniair
Ngoni	28,5	55,8	36,9	omnilateraal
Tonga (Plateau)	29,8	57,1	28,4	matriliniair
Herero	29,5	53,1	39,8	dubbeluniliniair
Bemba	33,2	a	a	matriliniair
Lamba	33,1	61,3	41,8	matriliniair
Soga	37,8	a	a	patriliniair
Luvale	39,0	70,0	45,0	matriliniair
Ndembu	52,7	80,1	61,4	matriliniair

a = geen gegevens beschikbaar

* Lakeshore = Lakeshore zonder Ngmanaga.

n(Ngamanga) = 342

Ratio's: ratio A = $\frac{\text{aantal huwelijken geëindigd in scheiding}}{\text{alle huwelijken in het sample}} \times 100$

ratio B = $\frac{\text{aantal huwelijken geëindigd in scheiding}}{\text{alle huwelijken beëindigd door dood of scheiding in het sample}} \times 100$

ratio C = $\frac{\text{aantal huwelijken geëindigd in scheiding}}{\text{alle huwelijken behalve die, welke door de dood beëindigd zijn.}} \times 100$

De tabel is ontleend aan: On Quantification in Social Anthropology, J.C.

Mitchell in The Craft of Social Anthropology, A.L. Epstein ed.

De gegevens met betrekking tot de Nyakyusa zijn er ter vergelijking tussen gevoegd.

HOOFDSTUK VI HET HUISHOUDEN

INLEIDING

De dorpen in het Lake Shore gebied zijn dicht naast elkaar gebouwd. De huizen staan in enkele lange rijen op de stroken hogere grond langs de rivieren. Meestal worden de gebouwtjes op een erf aan alle kanten omgeven door bananen. Soms echter staan maar aan één zijde bananen en dan staan de huizen van de buurerven vlak bij elkaar, niet gescheiden door enige vegetatie.

De meeste huizen zijn van bamboe gebouwd. Ze zijn rechthoekig en hebben schuinaflopemde daken. De kleinere huizen bestaan uit twee kamers: een slaapkamer, die alleen via de andere kamer bereikt kan worden, en een kamer met een buitendeur. Soms is er een apart keukengebouwtje, zo niet dan is er een haard in de kamer met de buitendeur. Vanwege de warmte kookt men, als het enigszins kan, in de open lucht en deze haard binnen wordt alleen gebruikt als het te slecht weer is om buiten te koken. Grote huizen hebben slaapkamers aan beide kanten. In de slaapkamers bewaart men zijn persoonlijke bezittingen en een deel van de voedselvoorraden. Op de dwarsbalken van het dak ligt reservebrandhout en soms ook voedselvoorraden. Het aantal gebouwtjes op een erf is in de regel niet groot, meestal niet meer dan één of twee.

DE BEWONERS VAN HET ERF

De vaste kern van de bewoners van een erf wordt gevormd door een man, zijn vrouw(en) en zijn ongehuwde kinderen. Aan deze kern kunnen tijdelijk of permanent andere verwanten toegevoegd worden. Als een man meer dan één vrouw heeft, bestaat het gezin uit een aantal subeenheden, want iedere vrouw vormt met haar kinderen en anderen die eventueel in haar huis wonen, een eigen huishouden.

Als jongens ongeveer 15 jaar zijn, slapen ze niet langer in het ouderlijk huis, hoewel ze er wel blijven eten tot ze zelf trouwen. Ze bouwen hun eigen huizen aan de rand van het dorp en daar slapen ze en brengen ze het grootste deel van hun tijd door; vaak bouwen twee of drie vrienden samen hun eerste huis.

Als een man trouwt, sticht hij een nieuwe afzonderlijke eenheid: hij werkt niet langer voor zijn ouders, zijn vrouw werkt evenmin met of voor haar schoonmoeder. Als hij nog geen eigen huis had, dan bouwt hij er nu een, waar hij zal wonen met zijn vrouw en jonge kinderen.

Wanneer een man een tweede vrouw trouwt, bouwt hij gewoonlijk voor haar een huis erbij. Soms hebben de vrouwen alleen maar een aparte kamer in één huis, in dit geval is het huis meestal van baksteen. Een polygamist kan ook nog een apart huis voor zichzelf bouwen, maar de meesten doen het nooit.

Men kan de personen die zich soms bij deze kerneenheid van man, vrouwen en kinderen voegen, ruwweg in twee categorieën verdelen: degenen die voorgoed gekomen zijn, en degenen die eigenlijk elders thuis horen en wier verblijf in principe tijdelijk is, al blijven ze soms jaren. Deze tijdelijke gasten kunnen als volgt onderverdeeld worden: 1. kinderen en jongemannen die verwant zijn aan de permanente bewoners. Zij zijn hier in Ngamanga om in Ipinda naar school te kunnen gaan of om hun gastheer of-vrouw te helpen; enkelen zijn de kinderen van een vrouw uit een vorig huwelijk. Slechts in een paar gevallen had men een niet-verwante jongeman in de kost: twee van hen werkten voor hun gastheer en de derde was de vriend van een zoon. 2. dochters of zusters van het gezinshoofd die tijdelijk zonder echtgenoot zijn, of wier man in Zambia werkt, met hun eventuele kinderen. 3. vrouwelijke verwanten van het gezinshoofd die hij "naar huis" gehaald heeft, omdat ze ziek zijn en hij de indruk heeft dat hun echtgenoot onvoldoende voor ze zorgt. Al deze semi-permanente medebewoners horen altijd tot het huishouden van één van de permanent wonende vrouwen. Ze wonen in haar huis, ze helpen haar, voor zover mogelijk, met haar werk en worden door haar gevoed.

Bij de "permanente medebewoners" gaat het bijna altijd om oudere weduwen, het zijn zusters of moeders van het gezinshoofd. Oudere vrouwen die weduwe geworden zijn, geven er namelijk vaak de voorkeur aan bij hun broer of bij hun zoon te gaan wonen in plaats van bij de erfgenaam van hun man. Ook als een weduwe die veel ouder is, wél bij de erfgenaam blijft, neemt hij haar niet tot zijn vrouw, maar bouwt een huis voor haar zoals hij voor zijn eigen moeder zou doen. Deze medebewoonsters hebben hun eigen aparte huishouden: ze hebben hun eigen huis; zolang ze sterk genoeg zijn, hun eigen land en hun eigen voorraden; ook koken ze apart. Anders dan de

echtgenotes zijn ze nooit verplicht om voor het familiehoofd te koken en ze delen ook niet mee in het geld, de millet en andere zaken die de laatste aan zijn vrouw(en) geeft. Bijna altijd hebben ze kleinkinderen of andere jeugdige familieleden bij zich wonen.

Als een man oud wordt, neemt het aantal bewoners van zijn erf meestal af: de meesten van zijn kinderen zijn vertrokken, zijn moeder en vaak ook zijn zusters zijn gestorven en sommigen van zijn vrouwen zijn al overleden of zijn van hem gescheiden. Tot op zekere hoogte wordt dit inkrimpingsproces vertraagd door de tijdelijke aanwezigheid van kleinkinderen of van dochters; van alle oude mannen in Ngamanga kan men echter zeggen dat zij nu een kleinere groep om zich heen hebben dan toen zij jonger waren.

Na de dood van de eigenaar van een erf kan het zijn dat zijn erfgenaam besluit op zijn erf te komen wonen. In dat geval blijft zijn erf bewoond, al zullen er de nodige wisselingen onder de bewoners plaatsvinden doordat de erfgenaam zijn familie meebrengt en in elk geval sommigen van de echtgenotes van de overledene zullen vertrekken. Het kan ook zijn dat de erfgenaam liever op zijn eigen erf blijft wonen en degenen onder de familie van de overledene die bij hem willen blijven, daarheen overbrengt. In dat geval houdt de oude wooneenheid op te bestaan.

De samenstelling en de omvang van de wooneenheden is veranderd onder invloed van de moderne opvattingen over individuele vrijheid en de regels van de kerk. Alle orthodoxe kerken verbieden het polygame huwelijk, zodat al hun leden, ook de ouderen en de welgestelden, maar één vrouw hebben. Het verbod op polygamie maakt ook het erven van weduwen onmogelijk en dit heeft geleid tot het ontstaan van iets volkomen nieuws: wooneenheden met een vrouw aan het hoofd. Als een christen sterft, blijft zijn weduwe vaak op zijn erf wonen en wordt zij de- facto het gezinshoofd. Aangezien ze nooit kan erven, is er ook altijd een de-jure hoofd en eigenaar, een zoon of een broer van haar overleden echtgenoot. Soms is dat een jongen die nog bij haar woont, en soms is het een volwassen man die zelf ergens anders woont.

Dat mannen hun zusters die weduwe geworden waren, bij zich hadden wonen, is iets wat vroeger, toen weduwevererving de regel was, vermoedelijk zelden voorkwam. Onder invloed van het verbod van de kerk op vererving en van het recht dat alle vrouwen hebben gekregen om een vererving te weigeren, is het nu een veel vóórkomend verschijnsel geworden.

Tabel 13 Samenstelling van de wooneenheden van Ngamanga

Aantal	Temper-	Mono-	Poly-	Vr.l.	Mono-	Poly-	Vr.l.	Mono-	Mono-	Poly-	Poly-	Vr.l.	Vr.l.	Overige	
Pers.	soons	gaam	gaam	hoofd	gaam	gaam	hoofd	gaam	gaam	gaam	gaam	hoofd	hoofd	Huis-	TOTAL
In de	Huis-	alleen	alleen	alleen	+	+	+	+	S.P.L.	+	S.P.L.	+	S.P.L.	houdens	
woon-	houden	eigen	eigen	eigen	S.P.L.	S.P.L.	S.P.L.	Onafh.	Onafh.	Onafh.	Onafh.	Onafh.	Onafh.		
eenheid	M	V	kinderen	kinderen	kinderen				Huish.	Huish.	Huish.	Huish.	Huish.		
I	6	3													9
II		10												1	11
III		10	2		1										14
IV		6	2	1	1			1	1					1	13
V		12			3	5		1	1						22
VI		11	2		2	3	1		1					1	21
VII		4	1		1	1			2						9
VIII			1				1			2	1				5
IX		1						1	1	1					3
X					1									1	5
XI															2
XII														1	2
meer dan															
XII						2			1						2
Totaal	6	3	54	8	1	9	12	3	8	4	2	3	0	1	117

Opn. S.P.L. = semi-permanente leden

Enkele voorbeelden van wooneenheden

1. Anyambilile (47)	1 Hoofd	- 47 jaar	Er zijn twee huizen.
	2 Vrouw	- 30	De moeder heeft haar eigen
	3 Vr.zo.	- 12	huis en eigen land.
	4 Vr.do.	- 15	
	5 Vr.do.	- 8	
	6 Moeder	- 73	
2. Andrea (50)	1 Hoofd	- 21 jaar	Er zijn twee huizen.
	2 Va.vr.	- 53	In het ene woont Andrea,
	3 Zuster	- 12	alleen sinds zijn vrouw
	4 Broer	- 9	weggelopen is.
	5 Broer	- 5	In het andere woont zijn
			vadersweduwe, die de zuster van Andrea's eigen moeder is, met de kinderen.
3. Edwin (25)	1 Hoofd	- 49 jaar	Er zijn twee huizen en
	2 Vrouw	- 32	een stal.
	3 Vr.do.	- 6	(6), (7), (8) en (9)
	4 Zoon	- 3	wonen in één huis;
	5 Zoon	- 1	(6) en (7) hebben ieder
	6 Moeder	- ±80	hun eigen akker en hun
	7 Va.vr.	- ±80	eigen voorraden;
	8 Br.do.	- 13	(8) en (9) slapen bij hun
	9 Br.do.	- 11	grootmoeder maar eten
			meestal thuis.
4. Timoti (19)	1 Hoofd	- 53 jaar	Er zijn vier huizen en
	2 Vrouw(geërfd)	- 50	een stal.
	3 Vrouw	- 49	(2), (3), (4) en (12)
	4 Vrouw	- 37	hebben ieder een eigen
	5 Zoon	- 24	huis; (5) en (6) horen
	6 Dochter	- 18	sinds de dood van hun
	7 Br.do.	- 21	eigen moeder tot het
	8 Br.do.	- 17	huishouden van (3);
	9 Br.zo.	- 13	(7) t.m. (11) zijn de

10 Br.zo. - 11 kinderen van (2);
 11 Zoon - 5 (6),(7) en (8) zijn
 12 Moeder - ±75 getrouwd, de echtgenote-
 n van (6) en (7) zijn in Zambia en (8) is gescheiden; (12) is te oud
 om nog langer zelf land te bewerken, ze kookt nog wel zelf, Timoti en haar
 dochter geven haar voedsel; (5) heeft een eigen huis aan de rand van het
 dorp.

5. Atubonekisye (6) 1 Hoofd - 60 jaar Er zijn twee huizen,
 2 Vrouw - 48 een keuken en een stal;
 3 Moeder - 78 (3) en (4) wonen en
 4 Zuster - 51 werken samen, ze hebben
 5 Zu.do. - 35 gemeenschappelijke
 6 Zu.do.zo.- 9 akkers; (4) is weduwe.
 7 Zu.do.do.- 4 (5) t.m. (12) wonen bij
 8 Zu.zo.do.- 11 (3) en (4); (5) en (10)
 9 Zu.zo. - 21 zijn hier met hun
 10 Br.vr. - 34 kinderen omdat hun
 11 Br.do. - 12 echtgenoten in Zambia
 12 Br.zo. - 4 zijn; (9) heeft een eigen
 huis.

6. Ntongomafu(118) 1 Hoofd - 67 jaar Er zijn drie huizen.
 2 Vrouw - 63 (1), (2) en (3) hebben
 3 Vrouw - 55 elk hun eigen huis.
 4 Zuster - 65 (4) is ziek en woont bij
 5 Do.do. - 10 (3); (5) is de kleindoch-
 6 Br.zo.do.- 12 ter van (3) en woont bij
 haar; (6) woont bij (2).

7. Sikanoga (99) 1 Hoofd (vrouw) - 50 jaar Er zijn een huis en
 2 Moeder - 71 een stal.
 3 Zuster - 47 De-jure eigenaar
 4 Zoon - 21 van het erf is een
 5 Zoon - 18 zoon van (1) die
 6 zoon - 15 buiten Rungwe woont.

7 Zoon	- 13	Opvallend is dat
8 Dochter	- 10	hier een vrouw <u>haar</u>

moeder en haar zuster bij zich heeft; (2) is weduwe; (3) is gescheiden. Alle bewoners behoren tot één huishouden. (4) heeft een eigen huis vlakbij.

HET HUISHOUDEN ALS ECONOMISCHE EENHEID

De wooneenheid is tevens de belangrijkste eenheid van productie, distributie en consumptie¹. De leden bebouwen zonder of met beperkte hulp van buiten het land en consumeren een groot deel van de oogst. De uitwisseling van goederen en diensten tussen de bedrijven in één dorp is gering, al kan het in sommige gevallen van groot belang zijn, zo zouden bijvoorbeeld de grotere bedrijven nooit al hun land kunnen bebouwen zonder hulp van buiten. Voor de meeste huishoudens geldt dat de belangrijkste ruil niet plaats heeft met andere huishoudens in het dorp, maar met de "moderne sector" buiten het dorp: het gaat dan om de uitwisseling van handelsgewassen, voor Ngamanga is dat meestal rijst, tegen geld en geld tegen moderne diensten en consumptiegoederen.

Rechten op akkers, bomen en gewassen

Akkers: Het hoofd van de wooneenheid beschikt uiteindelijk over alle grond die erbij hoort. Vrouwen, moeders en zusters die bij hem wonen, krijgen het gebruiksrecht op bepaalde stukken grond. Gewoonlijk gebruiken ze elk jaar dezelfde percelen, maar de man behoudt altijd het recht het land terug te nemen en het anders te verdelen en de echtgenotes verliezen alle rechten op "hun" land en op de gewassen te velde op het moment dat ze

¹Productie, distributie en consumptie vormen één continu proces en elke onderverdeling is tot op zekere hoogte arbitrair. Hoewel er gesteld zou kunnen worden dat de rechten op de productiefactoren en het werk dat gedaan moet worden om het gewas te verbouwen thuis horen in de sectie "productie" en de rechten op de oogst in de sectie "distributie" worden deze aspecten hier in dezelfde paragrafen besproken of in een andere volgorde als dat beter uitkomt.

scheiden. Voor de rechten van de overige leden van de woongemeenschap maakt het geen verschil of het hoofd het land zelf bezit of dat hij het slechts geleend heeft, ten opzichte van hen is hij de "eigenaar".

Een vrouw kan zelfstandig een perceel lenen en het door een buitenstaander, gewoonlijk tegen geld, laten bewerken. In dat geval heeft haar man er niets mee te maken en kan hij ook geen enkele aanspraak doen gelden op de opbrengst. In de meeste gevallen echter waarin een vrouw een geleende akker gebruikt, is die geleend door haar echtgenoot en heeft die ook de grond bewerkt.

Wanneer een man een moeder of een zuster bij zich heeft wonen, zal hij haar, als ze in staat zijn om te werken, een stukje grond toewijzen, het voor haar ploegen en de rijst uitzaaien. Deze vrouwen verzorgen de gewassen zelf en de hele oogst is hun eigendom; hun zoon of broer heeft er geen enkele aanspraak op. Op de oogst van zijn vrouwen houdt een man wel zekere aanspraken.

Een enkele keer gebeurt het wel dat iemand zegt dat een bepaalde akker van zijn kinderen is; in de praktijk bleek dat altijd te betekenen dat de opbrengst van dat perceel speciaal apart gehouden werd voor schoolgeld en schooluniformen. Maar het land werd gewoon door de ouders bewerkt net zoals hun overige akkers.

Een man die veel land heeft, geeft zijn volwassen zoons een eigen perceel; tot aan hun huwelijk blijft de vader de eigenaar van de grond en is er alleen sprake van bruikleen. Als ze eenmaal getrouwd zijn, gaan de rechten definitief op de zoons over. Het gebeurt wel eens dat een vader dreigt zijn getrouwde zoon zijn land weer te ontnemen, maar ik betwijfel of een dergelijke stap rechtsgeldig zou zijn.

Timoti en de akker van zijn vrouw

Timoti's (19) vrouw, Tume, had jaren geleden een akker geleend van haar halfbroer Kandono (8); al een paar jaar had ze die akker braak laten liggen. Ambilikile (15) vroeg Timoti of hij dat stuk land mocht lenen. Timoti vond het best maar hij zei erbij dat het land niet van hem was en dat Ambilikile het daarom maar voor één seizoen kon krijgen. Ambilikile en zijn vrouw verbouwden er dat jaar bonen.

Het was echter wel duidelijk dat Tume het er niet mee eens was. Omdat hij geen ruzie wilde, bewerkte Ambilikile de grond het volgende jaar niet. Toen hij dat merkte, zei Timoti tegen Ambilikile dat hij het gerust weer nemen kon. Hij zei: "Mijn vrouw is weliswaar de

"eigenaar" van dat land maar ik zou het voor haar moeten bewerken en ik ben niet van plan om dat te doen. Dus neem het maar, anders blijft het braak liggen." Ambilikile begon nog niet meteen. Een paar dagen later hoorde hij toevallig Tume en Kandono er over praten. Tume vertelde dat ze kwaad was op Timoti, omdat die zonder haar toestemming over haar land beschikt had en dat ze haar zoons opdracht had gegeven om er meteen aan het werk te gaan. Kandono vond dat ze volkomen gelijk had. Ambilikile ging daarop naar Timoti om te vragen wat er nu precies aan de hand was. Timoti zei dat hij zich ontzettend schaamde en dat hij al dagen met Tume aan het ruziën was over deze zaak, maar dat hij haar niet kon dwingen haar land af te staan.

Na de dood van een man hoort zijn erfgenaam de regelingen die hij getroffen heeft, te respecteren. Hij moet de vrouwen, zusters en moeders het genot laten van de akkers die de overledene hun toegewezen had, al zou de laatste zelf wel vrij geweest zijn ze weer terug te nemen, en hij kan voor zijn eigen gebruik of om aan zijn eigen vrouwen te geven alleen dat land nemen dat de overledene voor zichzelf gereserveerd had. Het is aan de bureu om er op toe te zien dat de erfgenaam zijn verplichtingen in deze nakomt (zie pag 204).

Tegenwoordig gebeurt het steeds vaker dat de oudste zoon van een vrouw, uiteraard uit haar huwelijk met de eigenaar, het land erft dat zij placht te gebruiken. Dit is een afwijking van de gewoonte dat alle bezittingen van een man automatisch overgaan op zijn enige erfgenaam. Men heeft echter het idee dat land, nu het schaars geworden is, in elk geval tot op zekere hoogte gedeeld moet worden.

Erven en bananenbomen: Tot men een paar jaar geleden overging tot het aanplanten van cacaobomen tussen de bananen, groeide er op de erven nauwelijks iets anders dan bananen, soms wat pompoenen of een bamboebosje.

Als een jongen zijn eigen huis bouwt, plant hij er gewoonlijk ook bananen bij. De vruchten kan hij roosteren en opeten of verkopen. Als hij eenmaal getrouwd is, blijft hij voor de bananen zorgen want dat is mannenwerk. Zolang hij slechts één vrouw heeft, worden de bananenbomen vrijwel nooit verdeeld. De vrouw is vrij om bananen te kappen om te koken. De mate waarin man en vrouw vrij zijn om zonder overleg met de ander bananen weg te geven of te verkopen, varieert van huishouden tot huishouden. Aangezien er meestal bananen in overvloed zijn en de meeste gewone variëteiten nauwelijks enige geldwaarde hebben, is dit geen belangrijk punt en beiden

zullen gewoonlijk zonder meer bananen kappen en weggeven of verkopen in afwezigheid van de ander.

Het erf van een polygamist is altijd verdeeld: iedere vrouw heeft altijd haar eigen bananenbomen en soms heeft de man ook nog een deel voor zichzelf gereserveerd. In Ngamanga hebben slechts enkele mannen hun eigen bananenbomen, de meesten hebben eenvoudig de aanplant verdeeld in zoveel stukken als ze vrouwen hebben.

In deze situatie heeft een vrouw sterkere rechten tegenover haar man op h   r bananen dan de vrouw van een monogamist heeft op de gezamenlijke aanplant, omdat een man gehouden is al zijn echtgenotes gelijk te behandelen en hij dus moeilijk de bananen van één van hen kan nemen. Maar ook in dit geval zijn haar aanspraken niet absoluut, uiteindelijk is de man degene die de bomen plant en verzorgt, en hij blijft de eigenaar.

Paul en de bananen van zijn vrouw

Rose, de eerste vrouw van Paul (17), had met iemand uit Lupaso afgesproken dat hij een tros bananen van haar zou kopen. Hij stuurde zijn vrouw om de bananen op te halen. Op het moment dat zij bij Pauls erf aankwam, was Rose zelf in huis en zij zag alleen Paul zitten. Ze zei tegen hem dat ze de bananen kwam halen die haar man van Rose wilde kopen. Zonder Rose te roepen, kapte Paul de tros af. Toen Rose de bananenstam hoorde vallen, rende ze naar buiten en schreeuwde tegen Paul: "Je bent zeker haar minnaar, dat je mijn bananen voor haar kapt zonder het mij eerst te vragen?" De beide vrouwen begonnen vervolgens tegen elkaar te schelden en te tieren tot de andere vrouw tenslotte weging.

Paul was kwaad op Rose omdat zij gezegd had dat hij de minnaar van de andere vrouw was en nu zijn eigen vrouw dat gezegd had, zou haar man het zeker geloven en het hem kwalijk nemen. Ze maakten luidruchtig ruzie. Een buurvrouw kwam tussenbeide en vroeg wat er aan de hand was. Ze legden het haar uit. De buurvrouw vond dat Paul een fout gemaakt had. Paul was niet tevreden met dit oordeel en ging Ambilikile vragen wat die er van vond. Ambilikile was niet thuis en Paul vroeg het toen aan een andere buurvrouw, die ook vond dat hij een fout gemaakt had. Tenslotte kam Ambilikile thuis en toen hij het hele verhaal gehoord had, zei hij: "Paul, jij begon met een fout te maken door zonder vragen haar bananen te kappen, maar daarna maakte Rose een nog grotere. Ze had je binnen moeten roepen en als je niet geluisterd had, had ze je er later over moeten aanspreken, nadat die vrouw weggegaan was. Nu heeft ze je vijanden bezorgd."

Jimo en de bananen van zijn vrouw

Op een dag raakte Jimo (33) in moeilijkheden met iemand die hij sinaasappels verkocht had, want hij had ze tweemaal verkocht en de andere kopers hadden ze eerder opgehaald. Hij vroeg zijn eerste vrouw, Syakibaga, om geld om deze koper terug te betalen. Syakibaga, die "dokter" is, heeft meestal wel geld. Zij zei dat ze nu geen geld had. Hij bleef vragen en zij bleef volhouden dat hij al haar geld al genomen had en dat ze geen cent meer bezat. Tenslotte kapte Jimo een grote tros bananen van Syakibaga's bananenbomen en gaf die aan zijn schuldeiser. Syakibaga maakte geen bezwaar. Jimo wilde echter met alle geweld ruzie met haar maken en een paar uur later toen hij met zijn beide vrouwen zat te eten, begon hij weer: "Je zegt niks, je bent zeker nog steeds kwaad omdat ik je bananen genomen heb." Syakibaga: "Ik heb geen reden om daar kwaad om te zijn en als ik het wel was, dan had ik je wel tegengehouden." Jimo, die flink aangeschoten was, hield echter niet op en tenslotte sloeg hij haar zelfs. Syakibaga riep de buren te hulp. Zij zeiden Jimo dat hij ongelijk had en dat hij God niet was zodat hij onmogelijk kon weten wat zij dacht en of ze kwaad was of niet. Syakibaga herhaalde nog eens: "Ik heb geen reden om kwaad te zijn vanwege die bananen want hij zorgt ervoor, niet ik."

Als een man er nog een vrouw bij trouwt, worden de bananenbomen eenvoudig opnieuw verdeeld. Hetzelfde gebeurt als er een moeder of een zuster bij hem komt wonen, maar in dit geval kunnen zijn vrouwen zich met meer kans op succes tegen zijn plannen verzetten. Zo weigerden de vrouwen van Sulubali (106) bananenbomen af te staan voor zijn zuster (zie pag 253). Als een vrouw haar man verlaat, of sterft, zijn de bomen weer van hem.

Andere bomen op het erf: De meeste mensen hebben hoogstens enkele bomen op hun erf; deze bomen zijn meestal het eigendom van een man. De rechten van vrouwen op de bomen die ze eventueel zouden planten, zijn aan beperkingen onderhevig. Als een vrouw bomen plant, doet ze dat noodzakelijkerwijs op het erf van haar man. Als ze hem of zijn erfgenaam verlaat, verspeelt ze alle rechten op haar bomen. Zelfs als ze blijft, is het niet onder alle omstandigheden zeker dat haar kinderen de bomen zullen erven. Vrouwen planten dientengevolge zelden bomen en als ze het al doen dan planten ze alleen snelgroeiende variëteiten die ze voor brandhout kunnen gebruiken.

Andalwisye en zijn moeders bomen

Toen Andalwisyes (3) vader stierf, erfde diens broer. Andalwisyes moeder ging bij de erfgenaam wonen en plantte daar bomen. Zij stierf en ook de erfgenaam van haar man. De laatste werd opgevolgd door zijn eigen zoon, Misyagati (zie genealogie pag 201). Andalwisye kapte een van de bomen die zijn moeder geplant had. Misyagati daagde hem voor de rechtbank. De rechtbank verwees de zaak terug naar het dorp omdat het een familieaangelegenheid betrof. De familie en de buren oordeelden dat de boom niet van Andalwisye maar van Misyagati was. Ze zeiden: "Als Andalwisyes moeder de bomen geplant had op het erf van zijn eigen vader, dan zouden ze nu van Andalwisye geweest zijn. Maar ze plantte ze op het erf van de broer van haar overleden echtgenoot, die niet haar werkelijke man was, en zijzelf is van een andere familie en kan hier geen eigendom hebben, daarom zijn de bomen nu voor Misyagati." De rechtbank bevestigde dit oordeel.

Bankite en haar boom

Toen de man van Bankite stierf, erfde de zoon van een andere vrouw, deze stierf zelf vrij kort daarna en de erfenis ging naar zijn jongere, volle broer, Andilile (104). Bankite had niet naar de erfgenaam willen gaan en was naar haar eigen familie teruggegaan. Andililes broer was op zijn eigen erf blijven wonen en het erf van hun vader was verlaten en na verloop van tijd aan Jimo (33) gegeven.

Later verhuisde Bankite naar haar eigen zoon en kapte één van de bomen op Jimo's erf. Andilile diende een klacht tegen haar in bij Jimo omdat zij zijn boom genomen had. Hij stelde: "Ik ben nu mijn vaders erfgenaam en alles wat ooit van mijn vader was, is nu van mij. Deze vrouw "ken" ik niet want ze weigerde geërfd te worden en is door de mafumu naar haar eigen familie teruggezonden." Zij verdedigde zich met te zeggen dat haar man haar die boom gegeven had en dat, nu zij bij haar eigen zoon woonde en dus tot de familie teruggekeerd was, ze recht had op die boom. Men oordeelde dat de boom van Andilile was, omdat zij, hoewel ze nu bij haar zoon woonde, nooit officieel teruggekomen was en de buurt er niet van in kennis was gesteld. Haar familie had haar met voedsel en drank moeten terugbrengen en dat was niet gebeurd.

Een paar maanden later gebeurde het alsnog. Er werd een groot feest georganiseerd, waarop Andilile ook uitgenodigd was. Hij verklaarde bij die gelegenheid dat zij, nu ze teruggekomen was, die boom, die al die tijd was blijven liggen, natuurlijk kon nemen.

Zolang men niet meer dan enkele bomen op de woonerven plantte, drukten deze de bananen niet weg. Nu de mannen zoveel mogelijk cacao op hun erf planten, is dat wel het geval, daar een deel van de bananenbomen gekapt moet worden als de cacao groter wordt. De meeste polygamisten in Ngamanga hebben geen eigen bananenaanplant en moeten dus hun cacaobomen planten

tussen de bananen die aan hun vrouwen toegewezen zijn. Dit zou eventueel conflicten kunnen opleveren. Op de vraag hoe een polygamist deze situatie zou moeten aanpakken, zei men: "Hij moet zijn vrouwen bijelkaar roepen en ze vertellen dat hij cacaobomen tussen hun bananen wil planten. Zijn vrouwen zullen dan zeggen dat het een goed idee is, maar dat zij hun kinderen moeten voeden en dat ze hem daarom zullen toestaan cacao te planten in een deel van hun bananenaanplant. Als zijn vrouwen dan naderhand zich toch zouden beklagen wanneer hij de bananen kapte, dan zouden de burenen hem gelijk geven want ze hadden het afgesproken. Maar als hij het van te voren niet besproken had, dan zouden zijn vrouwen gelijk krijgen en de burenen zouden hem vermanen: "Je schijnt niet te weten hoe je je zaken regelen moet en hoe je in vrede met je vrouwen leven kunt." Zijn fout is dan niet dat hij cacaobomen geplant zou hebben waar hij geen recht had ze te planten of dat hij bananen gekapt had, die hij niet mocht kappen, maar dat hij zijn vrouwen niet behoorlijk op de hoogte gesteld had. Hij is de werkelijke eigenaar van de bananen zodat hij kan kappen wat hij wil, maar zijn vrouwen hebben het recht op het gebruik van voldoende bananenbomen om hun kinderen te kunnen voeden en ze hebben het recht behoorlijk geïnformeerd te worden.

Vrouwen hebben nooit eigendomsrechten ten aanzien van onroerende goederen, alleen gebruiksrechten afhankelijk van hun relatie met de eigenaar, die in de meeste gevallen hun echtgenoot is. Vrouwen zijn dan ook niet geïnteresseerd in verbeteringen en investeringen in het bedrijf; zij proberen zoveel mogelijk persoonlijke bezittingen te verzamelen.

Rijst: Rijst is een nieuw gewas en in de eerste plaats een handelsgewas, daarom zijn de mannen meer bij de productie betrokken dan bij de andere gewassen, millet uitgezonderd. Bijna ieder boer verbouwt rijst, al zijn de hoeveelheden soms minimaal.

In tegenstelling tot de traditionele gewassen waarbij de rechten en plichten van een ieder in hoge mate vastliggen, bestaat er bij rijst een grote vrijheid om de zaken naar eigen goeddunken te regelen en dus een grote variatie in de verdeling van het werk tussen man en vrouw en in de aanspraken die elk heeft op de opbrengst. Soms hebben man en vrouw ieder hun eigen rijstvelden en soms hebben ze gemeenschappelijke velden. Als een man meer dan één vrouw heeft, dan hebben zijn vrouwen altijd hun eigen

akker(s). In de meeste gevallen heeft hij zelf ook zijn eigen rijst-akker(s). Een enkele keer is al het land tussen de vrouwen verdeeld; in dit geval geven de vrouwen hem gewoonlijk de helft van de opbrengst. Er zijn echter ook wel hebzuchtige mannen die de hele oogst nemen, zodat de verdeling van het land onder de vrouwen niet meer betekent dan op de verdeling van het werk op zijn land. Deze vrouwen moeten ergens land lenen als ze zelf enige rijst willen hebben. In het meest voorkomende geval, waarin de man zijn eigen akker(s) heeft, behouden de vrouwen hun hele oogst zelf; al gebeurt het ook wel dat een inhalige echtgenoot, ondanks het feit dat hij zijn eigen velden heeft, toch nog de helft van de opbrengst van de velden van zijn vrouwen neemt. De buurt spreekt schande van zulke hebzuchtige mannen en is altijd bereid hun vrouwen te helpen ze te slim af te zijn en een deel van de oogst achterover te drukken.

De rijstvelden van een man met meer vrouwen zijn vaak tussen hen verdeeld, waarbij elk verantwoordelijk is voor het wieden en oogsten van het haar toegewezen deel. Als de velden niet verdeeld zijn, dan gaan de vrouwen er samen heen om te werken en spreken onderling af wat ieder die dag zal doen.

Als een man maar één vrouw heeft, zijn de rijstakkers soms wél verdeeld en soms niet. Ruim tweederde van de lutheranen en ruim 40% van de niet-christenen die monogaam getrouwd zijn, hebben ongedeelde gemeenschappelijke rijstvelden. Bij de niet-christenen bestaat er een duidelijke correlatie tussen het al-dan-niet-verdeeld-zijn van de akkers en de totale oppervlakte: degenen die het land verdeeld hebben, hebben gemiddeld ruim tweemaal zoveel land als degenen die het ongedeeld hebben gelaten. Veel van degenen die het land ongedeeld hebben gelaten, hebben inderdaad zo weinig dat het geen zin gehad zou hebben dat kleine stukje nog in tweeën te doen. Bij de lutheranen bestaat er geen correlatie tussen de grootte van het totale oppervlak en het al-dan-niet-gedeeld-zijn van de rijstakkers. Samenvattend: de niet-christenen hebben over het algemeen het land verdeeld als dat praktisch mogelijk was en slechts een deel van de lutheranen heeft dat gedaan. Bovendien voegen bijna alle lutheranen die wél aparte akkers hebben, toch uiteindelijk de hele oogst gewoon bij elkaar, zodat de verdeling niet meer dan een nominale kwestie is. Als reden geven ze op dat ze het land alleen maar verdelen, omdat hun vrouwen graag willen kunnen zeggen dat ze hun eigen velden hebben net als hun niet-christelijke

buurvrouwen. De niet-christelijke paren die aparte rijstvelden hebben, houden altijd de oogst apart en elk verkoopt zelfstandig. Degenen die de gemeenschappelijke akkers hebben, of die de opbrengsten na de oogst samenvoegen, moeten natuurlijk ook gezamenlijk verkopen, gewoonlijk wordt er dan eerst geld voor bepaalde uitgaven, zoals schoolgeld, opzij gelegd en wat er overblijft, wordt vervolgens gedeeld.

Die paar lutherse vrouwen die hun eigen rijst apart houden, zijn volledig vrij om er mee te doen wat ze willen. Voor de vrouwen van de niet-christenen ligt de situatie meestal anders. Slechts enkelen van hun mannen vinden dat de rijst die hun vrouwen van hun eigen akkers geoogst hebben, helemaal hun zaak is en dat ze er mee kunnen doen wat ze willen. De meesten zeggen: "Het land is van ons, wij hebben geploegd en gezaaid, dus onze vrouwen mogen het opeten met hun kinderen of de rijst verkopen en het geld uitgeven voor zichzelf en voor hun kinderen, maar ze mogen niet meer dan een heel klein beetje aan hun eigen familie geven."

Een deel van de oogst wordt niet verkocht, maar vastgehouden voor consumptie, als zaaizaad en als reserve om in geval van nood te verkopen. Bij die echtparen die een gemeenschappelijke voorraad hebben, draagt gewoonlijk de vrouw de verantwoording. Ook bij echtparen die ieder afzonderlijk hun rijst verkopen, komt het wel voor dat de mannen de zorg voor het niet-verkochte deel van hun rijst aan hun vrouwen overlaten; anderen bewaken jaloers hun voorraad en verbieden hun vrouwen ten strengste eraan te komen. Weer anderen bergen hun eigen rijst wel apart op, maar staan hun vrouwen toch toe er van te nemen om te koken.

Paul, zijn vrouw en zijn en haar rijst

Paul (17) heeft drie vrouwen. Iedere vrouw heeft haar eigen rijstveld en haar eigen voorraad. Paul verdient een salaris, daarom verkoopt hij nooit van zijn eigen rijst, maar slaat het op om zijn familie te voeden. Af en toe zegt hij de vrouw die aan de beurt is om te koken, van zijn rijst te nemen.

Twee van Paul's vrouwen gingen voor enkele weken naar Tukuju. Voor hun vertrek hadden ze heimelijk een merkteken in Pauls rijst-schuurtje gezet. Bij hun terugkomst zagen ze dat er een heleboel rijst verdwenen was. Rose, de eerste vrouw, vroeg Paul ernaar en die zei dat hij er niets van begreep omdat hij Justine, de vrouw die thuis gebleven was, maar één keer gezegd had rijst te koken. Justine werd geroepen en zij beweerde ook van niets te weten. Daarop begonnen Roses kinderen te schreeuwen: "He, nu moet je het niet ontkennen."

Vertel geen leugens. Je hebt twee manden rijst genomen, de ene heb je aan je moeder Leines (22) gegeven en de ander aan je grootmoeder(6)." Justine ontkende het, maar de kinderen bleven volhouden dat ze het met hun eigen ogen gezien hadden. Paul werd kwaad op Justine:

"Idioot, jouw moeder komt ons nooit helpen en als de kinderen ziek zijn, betaal ik de medicijnen en niet jouw familie, hoe kun je haar wat geven. Je eigen rijst hou je vast, maar de mijne geef je weg, hoe durf je, idioot."

Een paar maanden later was Pauls rijst op. Op een dag zag hij hoe Justine een meisje rijst gaf om naar haar grootmoeder (6) te brengen, hij riep: "Idioot, leg die rijst terug. Onze rijst is op en we eten niet anders dan bananen maar jij kookt nooit rijst voor me en nu geef je het wel aan je eigen familie, die ons nooit helpt. Als je het dan niet wil koken, hou het dan, maar geef het niet aan anderen." Justine bracht de rijst weer binnen.

Paul vertelde zijn buurman, die erbij gestaan had: "Ik weet dat ze drie zakken rijst geoogst heeft, twee daarvan heeft ze verkocht en nu heeft ze nog een halve zak. Waar de rest gebleven is daar heb ik geen idee van; ik denk dat ze het aan haar familie heeft gegeven. Dit jaar heeft ze nog geen één keer rijst voor me gekookt, omdat ze verwacht had dat we zouden scheiden en dan had ze alle rijst mee kunnen nemen."

Enkele voorbeelden van de verdeling van de rijst en van de rijstvelden

1. Makandi (9)	Wooneenheid	Rijstvelden
niet-christen	1 Hoofd - 69 jaar	Hoofd - 85 ares
	2 Vrouw - 54	Vrouw - 31
	3 Do. - 12	Zo. - 30
	4 Zo. - 20	Zu. - 24
	5 Zu. - 73	Uitgeleend - 35

De zuster (5) heeft haar eigen huishouden. De zoon (4) is op school en komt alleen in de vakanties thuis. Makandi ploegt al het land; een getrouwde zoon en een schoonzoon helpen hem in ruil voor het gebruik van zijn ploeg en ossen. Makandi helpt zijn vrouw bij het wieden en oogsten van hun beider akkers. Een zuster van zijn vrouw en een zuster van haar vader helpen en krijgen rijst voor de moeite. Makandi en zijn vrouw houden hun opbrengsten strikt gescheiden. Zij mag nooit aan zijn rijst komen. Makandi zelf bewaart de rijst van hun zoon. Als alles normaal gaat, zorgt ieder voor zijn eigen zaaizaad, soms moest Makandi zijn vrouw en zijn zoon geven. Hij betaalt het schoolgeld en de schooluniformen. Zij kan niet

zonder toestemming rijst of geld weggeven. De zuster werkt onafhankelijk van Makandi's huishouden, een zustersdochter helpt haar soms.

2. Andalwisy (3)	Wooneenheid	Rijstvelden
niet-christen	1 Hoofd - 55 jaar	Hoofd - 40 ares
	2 Vrouw I - 49	Vrouw I - 18,5
	3 Vrouw II - 38	Vrouw II - 21
	4 Do. - 26	Uitgeleend - 50
	5 Do.do. - 5	
	6 Do.zo. - 1	

(4) is een dochter van de eerste vrouw, ze woont met haar kinderen bij haar moeder omdat haar man in Zambia is. Dit jaar is al het land door de tractor van de coöperatie geploegd, betaald door degene die de 50 ares heeft geleend. De vrouwen wieden elk hun eigen rijstveld; het zijne werd helemaal niet gewied, omdat er zoveel onkruid op stond dat er geen beginnen aan was. De vrouwen oogstten elk hun eigen rijst en zij hielpen allebei Andalwisy zijn rijst te oogsten. Omdat hij dit jaar zo weinig rijst had, heeft hij twee zakken van vrouw II genomen: vrouw I had ook weinig rijst en bovendien moest zij ook haar dochter met de kinderen voeden. Andalwisy heeft twee voorraadschuurtjes, één naast het huis van elk van zijn vrouwen en in normale jaren slaat hij in elk de helft van zijn oogst op. Als er familieleden van hem op bezoek komen terwijl hij niet thuis is, kunnen ze zonder meer van die voorraad nemen om voor de gasten te koken, in alle andere situaties hebben ze eerst zijn toestemming nodig voordat ze ervan kunnen nemen.

3. Anyambwile (79)	Wooneenheid	Rijstvelden
lutheraan	1 Hoofd - 51 jaar	Hoofd - 74 ares
	2 Vrouw - 40	Vrouw - 26
	3 Zo. - 16	Braak - 58
	4 Zo. - 14	
	5 Zo. - 12	
	6 Zo. - 10	
	7 Do. - 6	

Anyambwile ploegt al hun land; ze wieden elk hun eigen akker, zodat beide tenminste tendele gewied zijn. Ze houden hun oogsten apart en verkopen apart. Hij betaalt het schoolgeld en de kerkelijke bijdragen. Zij zorgt voor alle rijst die niet verkocht wordt. Zij is vrij om met haar eigen rijst te doen wat ze wil.

4. Panjinga (139)	Wooneenheid	Rijstvelden
niet-christen	1 Hoofd - 32 jaar	1 veld, geleend en
	2 Vrouw - 16	niet verdeeld

Hij ploegt; ze wieden en oogsten samen. Hij verkoopt de rijst en geeft haar de helft van het geld. (Hij zei: "Ze is nog erg jong, dus het zou gemeen zijn om haar te bedriegen.") Er wordt zaaizaad opzij gelegd en wat er dan nog over is, kan zij gebruiken om te koken. Ze overleggen voordat een van beiden rijst weggeeft.

5. Malika	Wooneenheid	Rijstvelden
lutheraan	1 Hoofd - 48 jaar	Hoofd - 61 ares
	2 Vrouw - 37	Vrouw - 45 ares
	3 Zo. - 10	
	4 Do. - 10	
	5 Zo. - 6	
	6 Zo. - 4	
	7 Zo. - 1	

Hij ploegt; zij wieden en oogsten samen beide velden en de opbrengsten worden bij elkaar gevoegd. Zij heeft alleen maar een eigen rijstveld omdat ze graag iets het hare wil kunnen noemen. Hij beheert het geld en de voorraden want zij is slordig.

6. Mwankina (4)	Doordat de familie gedurende bijna de hele
niet-christen	onderzoekperiode in Ipinda verbleef is de samen-
	stelling van de wooneenheid en de verdeling van de
	rijstvelden niet precies bekend.

Mwankina heeft drie vrouwen. Hij zelf heeft een groot rijstveld; zijn drie vrouwen hebben elk een klein stukje. Toch neemt hij nog de helft van hun

oogst. Tijdens de oogst verstoppen de vrouwen zoveel mogelijk rijst. Soms vragen ze de buren het voor hen te verkopen en soms hun moeders. Alleen tijdens de oogsttijd mogen ze rijst eten. Dus later doen ze het zo, dat ze bananen koken voor Mwankina en zelf stiekem met hun kinderen van de verstopte rijst eten.

In de wijze waarop binnen ieder bedrijf het werk en de zeggenschap over de oogst verdeeld is, zit een persoonlijk element, maar in de variatie tussen de bedrijven zit ook een zeker patroon, een zekere regelmaat. De rechten en plichten van elk zijn het scherpst omschreven en er is het minste gemeenschappelijke bezit in polygame gezinnen. Bij de lutheranen vindt men de meeste gezamenlijke taken en het meeste gemeenschappelijke bezit, terwijl de niet-christenlijke monogame gezinnen daar tussen in zitten.

Mais: De vrouwen hebben ten aanzien van de maisvelden dezelfde rechten als ten aanzien van de rijstvelden: zij hebben het gebruik, maar ze bezitten het land nooit. Veel boeren in Ngamanga, in het bijzonder de jongeren en de nieuwkomers, hebben geen land dat voor mais geschikt is, zodat veel vrouwen een maisakkertje geleend hebben van vrienden of familie. Het verschil tussen mais- en rijstvelden in dit opzicht is dat wanneer het om een rijstveld gaat, het land eigenlijk altijd door de man zelf geleend is, terwijl het vaak de vrouwen zijn die de maisveldjes lenen.

Mais is vooral een vrouwenaangelegenheid. De meeste mannen, polygaam gehuwd of niet, zeggen dat mais de zaak van hun vrouwen is, dat zij de voorraden beheren en dat zijzelf als mannen er zich helemaal niet mee bemoeien. In al deze gevallen is er geen of nauwelijks enig surplus, de vrouwen hebben alle mais nodig om hun huishouden te voeden. Daarnaast zijn er ook mensen die een surplus hebben. Soms is het overschot klein en in zo'n geval geven de vrouwen hun man een of twee blikken² mais om te verkopen of ze gebruiken het zelf om er bier van te maken en geven hun man wat van het geld. Ongeveer 10% van de bedrijven produceert een aanzienlijk surplus. In al deze gevallen hebben de mannen ook een vinger in de pap.

²een blik is een vier-gallon petroleum blik.

Voor zover het niet-christenen betreft, hebben zij hun eigen maisvelden waarvan ze de hele opbrengst verkopen. Een man houdt nooit mais in voorraad om zijn gezin te voeden zoals hij dat met rijst wel doet, het huishouden van voldoende mais voorzien om te eten is de verantwoording van zijn vrouw(en). Bij de lutheranen zijn de maisvelden niet verdeeld, behoort de oogst aan beiden toe en delen ze het geld dat ze krijgen voor de mais die verkocht wordt.

Tussen de mais worden vaak bonen of aardnoten en soms ook bataten geplant. Deze gewassen zijn altijd helemaal de zaak van de vrouw alleen. Zij bepaalt of en wat ze er zal planten en ze kan een vriendin of een verwante toestemming geven om tussen haar mais te zaaien of te planten zonder er haar man in te kennen.

Millet: Millet is een typisch mannengewas. Het wordt zelden gegeten en bijna uitsluitend gebruikt om bier van te brouwen. De lutheranen, die geen bier mogen brouwen, verbouwen toch millet; zij verkopen altijd de hele oogst en geven hun vrouwen een deel van het geld. Niet-christenen geven hun vrouwen vaak een blik millet na de oogst, waarbij verondersteld wordt dat zij er bier van zullen maken en er op die manier meer geld voor zullen krijgen. Het grootste deel houden ze echter voor hun eigen gebruik. Sommigen verkopen alles meteen, de meesten geven er echter de voorkeur aan een zekere voorraad millet aan te houden om er bier van te maken, als ze het plotseling nodig hebben voor een "working party" of voor een ceremoniële aangelegenheid of anderszins, of om het te verkopen in geval van nood. De mannen bewaren hun millet gewoonlijk zelf en hun vrouwen mogen er zonder uitdrukkelijke toestemming niet aankomen. Het gebeurt slechts zelden dat een man zijn vrouw vraagt bier te brouwen van zijn millet en het te zijnen bate te verkopen.

De vrouwen krijgen millet

Een man en een vrouw komen met hun ziek kind by Syakibaga (33) en vertellen het volgende. De man heeft twee vrouwen; bij de v66r-laatste oogst gaf hij beiden wat millet en zei hen mais te "vinden" en bier te maken. De ene vrouw deed dit en verdiende zo genoeg geld voor twee jurken. De moeder van het zieke kind had haar millet gewoon verkocht en er 10 shillingen voor gekregen. De man zei er toen niets van.

Bij de laatste oogst gaf hij ze weer millet en zei deze vrouw uitdrukkelijk dat ze haar millet niet weer zo moest verkopen. Maar ze deed het toch. Toen ze het hem vertelde, zei hij: "Idioot, als je dan zelf geen bier wil maken, haal die millet terug en ik zal zien of ik iemand vinden kan die het voor je doen wil." Met tegenzin haalde ze de millet terug en zei tegen haar man, terwijl ze het hem gaf: "Hier pak aan, ik wist wel dat je het me niet geven wilde." Hij: "Ben je gek geworden. Ik probeer je alleen maar te helpen. Berg het zelf op en ik zal proberen of ik iemand vinden kan." Zij begon te schelden en te tieren, tot de burens tussenbeide kwamen. Syakibaga: "Je moest je schamen. Je man deed zijn best. Er zijn ook mannen die hun vrouwen niets van de millet geven ondanks het feit dat ze hard hebben moeten werken om het te oogsten."

In het algemeen is het zo dat de voedselgewassen die nodig zijn om de familie te voeden, aan de vrouwen overgelaten worden en dat zodra het gewas ook verkocht kan worden, de man er in de eerste plaats over gaat. Dit geldt zowel voor een typisch handelsgewas als ook voor een voedselgewas waarvan men een flink overschot heeft.

Arbeidsdeling in de landbouw

Arbeidsdeling binnen het bedrijf betekent in de eerste plaats arbeidsdeling tussen man en vrouw en verder de arbeidsdeling tussen ouders en kinderen en tussen co-vrouwen.

Als er semi-permanente medebewoners zijn, die gezond van lijf en leden zijn, dan hebben ze, als het kinderen zijn, dezelfde plichten als de eigen kinderen. Gaat het om volwassen vrouwen dan helpen die de vrouw bij wie ze in huis wonen. De zusters en moeders van het gezinshoofd die op zijn erf wonen, hebben onafhankelijke huishoudens, los van het hoofdbedrijf. Met die beperking dat hij gewoonlijk het land voor hen bewerkt en dat ze een deel van de oogst krijgen, als ze te oud zijn om nog langer voor zichzelf op het land te werken. Voor het overige gaan ze min of meer als buurvrouwen met de echtgenote(s) van het hoofd om, dat wil zeggen ze helpen elkaar bij die huishoudelijke karweitjes die je samen zittend en pratend kan doen, zoals bonen doppen, en ze lenen voortdurend huishoudelijke artikelen en kleding van elkaar.

Man en vrouw: Het is de plicht van een man het land voor zijn vrouwen te bewerken zodat zij kunnen planten. Als hij het niet doet en zijn vrouw beklaagt zich, dan zullen de burenen hem zonder meer ongelijk geven en hem vermanen en op zijn plichten wijzen.

De mannen beginnen bijna altijd met hun eigen rijstvelden, vóór ze die van hun vrouwen ploegen, omdat zij per slot van rekening het hoofd van het bedrijf zijn.

Als de grond eenmaal bewerkt is, dan is het de beurt van de vrouwen. Ze worden altijd vermaand hun mannen op de voet te volgen met zaaien en planten, omdat hun mannen met plezier hard zullen werken als ze zien dat hun vrouwen meteen zaaien en planten, terwijl ze de moed verliezen als hun vrouwen niets met de plantklare velden doen.

Tusekile beklaagt zich over haar man

Pantumbati, die nu in Lupaso woont, heeft twee geërfde vrouwen. Eén van de twee, Tusekile, diende een klacht in tegen hem bij de celleider omdat hij haar niet "voedde". In de vergadering zette ze uiteen wat ze daarmee precies bedoelde: "Vorig jaar vroeg ik hem mijn land te ploegen, maar hij deed het niet, hoewel hij het land van mijn co-vrouwen wél ploegde. Ik moest burenen betalen om het voor mij te doen. Dit jaar weigerde hij weer. Omdat ik niet altijd dezelfde mensen wil lastig vallen, vroeg ik mijn dochter haar burenen te vragen voor een "working party". Toen ze kwamen, hielp Pantumbati ze niet eens. Ik beklaag me ook over mijn huis. Ik moest het zelf bouwen; ik zorgde voor de bamboe en het gras en ik vroeg een buurman om het voor me te bouwen. Later toen dat huis bouwvallig werd en ik Pantumbati vroeg een nieuw voor me te bouwen, weigerde hij en begon wél voor één van mijn co-vrouwen te bouwen. Omdat het huis de plaats is waar we de voedselvoorraden bewaren, zeg ik: "Hij voedt me niet."

Pantumbati verdedigde zich en zei: "Het is waar dat ik weigerde voor haar te ploegen, maar dat was omdat zij eerst geweigerd had op mijn land te werken zoals mijn andere vrouwen. Toen ik zag dat ze zelf haar huis bouwde, dacht ik: ze helpt mij."

Tusekile: "Hij liegt. Hij weigerde eerst mijn land te ploegen en toen wilde ik niet meer voor hem wieden. Als het andersom geweest was, waarom heeft hij dan geen klacht tegen mij ingediend?"

De burenen overlegden en zeiden: "We kennen Pantumbati, hij is een hard man. Als hij geen klacht tegen haar ingediend heeft, dan is dat omdat ze niets verkeers gedaan heeft of omdat hij wist dat ze goede redenen had om te doen wat ze deed."

Ze vermaanden Pantumbati uitvoerig en zeiden hem dat hij een ernstige fout gemaakt had en Tusekile werd hogelijk geprezen dat zij zijn gedrag zolang stilzwijgend verdragen had.

Zaaien en planten is licht werk dat bovendien snel gebeurd is. De mannen zaaien meestal de rijst wanneer ze voor de laatste keer ploegen. De vrouwen volgen om zonodig nog plaggen, gras en takken te verwijderen en het zaad onder te werken. Alle overige voedingsgewassen worden door de vrouwen geplant of gezaaid.

Wieden is zwaar en onaangenaam werk. Mais en andere voedingsgewassen worden uitsluitend door vrouwen gewied. Als een man zijn eigen maisakker heeft, dan zijn het toch zijn vrouwen die het voor hem wieden. Veel mannen helpen tegenwoordig wel met het wieden van de rijst. Er bestaat echter een grote variatie in de mate waarin ze meewerken, en in de manier waarop ze het werk met hun vrouwen verdelen. Sommige mannen wieden helemaal nooit; of ze hebben geen eigen rijstvelden of ze laten het wieden daarvan aan hun vrouwen over. Anderen helpen alleen bij het wieden van hun eigen rijstveld. Polygamisten zullen nooit hun vrouwen helpen bij het wieden van hun rijst om ook zelfs de schijn van voorkeur en bevoorrechtiging te vermijden. Het gevolg is dat zij over het algemeen het minste wieden; of ze doen het helemaal niet of ze helpen alleen bij het wieden van hun eigen rijst. Monogaam gehuwde mannen doen over het algemeen meer. In deze gevallen wieden of man en vrouw elk hun eigen rijstveld of ze wieden samen alle velden. Als het zaaien sterk gespreid was, zodat de rijstvelden de een na de ander gewied konden worden, dan bleken ze samen te werken. Als echter alle rijst min of meer gelijktijdig gewied moest worden, dan werkten ze apart, ieder op zijn eigen akker, zodat elk tenminste een stuk zou hebben dat op tijd gewied was.

Oogsten is wederom vooral vrouwenwerk, maar in beperkte mate zijn de mannen er ook bij betrokken: zij helpen bij het oogsten van de millet en degenen die rijst wieden, helpen ook bij het oogsten ervan, waarbij ze het werk op dezelfde manier verdelen. Het oogsten van de overige gewassen wordt, uitzonderingsgevallen daargelaten, aan de vrouwen overgelaten.

Co-vrouwen: Co-vrouwen werken normaliter niet samen en helpen elkaar niet: ieder zorgt voor haar eigen land. Alle vrouwen van één man werken wel op zijn persoonlijke akkers, maar ook dan werken ze niet als één team: ieder doet afzonderlijk het stuk dat haar toegewezen is. Er zijn in dit geval twee mogelijkheden: of de akker(s) van de man zijn min of meer permanent tussen zijn vrouwen verdeeld en ieder is verantwoordelijk voor haar deel

of het land is niet verdeeld en de vrouwen gaan er gezamenlijk heen en verdelen ter plaatse de taak voor die dag onder elkaar.

Vee

Het vee dat een man bezit of waar hij voor zorgt, is niet verdeeld tussen de huishoudens van zijn vrouwen. Al het vee staat in één stal, de vrouwen maken deze om beurten schoon; De vrouwen hebben er een hekel aan en protesteren daarom vaak als hun man het op zich neemt voor koeien van een ander te zorgen. De moeders en zusters die ook op het erf wonen, hebben met het schoonhouden van de stal niets te maken, het is uitsluitend de taak van de echtgenote(s).

Aan de mest wordt geen waarde gehecht en men beschouwt het alleen maar als een last; gewoonlijk gooit men het ergens tussen de bananen.

De man zelf melkt de koeien en verkoopt de melk of bewaart het tot het zuur geworden is; men gebruikt weinig verse melk en nuttigt het meeste hiervan pas als het zuur en dik geworden is. Als er voldoende zure melk is, zegt de man zijn vrouwen het te verdelen; hij zal het nooit zelf verdelen om niet van voortrekkerij beschuldigd te worden. Bijna altijd krijgen alle vrouwen evenveel, onafhankelijk van het aantal kinderen dat ze hebben; slechts enkele mannen hebben ingesteld dat ieder individu evenveel moet krijgen. Een man kan de moeders en zusters die bij hem wonen, melk geven, ze delen echter nooit automatisch mee.

Er zijn niet zoveel koeien in het dorp en op ieder moment is het altijd maar een klein deel van de bevolking dat melk gevende koeien heeft. Aangezien melk een hogelijk gewaardeerd voedingsmiddel is, is het altijd mogelijk kopers voor melk te vinden in het dorp. De melk wordt vers verkocht. Als een man (een deel van) de melk verkoopt, is het geld voor hemzelf, de vrouwen hebben er geen enkele aanspraak op. Dit neemt niet weg dat hij het geld natuurlijk altijd aan zijn vrouwen kan besteden en dat zij vaak proberen zijn beslissingen met betrekking tot zijn vee en de melk te beïnvloeden.

Magane en zijn vrouw hebben ruzie over de melk

Magane (26) gaf wat melk aan een oude vrouw die hem erom vroeg. Zijn vrouw zag het en zei: "Je bent niet goed wijs tegenwoordig. Sinds de koeien melk geven, krijgen alle burens en ik zit zonder." Magane: "Jij bent blijkbaar uit je humeur vandaag. Ik heb geen melk verkocht, ik heb het allemaal verkocht en jij hebt een lap gekregen van dat geld, terwijl ik niets voor mezelf uitgegeven heb. Dit is de eerste keer dat ik er iets van weggeef. Ik kan toch niet weigeren als ze me er om vraagt? Als ik jouw familie iets geef, klaag je ook niet."

Zij begon te schreeuwen: "Je bent een slechte echtgenoot, jij geeft al onze melk weg."

Hij probeerde haar te stoppen: "Hou je mond, de mensen zullen nog denken we hier emmers melk hebben."

Zij ging door: "Jij idioot, nu moeten we weer eten zonder melk. Wie zei jou die melk weg te geven."

Een passerende buur kwam tussenbeide en vroeg waar de ruzie overging. Magane legde de situatie uit, maar zij weigerde iets te zeggen. Magane: "Laat haar maar, ze is uit haar humeur." en tegen haar: "Je begint niet weer of ik sla je. Als ik jouw familieleden wat geef, zeg je 'dank je' en nu klaag je. Ik geef jouw familie ook nooit meer wat."

Ze zag dat hij echt kwaad was en hield haar mond.

Asumwisye en zijn vrouw hebben ruzie over de koe

Asumwisye (72) had beloofd William (136), de zoon van zijn broer, een koe te geven voor zijn huwelijk (zie pag 212). Op dat moment was Tumwagile, zijn vrouw, niet thuis. Toen ze een paar dagen later thuis kwam, vertelde hij haar wat hij gedaan had. Tumwagile vloog op: "Hoe kon je zoiets doen. Waarom heb je hem geen stier gegeven?"

Asumwisye: "William had een koe nodig."

Tumwagile: "Idioot, toen je mij trouwde, bracht je alleen maar jong vee en nu geef je William een goede melkkoe. Waarom heb je er niet eerst met mij over gepraat. Ik wil niet hebben dat je die koe weggeeft."

De volgende dag begon ze er weer over: "William is niet mijn zoon. Wat moet ik nu onze kinderen te drinken geven." Ze hield maar niet op en Asumwisye sloeg haar. Zij sloeg terug en ze vchten tot een buurman er een eind aan maakte. Tumwagile pakte de baby en ging naar haar ouders. Voor ze wegging, zei ze nog tegen haar oudste zoontje (12 jaar): "Jason, als ik hoor dat je koeien gehoed hebt, zul je me leren kennen, laat dat aan William over, die is hier de baas." De volgende dag kwam ze terug en diende een klacht in bij de celleider. Deze zei echter dat dit geen grond voor een klacht was en stuurde haar naar huis. Ze ging meteen weer naar haar ouders terug. Twee dagen later ging Asumwisye haar na. Ze kwamen samen terug en William kreeg de koe. Vermoedelijk hebben haar ouders Asumwisyes kant gekozen en haar gezegd dat ze haar mond moest houden en met haar man mee moest gaan.

Het uitmesten van de stal

De zuster van Sulubali (106) woont sinds jaren op zijn erf. Ze heeft nog een ongetrouwde zoon, Rafael (134), en een paar dochters thuis. Sulubali is overleden, maar de vrouwen en de zuster wonen nog steeds op het erf. Sulubali's zoon heeft een vriend, Janken, die al jaren bij hem woont.

Op een dag toen de vrouwen allemaal op het land waren, kwamen de koeien thuis en Janken vroeg Anita, het oudste meisje (15 jaar), de stal schoon te maken zodat hij daar de koeien zou kunnen melken. Ze weigerde, ging naar de rivier en kwam niet weer terug. Het wachten moe, maakte Janken tenslotte zelf de stal maar schoon.

Toen Rafael verscheen, deed Janken zijn beklag en Rafael gaf Anita een uitbrander: "Denk je soms dat je te goed bent om de stal schoon te maken omdat je op school geweest bent? Maar ik zeg je, jij bent een meisje en Janken is een jongen en het is altijd vrouwenwerk geweest om de stal schoon te maken. Als je ooit weer zo doet, sla ik je."

Meer koeien erbij

Rafael (134) is bezig bruidskoeien te verzamelen. Hij heeft er al drie. Omdat hij geen patrilineaire verwanten in het dorp heeft en omdat zijn moeder het niet vinden kan met de vrouwen van Sulubali (106), zijn deze koeien gestald bij vrienden. Rafael koopt een vierde koe en hij kan niemand vinden bij wie hij die koe stallen kan, tot Kafufu (141) zegt dat hij het doen zal. Rafael zegt: "Laten we het aan je vrouw vragen." Ze gaan het haar vragen en zij maakt allerlei tegenwerpingen en vindt dat er dan te veel mest op te ruimen zal zijn. Rafael biedt aan haar voor het extra werk te betalen, maar Kafufu zegt: "Onzin, jij bent mijn vriend en ik moet je helpen. Mijn vrouw kan mij niet zeggen wat ik doen of laten moet. Laten we je koe gaan halen."

Voedsel

De meeste voedselvoorraden, met uitzondering van melk en millet, worden door de vrouwen beheerd; rijstvoorraden worden zowel door vrouwen als door mannen beheerd. Alle polygamisten die eigen rijstvelden hebben, en ook enkele monogaam getrouwde mannen hebben hun eigen rijstvoorraden, die ze gebruiken om ingeval van nood te verkopen en om hun gezinnen te voeden. Als de rijst gebruikt wordt om op te eten, geven ze de rijst zelf uit of laten hun vrouwen een vaste maat nemen en klaar maken.

Alle andere voorraden worden door de vrouwen beheerd. Een vrouw zal het haar man kwalijk nemen als hij zelf de suiker of de gedroogde vis die

hij gekocht heeft, bewaart in plaats van het aan haar te geven of als hij zich met haar beheer bemoeit. Ze zal zeker kwaad worden als hij van haar voorraden neemt om aan zijn vriendinnetjes te geven. Wanneer een vrouw zich over dit soort zaken beklaagt, zullen de burens haar gelijk geven en haar man vermanen dat hij zulke dingen niet moet doen als hij in vrede met een vrouw wil leven.

Solomoni wil afmeten wat zijn vrouw mag koken

Solomoni (97) bemoeit zich steeds weer met het huishouden van zijn vrouw Tukulambe. Op een dag had ze rijst gekookt, toen Solomoni thuis kwam, vroeg hij wie haar die rijst gegeven had. Zij zei: "Het is onze eigen rijst. Ik heb maar eens rijst gekookt omdat we altijd bananen eten en de kleine krijgt er buikpijn van."

Solomoni: "Hoeveel heb je genomen?"

Zij: "Een middelmaat mandje."

Hij: "Hoe vaak heb ik je niet gezegd dat ik altijd eerst wil meten hoeveel je neemt en dat, als ik er niet ben, je alleen maar een klein mandje mag nemen."

Een paar dagen later had Tukulambe itoki bananen, de beste soort, gekookt. Toen Solomoni thuis kwam, zei hij meteen: "Wie heeft de itoki bananen gekapt?" Tukulambe zei dat zij het zelf gedaan had omdat er niets anders te eten was. Solomoni: "Wie gaf je toestemming?"

Tukulambe: "Dus ik moet toestemming vragen voor alles wat ik wil koken? Zo iets heb ik nog nooit gehoord. Mijn moeder vroeg mijn vader nooit iets over bananen."

Solomoni: "Ik zou je ook niet verboden hebben ze te kappen, ik zou alleen maar geteld hebben hoeveel je er kookte."

Angolwisyé (95), die dit gesprek hoorde, riep: "Solomoni, zo iets heb ik nog nooit gehoord. Wij mannen meten nooit na wat onze vrouwen koken. Waarom koop je geen weegschaal?"

De volgende dag kookte Tukulambe bonen, toen Solomoni thuis kwam, begon hij weer: "Wie heeft er van de bonen genomen?" Tukulambe zei dat zij het gedaan had, want ze moesten toch iets eten. Solomoni: "Dus je luistert niet naar wat ik zeg. Ik heb je nog zo gezegd dat ik wilde afmeten wat jij kookte." Hij sloeg haar tot Angolwisyé tussenbeide kwam. Solomoni zei dat hij kwaad op zijn vrouw was omdat ze eten kookte zonder hem eerst om toestemming te vragen. Angolwisyé: "Ik heb je gisteren al gezegd dat wij mannen dat niet doen. Je bent ontzettend gierig." Ondertussen was Tukulambe al naar Andilile (104), de celleider, gegaan om zich te beklagen. Andilile riep de burens bij elkaar en Tukulambe vertelde het hele verhaal. Solomoni gaf toe dat het waar was wat ze vertelde. De hele buurt was hoogst verbaasd. Paul (96): "Ik ben verbaasd. Dit is voor het eerst dat ik zo iets hoor. Ik denk dat het heel verkeerd is. Je bent zelfzuchtig en gierig." Andilile: "Ik heb nog nooit gehoord dat een man afmeet wat zijn vrouw wil koken. Alleen in Zuid Afrika in de mijnen, daar meten ze eten af." Solomoni zei dat zij niet de regels van zijn huis konden vast-

stellen. Maar Kulefya (103) antwoordde: "We leren allemaal van onze buren en vrienden. Ik vind dat ze je verstandig adviseren. Dit is de eerste keer dat ik hoor dat een man wil meten wat zijn vrouw kookt. Het is heel verkeerd. Zeg maar niets meer." Solomoni: "Ik wil jullie niet langer tegenspreken. Vraag Tukulambe me te vergeven."

Justine beklaagt zich over haar man

Edwins (25) vrouw, Justine, ging naar Timoti (19) om over haar man te klagen. Timoti liet een paar buren en Edwin zelf roepen. Justine vertelde: "Edwin heeft tegenwoordig een baantje, maar zijn zuster bewaart zijn geld. Ik hoorde dat hij zijn vriendinnetje een jurk heeft gegeven. Dus ik zei tegen hem: "Je hebt nu een baan, geef me een jurk." Maar hij zei dat hij het geld nodig had voor een rechtszaak. Later, toen de baby geboren was, vroeg ik om zeep om het te wassen. Hij gaf me een klein stukje kleizeep. Dus toen stuurde ik mijn dochtertje maar met rijst naar de winkel om echte zeep te kopen. Toen hoorde ik dat hij twee manden rijst aan zijn vriendinnetje had gegeven. Ik zei tegen hem: "Als ik dat geweten had, was ik nooit met je getrouwd. Is zij belangrijker dan ik? Eerst gaf je haar een jurk, hoewel ik niets had om aan te doen. Nu geef je haar ook nog de rijst die ik gewied heb terwijl ik zwanger was." Hij zei: "Je bent gek. Hoe weet je van die rijst. Als ik mijn vriendinnetjes wat geef, dan doe ik alleen maar net als jij. Als je zeep voor de baby moet hebben, waarom vraag je dat dan niet aan de man die je die baby gegeven heeft." Ik begon te huilen."

Edwin beweerde dat Justine gewoon loog, maar de buren wisten dat het waar was wat ze zei en begonnen Edwin te vermanen: "Edwin, we zijn kwaad op je. Anderen zorgen toch ook voor hun vrouwen. Waarom gaf je haar geen jurk. Waarom nam je haar rijst?" (Hun gemeenschappelijke voorraad.)

Justine viel hen in de rede: "Ja, ik was heel verbaasd, we hebben maar anderhalve zak, net genoeg voor de kinderen om te eten, dus hoe kan hij nu rijst aan andere vrouwen geven, die het niet gewied en geogst hebben?"

De buren gaan verder: "Nu begrijpen we waarom je eerste vrouw van je gescheiden is. Waarom maak je je vrouw het leven zo zuur? Laat die andere vrouwen toch, daar heb je uiteindelijk niets aan. Je krijgt je eten van Justine en niet van hen. Als je honger hebt, sla je Justine en die vrouwen niet. Nu geef je haar niets en wel degenen die je geen last bezorgt."

Tenslotte zei Edwin: "Vraag haar me te vergeven."

De buren zeiden tegen Justine: "Wij mannen zijn nu eenmaal dwazen, vergeef je man maar!"

Justine: "Nee, ik kan het niet meer verdragen. Hij scheldt altijd hoer, hoer. Ik kan beter scheiden als ik een hoer ben. Hij zorgt niet voor me. Ik heb niet eens een lap om de baby in te dragen. Maar waar ik het meest kwaad om ben en waarom ik ook naar jullie toegekomen ben, is vanwege die rijst."

Daarop vermaanden de buren Edwin opnieuw: "Je vrouw is erg ongelukkig en dat is jouw schuld. Houd er mee op of je zult je levenlang vrijgezel zijn."

Koken: Het klaar maken en koken van eten neemt een belangrijke plaats in in het dagelijks leven. Er is in het dorp niets direct eetbaars te krijgen: er worden geen snacks verkocht, het grootste deel van het jaar is er geen fruit en bovendien beschouwt niemand fruit als eten. Het snelst klaar te maken zijn nog geroosterde bananen, maar ook die moeten geschild en geroosterd worden. Dit betekent dat er vaak niets te eten is en dat men geïrriteerd raakt van de honger. "Ik had honger en er was niets te eten" is een vaak gehoord en algemeen geaccepteerd excuus als een man zijn vrouw geslagen of uitgescholden heeft. Meisjes vermaant men altijd: "Geef je man goed te eten. Zorg ervoor dat er eten is als hij van het land komt, dan zul je in vrede leven."

Meestal wordt er alleen 's avonds een volledige maaltijd gekookt; er wordt overdag ook wel gekookt maar in de regel eet men dan de restjes van de vorige avond of geroosterde bananen, mais of bataten.

Koken is bij uitstek vrouwenwerk. Meisjes beginnen al heel jong huisje te spelen en te koken, wat later helpen ze hun moeder en als ze 10-12 jaar zijn, kunnen ze alle gangbare gerechten klaarmaken. Een jongen kan bij zijn eigen huis bananen roosteren, maar als hij verder zou gaan en iets anders zou klaarmaken, dan zou hij zich belachelijk maken; jongens zullen dan ook liever honger lijden dan hun eigen eten koken. Zelfs christenjongens, die gewoonlijk wel vrouwenwerk willen doen, zouden zich generen om te koken. Als gevolg hiervan zijn mannen en jongens erg afhankelijk van een vrouw om voor ze te koken. Jongens en jongemannen horen altijd bij een huishouden waar ze eten. Oudere vrijgezellen horen niet meer bij een huishouden en zijn afhankelijk van buren en familie; deze afhankelijkheid wordt als zeer pijnlijk en genant ervaren. Een man wil kunnen zeggen dat hij van niemand afhankelijk is en dat hij zijn eigen eten eet, dat wil zeggen door zijn eigen vrouw klaargemaakt.

Alleen een echtgenote heeft de plicht voor de heer des huizes te koken, andere vrouwen, moeders of zusters die bij hem wonen, zijn hiertoe nooit verplicht. Aan de ene kant is het de plicht van een vrouw om voor haar man te koken, aan de andere kant is het ook haar recht en ze kan zich terecht beklagen als hij zijn moeder of zuster zou vragen voor hem te

koken terwijl zij thuis is. De zaak wordt nog ernstiger als hij vis of vlees mee naar huis zou brengen en dan een ander zou vragen dat te koken. Niet alleen omdat degene die het klaarmaakt, het recht heeft een deel voor haarzelf en haar huishouden te nemen, maar ook omdat ze zich beledigd voelt dat de verantwoording voor het klaarmaken en verdelen van een speciale tractatie haar niet gelaten wordt.

Als een man meer dan één vrouw heeft, zijn er verschillende taakverdelingen mogelijk. (1) Elke vrouw kookt elke dag voor zichzelf en haar huishouden en stuurt een portie naar haar man. Als voordeel van dit systeem ziet men dat een man op deze manier altijd eten voor eventuele gasten heeft of voor de kinderen waarvan de moeder afwezig is. Dit is een belangrijk voordeel omdat een vrouw nooit hoeft te zorgen voor de kinderen van haar co-vrouwen. Het grote nadeel is dat een man heel voorzichtig moet zijn geen voorkeur te tonen voor het eten van één van zijn vrouwen. Men praat alsof dit het meest voorkomende patroon is, wat het echter zeker niet is. Ik denk dat het de normale gang van zaken geweest is. Zolang de mannen in grote groepen samen aten, had het ook zin; tegenwoordig, nu de mannen alleen thuis of hoogstens met één buurman samen eten, kunnen ze negen van de tien keer niets beginnen met meer dan één portie. De volgende taakverdelingen komen dan ook meer voor. (2) Elke vrouw kookt elke dag voor zichzelf en haar kinderen en in toerbeurt met de andere vrouwen kookt ze ook één of twee dagen voor haar man. (3) De vrouwen koken om beurten voor de hele familie, uitgezonderd natuurlijk de moeders en zusters met hun huishoudens. Op deze manier is er ook gezorgd voor de kinderen waarvan de eigen moeder niet thuis is. Een dergelijk systeem kan het resultaat zijn van de goede verhouding tussen de vrouwen onderling, maar het hoeft niet: er zijn namelijk ook families waarbij de vrouwen deze routine volgen ondanks het feit dat ze elkaar, naar algemeen bekend is, niet kunnen uitstaan, alleen omdat de man het zo wil. Naast deze normale patronen komen er onder speciale omstandigheden ook afwijkende voor. Bij de familie van Timoti (19) (voor de samenstelling van de wooneenheid zie pag 378) gaat het bijvoorbeeld als volgt: hij heeft twee oudere vrouwen, beiden met een groot huishouden om voor te koken, en een jongere kinderloze vrouw, Kisa; in deze familie kookt elke vrouw dagelijks en Timoti eet altijd bij Kisa, die voor niemand anders hoeft te zorgen.

Er is geen eten als Sagika thuis komt

Lisa, de vrouw van Sagika (140), was de hele dag van huis. Toen Sagika 's middags thuis kwam, stond er geen eten klaar. 's Avonds zei hij tegen Lisa: "Waarom had je geen eten voor me klaar gezet?"

Lisa: "Er was eten in de pot."

Sagika: "Heb je me ooit eten uit de pot zien nemen? Je zet mijn eten altijd voor me op tafel, op een bord. Als er eten in de pot overblijft, is het voor de kleine meid en ik zou me schamen het van het kind af te pakken."

Lisa: "Ik dacht dat je moeder wel een paar bananen voor je zou roosteren."

Sagika: "Heb je het haar gevraagd?"

Lisa: "Nee, dat niet."

Sagika: "Hoe kon zij dan weten dat jij geen eten voor me had klaar gezet. Ze is Jezus niet."

Lisa: "Ik heb het haar niet gevraagd, omdat ze hier woont."

Sagika: "Klets niet. Ik kan hierom niet kwaad worden op mijn moeder. Toen mijn vader nog leefde, werd die kwaad op haar als er geen eten was wanneer hij thuis kwam. Nu moet jij mij bedienen, zoals zij vroeger h  r man moest bedienen, wou je soms dat ik ruzie ging maken met mijn moeder?" Lisa zei niets meer. Een buurman, die erbij zat, zei: "Het is onzin, als je weggaat, het eten voor je man niet klaar te zetten maar het in de pot te laten. Mannen houden er niet van als ze zelf hun eten moeten pakken."

Behalve het eigenlijke koken zijn ook de werkzaamheden die daar nauw mee samenhangen, zoals water halen, afwassen en brandhout verzamelen typisch vrouwenwerk.

Het dorp is op de rivieroever gebouwd, zodat niemand ver hoeft te lopen om water te halen. Meestal brengen de vrouwen water mee als ze naar de rivier zijn geweest om te baden of om te wassen. Water halen is een van de vaste taken van de meisjes vanaf dat ze een jaar of zeven zijn.

Een goede huisvrouw zorgt er voor dat haar potten en pannen en al het eetgerei blinkend schoon zijn en een van de eerste dingen die ze 's morgens doet, is het afwassen van de potten en borden die de vorige avond gebruikt zijn. Men hecht groot belang aan schoon eetgerei en een man zal zeker weigeren te eten als zijn vrouw hem zijn eten geeft op een bord dat niet smetteloos is.

Asubisyes vrouw en de afwas

Er zaten twee buren bij Asubisye (126). Zijn vrouw Grina was bezig te koken; toen het eten bijna gaar was, wilde ze naar de rivier gaan om

de borden af te wassen, die nog vuil waren. Asubisye: "Waar ga je naar toe?"

Grina: "Ik ga de borden afwassen."

Buurman: "Je doet het helemaal fout door nu nog te gaan afwassen, want nu moet je ze gebruiken terwijl ze nog nat zijn en als je ze dan aanpakt met stoffige vingers, wordt alles vies."

Grina: "Zo heb ik het thuis niet geleerd."

Asubisye: "Je weet niet hoe je je hoort te gedragen. De burens van je echtgenoot onderwijzen je en jij spreekt ze tegen." Hij was werkelijk kwaad.

In tegenstelling tot de rest van Rungwe district heeft het Lake Shore gebied een tropisch klimaat en men heeft maar uiterst zelden een vuurtje nodig om zich te warmen. Toch is het niet makkelijk om voldoende brandhout te vinden, want het gebied is zeer dicht bevolkt en er zijn niet veel bomen en struikgewas over. Alles wat kan branden, wordt als brandstof gebruikt: maisstengels en de kolven waar de mais afgehaald is, de bosjes die omgehakt worden bij het ontginnen van milleveldjes en alle stokjes en rommel die op het erf te vinden zijn. Veel mensen hebben een paar bomen op hun erf en af en toe gebruiken ze er zelf één voor brandhout of verkopen er één. In dat geval komt de koopster hem zelf omhakken; men verkoopt nooit bundels voor gebruik gereed brandhout. De rest van hun brandhout verzamelen de vrouwen in de bosjes op de weidegronden.

Een vrouw heeft graag een paar flinke stammen als reservevoorraad op haar zoldering. Deze voorraad is in de eerste plaats bedoeld voor het geval dat zich een sterfgeval voordoet, want dan moeten er vele gasten gevoed worden en vanwege de rouw kan ze geen brandhout gaan halen. Deze stammen zijn ook welkome en veel gegeven giften bij begrafenissen en bruiloften.

Andere huishoudelijke activiteiten

Het schoonhouden van huis en erf: De Nyakyusa hechten grote waarde aan een schoon huis en een schoon erf. Het erf wordt zowel door mannen als door vrouwen geveegd; binnenshuis vegen is uitsluitend vrouwenwerk. Een nette huisvrouw begint de dag met het vegen van het huis.

Milumbes vrouw veegt niet op tijd

Hetnes, de vrouw van Milumbe (125), ging baden voordat ze het huis geveegd had. Toen ze terug kwam, was Milumbe zelf bezig het huis te vegen. Zij: "Waarom ben jij in vredesnaam aan het vegen?"
 Milumbe: "Het begint me te vervelen je iedere dag te zeggen dat je het huis moet vegen. Je wil blijkbaar dat ik het doe."
 Luti, een vadersbroersdochter van Milumbe, die toevallig aanwezig was, zei: "Milumbe, waar haal jij die regel vandaan? Wij vrouwen baden en rusten altijd eerst voordat we gaan vegen."
 Milumbe: "Ik houd niet van een vuil huis. Jij misschien wel."
 Luti: "Maar dat is nu eenmaal onze gewoonte."
 Milumbe: "Je bent bezig mij vrouw verkeerde gewoontes te leren. Ik wil er niets meer over horen."
 Hij ging onverdrotten door met vegen. Een buurman die het hele gesprek gehoord had, zei later: "Het is niets dan luiheid als je niet veegt voordat je gaat baden. Maar Luti moest Hetnes wel helpen, anders zou die zeggen: "Ik ben hier alleen en de familie beschouwt me als hun slaaf."

Badwater: De rivier is vlakbij en de meeste mensen baden altijd in de rivier. Enkele mensen hebben een badhut en in dat geval is het de plicht van de vrouw(en) om water te halen en te warmen voor de heer des huizes.

Anna weigert badwater te warmen

In zijn preken zegt de dominee altijd dat de vrouwen hun mannen moeten gehoorzamen en bijvoorbeeld zijn badwater voor hem warmen. Dit inspireerde Ambangile (102), een lastige, oude man, om zijn vrouw op te dragen voortaan ook voor hem water te warmen. Ze deed het tot hij zei dat hij toch maar liever weer naar de rivier ging om te baden. Toen op een dag begon hij weer te schreeuwen om warm water. Anna, zijn vrouw, zei: "Nu maak je het me expres lastig. Eerst zeg je me water te warmen, dan zeg je me er mee op te houden en nu moet ik het ineens weer wél doen."
 Ambangile: "Je bent een lastige vrouw. Je gehoorzaamt niet. Ik heb mijn koeien in het water gegoooid door een luie hoer als jij te trouwen. Maak warm water, ogenblikkelijk!"
 Anna: "Nee, ik doe het niet weer."
 Ambangile: "Je bent gek, je houdt je niet aan de regels van de kerk. Schiet op of ik sla je."
 Thomas (100), zijn buurman, kwam aanhollen en riep: "Hou op, hou je mond. Je bent een oude man en de mensen op straat staan stil om naar je geschreeuw te luisteren. Het is een schande, op jouw leeftijd."
 Anna ging naar de leider van de gemeente, Malika (114), om een klacht in te dienen. Malika kwam samen met een andere ouderling. Ambangile weigerde echter de zaak te bespreken. Hij zei: "Jullie zijn mijn vaders niet, jullie kunnen niet over mij oordelen. Jullie hebben haar zo gek gemaakt."

Malika: "Weet je dan niet dat er een leider is in de kerk?"
 Ambangile: "Ja, maar dat is God en niet jij!"
 Malika: "Dan zal de celleider de zaak moeten horen."
 Ambangile: "Hem wil ik ook niet."
 Er was niet met Ambangile te praten en tenslotte vertrokken ze,
 onverrichter zake.

Kleren wassen: De meeste jongemannen wassen en strijken hun kleren zelf. De kleren van oudere mannen worden meestal door hun kinderen gewassen, eerder dan door hun vrouwen. Een vrouw kan wel de kleren van haar man wassen en als hij het haar vraagt, hoort ze het natuurlijk te doen, maar wassen wordt niet als typisch vrouwenwerk beschouwd.

Kinderverzorging: De zorg voor babies en kleine kinderen is helemaal de zaak van de vrouw. Een vader kan met de baby spelen en als het ziek is, hoort hij voor geld voor medicijnen te zorgen, maar de dagelijkse verzorging is zijn zaak niet. Als een kind groot genoeg is om te lopen, wordt er normaliter opgelet door oudere zusjes. Als de moeder zelf geen dochtertje van de goede leeftijd heeft, vraagt ze vaak aan een familielid om een meisje om haar te helpen met de kleine.

Wilson en zijn vrouw krijgen ruzie om de baby

Het regende en Wilson (16) en zijn vrouw Justine zaten binnen, terwijl de baby over de vloer kroop. Wilson zei Justine op te letten dat het kind zich niet zou bezeren. Even later stootte het zich en begon te huilen. Daarop reageerde Wilson door Justine een klap in haar gezicht te geven. Zij verdedigde zich door te zeggen dat ze niet gezien had wat het kind deed, Wilson sloeg haar weer, nu met zijn schoen. Ze begonnen te vechten en Justine scheurde Wilsons overhemd. Ambilikile (15) hoorde het lawaai en kwam kijken wat er aan de hand was. Ze hielden op met vechten en vertelden hem wat er gebeurd was. Ambilikile zei: "Wilson, jij hebt een fout gemaakt. Het is je vrouws zaak om voor de baby te zorgen, jij hebt er niets mee te maken. Bovendien kon zij niet op het kind letten omdat jij tegen haar zat te praten."

Gwakisa's adviezen aan zijn zoons

Toen ze trouwden, zei Gwakisa (93) tegen zijn zoons: "Je moet je vrouw zeggen elke dag te vegen en 's morgens meteen af te wassen. Wat betreft het werk op het land moet je haar zeggen te planten en te wieden. Je moet haar alles leren. Maar als je ziet dat ze verstandig

is en doet wat je zegt, laat het dan aan haar over en commandeer haar niet meer."

Geld

Tegenwoordig verwacht een vrouw niet alleen van haar man dat hij een huis voor haar bouwt en voldoende land voor haar bewerkt om haar huishouden te voeden, maar ook dat hij haar geld geeft om kleren en huishoudelijke artikelen, zoals zeep, olie en zout te kopen. Hij kan haar geld geven of millet om bier te maken of een groot rijstveld zodat ze rijst kan verkopen.

Abels vrouw loopt weg

Abels (38) vrouw liep weg en kwam na een paar weken uit zichzelf weer terug. Abel ging met haar naar de celleider. Daar verklaarde ze dat ze weggelopen was, omdat Abel haar geen kleren gaf. Abel zei dat ze dan een klacht had moeten indienen in plaats van weg te lopen. De burens zeiden hem dat het allemaal zijn eigen schuld was en dat hij haar mee naar huis moest nemen en kleren voor haar kopen.

Deze uitspraak is ietwat verwonderlijk omdat Abel gelijk had; ze had een klacht horen in te dienen. Maar Abel is bekend als een hardvochtige en onvriendelijke echtgenoot en het is waarschijnlijk daarom dat de burens zijn vrouw hielpen in plaats van haar te vermanen.

Joëli wil zijn vrouw niets geven

Joëli (71) en enkele andere mannen hadden de muur van de kerk hersteld. De dominee (80) had hun ieder 20 shillingen uitbetaald. Zodra hij het geld had, ging Joëli regelrecht naar de bierclub. Zijn vrouw, Ndikupasya, was ziek thuis. Toen Joëli thuis kwam, viel ze hem meteen aan: "Je houdt blijkbaar niet meer van me, dat je me niets van het geld gegeven hebt."

Joëli zei dat ze nog helemaal geen geld gekregen hadden.

Ndikupasya: "Dus Afwilile (76) loog toen hij zei dat jullie vandaag uitbetaald zijn."

Joëli: "Wel, als Afwilile geld heeft, vraag het hem dan."

Ndikupaysa: "Is hij mijn man?"

Joëli: "We zijn niet aan het debatteren. Als je geld wil, ga je maar naar hem toe."

Ndikupasya ging haar beklag doen bij de dominee. Joëli werd geroepen. Joëli begon met te beweren dat hij het geld gebruikt had om een schuld af te betalen. Maar toen de dominee voorstelde er heen te gaan en het geld terug te vragen, gaf hij toe dat het maar een

smoesje was. De dominee zei: "Joeli, je hebt een heleboel fouten gemaakt: je bent dronken; je hebt je vrouw niets van het geld gegeven, hoewel je wist dat ze ziek was en het geld nodig had om naar de kliniek te gaan en nu lieg je ook nog. Voor straf moet je al het geld dat je nog over hebt, aan Ndikupasya geven."
Ndikupasya kreeg
15 shillingen en 50 cent.

Soms bestaan er grote verschillen in welstand tussen co-vrouwen ondanks of soms dankzij het feit dat een man al zijn vrouwen gelijkkelijk moet behandelen en ze altijd allemaal evenveel moet geven. De vrouwen verdienen altijd een deel van hun geldinkomen zelf en sommigen werken nu eenmaal harder of zijn zuiniger dan anderen. Bovendien krijgen sommigen geld van hun eigen familie of hun kinderen en als deze gelukkigen dan ook nog met geld kunnen omgaan en het idee hebben het te investeren door bijvoorbeeld geleend land door arbeiders te laten bewerken, dan kunnen de verschillen heel groot worden. Doordat de echtgenoot de ene vrouw niet meer mag geven dan de andere, kan hij ook weinig doen om die vrouw die niets kan verkopen omdat ze een half dozijn kinderen te voeden heeft en die geen rijke familieleden heeft, te helpen. Co-vrouwen delen nooit samen. Een goede echtgenoot deelt zijn inkomen met zijn vrouw(en) en een aardige vrouw geeft haar man wat als zij wel geld heeft en hij niet. Maar co-vrouwen worden nooit geacht, ook al is de verhouding ideaal, iets aan elkaar af te staan, op zijn best is hun relatie die van bevriende buurvrouwen.

Niet alleen echtgenotes verwachten geld, ook volwassen zoons die voor hun ouders werken, verwachten behalve voedsel ook geld voor kleren en dergelijke.

Abel weigerde te ploegen

Op een dag weigerde Abel (86), de zoon van Angomwile (91), zijn vaders land te ploegen omdat hij geen kleren kreeg. Hij zei: "Je hebt mij niets gegeven, de kleren die ik heb, heb ik van mijn broer. Al het geld dat mijn zuster verdiend heeft, (ze was mijn assistente) heb je zelf gehouden en mij heb je er niets van gegeven."
Wat Angomwile ook zei, Abel ging niet. Later op de dag beklagde Angomwile zich bij Gwakisa (93), die zei: "Ja, Abel is een lastige jongen, maar het is waar dat je hem niets gegeven hebt."

William en Panjinga praten

Williams (136) eigen moeder is lang geleden overleden. Zijn vader heeft een andere vrouw. Panjinga (139): "Is je moeder goed voor je?" William: "Jawel, dat wil zeggen, ze geeft me genoeg te eten, maar ze wordt gauw kwaad en dan scheldt ze. Er is één ding dat ik haar erg kwalijk neem. Vorig jaar leende ze een grote maisakker en ze vroeg mij de ruggen te maken. Ik heb het gedaan en het was een heleboel werk. Ze oogstte een grote hoeveelheid mais, maar ze gaf mij geen cent."

Als een man zijn moeder of zijn zuster bij zich heeft wonen, moet hij een huis voor ze bouwen en ze land geven, maar hij hoeft ze geen geld te geven zoals zijn vrouw(en). Men zegt: "Mannen zorgen niet goed voor hun moeder, alleen vrouwen zorgen voor hun moeders." (zie ook pag 234).

Man en vrouw hebben altijd min of meer gescheiden beurzen, wat duidelijk blijkt uit het feit dat het normaal is dat ze elkaar boetes betalen. De scheiding is het scherpst in een polygaam gezin, daar is alles gekocht door (of gegeven aan) de een of de ander en is dus het eigendom van één van beiden, van de man of van de vrouw. Dit geldt niet alleen voor duurzame consumptiegoederen, maar ook voor voedselvoorraden. Ieder verkoopt zijn of haar rijst en beslist wat hij of zij zal doen met het geld. Ook als de vrouwen of één van de vrouwen de rijst van de man bewaren, kunnen ze er zonder zijn toestemming niet van nemen. Bij monogame gezinnen, en zeker bij christelijke gezinnen, is de scheiding veel minder scherp. Als de rijst verkocht is, besluiten ze vaak samen hoe ze het geld zullen besteden: welk deel er uitgegeven zal worden voor de kinderen en voor duur huisraad en welk deel ze ieder voor zich zullen nemen. De voedselvoorraden worden beheerd door de vrouw.

Ambilikile koopt een koe van Pantumbati

Ambilikile (15) en zijn vrouw zijn christenen. Toen ze wat geld hadden, besloten ze na gezamenlijk overleg een koe te kopen; Ambilikile kocht de koe van Pantumbati. Nadat de koop beklonken was en toen Ambilikile bij Pantumbati kwam om de koe op te halen, riep Pantumbati zijn drie vrouwen en zei dat hij Ambilikile de koe verkocht had, zodat zij getuigen konden zijn in geval hij zelf zou overlijden.

Er zijn bepaalde betalingen en aankopen waar de man verantwoordelijk voor is, andere die de zaak van de vrouw zijn, en een derde categorie van goederen die door beiden worden gekocht. De mannen betalen het schoolgeld en de schooluniformen voor de kinderen. (Christenen betalen deze dingen van de totaal opbrengst voordat het geld verdeeld wordt). Zij zijn verantwoordelijk voor het bruidsvee voor hun zoons; zij betalen de boetes voor hun zoons en vaak ook voor hun vrouwen. De giften bij huwelijken en begrafenissen, afgezien van brandhout, bananen en matten, worden in de regel door de mannen bekostigd; zij kopen de landbouwwerktuigen en vaak ook het dure moderne meubilair, zoals bedden, tafels en stoelen. De vrouw zorgt voor de traditionele huishoudelijke artikelen en kookgerei, zoals potten, houten lepels, matten, manden en haardstenen. Beiden kopen kleren voor de kinderen, de goedkopere huishoudelijke artikelen, zoals krukjes, borden, koppen, eetlepels en zaken als olie, zout, vlees en petroleum. Deze verdeling is niet absoluut. Ik weet van één vrouw, Syakibaga (33), dat zij het bruidsvee voor haar zoon betaald heeft en soms brengt een meisje kostbaar meubilair als huwelijkscadeaus mee. Over het algemeen is het zo dat hoe meer vrouwen een man heeft, hoe meer ze zelf kopen en betalen; zeker de oudere vrouwen van een polygamist met meer dan drie of vier vrouwen worden eigenlijk aan zichzelf overgelaten.

APPENDIX

Dieet

Het is gebruikelijk dat er alleen 's avonds een volledige maaltijd wordt klaargemaakt en genuttigd. Gedurende de dag eet men meestal éénmaal, of 's morgens of 's middags. Men eet dan in de regel de resten van de vorige avond zonodig aangevuld met geroosterde bananen of geroosterde mais.

Wanneer men kookt en eet hangt af van de andere bezigheden van de huisvrouw en van de overige gezinsleden. Het avondeten wordt gewoonlijk opgezet tegen zonsondergang, als het te donker wordt voor andere activiteiten, zodat er tussen 20 uur en 22 uur gegeten wordt. Als men ontbijt dan is dat tussen 8 uur en 10 uur; als men een middagmaal eet dan valt dat tussen 12 uur en 16 uur. Desgewenst worden er tussendoor nog bananen geroosterd voor hongerige gezinsleden en voor gasten kan er op elk uur van de dag gekookt worden, afhankelijk van het moment waarop ze aankomen of vertrekken.

Het hoofdvoedsel bestaat uit bananen, mais en rijst. Mais en rijst zijn slechts gedurende een deel van het jaar beschikbaar; bananen worden het gehele jaar door veel gegeten. Overdag worden de bananen meestal geroosterd; als onderdeel van de hoofdmaaltijd kookt men ze gewoonlijk. Een enkele keer worden ze gedroogd, tot meel gestampt en als stijve pap geserveerd. Gedurende de weken dat de mais rijpt, eet men veel geroosterde mais, later kookt men de mais, aan de kolf en losse korrels. Oude mais wordt tot meel gestampt en tot pap verwerkt.

Bij de hoofdmaaltijd serveert men normaliter naast de hoofdschotel een tweede gerecht, meestal groente en soms vlees, vis of zure melk. Als groente gebruikt men vooral bonen- en pompoenblad. Indien mogelijk kookt men de groente met wat gestampte aardnoten of wat melk. Voor groente die "zwart", dat wil zeggen zonder melk of aardnoten, opgediend wordt, schaamt men zich. Bananen gekookt met gestampte aardnoten en mais en bonen samen-gekookt vormen op zich een volledige hoofdmaaltijd.

Het schema op pag. 414 geeft een overzicht van het menu van drie families gedurende 14 dagen in oktober.

<u>Samenstelling van het gezin</u>			<u>Bedrijf</u>
1) Kipagile (107)	-	59 jaar	Land: in bezit 200 ares
Vrouw	-	42	rijstakkers; geleend
Do(gescheiden)	-	22	1 maisakker
Zo.	-	15	vee: 2 eigen koeien
Zo.	-	12	
Zo.	-	9	
Do.	-	2	
2) Anyitike (108)	-	41 jaar	Land: in bezit 85 ares
Vrouw	-	39	rijstakkers en 25 ares
Vr.Do.Do.	-	3	maisakker; geleend
			1 rijstakker; uitgeleend
			1 rijstakker.
			Vee: 2 eigen koeien;
			geleend 3 ossen en
			3 koeien.
3) Hanna (weduwe)	-	71 jaar	Land: geleend 1 rijstakker
$\frac{1}{2}$ Zu.Zo.	-	18	
Do.do.	-	5	Vee: geen

Iedere avond, tijdens het koken, is er genoteerd wat er voor die avond klaargemaakt werd en is er gevraagd wat er gedurende de dag gegeten was.

Dag v.d. week	Ontbijt Kipagile	Ayiitike	Middagmaal		Ayiitike	Hanna	Avondmaal		Hanna
			Kipagile				Kipagile	Ayiitike	
maan- dag	-----	-----	geroosterde bananen vis	-----	niet thuis	-----	rijst+bonen- blad + vis	geroosterde bananen	rijst + groente (nkoka)
dins- dag	geroosterde bananen + rest rijst	fruitbananen	geroosterde bananen + rest rijst + groente	-----	-----	-----	rijst + bonen	bananen + bonenblad	bananen + aard- noten+groente (nkoka)
woens- dag	-----	rest bananen + groente	rest bananen + aardn. + groente	-----	-----	-----	rijst + bonen- blad + aardn. blad + aardn.	rijst + bonen- blad + aardn.	rijst + cassaveblad
donderdag- dag	-----	-----	-----	-----	bananen + rest rijst + groente	rest rijst + groente	geroosterde bananen + rijst	bananen + pompoenblad + aardnoten	rijst
-----	-----	-----	-----	-----	rest rijst + ger. bananen + rijst	rest rijst	rijst + olie	rijst + spinazie + aardnoten	bananen + bonen
-----	-----	-----	-----	-----	rest rijst + ger. vis	rest rijst + ger. bananen	rijst + cassaveblad	geroosterde bananen + ger. vis	rijst + cassaveblad
zaterdag- dag	-----	-----	geroosterde bananen + rest rijst	-----	rest rijst + groente	rest rijst + ger. bananen	rijst	bananen	rijst + pom- poenblad + aardnoten
zondag- dag	-----	-----	rest rijst + groente	-----	bananen	rest rijst + groente + ger. bananen	rijst	maïs + bonen	-----
maandag- dag	geroosterde maïs	-----	geroosterde maïs + bonen	-----	geroosterde bananen	bananen + groente + melk	niet thuis	maïs + bonen	bananen + bonen
dinsdag- dag	rest maïs + bonen	-----	rest maïs + bonen	-----	niet thuis	-----	bananen + groente + melk	bananen + vlees	bananen
woensdag- dag	geroosterde maïs + rest bananen	rest bananen	rest bananen + bonen	-----	niet thuis	geroosterde maïs	bananen + bonen	maïs + vlees	bananen
donderdag- dag	rest maïs + bonen	rest bananen	rest bananen	-----	niet thuis	-----	bananen + bonenblad + aardnoten	maïs + bonen	maïs + bonen
vrijdag- dag	? bonen	rest maïs + bonen	? bonen	-----	geroosterde bananen	? bonen	? bonen	bananen + groente + aardnoten	? bonen
zaterdag- dag	rest bananen + groente + aardnoten	rest bananen + groente + aardnoten	geroosterde bananen ger. maïs	-----	geroosterde maïs	-----	geroosterde bananen	geroosterde bananen	bananen + groente + aardnoten
zondag- dag	geroosterde bananen	geroosterde bananen	rest bananen + groente + aardnoten	-----	-----	-----	bananen + groente + melk	bananen + groente + melk	bananen + vis
maandag- dag	rest bananen + groente + melk	? bananen	geroosterde bananen	-----	? bananen	geroosterde bananen	bananen + groente + melk + ger. maïs	? bananen + groente + aardnoten	bananen + groente + aardnoten

HOOFDSTUK VII SLOTOPMERKINGEN

Een van de meest recente pogingen om de afrikaanse economieën - en in het bijzonder de Tanzaniaanse - te karakteriseren is afkomstig van Goran Hyden. Het hoofdthema van zijn boek - *Beyond Ujamaa: Underdevelopment and an Uncaptured Peasantry* - is de verklaring van het falen van de pogingen om het platteland van bovenaf te revolutioneren en tot ontwikkeling te brengen. Hij verklaart dit falen vooral uit het feit dat de boeren voor hun reproductie in wezen onafhankelijk zijn van de staat. De staat, noch enige andere groepering, speelt een essentiële rol in hun op zelfvoorziening gerichte productie. Hij negeert niet het bestaan van vele andere problemen voor ontwikkeling op ecologisch, technisch, economisch en sociaal gebied, maar stelt dat deze secundair zijn in die zin dat deze pas opgelost zullen kunnen worden, als de overheid greep heeft gekregen op de plattelandsbevolking en dat zolang dat niet het geval is, er niets gedaan kan worden. In dit kader geeft hij een beschrijving van de afrikaanse productiewijze, die in bepaalde opzichten een andere indruk wekt dan het beeld dat uit dit onderzoek naar voren is gekomen.

In de eerste plaats wat betreft de relaties tussen de productie-eenheden. Hyden zegt hier van het volgende:

"The peasant mode of production is characterized by a rudimentary division of labour. Each unit of production is still small. Without any real product specialization, there is very little exchange between the various units of production. Although, these units, that is the peasant households are not usually self-sufficient, management decisions are taken in the light of domestic needs and capabilities. There is no functional interdependence bringing them into reciprocal relations with each other and leading to the development of the means of production. Each unit is independent of the other and the economic structure is cellular. To the extent that there is co-operation among producers in these economies it is not structurally enforced but purely a superstructural articulation rooted in the belief that everybody has a right to subsistence. Consequently, co-operation among peasants is temporary, for example at the time of emergency rather than regular and formalized."

In een recent artikel zegt hij het nogmaals duidelijk:

"In other words, each unit of production is separated from each other, they are socially independent, united by no social division

of labour, and depending on no other unit for their conditions of reproduction. The peasant mode implies a cellular structure: each cell is unaffected by the absence or presence of the others." (The resilience of the peasant mode of production: the case of Tanzania, in *Agricultural Development in Africa*, ed. R.H. Bates and M.F. Lofchie, pag. 221.)

De auteur heeft volkomen gelijk wanneer hij stelt dat vergeleken met een moderne markteconomie de onderlinge afhankelijkheid en de vervlechting tussen deze, in hoofdzaak op zelfvoorziening gerichte, bedrijven veel geringer is. Het beeld dat hij oproept is echter te extreem, het doet te kort aan de samenwerking en de interdependentie tussen de bedrijven in een dorp, die veel meer is dan een superstructurele articulatie. Ook de rol van het geld en daarmee de afhankelijkheid van de markt wordt onderschat.

Het vee wordt altijd collectief geweid; het komt veel voor dat men vee voor een ander verzorgt en onderdak biedt als de eigenaar er zelf door omstandigheden niet voor kan zorgen of dat men koeien te leen heeft om er zelf van te profiteren. Ook in de akkerbouw is er sprake van samenwerking en onderlinge afhankelijkheid. Er wordt op grote schaal land (uit)geleend en het komt veel voor dat vrouwen bonen of aardnoten verbouwen op het land van een zuster of een vriendin. Ook wordt er veel samengewerkt, al is de samenwerking door de aard van de werkzaamheden niet continu van karakter. Er worden "working parties" gehouden; zowel "nieuwe" om de rijst te wieden, waaraan mannen en vrouwen deelnemen en die op reciprociteit gebaseerd zijn als "ouderwetse" om het land te bewerken, waarvoor men uitsluitend jonge mannen uitnodigt en die niet op reciprociteit gebaseerd zijn. Deze laatste komen weliswaar weinig meer voor maar er zijn nieuwe vormen van samenwerking met betrekking tot de bewerking van de grond ontstaan. Kleine groepjes van twee of drie boeren, broers of vrienden of een man met zijn volwassen zoon of zijn schoonzoon of gewoon een stel buren, die gezamenlijk ploegen. Voor het ploegen heeft men een ploeg, twee ossen en twee mannen nodig; er zijn maar weinig boeren die daar binnen hun eigen bedrijf over kunnen beschikken, vandaar dat men samenwerking zoekt. Loondienst komt tegenwoordig ook voor: oudere welgestelde mannen laten tegen betaling hun land bewerken en hun bananen onderhouden door jonge mannen die zelf weinig of geen land hebben. Op sommige bedrijven komen vrouwelijke familieleden van buiten het dorp

ieder jaar helpen met het wieden en oogsten van de rijst, voor deze hulp krijgen ze een deel van de opbrengst. Deze samenwerking is structureel bepaald en beslist noodzakelijk om de productie op het huidige niveau te handhaven. Dit hangt samen met het feit dat bij de Nyakuysa elke getrouwde man altijd zijn eigen bedrijfje heeft, zodat verreweg de meeste bedrijven éénmansbedrijfjes zijn en met de zeer ongelijke verdeling van het vee- en grondbezit over de dorpsbevolking, zodat sommigen meer arbeid en trekkracht ter beschikking hebben dan ze op hun eigen grond kunnen gebruiken terwijl anderen te weinig hebben.

Hyden gaat verder:

"There is also a definite limit to how much time and effort peasants can spend on co-operation with others. Ensuring the reproduction of their own household is almost a full-time occupation. Meeting the needs of the household members is the primary concern of the peasant and also a determining factor as Chayanov argued long ago, of the amount of labour that the working members of the household are prepared to put in. One of the few studies of African agriculture in which some of Chayanov's theses are tested also confirms the strong positive correlations between family size and land under cultivation. Given their rudimentary technology and the lack of variety of product among the households, producing the basic necessities is a cumbersome task. The peasant invests so much time and effort in it that he is naturally reluctant to take chances. In fact, production is so important to him that it may well be the primary reason why he is unwilling to adopt innovations, even if they hold out the promise of financial gains."

Ten aanzien van bepaalde aspecten van deze karakterisering levert de situatie in Ngamanga duidelijk een andere beeld op. De belangrijkste verschillen betreffen de relatie tussen de grootte van het huishouden en de oppervlakte bebouwde grond, het belang van de productie voor de markt en de tijdsbesteding van het werkende deel van de bevolking.

Een sterke positieve correlatie tussen bedrijfsgrootte en familie-omvang veronderstelt dat men of de mogelijkheid heeft de bedrijfsgrootte aan te passen of de bereidheid de familie-omvang te regelen. In het dorpsgebied van Ngamanga en in het hele Lake Shore gebied is er geen grond meer beschikbaar die men vrijelijk in gebruik zou kunnen nemen, en er bestaat evenmin een markt in land: er wordt geen land verkocht of verpacht. Land gaat alleen van hand tot hand door vererving, giften en, tijdelijk, door uitlening; deze mechanismen zijn veel te stroef om een

werkelijke aanpassing mogelijk te maken. Wat betreft de aanpassing van de familie-omvang: het idee het kindertal per vrouw aan te passen bij de economische mogelijkheden is nog in niemands hoofd opgekomen.

Wel menen velen tegenwoordig dat het verstandig is niet méér dan twee vrouwen te trouwen omdat men er niet meer zou kunnen onderhouden, maar of men er één of twee of misschien toch drie trouwt, wordt vooral bepaald door het aantal koeien waarover men kan beschikken; het aantal koeien waarover iemand op een gegeven ogenblik kan beschikken staat echter in hoge mate los van de grootte van zijn bedrijf. Bovendien wordt het aantal mensen dat op een erf woont en van het bijbehorende land moet leven, beïnvloed door een aantal factoren waarop men geen invloed kan uitoefenen, zoals de vraag of de kinderen al dan niet zullen blijven leven, hun sexe, het moment waarop ze het ouderlijk huis zullen verlaten, de vraag of en wanneer vrouwelijke verwanten, moeders, zusters of dochters die weduwe geworden of gescheiden zijn, met hun eventuele aanhang opgenomen moeten worden en de vraag of het hoofd van het erf van zijn vaders of zijn broers erft. Een erfenis kan betekenen dat hij er land verkrijgt of alleen een familie erbij om voor te zorgen of beide. Onder deze omstandigheden is de enige aanpassing die op enige schaal mogelijk is, dat degenen die tijdelijk (te) veel land hebben, hun bedrijf inkrimpen door het land dat ze niet nodig hebben, zolang uit te lenen. Dit gebeurt ook wel maar slechts in beperkte mate.

Het volgende verschil tussen het beeld dat Hyden schetst en de situatie in Ngamanga is het belang van de productie voor de markt. Uit zijn beschrijving krijgt men de indruk dat de afrikaanse boer er niet naar streeft meer te produceren dan nodig is om de eerste levensbehoeften te dekken. Natuurlijk is het zo dat zijn behoeften bepaald niet onbeperkt zijn, maar hij heeft toch wel zo veel begerenswaardige consumptiegoederen leren kennen, dat eigenlijk niemand geld genoeg heeft. Bovendien zijn er tegenwoordig primaire levensbehoeften waarin men niet zelf kan voorzien; zonder kleding in het openbaar verschijnen is onmogelijk en alle textiel moet gekocht worden. Tenslotte is de productie en consumptie van bepaalde goederen, - bier is hier een goed voorbeeld van - zodanig vercommercialiseerd dat wat men vroeger in zelfvoorziening produceerde, nu alleen nog maar voor geld te krijgen is. Het gevolg is dat iedereen wel meer geld zou willen verdienen: dat betekent in Ngamanga vooral meer rijst verko-

pen. Daarom vinden degenen die meer land bezitten dan ze nodig hebben om in de eerste levensbehoeften te voorzien, het helemaal niet meer vanzelfsprekend om dit land uit te lenen. Indien mogelijk zullen ze er zelf extra rijst voor de verkoop op verbouwen. Als het land wel uitgeleend wordt, dan is het vaak omdat de begunstigde als familielid aanspraak kan maken op hulp of omdat de eigenaar voordeel verwacht van de transactie: zo gebeurt het bij voorbeeld vaak dat de lener op zich neemt een deel of soms alle akkers van de eigenaar te ploegen.

Een dergelijke situatie waarbij sommigen "grote" hoeveelheden rijst voor de markt verbouwen en anderen voor dorpsgenoten werken, is alleen mogelijk als het bewerken van de grond geen ernstig knelpunt vormt. Dit is dan ook het geval in Ngamanga waar onder normale weersomstandigheden er enkele maanden de tijd is voor het bewerken van de grond. De belangrijkste arbeidspiek doet zich voor in de weken dat de rijst gewied én de mais geoogst moeten worden. Wieden en oogsten is in de eerste plaats vrouwenwerk. In deze tijd van het jaar heeft een deel van de bevolking zeker meer werk dan ze aan kan en een gedeelte van de rijst blijft zelfs ongewied, maar tegelijkertijd heeft een ander deel, eigenlijk alle jonge, ongetrouwde mannen en die families die geen of slechts een beperkt rijst areaal bezitten, weinig te doen. Zodat zelfs in deze drukste tijd slechts een deel van de bevolking volledig in beslag genomen wordt door het eigen bedrijf. Traditionele opvattingen over de arbeidsdeling tussen mannen en vrouwen en ouderen en jongeren, de ongelijkmatige verdeling van het grondbezit en de voetangels en klemmen die verbonden zijn aan het (laten) wieden in loondienst, staan een betere werkverdeling in de weg en maken dat de boven geschetste samenwerking minder dan optimaal blijft.

Wat in de karakterisering van Hyden onvoldoende tot uiting komt is de heterogeniteit die men aantreft ook in dorpen waar iedereen boer is en waar iedere boer dezelfde gewassen verbouwt. Er bestaan belangrijke verschillen in bedrijfsgrootte en kapitalisatiegraad en daardoor in bedrijfsvoering en eveneens in inkomen en consumptiepatroon.

Een term die in het boek een grote rol speelt is "the economy of affection." De auteur zegt hierover:

"Each mode of production gives rise to its own type of economy. Capitalism leads to the predominance of a market economy, which in turn produces a system of class stratification based on the conflict

between capital and labour. The peasant mode gives rise to an economy in which the affective ties based on common descent, common residence, etc. prevail. We refer to it here as an "economy of affection."

In een voetnoot stelt hij deze term vervolgens gelijk aan het begrip van een op reciprociteit berustende economie zoals Polanyi dat hanteert. Afgezien van de vraag of een nieuwe term nodig of gewenst zou zijn, roept het gebruik van deze term volgens mij toch wel grote bezwaren op, omdat hij bijna onontkoombaar suggereert dat de samenwerking in de productie en de distributie binnen en tussen de bedrijven grotendeels gebaseerd zou zijn op positieve gevoelens. Uit de organisatie van de productie, de distributie en de consumptie in Ngamanga komt echter een heel ander beeld naar voren. De verdeling van de rechten en plichten binnen de bedrijven wordt in de eerste plaats beheerst door het gewoonterecht. Door deze transacties met de term "affection" te kenmerken wordt afbreuk gedaan aan het formele en dwingende karakter van dit recht.

Binnen het dorp bestaat er inderdaad een saamhorigheids-ideologie en een zekere reële saamhorigheid, ook deze berust echter niet in de eerste plaats op gevoelens maar op reciprociteit en dwingende verplichtingen. Bovendien betreft het slechts een beperkt deel van de economische betrekkingen. Tenslotte, ook bij die vormen van samenwerking en die economische relaties waarbij het keuze-element een grotere rol speelt, zijn reciprociteit en de afweging van belangen meestal de bepalende factoren.

Wie zich met de Nyakyusa maatschappij bezig houdt, treedt vanzelfsprekend in discussie met Monica Wilson. Good Company, Wilsons portret van de Nyakyusa samenleving, behoort ongetwijfeld tot de meest bekende etnografieën. In haar laatste boek - For Men and Elders, 1977 - bespreekt zij de veranderingen die zich de laatste honderd jaar hebben voltrokken in familiërelaties en huwelijk. Mijn belangstelling was ten dele op andere aspecten gericht en haar werkwijze verschilt van de mijne, toch is haar werk vanuit een vergelijkend perspectief van betekenis.

Wilson beschrijft een opmerkelijke dorpsstructuur: de zogenaamde leeftijdsdorpen. Om een aantal redenen (zie appendix) mag aangenomen worden dat Ngamanga nooit een leeftijdsdorp is geweest. Niettemin vielen mij toch ook grote overeenkomsten op met het beeld dat Wilson schetst. Er

bestond en er bestaat nog steeds een sterke gelijkheids-ideologie. De lifumu was ook in Ngamanga een primus inter pares, wiens voornaamste interne rol die van bemiddelaar bij de oplossing van conflicten in de dorpsgemeenschap was. Ook het grote belang dat men hechtte aan ukwangala - het aangenaam verpozen met vrienden en bureu, onder het genot van voedsel en bier - een gewoonte die sterk op de voorgrond treedt in Wilsons beschrijvingen van het dorpsleven, leeft nog sterk in de herinnering van de oudere inwoners van Ngamanga.

Aan het eind van de jaren zestig zag het dorp er echter totaal anders uit. Na de onafhankelijkheid werden de chiefs en de dorpschoufden van hun taken met betrekking tot de handhaving van de orde ontheven, kort daarna kwam het tot de invoering van de zogenaamde ten-house-cells en de dorpen werden tot nieuwe bestuurlijke eenheden, de VDC's samengevoegd. De VDC's waren eerst betrekkelijk klein, niet meer dan enkele dorpen; later zorgden nieuwe samenvoegingen voor grotere eenheden. Toen de overheid de opdracht gaf dat elke tien-huis-groep leiders moest aanwijzen, koos men degenen, die volgens traditionele maatstaven wat betreft leeftijd, afkomst en familierelaties het meest in aanmerking kwamen voor een leiderspositie. In enkele gevallen viel de keuze echter juist op degenen, die men graag belast zag met de bijbehorende onaangenaamheden, zoals het bijwonen van vergaderingen en het omgaan met allerlei autoriteiten. In de oorspronkelijke opzet was de voornaamste taak van de voorzitter de behartiging van alle partij-aangelegenheden binnen zijn cel en de vertegenwoordiging van de cel op de jaarlijkse vergadering van de partij branch. Een paar jaar na de invoering van het systeem was de voorzitter vooral de contactpersoon tussen de autoriteiten en de bevolking in die zin dat alle autoriteiten altijd via de cel-voorzitters contact opnemen met de bevolking collectief en individueel. De bevolking ziet de voorzitters als gezagsdragers. De voorzitters zelf zien als hun voornaamste plichten het doorgeven van aankondigingen, orders en suggesties van de autoriteiten aan hun celgenoten en het beslechten van conflicten binnen hun eigen cel.

Het eerste wat opvalt is dat de celvoorzitters, wat ook de ideeën van de ontwerpers geweest zijn, de rol van de mafumu overgenomen hebben. Evenzeer valt op dat deze toch ingrijpende veranderingen volkomen geaccepteerd zijn: niet alleen heb ik nooit iets gezien van pogingen om de

oude structuren nieuw leven in te blazen, maar ook spreekt men over de nieuwe situatie algemeen als iets volkomen vanzelfsprekends. Dit wil echter niet zeggen dat de nu bestaande toestand onveranderlijk is. Integendeel: men krijgt de indruk van veranderingen die zich verder voortzetten; zowel door ontwikkelingen binnen de dorpsgemeenschap zelf, als door ingrijpen van bovenaf. Zo bijvoorbeeld de pogingen van de dominee in 1968 om de celvoorzitters in Ngamanga Mission hun invloed te ontnemen, pogingen die ten dele met succes bekroond werden, en het geleidelijk uitbouwen van de rol van die celvoorzitters die lid gemaakt werden van het T(anu) B(ranch) E(executive) C(ommittee).

De oudere dorpelingen klagen er over dat er geen "sociaal leven" meer in het dorp is, dat wil zeggen dat het niet langer de gewoonte is de middag en de avond drinkend en etend met buren en vrienden door te brengen. Ook Wilson (1977) beschrijft het verdwijnen van "ukwangala" uit het dorpsleven en geeft hiervoor gelijksoortige verklaringen als de inwoners van Ngamanga: commercialisatie van de bierproductie, het schaarser worden van levensmiddelen en de langere werkdagen, veranderingen die alle samenhangen met de toegenomen behoefte aan geld.

Gedurende de laatste decennia zijn de familieverhoudingen in velerlei opzicht ingrijpend veranderd en vaak als gevolg van het directe ingrijpen van de overheid. De bedoeling van deze wetgeving was gewoonlijk om de zwakkere leden van de familie, de jongeren en de vrouwen, te beschermen, of om paal en perk te stellen aan eindeloze rechtszaken. Zo verbiedt de wet tegenwoordig ouders hun kinderen te dwingen te trouwen of te scheiden; ook weduwen hebben het recht en de mogelijkheid gekregen te weigeren de erfgenaam van hun overleden echtgenoot te huwen. Dit is mogelijk geworden doordat de erfgenaam niet langer het recht heeft de betaalde bruidskoeien terug te eisen als de vrouwen weigeren bij hem te blijven. Een man kan tegenwoordig evenmin zijn koeien teruggeisen bij het overlijden van zijn vrouw, zodat de meisjes niet langer gedwongen worden de plaats van hun overleden zusters en tantes in te nemen; het sororaat is verdwenen. Sinds enkele jaren heeft de rechter de vrijheid om bij echtscheiding aan de vrouw één of meer koeien toe te wijzen afhankelijk van de schuldvraag, de duur van het huwelijk en het aantal kinderen dat geboren is. Vroeger kreeg de man altijd alle koeien terug. De wet erkent het recht van de kinderen om te erven, zodat wanneer de oudste zoon de

erfenis van zijn vader opeist van diens broer, de traditionele erfgenaam, de rechtbank hem de erfenis zal toewijzen. Deze veranderingen vormen het hoofdthema van Wilsons boek - For Men and Elders -.

Deze wetten en bepalingen hebben deels betrekking op de relaties tussen twee families, de families van beide echtgenoten, maar ook op de verhoudingen binnen één familie. Opvallend is dat waar de wetgever zich uitspreekt over verhoudingen tussen families, die niet door afhankelijkheidsrelaties verbonden zijn, het met de wetgeving beoogde doel bereikt wordt. Wanneer een bepaling echter betrekking heeft op de relaties binnen één familie, dan sorteert dit wel effect maar lang niet altijd datgene wat de wetgever voor ogen stond. Er is dan een nieuwe complexe situatie ontstaan en de uitkomst hiervan kan heel onverwacht zijn. Het verbod om kinderen te dwingen te trouwen of te scheiden is hier een voorbeeld van. Ongetwijfeld zal in een aantal gevallen het feit dat het verboden is, de ouders er van weerhouden al te veel druk op hun kinderen uit te oefenen. Soms ook wordt de wet gebruikt als wapen tegen ouders die hun wil dwingend willen opleggen. Vaak wordt de wet echter eenvoudig genegeerd en dwingt de familie de kinderen, en vooral de meisjes, om te trouwen of te scheiden of om juist niet te trouwen of te scheiden. Dit is mogelijk omdat de jongeren, de vrouwen in de eerste plaats, maar vaak ook de mannen, in allerlei opzicht afhankelijk blijven van de steun en welwillendheid van hun oudere familieleden; de wet heeft aan deze afhankelijkheid niets kunnen veranderen. Een onverwacht resultaat leverde de combinatie van dit verbod met de bepaling dat bij het verbreken van een verlovning alleen de koeien teruggegeven moeten worden en niet de eventueel geboren kalveren. Sommigen zagen hierin een goede kans zich te verrijken. Zij verloofden hun dochters zo jong mogelijk en stuurden ze dan tegen de tijd dat ze oud genoeg waren om te trouwen naar de rechtbank om te klagen dat ze tegen hun wil uitgehuwelijkt werden. De vaders gaven dan de inmiddels afgeleefde koeien terug en behielden de kalveren. Dit gebeurde zo algemeen dat het altijd als eerste reden genoemd wordt waarom er geen kleine meisjes meer verloofd worden. De nieuwe wet die aan de rechter de mogelijkheid geeft de vrouw een of meer koeien toe te wijzen,

is onbedoeld ook een mogelijkheid geworden voor haar vader om extra koeien te krijgen, omdat hij als vanzelfsprekend de koeien neemt die haar zijn toegewezen, en zij niet in de positie is zich daartegen te verzetten.

Ook andere impulsen van buitenaf hebben de huwelijksrelaties beïnvloed. De belangrijkste verandering vormde de introductie van het christelijke idee van het monogame huwelijk. De norm geldt echter slechts voor een deel van de bevolking, namelijk voor de leden van de orthodoxe kerken, voor de overigen is het slechts een idee zonder bindende normatieve waarde. Voor zover men zich echter aan deze norm houdt, heeft het verstrekkende gevolgen voor het huiselijk leven. Onder invloed van de veranderde economische omstandigheden hebben ook vele niet-christenen hun ideeën met betrekking tot het aantal vrouwen dat zij zich wensen, aangepast.

Voor zover bekend was echtscheiding een veel voorkomend verschijnsel in pre-moderne tijden; het is nu nog algemeen bij niet-kerkliden. Echtscheiding wordt niet door de kerken verboden, niettemin komt het vrijwel niet voor onder hun leden. De voornaamste oorzaak is het verbod voor hen op een polygaam huwelijk en op een huwelijk met een niet-christen, waardoor het voor een vrouw die scheiden wil, vrijwel onmogelijk wordt een nieuwe echtgenoot te vinden.

Een heel belangrijke en fundamentele verandering, die zelf weer tot vele secundaire veranderingen heeft geleid, is het feit dat men algemeen geld aanvaard heeft als ruil- en betaalmiddel en als waardestandaard en dat de dorpsbevolking, toen ze in aanraking kwam met de moderne economie, een heel andere levensstandaard ontwikkelde, waardoor bijna iedereen altijd geld te kort heeft. Hierdoor zijn de schaarste-verhoudingen en op tal van gebieden de kosten- en batenrekeningen heel anders komen te liggen. De idealen met betrekking tot het vrouwental zijn veelal aangepast; de collectieve consumptie van groepjes burens heeft plaatsgemaakt voor individuele consumptie en het streven naar aanzien en invloed door gulle gastvrijheid jegens dorpsgenoten is verdwenen. Gezien de enorme rol die deze gewoonten in het leven van de Nyakyusa speelden, kan gezegd

worden dat de dorpen zoals ze geschilderd worden in - Good Company - niet meer bestaan. Ngamanga, het Nyakyusa dorp waar ik in 1968 onderzoek gedaan heb, had in de voorafgaande decennia grote veranderingen ondergaan en verkeerde nog steeds in een proces van verandering.

APPENDIX

WAS NGAMANGA OOIT EEN LEEFIJDSDORP?

In Good Company, haar meest bekende publicatie, beschrijft Wilson een situatie, waarbij elk dorp bestaat uit een groep mannen van ongeveer gelijke leeftijd met hun vrouwen en jonge kinderen. De meisjes verlaten het ouderlijk huis als ze aan het begin van de puberteit trouwen; de jongens verlaten het huis lang voordat ze trouwen, als ze 10 à 12 jaar oud zijn, beginnen ze hun eigen huizen te bouwen even buiten het ouderdorp. Deze jongensdorpen blijven voorlopig nog satellieten van het ouderdorp: de jongens werken samen met hun vader en eten nog thuis. Hoewel ze hun eigen leiders kunnen hebben, zijn ze nog onderhorig aan het gezag van de lifumu (dorpshoofd, dorpsoudste) van het ouderdorp. Wanneer ze ongeveer 25 jaar zijn, beginnen de jongemannen te trouwen. Als ze eenmaal getrouwd zijn, zijn ze economisch onafhankelijk. De politieke status van hun dorp verandert echter nog niet, dat gebeurt pas bij de zogenaamde ubusoka¹ - ceremonie, die éénmaal per generatie plaats vindt en waarbij het gezag van de oudere generatie op de volgende wordt overgedragen.

Deze ubusoka-ceremonies, zoals Wilson ze beschrijft, omvatten een aantal elementen: in de eerste plaats de proclamatie van twee nieuwe chiefs, de oudste zoons van de beide hoofdvrouwen van de oude chief, en van de dorpsoudsten die hen terzijde zullen staan. Deze ceremonie proclameert tevens de leeftijdsdorpen van de jongemannen, die van nu af aan zelfstandig zullen zijn onder hun eigen lifumu umpegesi.²

Hier zal besproken worden wat er over Ngamanga en over Ndamba-chiefdom met betrekking tot deze kwesties bekend is. Ik zal me echter beperken tot de volgende vragen:

¹ Ukusoka = naar buiten komen. De ubusoka-ceremonie ontleent zijn naam aan het moment dat de chiefs en mafumu naar buiten komen uit de hut waarin ze opgesloten waren; van de chiefs die de ceremonie ondergaan hebben zegt men: "hij is uitgekomen".

² Een lifumu umpegesi is een lifumu die samen met zijn chief "uitgekomen is" en bij die gelegenheid speciale medicijnen gedronken heeft; een lifumu ugwayemo is slechts een helper die later door een lifumu aangesteld is;

Waren er werkelijk leeftijdsdorpen en als ze er waren, was het vóórkomen daarvan niet meer uitzondering dan regel?

Wat was de positie van de dorpschefs, de mafumu (enk. lifumu) umpegesi?

Ik zal me niet bezig houden met de vraagstukken rond de relaties tussen de chiefs van de verschillende generaties, omdat ik hierover onvoldoende materiaal ter beschikking heb.

In zijn boek *The Princes of Nyakyusa*, toont S.R. Charsley mijns inziens overtuigend aan dat, in tegenstelling tot het beeld dat Wilson oproept, het politieke systeem niet was opgebouwd uit een verzameling afzonderlijke chiefdoms, die als miniatuur rijkjes door hun chiefs werden geregeerd. Dat de titel van elke chief zijn plaats had in een systeem van chiefstitels, waarbij de oudere titels altijd hoger in rang bleven dan de jongere. Dat de geïnstitutionaliseerde rol van de chief een zuiver rituele was in verband met de cultus van zijn voorouders, die geacht werden het land te beschermen. Tenslotte dat de ubusoka-ceremonie een rite de passage was, waarbij de nieuwe chiefs, de nieuwe mafumu en de nieuwe dorpsgemeenschappen in hun status bevestigd werden, maar die niet impliceerde dat het gezag en de macht door de oudere generatie aan de jongere werd overgedragen. Het weinige dat mij over deze zaken met betrekking tot het Ndamba chiefdom bekend is, laat zich volgens deze opvattingen van Charsley goed verklaren, terwijl een interpretatie aan de hand van het beeld dat de Wilsons schetsen, op grote moeilijkheden stuit.

Op het ogenblik is Ngamanga in geen enkel opzicht als een leeftijdsdorp te beschouwen en ook niet als een samenstel van een aantal leeftijdsdorpen. Ngamanga bestaat uit drie delen: het oorspronkelijke, Ibungu; Ngamanga Mission, een lutherse zendingspost, die in de jaren twintig er tegen aan is gebouwd, en Mitugutu, dat een tiental jaren later ten noorden van Ngamanga Mission is ontstaan. Ibungu kan op zijn beurt onderverdeeld worden (zie kaart pag 264): het oudste deel ligt langs de rivier; hier is de gemiddelde leeftijd hoger dan in de overige delen, wat op zich niet te verwonderen is in een dicht opeengebouwd dorp waar de jongelui en de nieuwkomers noodzakelijkerwijs langs de rand moeten bouwen. Ook binnen dit

hij is dus niet "uitgekomen" en heeft geen medicijnen gedronken.

oudste deel van Ibungu zijn de leeftijdsverschillen echter zo groot, dat het onmogelijk als een leeftijdsdorp beschouwd kan worden. De volgende voorbeelden laten dit duidelijk zien: Makandi (9) is 69 jaar, zijn beide burens, de nummers (8) en (10), zijn respectievelijk 50 en 52 jaar; Asagwile (32) is 91 jaar, zijn burens, de nummer (31) en (33) zijn pas 33 en 57 jaar en Ndolilwe (49) is 90 jaar, terwijl zijn buurman (50) 21 jaar is. In het volgende stuk van Ibungu, de rij huizen die tussen 1962 en 1966 tussen de oude dorpskern en de weidegronden is gebouwd, is de situatie precies hetzelfde. De leeftijden van de bewoners van deze rij huizen zijn van zuid naar noord gerekend, respectievelijk: 37, 40, 54, 23, 42, 43, 53, 40, 31, 48, 35, 45, 46, 54, 42 jaar. In het laatste stuk van Ibungu, de rij huizen langs de weg naar Ipinda, waar een aantal jongelui uit Ibungu de laatste jaren gebouwd hebben, is het leeftijdsverschil tussen de oudste en de jongste ook al 17 of 18 jaar. Dat er alleen vrijgezellen wonen, komt waarschijnlijk doordat de erven er zo klein zijn, dat er onmogelijk een gezin op kan wonen. In de beide andere delen van Ngamanga, Ngamanga Mission en Mitugutu is de situatie gelijksoortig.

Voor een leeftijdsdorp is het essentieel dat de jongere generatie het dorp verlaat. In Ngamanga gebeurt het volgende: men heeft het idee dat het om redenen van sexueel fatsoen gewenst is dat jongens van 13 à 14 jaar niet meer in het ouderlijk huis slapen en daarom bouwen de jongens meestal een eigen huis waar ze met enkele vrienden slapen. Omdat het dorp aanéénsluitend is gebouwd, liggen de meeste van de huizen van deze jongens aan de buitenkant van het dorp. Niet allemaal echter: twee of drie staan midden in het dorp, in cel IV. We hebben al gezien dat langs de weg naar Ipinda ook een aantal jongelui wonen. De meesten zijn zoons van inwoners van de andere delen van Ibungu. Volgens het geldende gebruik slapen ze hier en eten en werken ze thuis. Deze rij huizen ligt min of meer tussen twee 10-house-cellen in en hoort bij geen beide (Sinds enkele jaren is het dorp verdeeld in zogenaamde 10-house-cellen, zie hiervoor hoofdstuk II). Deze zelfstandigheid is echter geheel negatief, ze horen niet bij cel die of die, maar het idee dat ze een eigen groep vormen bestaat evenmin.

In Ngamanga Mission zijn vrij weinig jongens en jongemannen in de relevante leeftijd, omdat christenen meer dan anderen hun kinderen laten leren, zodat hier veel jongelui uit het dorp weg zijn om een opleiding te volgen. De meesten van deze jongens hebben geen eigen huis en in de

vacantie slapen ze of bij vrienden of in het ouderlijk huis. Omdat veel christenen een stenen huis met een aantal afsluitbare kamers hebben, bestaat er geen bezwaar tegen om fatsoens redenen. Van de jongens die wél permanent in Ngamanga Mission zijn, woont een deel in Mitugutu, waarover later, en een deel heeft grond toegewezen gekregen achter de oudere huizen in cel VII en VIII. Deze jongens maken gewoon deel uit van deze cellen, er is geen sprake van dat ze een afzonderlijke eenheid zouden vormen. In Mitugutu groeit het dorp naar het noorden verder uit, doordat jongelui uit Mitugutu en Ngamanga Mission en nieuwkomers verder bouwen langs de weg naar Kisale. Iedereen die er bij komt, wordt opgenomen in cel XI, de laatste cel van Mitugutu, waar op het moment de leeftijd varieert van 16 tot 43 jaar. Het is duidelijk dat de jongeren in geen enkel opzicht van het dorp afgezonderd worden en dat ze er individueel en niet als groep in opgenomen worden.

Ik heb nooit gehoord dat men het ongewoon of onaangenaam vond oudere of jongere burens te hebben. Men woont niet graag naast zijn schoonouders vanwege de afstandelijke etiquette die deze relatie eigen is. Ook is het niet correct sexuele zaken tussen vader en zoon te bespreken, maar dit alles heeft niets te maken met leeftijd als zodanig. Een man kan heel goed van dezelfde leeftijd zijn als zijn schoonvader en er bestaat geen enkel bezwaar om sexuele kwesties te bespreken met burens die oud genoeg zijn om iemands vader te zijn.

Op het ogenblik is Ngamanga geen leeftijdsdorp. Of het ooit in het verleden er één geweest is, is niet met absolute zekerheid te zeggen. Wat er over gezegd kan worden, kan het beste duidelijk gemaakt worden aan de hand van een kort overzicht van het ontstaan en de ontwikkeling van Ngamanga.

Het begin van Ngamanga ligt rondom 1880. Toen kwam Mwasoposya, een jongere broer van de chieft Mwakinomosya, met een aantal vrienden naar deze streek en bouwde wat nu Ibungu is. Op dat ogenblik woonde hier niemand behalve de vader van Mwakosya (68). Wanneer de chieft sterft, erft Mwasoposya en verhuist naar Lusungu waar de chieft woonde. Zijn vrienden en een deel van zijn gezin blijven in Ibungu. Van de dorpsorganisatie is niets bekend tot het moment dat de volgende chieft, Mwakabulufu, één van hen,

Kingubili, als lifumu uguakiyemo³ benoemt. Deze sterft in 1938 en op voorspraak van de chieft wordt een nieuwkomer, Kakaka, als opvolger benoemd, die op zijn beurt in 1959 door Makandi (9) wordt opgevolgd.

Ondertussen was in 1918 Johan, een lutheraan uit Nyasaland, naar Ibungu gekomen en had van Kingubili toestemming gekregen ten noorden van Ibungu een kerk en een school te bouwen en daar te wonen met zijn medechristenen.

In 1932 of 1933 begonnen enkele jongelui uit Ibungu weer ten noorden van Ngamanga Mission te bouwen. Dit was het begin van Mitugutu, zo genoemd naar de mitugutubomen die daar groeiden. Tot 1960 hebben ze geen eigen leider en maken deel uit van Ibungu dan wordt in dat jaar Sulubali (106) gekozen als helper van Makandi (9) voor Mitugutu.

Mitugutu is nooit homogeen in leeftijd geweest, behalve misschien gedurende de eerste jaren; in elk geval was het altijd een deel van Ibungu, alleen toevallig geografisch ervan gescheiden, omdat de christenen nu eenmaal al het stuk grond direct aan Ibungu grenzend hadden gekregen.

Ngamanga Mission heeft altijd open gestaan voor alle bekeerlingen die daar wensten te wonen, en was dus in opzet uitdrukkelijk geen leeftijdsdorp.

Het meest interessant is wat er in Ibungu gebeurd is. Toen Mwasoposya hier kwam bouwen, kwam hij met zijn vrienden, zegt men; dus waarschijnlijk met leeftijdsgenoten. Maar zelfs als Ibungu begonnen is als een dorp van leeftijdsgenoten dan heeft het dit karakter niet lang behouden. De fundamentele reden hiervoor is dat de zoons het dorp nooit en masse verlaten hebben. Naar men zegt, gingen ze in 1895 en 1910, de enige keren dat er sinds de stichting van Ibungu nog ubusoka-ceremonies in het chieftdom zijn gehouden, naar de ubusoka toe, namen er aan deel, en keerden na enige weken weer terug. Er zijn maar twee mensen in Ngamanga die oud genoeg zijn om de ubusoka's van 1895 en 1910 meegemaakt te hebben: Ndolilwe (49) en Asagwile (32), beiden ongeveer 90 jaar oud. Asagwile is pas na 1910 naar Ngamanga gekomen en is in dit verband dus niet interessant. Ndolilwe⁴ is

³ Zie voetnoot 2 pag. 426

⁴ Ndolilwe was t.t.v. het onderzoek reeds ziek en chronisch bedlegerig,

een zoon van Mwasoposya, die kort vóór of na de stichting van Ibungu is geboren. In 1895 was hij 15 of 16 jaar oud en dus waarschijnlijk te jong om deel te nemen aan de ubusoka-ceremonies. In 1910 was hij even over de dertig en dus van de juiste leeftijd om deel genomen te hebben. Niettemin heeft hij zijn hele leven in Ibungu gewoond. Aan de andere kant bleef de oudere generatie ook in Ibungu, er is geen sprake van dat zij verhuisden om op de plaats van Ibungu ruimte te maken voor de volgende generatie: Kingubili, die met Mwasoposya hier gekomen was, bleef tot hij stierf in 1938; de vader van Anyambilile (47) die eveneens met Mwasoposya meegekomen was, woonde tot z'n dood in Ibungu; hetzelfde geldt voor de vader van Matias Mwakosya (68). Hoewel ze waarschijnlijk wat jonger waren dan Mwasoposya zelf behoorden ze zeker tot de generatie van de "vaders".

Andere bijkomende oorzaken versterkten de leeftijdsvermenging, zoals de komst van nieuwkomers en van erfgenamen die de plaats van overledenen innamen.

Ngamanga is gesticht tussen twee ubusoka-ceremonies in en in dit feit zou de verklaring kunnen liggen voor de generatievermenging. In Good Company staat een passage die zodanig geïnterpreteerd kan worden. Op pag. 32 schrijft Wilson: "Those just too young to participate in a 'coming out' may be just too old to participate in the next. The village of Katumba in Mwaipopo's country was in this position, it had been created after the 'coming out' of the young chief Mwankuga, but informants were uncertain whether or not it would be established as a separate village at the 'coming out' of his heir Mwangyilu." Op blz. 183 vinden we dat Katumba geen eigen lifumu heeft en strikt genomen beschouwd kan worden als een sectie van het buurdorp Igembe. Ngamanga heeft ook lang geen lifumu en als het er tenslotte een krijgt, is het een lifumu ugwakiyemo benoemd door lifumu umpegesi van het buurdorp Lupaso op voorspraak van de chieft.

Wilson gaat niet verder in op de consequenties van een dergelijke positie. Het lijkt echter waarschijnlijk dat als een dorp te oud is om aan een ubusoka deel te nemen, de zoons te jong zullen zijn om er aan deel te nemen en op hun beurt bij de volgende gelegenheid te oud zullen zijn. In

zodat het niet mogelijk was met hemzelf over deze zaken te spreken.

zulke dorpen zouden de generaties dus niet uit elkaar gaan in twee (of meer) afzonderlijke dorpsgemeenschappen, ook al bouwden de jongeren aan de buitenkant van het dorp, omdat zij geen nieuwe gemeenschap onder een eigen lifumu kunnen vormen. Bij een regelmatige bevolkingsopbouw moet een niet onbelangrijk deel van de dorpen zich in deze situatie bevinden. Omdat het dus mogelijk is dat de continuïteit van Ngamanga voortkomt uit het feit dat het tot een afwijkend type behoort, zullen we nu nagaan hoe het met de continuïteit in de andere dorpen van het chieftdom is gesteld: Kyangala is net als Ngamanga door een jongere broer van Mwakinomosya gesticht tussen twee ubusoka-ceremonies in. Toen deze het chieftdom verliet, trokken de meeste bewoners weg. Twee generaties later is het hersticht door een jongere broer van Mwailemale. De overige dorpen die niet langs de Lufirio rivier liggen, zijn pas in de jaren twintig en dertig, lang na de laatste ubusoka-ceremonie van 1910, ontstaan. De dorpen die stroomafwaarts van Ngamanga langs de rivier liggen, zijn ouder dan Ibungu. Over hun ontstaan is niets bekend, maar dat ook hier van continuïteit sprake is, wordt duidelijk als we de ubusoka-ceremonies van de laatste generaties de revue laten passeren (zie kaart zie pag 436):

Mwakinomosya is "uitgekomen"⁵ en woonde in Lusungu. Zijn jongere broer Mwaibambe is uitgekomen en heeft gewoond in Lukama. Hij is echter vrij spoedig verdreven naar de overzijde van de Lufirio en zijn gebied is geannexeerd door Mwakinomosya. In 1895 "komen Mwakinomosya's zonen uit": Mwakabolufu in Mpanda, waar hij blijft wonen tot hij naar Lusungu verhuist. Zijn gebied is van Mpanda stroomafwaarts. Hij heeft mafumu umpegesi in: Lusungu, Mpanda, Lukwego, Kikuba en Mpulo. De andere zoon, Mwakitalu, "komt uit" en woont in Lukama. Zijn gebied is van Lukama stroomopwaarts. Hij heeft mafumu umpegesi in Lukama en Lupaso. Hij sterft jong en Mwakabolufu erft. In 1910 "komen drie zoons van Mwakabolufu uit": Mwakanyemba krijgt de erfenis van Mwakitalu. Hij komt uit Lupaso, hij heeft mafumu umpegesi in Lupaso en Lukama. Mwakafwila komt uit in en woont in Bugema. Hij heeft mafumu umpegesi in: Lusungu, Bugema, Mpulo, Lukwego en Kaposu. Mwailemale komt even als zijn vader uit in Mpanda. Hij heeft mafumu umpegesi in Mpanda en Kikuba.

⁵ Het schijnt dat de zoons van een chieft niet tegelijk en niet op dezelfde plaats uitkwamen.

In dit relaas komen steeds weer dezelfde dorpsnamen naar voren. Toch zijn dit dorpen die ten nauwste bij de ubusoka's betrokken waren, waarvan niet verondersteld kan worden, zoals van Ngamanga, dat ze op de een of andere manier buiten het proces stonden.

Helaas is er niet veel bekend over het uit elkaar gaan van de generaties bij deze gelegenheden. Wat er van bekend is, wijst echter wel een richting aan, waarin de verklaring van de continuïteit mogelijkwerwijs gevonden kan worden. Als Mwakanyemba in 1910 in Lupaso "uitkomt", maken de ouderen in Lupaso plaats voor hem en z'n vrienden door naar Lukama te verhuizen. Tegelijk heeft Mwakanyemba twee mafumu umpegesi in Lukama, dus zijn generatiegenoten daar moeten er wel gebleven zijn. Lupaso en Lukama blijven beide voortbestaan, zij het op verschillende wijzen: Lukama blijft bestaan, doordat er net zomin als in Ngamanga een scheiding van generaties optrad; Lupaso blijft als plaatsnaam bestaan, maar er woont nu een andere groep en wel de nieuwe chieft en zijn vrienden. Van de ubusoka van Mwakafwila is bekend, dat na de ubusoka alleen in Bugema de ouderen verhuisden en wel naar Lusungu, maar dat er geen verhuizingen plaats vonden in de andere dorpen en dat Mwakafwila in Bugema woonde met de jongemannen van Bugema en een deel van de jonge mannen uit Mpulo waar hij voor de ubusoka gewoond had. In de andere dorpen bleef de jongere generatie in het ouderdorp. Hier zien we precies hetzelfde, schijn-continuïteit in Bugema en werkelijke continuïteit in de andere dorpen.

Dat Bugema en Lupaso niet van naam veranderden, is niet verwonderlijk. We hebben al gezien, dat Mitugutu genoemd is naar de bomen die op die plaats groeiden en men zegt dat dorpsnamen meestal de namen zijn die de plaatsen waar de dorpen gebouwd zijn, al hadden voordat het dorp er was.

Als het juist is dat generatiescheiding niet de regel was in alle dorpen, maar alleen daar waar de jonge chiefs zich vestigden, dan is het ook niet nodig het feit dat er nooit generatiescheidingen voorgekomen zijn in Ngamanga te verklaren uit de abnormale "tussen-twee-generaties-in" positie van het dorp.

Deze herinterpretatie van de generatiescheiding bij de ubusoka-ceremonies, waarbij aangenomen wordt, dat in de meeste gevallen de generaties niet uitēengingen, heeft ook consequenties voor de positie van de

mafumu, omdat nu aangenomen moet worden, dat mafumu van verschillende chiefs in één dorp woonden.

LIJST VAN MAFUMU VAN DE UBUSOKA VAN 1910

Mwailemale		Mwandupe	in Kikuba
Ubusoka	: 1910	Mwakitalu	in Kikuba
gestorven	: ////	Mwanjala	in Mpanda
		Mwapongo	in Mpanda
Mwakafwila		Kobole	in Lusungo
Ubusoka	: 1910	Mwambungu	in Bugema
gestorven	: 1951	Kajembula	in Bugema
		Kikaya	in Mpulo
		Kipenya	in Lukwego
		Mwaihola	in Lukwego
		Sombo	in Kaposo
Mwakanyemba		Kuyubule	in Lukama
Ubusoka	: 1910	Mwampapate	in Lukama
gestorven	: ////	Mbwajimo	in Lupaso
		Mwakajinga	in Lupaso

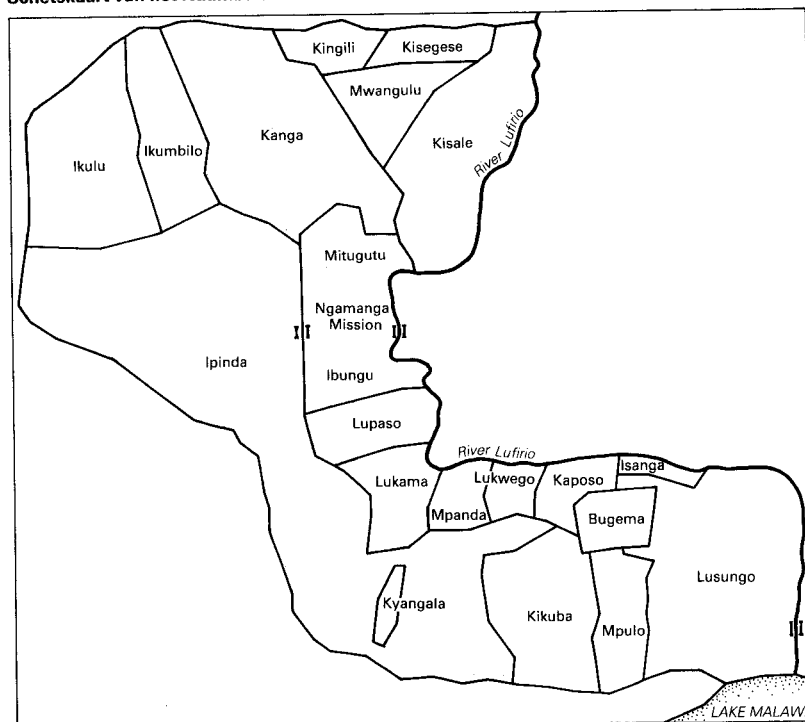
Uit de lijst van de mafumu van 1910 blijkt bovendien dat er meer dan één lifumu van een generatie in een dorp konden wonen. Uit de publikaties van Wilson komen eigenlijk twee verschillende beelden van de lifumu naar voren: enerzijds beschrijft zij hem als leider van het dorp die het gezag belichaamt: "Each village established at an ubusoka ceremony has considerable autonomy under its own headman, but it is subject to the senior headman of the side it belongs to in two ways: cases not settled by a village headman go to the senior headman of the side, and a senior headman leads the villages of his side in war and communal hunts. Even villages of old men are subject to the authority of the senior headman of the ruling generation on the side of the country where they live". (M. Wilson 1951: pag. 31.) "And legally each boys' village is subject to the authority the headman of its parents village. (M. Wilson 1951: pag 31.) Wanneer ze

echter nader ingaat op de rol en de taken van de lifumu, beschrijft ze hem als iemand met een speciale, half magische band met zijn chieft, waarbij hij op de een of andere manier de bevolking vertegenwoordigt of belichaamt. Wat betreft zijn rol binnen de dorpsgemeenschap, zegt zij, dat hij zijn dorpsgenoten tegen hekserij beschermt en dat hij in hun rechtszaken en ruzies oordeelt en bemiddelt. Het eerste beeld van de lifumu, als iemand met een exclusieve gezagspositie binnen het dorp, is niet te rijmen met de aanwezigheid van meer dan één lifumu in een dorp. De tweede schets valt daar zeer wel mee te verenigen. Men heeft nooit gemeend dat alleen de mafumu tegen heksen konden beschermen, maar aangenomen dat er altijd meer mensen met zulke gaven waren. Ruzies en rechtskwesties legt men tegenwoordig niet alleen voor aan de leiders van de cellen die in bepaalde opzichten de opvolgers van de mafumu zijn, maar evenzeer aan gerespecteerde burens of verwanten en er is geen reden om aan te nemen dat men vroeger anders handelde. Als dus beschermen en bemiddelen de voornaamste taken waren, dan levert de veronderstelling dat er meestal meer dan één lifumu binnen een dorp woonde geen speciale problemen op.

De gebeurtenissen in Ngamanga kunnen helaas geen licht werpen op deze zaak, omdat er nooit een lifumu umpegesi, laat staan meer dan één, in Ngamanga is geweest. Het lijkt me waarschijnlijk, dat er in veel dorpen, net als in Ibungu buurtjes onderscheiden konden worden en dat elke lifumu de lifumu was van zijn leeftijdsgenoten in zijn buurtje.

Samenvattend kan gezegd worden, dat de informatie die nu over Ndambachiefdom voorhanden is, er op wijst dat veel dorpen in elk geval verscheidene generaties lang bewoond geweest zijn; dat de meeste dorpen het grootste deel van de tijd geen leeftijdsdorpen geweest zijn en dat er bij elke ubusoka-ceremonie een beperkte generatie scheiding optrad in die zin, dat de jonge chiefs met uitsluitend leeftijdsgenoten samenwoonden of waarschijnlijk dat er in de beide dorpen waar de twee hoofdvrouwen woonden, (alle chiefs van vóór de tijd van Mwailemale en zijn broers hadden altijd voor elk van hun twee hoofdvrouwen een aparte woonplaats in aparte dorpen), alleen leeftijdsgenoten van de chieft woonden.

Schetskaart van het Ndamba chieftom

English Summary

Life and work in a Nyakyusa village

The Nyakyusa live in southwestern Tanzania, immediately to the north of Lake Malawi. Their age-villages are well-known in anthropological literature, mainly because of the publications by Monica Wilson.¹ This study describes life in one single village, Ngamanga, during the late sixties.

At that time Ngamanga was in no respect an age-village, the eldest of the compound heads was about 90 years old and the youngest about 20. The analysis of the history of Ngamanga led to a different view of the whole issue of age-villages in Nyakyusa society. What made Ngamanga a special place of interest was that one section was inhabited exclusively by members of the Lutheran church. This section, Ngamanga Mission, was in a way a theocracy, where the church controlled many aspects of daily life.

The contacts of Ngamanga with the outside world resulted in greater geographical and social mobility and social differentiation and has brought changes in all fields of social and economic activities. Ngamanga is a purely agrarian village; the main food-crop is bananas which are grown in the compounds, around the houses; the main cash-crop is rice. At the time of the research the cultivation of rice on an extensive scale was still a recent phenomenon. Not until about 1950, when the co-operative introduced salable varieties, people started to grow rice in large quantities. This meant an important change in the economic situation. For the first time land became a potential basis for money and wealth; until then "daily bread" but nothing more was produced by agriculture because there was no market for surpluses. Most farmers in Ngamanga started to grow as much rice as possible and many new-comers settled there in order to obtain rice fields. Consequently land was already very scarce during

1. M. Wilson, Good Company, 1951

M. Wilson, Rituals of Kinship among the Nyakyusa, 1957

M. Wilson, Communal Rituals of the Nyakyusa, 1959

M. Wilson, For Men and Elders, 1977

the sixties. Landed property is very unequally divided among the population. As a result an ever-increasing number of people has no land at all or not enough to provide an acceptable living, and social differentiation based on landed property has begun to arise. Because land has become so valuable, people refuse to give up any right they have and the village community has lost the residual rights it traditionally had to the fields of the villagers.

In the field of politics important changes have taken place which have been directly imposed by the outside world. This study does not deal with the colonial laws and regulations which were superseded after Independence, but only with the most recent changes. At village level the most important novelties were: chiefs and village headmen were relieved from their duties in connection with the maintenance of law-and-order. Soon afterwards the so-called ten-house-cell system, by which the village was divided into small communities of ten households each, was set up. For their contacts with the people, individually and collectively, the authorities approach the leaders of these cells - the chairmen. The people regard these chairmen as officials. The cell leaders consider it their duty to convey announcements and orders from the authorities to their fellow cell-members and to settle conflicts. In many respects they are the heirs of the village headmen of former days. People use cell-membership to decide who are the neighbours to whom loyalty is due. This insistence on cell loyalty has been gradually dividing the village into a number of small separate communities.

Many traditional religious practices disappeared in past decades. However, the belief in witchcraft, i.e. the power of people to harm each other by supernatural means, is as lively as ever and is still a powerful means of social control; even the christians still believe in it and sometimes act accordingly..

The Nyakyusa kinship system is of a patrilineal character; an individual always belongs to his father's family. There is usually little co-operation among relatives, but what co-operation and common interests there are, are mainly found among brothers. These groups of brothers share marriage cattle received for daughters and they also consider

themselves responsible for the cattle needed for the marriage of sons and for funerals.

Next to the patrilineal relatives the matrilineal kin has important functions. If there is no patrilineal or patrilineal kinsman available to play a certain role, a matrilineal relative takes his place. They are also the relatives with whom more intimate relations are possible and from whom more unselfish help can be expected.

During the last decades family relationships have seen many a change. Many of them were the direct result of laws imposed from above. Generally it was the intention of these laws to protect the weaker members of the family, the younger generation and the women and to avoid endless litigation. In this way the law forbids parents to force their children either to marry or to divorce. Widows have got the right to refuse to marry with their late husband's heir and may return to their own relatives. A man can no longer claim cattle from his in-laws when his wife has died and therefore young girls are no longer forced to replace their deceased sisters. In fact the sororate has disappeared. When a man claims his father's inheritance in court, his claim will be upheld against the claim of his father's brother, the traditional heir.

The married state is considered normal for every adult. By nature the traditional marriage is polygamous, although at any point of time the majority of the men have only one wife. The marriage of the members of the orthodox churches is necessarily always monogamous. In general the church fosters a closer relationship between the spouses than was customary. Usually the young people are free to choose their marriage partners, as marriages are seldom arranged by the family. The bride price is high and has to be returned in case of divorce. Nevertheless, divorce is common among non-church members, as in most cases divorced women can easily find a new husband. For a church member, however, it is very difficult to obtain a new husband as she cannot contract a polygamous marriage. This is the reason why divorce is very rare among the members of the Lutheran church.

Wilson describes, what is in many respects, a society with an "economy of plenty": men have plenty of leisure and there is food and to spare; consumption is largely collective and status is mainly based on

competitive hospitality. Perhaps the most pervading change which has taken place is the disappearance of this "situation of plenty": people have far less leisure and although there is seldom real hunger in the village, food is no longer in abundance and since so many new needs have come up, too often people are short of money. Food consumption is no longer collective and hospitality is no longer used as a means to seek status. What once were the most characteristic features of the Nyakyusa villages, according to Wilson, have disappeared from the scene.

CURRICULUM VITAE

Geboortedatum: 7 augustus 1940

Geboorteplaats: Goes

Voorbereidend wetenschappelijk onderwijs: 1952-1958;
Gymnasium B

Wetenschappelijk onderwijs: 1959-1966;

Agrarische sociologie der niet-westerse gebieden aan de Landbouw
Hogeschool.

Sinds 1966 wetenschappelijk medewerker bij het Afrika Studiecentrum.

African Studies Centre, Stationsplein 12, 2312 AK Leiden, the Netherlands